İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL TARİHİ YARIMADASI'NDA TANZİMAT DÖNEMİ İDARİ YAPILARI

DOKTORA TEZİ

Y. Mimar Gözde ÇELİK

Anabilim Dalı : MİMARLIK

Programı : MİMARLIK TARİHİ

ARALIK 2007

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL TARİHİ YARIMADASI'NDA TANZİMAT DÖNEMİ İDARİ YAPILARI

DOKTORA TEZİ
Y. Mimar Gözde ÇELİK
(502012090)

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 16 Temmuz 2007
Tezin Savunulduğu Tarih : 14 Aralık 2007

Tez Danışmanı : Y. Doç. Dr. Zeynep KUBAN
Diğer Jüri Üyeleri Prof. Dr. Turgut SANER (İ.T.Ü.)
Doç. Dr. Cengiz CAN (Y.T.Ü.)
Prof. Dr. Günkut AKIN (İ.T.Ü.)
Y. Doç. Dr. Ahmet ERSOY (B.Ü.)

ARALIK 2007

ÖNSÖZ

İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları'nın araştırılması, bölgenin 19. yüzyıla ait mimari dokusunun netleştirilmeye çalışılması, binaların bugüne ulaşmamış veya bir takım değişikliklerle gelmiş olması, bir kısmının ise yerinin belirlenmesinde yaşanan güçlükler nedeniyle, zor olduğu kadar, küçük keşiflerle gelişen, keyifli bir süreç oldu.

Çalışmam boyunca verdiği destek ve değerli fikirleri için danışmanım Y. Doç. Dr. Zeynep Kuban'a, 19. yüzyıla bakış açımı geliştiren Doç. Dr. Cengiz Can, Prof. Dr. Günkut Akın ve Prof. Dr. Turgut Saner'e; araştırmamın çeşitli evrelerinde bilgi ve kaynaklara ulaşmam konusundaki yardımlarından dolayı İ.Ü. Yapı İşleri Teknik Daire Başkanlığı'nda görevli Y. Mimar Atalay Ergün'e, Hazine-i Evrak Binası restorasyon projelerini ve denetimini gerçekleştiren Y. Mimar Acar Avunduk'a ve Mimar Funda Mutlu'ya, Prof. Dr. Edhem Eldem'e, Başbakanlık Osmanlı Arşivi görevlilerine, Tarih Vakfı Osmanlıca kursiyerlerine, teknik konulardaki yardımları için Y. Mimar Evrim Gülveren ve Y. Endüstri Ürünleri Tasarımcısı Mimar Devrim Ülkebaş'a teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmam boyunca her konuda gösterdikleri sabır ve destek için aileme ayrıca teşekkür borçluyum.

Aralık 2007 Gözde Çelik

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR vi
TABLO LİSTESİ viii
ŞEKİL LİSTESİ ix
ÖZET xx
SUMMARY xxii

1. GİRİŞ 1

1.1. Amaç 5

1.2. Kapsam 6

1.3. Yöntem 7

2. 19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SİYASİ DURUMU VE İDARİ KURUMLAR 8

2.1. Tanzimat Dönemi Öncesinde Mevcut Durum ve Siyasi İlişkiler 8

2.2. Tanzimat Fermanı ve Dönemi Şekillendiren Devlet Adamları 10

2.2.1. Mustafa Reşid Paşa 19

2.2.2. Mehmed Emin Âli Paşa 29

2.2.3. Keçecizade Mehmed Fuad Paşa 33

2.2.4. Yusuf Kamil Paşa 38

2.2.5. Mehmed Sadık Rıfat Paşa 41

2.3. Tanzimat Dönemi'nde İdari Kurumlar 45

2.3.1. Nezaretler 45
2.3.1.1. Dahiliye Nezareti 47
2.3.1.2. Hariciye Nezareti 47
2.3.1.3. Maliye Nezareti 48
2.3.1.4. Ticaret Nezareti 48
2.3.1.5. Ziraat Nezareti 49
2.3.1.6. Nafia Nezareti 50
2.3.1.7. Evkaf-ı Hümayun Nezareti 50
2.3.1.8. Divan-ı Deavi Nezareti 51
2.3.1.9. Hazine-i Hassa Nezareti 51
2.3.1.10. Bahriye Nezareti 51

2.3.2. Nezaretler Üstü Meclisler 51
2.3.2.1. Meclis-i Hass-ı Vükela 53
2.3.2.2. Meclis-i Âli-i Umumi 53
2.3.2.3. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye 54
2.3.2.4. Dâr-ı Şura-yı Bâbıâli 55
2.3.2.5. Meclis-i Maarif 56
2.3.2.6. Meclis-i Tanzimat 56

3. TARİHİ YARIMADA VE YAKIN ÇEVRESİNDE TANZİMAT DÖNEMİ İDARİ YAPILARI 57

3.1. Bâbıâli Kompleksi 57

3.1.1. Bâbıâli 57

3.1.2. Hazine-i Evrak Binası 85

3.2. Tanzimat Dönemi'nde İnşa Edilen Binalarda Çalışan Nezaretler 98

3.2.1. Bâb-ı Seraskeri / Harbiye Nezareti Binası ve Bağlı Yapıları 98

3.2.1.1. Bâb-ı Seraskeri / Harbiye Nezareti 105

3.2.1.2. Kışla-yı Hümayun 111

3.2.1.3. Taht Kapısı 114

3.2.1.4. Köşkler 117

3.2.1.5. Süleymaniye Kapısı ve Süleymaniye Kışlası 120

3.2.1.6. Misafirhane-i Askeri 122

3.2.2. Bahriye Nezareti Binası 125

3.2.3. Maliye, Adliye, Evkaf, Ticaret ve Maarif Nezareti Binası(Darülfünûn) 135

3.2.4. Maliye Nezareti Binası (Fuad Paşa Konağı) ve Bağlı Yapıları 143

3.2.4.1. Maliye Nezareti Binası (Fuad Paşa Konağı) 144

3.2.4.2. Beytülmal ve Masarifat Muhasebesi 154

3.2.4.3. Vezne Dairesi 154

3.2.4.4. Evrak Hazinesi 155

3.2.5. Maarif Nezareti Binası (II. Darülfünûn) 155

3.3. Bâb-ı Fetva (Şeyhülislamlık) 163

3.4. Diğer İdari Birim ve Nezaretler 172

3.4.1. İhtisab Nezareti / Şehremaneti 173

3.4.2. Zaptiye Dairesi 188

3.4.3. Ticarethane 192

3.4.4. Defterhane / Defter-i Hakani Nezareti 200

3.4.5. Takvimhane 201

3.4.6. Darphane-i Âmire / Hazine-i Âmire Nezareti 203

3.4.7. Evkaf-ı Hümayun Nezareti 205

3.4.8. Telgrafhane-i Âmire 207

3.4.9. Postahane-i Âmire 210

3.4.10. Rüsumat Dairesi 211

4. TARİHİ YARIMADA'DA İDARİ İŞLERİN GÖRÜŞÜLDÜĞÜ PAŞA KONAKLARI 213

4.1. Tanzimat Dönemi'nde Konaklar 213

4.2. Tarihi Yarımada'da Yeni Anlayışta İnşa Edilen Paşa Konakları 220

4.2.1. Âli Paşa Konağı 220

4.2.2. Zeyneb-Kamil Konağı 223

4.2.3. Subhi Paşa Konağı 225

4.2.4. Mütercim Rüştü Paşa Konağı 230
4.2.5. Rauf Paşa Konağı 232
4.2.6. Bülbül Tevfik Paşa Konağı 236
4.2.7. Edhem Paşa Konağı 238
4.2.8. Midhat Paşa Konağı 240

5. TARİHİ YARIMADA'DA TANZİMAT DÖNEMİ İDARİ YAPILARININ KENTSEL VE MİMARİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 243

5.1. Dönemin Tarihi Yarımada'yı Etkileyen Mimarlık ve Kent Politikaları 243

5.2. İdari Yapıların Değerlendirmesi 254

5.2.1. İdari Yapıların Kent İçindeki Yayılımı 254
5.2.2. Topografik Konumlanma ve Kütle Etkisi 264
5.2.3. Plan Özellikleri ve İç Mekan Kurgusu 267
5.2.4. Cephe Biçimi ve Mimari Üslup 270
5.2.5. Bezeme Programı ve Dekorasyon 276
5.2.6. Yapım Teknikleri ve Malzemeler 278

6. SONUÇ 280

KAYNAKLAR 288

EKLER 305

ÖZGEÇMİŞ 607

KISALTMALAR

A.A.E.F.A.	:Alman Arkeoloji Enstitüsü Fotoğraf Arşivi
B	:Recep
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	:Cemaziyelâhir
Ca	:Cemaziyelevvel
çev.	:çeviren
D.B.İ.A.	:Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
D.İ.A.	:Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
nr.	:Numara
İA	:İslam Ansiklopedisi
Kanun-ı Sani	:Ocak
L	:Şevval
M	:Muharrem
N	:Ramazan
R	:Rebiülâhir
Ra	:Rebiülevvel
R.E.K.İ.A.	:Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi
S	:Safer
Ş	:Şaban
T.C.T.A.	:Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
T.D.V.İ.A.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Teşrin-i Sani	:Kasım
T.O.E.M.	:Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası
T.T.O.K.B.	:Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Bülteni
TV	:Takvim-i Vekayi
yay.haz.	:yayına hazırlayan
Z	:Zilhicce
ZA	:Zilkade

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri:

A.} AMD	:Sadaret Tasnifi Amedi Kalemi Defterleri
A.} DVN	:Sadaret Tasnifi Divan-I Hümayun Kalemi
A.} DVN. MKL	:Sadaret Tasnifi Divan Kalemi Mukavelenameler
A.} MKT	:Sadaret Tasnifi Mektubi Kalemi Evrakı
A.} MKT.NZD	:Sadaret Tasnifi Nezaret ve Devâir Evrakı
A.} DVN. MKL	:Sadaret Tasnifi Divan Kalemi Mukavelenameler
A.} MKT. MVL	:Sadaret Tasnifi Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı
C. ADL	:Cevdet Adliye
C. MF	:Cevdet Maarif
C. ML	:Cevdet Maliye
DH. MKT	:Mektubi Kalemi
HH.	:Hatt-ı Hümayun

HR. TO	:Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İ. DFE	:İrade Defter-i Hakani
İ. DH	:İrade Dahiliye
İ. DUİT	:Dosya Usulü İradeler
İ. HR	:İrade Hariciye
İ. HUS	:İrade Hususi
İ. MF	:İrade Maarif
İ. MM S	:İrade Meclis-i Mahsus
İ. MSM	:Mesail-i Mühimme İradeleri
İ. MVL	:İrade Meclis-i Vâlâ
İ.ŞD	:İrade Şura-yı Devlet
İ.ŞE	:İrade Şehremaneti
MAD.d	:Maliyeden Müdevver Defterler
Y.A.HUS	:Yıldız Hususi Maruzatı
Y.A.RES	:Yıldız Resmi Maruzatı
Y.EE	:Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	:Yıldız Mütenevvi Maruzatı
Y.PRK.BŞK	:Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.MYD	:Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi
Y.PRK.ŞH	:Şehremaneti Maruzatı

TABLO LİSTESİ

		Sayfa No
Tablo 2.1	Tanzimat Dönemi Sadrazamları ve İktidar Süreleri.....	14
Tablo 2.2	Tanzimat Dönemi Sadrazamlarının Eğitim Durumları……..	16
Tablo 2.3	Tanzimat'ın İlk Üç Devlet Adamının Görevleri, 1839-76….....	18
Tablo 2.4	Sivil Bürokrasinin Teşkilat Yapısı ve Sarayla İlişkisi,1871.....	46
Tablo 2.5	Sultan Abdülmecid Zamanı (1839-61) Devlet Yapısı.....	52
Tablo 2.6	Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Geçirdiği Değişiklikler, 1838-76.....	54
Tablo B.1	Bâbıâli Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	523
Tablo B.2	Hazine-i Evrak Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	536
Tablo B.3	Bâb-ı Seraskeri Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	541
Tablo B.4	Bahriye Nezareti Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	549
Tablo B.5	Darülfünûn Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	551
Tablo B.6	Maliye Nezareti Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	562
Tablo B.7	Maarif Nezareti Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	565
Tablo B.8	Bâb-ı Fetva Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	567
Tablo B.9	Şehremaneti Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	571
Tablo B.10	Bâb-ı Zabtiye ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	575
Tablo B.11	Ticarethane ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	580
Tablo B.12	Defterhane / Defter-i Hakani Nezareti Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	586
Tablo B.13	Takvimhane Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	588
Tablo B.14	Evkaf Nezareti Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	590
Tablo B.15	Telgrafhane Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	592
Tablo B.16	Postahane Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	594
Tablo B.17	Gümrük Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	596
Tablo B.18	Tanzimat Dönemi'nde Mimarlık ve Kent Politikaları ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler.....	599

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Şekil A.1.1 : Tarihi Yarımada'yı gösteren bir resim..... 307
Şekil A.2.1 : Tanzimat Fermanı'nın Gülhane Kasrı önünde okunması..... 307
Şekil A.2.2 : Tanzimat Dönemi padişahları Abdülmecid (1839-61) ve Abdülaziz (1861-76)..... 308
Şekil A.2.3 : Hariciye Nazırı ve İngiltere elçisi Mustafa Reşid Paşa..... 309
Şekil A.2.4 : Mustafa Reşid Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısı..... 309
Şekil A.2.5 : Mustafa Reşid Paşa'yı yalısında Prens Napoleon ve maiyetini ağırlarken gösteren illustrasyon..... 310
Şekil A.2.6 : Mehmed Emin Âli Paşa'nın Bebek'teki yalısı..... 310
Şekil A.2.7 : Mehmed Emin Âli Paşa.....310
Şekil A.2.8 : Keçecizade Fuad Paşa.....310
Şekil A.2.9 : Keçecizade Fuad Paşa'nın yalısında verdiği bir daveti gösteren resim..... 311
Şekil A.2.10 : Yusuf Kamil Paşa'nın Bebek'teki yalısı..... 311
Şekil A.2.11 : Yusuf Kamil Paşa..... 311
Şekil A.2.12 : Sadık Rıfat Paşa..... 311
Şekil A.3.1 : Yangın sonrasında Bâbıâli ile yakın çevresindeki yapıları gösteren vaziyet planı..... 312
Şekil A.3.2 : Bâbıâli vaziyet planı..... 312
Şekil A.3.3 : Bâbıâli civarında yapılacak parmakkapıların (parmaklık ve kapıların) yerlerini gösteren plan..... 313
Şekil A.3.4 : 1802 yılında Prens Ypsilanti'nin Bâbıâli'de merasimle kabulü.. 314
Şekil A.3.5 : Tanzimat Dönemi'nde Bâbıâli..... 314
Şekil A.3.6 : Bâbıâli ana giriş kapısı ve arkada, sağda Hazine-i Evrak Binası. 315
Şekil A.3.7 : Bâbıâli, 1329 / 1911'de yanan Şura-yı Devlet Dairesi..... 315
Şekil A.3.8 : Bâbıâli deniz cephesi..... 316
Şekil A.3.9 : Bâbıâli denizden görünüm 316
Şekil A.3.10 : Bâbıâli anıtsal kapının içten görünüşü..... 317
Şekil A.3.11 : Bâbıâli'de Tanzimat Fermanı'nın halka okunması..... 317
Şekil A.3.12 : 1876'da Bâbıâli'de Meşrutiyet'in ilanı..... 318
Şekil A.3.13 : 1877'de Bâbıâli..... 318
Şekil A.3.14 : Bâbıâli genel görünüm..... 319
Şekil A.3.15 : Bâbıâli, yangın esnasında..... 320
Şekil A.3.16 : Bâbıâli, yangın sonrasında..... 320
Şekil A.3.17 : 1329 / 1911'de yanmış olan Bâbıâli'nin kuşbakışı görünüşü..... 320
Şekil A.3.18 : Bâbıâli, Sadaret Dairesi tarafından bir kartpostal..... 321
Şekil A.3.19 : Bâbıâli, yangından sonra görünüm..... 321
Şekil A.3.20 : İstanbul Valiliği, Alay Köşkü'ne bakan giriş kapısı..... 322
Şekil A.3.21 : İstanbul Valiliği, Cağaloğlu Yokuşu'ndan görünüm..... 322
Şekil A.3.22 : Bâbıâli deniz cephesi şematik görünüm..... 323
Şekil A.3.23 : 1911 yangınından önce Bâbıâli iç mekanlarını ve boyutlarını gösteren keşif defteri (1)..... 324

Şekil A.3.24 : 1911 yangınından önce Bâbıâli iç mekanlarını ve boyutlarını gösteren keşif defteri (2)..... 325
Şekil A.3.25 : İstanbul Valiliği iç mekanda Valilik Dairesi'ni ana yapıya bağlayan merdiven ve üstündeki pencere (2004)..... 326
Şekil A.3.26 : İstanbul Valiliği iç mekanda Valilik Dairesi'ni ana yapıya bağlayan merdivenin Valilik Dairesi tarafı (2004)..... 326
Şekil A.3.27 : İstanbul Valiliği alt katında üç kollu merdiven, sütunlar ve avluya açılan kapı (2004)..... 327
Şekil A.3.28 : İstanbul Valiliği iç mekanda pencereden avluya bakış ve koridordan görünüm..... 327
Şekil A.3.29 : Kalem odasında çalışma düzeni..... 328
Şekil A.3.30 : Bâbıâli iç mekanda 26 Eylül 1853'te yapılan bir toplantıyı betimleyen resim..... 328
Şekil A.3.31 : Bâbıâli evrak odasında inşa edilecek camekanlı dolapları gösteren 21 Ağustos 1311 / 2 Eylül 1895 tarihli çizim..... 329
Şekil A.3.32 : İstanbul Valiliği Dairesi'ne giriş ve vitraylı pencere (2004)..... 330
Şekil A.3.33 : İstanbul Valiliği Dairesi'nde sofadan dış kapıya bakış (2004).... 330
Şekil A.3.34 : İstanbul Valiliği Dairesi'nde sofadan Kabul Salonu'na bakış (2004)..... 331
Şekil A.3.35 : İstanbul Valiliği Dairesi'nde tavan ve duvar bezemeleri (2004). 331
Şekil A.3.36 : İstanbul Valiliği Kabul Salonu genel görünüm (2004)..... 332
Şekil A.3.37 : İstanbul Valiliği Kabul Salonu tavan ve duvar bezemeleri..... 332
Şekil A.3.38 : İstanbul Valiliği Kabul Salonu'nda giriş yönüne bakış (2004).... 333
Şekil A.3.39 : İstanbul Valiliği Kabul Salonu pencere düzeni (2004)..... 334
Şekil A.3.40 : İstanbul Valiliği sofa ve Kabul Salonu tavan ve duvar bezeme detayları (2004)..... 334
Şekil A.3.41 : Hazine-i Evrak Binası çevresinde satın alınan arsalar için vaziyet planı..... 335
Şekil A.3.42 : Hazine-i Evrak vaziyet planı..... 335
Şekil A.3.43 : Hazine-i Evrak Binası, Fossati tarafından çizilen ilk proje..... 336
Şekil A.3.44 : Hazine-i Evrak Binası'nın tasarımcısı Gaspare Fossati'ye ait plan ve cephe çizimi..... 337
Şekil A.3.45 : Bâbıâli ve önde Hazine-i Evrak Binası, 1870-1910 arası..... 338
Şekil A.3.46 : Hazine-i Evrak Binası restorasyon öncesi genel görünüm..... 338
Şekil A.3.47 : Hazine-i Evrak Binası restorasyon öncesi sundurmalı giriş..... 339
Şekil A.3.48 : Hazine-i Evrak Binası restorasyon öncesi kubbe görünümü..... 339
Şekil A.3.49 : Hazine-i Evrak Binası restorasyon projesi giriş cephesi..... 340
Şekil A.3.50 : Hazine-i Evrak Binası restorasyon projesi sol yan cephe..... 341
Şekil A.3.51 : Hazine-i Evrak Binası, 1911 yangını sonrası..... 342
Şekil A.3.52 : Hazine-i Evrak Binası, restorasyon sonrası görünüm, 2007..... 342
Şekil A.3.53 : Hazine-i Evrak restorasyon projesi, zemin kat planı..... 343
Şekil A.3.54 : Hazine-i Evrak restorasyon projesi, üst kat planı 344
Şekil A.3.55 : Hazine-i Evrak restorasyon projesi, A-A kesiti..... 345
Şekil A.3.56 : Hazine-i Evrak restorasyon projesi, B-B kesiti..... 346
Şekil A.3.57 : Hazine-i Evrak Binası iç mekanda merdiven..... 347
Şekil A.3.58 : Hazine-i Evrak Binası merdiven strüktür detayı..... 347
Şekil A.3.59 : Hazine-i Evrak Binası üst kata çıkan merdiven 348
Şekil A.3.60 : Hazine-i Evrak Binası merkez sofa girişi..... 348
Şekil A.3.61 : Hazine-i Evrak Binası üst kat köşe oda girişi..... 348
Şekil A.3.62 : Hazine-i Evrak Binası merkez sofadan merdivene bakış..... 348

Şekil A.3.63 : Hazine-i Evrak Binası üst katta pencere ve dolaplar..... 349
Şekil A.3.64 : Hazine-i Evrak Binası üst kat merkez sofada orijinal ahşap dolaplar..... 349
Şekil A.3.65 : Hazine-i Evrak Binası kubbe merdiveni..... 350
Şekil A.3.66 : Hazine-i Evrak Binası kubbe kemerinde pencere..... 350
Şekil A.3.67 : Hazine-i Evrak Binası kubbe iç yüzey bezemesi..... 350
Şekil A.3.68 : Hazine-i Evrak restitüsyon projesi, kubbe iç yüzey bezemesi..... 351
Şekil A.3.69 : Hazine-i Evrak Binası pandantif bezeme detayı..... 351
Şekil A.3.70 : Hazine-i Evrak restitüsyon projesi, döküm kapı bezemesi..... 352
Şekil A.3.71 : Hazine-i Evrak restitüsyon projesi, merdiven kenar bezemesi.... 352
Şekil A.3.72 : Hazine-i Evrak üst katta vitrinli, akroterli arşiv dolapları..... 353
Şekil A.3.73 : Hazine-i Evrak üst katta ajurlu boy kapaklı arşiv dolapları..... 353
Şekil A.3.74 : Hazine-i Evrak Binası zemin kat penceresinde bulunan eşik taşı 354
Şekil A.3.75 : Hazine-i Evrak Binası cephede gergi demirleri..... 354
Şekil A.3.76 : Bâb-ı Seraskeri yerleşimi vaziyet planı..... 355
Şekil A.3.77 : Bâb-ı Seraskeri Binası genel görünüm..... 355
Şekil A.3.78 : Yangın Kulesi ve Bâb-ı Seraskeri Binası'nın 1857'de görünümü..... 356
Şekil A.3.79 : İstanbul Üniversitesi (İ.Ü.) Rektörlük Binası giriş cephesi (2004)..... 356
Şekil A.3.80 : İstanbul Üniversitesi (İ.Ü.) Rektörlük Binası arka cephe (2004) 357
Şekil A.3.81 : İ.Ü. Rektörlük Binası sol ve sağ yan cephe görünümleri (2004). 357
Şekil A.3.82 : İ.Ü. Rektörlük Binası arka cephe, sol ve sağ yan cephe görünümleri..... 358
Şekil A.3.83 : İ.Ü. Rektörlük Binası birinci kat planı..... 359
Şekil A.3.84 : İ.Ü. Rektörlük Binası ikinci kat planı..... 360
Şekil A.3.85 : İ.Ü. Rektörlük Binası zemin katta sütunlar (2004)..... 361
Şekil A.3.86 : İ.Ü. Rektörlük Binası iç avludan görünüm ve avlu aydınlığı (2004)..... 361
Şekil A.3.87 : İ.Ü. Rektörlük Binası iç avluda merdiven ve sütun düzeni (2004)..... 362
Şekil A.3.88 : İ.Ü. Rektörlük Binası son katta galeri sütunları (2004)..... 362
Şekil A.3.89 : İ.Ü. Rektörlük Binası avlu korkuluk ve sütun düzeni (2004)..... 362
Şekil A.3.90 : İ.Ü. Rektörlük Binası koridordan merdivene bakış (2004)..... 363
Şekil A.3.91 : İ.Ü. Rektörlük Binası merdiven tavanı ve sütunlar (2004)..... 363
Şekil A.3.92 : İ.Ü. Rektörlük Binası koridor tavan bezemeleri ve sütun düzeni (2004)..... 364
Şekil A.3.93 : İ.Ü. Rektörlük Binası Doktora Salonu giriş kapısı ve tavan bezemeleri (2004)..... 364
Şekil A.3.94 : İ.Ü. Rektörlük Binası Doktora Salonu duvar bezemeleri (2004). 365
Şekil A.3.95 : İ.Ü. Rektörlük Binası Doktora Salonu duvar ve tavan bezemeleri (2004)..... 365
Şekil A.3.96 : İ.Ü. Rektörlük Binası Doktora Salonu Yan Odaları duvar ve tavan bezemeleri (2004)..... 366
Şekil A.3.97 : İ.Ü. Rektörlük Binası İçtima Salonu duvar bezemeleri (2004).... 366
Şekil A.3.98 : İ.Ü. Rektörlük Binası Mavi Salon tavan bezeme detayı (2004).. 367
Şekil A.3.99 : İ.Ü. Rektörlük Binası Mavi Salon tavan göbeği (2004)..... 367
Şekil A.3.100 : İ.Ü. Rektörlük Binası Doktora Salonu Yan Odası tavan göbeği (2004)..... 367
Şekil A.3.101 : İ.Ü. Rektörlük Binası Mavi Salon genel görünüm..... 368

Şekil A.3.102 : İ.Ü. Rektörlük Binası Özel Toplantı Salonu duvar ve tavan bezemeleri (2004)..... 368
Şekil A.3.103 : İ.Ü. Rektörlük Binası Özel Toplantı ve Gösteri Salonu duvar ve tavan bezemeleri (2004)..... 369
Şekil A.3.104 : İ.Ü. Rektörlük Binası Dinlenme Salonları duvar ve tavan bezemeleri (2004)..... 369
Şekil A.3.105 : Bâb-ı Seraskeri taht kapısı ve iki yanında köşkler..... 370
Şekil A.3.106 : Bâb-ı Seraskeri taht kapısı, Yangın Kulesi ve köşk, 1875..... 370
Şekil A.3.107 : Bâb-ı Seraskeri taht kapısı meydan ve avlu cepheleri..... 371
Şekil A.3.108 : Bâb-ı Seraskeri taht kapısı kubbe ve tonoz iç yüzey bezemeleri. 371
Şekil A.3.109 : Bâb-ı Seraskeri taht kapısı plan ve cephe çizimi..... 372
Şekil A.3.110 : Bâb-ı Seraskeri taht kapısı pencere ve sütun detayları..... 373
Şekil A.3.111 : Bâb-ı Seraskeri batı köşkü görünümü..... 373
Şekil A.3.112 : Bâb-ı Seraskeri batı köşkü girişinde duvar bezemesi..... 373
Şekil A.3.113 : Bâb-ı Seraskeri köşkü sivri kemerli pencere detayları..... 374
Şekil A.3.114 : Bâb-ı Seraskeri köşkünde at nalı pencere detayı..... 374
Şekil A.3.115 : Bâb-ı Seraskeri köşk girişi..... 375
Şekil A.3.116 : Bâb-ı Seraskeri köşk girişinde sütun ve kemerler..... 375
Şekil A.3.117 : Bâb-ı Seraskeri köşk girişinde iç kubbe ve duvar bezemesi 376
Şekil A.3.118 : Bâb-ı Seraskeri köşk planı..... 376
Şekil A.3.119 : Bâb-ı Seraskeri doğu köşkü iç mekan görünümü (2004)..... 377
Şekil A.3.120 : Bâb-ı Seraskeri doğu köşkü duvar ve tavan bezemesi..... 377
Şekil A.3.121 : Bâb-ı Seraskeri doğu köşkü merdiven detayı (2004)..... 377
Şekil A.3.122 : Bâb-ı Seraskeri batı köşkü bodrum katta pencere düzeni (2004) 378
Şekil A.3.123 : Bâb-ı Seraskeri batı köşkü pencere düzeni ve tavan bezemesi (2004)..... 378
Şekil A.3.124 : Bâb-ı Seraskeri batı köşkü tavan bezemesi (2004)..... 379
Şekil A.3.125 : Bâb-ı Seraskeri batı köşkü toplantı odası (2004)..... 379
Şekil A.3.126 : Bâb-ı Seraskeri batı köşkü iç mekanda merdiven (2004)..... 379
Şekil A.3.127 : Bâb-ı Seraskeri Süleymaniye Kışlası, Kitabet Dairesi ve Hastane..... 380
Şekil A.3.128 : Bâb-ı Seraskeri arka avluda Süleymaniye Kışlası ve Bâb-ı Seraskeri Hastanesi..... 380
Şekil A.3.129 : Bâb-ı Seraskeri Hastanesi zemin kat rölövesi..... 381
Şekil A.3.130 : Bekirağa Bölüğü'nün Bâb-ı Seraskeri Hastanesi olarak Fossati tarafından hazırlanan 1841 tarihli cephe eskizi..... 382
Şekil A.3.131 : Bâb-ı Seraskeri Hastanesi..... 382
Şekil A.3.132 : Bâb-ı Seraskeri Süleymaniye Kapısı ve Süleymaniye Kışlası..... 383
Şekil A.3.133 : Misafirhane-i Askeri, yapım aşamasında, 1871..... 383
Şekil A.3.134 : Misafirhane-i Askeri, 19. yüzyıl..... 384
Şekil A.3.135 : Misafirhane-i Askeri, cephe kesilmeden önceki hali..... 384
Şekil A.3.136 : Misafirhane-i Askeri genel görünüm (2007)..... 384
Şekil A.3.137 : Bahriye Nezareti Binası, 1868..... 385
Şekil A.3.138 : Bahriye Nezareti Binası vaziyet planı..... 385
Şekil A.3.139 : Bahriye Nezareti Binası, denizden görünüm..... 386
Şekil A.3.140 : Bahriye Nezareti Binası ana giriş cephesi..... 386
Şekil A.3.141 : Bahriye Nezareti Binası, tersane cephesi..... 387
Şekil A.3.142 : Bahriye Nezareti Binası, yan giriş ve deniz girişi..... 387
Şekil A.3.143 : Bahriye Nezareti Binası giriş cephesi..... 388
Şekil A.3.144 : Bahriye Nezareti Binası deniz cephesi..... 388

Şekil A.3.145 : Bahriye Nezareti Binası A-A kesiti..... 388
Şekil A.3.146 : Bahriye Nezareti Binası İskele Cephesi..... 389
Şekil A.3.147 : Bahriye Nezareti Binası Taşkızak Tersanesi Cephesi..... 389
Şekil A.3.148 : Bahriye Nezareti Binası B-B kesiti..... 389
Şekil A.3.149 : Bahriye Nezareti Binası zemin ve birinci kat planları..... 390
Şekil A.3.150 : Bahriye Nezareti Binası, orijinal mahal adlarını içeren zemin ve birinci kat planları..... 391
Şekil A.3.151 : Bahriye Nezareti Binası, iç mekan, avludan görünüm..... 392
Şekil A.3.152 : Bahriye Nezareti Binası, birinci kat merdiven bağlantısı..... 392
Şekil A.3.153 : Bahriye Nezareti Binası, ana girişten avlu görünümü..... 392
Şekil A.3.154 : Bahriye Nezareti Binası, merdiven görünümü..... 393
Şekil A.3.155 : Bahriye Nezareti Binası, sütun başlığı detayı..... 393
Şekil A.3.156 : Bahriye Nezareti Binası iç avluyu örten telli cam konstrüksiyon 394
Şekil A.3.157 : Bahriye Nezareti Binası, galeri korkuluk detayı..... 394
Şekil A.3.158 : Bahriye Nezareti Binası, merdiven korkuluk detayı..... 394
Şekil A.3.159 : Bahriye Nezareti Binası, birinci katta sütun çifti..... 394
Şekil A.3.160 : Bahriye Nezareti Binası, zemin katta köşe sütun..... 394
Şekil A.3.161 : Bahriye Nezareti Binası, divanhâne girişinden görünüm..... 395
Şekil A.3.162 : Bahriye Nezareti Binası, tören girişi ve divanhâne merdiveni... 395
Şekil A.3.163 : Bahriye Nezareti Binası, divanhâne tavanı bezemesi..... 396
Şekil A.3.164 : Bahriye Nezareti Binası, merdiven tavanı bezemesi..... 396
Şekil A.3.165 : Bahriye Nezareti Binası, divanhâneden görünüm..... 397
Şekil A.3.166 : Bahriye Nezareti Binası, komutan odası giriş holü tavan bezemesi..... 397
Şekil A.3.167 : Bahriye Nezareti Binası, emir subayı odası tavan bezemesi..... 397
Şekil A.3.168 : Bahriye Nezareti Binası divanhâne üst kattan görünüm..... 397
Şekil A.3.169 : Bahriye Nezareti Binası, komutan makam odasından görünüm.. 397
Şekil A.3.170 : Bahriye Nezareti Binası, komutan odası ve Tersane Konferansı'nda kullanılan yuvarlak masa..... 397
Şekil A.3.171 : Darülfünûn Binası denizden görünüm..... 398
Şekil A.3.172 : Ayasofya yanında Darülfünûn Binası..... 398
Şekil A.3.173 : Darülfünûn Binası'nın denize bakan cephesi..... 398
Şekil A.3.174 : 17 Aralık 1908 tarihli meclis açılışında Darülfünûn Binası 399
Şekil A.3.175 : Darülfünûn Binası Sultanahmet cephesinde giriş..... 399
Şekil A.3.176 : 1933 yangınında Darülfünûn Binası..... 399
Şekil A.3.177 : Gaspare Fossati'nin Darülfünûn projeleri..... 400
Şekil A.3.178 : Bellinzona Cantonale Arşivi'nden Gaspare Fossati'nin Darülfünûn için tasarım önerisi..... 400
Şekil A.3.179 : Ayasofya tarafından Darülfünûn Binası perspektifi, Gaspare Fossati..... 401
Şekil A.3.180 : Darülfünûn Binası vaziyet planı..... 402
Şekil A.3.181 : Darülfünûn Binası kat planı..... 403
Şekil A.3.182 : Darülfünûn Binası deniz cephesi şematik görünüm..... 404
Şekil A.3.183 : Meclis-i Mebusan Salonu'nun II. Meşrutiyet sonrasında mahkeme salonuna dönüştürülmesi, merdiven ve makam odası. 405
Şekil A.3.184 : Darülfünûn Binası, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet'te Meclis-i Mebusan toplantısında iç mekandan görünümler..... 406
Şekil A.3.185 : Darülfünûn Binası'nın yıkımı sırasında çıkarılan Livorno tuğlalarının Mimar Dergisi'nde (1934, 4) yayınlanan satış ilanı. 406

Şekil A.3.186 : Bâb-ı Hümayun girişinin sağında, Sur-u Sultaniye'ye dikine uzanan ve 1866'ya kadar Hazine-i Celile-i Maliye (Maliye Nezareti) olarak kullanılan bina..... 407
Şekil A.3.187 : Beyazıt Meydanı, 19. yüzyıl..... 407
Şekil A.3.188 : Ayverdi Haritası'nda Maliye Nezareti Binası (Fuad Paşa Konağı) ve bağlı yapıları..... 408
Şekil A.3.189 : Eski bir fotoğrafta Fuad Paşa Konağı ve Harbiye Nezareti giriş kapısı..... 408
Şekil A.3.190 : Fuad Paşa Konağı'nın Maliye Nezareti olarak kullanılırken, 4 Mayıs 1914'te çekilmiş fotoğrafı..... 409
Şekil A.3.191 : Fuad Paşa Konağı, okul olduğu dönemden bir fotoğraf 409
Şekil A.3.192 : Eczacılık Fakültesi'nin 1959'dan itibaren çalıştığı Fuad Paşa Konağı (A blok) ile (B) ve (C) blokları..... 410
Şekil A.3.193 : Fuad Paşa Konağı batı cephesinden revak görünümü (2004)..... 410
Şekil A.3.194 : Fuad Paşa Konağı restorasyon öncesi (2004) ve sonrası (2007) görünümler..... 411
Şekil A.3.195 : Fuad Paşa Konağı revak görünümü (2004)..... 411
Şekil A.3.196 : Fuad Paşa Konağı giriş cephesi (2004)..... 411
Şekil A.3.197 : Fuad Paşa Konağı restorasyon projesi güney cephesi..... 412
Şekil A.3.198 : Fuad Paşa Konağı restitüsyon projesi doğu ve batı cepheleri..... 413
Şekil A.3.199 : Fuad Paşa Konağı zemin kat planı..... 414
Şekil A.3.200 : Fuad Paşa Konağı kat planı..... 415
Şekil A.3.201 : Fuad Paşa Konağı restorasyon projesi ikinci kat planı..... 416
Şekil A.3.202 : Fuad Paşa Konağı restorasyon projesi en ve boy kesitleri..... 417
Şekil A.3.203 : Fuad Paşa Konağı restorasyon projesinde selamlık kesitinden detay..... 418
Şekil A.3.204 : Fuad Paşa Konağı selamlık girişinde sütunlar ve volta döşeme (2004)..... 419
Şekil A.3.205 : Fuad Paşa Konağı selamlıkta birinci kata çıkış (2004)..... 419
Şekil A.3.206 : Fuad Paşa Konağı selamlık birinci kat, galeri görünümü (2004) 420
Şekil A.3.207 : Fuad Paşa Konağı selamlık birinci katta duvar nişleri (2004) 420
Şekil A.3.208 : Fuad Paşa Konağı selamlık birinci katta demir sütunlar ve tavan dekorasyonu (2004)..... 421
Şekil A.3.209 : Fuad Paşa Konağı selamlık birinci kattan girişe bakış (2004).... 421
Şekil A.3.210 : Fuad Paşa Konağı restorasyon projesi selamlık giriş kapısı, plan ve görünüş..... 422
Şekil A.3.211 : Fuad Paşa Konağı restorasyon projesi selamlık dekorasyonunda sütun, kapı, duvar ve tavan bezeme detayları... 423
Şekil A.3.212 : Fuad Paşa Konağı harem dairesinden merdiven görünümleri (2004)..... 424
Şekil A.3.213 : Fuad Paşa Konağı harem dairesinde kat döşemesi-merdiven bağlantısı..... 424
Şekil A.3.214 : Fuad Paşa Konağı harem dairesinde kiriş-sütun başlığı birleşimi (2004)..... 424
Şekil A.3.215 : Fuad Paşa Konağı harem dairesinde avluya bakış ve kaset kirişli tavan (2004)..... 425
Şekil A.3.216 : Fuad Paşa Konağı selamlıktan avluya bakış (2004)..... 425
Şekil A.3.217 : Fuad Paşa Konağı selamlık bölümü son katta galeri parmaklıkları (2004)..... 425

Şekil A.3.218 : Fuad Paşa Konağı ile sağında Beytülmal ve Masarifat Muhasebesi, doğudan görünüm..... 426
Şekil A.3.219 : Bâb-ı Seraskeri avlusundan Fuad Paşa Konağı ile sağında Beytülmal ve Masarifat Muhasebesi, Vezne Dairesi ve Evrak Hazinesi olarak kullanılan binalara bakış..... 426
Şekil A.3.220 : Maarif Dairesi olarak II. Darülfünûn Binası vaziyet planı..... 427
Şekil A.3.221 : Bugün Basın Müzesi olarak kullanılan II. Darülfünûn Binası vaziyet planı..... 427
Şekil A.3.222 : 1940'da Belediye İmar Dairesi olarak kullanılan II. Darülfünûn Binası vaziyet planı..... 428
Şekil A.3.223 : II. Darülfünûn Binası yapılmadan önce türbeden görünüm..... 428
Şekil A.3.224 : II. Darülfünûn Binası ve II. Mahmud türbesi, genel görünüm.... 429
Şekil A.3.225 : II. Darülfünûn Binası, eski bir fotoğraf..... 429
Şekil A.3.226 : II. Darülfünûn Binası genel görünüm..... 430
Şekil A.3.227 : II. Darülfünûn Binası yan cephe..... 430
Şekil A.3.228 : II. Darülfünûn Binası, cadde cephesinde balkon pencereleri..... 431
Şekil A3.229 : II. Darülfünûn Binası cephede sütunlu pencere..... 431
Şekil A.3.230 : II. Darülfünûn Binası döşemelerin restorasyon sırasındaki görünümü..... 432
Şekil A.3.231 : II. Darülfünûn Binası iç mekanda restorasyon..... 432
Şekil A.3.232 : II. Darülfünûn Binası restorasyon sırasında iç mekanda sütunlu bölüm, giriş cephesine bakış..... 433
Şekil A.3.233 : II. Darülfünûn Binası iç mekanda sütunlu bölüm, giriş cephesine bakış bugünkü durum..... 433
Şekil A.3.234 : II. Darülfünûn Binası restorasyonda dış kabuk..... 434
Şekil A.3.235 : II. Darülfünûn Binası restorasyon öncesi zemin kat merdiveninin birinci kata bağlandığı bölüm..... 434
Şekil A.3.236 : II. Darülfünûn Binası iç mekanda sütunlu bölüm ve asma kat, arka cepheye bakış..... 434
Şekil A.3.237 : II. Darülfünûn Binası restorasyon öncesi zemin kat merdiveni... 435
Şekil A.3.238 : II. Darülfünûn Binası restorasyon öncesi birinci kat merdiveni.. 435
Şekil A.3.239 : II. Darülfünûn Binası iç mekanda şömine..... 436
Şekil A.3.240 : II. Darülfünûn Binası iç mekanda tavan bezemesi..... 436
Şekil A.3.241 : 19. yüzyılda Bâb-ı Fetva'nın (Meşihat Dairesi) vaziyet planı..... 437
Şekil A.3.242 : Bugün Müftülük olarak kullanılan Meşihat Dairesi girişi..... 437
Şekil A.3.243 : Bâb-ı Fetva ana giriş kapısı, 19. ve 21.yüzyıl görünümleri..... 437
Şekil A.3.244 : 19.yüzyılda Bâb-ı Fetva'nın (Meşihat Dairesi) genel görünümü 438
Şekil A.3.245 : 19.yüzyılda Bâb-ı Fetva'nın (Meşihat Dairesi) bahçe tarafındaki cephesi..... 438
Şekil A.3.246 : 19. yüzyılda Bâb-ı Fetva'nın denizden görünümü..... 439
Şekil A.3.247 : Müftülük ana giriş kapısı iç kısımdan görünüm..... 439
Şekil A.3.248 : Müftülük Şer'i Siciller Arşivi cephe görünümü..... 440
Şekil A.3.249 : Müftülük Meşihat Arşivi cephe görünümü..... 440
Şekil A.3.250 : Müftülük dış cepheden detay..... 440
Şekil A.3.251 : Yenilenen Müftülük Ana Binası..... 441
Şekil A.3.252 : Müftülük Şer'i Siciller Arşivi'nde volta döşeme detayı..... 441
Şekil A.3.253 : Müftülük Meşihat Arşivi'nde volta döşeme detayı..... 441
Şekil A.3.254 : 19. yüzyılda Bâb-ı Fetva (Meşihat Dairesi) planı..... 442

Şekil A.3.255 : 19. yüzyılda Bâb-ı Fetva (Meşihat Dairesi) arz odası, iç mekan görünümü..... 442
Şekil A.3.256 : Eminönü kıyı bölgesinde Yemiş ve Çardak İskeleleri ile İhtisab Nezareti'nin yakınındaki Cisr-i Cedid (Yeni Köprü)..... 443
Şekil A.3.257 : Eminönü vaziyet planında ihtisab konağı ve eski gümrük binası 444
Şekil A.3.258 : İhtisab Dairesi alt ve üst kat planları..... 445
Şekil A.3.259 : İhtisab Dairesi cephe görünüşü..... 446
Şekil A.3.260 : Arifi Paşa Konağı 19. ve 20. yüzyıl görünümleri..... 446
Şekil A.3.261 : Sirkeci'de Zaptiye Dairesi ile çevresinin planı..... 447
Şekil A.3.262 : Bâb-ı Zaptiye Dairesi ve Süvari Koğuşu cephe görünümleri..... 448
Şekil A.3.263 : Bâb-ı Zabtiye Dairesi girişi..... 448
Şekil A.3.264 : Ayasofya-Sultanahmet bölgesinde Eski Ticarethane Binası ve Menzilhane arsası..... 449
Şekil A.3.265 : 1950'lere ait Suat Nirven Haritası, pafta 82'de Ticarethane yerinde inşa edilen ilkokul..... 449
Şekil A.3.266 : Ticarethane planları..... 450
Şekil A.3.267 : Ticarethane cephe görünüşü..... 451
Şekil A.3.268 : Ayasofya-Sultanahmet bölgesinde Defterhane (A) Takvimhane (B) ve Darphane(C) binalarının yerleri..... 451
Şekil A.3.269 : Defterhane 19. yüzyıl ve 21. yüzyıl görünümleri..... 451
Şekil A.3.270 : Sultanahmet Meydanı'nda Defterhane'den Görünüş..... 452
Şekil A.3.271 : Darphane Binaları, 18. yy. sonu vaziyet planı, kesit ve görünüş. 452
Şekil A.3.272 : Darphane-i Amire Köşkü doğu, güney ve kuzey cepheleri..... 453
Şekil A.3.273 : Darphane-i Amire Köşkü birinci ve ikinci kat planları..... 453
Şekil A.3.274 : 1875 civarında çizilen Ayverdi haritasında Telgrafhane-i Âmire'nin yeri..... 454
Şekil A.3.275 : Telgrafhanenin üstüne kat çıkıldıktan sonraki görünümü..... 454
Şekil A.3.276 : Telgrafhane-i Amire Binası plan ve cephe etüdü..... 455
Şekil A.3.277 : Eminönü'nde ilk postahane binasının (A) ve Rüsumat Dairesi'nin (B) yerleri..... 456
Şekil A.3.278 : Eminönü'nde ilk Postahane-i Amire binasının Süheyl Ünver tarafından yapılan resmi..... 456
Şekil A.3.279 : Bahçekapı'da Eski Postahane Binası cephe görünüşü..... 457
Şekil A.3.280 : İnşası tasdiklenen Postahane-i Amire Binası cephe görünüşü..... 457
Şekil A.3.281 : Sirkeci vaziyet planında yeni postahane binasının yeri..... 458
Şekil A.3.282 : Eminönü Gümrük Binaları denizden görünüm..... 458
Şekil A.3.283 : Eminönü Gümrük Binaları..... 459
Şekil A.3.284 : Eminönü'nde Gümrük ve Emtia Depoları..... 459
Şekil A.4.1 : Osmanlı Dönemi'nde Sultanahmet civarındaki önemli konaklar (16-19.yy)..... 460
Şekil A.4.2 : Saraçhanebaşı Münir Paşa Konağı, 1935..... 461
Şekil A.4.3 . Şehzadebaşı'nda Reşid Paşa Konağı vaziyet planı..... 461
Şekil A.4.4 : Salih Efendi Konağı cephe görünümü..... 462
Şekil A.4.5 : Salih Efendi Konağı taş konsol detayı..... 462
Şekil A.4.6 : Salih Efendi Konağı mermer korint sütun başlığı detayı ve mermer şömine..... 462
Şekil A.4.7 : Âli Paşa Konağı vaziyet planı..... 463
Şekil A.4.8 : İstanbul panoramasında Âli Paşa Konağı (sol önde)..... 463
Şekil A.4.9 : Âli Paşa Konağı seraskerlik cephesi..... 463
Şekil A.4.10 : Âli Paşa Konağı genel görünüm..... 463

Şekil A.4.11 : Âli Paşa Konağı, yangın sonrasında genel görünüm..... 464
Şekil A.4.12 : Zeyneb Hanım Konağı vaziyet planı..... 465
Şekil A.4.13 : Zeyneb Hanım Konağı yangın sonrasında vaziyet planı..... 465
Şekil A.4.14 : İstanbul panoramasında Zeyneb Hanım Konağı..... 466
Şekil A.4.15 : Zeyneb Hanım Konağı cepheden görünüm..... 466
Şekil A.4.16 : Zeyneb Hanım Konağı giriş cephesi..... 467
Şekil A.4.17 : Zeyneb Hanım Konağı giriş cephesinde bezeme..... 467
Şekil A.4.18 : Zeyneb Hanım Konağı planı..... 468
Şekil A.4.19 : Münir Paşa Konağı (A) ve Subhi Paşa Konağı (B) vaziyet planları..... 469
Şekil A.4.20 : Subhi Paşa Konağı ön cephe..... 469
Şekil A.4.21 : Subhi Paşa Konağı Horhor Caddesi'nde ön cephe görünümü..... 470
Şekil A.4.22 : Subhi Paşa Konağı bahçeden arka cephe görünümü..... 470
Şekil A.4.23 : Subhi Paşa Konağı sokak cephesi..... 471
Şekil A.4.24 : Subhi Paşa Konağı arka cepheden detay..... 471
Şekil A.4.25 : Subhi Paşa Konağı kuzey yan cephe..... 471
Şekil A.4.26 : Subhi Paşa Konağı, arka cephe, ön cephe ve kesit..... 472
Şekil A.4.27 : Subhi Paşa Konağı, zemin, birinci ve ikinci kat planları..... 473
Şekil A.4.28 : Subhi Paşa Konağı plan..... 474
Şekil A.4.29 : Subhi Paşa Konağı üç kollu merdiven..... 474
Şekil A.4.30 : Subhi Paşa Konağı merdiven evi penceresi 475
Şekil A.4.31 : Subhi Paşa Konağı merdiven evi tavanı..... 475
Şekil A.4.32 : Subhi Paşa Konağı orta sofaya çıkış..... 475
Şekil A.4.33 : Subhi Paşa Konağı orta sofa kemerleri..... 475
Şekil A.4.34 : Subhi Paşa Konağı kubbeli salon..... 476
Şekil A.4.35 : Subhi Paşa Konağı okuma salonu..... 476
Şekil A.4.36 : Subhi Paşa Konağı Tıp Tarihi Müzesi tavan dekoru..... 476
Şekil A.4.37 : Subhi Paşa Konağı Tıp Tarihi Müzesi iç sofa..... 477
Şekil A.4.38 : Subhi Paşa Konağı kubbeli salonda şömine..... 477
Şekil A.4.39 : Subhi Paşa Konağı kubbeli salonda tavan bezemesi detayı..... 477
Şekil A.4.40 : Mütercim Rüştü Paşa Konağı vaziyet planı..... 478
Şekil A.4.41 : Vefa Lisesi kompleksi içinde Mütercim Rüştü Paşa Konağı..... 478
Şekil A.4.42 : Hilâl-i Ahmer Vefa Hastahanesi olarak kullanılan Mütercim Rüştü Paşa Konağı..... 479
Şekil A.4.43 : Hilâl-i Ahmer Vefa Hastahanesi olarak kullanılan Mütercim Rüştü Paşa Konağı'nda bir koğuş..... 479
Şekil A.4.44 : Hilâl-i Ahmer Vefa Hastahanesi olarak kullanılan Mütercim Rüştü Paşa Konağı'nda ameliyathane..... 479
Şekil A.4.45 : Mütercim Rüştü Paşa Konağı genel görünüm (2006)..... 480
Şekil A.4.46 : Mütercim Rüştü Paşa Konağı sağ yan cephe (2006)..... 480
Şekil A.4.47 : Mütercim Rüştü Paşa Konağı arka cephe (2006)..... 480
Şekil A.4.48 : Mütercim Rüştü Paşa Konağı sol yan cephe ve ön cephe..... 480
Şekil A.4.49 : Mütercim Rüştü Paşa Konağı sağ yan cephe ve zemin kat planı 481
Şekil A.4.50 : Mütercim Rüştü Paşa Konağı, merdivenden geçen kesit..... 482
Şekil A.4.51 : Mütercim Rüştü Paşa Konağı iç mekan, merdiven görünümleri. 482
Şekil A.4.52 : Bâbıâli Caddesi ve Rauf Paşa Konağı 19. yüzyıl..... 483
Şekil A.4.53 : Rauf Paşa Konağı eski hali..... 483
Şekil A.4.54 : Rauf Paşa Konağı genel görünüm (2004)..... 483
Şekil A.4.55 : Rauf Paşa Konağı yan cephede sonradan eklenen kat (2004)..... 484

Şekil A.4.56 : Rauf Paşa Konağı yan cephede konsol detayı (2004)..... 484
Şekil A.4.57 : Rauf Paşa Konağı giriş cephesi, yan cephe ve orijinal kesit..... 485
Şekil A.4.58 : Rauf Paşa Konağı birinci kat planı..... 486
Şekil A.4.59 : Rauf Paşa Konağı ikinci kat planı..... 486
Şekil A.4.60 : Rauf Paşa Konağı selamlık bölümü merdiven başlangıcı..... 487
Şekil A.4.61 : Rauf Paşa Konağı orijinal merdiven..... 487
Şekil A.4.62 : Rauf Paşa Konağı orijinal merdiven ve çevresinde sütunlar..... 487
Şekil A.4.63 : Rauf Paşa Konağı harem dairesinde değişimden geriye kalan sütunlar ve tavan dekoru..... 487
Şekil A.4.64 : Rauf Paşa Konağı harem dairesinde yeni merdiven düzeni..... 487
Şekil A.4.65 : 1952 tarihli Suat Nirven haritasında Bülbül Tevfik Paşa Konağı vaziyet planı..... 488
Şekil A.4.66 : Bülbül Tevfik Paşa Konağı genel görünüm (2006)..... 488
Şekil A.4.67 : Bülbül Tevfik Paşa Konağı sağ yan cepheden görünümler (2006)..... 489
Şekil A.4.68 : Bülbül Tevfik Paşa Konağı sol yan, ön ve arka cephe görünümleri (1980)..... 489
Şekil A.4.69 : Bülbül Tevfik Paşa Konağı sokaktan görünüm (1976)..... 490
Şekil A.4.70 : Bülbül Tevfik Paşa Konağı, restorasyon projesi, birinci ve ikinci kat planları..... 490
Şekil A.4.71 : Bülbül Tevfik Paşa Konağı, restorasyon projesi, ön cephe ve sol yan cephe..... 491
Şekil A.4.72 : 1941 tarihli Pervititch haritasında Edhem Paşa Konağı vaziyet planı..... 492
Şekil A.4.73 : Edhem Paşa Konağı genel görünüm..... 492
Şekil A.4.74 : Edhem Paşa Konağı denizden görünüm..... 493
Şekil A.4.75 : Midhat Paşa Konağı'nın eskiden bulunduğu alan..... 493
Şekil A.4.76 : Midhat Paşa Konağı vaziyet planı..... 494
Şekil A.4.77 : Midhat Paşa Konağı genel görünüm..... 494
Şekil A.5.1 : Moltke planı..... 495
Şekil A.5.2 : Dar-üs Sultani haritasında Eski Saray'dan Ayasofya'ya kadar Divan ekseni, 1848..... 496
Şekil A.5.3 : 1865 Hocapaşa yangınından sonra düzenlenen ana caddeler..... 496
Şekil A.5.4 : Divanyolu'nun sokak genişletme amacıyla yapılan yıkımlardan önceki (1848 civari) ve sonraki hali (1880 civarı)..... 497
Şekil A.5.5 : İstanbul kent planı 1789-1878..... 497
Şekil A.5.6 : Rus Elçilik Binası genel görünüm..... 498
Şekil A.5.7 : Fossati, Reşid Paşa Sahilsarayı eskizi ve Eminönü Limon İskelesi Karakolu..... 498
Şekil A.5.8 : Bebek, Zeyneb Hanım ve Âli Paşa Sahilhaneleri..... 498
Şekil A.5.9 : Ortaköy Camii, 19. yüzyıl görünümü..... 499
Şekil A.5.10 : Cağaloğlu, Darülmaarif ve Reşit Paşa İlkokulu..... 499
Şekil A.5.11 : Cağaloğlu Lisan mektebi genel görünüm (2007)..... 499
Şekil A.5.12 : Beyoğlu, Altıncı Daire-i Belediye, 19. yüzyıl görünümü..... 500
Şekil A.5.13 : İran Elçilik Binası genel görünüm (2007)..... 500
Şekil A.5.14 : 1876 başlarında Tarihi Yarımada'da idari yapı ve konakların birbirlerine göre konumları ve bağlantı yolları..... 501
Şekil A.5.15 : Süleymaniye görünümünde Bâb-ı Meşihat..... 502
Şekil A.5.16 : Tarihi Yarımada panoramasında Bâb-ı Seraskeri, 20. yüzyıl başı..... 503

Şekil A.5.17 : Beyazıt-Süleymaniye bölgesinden hava fotoğrafı..... 504
Şekil A.5.18 : Pera'dan Süleymaniye görünümü..... 505
Şekil A.5.19 : Beyazıt-Fuad Paşa Konağı, 1950 civarı..... 505
Şekil A.5.20 : Marmara Denizi'nden Sultanahmet'e bakış..... 505
Şekil A.5.21 : Haliç, Kasımpaşa Bahriye Nezareti..... 506
Şekil A.5.22 : Tanzimat Dönemi'nde Nezaret olarak kullanılmış bina planları. 507
Şekil A.5.23 : Tanzimat Dönemi'nde idari amaçlı kullanılmış bina planları 508
Şekil A.5.24 : Tanzimat Dönemi kagir paşa konakları planları..... 509
Şekil A.5.25 : Âli Paşa Sahilhanesi üst kat plan restitüsyonu..... 510
Şekil A.5.26 : Bebek, Zeyneb Hanım Sahilhanesi, alt ve üst kat plan restitüsyonları..... 510
Şekil A.5.27 : Bebek, Reşid Paşa Sahilhanesi, zemin ve ikinci kat planları..... 511
Şekil A.5.28 : Bebek, Reşid Paşa Sahilhanesi, giriş katı merdiven holü ve ikinci kattan görünüm, 1942..... 511
Şekil A.5.29 : Mustafa Reşid Paşa Türbesi..... 511
Şekil A.5.30 : Fuad Paşa Türbesi..... 511
Şekil A.5.31 : Tanzimat Dönemi'nde idari amaçlı kullanılmış bina cepheleri... 512
Şekil A.5.32 : Ferid Paşa Konağı giriş cephesi ve birinci kat planı..... 513
Şekil A.5.33 : 1863 Sergisi'nde ana salonun ön cephesi..... 513
Şekil A.5.34 : Elhamra Sarayı Aslanlı Avlu'dan görünümler..... 514
Şekil A.5.35 : Saragossa Aljaferia (el-Caferiye) Sarayı'ndan kemer detayı..... 514
Şekil A.5.36 : Divan-ı Muhasebât iç mekanda merdiven pencereleri (2006)..... 515
Şekil A.5.37 : Divan-ı Muhasebât, iç mekanda sütunlar ve merdiven (2006).... 515
Şekil A.5.38 : Divan-ı Muhasebât genel görünüm..... 515
Şekil A.5.39 : Tanzimat Dönemi Camilerinde Hünkar Kasırları..... 516
Şekil A.5.40 : Zeyneb-Kamil Hastanesi kuzey ve batı cepheleri..... 517
Şekil A.5.41 : Bebek, Reşid Paşa Sahilhanesi Hünkar Dairesi giriş kapısı, sofa ve merdiven, 1942..... 517
Şekil A.5.42 : Nevsky Prospekt, Prenses Yusupovo Sarayı, G. Fossati ve M. A. Ovsyannikov, 1830 civarı..... 518
Şekil A.5.43 : St. Petersburg, Marie Sarayı, 1839-1844, Stackensneider..... 518
Şekil A.5.44 : Londra, Merkez Postahane, 1870-1895, R. Smirke..... 519
Şekil A.5.45 : Londra**,** Arşiv Binası, Pennethorne, 1851-1858, gravür, W.E. Albutt..... 519
Şekil A.5.46 : Paris, Rivoli Caddesi, Eski Maliye Bakanlığı, Destailleur, görünüş ve kesit, 1824..... 520
Şekil A.5.47 : Paris, Adalet Sarayı,1857-1868, L. J. Duc..... 521
Şekil A.5.48 : Paris, Belediye Sarayı,16. yy., yan kanatlar 1837-1846, E. H. Godde ve C. Lesueur..... 521
Şekil A.5.49 : Londra, Maliye Bakanlığı, Sir Charles Barry, 1845-1847..... 521

İSTANBUL TARİHİ YARIMADASI'NDA TANZİMAT DÖNEMİ İDARİ YAPILARI

ÖZET

Bu çalışmada, Osmanlı'da merkezi yönetimin bulunduğu Tarihi Yarımada ve yakın çevresinde, idari teşkilatlanmanın geliştiği Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876), bakanlıklar, meclisler ve Şeyhülislamlık ile diğer idari birimlerin görev yaptıkları binalar incelenmiştir. Eski bakanlıklara ek olarak yeni bakanlıkların, meclislerin ve belediye örgütünün oluşturulduğu bu dönemde, yeni bürokratik sistemin, eski kent dokusunda mimari alana yansımaları araştırılmıştır.

Çalışma, altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, amaç, kapsam ve yöntem ele alınmıştır. İkinci bölümde, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi durumu ve idari kurumlar incelenmiştir. Tanzimat Dönemi'ndeki bürokratik ve politik gelişmeler, dönemin önde gelen devlet adamları Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa, Fuad Paşa, Yusuf Kamil Paşa ve Sadık Rıfat Paşa'nın hayatları çerçevesinde anlatılmıştır. Bu bölümde ayrıca, devletin idari yapısını oluşturan bakanlık ve meclisler kuruluş ve görevleriyle tanıtılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde, Tarihi Yarımada'da, Tanzimat Dönemi'nde Bâbıâli kompleksi, bakanlık ve idari birimlerin kullandığı binalar ile Şeyhülislamlık ofisi ele alınmıştır. Sadrazamın konutu ve idari merkez konumundaki Bâbıâli binası, bu dönemde konut özelliğinden sıyrılarak tamamen bakanlık ve meclislerin yerleşimi için kagir biçimde inşa edilmiştir. Bâbıâli binasının yanı sıra, Bâb-ı Seraskeri yapıları ile Haliç'in karşı kıyısında, eski yerinde yapılan Bahriye Nezareti binası, bakanlıklar için inşa edilen diğer yapılardır. Bazı nezaretler ve idari kurumlar ise, Tarihi Yarımada'da mevcut yapı ve konaklara yerleştirilmiştir. Belediye hizmeti veren Şehremaneti ve güvenlikten sorumlu Zaptiye idaresi ile, çeşitli meclislerin toplandığı, bazı bakanlıkları bünyesinde barındıran Ticarethane'nin dönem boyunca birkaç bina değiştirdiği belirlenmiştir. Tanzimat Dönemi'nde eğitim amaçlı inşa edilen I. Dârülfünûn ile II. Dârülfünûn binaları da, sonradan Maliye, Ticaret, Adliye, Evkaf ve Maarif bakanlıklarının kullanımına verilmiştir. Bâbıâli yakınında inşa edilen Telgrafhane ve Hazine-i Evrak binaları, yeni işlev içeren idari yapılardır.

Tezin dördüncü bölümünde, dönemin ileri gelen devlet adamlarının konakları araştırılmıştır. Bakanlıklar ve idari kurumlar haricinde, selamlık dairelerinde bürokrat toplantıları yapılan konaklar da bu dönemde idari merkezler konumundadır. Âli, Fuad, Yusuf Kamil, Mütercim Rüştü, Bülbül Tevfik, Rauf, Edhem ve Midhat paşalara ait konaklar, Tanzimat döneminin kagir, Batılı görünümde inşa edilmiş yapılarıdır. İdari yapı ve konaklar, topografik özellikler, konum, kütle biçimlenişi, plan, mimari stil, dekorasyon, yapım teknikleri ve malzemeler yönünden incelenmiştir.

Beşinci bölümde, Tarihi Yarımada'da bulunan Tanzimat Dönemi idari yapıları, kentsel ve mimari açıdan değerlendirilmiş, altıncı bölümde sonuçlar ortaya konmuştur.

Devlet tarafından yaptırılan binalarda, 19. yüzyıl başında görülmeye başlanan neoklasik temele sahip Ampir üslup uygulanmış, Abdülaziz'in Mısır gezisinden sonra inşa edilen Bâb-ı Seraskeri kompleksi ve Bahriye Nezareti'nde neoklasik stilin yanı sıra oryantalist öğeler de tasarıma katılmıştır. Dönem konaklarında cephe düzeni açısından, devlet yapılarında olduğu gibi neoklasik stil tercih edilmiştir. Üç pencere içeren çıkmalarla hareketlendirilen yüzeyler dikkat çekmektedir. Geleneksel Türk evinde görülen birinci kat çıkmaları terkedilmiş, onun yerine, zemin katın sokak ile ilişkisi kurularak tüm katları içeren cephe hareketleri uygulanmıştır. İç mekan kurgusu, sofa ve odalarda farklı tür pencerelerin kullanımı ile cepheye yansıtılmıştır. Bürokrat konaklarında, ölçek büyümesi ve malzeme değişiminin de getirdiği bir anlayışla, sütunlarla vurgulanan anıtsal giriş ve merdivenler tercih edilmiş, genellikle üç kollu tasarlanan merdivenler, yapının simetrik kurgusunu öne çıkaracak bir şekilde plana yerleştirilmişlerdir. Cephe düzeninde Batılı etkiler tamamen hakim hale gelirken, plan düzleminde harem ile selamlık daireleri, genelde merkeze yerleştirilen bir avlu ile birbirinden ayrılmış ve yerel kimlik kısmen korunmuştur.

Tanzimat Dönemi'nde gelişen olaylar, mimari program, inşaat işleri ve idari mekanizma göz önüne alındığında, Tarihi Yarımada'nın, önde gelen devlet adamı Mustafa Reşid Paşa döneminde, mimari açıdan Tanzimat ideolojisini yansıtacak şekilde ön plana çıkarıldığı gözlenmektedir. 1840-1855 arasındaki dönemde, Limon İskelesi Karakolu, Hazine-i Evrak, Telgrafhane-i Amire gibi nispeten küçük ölçekli ilk kagir devlet yapılarının yanı sıra, Tanzimat Dönemi'nin prestij yapısı olarak Darülfünûn gibi ölçek değiştiren bir yapının inşa edilmesi, Tanzimat devlet adamlarının İstanbul'a kazandırmak istedikleri rasyonel bakış açısı ve sistemi, devrin yeniliğe açık enerjisini ortaya koymaktadır. 1856-1863 arasındaki dönem, Mustafa Reşid Paşa'nın ölümü, Dolmabahçe Sarayı ve Kırım Savaşı'nın masrafları nedeniyle, Tarihi Yarımada'da projelerin duraklama devresine girdiği bir zaman dilimi olarak nitelendirilebilir. 1864-1870 arasındaki dönemde, Harbiye Nezareti ve Bahriye Nezareti binaları ile, devlet eliyle yapılan büyük ölçekli ve iddialı projelerin sürekliliği sağlanmıştır. 1865 Hocapaşa yangını sonrasında, özel mülkiyete ait kagir konak yapımının hızlanmasıyla, Batılı bir görünüm kazanan bölgenin mimari dokusu değişmiştir.

İdari birim ve konakların, Divanyolu ekseninde, Cağaloğlu-Beyazıt bölgesinde yoğunlaştığı belirlenmiştir. Resmi yapı inşaatlarında Fossati, Bourgeois, Barborini gibi 19. yüzyılda İstanbul'da çalışmış yabancı veya gayrimüslim mimarlar öne çıkmaktadır. Şehremaneti ve Zaptiye idarelerinin, yazışmalarda Avrupa'da olduğu gibi yeni ve uygun bina isteklerine rağmen, mevcut eski konak ve binalara yerleştirilmesi, bakanlıkların birkaç bina değiştirmesinden dolayı, Tanzimat Dönemi'nde idari bina inşaatı konusunda bütüncül bir yaklaşımın olmadığı, kurumsallaşmanın mimari alana yansımadığı öne sürülebilir. Çalışmadan ortaya çıkan sonuçlar, yeni yerler seçilerek idari bina inşa edilmediği ancak bakanlıkların olanaklar çerçevesinde Tanzimat ideolojisini yansıtan sembol binalara yerleştirildiği yönündedir.

THE ADMINISTRATIVE BUILDINGS OF THE TANZIMAT PERIOD IN THE HISTORICAL PENINSULA OF ISTANBUL

SUMMARY

In this study, the buildings and mansions, in the Historical Peninsula and its vicinity, used as the offices of the ministries, councils, Sheikhulislam and other administrative units in the Tanzimat Period (1839-1876), during which the administrative reorganization evolved, are examined. The reflections of the new bureaucratic system in the architectural domain of the old city in this period, when, in addition to the old ministries, new ministries, councils and the municipal directorate were founded, have been researched.

The study is composed of six chapters. In the first chapter, the purpose and scope of the study, and the method of analysis are discussed. In the second chapter, the political conditions in the Ottoman Empire and administrative institutions of the 19th century have been examined. Bureaucratic and political developments of the Tanzimat Period are discussed within the framework of the lives of the leading statesmen of the period, such as Mustafa Reşid Pasha, Âli Pasha, Fuad Pasha, Yusuf Kamil Pasha and Sadık Rıfat Pasha. Also, in this section, the structure and functions of the ministries and councils that constituted the administrative structure of the state have been introduced.

In Chapter Three of the Thesis, the *Sublime Porte* (*Bâbıâli*) office, buildings used by ministries and administrative divisions, and the office of *Sheikhulislam,* all located in the Historical Peninsula, of the Tanzimat Period have been discussed. The building of *Sublime Porte* serving both as the residence and official headquarters of the Grand Vizier was stripped of its residential feature in this period, and it was reconstructed in stone and brick as the building exclusively for the offices of the ministries and councils. Apart from the building of *Sublime Porte*, the buildings of the Ministry of War (*Bâb-i Seraskeri*) and the Admiralty (*Bahriye Nezareti*), which was built in its previous location, on the opposite side of the Golden Horn, are the other buildings that were constructed for the ministries. Some ministries and administrative institutions were ensconced in the existing buildings and mansions (*konaks)* on the Historical Peninsula. It has been determined that the Municipality *(Sehremaneti*), which provided municipal services, the Zaptieh administration (*Bâb-i Zaptiye),* which was responsible for the security services, and the Trade Administration (*Ticarethane*), where some councils assembled and which harboured some ministries, moved to different buildings several times throughout this period. The buildings of *Darulfunun I* and *Darulfunun II,* built for the purpose of education, were later accorded to the use of the ministries of Finance, Trade, Justice, Awqaf and Education. Buildings of the Telegraph Department and Treasury of Documents (*Hazine-i Evrak),* constructed near the *Sublime Porte,* were the administrative buildings for new services.

In Chapter Four, the mansions of the leading statesmen of the period are researched. In addition to the ministries and administrative institutions, the *selamlik* chambers (halls reserved for males) of the mansions, used for the meetings of the bureaucrats, also served as administrative centers. The mansions belonging to Ali Pasha, Fuad Pasha, Yusuf Kamil Pasha, Mütercim Rüştü Pasha, Bülbül Tevfik Pasha, Rauf Pasha, Edhem Pasha, and Midhat Pasha constituted the stone or brick mansions of the Tanzimat Period, with an European appearance. The administrative buildings and the mansions have been studied in terms of their topographical features, positioning, mass formation, plan, architectural style, decoration, construction techniques and materials.

In Chapter Five, the administrative buildings of the Tanzimat Period in the Historical Peninsula are evaluated in terms of urban and architectural perspectives, and the results are enumerated in Chapter Six.

In the buildings constructed by the state, the Empire style, based on the neoclassical style, which made its first appearance in the beginning of the 19th century, was used. In the buildings of the Ministry of War and the Admiralty, constructed after Abdulaziz's visit to Egypt, orientalist elements as well as the neoclassical patterns were used in the architectural design. In the mansions of the period, as in the government buildings, neoclassical style was preferred in the façade layout. Among these, the cantilevers containing three windows, which afford the building façades prismatic movement, are noteworthy. First floor cantilevers seen in the traditional Turkish houses were abandoned; instead, façade cantilevers covering all floors were applied by establishing a connection between the ground floor and the street. Indoor construction was reflected on the façade by using different window types in halls and rooms. In the bureaucrat mansions, given the new approach, facilitated in part by the change in the materials, and scale-enlargement, monumental entrances and staircases, emphasized with columns, were preferred; the stairs were, in general, designed as three-armed so as to highlight the symmetric pattern of the building. Western influences became totally dominant on the façade arrangement, and the *harem* and the *selamlik* chambers were separated from each other on the plan by the inner court, situated, in general, at the center, thus partially preserving the local identity.

When the events unfolding in the Tanzimat Period, the construction works and the administration mechanism are taken into account, it is seen that during the government of the prominent statesman Mustafa Reşid Pasha, the Historical Peninsula was brought to the forefront so as to reflect the Tanzimat ideology in architecture. In the period between 1840 and 1855, in addition to the relatively small scale government buildings such as Limon Quay Police Station, Treasury of Documents (*Hazine-i Evrak*), Telegraph Department Office, the construction of a scale-changing structure like *Darulfunun* as the prestige building of the Tanzimat Period, displays the rational outlook and the system that the Tanzimat statesmen wished to create in Istanbul, manifesting the innovative energy of the period. The period from 1856 to 1863 can be characterized as the time slice in which the projects on the Historical Peninsula entered a period of stagnation due to the death of Mustafa Reşid Pasha, the expenses of the *Dolmabahçe Palace*, and the Crimean War. During the period between 1864 and 1870, the construction of the Ministry of War and the Admiralty buildings provided for the continuity of the large scale and ambitious state-constructed projects. In the aftermath of the 1865 Hocapasha fire, the acceleration of the construction of the stone or brick mansions under private

ownership, the appearance of the area acquired a Western look, changing the architectural ‘fabric’of the area in the process.

It has been determined that the administrative units and mansions were clustered across the Divanyolu axis, and in the Cağaloğlu-Beyazıt region. Foreign and/or non-Muslim architects, such as Fossati, Bourgeois and Barborini stand out in the construction of the official buildings in İstanbul. The location of the Municipality Directorate and the Zaptieh administrations in the old mansions and buildings, and the fact that the ministries kept moving from building to building, despite their desire to be ensconced in appropriate buildings as in Europe, expressed in their correspondences, one can draw the conclusion that during the Tanzimat period there did not exist an all-encompassing approach to the construction of the administrative buildings, and that the administrative institutionalization was not reflected in the architectural domain. The results obtained in this study support the conjecture that the administrative buildings were not constructed on new sites; nonetheless the ministries were ensconced, within the opportunities afforded by the existing conditions, in the buildings that were symbolic of the Tanzimat ideology.

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ilk yarısında içinde bulunduğu ekonomik kriz ve teknolojik geri kalmışlığı aşmak için, dönemin Osmanlı bürokratlarına göre modernlikle eş anlamlı olan ve Batı örneklerinden esinlenen bir dizi sosyal ve kuramsal reform gerçekleştirilmeye çalışılmış, Osmanlı sisteminin 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması ile dünya ekonomisine açılışı ve 1839 Tanzimat Fermanı ile yeni yönetim biçimi arayışları, kent yapısında büyük dönüşümlere yol açmıştır. Batılılaşma sürecinde, yeni benimsenen ekonomik ilişkiler ve yaşantı biçimi, yeni kent merkezleri, yeni bir altyapı ve yeni kanunlar gerektirmiş, çözüm olarak geliştirilen yasal çerçeve ve idari örgütlenmeler sonucu kent ölçeğinde planlamaya gidilmiştir. Tanzimat sonrası İstanbul'da kent planlaması, öncelikle büyük alanları etkileyen yangınlarla, ikinci olarak da yeni gelişmekte olan mahallelere ulaşım sağlama zorunluluğu ile belirlenmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul, yangın tehlikesini azaltacak yeni inşaat teknikleri, yolların yeni ulaşım teknolojisine uygun olarak genişletilmesi, kent çevresinde yeni konut alanlarının açılması, kent mekanının yeniden inşa edilmesi çalışmalarıyla büyük bir değişim geçirmiştir (Tekeli, 1999, 19-23).

18. yüzyılda başlayan değişim sürecinde saray ve çevresi, Haliç ve Boğaz boyunca yapılan saray, kasır, köşk ve yalılarla geleneksel merkezden dışa doğru yayılmaya, devletin askeri yapısı da yeni gereksinimlerle kurulmaya başlanan kışlalarla, kuzeyde ve Anadolu yakasında yeni yerleşim alanları meydana getirmeye başlamıştır (Eldem, 1997, 20). Bir yüzyıl sonra oluşacak alternatif kent merkezinin ilk belirtisi olarak, bu iki boyutun ötesinde bir genişleme daha ortaya çıkmış, yerleşim alanı 18. yüzyılda Galata'dan başlayarak Beyoğlu sırtlarına doğru yayılmıştır. Eldem (1997, 20), en belirgin ivmesi sefaretler ve giderek artan Batı nüfuzunun mekana yansıması olan bu gelişmenin özünde, devlet ve elit kesimden kaynaklanan ve mekan ile doğrudan ilişkili içsel dinamiklerin rol oynadığını belirtir. Eldem (1997, 20), Haliç'in kuzey yakasında gözlenen gelişmenin, 18. yüzyılda gayri Müslim toplulukta birikmeye başlayan sermayenin yavaş yavaş bir yerli burjuvazi tanımına uyabilecek türden yeni

bir kesimin oluşumuna yol açması ve bu kesimin kendine güvenli bir ortam yaratma çabalarıyla birlikte ele alındığında anlam kazanacağını ifade etmektedir.

Tekeli (1999, 29), Eski İstanbul diye adlandırılan Tarihi Yarımada'da (Şekil A.1.1) kentin büyümesinin sınırlı olduğunu, buna karşın Galata, Pera, Teşvikiye bölgelerinin yanı sıra Boğaziçi köyleri ile Kadıköy-Bostancı hattının, etnik farklılaşmalar ve toplumsal katmanların hareketlerinin belirlediği yeni yerleşimler açısından önem kazandığını kaydeder. Tekeli (1999, 29)'ye göre, bu dönemde genel olarak Tarihi Yarımada ve Haliç kıyıları, Sultan Abdülmecid'in Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırarak bu bölgeden Galata yakasına taşınması sonucu prestij kaybına uğramış, ancak Bâbıâli'nin eski yerinde gelişmesi, padişahın yer değiştirmesini bir ölçüde dengelemiştir, yine de yüzyılın sonlarına doğru, Müslüman üst tabaka, yeni konakları için ulema ve paşa konaklarının yer aldığı Cağaloğlu-Soğukçeşme arası, Süleymaniye, Fatih, Çarşamba, Sultan Selim semtleri yerine, Nişantaşı, Yıldız, Boğaziçi semtleri ve Kadıköy-Bostancı arasını tercih etmektedir.

İstanbul'un tarihi çekirdeğinin iki tarafı Marmara ve Haliç'in surlarıyla çevrili olduğu için genişlemeye elverişli olmayan üçgen bir yarımadaya yayılmış olduğunu öne süren Bilgin (1995, 89) de, 19. yüzyıl ortalarında başlayan modernleşme eğiliminin karşı yakaya taşınılarak gerçekleştiğini belirtir. Gelenekselle modern olanın mekansal olarak birbirinden bu derece kopmasının İstanbul'a özgü bir modernleşme biçimi olduğunu ifade eden Bilgin (1995, 89)'e göre, eski şehir değişmeyen ve bu nedenle kaybeden geleneksel kesimlere bırakılmış, modernleşme eğilimi içinde olanlar ise Galata'nın Haliç ve Boğaz yamaçlarında yeni bir şehir kurmaya başlamıştır. Bu görüşün aksine, Ortaylı (2005, 11), 19. yüzyıl devletinin fizik yapılarla somutlaştığı Eminönü bölgesinin önemine dikkat çekerek, buradaki eski nezaret binalarının uygun şekilde restore edilip kullanılmasını önermektedir.

Bu farklı yaklaşımlar göz önüne alındığında, Tanzimat Dönemi'nde Tarihi Yarımada'daki idari binaların incelenmesi, bürokratik yapılanmanın kente ne şekilde yansıdığı ve yönetici sınıfı oluşturan elit kesimin bölgeyi kullanma yoğunluğunun açığa çıkması konusunda veri sağlayacaktır.

Osmanlı bürokrasisi için Tanzimat reformlarının hedefinin Batı üstünlüğüne karşı, onun kazanımlarını kullanarak mücadele etmek, toplumu modernleştirmek için, Batı'nın tekniğinden ve kültüründen yararlanmak olduğunu belirten Yerasimos

(1999, 2) bu amacın izdüşümünün Batılı anlamda bir kent yaratmak olduğunu ifade eder. Tanzimat ile birlikte yönetim bölgesi başta olmak üzere sokak ve yol yapımı artmış, kagir bina yapımı teşvik edilmiştir. İstanbul'da, temelleri 1848 ve 1863 Ebniye Nizamnameleri ile atılan bir yangın şehirciliği başlamış, 1854 Aksaray yangınından sonra, İtalyan mühendis Luigi Storari'ye 1856'da ilk ifraz planı yaptırılmıştır (Yerasimos, 1996, 51). 1864'de Hocapaşa'da çıkan bir yangın, Sirkeci-Kumkapı arasını mahvetmiş, kısa süre sonra Kumkapı ve Kadırga'da çıkan iki yangının da eklenmesiyle meydana gelen ve Haliç-Marmara, Ayasofya-Beyazıt arasında uzanan 3551 binalık yangın alanı, 1863 Ebniye ve Turuk Nizamnamesi'nin uygulanmasına olanak sağlamıştır. Bu alanın yollarını genişletip, binalarını kagir hale getirmek için Islahat-ı Turuk Komisyonu kurulmuş ve Tarihi Yarımada'daki kent merkezinin yenilenmesi sağlanmıştır (Tekeli, 1999, 26).

Cerasi (1999, 282), 18. yüzyılın sonundan itibaren, Batı modeli ile yapılmış ilk yönetim binalarının ortaya çıktığını, 19.yüzyılın ilk onlu yıllarında İstanbul ve büyük kentlerde rastlantısal olarak tek tek hizmetler, kamu binaları ve Batı tarzı parklar gerçekleştirildiğini, bu sayede eski kurumların yanı sıra kentin kamusal yapısında değişim sürecinin başladığını, yüzyılın ikinci yarısından itibaren de kamu kullanımına açık binaların tipolojisinin Batı Avrupa örneklerinden ayırdedilemez hale geldiğini kaydeder.

Resmi yapı kategorisinin ortaya çıkışı, Tanzimat'ın getirdiği bürokratik kurumlaşmayla doğrudan ilişkilidir. II. Mahmud döneminin merkeziyetçi örgütlenme girişimleriyle başlayan ancak asıl Tanzimat ile hızlı gelişim gösteren yönetim organlarının kuruluşu başkent İstanbul'da ve öteki kent merkezlerinde devlet dairesi denilen yapılara gereksinme doğurmuştur. Devlet dairesi, öncelikle hükümet konağı olmuş, buna sonraki yıllarda adliye, telgrafhane ve benzeri yapılar eklenmiştir. Hükümet konakları genellikle bir orta hol etrafında gelişen simetrik planlı yapılardır. Zengin il veya sancak merkezlerinde farklı uygulamalar, üslup ve bezeme açısından daha özenli veya gösterişli örnekler bulunabilir. Anadolu kentlerinde bir kısmı hala mevcut ve kullanılır durumda olan bu yapıların erken örnekleri neoklasik üslupta ve iki katlı sade yapılardır (Batur, 1985, 1056).

Ortaylı (1999 (1996), 54), klasik devirde devlet ofisi diye bir kavramın pek olmadığını, Osmanlı'da nezaretler, umum müdürlükler, eminlikler gibi kurumların 19. yüzyılda Osmanlı bürokrasisinin büyümesi ve ihtisaslaşması sonucu ortaya

çıktığını ifade ederek, 18. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli ofislerinin başvezirin oturduğu Bâbıâli olarak adlandırılan konak ve Süleymaniye'deki Yeniçeri Ağası'nın oturduğu Ağakapısı haricinde sayılı olduğunu, Şeyhülislam Efendi'nin ve İstanbul kadısının belediye, kadılık gibi resmi konağı olmadığını, kendi konaklarını resmi çalışma yeri olarak kullandıklarını belirtmektedir. İlk defa Tanzimat ile İstanbul ve diğer Osmanlı şehirlerinde hükümet konağı, hükümet daireleri, memurların kendi şahsi mülkleri veya kiraladıkları konaklar dışında bazı binalar devlet ofisi olarak düzenlenmiştir.

Önceden devlet memurunun maaş almayıp, kendisine ayrılan belirli bir gelir ile geçindiğini ve kendi personelini tuttuğunu, Tanzimat ile beraber devlet memurlarının, maaş ve kadrolaşma açısından bir düzene bağlandığını, Büyük Petro Rusyası'nda olduğu gibi memurlar arasında bir derecelenme ortaya çıktığını ifade eden Ortaylı (1984, 4), ûlâ sanisi, ûlâ evveli, bâlâ gibi rütbeler[1], madalyalarla beraber, Bâbıâli çevresinde hükümet dairelerinin kurulmasının eşzamanlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ortaylı (1996, 56), 19. yüzyılda bürokrasinin modernleşmesi, bir çok yönetim organının kurumsallaşması ile beraber sadaret (başbakanlık) haricinde kurulan nezaretlerin (bakanlık) yönetim ve iş bölgesini meydana getirdiğini ve sarayın modern kentlerdeki gibi merkez bölgenin dışına (önce Dolmabahçe, sonra Yıldız) taşındığını belirtmektedir.

Tanzimat'ın getirdiği bürokratik kurumlaşmayla ilişkili olarak yeni yapı türlerinin ortaya çıkmasıyla, bu dönemde yapım faaliyeti önem kazanmıştır. İhtiyaç duyulan yeni yapıların, plan kurgusu, yapı malzemesi ve üslup anlayışı açısından Batılı biçimlerin uygulanmasında uygun bir ortam sağlaması sonucunda, Osmanlı mimarlığında Batılı bir görünüm ağırlık kazanmıştır. Bu yapılar kentsel mekanlarda önemli değişiklikler yaratmışlardır. Özellikle Tarihi Yarımada'da Tanzimat sonrası girişilen imar faaliyetleri sonucu ortaya çıkan yeni yapılar, eski geleneksel kent dokusunu büyük ölçüde değiştirmiştir.

En tanınmış örneği Bâbıâli yapıları olan resmi yapılar haricinde, Tanzimat döneminde Tarihi Yarımada'da inşa edilen kagir ve büyük konaklar, mimari açıdan dikkat çekmektedir. Tekeli (1985, 881), Tanzimat'ın getirdiği yeni bürokrasi

[1] Tanzimat'tan sonra mülkiye rütbeleri şu şekildedir: 1) bâlâ, 2) ûlâ evveli, 3) ûlâ sanisi, 4) saniye sınıf-ı mütemayiz, 5) sâni, 6) sâlis, 7) râbi (Karateke, 2004, 277).

sayesinde devlet işlerinin askeri sınıf üyelerinin konaklarında görülmediğini, bu işlevler için, konuttan farklılaşmış, kent merkezinde yer alan devlet dairelerinin yeni bir çekim alanı oluşturduğunu kaydeder. Ancak, döneme ilişkin kaynaklar incelendiğinde, dönemin bürokrat konaklarının selamlık bölümlerinin, halen idari işlerin görüşüldüğü mekanlar arasında bulunduğu belirlenmiştir. Sakaoğlu (1994d, 494), Batılılaşmaya sıcak bakan Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa, Keçecizade Fuad Paşa, Midhat Paşa gibi devlet adamlarının selamlıklarında azınlıkların ileri gelenlerinin ve yabancı elçilik görevlilerinin de katıldığı içkili toplantılarda, ağırlıklı olarak politika konuşulduğunu belirterek, 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul selamlıklarının protokolü, konuk kalabalığı artarken dairelerin donanımları ve eşyasının da Avrupai görünüm kazanmaya başladığını ifade etmektedir. Bazıları sonradan devlet dairelerinin kullanımına verilen paşa konakları, idari yapılanmanın mimari alana yansıması ve form-fonksiyon ilişkisinin araştırılması açısından önem taşımaktadırlar.

Ergin (1938, 55) ise, Osmanlı yönetiminin, üç yüz senede beş yangın geçiren Bâbıâli ile doğrudan resmi daire olarak yapılan Bâb-ı Seraskeri ve Bahriye Nezareti (Divanhane) haricinde, bütçeden para ayırarak nezaretler için binalar yaptırmamış olduğunu, paşaların yaptırmış oldukları yetmiş seksen odalı saray ve konakları, onlar borçlu olarak öldükten sonra bir şekilde elde edip, hükümet dairesi veya okul olarak kullandığını ileri sürmektedir. Bu yargı da, tez çalışması boyunca, kurumsallaşmanın programlı bir şekilde gerçekleştirilmesi yönünden, siyasi atmosfer ve ekonomik durum gibi verilerle beraber araştırılmıştır.

Öte yandan, Ortaylı (1994, 298), Tanzimat Dönemi'ni, bürokrasinin abideleştiği, ticari binalar yanında resmi ofislerin devamlılık ve karakter kazandığı ve bu dalda ayrı bir mimarinin geliştiği zaman dilimi olarak nitelemektedir.

Bu çerçeve içinde, Tarihi Yarımada'da Tanzimat Dönemi'nde, Batı'dan ithal edilen yeni idari örgütlenmeler ve bireylerde sermaye birikimi sonucunda hızlanan imar faaliyetleri, devletin siyasi yapılanmasının kentsel çevreye yansıması açısından önem kazanmaktadır.

1.1. Amaç

Söz konusu araştırma ile, Tarihi Yarımada'da, yönetim merkezi Bâbıâli, nezaret binaları, diğer idari yapılar ve paşa konaklarının, Tanzimat Dönemi'ndeki işlev ve

programının mimari biçimlenişe etkilerinin incelenmesi, bu yapıların topografik yerleşim esasları ve kentsel dokudaki kütle etkilerinin belirlenmesi, tarihsel süreklilik içinde işlevlendirmeye paralel yapısal değişikliklerin tespit edilmeye çalışılması ve üslup özelliklerinin tipolojik açıdan değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Oluşturulan yeni kurumların çalıştığı mekanların incelenmesine, bu amaçla inşa edilen binalar veya sonradan nezaret binası olarak kullanılan yapıların tespit edilmesine, bu binaların yer ve mimari üslup seçiminde nasıl bir yol izlendiğinin ortaya konmasına çalışılacaktır. 19. yüzyıl ortalarında tarihi kentin terkedilmeye başlandığına dair yaygın kanının gerçeklik payı da çalışma dahilinde incelenecektir.

Osmanlı Devleti'nin ilişkide olduğu Avrupa başkentlerindeki idari yapıların üslup özelliklerinin incelenmesi yoluyla, bu dönemde ithal edilen kurumların tipolojik özelliklerle beraber gelip gelmediğinin, yerel mimari özelliklerin yapıların biçimlenmesinde ne kadar etkili olduğunun belirlenmesi, ulaşılmak istenen hedefler arasındadır.

1.2. Kapsam

Araştırma, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yönetim merkezi konumunda olan İstanbul Tarihi Yarımada'daki idari yapıları ve idari işlerin yürütüldüğü konakları ele almaktadır.

Devlet yapısının Tanzimat ve Islahat Fermanları çerçevesinde dönüşüm geçirerek, Batı kaynaklı yeni idari teşkilatların hayata geçirildiği Tanzimat döneminde inşa edilen idari binalar, araştırmanın temel konusudur.

Batılılaşma etkisinin yoğunlaştığı yüzyıl başından, Tanzimat'ın ilan edildiği 1839 yılına kadar geçen süre, siyasi yapılanma ve bu yapılanmanın mimari alandaki etkileri açısından kısaca gözden geçirildikten sonra, Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve Sultan Abdülaziz (1861-1876) dönemlerini kapsayan ve 1. Meşrutiyet'e kadar gelen zaman diliminde devletin idari yapısının kentsel ölçekte ve tek tek yapılar bazında meydana getirdiği mimari biçimleniş ele alınmıştır. Söz konusu yapıların günümüze dek olan süreçte geçirdikleri değişimler de araştırma kapsamındadır. Tarihi Yarımada dışında bulunan Bahriye Nezareti Binası da, yakın çevrede yer alan ve bu dönemde inşa edilen bir nezaret binası olması nedeniyle incelemeye dahil edilmiştir.

1.3. Yöntem

Araştırma, üniversite ve devlet kütüphaneleri ile özel kütüphanelerin konuyla ilgili yazılı ve görsel kaynaklarının taranması, Osmanlı Devlet Arşivleri'nde ilgili resmi belgelerin aranması ve halen varlığını koruyan yapıların mimari özellikleri ile geçirdiği değişimlerin yerinde tespit edilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın kaynaklara dayalı bölümü, konuyla ilgili açıklama, makale, kitap, resmi belge gibi yazılı metinler ile fotoğraf, gravür, seyahatname, harita, plan ve kroki gibi görsel dokümanların incelenip değerlendirilmesi yoluyla yapılmıştır. Alan çalışması ise, idari yapı ve konakların halen mevcut kısımlarının belirlenip mimari kurgu, üslup özellikleri, malzemeler ve yapım tekniği açısından fotoğraf ve çizimlerle desteklenerek irdelenmesi yoluyla yapılmaya çalışılmış, restorasyon geçiren yapılar hakkında ilgililerden bilgi alınmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivleri'nde (BOA), plan-proje kataloğunun taranmasıyla incelenen binalara ait çizimlere ulaşılmaya çalışılmış, ayrıca Tanzimat Dönemi'ne dahil olan Dahiliye (İ.DH), Hariciye (İ.HR) ve Meclis-i Vâlâ İradeleri (İ.MVL) başta olmak üzere, konuyla ilgili olabilecek iradeler taranmış, her bölüm için bu iradelerin miladi, hicri tarih, dosya ve gömlek numarası ile fon kodunu ve konu başlığını içeren tablolar hazırlanmıştır. Tabloların hazırlanmasında, miladi tarihin belirlenmesi için, Türk Tarih Kurumu'nun internetteki[2] Tarih Çevirme Kılavuzu'ndan faydalanılmıştır. Konuyla ilgili ve önem taşıdığı düşünülen iradeler, profesyonel bir çevirmen tarafından Osmanlıca'dan Türkçe'ye çevrilmiştir. Binaların yerlerinin doğru bir şekilde belirlenebilmesi için, çalışmada kullanılan temel kaynak, Tanzimat Dönemi sonuna tarihlenen (1875-1882) Ayverdi Haritası olmuştur.

[2] http://www.ttk.gov.tr/

2. 19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SİYASİ DURUMU VE İDARİ KURUMLAR

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruyabilmek amacıyla çetin bir mücadele içine girdiği zaman dilimidir. Batılılaşma'nın etkisi ve içinde bulunulan şartlar nedeniyle devlet ve toplumun büyük bir değişim geçirdiği bu dönem, değişimin siyasi, sosyo-ekonomik, kültürel ve mimari alanda ortaya çıkan sonuçları ile Osmanlı tarihinde ayırt edici bir öneme sahiptir.

2.1. Tanzimat Dönemi Öncesinde Mevcut Durum ve Siyasi İlişkiler

Tanzimat Fermanı'nın okunmasından önce, II. Mahmud (1808-1839), dış ve iç olaylar açısından zor bir dönem boyunca tahtta bulunmuştur. II. Mahmud tahta çıktığı zaman, imparatorluk genelinde asi valiler bağımsızlık savaşına başlamışlardı. Tepedelenli Ali Paşa, yönetiminin Yunanistan ve İyonya Adaları'nı da kapsamasını istiyordu, Mısır'da Mehmed Ali Paşa Bâbıâli'den bağımsız bir ordu ve donanma oluşturmuştu. Arabistan'da Vahabiler kutsal kentleri ele geçirmekteydi, Sırbistan, Eflak, Boğdan ve Yunanistan gibi eyaletler de ayaklanmıştı. Merkezi hükümetin mutlak denetimi altında etkin bir ordu olmaması da parçalanma tehlikesi içinde olan imparatorluğu bir arada tutmayı güçleştirmekteydi (Tuncer, 2000, 40).

II. Mahmud, tahta geçtikten on sekiz yıl sonra, 1826'da, imparatorluk için bir tehlike haline gelen denetimsiz ve disiplinsiz yeniçerileri ortadan kaldırabilmiş, "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adıyla yeni bir ordu oluşturmuştur. Devlet kurumlarını ve dinsel kurumları birbirinden ayırmayı amaçlayan II. Mahmud, şeyhülislam ve ulema sınıfının yetkilerini azaltmış, sadrazam, nazırlar, serasker, kaptan-ı derya ve şeyhülislamdan meydana gelen Meclis-i Vükela'yı (Bakanlar Kurulu) oluşturmuştur, 1836'da Reis-ül küttablık Nezaret-i Hariciye (Dışişleri Bakanlığı) haline getirilmiş, Defterdarlık makamı, Maliye Nezareti olarak isim değiştirmiştir. Bu şekilde yeni bir bürokratik sistem oluşturulmaya çalışılırken, Bâbıâli'nin eski bürokratlarının yerini, onlardan eğitim, sosyal köken ve kültürel değerler açısından farklı, yeni bir memurlar sınıfı almıştır (Tuncer, 2000, 40). Diplomasinin devletin kurtulması açısından

önemini kavrayan II. Mahmud, 1834'den itibaren, III. Selim döneminde başlatılmış ancak bir süre sonra son verilmiş olan Avrupa'nın başkentlerinde sürekli elçilik bulundurulması şeklindeki uygulamayı yeniden başlatmış, diplomatların yabancı dil bilmeleri gereğine inanarak, 1833'te Tercüme Odası'nı kurdurmuştur[3] (Tuncer, 2000, 42).

II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa hariç, bütün asi valileri ve bir çeşit derebeyi olan ayanların çoğunu merkeze bağlamış ve devletin eyaletler üzerindeki, 1789-1826 arasında zayıflamış olan otoritesini yeniden kurmuştur (Öztuna, 1967, 179).

II. Mahmud, otuz bir sene süren saltanatı boyunca kamu yararı için kurumlar açmış, askeri inşaata önem vermiştir. II. Mahmud döneminde, Üsküdar, Haydarpaşa ve Maltepe'de birer büyük hastane, Bâb-ı Seraskeri'de bir küçük hastane, 1812'de Tıbbiye Mektebi, 1829'da Heybeliada Bahriye Mühendishanesi, 1834'de Maçka Harbiye Mektebi, 1820'de Cevri Usta Mektebi, 1819'da I.Abdülhamid Mektebi, Tophane ve Tersane'de ambarlar, 1815'de İstanbul ve Beyoğlu'nda iki büyük yangın havuzu inşa edilmiş, Kanuni'nin yaptırdığı suyolları ile, Üsküdar ve Kadıköy'deki su yolları iyileştirilmiştir. Kurulan askeri tesisler arasında 1812 Topçu Kışlası, 1813 Ayasofya'da Cebeciler Kışlası, 1825 Tophane Kışlası, 1829 Selimiye ve Heybeliada Kışlaları sayılabilir. 1835'de Feshane, 1814'de Mehterhane, 1815'de Defterdarlık, 1818'de Ağakapısı, 1820'de Bahriye Divanhanesi, 1826-1828'de Bâbıâli inşa edilmiştir. Selatin camilerini ve Topkapı Sarayı'ndaki Kubbealtı, Enderun odaları, Hırka-i Saadet Dairesi'ni tamir ettiren II. Mahmud, ampir üslupta bir çok karakol binasının yanı sıra, Boğaziçi'nde ahşap Beylerbeyi ve Çırağan Sarayları'nı, 1823'te Alay Köşkü'nü yaptırmış, Beşiktaş Sarayı'nda, Dolmabahçe'de, Galatasaray'da, Bâbıâli ve Bâb-ı Seraskeri'de, Kuleli Kışlası'nda, Haydarpaşa Hastanesi'nde kasırlar inşa ettirmiştir (Şehsuvaroğlu, 1958a, 3-4). Kuban (1970, 38), II. Mahmud dönemini İstanbul'un büyük Osmanlı geçmişinin fiziksel yapısına sahip olduğu son yıllar olarak tanımlamaktadır.

II. Mahmud döneminde Cezayir, Besarabya, Bucak ve Tuna deltası, Mora, Attika, Ağrıboz ve Kiklad adaları, Anapa-Poti arasındaki Doğu Karadeniz kıyıları, Kuzey

[3] Tercüme Odası'nın kuruluşuyla ilgili, kaynaklarda 1821 ve 1833 olmak üzere iki farklı tarih göze çarpmaktadır. Findley (1994, 114-115), Tercüme Odası'nın 1821 ilkbaharından başlayarak safhalar halinde oluştuğunu, 1833'e kadar çok küçük olan odanın bu tarihte yeniden düzenlendiğini ve 1841'e gelindiğinde otuz kişilik bir kadroya ulaştığını belirtir.

Kafkasya ve Gürcistan'daki son araziler kaybedilmiş, bazı eyaletler iç bağımsızlık elde etmiş veya özerkliklerini arttırmışlarsa da, bir çok Anadolu, Rumeli ve Arabistan eyaleti ve Libya sıkı bir şekilde merkeze bağlanmış, Tanzimat döneminde daha iyi bir şekilde sağlanan merkeziyetçi sistem kurulmuştur (Öztuna, 1967, 176).

1839'a gelindiğinde, güç dengesi politikası nedeniyle İngiltere ve Fransa, Rusya ve Avusturya'nın karşısında, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını savunmaktaydı. Rusya ve Avusturya, Tanzimat hareketi bu devletlerin Osmanlı aleyhine genişleme politikalarına engel olabileceği için, Tanzimat'ın karşısında yer almaktaydı, İngiltere ise Hindistan'a giden ticari yolların Rusya'nın denetimi altına girmesini önlemek amacıyla Osmanlı'yı güçlendireceğini düşündüğü Tanzimat'ı desteklemekteydi. Fransa da, Rusya'nın Akdeniz'in doğusuna uzanmasını engellemek için, İngiltere gibi Tanzimat'a olumlu bakmaktaydı. Osmanlı Devleti bu nedenlerle, İngiltere ve Fransa ile işbirliğine girmeyi istiyor ve bu devletlerin güvenini kazanabilmek amacıyla toplum yapısını değiştirmeyi amaçlıyordu (Tuncer, 2000, 43-44).

2.2. Tanzimat Fermanı ve Dönemi Şekillendiren Devlet Adamları

1255 Şaban 26 / 3 Kasım 1839 tarihinde, İstanbul'da Topkapı Sarayı'nın yanındaki Gülhane bahçesinde, dönemin hariciye nazırı (dışişleri bakanı) Mustafa Reşid Paşa tarafından yerli ve yabancı büyük bir kalabalık önünde (Şekil A.2.1) Abdülmecid'in ülkede yapacağını bildirdiği geniş ıslahatı içeren Hatt-ı Hümayun'un okunması ile başlayan ve genellikle 1876 yılı Aralık ayında ilan edilen Kanun-ı Esasi'nin (anayasa) yürürlüğe girmesine kadar devam ettiği kabul edilen[4] ve Abdülmecid (1838-1861) ile Abdülaziz (1861-1876) dönemlerini kapsayan (Şekil A.2.2) Tanzimat Devri, Osmanlı Devleti tarihinde 550 yıldır süregelen ve imparatorluğun idari, siyasi, askeri alanlarda kurmuş olduğu kendine has kurumların yerine, batı örneklerine göre yeni kurumlar açılması yoluyla devlet anlayışına yeni bir düzen getirmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Tanzimat sözcüğü etimoloji açısından,

[4] Dönemin bitiş tarihi hakkında dört farklı görüş öne sürülmüştür: 1871'de Âli Paşa'nın ölümü ile bittiğini iddia edenler olduğu gibi, Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği 1876 yılındaki ilk meşrutiyete veya 1908'deki ikinci meşrutiyete dek sürdüğünü öne sürenler de olmuş, bir diğer görüşe göre de saltanatın son bulduğu 1922 yılında sonlanmıştır; ancak genel kanı Tanzimat Dönemi'nin 1876'da sona erdiği yolundadır (Bilsel, 1940, 692-693).

aynı kökten gelen nizam ve tanzim ile birlikte "düzenleme" anlamı taşır; bu ifade, hareketin zorunluluğa dayalı bir reorganizasyon ihtiyacından doğduğunu ortaya koymaktadır (Koray, 1991, 4). Tanzimat fermanı[5], sonraki günlerde imparatorluğun diğer şehirlerinde ve Bâbıâli'de halka okunmuştur.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun başlıca özelliklerinden biri, Bâbıâli bürokratlarının düşünüşünü ve tasarılarını yansıtması, onlar tarafından kaleme alınmasıdır[6]; bu görüş ve tasarılar liberal bir iktisadi anlayış ve ona yönelik bir yönetim modelinin gerçekleştirilmesi istemine dayanmaktadır (Ortaylı, 1999, 99). Bu yönüyle yenilikçi ve ilerici bir nitelik taşıyan ferman, ideoloji ve yaptırım olarak görünüşte geleneksel ve alışılmış bir ifade kullanmaktadır. Fermanda şeriate bağlılıktan söz edilmesi, sadece gösterişten ibarettir, şeriatin dışında laik kurumların toplumda yayılması tanzimatçı devlet adamlarının çabaları ile mümkün olmuştur (Ortaylı, 1999, 100-101).

Gülhane Fermanı'nın uluslararası diplomaside önemli etkisi, 1833 Hünkar İskelesi Antlaşması ile Rusya'ya verilen ortodoks teba üzerindeki himaye hakkını etkisiz hale getirmesi, bu sayede Rusya'nın olası müdahelesini önlemesidir (Ortaylı, 1999, 100).

Berkes (2005, 214), Tanzimat Hattı'nın bir anayasa veya bir kanun olmadığını, Avrupa'da hükümdarların kendi yetkeleriyle halkın hakları arasındaki ilişkilerde değişiklikler yapılacağını vadeden *charte* (senet, Latince carta) türünden bir belge niteliği taşıdığını belirtir. Ongunsu (1940, 9), Tanzimat'ı siyasi rejim açısından keyfi ve müstebit mutlakiyetle milli hakimiyet rejimi arasında bir geçiş dönemi olarak yorumlar ve şark meselesinin barış yoluyla ve siyasetle çözümlenmesine çalışılan yeni bir evresi veya devletin kalkınmak amacıyla kendini Avrupa'nın bir çeşit koruyuculuğuna bıraktığı bir dönem olduğunu ileri sürer.

Davison (2005, 41)'a göre, fermanda önem taşıyan üç konu şunlardır: bütün uyrukların can, mal ve namus güvenliği sağlanmalı, yargılamalar açık ve kurallara göre yapılmalıdır, müsadere kaldırılmıştır; iltizam sisteminin yerine düzenli bir sabit vergi sistemi getirilmelidir; hizmet süresi hayat boyundan dört-beş yıla indirilerek

---

[5] Fermanın tam metni için bkz. Engelhardt, 1999, 497-500.

[6] Ferman, Mustafa Reşid Paşa tarafından, İstanbul Horhor'da Subhi Paşa Konağı'nda yazılmıştır (Koray, 1991, 14).

düzenli bir askere alma sistemi kurulmalıdır. Tanzimat hareketinin belirgin nitelikleri arasında "ikilik" olduğunu belirten Ongunsu (1940, 8), bu dönemde İslami hukuk kurumlarının yanı sıra Avrupa hukuk kurumlarının kurulmasına, iki cins kurum ve kanunun birlikte yürütülmesine, eğitim alanında medreselerle modern okulların yan yana olmasına dikkat çeker.

1839'da yayınlanan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda yer verilen can, mal ve şeref güvenliği garantisi, eski müsadere uygulamalarının[7] ve keyfi cezaların kaldırılmasını ima ettiğinden, özellikle memurlar açısından büyük önem taşımaktadır; çalışma koşullarındaki bu değişiklikler sivil memurların statü ve güvenliğini büyük ölçüde geliştirmiştir (Findley, 1985, 260). Ortaylı (1999, 101), Tanzimat ile yapılan tüm düzenlemelerin hükümdarın inayetine değil, çıkarılacak kanun ve yeni düzenlemelere bağlanmasını, anayasal gelişimin başlangıcı ve hukuk devleti olma yolunda ilk manifesto olarak yorumlar.

Heper (1985, 246), 19. yüzyıl başında Osmanlı'nın geliştirdiği temel bir varsayımdan bahseder, buna göre, devleti kurtarabilmek için, dinin toplumdaki yerini ve özellikle hurafeye dayanan değerler sisteminin alanını daraltarak seküler eğitim geliştirilmelidir. Müslüman girişimci orta sınıfların bulunmadığı ve güçlü devlet geleneğinin devam ettiği bir ortamda, devleti kurtaracak olanların seküler bir eğitimden geçirilecek yönetici sınıflar olduğu savından güç alan ve 18. yüzyıldan itibaren siyasal sistem içinde daha önemli bir yer tutmaya başlayan sivil bürokrasi, 19. yüzyılda ön plana geçmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında siyasal düzende önemli bir yere sahip olmaya başlayan bürokrat seçkinler kuşağı, yeni bir eğitimden geçmişler, siyaset yaparken ölçüt olarak us görüşüne ve kodlaştırmaya[8] ağırlık

---

[7] Tanzimat ile söz konusu olan mal ve mülkün müsadere edilmemesi hükmü, hukuk devletinin gerçekleşmesinde önemli bir aşama ve gelecekteki demokratik gelişme için ön şarttır. Osmanlı toplumunun müsadere ve siyaset cezasına karşı dokunulmazlığı olan tek grubu ulema idi; zaman zaman uygulamalarından ötürü yöneticiler bir emirle yok edilirler ve servetlerine el konur, Osmanlı hanedanının erkek üyeleri de hayatlarından emin olmadan yaşarlardı. Bu hükümle, Tanzimatçı grubun kendi hayat ve servetleri koruma altına alındığı gibi, Abdülmecid'in şehzadelerinin hayatları da güvence altına alınmıştır (Ortaylı, 1999, 101-102).

[8] Kodlaştırma, genel hukuk tekniğinde, yürürlükteki hukuk kurallarını, çeşitli kurallar arasında seçim yaparak, karşıt kuralları bağdaştırarak ve yeni kurallar koyarak sistematik ve yazılı bir sisteme dönüştürmektir; 1804'te tamamlanan Fransızların Napolyon Kodu bu konuda başlıca örnektir (Heper, 1985, 246). Ortaylı (1994, 288-289), Tanzimat döneminin genel özelliğini, idarenin bütün işlemlerinin yazılı ve belirli kanunlara, nizamnamelere göre yapılmasının sağlanması olarak tanımlar ve kodifikasyon başladığında, başlığının "*Düstur*" olarak belirlendiğine dikkat çeker. Meclis-i Vâlâ ve

vermişlerdir. Toprak (1989a, 47), liyakat ilkeleri ışığında işe alınan, hiyerarşik yapılı, profesyonel kayıt tutan, tam zamanlı devlet ricalinden oluşan bürokratik yapının kurulmasının Tanzimat'ın belki de en güçlü yönü olduğunu ifade eder.

Eski Osmanlı düzeninde üst düzey devlet görevlilerinin büyük çoğunluğu saray bünyesindeki enderunda eğitilmekteydi. Tanzimat'tan sonra bu eski mesleki eğitim kurumunun yerini 1821'de kurulan Bâbıâli tercüme odası ile 1836'da Hariciye Nezareti'ne dahil edilen Divan-ı Hümayun kalemi almıştır. Aynı bina içinde bulunan Sadaret mektubi kalemi de bu dönemde siyasi lider yetiştiren kurumlar arasındadır (Nişanyan, 1997, 40).

Tercüme odasını, II. Mahmud ve seleflerinin "aydın devlet adamı" yetiştirmek için açtıkları okullar izlemiştir. Bu okullar arasında yer alan Paris'teki Mekteb-i Osmani, Galatasaray Lisesi (1868) ve 1877'de yüksekokul haline dönüştürülen Mekteb-i Mülkiye, uzun süre Osmanlı-Türk devlet hayatında önde gelen sivil bürokratları yetiştirmiştir (Heper, 1985, 248).

Heper (1985, 247-249), Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan ve en ünlü üyeleri arasında Büyük Reşid, Fuad, Âli ve Midhat Paşaların bulunduğu grubu "Eski Osmanlılar" olarak adlandırarak grubun Tazimat Dönemi'ndeki siyasi etkinliklerini, tercüme odası veya diplomatik görevlerde seküler, uygulamaya yönelik bir "uygun eğitim" almış olmalarına[9], büyük devletlerin İstanbul'daki elçilikleri ile yakın ilişkilerine, tahtta kendilerine sempati besleyen, II. Mahmud gibi tüm gücü elinde toplamaya çalışmayan Abdülmecid'in bulunmasına ve giderek artan ölçüde eğitim, yargı ve güvenlik işlerini üstlenen bir sivil bürokrasinin varlığına temellendirir. Reşid Paşa siyasal okulunun üyesi olarak bilinen Eski Osmanlılar, kendilerini padişahın değil, devletin hizmetkarı olarak görmüşler ve bürokratik yönetimin bağımsızlığını ve sürekliliğini sağlamak için kurumların, tek tek yöneticilerden önemli olduğu

---

Meclis-i Tanzimat tarafından yapılan kanunlar, *Düstur* adıyla yayınlanan mecmuada toplanmıştır (Seyitdanlıoğlu, 1999, 51).

[9] Mustafa Reşid Paşa, Paris ve Londra'da yedi yıl, Âli Paşa Viyana ve Londra'da altı yıl, Fuad Paşa ise Londra, Madrid, Lizbon ve Petersburg'da toplam altı yıl diplomatik görevde bulunmuştur (Nişanyan, 1997, 41).

düşüncesini geliştirmişler, ancak modernleşme programlarını gerçekleştirebilmek amacıyla otoriter bir devlet idaresi kurmak istemişlerdir (Heper, 1985, 250-251).

Nişanyan (1997, 45), 1839-1846 yılları arasında iktidarda bulunan Hüsrev, Rauf ve İzzet Mehmed Paşaları, yaş, kariyer ve siyasi anlayış açısından II. Mahmud devrinin kişilikleri olarak değerlendirir. Rauf Paşa'nın, Mustafa Reşid Paşa'dan sonra 1852'de beş haftalık beşinci sadrazamlığına getirilmesini de eski kadronun son bir hamlesi olarak yorumlar. Dönemin devlet adamları incelenirken bu sav üzerinden hareket edilecektir (Tablo 2.1).

Tablo 2.1. Tanzimat Dönemi Sadrazamları ve İktidar Süreleri
(Rauf Paşa'nın 1852'deki 5 haftalık sadrazamlığı listeye alınmamıştır; işaretli olanlar sonraki dönemde de sadrazamlık yapmışlardır; Nişanyan, 1997, 37).

	Doğum-ölüm tarihleri	İktidar tarihleri	İktidar süresi (ay)
Tanzimat (1846-1876)			
Mustafa Reşid	1800-1858	46-48, 48-52, 52, 54-55, 56-57, 57-58	(80)
İbrahim Sârım	1801-1854	48	(3)
Âli	1815-1871	52, 55-56, 58-59, 61, 67-71	(99)
Damad Mehmed Ali	1813-1868	52-53	(7)
Mustafa Naili	1798-1871	53-54, 57	(15)
Kıbrıslı Mehmed Emin	1813-1881	54, 59, 60-61	(22)
*Mütercim Rüşdü	1811-1882	59-60, 66-67, 72-73, 76, 78	(24)
Keçecizade Fuad	1815-1869	61-63, 63-66	(49)
Yusuf Kâmil	1808-1876	63	(5)
Mahmud Nedim	1817-1883	71-72, 75-76	(20)
*Midhat	1822-1884	72, 76-77	(5)
Esad	1828-1875	73, 75	(6)
Şirvanizade Rüşdü	1828-1874	73-74	(10)
Hüseyin Avni	1820-1876	74-75	(14)

Mustafa Reşid Paşa tarafından başlatılan ve halefleri tarafından sürdürülen siyasal gücün saraydan Bâbıâli'ye geçmesi durumu, reformları desteklemelerine karşın dönemin iki padişahı için kolay kabul edilebilir bir olay değildir; üç büyük kurumun liderliğinde toplanan yönetici sınıfın pek çok üyesi de yerlerini kaybetme korkusundan reformlara karşı olmuşlardır.

Padişahlar, akrabaları ve himayeleri altındakilerin öncülüğünde Mabeyn-i Hümayun, şeyhülislam liderliğinde ve ulemayı temsil eden Bâb-ı Meşihat ve ordunun temsilcisi Bâb-ı Serasker olmak üzere üç grup içinde, temel güç kaynakları olan vakıf gelirleri ile eğitim ve adalet düzenleri reformlar tarafından zayıflatılan ulema, yeniçerilerin desteğinden de yoksun kaldıkları için 19. yüzyılda politik açıdan en başarısız grup haline gelmiştir. Bu nedenle Tanzimat dönemi boyunca Bâbıâli'ye karşı en güçlü siyasal ittifak, Bâb-ı Serasker ile saray arasında olmuştur. Bu ittifakı sağlayan yeni ordunun kurucusu Mehmet Hüsrev Paşa, 1846 yılında seraskerlikte bulunduktan sonra 1855'te ölmüştür (Shaw, 1983, 102). Gülhane Hatt-ı Hümayunu ilan edildiğinde sadrazam olan paşa reform karşıtı değildir ancak Mustafa Reşid Paşa'nın tüm gücü Bâbıâli'de toplamasına karşıdır. Tutucu grubu sürdüren kişi, Mehmet Hüsrev Paşa'nın yetiştirmesi ve seraskerlikte halefi olan, kaptan-ı deryalık, Meclis-i Vâlâ başkanlığı görevlerinde bulunan ve saraya damad olan Halil Rıfat Paşa (öl. 1856) olmuştur. Sarayla bu grup arasındaki işbirliği, 1845'te II. Mahmud'un kızı Adile Sultan ile evlenen, beş kere kaptan-ı derya, iki kere serasker ve bir kere sadrazam (1852-1853) olan Damad Mehmed Ali Paşa (1813-1868) tarafından sağlanmıştır.

Padişah, özellikle Mehmed Ali Paşa aracılığıyla seçilmiş genç kişilerin eğitilip devlet hizmetine girmelerini sağlamıştır. Kişi seçimleri pek başarılı olmayan bu grubun en ileri gelen adamları, padişah tarafından iki yıllığına Fransa'ya eğitime gönderilen, vilayet ordugâhlarında hizmet gördükten sonra 1848'de Londra elçiliğine getirilen ve başarısızlıklarına ilişkin suçlamaların politik olduğuna inanılan Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (1813-1881) dır. Halep valiliği, Arap vilayetleri imparatorluk orduları müşirliği, kaptan-ı deryalık, Tanzimatçılar iktidardan düştüğünde 1854, 1859 ve 1860-61'de üç kere sadrazamlık yapan ve zamanın en boş politikacısı olarak ünlenen Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yı, Âli Paşa da zaman zaman düşmanlarını şaşırtmak amacıyla yüksek mevkilere getirmiştir (Shaw, 1983, 103).

Shaw (1983, 103-104)'a göre, saray, ordu ve Bâbıâli arasındaki politikanın denge unsuru, Hüsrev ve Halil Paşaların himayesi altında, saray / ordu grubunun adamı olarak yükselen, Tophane Amirliği'nde, Tanzimat Meclisi'nde, seraskerlik ve sadrazamlık görevlerinde bulunan Mütercim Rüştü Paşa (1811-1882) olmuştur. Tanzimatçılar, muhalefeti susturacak ve işbirliğini sağlayacak, aynı zamanda kendi

çıkarları yerine imparatorluk için çalışan yetenekli birini aradıkları zaman onu iktidara getirmişlerdir.

Tanzimat dönemi sadrazamları, Mustafa Reşid Paşa'dan itibaren, aldıkları mesleki eğitime göre incelenecek olurlarsa, reformcu ve Batılılaşma taraftarı olanların Bâbıâli'de yetiştikleri, saraya bağlı olanların ise askeriye kökenli oldukları dikkat çeker (Tablo 2.2).

Tablo 2.2. Tanzimat Dönemi Sadrazamlarının Eğitim Durumları
(e:enderun, a:alaylı, TO: Bâbıâli Tercüme Odası, o: Avrupa'da okula gidenler, g: uzun Avrupa gezisi, Yabancı dil: Fransızca) (Nişanyan, 1997, 38).

	Medrese	Askeri eğitim (1)	Babıâli kalemi (2)	Avrupa (3)	Yabancı dil (4)
Mustafa Reşid	•		•	•	•
İbrahim Sârım			•	•	•
Âli			• (TO)	•	•
Damad Mehmed Ali		• (e)			
Mustafa Naili					
Kıbrıslı Mehmed Emin		• (e)		• (o)	•
Mütercim Rüşdü		• (a)			•
Keçecizade Fuad	•		• (TO)	•	•
Yusuf Kâmil			•		
Mahmud Nedim			•		
Midhat	•		• (TO)	(g)	•
Esad		•			•
Şirvanizade Rüşdü	•				
Hüseyin Avni		•			

Medrese eğitimi alan sadrazamlar, en az bir din alimi veya kadı yetiştirmiş ailelere sahiptir. Medrese eğitimi, ulema ailelerinde bir çeşit aile geleneği olup, bu eğitimden geçen Mustafa Reşid, Fuad, Midhat ve Şirvanizade Rüştü Paşalar, eğitimlerinin bir aşamasında aile mesleğini terk ederek siyaset kariyerine girmişlerdir. Medrese eğitimi alan Tanzimat dönemi paşalarına ait ilginç bir nokta, bunların Osmanlı siyasetinin Batılı reformist kanadından olmalarıdır. Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı reformunun öncüsü ve Batılılaşma fikrinin Türkiye tarihindeki belki de en radikal sözcüsüdür. Fuad Paşa, Avrupa adetleri konusunda bilgisi ve konuya eğilimi nedeniyle "Türk'ten çok Fransız" olmakla suçlanmıştır. Midhat Paşa, Türkiye tarihinin en liberal anayasası olan kanun-ı esasi'nin mimarıdır, saltanatı devirme ve

cumhuriyet idaresi kurmaya yeltendiği savıyla soruşturmaya uğramış ve Taif zindanlarında boğdurulmuştur (Nişanyan, 1997, 39).

Damad Mehmed Ali ve Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'lar eski gelenek uyarınca, enderunda padişahın şahsi hizmetinde eğitilerek askeriyeye getirilmişler; sarayın adamları olarak Tanzimat'a muhalif bir siyaseti temsil etmişlerdir. Mütercim Rüştü Paşa ise, alaydan yetişme bir asker iken Fransızca bildiği için padişaha tavsiye edilerek sarayda görevlendirilmiştir. Esad ve Hüseyin Avni Paşalar, II. Mahmud devrinde kurulan Harbiye Mektebi'nde eğitim görmüşlerdir. Sarayda veya Bâbıâli'de yetişmeyen, Avrupa'ya gitmeyen, yabancı dil bilmeyen ve bu özellikleriyle diğer Tanzimat dönemi sadrazamlarından farklılaşan Mustafa Naili Paşa ise, Mısır valisi olan dayısının yanında çekirdekten yetişip, 30 yıl neredeyse bağımsız bir hükümdar olarak Girit'i yönettikten sonra merkezi siyasete dahil olmuştur (Nişanyan, 1997, 40-42).

Bürokrat-diplomat sadrazamlar, Midhat Paşa hariç, sadaret makamına ulaşmadan önce en az bir bakanlık görevinde bulunmuşlardır; kilit bakanlık ise, bir dönem neredeyse sadarete eş derecede önem kazanan hariciye nezaretidir. 1845-1871 yılları arasında Hariciye Nezareti'ni hemen hemen aralıksız olarak Tanzimat'ın üç lider ismi Mustafa Reşid, Âli ve Fuad Paşalar işgal etmişlerdir (Tablo.2.3). Bürokrat-diplomat sadrazamlar Yusuf Kamil Paşa hariç, en az bir yerde valilik veya büyükelçilik hizmetinde bulunmuşlardır. Osmanlı vilayetlerinin bugünkünden çok daha büyük ve valilerin çok daha yetkili olduğu, sefaretlerin ise, dönem gereği son derece siyasi sorumluluk gerektirdiği göz önüne alınırsa, Tanzimat sadrazamlarının çoğunun devlet yönetimi konusunda tecrübeli oldukları anlaşılmaktadır (Nişanyan, 1997, 42).

Âli Paşa'nın 1871'deki ölümünden sonra, Türk siyasi edebiyatına "kaht-ı rical" (adam kıtlığı) terimi girmiş, Bâbıâli'nin bağımsızlığını Âli ve Fuad Paşa'lar gibi koruyamayan sadrazamlar nedeniyle Tanzimat çalışmaları sekteye uğramıştır. Yetkin devlet adamı, diplomat ve askerlerin yokluğu, Abdülaziz'in tahttan indirilmesine kadar geçen yaklaşık 4 yıl, 8 aylık sürede sık sık sadrazam değişikliğine yol açmıştır. Bu dönemde sadarete gelen Mahmud Nedim Paşa devlet idaresini alt üst etmiş, askerlikten gelme ve Batı kültürüne sahip Mütercim Rüştü Paşa zorluklar karşısında direnç göstermeyerek istifa yoluna gitmiş, valiyken büyük başarı gösteren Midhat Paşa siyasette yetersiz kalmış, saraydan yetişen Esad Paşa varlık gösterememiş,

bilgili bir devlet adamı olan Şirvanizade Rüştü Paşa ise sürgüne gönderildiği için Abdülaziz'den intikam almaya çalışan asker kökenli ve sert Hüseyin Avni Paşa tarafından harcanmıştır. Hüseyin Avni, Midhat ve Mütercim Rüştü Paşa'lar tarafından Abdülaziz'in 30 Mayıs 1876 tarihinde tahttan indirilmesiyle (Öztuna, 1967, 50-61), yaygın kanıya göre Tanzimat Dönemi son bulmuştur.

Tablo 2.3. Tanzimat'ın İlk Üç Devlet Adamının Görevleri, 1839-76 (Shaw,1983, 95)

Yıl	Mustafa Reşit Paşa	Âli Paşa	Fuat Paşa
1839	Dışişleri Bk. 1837-1841		
1840	Paris elçisi, 1840-1845		Bab-ı Âli Baştercümanı, 1838-52
1841		Londra Elçisi, 1841-1844	
1842			
1843			
1844		Meclis-i Vâlâ üyesi 1844-1846	
1845			
1846	Sadrazam, 1846-1848	Dışişleri Bk. 1846-1848	
1847			
1848		Dışişleri Bk. 1848-1852	
1849			
1850			
1851			
1852	Sadrazam, 1852	Sadrazam, 1852	Dışişleri Bakanı, 1852
1853	Dışişleri Bk. 1853-1854		Tanzimat Meclisi üyesi 1852-55
1854	Sadrazam, 1854-1855	Dışişleri Bk. 1854-1855	
1855		Sadrazam, 1855-1856	Dışişleri Bk. 1855-1856
1856	Sadrazam, 1856-1857	Dışişleri Bk. 1856-1858	Tanzimat Meclisi Bşk. 1856-58
1857	Sadrazam, 1857-1858		
1858	Ölümü, 1858	Sadrazam, 1858-1859	Dışişleri Bk. 1858-1860
1859		Tanzimat Meclisi Başkanı, 1859-1861	
1860			
1861			Sadrazam, 1861-1863
1862			
1863			Sadrazam, 1863-1866
1864			
1865			
1866			
1867		Sadrazam, 1867-1871	Dışişleri Bakanı, 1867-1869
1868			
1869			Ölümü, 1869.
1870			
1871		Ölümü, 1871	
1872			
1873			
1874			
1875			
1876			

Tanzimat Dönemi'nin politik çatışmalarında yabancı elçilikler para ve siyasal baskıyla müdahale ederek büyük rol oynamışlar, İngiltere ve Fransa kendi amaçları

için imparatorluğu sürdürecek politikalar arayarak Bâbıâli'yi, Avusturya ve Rusya ise aksi nedenlerle saray ve orduyu tutmuşlardır. Bu dönemde, giderek bağımsızlıklarını arttıran ve valiliklerini hıdivliğe dönüştürüp, Osmanlı politikasını özellikle saraydakilere verdikleri armağanlarla etkileyen Mısır hükümdar ailesi ile Tanzimatçıların otokratik davranışlarına ve temsil ilkesinin aynı derecede genişletilmeden, padişahtan Bâbıâli'ye geçişine karşı çıkan "Genç Osmanlılar"[10] adlı genç yazar ve gazetecilerden oluşan grup da etkin rol oynamıştır. Tüm bu karışık politik durum göz önüne alındığında, Tanzimat döneminde çok yüksek düzeyde bir politik dengesizlik bulunması şaşırtıcı değildir, 1839-1876 yılları arasında 39 sadrazam, 33 dışişleri bakanı değişmiştir ancak, politik dengesizliğe tezat olarak, imparatorluğun kurumsal gelişimi dengeli bir şekilde ilerlemiş, tutucuların iktidarda oldukları dönemde bile geriye dönüş az oranda gerçekleşmiştir (Shaw, 1983, 104).

Tanzimat Dönemi'nin kurucusu Mustafa Reşid Paşa ve diğer iki önemli devlet adamı Mehmed Emin Âli Paşa ile Keçecizade Fuad Paşa'nın, Tanzimat'ın fikir bazında öncülerinden Sadık Rıfat Paşa'nın ve bürokrat kişiliğinin yanı sıra, Mısır hanedanı ve İstanbul'un entelektüel çevreleriyle ilişkisi açısından öne çıkan Yusuf Kamil Paşa'nın yaşamları, dönemin siyasal atmosferi, bürokratların yaşam tarzı, bürokratik uygulamalar ve büyük devletlerle ilişki açısından aydınlatıcı olması nedeniyle aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

2.2.1. Mustafa Reşid Paşa

Mustafa Reşid Paşa (1800-1858), hariciye müsteşarlığı, Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Ali-i Tanzimat başkanlığı, dört defa Paris, iki defa Londra elçiliği yapmış, üç defa hariciye nazırlığı, altı defa sadrazamlık makamında bulunmuş olan, Tanzimat Dönemi'nin kurucusu devlet adamıdır. Dış politikada, Mısır meslesinin çözümünde ve Kırım Savaşı'nda Avrupa Devletleri'nin yardımını sağlamaktaki başarısı ile de ünlenmiştir (Şekil A.2.3).

---

[10] "Yeni Osmanlılar" olarak da adlandırılan, tercüme odası geleneği ve eğitimi sayesinde yeni ve modern anlayışlarla yakın temasta olan grubun başlıca üyeleri arasında Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi sayılabilir. Gelecek vadeden genç Osmanlı yönetici elit adayları olabilmeleri Mustafa Reşid Paşa'nın himayesi ile sağlanmış grup, Tanzimat modernleşmesinin eleştirisini yaparak, modern yanlısı ekip içinde bir muhalefet oluşturmuşlardır (Koçak, 2001, 72-77). Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıları, "bir üst tabaka" meydana getirmek, kendi kültürlerini kösteklemek ve ancak yüzeysel anlamda Batılı olmakla suçlamış, onların, Batı'nın ruhunu oluşturan hürriyetçi ve parlamenter eğilimleri anlamadıklarını öne sürmüşlerdir (Mardin, 1997, 13-14).

1214 Şevval 16 / 13 Mart 1800 tarihinde İstanbul'da doğan Mustafa Reşid'in babası, ikinci Bayezid evkafı ruznamçecisi[11] Mustafa Efendi'dir, Mustafa Reşid, düzgün bir eğitim görmemiş, okuma-yazmayı babasından öğrenmiş, medrese derslerine devam ettiyse de tamamlayamamıştır. Reşid, on yaş civarındayken babasını kaybedince, eniştesi Ispartalı Seyid Ali Paşa'nın himayesine girmiş, eniştesinin valilik ve sadrazamlık görevlerinde, Mora seraskerliğinde[12] onun mühürdarı olarak çalışmıştır (Baysun, 1940, 723-724).

Seyid Ali Paşa'nın Mora seraskerliğinden azlinden sonra İstanbul'a dönen Reşid Bey, Davutpaşa'daki evinde sıkıntılı bir hayat sürmeye başlamış, Bâbıâli kalemlerinden birine girmeyi istediyse de başaramamış, bu dönemde okuyarak kendini geliştirmiş, Fenerli Rum beylerinden biriyle dostluk kurarak Rumca ve Fransızca öğrenmeye başlamıştır (Onur, 1964, 13). Eniştesinin arkadaşı Köse Akif Efendi'nin yardımıyla Sadaret Mektubi Kalemi'ne memur olan Reşid bey, 1827 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Benderli Selim Paşa'nın mühürdarı olarak Şumnu'ya gitmiş, bu dönemdeki olayların özel olarak kendisine bildirilmesini isteyen II. Mahmud, Reşid Bey'in yazdığı telhisleri (özet metinleri) beğenerek kendisini takdir etmiştir. Amedi odası hülefalığına[13] atanan Reşid Bey, Edirne Barışı müzakerelerinde katip olarak murahhas (delege) heyetine katılmıştır. İstanbul'a dönüşünde II. Mahmud, Reşid Bey'e iltifat ederek Fransızcasını ilerletmesini tavsiye etmiş; Pertev Paşa[14] da Reşid Bey'in yeteneğini takdir ederek Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile görüşmeye giderken kendisini katip olarak yanında götürmüştür[15]

---

[11] Ruznamçe: Günlük olayların yazıldığı defter (Devellioğlu, 2003, 900).

[12] Mora'daki Rum isyanı sırasında ordunun perişan halini gören Reşid Bey, eniştesi tarafından İstanbul'a gönderilmiş, ilgililerden askerin ulufesi için 2000 kese para toplamayı başarmıştır (Baysun, 1940, 724).

[13] Hülefa, Farsça halifenin çoğuludur ve bunun tekili Türkçe'de kalfa olarak adlandırılır, daire katiplerini ifade eder. Amedi ise, belge hazırlayan üst kademe makamlardandır, Farsça "gelmek" fiilinden türemiştir. Kelime, Amedi'nin, kayıt defterinde reisülküttaba ödeme yapan tımar sahiplerinin isimlerinin karşısına amed (geldi) yazmasından kaynaklanmıştır (Findley, 1994, 83).

[14] II. Mahmud Dönemi'nin önemli iki siyasi kutbundan birinin başında olan Pertev Paşa, muhafazakar, şair ve esaslı bir Rus düşmanı; karşıt grubun başında olan Hüsrev Paşa ise, radikal, sert ve sarayda nüfuz sahibi bir kişiydi (Şapolyo, 1945, 16).

[15] Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Reşid Bey'i vali muavini olarak maiyetine almak istemiş, Reşid Bey bu konuda Pertev Efendi'nin fikrini sorduğunda, kendisinin İstanbul'da valilikten daha yüksek mevkilere gelebileceği belirtilmiş, bunun üzerine Reşid Bey teklifi geri çevirmiştir (Rıza ve Galib, 2002, 43).

(Baysun, 1940, 724-725). 1831'de amedi vekili, 1832 Haziran'da asaleten amedi olarak atanan Reşid Bey, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyan etmesi ve paşanın oğlu İbrahim Paşa'nın Konya Savaşı'nda Osmanlı ordusunu bozguna uğratması üzerine, Tophane müşiri Halil Rıfat Paşa ile beraber Mısır'a giderek, Kudüs ve Nablus sancaklarının Mehmed Ali Paşa'ya bırakıldığını bildirmiş, ancak vali teklifi reddedip Sayda, Trablusşam, Şam ve Haleb eyaletleri ile İçel ve Alaiye sancaklarının da kendisine verilmesini isteyince, padişah emri ile İstanbul'a dönmüştür. Reşid Bey, 1248 Zilkade 9 / 29 Mart 1833'de Kütahya'ya kadar gelmiş olan İbrahim Paşa ile görüşmeye gönderilmiş, onu Şam ve Haleb eyaletleri ile Adana muhassıllığı[16] konusunda ikna etmiş, ancak Adana konusundaki taviz II. Mahmud'un hoşuna gitmemiştir.

1834 Temmuz ayında amedcilik yanı sıra orta elçilikle Paris'e gönderilen[17] Reşid Bey'in resmi olarak belirtilmeyen görevi, 1830'da Fransızlar tarafından işgal edilmiş olan Batı Cezayir'in Osmanlı'ya iadesini sağlamaktır, bu görevdeyken Fransızca'sını ilerleten Reşid Bey, Cezayir konusunda ilerleme sağlayamamış ancak, Mehmed Ali Paşa taraftarı olan Fransa kamuoyunu Osmanlı lehine çevirme konusunda olumlu çabalar sarfetmiştir[18]. 1835 Mart sonlarında elçilik tercümanı Ruheddin Efendi'yi Paris'te maslahatgüzar olarak bırakan Reşid Bey, İstanbul'a dönmüş, üç ay sonra büyükelçi olarak tekrar Paris'e gönderilmiştir[19]. Bu dönemde Cezayir ve Mısır

---

[16] Muhassıl: Tanzimat'tan önce vergi tahsildarı veya mutasarrıftan küçük, kaymakam ve müdürler derecesinde bir memur (Devellioğlu, 2003, 670).

[17] Reşid Bey, yolda Viyana'ya uğramış, şerefine bir ziyafet veren Prens Metternich ile siyaset konuşmuş; Paris'e geldiğinde orada henüz bir sefaret binası olmadığı için, Fransa hükümetinin hazır ettiği büyük konağı kullanmakta tereddüt etmiş, ancak bunun eski bir adet olduğunu öğrenince konağı kullanmayı kabul etmiştir (Baysun, 1940, 727).

[18] Reşid Bey, II. Mahmud'un dikkatini batı kamuoyunu kazanmak amacıyla Viyana, Berlin, Petersburg gibi büyük başkentlerde elçilikler kurulması ve elçilerin bulundukları ülkelerde basından faydalanılması gerektiğine çekmiş, ayrıca Takvim-i Vekayi (TV) gazetesinin Fransızca baskısı yapılarak Avrupa'da ilgililere gönderilmesi yoluyla, batının yapılan ıslahatlar konusunda bilgilendirilmesinin fayda sağlayacağını belirtmiştir. Paris'te *Courrier Francais* adlı gazetenin Türkiye lehinde yayın yapmasını sağlayan Reşid Bey, Evans adlı bir eleştirmeni de Osmanlı aleyhinde basında çıkan yazıları yanıtlamakla görevlendirmiş ve Fransa kamuoyunun dikkatini Osmanlı'nın batılılaşma ve "civilisation" a geçme hareketine çekmeyi başarmıştır (Karal, 1964, 593).

[19] Dumont (2002, 63), Reşid Bey'in elçi olarak görev yaptığı yıllar boyunca, Fransızca'ya olan hakimiyeti ve bir bölümü Masonluk aracılığıyla olmak üzere yeni düşüncelerle yakınlığı sayesinde Avrupa'da olan gelişmeler hakkında esaslı bilgi sahibi olduğunu belirtir.

meseleleri ile uğraşan Reşid Bey, 1252 Cemaziyelâhir 1 / 13 Eylül 1836'da Paris sefaretine atanan Nuri Efendi'nin yerine Londra büyükelçiliğine tayin edilmiştir[20] (Kuran, 1997, 701). Reşid Bey, 1836 senesi sonbaharında hariciye müsteşarlığına, 1837 haziran ayında, ölen Hulusi Paşa'nın yerine müşir rütbesiyle ve paşa unvanını kullanmamak şartıyla hariciye nazırlığına atanmış[21], İstanbul'a geldiği zaman II. Mahmud kendisine iltifat ederek[22] memuriyetine ait fermanın konağında[23] okunması için merasim yapılmasını emretmiştir (Baysun, 1940, 730).

25 Ocak 1838'de Reşid Bey'e paşalık ünvanıyla beraber vezaret verilmiş ve Paris elçiliğine tayin edilmiş[24], ancak daha sonra İstanbul'da kalmasına irade çıkmıştır. Mustafa Reşid Paşa'nın ilk hariciye nazırlığında karantina merkezlerini çoğaltması ve Meclis-i Umur-i Sıhhiye'yi kurması önemli icraatları arasındadır (Kuran, 1997, 702). Bu dönemin en önemli olayı ise 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile bir ticaret antlaşması imzalanmasıdır. Mustafa Reşid Paşa'nın Balta Limanı'ndaki sahilhanesinde (Şekil A.2.4), (Şekil A.2.5) Reşid Paşa ve İngiliz elçisi Ponsonby tarafından imzalanan antlaşma ile, Osmanlı Devleti dış ticarete uyguladığı tekel düzeni ile özel sınırlamalar ve ek vergilerden[25] vazgeçmiştir. Ayrıca, Yed-i Vahid

---

[20] Bu dönemde İngiliz hükümet şeklini ve devlet ileri gelenlerini yakından tanıyan Reşid Bey, ömrü boyunca kuvvetle taşıdığı İngiliz taraftarlığı fikrini edinmiştir; tüm siyasi olayların hal yerinin Londra olduğunu düşünen Reşid Bey'e göre Osmanlı Devleti dış ilişkilerinde İngiltere'ye muhtaçtır (Alkan ve Kodaman, 1992, 3).

[21] Baysun (1940, 730), paşanın, bu tayin üzerine İstanbul'a dönmeden önce, İrlanda'yı ve sanayi fabrikalarını gezdiğini belirtir.

[22] II. Mahmud, Reşid Paşa'nın kendi sahilhanesinin makamına uygun olmadığını belirterek, onun Hariciye nazırı merhum Hulusi Paşa'nın sahilhanesini satın almasını emretmiş, paşa da bir tezkire yazarak teşekkür etmiştir (Kaynar, 1991, 103).

[23] Reşid Bey, Mısır divan efendisi olan İbrahim Efendi'nin kızı Emine Hanım ile evlenerek Davutpaşa'daki kendi evini bırakmış ve kayınpederinin evine yerleşmiş, birkaç yıl sonra, eniştesi Ali Paşa ölünce, onun odalıklarından Adile Hanım kendisiyle evlenmek istemiş, Reşid Bey de ilk oğlu M. Cemil Paşa'nın annesinden boşanıp, sadaret mektubi kalemine girmeden önce, diğer üç oğlunun annesi olacak Adile Hanım ile evlenerek onun Kabataş'taki evine yerleşmiştir (Kaynar, 1991, 44). Reşid Paşa'nın 1853'te Şehzadebaşı'nda bir konağı olduğu (Rıza ve Galib, 2002, 59) belirtilmektedir ancak bu fermanın okunduğu konağın hangisi olduğu tesbit edilememiştir.

[24] Baysun (1940, 730), II. Mahmud'un güvenini kazanan Mustafa Reşid Paşa'nın, vükela (bakanlar) tarafından İstanbul'dan uzaklaştırılmak istendiğini belirtir.

[25] Osmanlı Devleti, belirli hammaddelerin ya da gıda maddelerinin darlığının çekildiği yıllarda malların ihracatını yasaklayabiliyor, savaş dönemlerinde maliyeye ek gelir sağlamak amacıyla dış ticarete olağanüstü vergiler uygulayabiliyordu. Bu düzenlemelerle Osmanlı Devleti mali buhran dönemlerinde başvurduğu önemli bir ek gelir kaynağını kaybetmiş, dolayısıyla, bir sonraki savaş döneminde (Kırım Savaşı) Osmanlı maliyesi dış ticaretten ek gümrük vergileri toplayamamış ve

düzeni[26] kaldırılmıştır. Osmanlı Devleti, dış ticarete açılmasını kolaylaştıran bu antlaşma ile gümrük vergisi düzeylerinin Avrupa Devletleri ile birlikte saptanmasını kabul ederek bağımsız bir dış ticaret izleme hakkından vazgeçmiştir[27].

Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş bir ıslahat girişimine II. Mahmud'u ikna etmişti[28]. Buna göre rüşvet ve angarya yasak edilecek, müsadere kalkacaktı; her mükellefin ödeyeceği yıllık vergiyi belirlemek amacıyla Hüdavendigar ve Gelibolu sancaklarında nüfus ve arazi araştırmasına başlanmıştı. Ancak, büyük ihtimalle padişahın mutlak iktidarı kısıtlanacağı düşüncesiyle bu girişimden vazgeçilmiştir. 1838 Ağustos sonunda, İngiltere ile Mısır valisi aleyhine bir antlaşma yapmak üzere Londra büyükelçiliğine atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılan Mustafa Reşid Paşa, 1839 Ağustos başında tahta geçen Abdülmecid'in cülûsunu tebrik amacıyla İstanbul'a dönmüştür (Kuran, 1997, 702). Londra'dan ayrılmadan önce İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a verdiği 12 Ağustos 1839 tarihli muhtırada ittifak halindeki bütün büyük devletlerin teklif ve öğütleri ile Osmanlı Devleti'nde reformların gerçekleştirilebileceğini kaydeden Mustafa Reşid Paşa, Avrupa Devletleri'nin kitle halindeki müdahalesini, bu sayede hiç bir devlet tek başına Osmanlı üzerinde etkin olamayacağı için, bir güvenlik teminatı gibi düşünmekteydi (Yerasimos, 2001, 635). Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının Avrupa barışı için şart olduğu savından hareketle, Osmanlı toprakları üzerinde çelişkili veya zıt çıkarları olan büyük devletler arasında

---

Avrupa para piyasalarında borçlanma yolu açılmıştır (Pamuk, 1988, 38). 1854 yılında, İngiltere ve Fransa'dan, %4 faizle alınan 5 milyon İngiliz altınını, 1855, 1858 ve 1860 borçlanmaları izlemiş, bu kaynaklar, iktisadi yatırımlar yerine, savaş, isyan, silah, saray inşaatı veya maaş ödemeleri gibi alanlarda kullanılmıştır (Akşin, 1997, 135).

[26] Yed-i Vahid düzeninde, devlet bir malın herhangi bir yöredeki dış ticaretini bir özel kişinin tekeline bırakabiliyordu (Pamuk, 1988, 38).

[27] Balta Limanı Antlaşması, ihracata uygulanan vergileri %12'ye çıkarmış, ithalattan alınan vergiyi ise %5 olarak belirlemiştir, yerli tüccarlar gümrükleri ödemeye devam ederken, yabancı tüccarlar bu uygulamanın dışında tutulmuşlar ve yerli tüccarlar karşısında önemli bir ayrıcalık kazanmışlardır (Pamuk, 1988, 38). Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nı aynı yıl Fransa ile, daha sonra da diğer Avrupa Devletleri ile imzalanan ve benzeri koşullar içeren diğer antlaşmalar izlemiş, dış ticaretin hızla gelişmesi ve iç pazarları tehdit eden ithal malların rekabeti karşısında, zanaatlere dayalı yerel üretim önemli gerilemeler göstermiş, sanayileşme girişimleri de açık ekonomi koşullarında çok yavaş ve yetersiz bir şekilde ilerlemiştir (Pamuk, 1988, 38-41).

[28] Bâbıâli'de toplanan vükela, uzun tartışmalardan sonra ıslahat gerektiğine karar vermiş, bu esaslar Meclis-i Vâlâ tarafından onaylanıp iradeye sunulmuştu; bu konuda 1838'de çıkan TV. nr. 169'da yer alan uzun bent, ilk Tanzimat girişimi olarak nitelendirilebilir (Baysun, 1940, 731).

"çelişkiler dengesi" kurarak Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliğini onlara sağlatmayı düşünen Mustafa Reşid Paşa, reformlar yoluyla modernleşme ve güçlenmenin sağlanması için de Avrupa'nın onay ve yardımını sağlamak arzusundaydı (Kodaman, 1987, 72-73).

Tekrar isyan eden Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın Nizip'te Osmanlı ordusunu yendiği, yeni sadrazam Hüsrev Paşa karşıtı Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa (Firari)' nın Osmanlı donanmasını Mısır'a teslim ettiği bu kriz döneminde Mustafa Reşid Paşa, buhrana kesin bir çözüm bulmak ve Avrupa kamuoyunu kazanmak gibi olası sebeplerle genç padişahı ikna ederek, 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu ilan ettirmiştir (Alkan ve Kodaman, 1992, 3). Gülhane Hattı'nın ilanı, Osmanlı Devleti'ne İngiltere başta olmak üzere Avrupa Devletleri'nin yakınlığını sağlamış, bu sayede 15 Temmuz 1840 tarihli Londra Antlaşması ile Mısır meselesi Osmanlılar lehine halledilmiştir[29]. Mustafa Reşid Paşa 1257 Safer 7 / 31 Mart 1841'de hariciye nezaretinden azlolunmuştur[30]. 16 Temmuz 1841'de dördüncü defa Paris büyükelçiliğine gönderilen Mustafa Reşid Paşa, hastalanarak yurda dönmüştür. Paşa, Edirne valiliğine atandıysa da gitmemiş, 14 Kasım 1843'de beşinci defa Paris büyükelçiliğine tayin edilmiştir (Kuran, 1997, 702).

Mustafa Reşid Paşa, 1261 Şevval 22 / 23 Ekim 1845'de hariciye nazırlığına getirilerek yurda dönmüştür. Paşanın bu ikinci nazırlığı sırasında, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, padişahı ziyaret etmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Mustafa Reşid Paşa, 1262 Şevval 7 / 28 Eylül 1846'da sadrazam olmuş[31] ve devlet kurumlarının iyileştirilmesi için çalışmaya başlamıştır. 1847'de karma ticaret mahkemeleri kurulmuş, işkence yasaklanmış, ilk ve orta öğretimi düzenlemek üzere Mekatib-i Umumiye nezareti kurulmuş ve rüştiyelerin açılmasına başlanmıştır.

---

[29] Mısır valisinin tarafını tutan Fransa hariç, İngiltere, Rusya ve Avusturya arasında imzalanan antlaşmaya göre, Mısır eyaleti Mehmed Ali Paşa'ya ırsen bırakılıyor, Akka valiliği ile Şam eyaletinin güney kısmı da kayd-ı hayat şartı ile kendisine veriliyordu (Kuran, 1997 ,702).

[30] Kuran (1997, 702), Mehmed Ali Paşa'nın, hazırlanmakta olan Mısır veraset fermanına konulması düşünülen 80000 kese yıllık verginin azaltılması ve Mısır'da bir Osmanlı defterdarı bulunmasından vazgeçilmesine yönelik isteklerini Mustafa Reşid Paşa'nın reddetmesiyle, valinin nüfuzlu kişilere dağıttığı rüşvet sonucu paşanın azledildiğini kaydeder.

[31] Baysun (1940, 737), devlete büyük sorunlar çıkarmış olan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a gelerek padişahı ziyaret etmesinin, devletin eyaletler üzerindeki nüfuzunun kanıtı ve Mustafa Reşid Paşa'nın başarısı sayılarak paşanın sadarete getirilmesinde etkili olduğunu belirtir.

Mustafa Reşid Paşa, göreve başladıktan iki ay sonra, 1846 sonlarında Hazine-i Evrak binasının yapımı için girişimde bulunmuş ve Hazine-i Evrak nezaretinin kuruluşunu sağlamıştır (Kuran, 1997, 703). Âli Paşa'nın da hariciye nazırı olduğu bu dönemde, Ayasofya karşısında Darülfünûn binasının inşasına başlanmış[32], esir pazarı kaldırılmış, devlet memurlarının görevlerine yönelik bir talimatname hazırlanmıştır. Dış siyasette elçiye yapılan hakaret nedeni ile Atina ile siyasi ilişkiler kesilmiştir. Fransa'da 1848 ihtilali gerçekleşince, siyasi, askeri ve mali tedbirler almak gereğini düşünen Mustafa Reşid Paşa, aleyhtarlarının etkisiyle sadaretten azledilmiş ve yerine 28 Nisan 1848'de Sârım Paşa sadrazam olmuştur[33] (Baysun, 1940, 738-739).

Mecâlis-i Âliye'ye memur edilen Mustafa Reşid Paşa, 12 Ağustos 1848'de ikinci defa sadrazamlığa getirilmiştir. Paşa, sadrazam olunca ıslahat hareketlerine devam etmiş, 1850'de esir ticaretini yasaklamış, Temmuz 1851'de akademi niteliğini taşıyan Encümen-i Dâniş'in kuruluşunu sağlamıştır. Boğaziçi'nde vapur işletme amaçlı Şirket-i Hayriyye'nin kurulması da bu dönemdedir. Dış siyasette Mustafa Reşid Paşa, mülteciler meselesi nedeniyle büyük başarı sağlamıştır. Rusya ve Avusturya'ya karşı ayaklanan Macar ve Leh'lerden isyanın bastırılması üzerine Osmanlı Devleti'ne sığınanları ilgili hükümetlerin ısrarına rağmen geri vermeyen Mustafa Reşid Paşa'nın, 1849'da Petersburg'a gönderdiği Fuad Efendi, bu konuda Rus çarını ikna etmeyi başarmıştır.

Bu tutumu sayesinde İngiliz ve Fransız kamuoyunu Osmanlı lehine çeviren Mustafa Reşid Paşa, devlet erkanı arasında meydana gelen anlaşmazlıklar sonucunda 27 Ocak 1852'de sadaretten azledilerek Meclis-i Vâlâ başkanlığına atanmıştır. 4 Mart'ta tekrar sadarete getirilen paşa, Tophane müşiri Damad Ahmed Fethi Paşa ile arasında anlaşmazlık çıkması üzerine[34] 5 Ağustos 1852'de azlolunmuş, 13 Mayıs 1853'de üçüncü defa hariciye nezaretine getirilmiştir [35](Kuran, 1997, 703).

---

[32] Cevdet Paşa Tezakir'de (I991, I, 10), Reşid Paşa'nın ilk sadaretinde önceki kuvvetinin kalmadığını, sadece büyük binalar yapmak, gelir elde etmek ve oğlu Ali Galip Paşa'yı padişaha damat yapmak için uğraştığını yazmıştır.

[33] Mustafa Reşid Paşa aleyhtarı serasker Damat Said Paşa'nın, padişaha, sadrazamın cumhuriyet ilan etmeyi tasarladığı yolunda sözler söylemesi, paşanın azlinde etkili olmuş, yeni sadrazam Sârım Paşa'ya, Reşid ve Âli paşalar dahil dokuz kişinin sürgün edilmesi için liste verilmişse de Sârım Paşa bu uygulamayı gerçekleştirmemiştir (Baysun, 1940, 739).

[34] Tanzimat çalışmalarını destekleyen Ahmed Fethi Paşa, yabancı dil bilenlerin Encümen-i Daniş üyesi olarak atandıkları ama kendisi bu meclise seçilmediği için Mustafa Reşid Paşa'ya içerlemiş ve

Mustafa Reşid Paşa, Kudüs'teki kutsal yerlerde hem Katolikler hem de Protestanlar'ın hak iddia etmesinden çıkan anlaşmazlığı çözmek için, İngiltere elçisi Stratford de Redcliffe'in desteğini sağladıktan sonra, Osmanlı ortodokslarını Rus himayesine almaya çalışan Prens Mençikof'un isteğini reddetmiş, prens İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Rus orduları Eflak ve Boğdan'a girmiştir. Mustafa Reşid Paşa başkanlığında toplanan Meclis-i Umûmi'de Rusya'ya savaş ilan edilmesi kararlaştırılmış ve karar 29 Eylül'de hatt-ı hümayun ile padişah tarafından kabul edilmiştir. Mustafa Reşid Paşa, İngiltere ve Fransa ile 12 Mart 1854'te Rusya'ya karşı bir ittifak antlaşması imzalamış ve savaş, tarihe Kırım Savaşı olarak geçmiştir (Kuran, 1997, 703-704).

Bu savaş döneminde, sadaretten ayrıldığı için gücenmiş olan serasker Damad Mehmed Ali Paşa'nın, medrese talebelerini hükümet aleyhine kışkırtması[36] üzerine, Mustafa Reşid Paşa olayları yatıştırmış ve seraskeri azlettirmiştir (Baysun, 1940, 742).

1852'de Mehmed Ali Paşa, Rus elçisi Mençikof ile çatışarak sadrazamlıktan azledildikten sonra Osmanlı iktidarı esas itibariyle Mustafa Reşid Paşa ve serasker Rıza Paşa arasındaki uzlaşmaya dayanmaya başlamıştır; bu nüfuzlu paşalar Kırım Savaşı'na yol açan kriz ortamında dengeyi koruyabilmek için kolayca hakim olabileceklerine inandıkları paşaları sadrazam yaptırmışlardır. Bu şekilde önce Giritli Mustafa Paşa, sonra da Kıbrıslı Mehmed Paşa sadrazamlığa getirilmiştir[37] (Timur, 1985, 13).

---

aralarında süregiden bir anlaşmazlık çıkmış, Abdülmecid bu durumdan usanıp her ikisini de görevlerinden azlederek Âli Paşa'yı sadrazam yapmıştır (Baysun, 1940, 741).

[35] Kutsal Makamlar meselesi nedeniyle fevkalede elçilikle İstanbul'a gönderilen prens Mençikof, Hariciye Nazırı Fuad Efendi'nin azline neden olmuş, yeni nazır Rıfat Paşa yabancı dil bilmediği, sadrazam Damad Mehmet Âli Paşa da siyasi konularda yeterli olmadığı için görüşmeler uzamıştır. Mustafa Reşid Paşa nezarete gelse meseleyi kısa zamanda çözeceğini bir tercüman vasıtasıyla Rus prensine duyurunca, Mençikof'un ricasıyla paşa bu göreve getirilmiştir (Baysun, 1940, 741-742).

[36] Mustafa Reşid Paşa, Harbiye Nezareti önünde toplanan softaların çıkardığı olaylarda üç gün Şehzadebaşı'ndaki konağına gidemeyerek, oğlu Cemil Bey'in Beşiktaş'taki evinde kalmıştır (Rıza ve Galib, 2002, 59), (Baysun, 1940, 742).

[37] Bir meselede kendisine itiraz eden Giritli Mustafa Paşa'yı azlettiren Mustafa Reşid Paşa, Damad Mehmed Ali Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmaya söz veren Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı sadarete getirtmiş, Kıbrıslı Mehmed Paşa sözünü tutmayıp Damad Mehmed Ali Paşa'yı vükela meclisine almak isteyince, hariciye nazırı olan Reşid Paşa, İngiltere elçisi vasıtasıyla Kıbrıslı Mehmed Paşa'yı azlettirerek 1834'te sadrazam olmuştur (Kuran, 1997, 704).

Mustafa Reşid Paşa, 1271 Rebiülevvel 2 / 23 Kasım 1854 tarihinde sadrazamlığa getirilirken, hariciye nezaretine de Âli Paşa atanmıştır. Mustafa Reşid Paşa, dördüncü sadaretinde imparatorluğun ıslahat işlerini düzenlemekle görevli Meclis-i Âli-i Tanzimat'ı kurmuş, ancak Fransa'nın taraftar olduğu Süveyş kanalının açılmasını önlemek için, Mısır valisi Said Paşa'ya hitaben Meclis-i Vâlâ reisi Yusuf Kamil Paşa'ya yazdırdığı mektubun İstanbul'daki Fransa maslahat güzarı Benetti'nin eline geçmesi üzerine görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Kırım Savaşı sonunda, 1856 yılında Paris'te toplanan barış konferansına katılamayan Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı Devleti'ni bu konferansta temsil eden sadrazam Âli Paşa'nın yabancı elçilerle beraber hazırladığı, gayrimüslim halka Müslümanlar ile eşit haklar sağlayan ve konferans teminatı altına alınan Islahat Fermanı'nı, devlet çıkarına aykırı olduğu gerekçesiyle eleştiren bir layihayı Abdülmecid'e sunmuştur. Paşa, bunu takiben Yusuf Kamil Paşa ve eşi Zeyneb Hanım ile birlikte Mısır valisi Said Paşa'nın davetini kabul ederek 17 Haziran 1856'da Mısır'a gitmiştir[38] (Kuran, 1997,704).

Mustafa Reşid Paşa Mısır'dan döndükten sonra, 1273 Rebiülevvel 3 / 2 Ekim 1856'da, İngiliz elçisi Stratford de Redcliffe'in girişimiyle, beşinci defa sadrazam olmuş, ancak 1273 Zilhicce 10 / 1 Ağustos 1857'de Eflak-Boğdan divan seçimleri konusunda İngiltere ve Fransa ile ortaya çıkan anlaşmazlık sonucunda görevinden azlolunmuştur. Meclis-i Âli-i Tanzimat başkanlığına atanan paşa, 33 gün sonra bu görevden de alınmıştır (Kuran, 1997, 704).

1274 Rebiülevvel 4 / 22 Eylül 1857 tarihinde Abdülmecid'in Emirgan'daki köşke kendisini ziyarete gelişinden sonra, Mustafa Reşid Paşa tekrar sadrazamlığa getirilmiş, ancak kısa bir süre sonra, 1274 Cemaziyelevvel 21 / 7 Ocak 1858'de kalp krizi sonucu ölmüş ve büyük bir törenle Bayezid'de Okçular Caddesi'ndeki türbesine (Şekil A.5.29) gömülmüştür (Kuran, 1997, 704).

Cevdet Paşa Tezakir'de (1991, II, 61), Mustafa Reşid Paşa'yı, eli açık, doğru bildiğini söyleyen, suistimalden kaçınan, ancak gereğinden fazla İngiliz taraftarı bir

---

[38] Mustafa Reşid Paşa, bu sayede Âli Paşa'nın Paris'ten dönüş törenlerine katılmamıştır (Kuran 1997, 704). Fatma Aliye (1995, 84), Mustafa Reşid Paşa'nın yetiştirdiği Âli Paşa'nın sadrazam olduktan sonra Fuad Paşa ve serasker Mütercim Rüştü Paşa ile beraber Mustafa Reşid Paşa aleyhine yakınlaştıklarını kaydeder.

devlet adamı olarak tanımlamıştır. Mustafa Reşid Paşa, İstanbul'da Fransız ve İngiliz nüfuzunun azalıp çoğalmasıyla ilişkili olarak, altı kere sadaretten, üç kere hariciye nazırlığından azledilmiş ve diplomatik yeteneği ile vazgeçilmez bir devlet adamı kişiliği sergilerken, Tanzimat ideallerine bağlılığı nedeniyle tutucu çevrelerin tepkisini çekmiştir (Alkan ve Kodaman, 1992, 5).

Üç kere Mısır'ı, Fransa'yı, İngiltere'yi, Prusya, İtalya ve Avusturya'yı gezip gözlemlerde bulunan bir Osmanlı diplomatı olarak çağdaşlarından farklılaşan Mustafa Reşid Paşa, Metternich, Palmerston, Tiyer, Gizo, Pozzodi Bergo gibi Avrupa siyasetine hakim kişilerle tanışıp bilgi alışverişinde bulunmuştur (Alkan ve Kodaman, 1992, 9).

Tanpınar (2003, 139)'a göre Mustafa Reşid Paşa'nın konağı[39] 1839'dan sonraki dönemde Damad Fethi Paşa, Yusuf Kamil Paşa ve Subhi Paşa konakları ile beraber yeni fikirlerin ortaya çıktığı bir merkezdir; A. Comte[40]'tan da mektuplar alan Mustafa Reşid Paşa'nın en büyük hizmetlerinden biri, Sadık Rıfat Paşa, Nuri Efendi, Sârım Paşa gibi kendi kuşağından, Âli, Fuad, Ahmed Vefik, Cevdet, Ahmed Midhat Paşa'lar gibi kendine yakın veya sonraki dönemden devlet adamları ve Şinasi, Ziya Paşa gibi 1826 civarında doğmuş yazar ve aydınların devam ettiği bu konak ile açık fikirli devlet adamları ve aydınları yetiştirmiş olmasıdır.

Mustafa Reşid Bey (Paşa), amedci olarak İngiltere elçiliğinde görev yaparken, padişaha gönderdiği yazılardan birinde, yangınların İstanbul'da yaptığı tahribata da dikkat çekmiş ve bu konuda alınabilecek önlemlerden bahsetmiştir. Reşid Bey, Avrupa gazetelerinde, başkent İstanbul ve ülkenin diğer bölgelerinde yangınlarda yok olan ahşap binalar konusunda "*memleketinizde taş yok mudur, tuğla üretimini ve kagir bina inşa etmeyi bilmez misiniz*?" şeklinde yazılar çıktığını ifade ederek, yanan bölgelerde, İngiltere'den getirtilecek mühendis asker ve mimarlar yardımıyla sokak, parsel planlaması ve kagir binaların yapımının teşvik edilmesi gerektiğini, bu yolla

---

[39] Timur (1985, 12), efsanevi zenginliği ile Avrupa'da şöhret olan Mustafa Reşid Paşa'nın iki yüz-üç yüz kişilik hizmetçi kadrosuna sahip konağındaki yaşantısı ve muazzam servetinin dikkat çekici olduğunu kaydeder.

[40] Toplumun akli yöntemlerle biçimlendirilebilir olduğunu ileri sürerek 19. yüzyılda Osmanlı aydınlarını etkileyen Comte, Tanzimat'ı "*bünyevi bir zaruretin ifadesi olmaktan ziyade, enerjik bir hükümdarın teşebbüsü...ve dirayetli bir vezirin sebatı*" olarak tanımlamıştır (Korlaelçi, 2001, 214-215).

parseller küçülse bile kagir binaların daha yüksek ücretle kiraya verilebileceğini ve kazanç kaybı olmayacağını, uzun vadede kagir binaların daha kalıcı ve hesaplı olduğunu belirtmiştir. Paşa, bu uygulamanın uzun vadede gerçekleştirilebilmesi için, yetenekli gençlerin Avrupa'ya eğitime gönderilmesini ve mali kaynak gerekirse Avrupa'dan borç alınabileceğini de eklemiştir (Baysun, 1960, 124-126).

2.2.2. Mehmed Emin Âli Paşa

Mehmed Emin Âli Paşa (1814[41]-1871), Tanzimat Dönemi'nin Mustafa Reşid Paşa'dan sonra en önemli devlet adamıdır, otuz beş yıllık hizmet hayatı boyunca, Bursa ve İzmir valilikleri, Tanzimat Meclis başkanlığı, iki defa hariciye müsteşarlığı, Londra elçiliği, yedi defa hariciye nazırlığı görevlerinde bulunmuş, beş kere de sadrazamlık yapmıştır (Onur, 1964, 65-66).

İstanbul Mercan'da doğan Mehmed Emin[42], Mısır çarşısı aktarlarından ve Kapalıçarşı kapıcılarından Ali Rıza Ağa'nın oğludur, mahalle mektebini bitirdikten sonra, Beyazıd Camii'nde Arapça öğrenmiş, zekası ve terbiyesi ile bir devlet adamının dikkatini çekmiş ve bugün bilinmeyen bu kişi tarafından, 1830'da Divan-ı Hümayun kalemine şakird (stajyer katip) olarak kaydettirilmiştir (Öztuna, 1988b, 7-8). Burada resmi yazışmanın inceliklerini kavrayan ve Fransızca öğrenmeye başlayan Âli Efendi, 1833'te Divan-ı Hümayun Tercüme Kalemi'ne geçmiş, 1835'te Ahmed Fethi Paşa ile birlikte Viyana'ya gidince Fransızcasını ilerlettiği gibi diplomasi konusunda da bilgi sahibi olmaya başlamıştır[43]. Âli Efendi'nin 1838'de Londra elçiliğine atanan Mustafa Reşid Paşa ile Londra'ya gitmesi, hayatının dönüm noktası olmuştur. Buradaki çalışmalarıyla paşanın güvenini kazanan Âli Efendi,

---

[41] Öztuna (1988b, 7) ile Sakaoğlu ve Akbayar (2001, 275) paşanın doğum tarihini 5 Mart 1815, Süreyya (1996, 269) 1230 Rebiülevvel 23 / 3 Mart 1815, Rıza ve Galib (2002, 70) ile İnal (1940, 50-51) 1230 Rebiyülevvel 23 / 1814 olarak vermektedirler.

[42] Mehmed Emin Efendi, yüksek anlamına gelen Âli mahlasını, 1830'da girdiği Divan-ı Hümayun kaleminde, kabiliyeti veya boyunun kısalığı nedeniyle almış, daha sonra bu mahlas ile ünlenmiştir (Beydilli, 1989, 425).

[43] Yeni Avusturya İmparatoru I. Ferdinand'ı tebrik etmek için gönderilen Ahmed Fethi Paşa'nın yanında ikinci katip olarak Viyana'ya giden Âli Efendi'nin rütbesi rabia (ön yüzbaşıya eşit sivil rütbe) derecesine yükseltilmiştir. Ahmed Fethi Paşa ile beraber 1837'de Petersburg'a giderek orduyu inceleyen Mehmed Emin Efendi, hem Rusya'nın durumunu görme fırsatı yakalamış, hem de 1840'da II. Mahmud'un kızıyla evlenerek damad olan A. Fethi Paşa'nın yakınlığını kazanmıştır (Öztuna, 1988b, 10-11).

Abdülmecid'in tahta çıkması üzerine Mustafa Reşid Paşa ile beraber İstanbul'a dönmüştür (Sakaoğlu ve Akbayar, 2001, 275).

Hariciye müsteşarı Sadık Rıfat Paşa'nın görevle Mısır'a gitmesi üzerine, Âli Efendi, Mustafa Reşid Paşa tarafından ûla sanisi rütbesi (tümgenerale eşit mülkiye rütbesi) verilerek müsteşar vekili yapılmış, daha sonra asaleten müsteşarlığa getirilmiş, 20 Aralık 1841'de Londra büyükelçisi olmuştur. Bu görevde 14 Kasım 1844'e dek kalan Âli Efendi, İstanbul'a dönüşünde Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyesi olmuştur. 1845 yılında hariciye nazırlığına vekalet eden, rütbesi ûla'ya (korgenerale eşit mülkiye rütbesi) yükseltilen Âli Efendi, 16 Aralık 1845'te ikinci defa hariciye müsteşarı olarak görev yapmıştır (Öztuna, 1988b, 17-20).

Mustafa Reşid Paşa'nın sadrazam olması üzerine, 1846'da hariciye nazırlığına getirilen Âli Efendi'ye, paşalık ve müşirlik rütbeleri de verilmiş, 1848'de Mustafa Reşid Paşa'nın azledilmesiyle hariciye nazırlığından ayrılan Âli Paşa, Mustafa Reşid Paşa'nın yeniden sadrazam olmasıyla ikinci kez hariciye nazırı olmuştur. Avrupa'daki 1848 devrimleri sonucunda Osmanlı Devleti'ne sığınan Macar ayaklanmacıları isteyen Avusturya ve Rusya'ya direnç gösteren Âli Paşa, devletin Avrupa'da saygınlık kazanmasında büyük rol oynamıştır. Mustafa Reşid Paşa'nın 1852'de azledilmesi üzerine sadrazamlığa getirilen Âli Paşa, ustasına saygısızlık yapmamak için görevi reddetmiş, ancak padişahın diretmesi üzerine bu makama geçmiştir. Aynı yıl içinde azledilen Âli Paşa, 1853'te İzmir, 1854'te Hüdavendigar valiliğine, sonra da Meclis-i Âli-i Tanzimat başkanlığına atanmıştır. Mustafa Reşid Paşa'nın 1854'te yeniden sadrazam olmasıyla üçüncü kez hariciye nazırlığına getirilen Âli Paşa, 1855'te ikinci kez sadrazam olmuştur. Âli Paşa, bir buçuk yıl süren bu görevi sırasında Kırım Savaşı'nı sona erdiren Paris Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ni temsil etmiş ve 30 Mart 1856 tarihinde Paris Barış Antlaşması'nı imzalamıştır. 18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı[44] ile imparatorluktaki gayrimüslim halkın durumlarını yabancı devletlerin istekleri doğrultusunda yeniden

[44] Tanzimat Fermanı hükümlerini pekiştiren Islahat Fermanı, ayrıca bütün tebaa arasında isteyen herkesin memur olabilmesi, Hristiyanların da isterlerse askere alınmaları, mülk ve arazi sahibi olmaları, kilise, okul gibi mekanların onarım veya yeniden inşasına izin verilmesi, her cemaatten seçilecek birer temsilcinin Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye dahil edilmesi gibi hükümleri de içermekteydi (Eren, 1997, 742-743).

düzenleyen Âli Paşa, bu nedenle muhaliflerince sert bir şekilde eleştirilmiş ve görevinden azledilmiştir (Sakaoğlu ve Akbayar, 2001, 275-276).

Mustafa Reşid Paşa'nın ölümü üzerine 11 Ocak 1858'de üçüncü defa sadrazam olan Âli Paşa, bir yıl devam eden bu görevinde, devletin içinde bulunduğu ağır mali sıkıntıya bir çare bulamaması, sarayın israf ve aşırı masraflarını eleştirmesi üzerine azledilmiş ve Meclis-i Âli Tanzimat başkanlığına getirilmiştir. Abdülaziz'in tahta çıkışından kısa bir süre sonra, 6 Ağustos 1861'de dördüncü defa sadrazam olmuş, ancak 22 Kasım 1861'de azledilerek yerine Fuad Paşa tayin edilmiştir. Fuad Paşa, sadrazamlığı Âli Paşa'nın hariciye nazırı olması şartıyla kabul ettiği için yedinci defa hariciye nazırlığına getirilen Âli Paşa, altı yıl boyunca bu görevde kalmış, Girit ve Sırbistan meseleleri nedeniyle azledilen Mütercim Rüştü Paşa'nın yerine 11 Şubat 1867'de beşinci defa sadrazamlığa getirilmiştir (Beydilli, 1989, 426). Bu dönemde Sırbistan'ın son müstahkem yerlerini ve Belgrad kalelerini 1867'de Sırplar'a bırakan Âli Paşa, Girit sorununu çözmek için 1868'de Girit'e gitmiş, adaya bir çeşit özerklik vermiş ve eleştiri almıştır. Öte yandan paşa, Mısır valisi İsmail Paşa'nın yönetimde daha serbest olabilmek için yaptığı girişimlere karşı koymuştur (Sakaoğlu ve Akbayar, 2001, 276).

Âli Paşa sadrazamlığı sırasında, padişahı batıdaki krallar ve devlet adamları ile tanıştırmak, Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine olan siyaseti önlemek, Bismarck'ın desteğini sağlayan Rusya'nın artan nüfuzuna karşı İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne destek olmalarını sağlamak, ıslahat için bir miktar istikraz (borç)[45] temin etmek ve batı kamuoyunu Osmanlı lehine çevirmek amacıyla Abdülaziz'i bir Avrupa gezisi yapmaya ikna etmiştir. 1284 Safer 18 / 21 Haziran 1867 tarihinde Abdülaziz, yanında şehzadeler, Hariciye nazırı Fuad Paşa ve maiyet erkanı ile Avrupa'ya hareket etmiş, sadrazam Âli Paşa da saltanat naibi olarak İstanbul'da kalmıştır[46](Eren, 1997, 755).

---

[45] Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'ndan itibaren başlattığı borçlanma siyaseti, Abdülaziz devrinde yeni boyutlar kazanmış, borçlanmalar içinden çıkılmaz bir hale girince, Osmanlı idarecileri astronomik komisyonlar ödeyerek tuttukları uluslararası maliye uzmanlarıyla karmaşık operasyonlara girişmişlerdir. Abdülaziz Fransa'dan 50 milyon Franklık yeni bir borç alarak dönmüştür (Timur, 1984, 47-48).

[46] Avrupa'ya giden ilk Türk padişahı olan Abdülaziz bir buçuk aydan fazla süren bu gezide Paris, Londra, Brüksel, Koblenz, Viyana ve Budapeşte'yi ziyaret etmiş, Napoléon III, Kraliçe Victoria,

1869'da Fuad Paşa'nın ölümüyle reform hareketlerindeki ortağını kaybeden Âli Paşa, yeni bir mali bunalımla da uğraşmak zorunda kalmış, bu nedenle aşar vergisi oranını yükseltmiş ve hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. 1871 Fransa-Prusya Savaşı, Fransa'nın ve dolayısıyla reform hareketinin prestijini düşürmüştür (Lewis, 2004, 123). Fuad Paşa'nın ölümünden sonra sadrazamlığı, hariciye nazırlığını ve dahiliye nazırlığını birlikte üstlenen Âli Paşa, 1871 yılı Haziran ayında rahatsızlanarak Bebek'teki yalısına[47] çekilmiş (Şekil A.2.6), 6 Eylül 1871 [48] tarihinde ölmüştür. Âli Paşa'nın ölmesiyle, bir tür siyasal boşluk ortaya çıkmış, onun kademeli laikleşme, Osmanlılığın izlenmesi ve genel modernleşme politikası ciddi bir darbe yemiştir (Davison, 2005, 278-280). Paşa, Süleymaniye Camii yanına defnedilmiştir (Ongunsu, 1997, 339).

Âli Paşa'nın Viyana ve Paris kongrelerinde gösterdiği başarı, onu ülkenin en değerli diplomatlarından biri haline getirmiş, paşanın siyasi gücünü Avrupa hükümdarları ve diplomatlar takdir etmişlerdir[49] (Onur, 1964, 71). Onur (1964, 72-73)'un belirttiğine göre, hareket ve uygulamalarında son derece tedbirli ve ihtiyatlı bir insan olan Âli Paşa, ıslahat hareketlerinin devleti hırpalamadan, kademeli olarak yapılması taraftarıydı, bu görüşün yol açtığı tutuculuk nedeniyle, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi hürriyet taraftarlarının hücumuna uğramıştır.

Hükümet işlerini on yıl boyunca hemen hiç aralıksız Fuad Paşa ile birlikte yürüten Âli Paşa, ne çok yetenekli olduğu dış ilişkilerin yürütülmesi, ne de kademeli reform programında dikkat çeken bir öğrenci yetiştirmemiştir. Resmi formalitelerin sağlam bir savunucusu olan, Machiavelli'nin *Prens*'ini öven, Metternich gibi incelikler ve entrikaya meraklı olan Âli Paşa, 1858'e gelindiğinde Fuad Paşa dahil çok kişi

---

Belçika Kralı Leopold II, Prusya Kralı Wilhelm I, Avusturya İmparatoru François Joseph ile tanışmıştır (Eren, 1997, 755).

[47] Lûtfi Efendi Tarihi'nde Bebek'teki bu yalıdan, bir ziyafet vesilesiyle bahsedilmektedir. 13 Haziran 1864 gecesinde, Hariciye Nazırı Âli Paşa'nın verdiği, masrafı halife hazinesinden karşılanan bu ziyafette yalının içi, dışı ve bahçesi kandillerle aydınlatılmış, vükela, memurlar ve yabancı elçilerden oluşan davetliler için Şirket-i Hayriyye'den iki vapur ayırtılmış ve aydınlatılarak donatılan yalı sabaha kadar halk tarafından izlenmiştir (Aktepe, 1988, 121).

[48] Beydilli (1989, 426), Öztuna (1988b, 75) ile Sakaoğlu ve Akbayar (2001, 277), paşanın ölüm tarihini 7 Eylül 1871 olarak verirler.

[49] İtalyan Devlet adamı Kont Cavour "Paris Konferansı'nda Âli Paşa çapında bir diplomat yoktu" demiş, Fransa İmparatoru Napolyon III, "Âli Paşa gibi bir hariciye nazırı bulsam kendimi bahtiyar sayacaktım" ifadesini kullanmıştır. Paşanın ölümünden sonra Prens Bismarck paşanın yazı takımını müzeye koydurmak için satın aldırmıştır (Onur, 1964, 67-72).

tarafından sorunlara doğrudan çözüm bulmak yerine, onları geçiştirmek ve ertelemekle suçlansa da, birinci sınıf dipomat ünü kazanmıştır (Şekil A.2.7). Reformlar konusunda "*hızımız, kazanı patlatma korkusuyla sınırlıdır*" diyen Âli Paşa, kendini eleştirenlerin bir kısmı tarafından yenilikçi bir kişi olarak nitelendirilirken, gerek Türk, gerek Avrupalı çağdaşlarının bir kısmı da, reform hızını yavaşlattığı için, onun gerici olduğunu düşünmüştür[50] (Davison, 2005, 88-90).

Küçük (1984, 397-400), Âli Paşa'nın Medeni Kanun'un Batı'dan alınması teklifine ve Paris Kongresi'nde kapitülasyonların kaldırılması önerisine dikkat çekerek, kendisini birçok yeniliğin düşünce ya da uygulama bazında öncüsü olarak tanımlar, ancak halkın siyasi eğitimden uzak bulundurulması düşüncesine sahip paşanın, halka karşı bir yenilikçi olduğunu da ileri sürer.

2.2.3. Keçecizade Mehmed Fuad Paşa

Keçecizade Fuad Paşa (1815-1869), Mustafa Reşid Paşa ve Mehmed Emin Âli Paşa ile beraber, Tanzimat Dönemi'nin üç büyük devlet adamından biridir (Şekil A.2.8). Hizmet hayatı boyunca Madrid ve Lizbon fevkalede elçisi, Petersburg fevkalede elçisi, Mısır, Romanya, Teselya-Epir, Suriye-Lübnan gibi imparatorluğun çeşitli ülkelerinde olağanüstü yetkilerle fevkalede komiser, sadâret kaymakamı (başbakan vekili), serasker (savunma bakanı), adliye nazırı, devlet nazırı, sadâret müsteşarı, beş defa hariciye nazırı olan Fuad Paşa, Abdülaziz döneminde iki defa da sadrazam olarak görev yapmıştır (Öztuna, 1988a, 64).

Osmanlı tarihinde ilk defa "Yaver-i Ekrem" ünvanını alan Fuad Paşa, özellikle Macar mültecileri, Mısır, Suriye ve Yunan meseleleri gibi Osmanlı Devleti için ciddi sorun yaratan olayları, bazen de sert tedbirlerle çözüme kavuşturmuştur (Onur, 1964, 82).

Asıl adı Mehmed Fuad olan devlet adamı, 1230 Safer 5 / 17 Ocak 1815'de İstanbul'da doğmuştur, babası ünlü şair Keçecizade İzzet Molla'dır, annesi Hibetullah Hanım'ın ailesinin kökeninin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya dek uzandığı belirtilmektedir. İlmiye yolunda ilerlemek üzere Arapça ve Farsça öğrenen,

[50] Paşa, Şinasi'nin hicivleri ile *Hürriyet* ve *Muhbi*r gazetelerindeki makalelerde eleştirilmiştir, aleyhtarları arasında en çok tanınanlar Namık Kemal, Ziya Paşa ve hakkında bir risale yazan Ali Suavi'dir (Ongunsu, 1997, 340).

ancak babasının Sivas'a sürülmesi üzerine genç yaşta Mekteb-i Tıbbiye'ye giren Mehmed Fuad, burada da Fransızca öğrenmiş ve doktor yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Vali Çengeloğlu Tahir Paşa ile birlikte, alay hekimi olarak Trablusgarb'a gitmiş, döndükten bir süre sonra[51] meslek değiştirerek Kasım 1837'de Bâbıâli tercüme bürosuna girmiştir. 1839'da mütercim-i evvelliğe (baş tercümanlık) yükseltilen Mehmed Fuad, 1840'da büyükelçiliğe atanan Mehmed Şekib Efendi (Paşa) ile sefaret başkatibi olarak Londra'ya gitmiş, iki yıl Şekib Efendi'nin, bir yıl kadar Âli Efendi (Paşa)'nin maiyetinde çalışmış, bir süre de maslahat güzarlık yapmıştır. Fuad Efendi yurda döndükten sonra, İspanya Kraliçesi Elizabeth'e Abdülmecid'in mektubunu götürmek ve iki ülke arasındaki dostluğu güçlendirmek amacıyla Madrid'e gönderilmiş, Portekiz'e de geçerek genç kraliçeye padişahın selamlarını iletmiştir. Temmuz 1845'te Divan-ı Hümayun tercümanı olan Fuad Efendi, 18 Şubat 1847'de rütbe-i ûla sınıf-ı evveli ile Divan-ı Hümayun amedciliğine atanmıştır (Köprülü, 1996, 202).

Fuad Efendi bu görevdeyken, Avrupa'da 1848 ihtilali başlamış, Macaristan'a giren Rus ordusu Eflak'a da geçmiştir. Bu durum üzerine Fuad Efendi fevkalede müfettiş olarak Bükreş'e gönderilmiş, eyalette asayiş ve huzuru sağlamıştır (Öztuna, 1988a, 9). Ancak, Avusturya İmparatorluğu'na karşı bağımsızlık hareketi başlatan Macarlara, Rusya'ya karşı ayaklanan Lehler de eklenmiş, karışıklıklar üzerine içlerinde general ve siyasi mültecilerin de bulunduğu 1120 kadar mülteci Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Bâbıâli, Avusturya ve Rusya'nın mültecilerin iadesi isteğini şeref meselesi haline getirerek reddedince, bu ülkeler savaş tehdidinde bulunmuştur. Konunun barış yoluyla çözümlenmesi amacıyla Fuad Efendi olağanüstü delege sıfatı ve büyükelçi unvanıyla Rusya'ya gönderilmiş, 4 Kasım 1849'da çar ile görüşerek onu mültecilerin iadesinde ısrar etmekten vazgeçirmiş ve bu yolla bir savaş ihtimalini ortadan kaldırmıştır (Onur, 1964, 82-84). Fuad Efendi, Petersburg'da 3.5 ay kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüş, bu başarısıyla bâlâ (orgenerale eşit mülkiye) rütbesi almış ve sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından sadâret müsteşarlığına atanmış, Abdülmecid'den de devletin en yüksek nişanı olan imtiyaz nişanını almış ve

[51] Fuad Efendi İstanbul'a dönünce önce Tophane başhekimliğine, sonra tekrar Tersane hekimliğine atanmıştır (Koçu, 1971f, 5846).

Encümen-i Dâniş'e (İmparatorluk Akademisi) üye seçilmiştir (Öztuna, 1988a, 16-17).

Fuad Efendi, 8 Eylül 1850'de Mustafa Reşid Paşa'dan izin alarak, Bükreş'te beraber çalıştığı, tarihçi ve hukukçu Cevdet Efendi (Paşa) ile birlikte Bursa'ya dinlenmeye gitmiş; ilmiyye sınıfından ve Meclis-i Maarif üyesi Cevdet Efendi ile beraber burada Kavâid-i Osmaniyye adlı Türk dilinin ilk gramer kitabını yazmış ve bu kitap Tanzimat Dönemi'nde ortaöğretim ders kitabı olarak okutulmuştur. Bursa'da geçirdikleri zaman içinde Fuad Efendi ve Cevdet Efendi Boğaziçi'nde buharlı vapur işletecek bir Türk şirketi (Şirket-i Hayriyye) kurmaya karar vermişler ve tüzüğünü hazırlamışlardır (Öztuna, 1988a, 17-18).

1852'de Mısır'da Mehmed Âli Paşa varisleri miras iddiasında bulununca, Fuad Efendi, hem bu konunun halledilmesi, hem de Tanzimat kararlarının uygulanması amacıyla Mısır'a gönderilmiş, konuyu çözümlediği gibi Mısır'ın ödediği vergiyi de arttırmıştır. Fuad Efendi, bu başarısı üzerine ilk defa hariciye nazırlığı görevine getirilmiştir (Onur, 1964, 84-85).

Fuad Efendi'nin, Kudüs'te kutsal sayılan Kamâme Kilisesi'nin kontrolü için mücadele eden Fransa koruyuculuğundaki Katolikler ile Rusya koruyuculuğundaki Ortodokslar arasında, Katolikler'in tarafında görünmesi üzerine, Çar I. Nikola tarafından konuyla ilgili olarak İstanbul'a elçi olarak gönderilen General Prens Mençikof, onu makamında ziyaret etmemiş, Fuad Efendi de Rus baskısı karşısında devleti zor durumda bırakmamak ve meydana gelecek olayların sorumluluğunu almamak amacıyla, yedi aydan fazla süredir yürüttüğü görevinden istifa etmiştir (Koçu, 1971f, 5846). 4 Ekim 1853'te Rusya'ya savaş ilan edilmiş, Bâbıâli'nin Mençikof'un isteklerini reddetmesi üzerine Kırım Savaşı başlamıştır. Fuad Efendi, Kırım Savaşı sırasında Yunanlılar'ın çeteler halinde Epir'de Yanya ve Teselya'da Tırhala'yı tehdit etmesi üzerine, bir ordu ile 1 Mart 1854'te Yanya'yı kurtarmış ve asileri ortadan kaldırmıştır (Köprülü, 1996, 202). Bu başarısından dolayı Abdülmecid tarafından 1.rütbe mecidi nişanıyla ödüllendirilen devlet adamı, Ekim 1854'de Meclis-i Âli-i Tanzimat üyeliğine atanmış, 1855'de bu meclisin başkanı olmuştur (Sakaoğlu ve Akbayar, 2001, 278).

Fuad Efendi, Âli Paşa'nın ikinci sadrazamlığı sırasında 1271 Şaban 16 / 4 Mayıs 1855'de vezirlik rütbesiyle ikinci defa hariciye nazırlığına atanmış ve Paşa unvanı

almış, 1856 Kasım'ında Âli Paşa'nın azli üzerine görevinden isifa etmiştir. 1857'de ikinci defa Meclis-i Âli-i Tanzimat reisliğine atanan Fuad Paşa, 1858'de Âli Paşa'nın üçüncü sadrazamlığında üçüncü defa hariciye nazırı olmuş, üç yıldan fazla bu görevde kalmıştır (Koçu, 1971f, 5847). 1858 Paris Kongresi'ne baş murahhas olarak katılan Fuad Paşa, altı aya yakın süre Paris'te kalmış, 3 Kasım 1858'de İstanbul'a dönmüştür (Öztuna, 1988a, 30-31).

1860 yılında Cebel-i Lübnan'da, Maruniler ile Dürziler arasında çıkan anlaşmazlık Suriye'nin diğer kısımlarına da yayılarak Müslüman ve Hristiyan halkın birbirlerini öldürmesine yol açınca, Fransa bu durumu fırsat bilerek bölgeyi işgale yeltenmiş, Hariciye Nazırı Fuad Paşa da fevkalade elçi sıfatı ve askeri kuvvetle Suriye'ye gitmiştir. Zarar görenlere tazminat verdiren paşa, çok sert önlemlere de başvurmuş, Şam'da askeri ve mülki memurdan beş kişiyi, sonra da yüz kişiyi idam ettirmiş ve hapis cezaları vermiştir. Bu şiddetli önlemler, Fransa'nın olaya karışmasını ve Suriye'nin elden çıkmasını önlemiştir (Onur, 1964, 86).

Fuad Paşa Suriye'de bulunduğu sırada tahta geçen Abdülaziz, Meclis-i Vâlâ ile Meclis-i Âli-i Tanzimat'ı birleştirerek reisliğini paşaya vermiş ve paşayı 14 Kasım 1861'de dördüncü defa hariciye nazırı olarak atamış, 22 Kasım'da ise sadrazamlığa getirmiştir. Fuad Paşa İstanbul'a dönünce maliyenin düzeltilmesi için gerekli gördüğü, kağıt paranın kaldırılması, vergilerin arttırılması gibi tedbirleri bir rapor halinde padişaha bildirmiş ve hazinenin kontrolünü üstlenmiştir. Fuad Paşa, maliyeyi istediği gibi düzeltemeyince 2 Ocak 1863'te istifa etmiş, Abdülaziz'in ısrarıyla bir hafta sonra Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye başkanlığına getirilmiştir. Padişahın Mısır gezisinde ona eşlik etmesi kararlaştırılan paşa, 14 Şubat 1863'te serasker olmuş, 3 Nisan-2 Mayıs 1863 tarihleri arasında süren Mısır seyahatinde Abdülaziz'in yanında bulunmuş ve 10 Mayıs 1863'te Osmanlı tarihinde ilk defa "yaver-i ekrem" unvanını almıştır. 1 Haziran 1863'te seraskerliğin yanısıra ikinci defa sadrazam olan paşa, üç yıl süren bu görevinden, Abdülaziz'in, Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın kızı ile evlenmesine karşı çıkması üzerine alınmıştır (Köprülü, 1996, 203).

Fuad Paşa, 5 Haziran 1866'da azledildikten sonra, Âli Paşa'nın isteği üzerine 11 Şubat 1867'de beşinci kez hariciye nazırı olana dek Kanlıca'daki yalısında oturmuş, 1867'de Avrupa seyahatine çıkan Abdülaziz'e eşlik etmiştir (Sakaoğlu ve Akbayar, 2001, 279). İmparator III. Napoléon ve Kraliçe Victoria'nın resmi davetiyle çıkılan ve Fransa, İngiltere, Prusya ve Avusturya'nın ziyaret edildiği gezi boyunca protokol

kurallarına uymaya yanaşmayan padişaha karşı koyarak ziyaretlerin aksamadan tamamlanmasına gayret eden Fuad Paşa, bu yorucu seyahatten İstanbul'a dönüşte kalp rahatsızlığının ortaya çıkması üzerine, sadrazam Âli Paşa'dan izin alarak, Yusuf Kamil Paşa'nın Yakacık'taki köşkünde bir süre dinlenmiştir[52] (Sakaoğlu ve Akbayar, 2001, 279; Öztuna, 1988a, 53-58).

Âli Paşa'nın Ekim 1867'de Girit'e gitmesi üzerine hariciye nazırlığına ek olarak sadâret kaymakamlığını da yüklenen Fuad Paşa, Ocak 1868'de görevlerinden istifa etmiş[53], ancak Abdülaziz istifayı kabul etmemiştir (Sakaoğlu ve Akbayar, 2001, 279). Fuad Paşa, doktorların tavsiyesi ile 1868 kışını geçirmek üzere Nice'e gitmiş, 1285 Şevval 29 / 12 Şubat 1869'da burada ölmüştür[54]. Fransız hükümetine ait bir savaş gemisiyle İstanbul'a getirilen cenazesi Sultanahmet semtinde, Peykhane Caddesi'nde yaptırdığı caminin yanına defnedilmiş, kabrinin üzerine daha sonra bir türbe inşa edilmiştir[55] (Köprülü, 1996, 204).

Fuad Paşa'nın iç yönetimde de önemli hizmetleri olmuştur; eyalet teşkilatı yerine geniş yetkili valilerle yönetilen vilayet teşkilatının kurulması, kagir binalar yapımının yerleşmesi, Divanyolu'nun genişletilmesi ve Mekteb-i Sultani programının (bir heyetle birlikte) yapılması, çalışmaları arasındadır. Avrupalılaşma düşüncesinin temsilcileri arasında yer alan paşa, Beyazıt'taki konağında suareler, Kanlıca'daki sahilhanesinde[56] iftarlar vermiştir (Şekil A.2.9) (Onur, 1964, 89). Öztuna (1988a,

---

[52] Fuad Paşa'nın Şehzadebaşı'nda Şehzade Camii'nin karşısında bulunan, Avrupai hayat tarzının sürüldüğü, İstanbul'un en büyük evi olan konağı, 11 Aralık 1864 gecesi konak içinden çıkan bir yangınla yanmış, yangında kaybolan Mecidi nişanı yerine Abdülaziz kendi nişanını paşaya göndermiştir. Fuad Paşa, Yusuf Kamil Paşa'nın Demirkapı'daki konağına taşınmış, bu konak hazine-i hassa tarafından döşenmiş ve paşa için Beyazıt meydanında büyük bir konak yapılmaya başlanmıştır (Koçu, 1971f, 5847).

[53] Beyazıt'ta yaptırdığı konağa maliye nezaretine verilmek üzere el konulması, paşanın istifasının sebebi olarak verilir (Sakaoğlu ve Akbayar, 2001, 279).

[54] Engelhardt (1999, 263), girişimci ve atak Fuad Paşa'nın ölümüyle Âli Paşa'nın kuvvetinin yarısını kaybettiği gibi reform hareketlerinin de en büyük ve en kararlı taraftarını yitirdiğini ifade eder.

[55] Türbenin yapım tarihi tartışmalıdır (Saner, 1994a, 341); Eraktan (1971, 5852), türbenin paşanın sağlığında inşa edildiğini kaydeder.

[56] Paşa'nın yaz mevsimlerini ve kadro dışı kaldığı zamanları geçirdiği, bahçesinde heykel bulunan bu sahilhane, 1855 yılında Yunanistan ile imzalanan Kanlıca Antlaşması'na ev sahipliği yapmıştır (Onur, 1964, 89). İstanbul'a gelen her saygıdeğer yabancının ağırlandığı bu yalıda Avrupa'daki benzerlerinden ayrılmayan şölenler düzenlenir, kıyafet mecburiyeti uygulanan davetlere "Kanlıca Partileri" adı verilirdi (Sakaoğlu, 1994c, 515) Abdülaziz'in de 1863 yılında bir akşam yemeği için geldiği yalı, üç oğlu da sağlığında öldüğü için, paşanın eşi Emine Behiye Hanım'a geçmiş, bir süre sonra II.Abdülhamid tarafından satın alınarak Küçük Said Paşa'ya verilmiştir (Köprülü, 1996, 205).

64-72), nüktedan, zarif ve pervasız bir kişiliğe sahip Fuad Paşa'nın, III. Napoléon ve İmparatoriçe Eugénie ile nükteli konuşmaları ve hazır cevaplığını ortaya koyan anekdotlar ile ünlü olduğunu, konağında uyguladığı Avrupai serbest yaşam tarzı nedeniyle tutucu çevreler tarafından eleştirildiğini kaydeder.

Fuad Paşa'nın ölümünden az önce Abdülaziz'e hitaben yazdığı ileri sürülen, kendisine ait olduğu tartışmalı olan ve ilk olarak İstanbul'da İngilizce ve Fransızca çıkan *The Levand Herald* gazetesinde yayımlanan vasiyetnamede, Avrupa Devletleri'nin siyasetleri karşısında devletin sürekliliğini sağlamak için tutulması gereken yol anlatılmaktadır (Köprülü, 1996, 204). Vasiyetnamede[57], Avrupa'nın buluşu olan yeni yasa ve gelişme araçlarının, hem İslamiyet'in güvenliği, hem de Avrupa'da varlık sürdürebilmek için gerekli olduğu belirtilmekte ve Osmanlı Devleti'nin, selameti için İngiltere kadar paraya, Fransa kadar bilgi aydınlığına ve Rusya kadar askere sahip olması gerektiği kaydedilmekte, İngiltere yabancı müttefikler içinde en önemlisi olarak gösterilmektedir. İç işlerinde yapılması gereken en önemli işler, ülkede yaşayan tüm halkların kaynaştırılabilmesi zorunluluğu, demiryollarının yapımı ve kamu eğitimi olarak sıralanır (Akarlı, 1978, 1-8).

2.2.4. Yusuf Kamil Paşa

Yusuf Kamil Paşa (1808-1876), ticaret nazırı, adliye nazırı, sadâret kaymakamı olarak görev yapmış, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye başkanlığı, altı defa Mecâlis-i Aliyye başkanlığı, sadrazamlık, üç defa Şura-yı Devlet Başkanlığı hizmetlerinde bulunmuştur.

Gümrükçü Osman Paşa'nın kardeşinin oğlu olan Yusuf Kamil Paşa, 1220 / 1805'de İstanbul'da doğmuş, bir süre amcasının yanında kaldıktan sonra Mısır'a gitmiştir. Mısır'da Hazine-i Mısriyye katipliğinde bulunmuş, vali Mehmed Âli Paşa'nın takdirini kazanmış, askere kaydedilerek beş senede mîrliva olmuştur (Süreyya, 1996, 863-864). Mehmed Ali Paşa'nın kızı Zeyneb Hanım ile evlendirilen Yusuf Kamil Bey, Adile Sultan'ın evlenme töreni için valiyi temsilen İstanbul'a geldiğinde, Abdülmecid kendisine mîrimirânlık unvanı vermiştir.

---

[57] Akarlı (1978, önsöz), paşaya ait olup olmadığı kesin bilinmeyen vasiyetnamenin aslının ortada olmadığını, ancak belgenin, paşanın söz ve eylemleriyle uyumlu olduğunu ve bunları derli toplu bir şekilde ifade ettiğini kaydeder.

Mehmed Ali Paşa'nın ölümünden sonra Asvan'a sürgüne gönderilen Yusuf Kamil Bey, Mustafa Reşid Paşa'nın yardımıyla sağlanan padişah fermanı ile İstanbul'a getirilerek[58] Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye ve Encümen-i Daniş'e üye olarak atanmış, kendisine vezaret rütbesi verilerek Ticaret Nazırlığı'na getirilmiştir (Beyoğlu, 2001, 203). 1270 Zilhicce'de / Eylül 1854 ikinci defa ticaret nazırı olan Yusuf Kamil Paşa, 1271 Rebiyülevvel'de / Kasım-Aralık 1854 / Meclis-i Tanzimat başkanı, bir ay sonra Meclis-i Vâlâ başkanı olarak atanmış, Nisan-Mayıs 1855'de görevinden istifa etmiştir[59] (Süreyya, 1996, 864).

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ile Meclis-i Ali-i Tanzimat, Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye adı altında birleştirilince Yusuf Kamil Paşa önce başkan yardımcısı, Ağustos 1861'de başkan olmuş, ayrıca 1. rütbeden Osmanlı nişanı almıştır. Sadrazam Fuad Paşa Suriye'de iken sadâret kaymakamlığına getirilmiş, bu dönemde ortaya çıkan bir mali krizin önüne geçmiştir[60]. Fuad Paşa'nın, padişahın hükümet işlerine müdahalesini ileri sürerek sadâretten ayrılmasıyla, diğer vekillerle birlikte Yusuf Kamil Paşa da 2 Ocak 1863'te görevinden ayrılmış, üç gün sonra Abdülaziz'in ısrarı üzerine, sadrazamlığı kabul etmiştir[61] (Beyoğlu, 2001, 283).

Yusuf Kamil Paşa, bu dönemde Mısır'ın bağlılığını güçlendirmek amacıyla Abdülaziz'in Mısır seyahatine çıkmasını sağlamış, seyahat sırasında tekrar padişahın güvenini kazanan Fuad Paşa'nın ikinci defa sadârete getirilmesiyle, paşanın dört ay,

---

[58] Mısır valisi Abbas Paşa zamanında, Sudan'daki yeni görevine gitmeyi reddedince sürgüne gönderileren Yusuf Kamil Paşa, hapsedilerek malvarlığından vazgeçmeye ve eşinden boşanmaya zorlanmış, Reşid Paşa tarafından İstanbul'a getirildikten sonra Zeyneb Hanım da İstanbul'a gelmiştir (Beyoğlu, 2001, 283).

[59] Mısır Valisi Said Paşa'nın Süveyş Kanalı imtiyazını Fransa'ya vermesinin Mısır'a yabancı müdahalesini arttıracağı gerekçesiyle, Yusuf Kamil Paşa'nın konağında yapılan Meclis-i Vükela toplantısında paşanın imtiyazın iptali için kayınbiraderi Said Paşa'ya mektup yazması kararlaştırılmış, bu mektup Fransız elçisi tarafından ele geçirilince, Mustafa Reşid Paşa sadâretten, Yusuf Kamil Paşa da meclis başkanlığından istifa etmek zorunda kalmıştır (Beyoğlu, 2001, 283).

[60] Bu dönemde altın para piyasadan çekildiği ve kağıt paranın değeri düştüğü için ticaret hayatı zayıflamış, Yusuf Kamil Paşa, Borsa Hanı'nı kapatarak kendi hazinesinden bir miktar altını piyasaya sürmüş, bir taraftan da kağıt paranın değiştirilmesine başlanmıştır (Beyoğlu, 2001, 283).

[61] Saraya karşı Bâbıâli'nin nüfuzunu korumak amacıyla Fuad Paşa, Âli Paşa, Serasker Mütercim Rüştü Paşa, Yusuf Kamil Paşa gibi sadâret makamına getirilebilecek kişiler, aralarında sözbirliğine varmış ve padişah keyfine göre devleti yönetmekten vazgeçmedikçe sadrazamlığı kabul etmeyeceklerini kararlaştırmışlardı. Fuad Paşa'nın istifasından sonra Âli Paşa ve Rüştü Paşa kendilerine yapılan sadrazamlık teklifini reddetmişlerdir (Rıza ve Galib, 2002, 77-78). Yusuf Kamil Paşa da teklifi reddedince makam üç gün boş kalmış; Abdülaziz, Yusuf Kamil Paşa'yı Ahmet Vefik Paşa'yı sadrazam yapıp, vükelayı İstanbul'dan göndermekle tehdit edince, paşa, padişahtan hükümet işlerine karışmama güvencesi alarak görevi kabul etmiştir (Beyoğlu, 2001, 283).

yirmi yedi gün süren sadrazamlığı sona ermiştir. Üç yıla yakın süre Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye başkanlığı yapan Yusuf Kamil Paşa, üçüncü defa Mecalis-i Aliyye'ye memur edilmiş, Âli Paşa Abdülaziz'i karşılamaya Rusçuk'a gittiğinde sadâret vekili olmuş, tekrar Mecalis-i Aliyye'ye atanmış, Şubat-Mart 1869'da Şura-yı Devlet Başkanlığı'na getirilmiştir.

21 Ekim 1871'de istifa eden Yusuf Kamil Paşa, üç ay sonra Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye nazırlığına atanmıştır. 3 Ağustos 1872'de ikinci defa Şura-yı Devlet başkanlığına atanan paşa, kalbinden rahatsız olduğu için görev yapamamış, yerine Cevdet Paşa'nın vekalet etmesiyle beş ay Mısır'da dinlenmiş, rahatsızlığı artınca, 21 Ağustos 1875'de görevden çekilmesine izin verilmiştir. 1876'daki ölümüne dek sırayla Mecalis-i Aliyye'ye, Şura-yı Devlet başkanlığına ve tekrar Mecalis-i Aliyye'ye memur edilen Yusuf Kamil Paşa, çok sevdiği Abdülaziz'in[62] sonunu gördükten sonra rahatsızlığının şiddetlenmesiyle 10 Ekim 1876'da[63] Bebek'teki yalısında[64] (Şekil A.2.10) ölmüştür (Beyoğlu, 2001, 284).

Son derece varlıklı kişiler olan Yusuf Kamil Bey ve eşi Zeyneb Hanım, Üsküdar'da 100 yataklı bir nisa hastanesi inşa ettirip vakfettirmişler, yıkılan Beşir Ağa Camii'ni tamir ettirmişler, Elazığ'da kütüphaneli bir medrese vakfettirmişler, Bebek-Zincirlikuyu arasında şose bir yol yaptırmışlar ve Yakacık menba suyunu kanallarla Kartal'a getirmişlerdir (Beyoğlu, 2001, 284).

Kayra (1993, 76), Yusuf Kamil Paşa'nın Kırım Savaşı sırasında hazineye 150000 altın vermeyi üstlendiğini kaydeder. Beyoğlu (2001, 284)'nun betimlemesiyle, konağında[65] Kemal ve Şinasi gibi gençleri ağırlamaktan memnunluk duyan Yusuf

---

[62] Rıza ve Galib (2002,82), Yusuf Kamil Paşa'nın Abdülaziz'e son derece bağlı olduğunu kaydeder; Abdülaziz, bir akşam Beyazıd Camii'nden çıkışta paşanın konağına gitmiş ve paşa ile eşi tarafından ağırlanmıştır.

[63] Süreyya (1996, 864), paşanın ölüm tarihini 1293 Ramazan 22 / 11 Ekim 1876 olarak verir.

[64]Kayra (1993, 76-77), Yusuf Kamil Paşa'nın Bebek'te, deniz kenarında, çeşitli kişilerden satın aldığı arazide yaptırdığı bu bina için 50000 altın harcandığını; Yusuf Kamil Paşa ve Zeyneb Hanım'ın ölümünden sonra Mısırlı Abbas Halim Paşa'ya kalan ve zamanına göre çok görkemli olan yalı hakkında, "bu binaya bir nazarlık gerekli" sözü üzerine Âli Paşa'nın bitişikteki kırk odalı kendi yalısını kastederek, "bizim fakirhane o işi görür" dediğini aktarır.

[65]Küçük (1984, 245), Türkiye'nin ilk üniversitesi olan Darülfünûn'un aslında aydınların toplandığı bir tür üniversite olan ve Zeyneb Hanım Konağı olarak da bilinen Beyezıt'taki bu konakta açıldığını kaydeder.

Kamil Paşa, ilerici aydınların koruyucusu olmasının yanı sıra Arapça, Farsça ve Fransızca bilen, kültürlü ve seçkin bir devlet adamıdır, dönemin ilk roman çevirisi de paşaya aittir[66].

Mısır ile yakın ilişkisi olan Yusuf Kamil Paşa'nın, siyasi gücü ile öne çıkan bir devlet adamı olmaktan öte, Tanzimat Dönemi'nin kültürlü, varlıklı ve ilerici kişiliğe sahip bir aydını olduğu ileri sürülebilir (Şekil A.2.11).

2.2.5. Mehmed Sadık Rıfat Paşa

Sadık Rıfat Paşa (1807-1857), Viyana elçisi, hariciye müsteşarı, sadâret müsteşarı, maliye nazırı, dörder defa da hariciye nazırı ve Meclis-i Vâlâ başkanı olarak görev yapmış, Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce yazdığı risale ve raporları ile Tanzimat hareketine fikir bazında zemin hazırlamış[67] devlet adamıdır (Şekil A.2.12). Paşanın Âsâr-ı Rif'at ve hususan safer-i hümâyuna dair makalesi, Risâle-i Ahlâk'ı, Mısır memuriyetine ilişkin makalesi yazarlar tarafından takdir edilmiştir (Süreyya, 1996, 1396-1397).

Koray (1991, 122-123), Sadık Rıfat Paşa'yı, Türkiye'de gerçek anlamda batı ve batılı hayatını kavrayan ve batılı fikirlerin değerini anlayarak bu konuda yazan devlet adamı olarak nitelendirir. Ricalden Hacı Ali Kamil Bey'in oğlu olan Sadık Rıfat, Bâbıâli hizmetine girerek yükselmiştir (Rıza ve Galib, 2002, 29). II. Mahmud'un Edirne ve Gelibolu seyahatlerine katılan Rıfat Bey'e Rabia nişanı verilmiş ve çalışmaları Dahiliye Nazırı Pertev Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Önemli konuları kendisine danışan Pertev Paşa sayesinde devlete ait işleri erken yaşlarında öğrenen Rıfat Bey, Yunan sınırı ve Mısır meselesinin çözümü için oluşturulan süfera meclislerinde zabit katibi olarak görevlendirilmiştir. Rıfat Bey, 1250 Safer / 1834'de Divan-ı Hümayun amedçisi (bakanlar kurulu başkatibi) Mustafa Reşid Paşa'nın ek bir görevle Paris Osmanlı elçiliği'ne atanması üzerine amedi vekaletine tayin

---

[66] Paşa, Fénelon'un *Les adventures de Télémaque* adlı eserini çevirerek, Tercüme-i Telemak adıyla 1862'de yayınlatmıştır (Küçük, 1984, 245; Beyoğlu, 2001, 284).

[67] Sadık Rıfat Paşa'nın Tanzimat Dönemi'nin kurucusu Mustafa Reşid Paşa ile ilişkileri tartışmalıdır. Kurdakul (1989, 56), Rıfat Paşa'yı daima Reşid Paşa'nın yanında olan arkadaşı diye tanımlarken, Süreyya (1996, 1397), paşanın siyasi işlerde Reşid Paşa'ya ne taraftar, ne de aleyhtar olduğunu belirtir. Rıza ve Galib (2002, 29-30) ise Sadık Rıfat Paşa'nın "*devlet yeni hastalıktan kalkmış adam gibidir, ona hafif ilaçlar vererek tedavi lazım iken Reşid Paşa hazretleri sert ilaçla tedaviye kalkışıyor"* sözlerini aktararak kendisini Reşid Paşa aleyhtarı olarak değerlendirir.

edilmiş, 1252/1836'da Mustafa Reşid Paşa'nın Hariciye müsteşarlığına geçmesinden sonra, Rıfat Bey amedciliğe asaleten atanmıştır (Semiz, 1994, 135-137).

Rıfat Bey, 1253 Cemaziyelâhir / Eylül 1837'de Viyana ortaelçisi, bir ay sonra büyükelçi, 1255 Şaban / Ekim 1839'da hariciye müsteşarı, 1256 Cemaziyelâhir / Ağustos 1840'da sadâret müsteşarı olmuş, 1257 Safer 6 / 30 Mart 1841'de vezir rütbesiyle ilk defa hariciye nazırı olarak görev yapmıştır [68](Süreyya, 1996, 1396). 1260 Şevval / 1844'de görevinden ayrılan Rıfat Paşa, 1261 Şaban 14 / Ağustos 1845'te Meclis-i Vâlâ başkanlığına, 1264 Rebiülâhir 23 / Mart 1848'de Maliye, 18 Cemaziyelâhir / Mayıs'da üçüncü kez hariciye nazırlığına atanmıştır. 13 Ramazan'da üçüncü kez Meclis-i Vâlâ başkanlığına atanan paşa, 2 Cemaziyelâhir 1265'te görevinden alınmış, 1266 Rebiyülâhir'de Meclis-i Ali'ye memur edilmiştir. Paşa, fevkalade elçilikle İstanbul'a gönderilen Prens Mençikof'un Kutsal Makamlar meselesinde Osmanlı hükümetine yaptığı baskı sonucu istifa eden Fuad Paşa'nın yerine 1269 / 1853'de dördüncü kez hariciye nazırı olmuş, ancak Mençikof'un paşanın görevinden alınması konusunda saraya yaptığı baskılar, azınlıkların kışkırtması ve bazı üst düzey yetkililerin paşayı Fransızca bilmediği için eleştirmesi üzerine, 1269 Şaban 6 / 15 Mayıs 1853'de azledilerek tekrar Meclis-i Vâlâ başkanlığına atanmıştır (Semiz, 1994, 137-139). Bir süre sonra bu görevden de azledilen Rıfat Paşa, 1271 Muharrem 15 / 8 Ekim 1854'de Meclis-i Tanzimat üyeliğine tayin edilmiştir. 1273 Cemaziyelâhir 16 / 11 Şubat 1857 tarihinde, ayağından geçirdiği bir ameliyat sonrasında ölen paşa, Eyüp'te, Neslişah Medresesi yakınına gömülmüştür (Pakalın, 1939, 106-107).

Tanpınar (2003,120), Rıfat Paşa'nın "Müntehabât-ı asar" adlı risalesinde, devlet idaresindeki ıslahı bir zihniyet meselesi olarak ele alıp, buyurucu bir zorlamanın hakim olduğu çok defa keyfi bir idare sistemine karşılık, merkezine insanı, onun hak ve ihtiyaçlarını alan akılcı bir devlet ve idare yapısını tereddütsüz ortaya koymasına dikkat çeker. Paşa, kişiler ve şeriata, seküler kanunlardan daha fazla önem veren bir ülkenin yaşanmaz hale geleceğini kaydeder (Heper, 1985, 250).

[68] Süreyya (1996, 1396-1397), Kırım meselesinde paşanın sadrazamlığa tayininin çok yaklaştığını, ancak siyasi meseleleri üstlenemediğini belirtir.

Sadık Rıfat Paşa, Tanzimat'ın ilanından önce, Viyana'dayken devletin durumu ve alınacak önlemler hakkında II. Mahmud'a gönderdiği 1254 / 1835 tarihli layihada ülkenin geri kalmışlığına neden olan engellerin ortadan kaldırılması üzerinde durmuş ve devletin tutumunu eleştirmiştir. Bu layihanın ilk dört maddesi, gereksiz yere savaşa girilmemesi, barışın korunması için düzenli ve kuvvetli bir ordu ile modern silahların sağlanması ve donanmanın ihtiyaca göre düzenlenmesi üzerinedir; maliyeye dair önlemleri içeren beşinci maddede savurganlığa karşı çıkılır, vergilerin halkın gücüne göre düzenlenmesi üzerinde durulur ve büyük bina ve fabrikaların inşası devletin mali gücünün artması koşuluna bağlanır. Sonraki maddede taşrada çalışacak memurların yüksek ahlaklı kişilerden seçilmesi gereğine işaret eden paşa, yedinci maddede halkın huzur içinde yaşamasının sağlanması, sekizinci maddede halkın eğitimi, dokuzuncu maddede tarım, ticaret ve sanayiinin ilerletilmesi ve onuncu maddede devletin dış politika konusunda Avrupa'da elçilikler açması ancak büyük devletlerin himayesi altına düşme tehlikesine dikkat edilmesi gereğinden bahseder (Kurdakul, 1989, 314-315).

Sadık Rıfat Paşa'ya göre, milletin nüfusunun artması, ülkenin imarı, asayişin sağlanması en önemli konulardır; Avrupa'da hiçbir hükümdar ve yönetimin kanuna aykırı iş yapmadığını, rüşvetle iş görülmediğini, ehliyetsiz memur atanmadığını, memurların keyfi biçimde cezalandırılmadıklarını, verginin kanuna göre tayin edilip toplandığını, eğitime önem verildiğini belirten paşa, ilk defa olarak hükümdarın millet hukukuna tabi olmasından bahseden kişidir (Ortaylı, 1999, 96).

Viyana'daki ilk elçiliğinde uzun süre kalan Sadık Rıfat Paşa, Prens Metternich gibi, zamanın önemli bir devlet adamıyla sık sık görüşme olanağını yakalayarak, Avrupa siyasetini yakından öğrenmiştir. Barışçı bir kişiliğe sahip paşaya göre, barışı korumanın en iyi yolu herhangi bir yabancı müdahalesine neden olacak içsel bir karmaşanın önüne geçmek ve ülkenin kaynaklarından en iyi şekilde yararlanmaktır. Bunu sağlamak için de, düzen ve kanunun yanı sıra namuslu ve yetkin memurlar yetiştirmek gereklidir; bu tip memurların yetişmesi için, memurun belli haklara sahip olması ve geleceğinden emin olması sağlanmalıdır (Tanpınar, 2003, 122).

Ülkede meslek ve teknik okulların kurulması gereğine ilk defa değinen devlet adamı da Sadık Rıfat Paşa'dır (Koray, 1991, 107). Somel (2001, 94), Tanzimat'ın ideoloğu sayılabilecek Sadık Rıfat Paşa tarafından yazılan *Ahlak Risalesi* adlı ders kitabının, Anadolu ve Balkanlar'daki İslam mekteplerinde demirbaş konumunda olduğunu

belirtir. Sadık Rıfat Paşa'nın resmi ve özel yazılarından ulaşılabilenleri oğlu Rauf Paşa[69] "*Metrûkat-ı Asarı Rıfat Paşa*" adıyla yayınlatmıştır[70] (Semiz, 1994, 138). "*Hükümetler halk için kurulmuş olup, halk hükümetler için yaratılmamıştır*" diyen paşa, madenlerin işletilmesi, tarım ürünlerinin iç bölgelerden kıyılara taşınması için yol politikaları, ihracatın daima ithalattan fazla olması, halkın yararına ahşap ve kagir bina inşaatı ve merkezi aydınlatma sistemi, huzurevleri ve hastanelerin açılması gibi önerileriyle halkın refah ve yaşam düzeyinin uygarlık seviyesine yükseltilmesini amaçlamıştır (Kurdakul, 1989, 313-317).

Tanpınar (2003, 152), Tanzimat'ın ilk ideolojisinin "medeniyetçilik" olduğunu belirtir[71]. Sadık Rıfat Paşa yazılarında, henüz Türkçede karşılığı olmayan bu kavram için, "ünsiyet", "temeddüm" gibi terimler kullanmış ve medeniyetin, yaşama, mülkiyet ve haysiyet gibi hakların gerçekleştirilmesi demek olduğunu belirtmiştir (Semiz, 1994, 143).

Sadık Rıfat Paşa, risalelerinde hürriyet sözcüğü üzerinde durur, toplum hayatının ağırlık noktasını insana kaydıran düşünce yapısıyla, Fransız ihtilalinden sonra Avrupa'ya yayılan fikirlerle yakınlığını ortaya koyar. Tanpınar (2003, 123), paşanın insana verdiği değeri yansıtan "*Avrupa ahvaline dair risale*" ve "*devlet-i aliyyenin islâh-ı ahvâli*" adlı eserlerindeki görüşleri ile Gülhane Hattı'nın esaslarına bir çeşit ön hazırlık oluşturduğunu kaydeder.

Avrupa'nın zenginliğinin az ithalata karşı bol ihracat, senelik sergi, milli ürünlere rağbet gibi tedbirlerle sağlandığını anlatan paşa, II. Mahmud'un son senelerinde

---

[69] Rauf Paşa, Bâbıâli yokuşu üzerinde bulunan bugünkü Milli Eğitim Müdürlüğü Binası, eski Rauf Paşa Konağı'nın sahibidir. Konağın yerinde eskiden Rıfat Paşa'nın ahşap konağı bulunmaktaydı (Yergün, 1994, 25).

[70] On yedi parçadan oluşan konu başlıkları şu şekildedir: 1-Rusya Muharebesi Tarihi, 2-Gülbünü İnşa, 3-Avrupa Ahvalına Ait Risale, 4-İtalya Seyahatnamesi, 5-Maruzat, 6-Mustafa Reşid Paşa'ya Yazdığı Mektuplar, 7-Viyana'dan Bâbıâli'ye Mektuplar, 8-İskenderiye'den Bâbıâli'ye Mektuplar, 9-Tanzimat-ı Hayriye'ye Dair Valilere Gönderilen Fermanlar ve Diğer Siyasi Yazılar, 10-Resmi ve Hususi Mektuplar, 11- Meclis-i Vâlâ Başkanı ve Tanzimat Üyesi iken Kaleme Aldığı Mektuplar, 12-Devlet İşlerinin Düzeltilmesi için Çeşitli Zamanlarda Yazılan Layihalar ve Mazbatalar, 13-Bazı Islahata Dair Zaman Zaman Kaleme Aldığı Layihalar, 14-Risale-i Ahlak, 15-Zeyli Risale-i Ahlak, 16-Asan Rıfat Paşa, 17-Siyaseti Esasiye ve Dahiliye (Semiz, 1994, 138-140).

[71] Çetinsaya (2001, 55), Tanzimat Dönemi'nde siyasi düşünceye giren ve metinlerde en sık bahsedilen kavram çiftlerini medeniyet ve terakki, ulûm ve fünûn, kanun ve nizam, hürriyet ve meşveret olarak tanımlar.

yeniliğe olanak sağlayan Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadrazamlığında Tanzimat'ın tohumunu atmış ve Mustafa Reşid Paşa döneminde büyük vezirle aralarında çıkan olaylara rağmen, Tanzimat'ın idari ve adli alanlarda yerleşmesi için çalışmıştır (Tanpınar, 2003, 121-124).

2.3. Tanzimat Dönemi'nde İdari Kurumlar

Tanzimat Dönemi boyunca bürokratik yapının genişlemesiyle çeşitli nezaretler ve meclisler kurulmuş veya daha önce kurulan nezaretlerde görev ve isim değişikliği yapılmış, bazı nezaretler dönem dönem diğer nezaretler ile birleştirilmiş ya da devletin mali yükünü arttırmamak amacıyla kapatılmıştır. Kurumsallaşmanın devam etmesi ve sistemin oturtulmaya çalışılması nedeniyle idari kurumların yapısında değişimlerin meydana geldiği bu dönemde, bazı meclisler de sonradan nezarete çevrilmiştir.

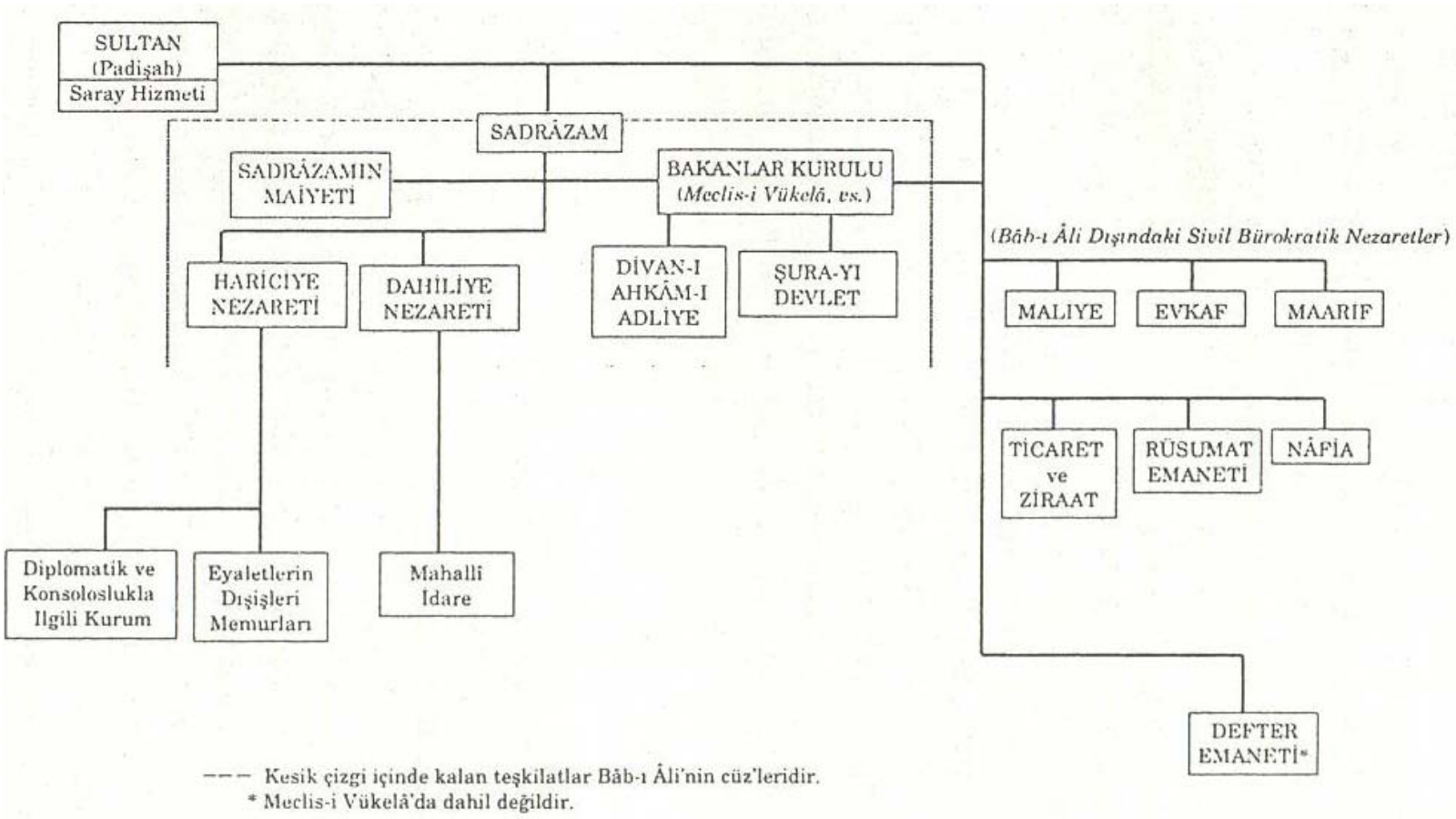
Takvimhane (resmi basımevi), Defterhane, Telgrafhane, Postahane ve Rüsumat (Gümrük) idareleri, Bâb-ı Fetva (Şeyhülislamlık) ile Şehremaneti ve Zaptiye, bu dönemde çalışan kurumlardır. Bu kurumların görevleri ve çalıştıkları binalar, üçüncü bölümde incelenecektir.

Tanzimat Dönemi'nin idari yapısı hakkında bilgi vermek amacıyla, dönemin başlıca nezaretleri ve meclisleri, kuruluş ve görevleriyle aşağıda ele alınmıştır.

2.3.1. Nezaretler

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda idari yapısının önemli bir bölümünü oluşturan nezaretlerden bir kısmı, yüzyılın ilk yarısında ilgili işleri yürüten idari makamların adının değiştirilmesi ve görevlerinde yeni düzenlemeler yapılmasıyla II.Mahmud (1808-1839) tarafından kurulmuştur. Abdülmecid (1839-1861) ve Abdülaziz (1861-1876) dönemlerinde bu nezaretlerin yetki alanları genişletilmiş veya ihtiyacın artmasıyla idari işler yeni nezaretler oluşturularak paylaştırılmıştır.

Tablo 2.4. Sivil Bürokrasinin Teşkilat Yapısı ve Sarayla İlişkisi,1871 (Findley, 1994, 145).

Tanzimat Dönemi boyunca bazı nezaretler, hazineye yük oluşturmaması amacıyla kapatılmış veya başka bir nezarete dahil edilerek işlerin yürütülmesine çalışılmıştır. Bu dönemde çalışmış olan Dahiliye, Hariciye, Maliye, Ticaret, Ziraat, Nafia, Evkaf-ı Hümayun, Divan-ı Deavi, Hazine-i Hassa ve Bahriye nezaretleri, aşağıda kısaca görev tanımları, kuruluşları ve çalışma mekanları açısından ele alınmıştır. 1871'e ait bir tabloda, Dahiliye ve Hariciye nezaretleri sadrazamın maiyetinde gösterilirken, Maliye, Evkaf, Maarif, Ticaret, Ziraat, Nafia nezaretleri Bâbıâli dışındaki sivil bürokratik nezaretler olarak tanımlanmıştır (Tablo 2.4).

2.3.1.1. Dahiliye Nezareti

II. Mahmud, 1836'da, hatt-ı hümayunla sadrazamın birinci yardımcısı ve tüm dahili işlerin sorumlusu olan sadaret kethüdasının makamını, Umur-ı Mülkiye Nezareti'ne çevirmiştir. 1837'de ise nezaretin adı mülkiye nazırı Akif Paşa'nın görüşleri doğrultusunda irade ile Dahiliye Nezareti olarak değiştirilmiştir (1253 Receb 9 / 9 Ekim 1837, TV nr. 155).

Dahiliye Nezareti, sadaretin bünyesinden çıkan, sadaret kethüdası, Dahiliye Nazırı rütbesine yükseldiği halde, sadrazamın kontrol ve idaresi altında çalışan bir kuruluştur (Tablo 2.4), (Ortaylı, 1994, 299). 1838'de başvekalet Dahiliye Nezareti'ne verilmiş, 1839'da ise Dahiliye Nezareti ortadan kaldırılarak Sadaret Müsteşarlığı'na dönüştürülmüştür. 1869 yılında Fuad Paşa'nın ölümüyle devlet işlerinin ağırlığı Âli Paşa'nın üzerinde kalmış, o da Dahiliye Nezareti'ni sadaretten ayırarak tekrar bağımsız bir nezaret haline getirmiştir (Akyıldız, 1993, 66-79). Bâbıâli'nin 1911 yangını öncesindeki hesap keşif cetvelinde, 3 numaralı mekan, Dahiliye Nezareti'ne ayrılmış görünmektedir (Şekil A.3.23).

2.3.1.2. Hariciye Nezareti

II. Mahmud, Yunan isyanı, İran'la savaş, Mehmed Ali Paşa isyanı, Rusya ile savaş ve Hünkar İskelesi Antlaşması, Fransa'nın Cezayir'i işgali gibi devletin varlığını tehdit eden olayların gerçekleştiği, karışık bir dönemde saltanat sürmüştür. Bu hareketli dönemde genişleyen ve ayrıntılı hale gelen dış ilişkileri düzenlemek ve kurulan sefaretlerle haberleşmeyi sağlamak amacıyla, harici işlerin yürütüldüğü reisülküttablık, 1836 yılında bir hatt-ı hümayunla Hariciye Nezareti'ne

dönüştürülmüş, nezarete çalışma yeri olarak Viyana sefiri Rıfat Bey'in konağı ayrılmıştır[72] (HH., nr. 52468; Akyıldız, 1993, 78-79).

Tercüme odasının, diplomatlık ve konsolosluk sisteminin kurulması ile bu dönemde Hariciye Nezareti'nin iskeleti oluşturulmuştur ancak Mısır meselesinden dolayı nezaretin üst düzey yöneticileri, büyükelçi sıfatıyla Avrupa devletlerinin yardımını sağlamak üzere yurtdışında bulunduklarından başkentte bir nezaretin varlığından pek bahsedilemez (Akyıldız, 1993, 80). Abdülmecid döneminde, nezaretin tercüme ve amedi odası gibi alt birimleri bürokrat kadroların yetişmesinde birer okul görevi görmüş ve Hariciye Nezareti, Meclis-i Vâlâ ile birlikte diğer nezaretlerle kıyaslanmayacak bir güce sahip olarak reformların gerçekleştirilmesinde büyük rol oynamıştır (Akyıldız, 1993, 90).

2.3.1.3. Maliye Nezareti

1835'de mevcut defterdarlıklar kaldırılarak bütün hazinelerin idaresine bakmak üzere Umur-u Maliye Nezareti kurulmuştur (Karal, 1988, 124). Maliye Nezareti, Dahiliye ve Hariciye nezaretleri ile birlikte devlet teşkilatının temel şubelerindendir (Ortaylı, 1994, 298). Tek hazine sistemi kurulunca Haremeyn, Evkaf-ı Hümayun ve Darphane-i Âmire'nin bütün gelirleri maliye hazinesine devredilmiş, bu düzenlemeler yapılırken eski Bâb-ı Maliye binası da onarılmış ve Maliye Nezareti buraya taşınmıştır (1254 Zilkade 17 / 1 Şubat 1839, HH., nr. 27458, Akyıldız, 1993, 105).

Maliye Nezareti'nin, 1864'te Darülfünûn Binası'na, 1867'de ise Darülfünûn'dan ayrılarak Fuad Paşa Konağı'na yerleşmesi kararlaştırılmıştır (Batur, 1994d, 562; Kınaylı, 1971, 5853).

2.3.1.4. Ticaret Nezareti

Ticaret, sanayi ve tarımın geliştirilip yaygınlaştırılması için gerekli düzenlemeleri tek elden yapmak üzere, Zahire Nezareti dağıtılıp 1255 Rebiülevvel 10 / 24 Mayıs 1839'da bağımsız ve daha büyük yetkilere sahip Ticaret Nezareti kurulmuş, nezarete çalışma yeri olarak Bahçekapı'daki Aydın Müşiri Tahir Paşa'nın konağı verilmiştir (Akyıldız, 1993, 128-129).

---

[72] Bu konak, Rauf Bey'in yüzyıl sonunda Nafia Dairesi, bugün ise İl Milli Eğitim Müdürlüğü olarak kullanılan konağının yerinde eskiden bulunan konak olabilir.

Karantina Nezareti 1839'da Ticarethane Nezareti'ne katılmış, poliçeci esnafı da 1840'da Ticaret Nezareti'nin himayesine alınmıştır (Akyıldız, 1993, 133). Seraskerliğin maiyetinde bulunan Ağnam Müdürlüğü'nün[73] ve Zecriye Muhassıllığı'nın[74] da ticaret nezaretine bağlanması sonucu nezaretin düzeni bozulmuş ve işlerin ilerlemesinde birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Ağnam Müdürlüğü Maliye Nezareti'ne, Karantina Nezareti de Hariciye Nezareti'ne nakledilmiş ve ayrıca Ticaret Nezareti'nde çalışan memurların sayısı azaltılmıştır (Akyıldız, 1993, 134). Bir süre sonra nezaret kadrosundaki bu daraltmalar da yeterli bulunmayarak nezaret ortadan kaldırılmış, gördüğü işler İstanbul Gümrük Emaneti'ne nakledilmiş (1257 Şevval 28 / 13 Aralık 1841 tarihli İ.MSM nr. 597) ve Ticarethane'nin bulunduğu konak da sadarete verilmiştir (1257 Şevval 29 / 14 Aralık 1841 tarihli İ.DH nr. 2400).

Ancak zamanla işlerin çoğalmasıyla, geçici olarak Masarifat Nezareti dairesine taşınılmıştır[75]. Maliye nezareti bünyesindeki Ziraat Meclisi'nin Ticaret Nezareti'ne naklinin düşünülmesi ve nezaretin bu yolla genişlemesi, geçici olarak taşınılan yerin de yetmemesine neden olmuş, bunun üzerine eski ticarethanenin[76] tamir ve tefriş edilmesine ve tekrar bu yapıya taşınılmasına karar verilmiştir (1261 Ramazan 6 / 8 Eylül 1845, İ. DH., nr. 5490). 1261 Şaban 29 / 2 Eylül 1845'te ise Ticaret Nezareti tekrar kurulmuştur (İ.DH., nr. 5468, Akyıldız, 1993, 135-136).

2.3.1.5. Ziraat Nezareti

Ülkede sanayi, ticaret, tarım ve ziraatın geliştirilmesi amacıyla önce Umur-u Nafıa meclisi, daha sonra Ticaret Nezareti ve de Maliye Nezareti bünyesinde Ziraat Meclisi kurulmuştur. Ziraat Meclisi bir süre sonra Ticaret Nezareti'ne dahil edilmiştir. Tanzimat'tan sonra, kurulmaya çalışılan yetkinin olabildiğince yaygınlaştırılması

---

[73] Ağnam: Koyunlar (Devellioğlu, 2003, 13).

[74] Zecriyye: Alkollü içkiler vergisi. Muhassıl: Vergi tahsildarı; kaymakam ve müdürler derecesinde memur (Devellioğlu, 2003, 670, 1174).

[75] Akyıldız, 1993, 135. Bu daire, Bâb-ı Hümayun dahilindeki Maliye Dairesi'nin karşısında bulunmaktaydı (Abdurrahman Şeref, 1326, 129, I no'lu dipnot). Ancak Akyıldız (1993, 284) ayrıca, Ticaret Nezareti'nin, binasının tamir edilmek üzere boşaltılması üzerine geçici olarak Ebniye-i Hassa müdürlüğüne taşındığını da belirtir.

[76] Eski Ticarethane veya eski Bâbıâli olarak adlandırılan bu bina hakkında ayrıntılı bilgi 3. bölümde verilmiştir.

ilkesinin bir sonucu olarak Ticaret Nezareti'nden ayrı olarak Ziraat Nezareti kurulmuş, Ziraat Meclisi de bu yeni nezaretin emrine verilmiştir.

Ticarethane'nin bulunduğu yer, Zaptiye Müşirliği'ne verildiğinden, Bâbıâli'deki eski Meclis-i Vâlâ ve Hariciye Daireleri'nin birisi Ticaret, diğeri de Ziraat Nezareti'ne ayrılmıştır (1262 Muharrem 18 / 16 Ocak 1846, İ.DH., nr. 5867, Akyıldız, 1993, 138-139). Kısa bir süre sonra Ziraat Nezareti herhangi bir çalışma ve varlık gösteremeden gördüğü işlerin Ticaret Nezareti görevlerinden olması gerekçe gösterilerek tekrar Ticaret Nezareti'ne bağlanmıştır (1262 Rebiülevvel 25 / 22 Nisan 1846, İ.DH., nr. 6143, Akyıldız, 1993, 140).

2.3.1.6. Nafıa Nezareti

Kara ve deniz yollarını iyileştirip yenilerini açmak, liman, iskele ve rıhtımlar inşa etmek, bataklıkları kurutmak ve benzeri bayındırlık hizmeti vermek üzere Umur-u Nafia Nezareti kurulduysa da, bu nezaret daha sonra Ziraat ve Ticaret Nezareti ile birleştirilmiştir (Karal, 1988, 125). 1848 yılında kurulan nezarete çalışma yeri olarak eski Bâbıâli'deki Ticaret Nezareti'nin üst katındaki daire verilmiş, nezaret 1849'da Ticaret Nezareti'ne katılmış, 1863 ve 1868 yıllarında kısa dönemler süresince tekrar bağımsız olmuştur (Akyıldız, 1993, 141-144). 1870 yılında bağımsız kuruluşunu tamamlamış olan Nafia Nezareti (Ortaylı, 1994, 298), 1876 civarında, Çengeloğlu Tahir Paşa Konağı'nda, geç dönemde Rauf Paşa Konağı'nda çalışmıştır.

2.3.1.7. Evkaf-ı Hümayun Nezareti

II. Mahmud döneminde, genel ıslahat hareketleri çerçevesinde, vakıflarda bir düzen sağlamak, Mekke ve Medine ile büyük padişah vakıflarına müdahale etmek amacıyla 1826 yılında Evkaf Nezareti kurulmuştur (Karal, 1988, 125).

Nezaretin kadrosunun genişletilmesiyle, eski binası yeterli gelmemiş ve nezaret için eski Darphane civarında 17 odalı yeni bir bina inşa edilmiştir (1248 Cemaziyelevvel 28 / 23 Ekim 1832, Akyıldız, 1993, 148).

Mekke ve Medine vakıfları, 1835 yılında Haremeyni Evkaf Nezareti adı altında bağımsız hale getirilmiş, 1836 yılında ise bu iki nezaret birleştirilerek evkaf nazırlarının Meclis-i Vükelaya dahil nazırlardan olması kabul edilmiştir (Karal, 1988, 125).

2.3.1.8. Divan-ı Deavi Nezareti

1836 yılında kurulan Divan-ı Deavi Nezareti'nin görevi, hukuku ilgilendiren konuları şeyhülislam nezdindeki mahkemeye havale etmek, sonuçlanan davalar hakkında alınan kararı uygulamak ve mahkeme masraflarını tahsil etmekti. Nezaret, 1871 yılına kadar çalışmalarını sürdürdükten sonra, havale ve icra cemiyetleri adıyla iki şubeye ayrılarak kapatılmıştır (Akyıldız, 1993, 168-175).

2.3.1.9. Hazine-i Hassa Nezareti

Terzi (2000, 21), Tanzimat ile birlikte var olan, önceki ismiyle Ceyb-i Hümayun ve 1263 / 1846-1847'den itibaren de Hazine-i Hassa adını taşıyan hazinenin, Hazine-i Hassa Nezareti adını almasının tam tarihinin 1266 Rebiülevvel 18 / 1 Şubat 1850 Cuma günü olduğunu belirtmektedir. Hazine-i Hassa Nezareti, kuruluşundan, 1877'de Dolmabahçe'ye taşınmasına dek geçen sürede Darphane-i Âmire Binası'nda hizmet vermiştir (Can, 1994c, 553).

2.3.1.10. Bahriye Nezareti

Bahriye Nazırlığı ilk olarak 1804 yılında, III. Selim tarafından, tersane ve donanmayı iyileştirme çalışmaları kapsamında çıkarılan bir kanunname ile, Tersane Eminliği'nin kaldırılarak yerine Umur-ı Bahriye Nezareti'nin kurulmasıyla ortaya çıkmıştır.

Bahriye Nazırı, Kaptan Paşa'dan küçük, Tersane Kethüdası'ndan büyük bir memurdu. 1861 yılında, Bahriye (Tersane) Müsteşarlığı'nın kaldırılması, Kaptan Paşa'nın, hem idari ve mali, hem de askeri işleri tek başına yürütmesini gerektirmiş ve bu durum da beraberinde bazı aksaklıkları getirmiştir. Sadâretin, 1285 Zilkade 5 / 11 Mart 1867 tarihli takriri (önergesi) ile, Kaptanlık Makamı'nın sadece Donanma-yı Hümayun komutanlığı ile ilgilenmesi, idari ve mali yönlerin ise yeni kurulacak Bahriye Nezareti tarafından yürütülmesi teklif edilmiştir (Polat, 1999, 32-33). Bu suretle, Kaptanlık Makamı Bahriye Nezareti'ne bağlanmış, Kaptan Paşalık kurumu kaldırılmıştır. 1876-1880 yılları arasında Bahriye Nazırları, tekrar Kaptan-ı Derya unvanı aldıysa da, 1880 sonrasında Bahriye Nazırlığı unvanı geçerli olmuştur.

2.3.2. Nezaretler Üstü Meclisler

Divanın önemini kaybetmesiyle, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Meşveret Meclisi toplanmaya başlanmıştır. Ancak, meclisin belli bir mekanı yoktu, tersane,

saray, Bâbıâli, sadrazam veya şeyhülislam konağı, Kaptan Paşa Divanhanesi veya Ağa Kapısı'nda toplanabiliyordu (Akyıldız, 1993, 177-178).

Mahmut II döneminde, nezaretlerin kurulması ile modern anlamda bir hükümet yapısına doğru adım atılmıştır. Devlet işlerinin görüşülmesi için toplanan Meclis-i Meşveret ile diğer devletlerle ilgili savaş, barış kararlarının alındığı Meclis-i Şura yerini nazırların oluşturduğu Meclis-i Vükela'ya (Bakanlar Kurulu) bırakmıştır (Karal, 1988, 117).

Tablo 2.5. Sultan Abdülmecid Zamanı (1839-61) Devlet Yapısı (Duman, 1999)

Padişah	Sadrazam	Şeyhülislam Serasker
Vükela Heyeti		İstişare Meclisleri
•Şeyhülislam •Evkaf Nazırı •Hazine-i Hassa Nazırı •Kaptan-ı Derya •Tophane Müşiri •Serasker •Hariciye Nazırı •Meclis-i Vâlâ Reisi •Maliye Nazırı •Zaptiye Müşiri •Ticaret Nazırı •Sadaret Müsteşarı •Valide Kethüdası		•Meclis-i Bahriye •Meclis-i Tophane •Meclis-i Şura-yı Askeri •Meclis-i Maliye •Meclis-i Zaptiye •Meclis-i Ziraat
Genel Meclisler		
•Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye •Meclis-i Maarif-i Umumiye •Meclis-i Âli-i Tanzimat •Meclis-i Umumiye		

Mahmut II döneminde kurulan meclisler, Abdülmecid döneminde geliştirilmiş ve bunlara, devlet işlerinin görüşülmesinde Bâbıâli'ye yardımcı olan yeni meclisler de eklenmiştir (Karal, 1988, 119). Çadırcı (1985, 215), Abdülmecid'in, bütün alanlarda yapılacak yenilikleri önce komisyonlarda hazırlattığını, sonra özel meclislerde

tartışılan bu konuları, Meclis-i Vâlâ'ya gönderterek karara bağlattığını ve onaylayarak yürürlüğe koyduğunu kaydeder.

Nezaretler üstü çalışan genel meclislerden Meclis-i Hass-ı Vükela, Meclis-i Âli-i Umumi, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Dâr-ı Şura-yı Bâbıâli, Meclis-i Maarif ve Meclis-i Tanzimat (Tablo 2.5), aşağıda kısaca kuruluş ve görevleriyle tanıtılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde, bu meclisler haricinde, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye, Meclis-i Zaptiye, Meclis-i Tophane-i Âmire, Meclis-i Bahriye, Meclis-i Maadin (madenler), Meclis-i Rüsumat, Meclis-i Hazâ'in (hazine), Meclis-i Karantina, Meclis-i Ziraat, Meclis-i Es'ar gibi, belirli alanlarda uzmanlardan oluşan ve gerekli reformları gerçekleştirmek için Meclis-i Vâlâ'ya bağlı çalışan alt meclisler bulunmaktaydı (Tablo 2.5), (Seyitdanlıoğlu, 2006, 262).

2.3.2.1. Meclis-i Hass-ı Vükela

Önemli devlet işlerinin görüşüldüğü Meclis-i Hass-ı Vükela[77], devletin en yüksek yasama ve yürütme organı olarak, icra işinde nezaretler arasında koordinasyonu sağlamaktaydı. Meclisin toplantı yaptığı belli bir mekan yoktu, meclis, bazen Bâbıâli'de, bazen de akşamları vükeladan birinin konağında[78] toplanıyordu (Akyıldız, 1993, 180-182). Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar olan süre içinde, Meclis-i Vükela üye sayısı artmıştır, 1876'da sadrazamın başkanlığında toplanan meclise, serasker ve şeyhülislamın yanı sıra, Bahriye, Hariciye, Adalet, Maliye, Ticaret-Nafia, Zabtiye ve Evkaf nazırları ve ayrıca Sadâret Müsteşarı, Şura-yı Devlet reisi, Rüsumat Emini, Defter-i Hakani nazırı katılmaktaydı (Tablo 2.5), (Ortaylı, 1994, 296).

2.3.2.2. Meclis-i Âli-i Umumi

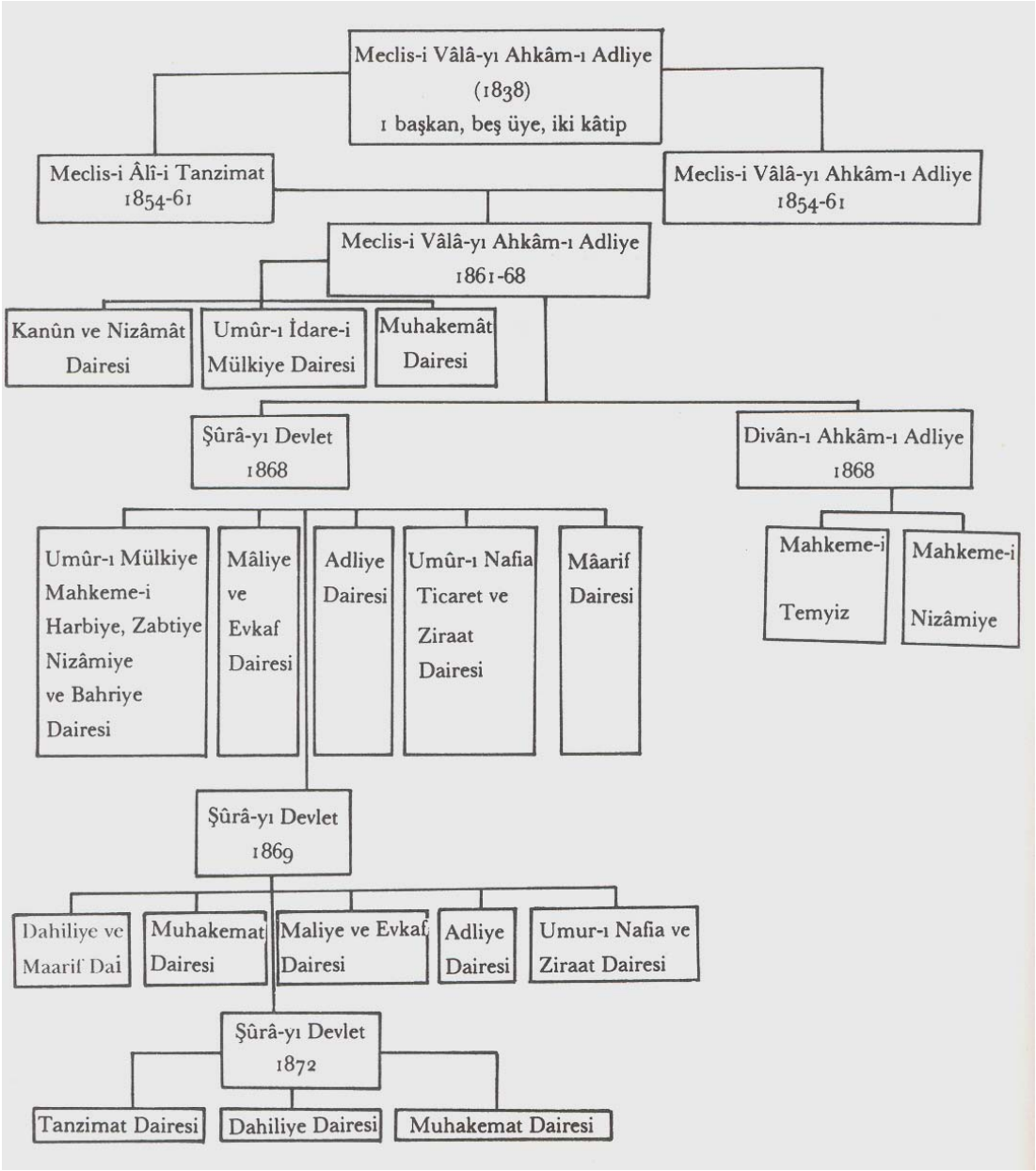
Bâbıâli'de, Meclis-i Vâlâ'nın daha geniş bir katılımla toplanmasıyla oluşan bir meclistir. Meclis-i Vâlâ dairesinde, vükela ve diğer yüksek Bâbıâli memurlarının da katılımıyla Pazar ve Çarşamba günleri toplanmasına karar verilmişti. Meclis-i Vâlâ'nın Tanzimat'la beraber hızlı bir çalışma temposu içine girmesi üzerine, bu

[77] Meclis-i Vükela da denilmektedir (Ortaylı, 1994, 296).

[78] Ticarethanenin onarılarak Ticaret Nezareti'nin buraya taşınmasına dair kararın alındığı Meclis-i Vükela toplantısı, sadrazamın konağında yapılmıştı (1261 Ramazan 6 / 8 Eylül 1845, İ.DH., nr. 5490).

meclisin de haftada dört gün, Salı, Çarşamba, Cumartesi ve Pazar olmak üzere, bazen Meclis-i Vâlâ başkanının, bazen üyelerden birinin konağında toplanması kararlaştırılmıştır (1256 Zilkade 29 / 22 Ocak 1841, İ.MVL, nr. 240, Akyıldız, 1993, 185).

Tablo 2.6. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Geçirdiği Değişiklikler, 1838-76 (Seyitdanlıoğlu,1999, 64)

2.3.2.3. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye

1253 Zilhicce 27 / 24-25 Mart 1838 tarihinde kurulan meclis, Gülhane Kasr-ı Hümayunu'nda toplanıyordu (Akyıldız, 1993, 189). Meclisin genel hatlarıyla görevi, Tanzimat ve bu konuda yapılacak mülki düzenlemeleri görüşmekti, diğer meclislerde

alınan kararlar, padişaha arz edilmeden önce burada son halini alıyordu. Önceleri dört gün olan toplanma günleri, sonradan, Bâbıâli'nin tatil olduğu Perşembe hariç altı güne çıkarılmıştır (Akyıldız, 1993, 193, 199).

Meclis-i Vâlâ'nın kuruluşu büyük ölçüde Mustafa Reşid Paşa'nın çalışmalarıyla olmuştur[79]. Tanzimat reformlarını yürütme amacıyla kurulacak meclis için, Avrupa'da bulunan meclisleri gözlemleyen paşa, liberal yapıda bulunan Fransa ve İngiltere yerine, siyasi yapılarını Osmanlı Devleti'ne daha uygun gördüğü Avusturya ve Prusya'daki meclisleri uygun modeller olarak düşünmüştür (Seyitdanlıoğlu, 1999, 137).

Seyitdanlıoğlu (1999, 44)'nun belirttiğine göre, çalışmalarını bir süre sarayda sürdüren Meclis-i Vâlâ, 1256 Rebiülâhir 8 / 8 Mart 1840'da Bâbıâli'de yapımı biten yeni binasına taşınarak Abdülmecid'in de katıldığı törenle açılmıştır; meclisin yeni toplantı yerinde, padişahın görüşmeleri izlemesi için ayrı bir bölüm bulunmaktadır.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Tanzimat Dönemi boyunca monolitik bir yapı göstermemiş, bürokratlar arasındaki iktidar çekişmeleri sonucunda, meclis başkan ve üyelerinin atanma ve görev sürelerinde istikrarsızlıklar görülmüş, ayrıca meclis bölünme ve birleştirmelerle yapısal değişikliklere uğramıştır. 26 Eylül 1854'de Meclis-i Âli-i Tanzimat ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adlarıyla ikiye bölünen meclis, 1861 yılında yeniden birleştirilerek, tek bünyeli hale getirilmiş, 1868 yılında son olarak Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye isimleriyle ikiye ayrılmıştır (Seyitdanlıoğlu, 2006, 261), (Tablo 2.6). Şura-yı Devlet, bugünkü idari yargının (Danıştay), Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ise adli yargının (Yargıtay) temelini oluşturmuştur (Ortaylı, 1994, 296-297).

2.3.2.4. Dâr-ı Şura-yı Bâbıâli

Tanzimat'a dair konuları görüşmek ve düzenlemeleri yapmak amacıyla 1254 Muharrem 11 / 6 Nisan 1838'de kurulmuş olan meclise (TV, nr. 163, Akyıldız, 1993, 218-219) çalışma yeri olarak Bâbıâli'deki daire-i hümayunun bir odası verilmiştir (Kaynar, 1991, 99). Meclis, ülkenin dahili, harici, mali bütün konularını tartışıp,

[79] Mustafa Reşid Paşa, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin çeşitli maddelerden oluşan nizamnamesini Deavi Nazırı Hacı Saib Efendi konağında topladığı Meclis-i Vükela'ya okumuş ve bu maddelere göre hareket edilmesini istemiştir (Şapolyo, 1945, 79).

bunları bürokratik olarak üzerinde yer alan Gülhane'deki Meclis-i Vâlâ'ya sunmakla yükümlüydü (Akyıldız, 1993, 219).

2.3.2.5. Meclis-i Maarif

Tanzimat reformlarının başarılı olması için eğitim konusunda düzenlemeler yapmak amacıyla 1261 Safer 21 / 29 Şubat-1 Mart 1845 tarihinde kurulan Meclis-i Muvakkat, Bâbıâli'de çalışıyordu. Bu meclis, sıbyan mekteplerinin ıslahını, orta dereceli okulları oluşturmak üzere rüştiye mekteplerinin oluşturulmasını ve yüksek ilimlerin öğretileceği bir darülfünun kurulmasını kararlaştırarak üç aşamalı bir eğitim sistemi öngörmüştür (Akyıldız, 1993, 230).

Meclis-i Muvakkat, eğitimin ıslahı programının ana hatlarını bu şekilde çizdikten sonra, konuyla ilgili düzenlemelerin yürütülmesi için yerini Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye bırakmıştır. 1850 sonlarında, Maarif Meclisi'nden ayrı olarak, Umumi Meclis'in, her ayın ilk Pazar günü, kış mevsiminde üyelerden birisinin konağında, yaz mevsiminde ise Bâbıâli'de meclisin kendi dairesinde toplanması ve Meclis-i Maarif'in icraya koyduğu veya koyacağı konuları görüşmesi kararlaştırılmıştır (Akyıldız, 1993, 231-234). 1845 yılında kurulan meclis, 1856'da nezaret haline getirilmiştir (Karal, 1988, 121). 4 Haziran 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti'ne çalışma yeri olarak Takvimhane-i Âmire dairesi ayrılmıştır (İ.DH., nr. 25042, Akyıldız, 1993, 248).

2.3.2.6. Meclis-i Tanzimat

1271 Muharrem 3 / 26 Eylül 1854'de kurulan meclisin amacı, ülkenin bayındır hale getirilmesi ve halkın daha iyi şartlara kavuşturulması için gereken kanun ve nizamnameleri hazırlamaktı[80] (İ. MM., nr. 79). Bâbıâli'deki Maarif-i Umumiye Dairesi meclise çalışma yeri olarak verilmişti (Akyıldız, 1993, 251). Meclis-i Tanzimat, 1861'e kadar çalışmalarına devam etmiş, sonra Meclis-i Vâlâ'ya dahil edilmiştir (Karal, 1988, 122).

---

[80] Meclis-i Tanzimat, genellikle bir başkan ve altı üyeden oluşmaktaydı. Çalışma düzeni, meclis katibinin günlük müzakerelerin özetini hazırlaması, bu notların günlük tutanakta (*müzakere ruznamesi*) toplanması, tutanağın Meclis'in bir sonraki oturumunda okunup onaylanması, son raporlar ve yasa önerilerinin İmparatorluk Matbaası olan Matbaa-i Âmire'de basılarak Tanzimat Meclisi ve Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu) üyelerine dağıtılması şeklindeydi. Meclis-i Vükela, bu önerilerde değişiklik yaptığı takdirde, değişiklikler *zeyl* denilen özel eklerde belirtiliyor, bunlar orijinal belgelerle birlikte sultana gönderiliyordu (Shaw, 1990, 40).

3. TARİHİ YARIMADA VE YAKIN ÇEVRESİNDE TANZİMAT DÖNEMİ İDARİ YAPILARI

3.1. Bâbıâli Kompleksi

3.1.1. Bâbıâli

Bugün bir bölümü İstanbul Valiliği, diğer bölümü de Emniyet Müdürlüğü'nün kullanımında olan Bâbıâli yapı kompleksinden geriye kalan binalar, Cağaloğlu'nda, Ebussuud Caddesi ile Ankara Caddesi ve Bâbıâli Caddesi tarafından sınırlanan bölgede, 29 ada, 1 parselde yer almaktadır (Şekil A.3.1), (Şekil A.3.42).

Tarihçe

Bâbıâli, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Paşa Kapısı ve Sadâret Dairesi, nezaretlerin kurulmasından sonra da Osmanlı hükümeti anlamında kullanılmış bir terimdir. Osmanlılarda ve genel olarak Türklerde üç dilde kapı, bab ve dar kelimeleri, "padişah ve sadrazam sarayı, devlet ve hükümet dairesi" ifadesine karşılık gelmekteydi. Osmanlılar'da Bâb-ı Hümayun padişah kapısı ve sarayı, Bâb-ı Âsafî sadrazam kapısı ve sarayı, Bâb-ı Meşihat şeyhülislam dairesi, Bâb-ı Seraskeri seraskerlik dairesi, Bâb-ı Defterî, defterdarlık[81] dairesi anlamında kullanılmıştır (İpşirli, 1988b, 378).

Osmanlı Devleti'nde sadâret makamı, diğer bir deyişle devlet yönetiminin merkezi olan, tarih yazınında çoğu kez Osmanlı hükümeti anlamında kullanılan Bâbıâli kelimesi, "yüksek kapı" anlamına gelir; Fransız, İngiliz, Alman diplomasisinde "Porte Sublime", "Sublime Porte", "Hohe Pforte" terimleri ile ifade edilmiştir. Sadrazam ya da veziriazamın özel ikametgahı önceleri resmi daire olarak da kullanılmakta ve bu mekana "kapı" denilmekteydi. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hükümet merkezi olarak biçimlenmeye başlayan Bâbıâli, yüzyılın sonlarında 130-200 kişilik bir memur kitlesinin

[81] Tanzimat Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nde maliye işlerine bakan teşkilat (Koçu, 1971e, 4334).

çalışma alanı haline gelmiştir[82]. 1826'da yeniçerilik kaldırıldıktan sonra sadrazamların ikametgahı olmaktan çıkıp, devlet işlerini yönettikleri resmi ikametgah olan Bâbıâli'de nazırların ayrı daireleri yoktur, sabahları katipleri ve defterleriyle selamlık dairesine gelip iş görmektedirler. Tanzimat'ın ilanından sonra Dahiliye, Hariciye, Adliye Nezaretleri ve ardından Şura-yı Devlet burada çalışmaya başlamış ve Bâbıâli gerçek kimliğini Tanzimat Dönemi ile kazanmıştır. (Toprak, 1994b, 519-520). Bâbıâli, 19. yüzyılda özellikle Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde tek başına Osmanlı hükümetini ifade eden bir terim olmuştur (İpşirli, 1988b, 378). Koçu (1971b, 1746), Bâbıâli ifadesinin II. Mahmud döneminde yerleştiğini, ondan önce aydınlar arasında "Bâb-ı Âsafî" kelimesinin kullanıldığını, halkın ise Meşrutiyet dönemine kadar "Paşa Kapısı" ifadesini kullandığını belirtmektedir.

Sadrazamların bir devirden itibaren kendi özel konaklarından başka mirî (devlete ait) bir sarayda oturup burayı resmi makam olarak kullandıklarını belirten Eyice (1988b), Cağaloğlu'nda bulunan yapının (Şekil A.3.2) ilk olarak hangi tarihte sadrazamlar tarafından resmi makam olarak kullanılmaya başlandığının kesin biçimde belirlenemediğini kaydeder. Koçu (1971b, 1747-1748), Silahdar tarihinde Şehzadebaşı'nda bir sarayı olduğu belirtilen, 1643'te öldürülmüş Kemankeş Kara Mustafa Paşa için, Naima tarihinde, öldürülmeden önce "Alay Köşkü[83] karşısındaki saraydan kıyafet değiştirip kaçarak, harem bölümünden Nallı Mescid[84] tarafına indiği" yolunda bir anlatım olduğuna dikkat çekerek, söz konusu sadrazamın, kendi sarayında değil, Bâbıâli'nin yerinde bulunan sarayda çalışmakta olduğunu belirtmektedir.

---

[82] Tanyeli, 1994, 521.

[83] Padişahın caddede geçit yapan alayları seyretmesi için, bugün Topkapı Sarayı olarak adlandırılan Saray-ı Cedid'in (Yeni Saray) etrafını çeviren Sur-i Sultani denilen duvarın dik açı oluşturduğu bir köşesinde, Bâbıâli'nin önceleri yalnızca sadrazamların giriş çıkışlarına mahsus olan geniş saçaklı Paşa Kapısı'nın karşısında, 16. yüzyılda bir köşk bulunduğunu kaydeden Eyice (1994a, 177), bugün burada bulunan, II. Mahmud zamanında 1225 / 1810 veya 1235 /1819'da, Batı Avrupa mimarisinde yaptırılan köşkün mimarının Kirkor Amira Balyan olabileceğini belirtmektedir.

[84] Bâbıâli'nin Ankara Caddesi tarafında bulunan Nallı Mescid, günümüzde Vilayet Camii olarak adlandırılmaktadır. Bugünkü şeklini 1283 / 1868'de almış olan, adını minaresindeki kabartma nal tasvirlerinden alan, kare planlı, pandantifli kubbeli yapı, ilk olarak İmam Ali Efendi tarafından Fatih döneminde yaptırılmıştır (Toker, 1978, 10).

Süha (1956, 224), 1654'te sadrazam olan Derviş Mehmet Paşa'ya IV. Mehmet tarafından, eski sadrazamlardan Halil Paşa'nın, Alay Köşkü'nün karşı sırasında bulunan sarayının verildiğini, bu sarayın Raşit tarihinden anlaşıldığı kadarıyla Şengül Hamamı'nın yerinde olduğunu kaydetmektedir (Şekil A.3.1). Tanyeli (1994, 521) ise, Bâbıâli bölgesinin kentin çok önemli bir kesimini tahrip eden 1660 yangınından kurtulamadığının bilindiğini, fakat buradaki sarayın bu yangında adı bile anılmayacak derecede önemini yitirdiğini belirterek, bu durumu, sadrazamlık kurumunu güçlendiren ve saygınlık kazandıran Köprülü Mehmed Paşa zamanında (1656-1661) yapının hiç kullanılmamış oluşuna bağlamıştır.

Silahdar tarihinde, 1687'de bu bölgedeki saraydan "Alay Köşkü önünde sadrazamlara mahsus mirî saray" olarak bahsedildiğini nakleden Koçu (1971b, 1747-1748), bu tarihte burada yeniden inşa edilmiş ve sadrazamların emrine verilmiş bir mirî saray olduğunu ortaya koymaktadır. Süha (1956, 224), sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın 1719'da Halil Paşa sarayına gitmeyerek, 1730'da öldürülene dek, eşi Fatma Sultan'ın, Şengül Hamamı'nın yanında, bugünkü Cağaloğlu Hamamı'nın yerinde bulunan ve "yeni vezir sarayı" olarak adlandırılan sarayını kullandığını, 1730 sonrasında ise yeni sadrazamın tekrar "eski vezir sarayı" Halil Paşa sarayına döndüğünü belirtmektedir. Süha (1956, 224-225)'nın belirttiğine göre, 1739'da tekrar sadrazama verilen Fatma Sultan Sarayı aynı yıl yanmış ve arsasının bir bölümüne Cağaloğlu hamamı yapılmış, 1168 / 1755'de çıkan bir yangında da Halil Paşa Sarayı yanmış ve Esma Sultan'ın Kadırga Limanı'nda bulunan sarayı "paşa kapısı" olarak kullanılmıştır. Bu tarihten sonra, "paşa kapısı" yanan Halil Paşa sarayının daha alt kısmında bugünkü Vilayet Binası'nın yerinde inşa edilmiş[85] ve Bâbıâli'nin yangınlar ve yeniden yapımlarla bugüne ulaşan süreci başlamıştır.

1152 / 1739-1740 ve 1168 / 1755 yangınlarını başka mekanlarda geçiren paşa kapısı, yeni arsasında, 1223 / 1808, 1241 / 1826, 1254 / 1839 yıllarında tamamen, 1788, 1295 / 1878 ve 1329 / 1911 yıllarında kısmen yanmıştır (Koçu, 1971d, 1762), (Süha, 1956,

[85] 30 Eylül 1755 tarihindeki yangınla ortadan kalkan Bâbıâli'nin yapımına, 1169 Muharrem / Ekim-Kasım 1755'te başlanmış ve sekiz ay sonra, 1169 Şevval 6 / 3 Temmuz 1756'da yapımı bitirilen kompleks sultan tarafından resmen açılmıştır (Tanyeli, 1994, 521).

225). Bâbıâli binasının Tanzimat Dönemi ağırlıklı olmak üzere, 1811-1913 yılları arasında geçirdiği onarımlar, yenilemeler ve ekler ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden bulunan belgeler bir tablo halinde düzenlenmiştir, binayla ilgili kararlar bu tablodan izlenebilmektedir (Tablo B.1).

1788 yılında kethüda[86] bey dairesinden çıkan yangın sonunda binanın büyük kısmı yanmış, onarılan yapı, yirmi sene sonra, Alemdar Olayı sırasında bu kez tamamen yanmıştır (Süha, 1956, 225). Tanyeli (1994, 521), 1223 Ramazan 27 / 16 Kasım 1808'de, yeniçerilerin kuşatması altında kalan saray yanınca, 1225 Muharrem 10 / 15 Şubat 1810'da yeni Bâbıâli kompleksinin temelinin atıldığını, bir yıldan az sürede tamamlanan yapının, 31 Aralık 1810'da kullanıma açıldığını belirtmektedir[87].

Yeni binanın inşasına hacegândan[88] Hüseyin Efendi'nin bina emini olarak atandığını ve binanın keşfinin sekiz yüz iki kese akçe olduğunu ifade eden Şehsuvaroğlu (1956, 181), Bâbıâli'nin iki sene yangın arsası halinde kaldığını, bu süreçte sadrazamın Beyazıt'ta, Zeynep Kamil Konağı yapılmadan önce burada bulunan Valide Sultan kethüdası Yusuf Ağa'nın konağında çalıştığını kaydetmektedir.

---

[86] Nezaretler öncesi dönemde, Bâbıâli'de üst düzeydeki üç görevliden ilki olan sadâret kethüdası, başlangıçta resmi sıfatı olmadığından protokolde yer almaz, ancak bütün işlerde sadrazamın baş yardımcısı olarak çalışırdı, dairesi Alay Köşkü karşısındaki büyük kapının üzerindeydi. Daha çok dahili işlerle uğraşan kethudanın, çeşitli askeri, idari ve adli makamların işlerini takip etmek üzere pek çok yardımcısı bulunmaktaydı. Genel olarak dahili asayişten ve idareden sorumlu olan sadâret kethüdalığı, 1835'te Mülkiye Nezareti'ne dönüşmüş, 1836'da ise Dahiliye Nezareti'ne çevrilmiştir. Bâbıâli'deki ikinci büyük büro, bürokrasinin başı, bütün katip ve kalemlerin şefi olan ve her türlü yazışmayı idare eden reisülküttaba aitti. Amedci, reisülküttabın özel kalem müdürüydü. Reisülküttablık 1835'de çıkan bir fermanla Umur-ı Hariciye Nezareti'ne çevrilmiş, Dahiliye ve Umur-ı Hariciye Nezaretleri, iç ve dış siyasetin belirlenmesinde Bâbıâli'nin temel taşlarını oluşturmuştur (İpşirli, 1988b, 379-380).

[87] Haskan ve Gülersoy (2000, 157), 1225 Ramazan 23 / 22 Ekim 1810 tarihli takrirden, bitmek üzere olan Bâbıâli'nin döşenmesi için acele 10.000 kuruş istendiğini, 1225 Zilhicce 3 / 30 Aralık 1810 tarihli buyrultudan, Bâbıâli inşaatının bitmesi ve resmi açılışı nedeniyle çalışan ameleye 2500 kuruş dağıtıldığının anlaşıldığını belirtmektedir. Bina bu tarihte kullanıma açılmışsa da, yapım sürecinin devam etmiş olabileceği düşünülmektedir. BOA'nde bulunan 1226 Zilkade 15 / 1 Aralık 1811 tarihli, 52675 no'lu Hat, Bâbıâli ve harem dairesi binasının keşfinden fazlaya mal olmasının nedenlerine ilişkindir. Süha (1956, 225), binanın on yedi ayda tamamlandığını belirtmektedir, Aralık 1811 tarihli bu belge de, yapım sürecinin bir yıldan daha uzun olduğunu destekler niteliktedir.

[88] Yüzbaşı rütbesinin karşılığı olan bir sivil rütbe (Devellioğlu, 2003, 305). Findley (1989, 61), bu rütbenin uygulamada kalemiyenin üst kademelerine geçişi simgeleyen bir nitelik kazandığını belirtmektedir. İpşirli (1988b, 380), terimi Bâbıâli'de daire şeflerini nitelemek için kullanmıştır.

Bu tarihten 16 yıl sonra, 1241 Zilhicce 27 / 2 Ağustos 1826'da çıkan büyük Hocapaşa yangınında Bâbıâli tekrar yanmış[89], yeniden yapılması için beş yüz kese akçe gönderilerek[90], Sadrazam Selim Paşa'nın kardeşi Hazinedar Halil Bey inşaate nezaret etmesi için görevlendirilmiştir. Yapımı sırasında çevre arsaların alınmasıyla arsası büyük oranda genişletilen yeni binanın açılışı 1243 Rebiülevvel 1 / 22 Eylül 1827'de olmuştur. Bâbıâli binası yanınca, sadrazamın geçici olarak Ağakapısı'nda oturması kararlaştırılmış ve yeniçeriliğin kaldırılmasından (Vaka-yı Hayriye) sonra, Meşihat Dairesi haline getirilmiş ancak döşemesi tamamlanmadığı için şeyhülislamın henüz içine taşınmadığı Ağakapısı yeni bina yapılana dek Bâbıâli olarak kullanılmıştır (Koçu, 1971d, 1764).

İnşa edilen yeni Bâbıâli binasının, 1838 yılında sahanlıklar, harem ve mutfak kısımlarını içeren bazı bölümlerinin Ebniye-i Hassa Müdürü Abdullahim Efendi tarafından, yetmiş beş bin kuruş masrafla tamir edildiği bir arşiv belgesinden anlaşılmaktadır[91].

Ancak, 1254 Zilkade 5 / 20 Ocak 1839'da, Dahiliye Dairesi altındaki ahırdan çıkan yangın ile Bâbıâli tamamen yanmış ve sadrazam ile Bâbıâli daireleri tekrar geçici barınma alanlarına taşınmışlardır. Bâbıâli daireleri önce, 1808 yangınında taşınılan Beyazıt Mürekkepçiler kapısındaki Yusuf Ağa Konağı'na geçmiş, yeni sahibi Necib Efendi olan bu konakta beş-on gün kadar kaldıktan sonra, Defterdar Kapısı'na[92]

---

[89] Yeniçeriliğin kaldırılması (Vaka-yı Hayriye) olayından iki ay kadar sonra gerçekleşen yangın, tulumbacıların çoğu yeniçerilerden oluştuğu için halkın gayretleriyle 36 saatte ancak söndürülebilmiştir (Koçu, 1971d, 1764). Haskan ve Gülersoy (2000, 158), 1242 Cemaziyelevvel 6 / 6 Aralık 1826'da Hassa Mimar Başı (Ebniye-i Hassa Müdürü) Abdülhalim Ağa tarafından Bâbıâli'nin bazı tamirat masraflarının keşfinin yapıldığını belirtmektedir.

[90] BOA'da bulunan 1242 Zilhicce 29 / 24 Temmuz 1827 tarihli, 29082 no'lu Hat, Bâbıâli binası için verilen beş yüz kese akçeye teşekkürü içerir.

[91] 1254 Cemaziyelâhir 5 / 26 Ağustos 1838 tarihli MAD.d. nr. 8962'den çeviren Haskan ve Gülersoy, 2000, 288.

[92] Koçu (1971d, 1765), Defterdar Kapısı'nı, sonradan Şehremaneti Konağı olan yapı olarak tanımlamıştır. Pilehvarian (1999, 496, 1 no'lu dipnot), Ergin, 1977, 403-404'den aktararak, Çemberlitaş Esma Sultan Sarayı arsasının (saraydan kalan yapılar ve türbedar evleriyle birlikte) Mekteb-i Maarif-i Adliye binası için düşünüldüğünü, ancak 1839 yangını nedeniyle Bâbıâli'nin buraya taşındığını, 1844 sonrasında ise bu binaların Ticaret Nezareti'ne verildiğini kaydetmektedir. Haskan ve Gülersoy (2000, 172) ise, eskiden yerinde Defterdar Kapısı bulunan, okul olmak üzere tamir edilen, sonradan Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti'nin yerleşimine verilen binayı, Bâbıâli binası karşısında ve bugün yerinde İstanbul Defterdarlığı bulunan yapı olarak tanımlamaktadır. Bu yapı ve yeri hakkında elde edilen diğer bulgular, karşılaştırmalı bir şekilde Şehremaneti ve Ticarethane ile ilgili bölümlerde ele alınmıştır.

taşınarak burada 1844'e kadar kalmışlardır (Koçu, 1971d, 1765). Eski Maliye Nezareti binası olan bu yapı, 1254'te İstanbul'da ilk Mülkiye Mektebi olarak açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye yerleşimi için tamir edilmişken, yangın nedeniyle Bâbıâli haline getirilmiştir (Ergin, 1995 (1922), 1531).

1839-1844 yılları arasında Bâbıâli olarak kullanılan bina ile ilgili arşiv belgeleri bulunmaktadır: *"Mekteb-i Ma'arif-i Adliyenin hüdâvendigâr-ı halled aşiyân hazretlerinin türbe-i şerifeleri civârında inşâsıyle, el hâletü hazihi Bâb-ı Âli ittihaz olunan mahallin bimennihi teâla Bâb-ı Âli ebniyesinin tekmilinde misafir konağı ittihaz olunması hususuna dair..."* ifadesini içeren belgeden[93], yapılması düşünülen Mekteb-i Ma'arif-i Adliyenin, türbe civarında inşa edilmesine ve bir süredir Bâbıâli olarak kullanılmakta olan mekanın, Bâbıâli binasının inşaatı tamamlandıktan sonra, misafir konağı haline getirilmesine karar verildiği anlaşılmaktadır.

Bâbıâli binası olarak kullanılan yapının durumu ve yeniden inşa edilecek Bâbıâli binası ile ilgili alınan kararlar şu şekildedir:

> *"Mukaddema muhterik olan Bâb-ı Âli'nin yine evvelki yerinde suret-i inşâ ve ihyâsı...Bâb-ı Âli ittihâz olunmuş olan atik Bâb-ı Defteri dıyk ve gayet harâb olarak hatta akdemce icrâ olunan bazı merâsim-i âliyede galebe-i zihâm ve cem'iyet-i havâs ve avâm münasebetiyle vehim ve vesveseden nâşi üst katta icrâ-yı resme cesâret olunamayarak zaruri binek taşında rüsûmât-ı mezkurenin icrâsıyle su'ûbet çekildiğine...ve muhterik olan Bâb-ı Âli arsası hasbe'l mevki herbir tarafa semt ve civar olarak hususiyle cevânib-i erba'asının divarları sağ ve mevcud ve mukaddemki gibi harem dairesi ve bîlüzûm şeyler inşasından sarf-ı enzâr ve yalnız me'mûrin ve aklâma kifâyet edecek ve icrâ-yı merâsime lâzım olacak mertebede mazbut ve kullanışlı olarak inşası..mezkurenin emr-i inşâsına Ebniye-i Hâssa Müdüri Halim Efendi bendelerinin me'muriyeti... Cebehâne Kışlası ve Hariciye Konağının tıbk-ı istizân-ı samileri vechile furûhtı ve hâsıl olacak mebâliği ebniye-i merkumeye bi't-tahsis..."*

Bu belgede[94], Bâbıâli haline getirilmiş Bâb-ı Defteri'nin son derece dar ve harap durumda olduğu, bu nedenle törenlerin bile üst katta yapılamayıp, binek taşında gerçekleştirildiği belirtilmiş ve dört tarafındaki duvarlar mevcut olan yanmış Bâbıâli'nin, eski yerinde yalnızca memurlara, kalemlere yetecek şekilde, törenlerin gerçekleştirilmesine uygun derecede sağlam ve kullanışlı olarak inşasına, inşaat için

---

[93] Haskan ve Gülersoy, 2000, 286'dan, 1255 Cemaziyelâhir 15 / 26 Ağustos 1839 tarihli İ.DH nr. 64. Akyıldız (1993, 226, 3 no'lu dipnot) bu belgeye göre, binanın onarılarak, İslam ülkelerinden İstanbul'a gelen kişilerin ağırlanacağı misafirhane yapılmasına karar verildiğini belirtir.

[94] 1255 Zilhicce 14 / 18 Şubat 1840 tarihli İ.DH nr. 313.

Ebniye-i Hassa Müdürü Halim Efendi'nin görevlendirilmesine, önceden varolan harem dairesi ve diğer lüzumsuz kısımların inşa edilmemesine, Cebehâne Kışlası ve Hariciye Konağı'nın satılarak bedellerinin Bâbıâli inşasına aktarılmasına karar verilmiştir.

1840 yılında, Ayasofya civarında bulunan eski Harbiye Kışlası'nın ahşabı çürümeden satılması ve bedelinin yanmış Bâbıâli binasının inşa masrafına karşılık olmak üzere hazineye aktarılması[95] kararlaştırılmıştır.

Aynı yıla ait, "*Bâb-ı Âli ittihaz olunan mahallin bazı yerleri gayet harab olarak hususiyle mukaddemce Nezaret-i Umur-u Hariciye'ye tahsis olunan mahal gayet dıyk olduğundan başka mevsim-i şitada ikamete bir vecihle elvermeyeceğine ve mevsim-i mezkur dahi takarrub etmekde olup cüzice mesarif ile dahi tamir olunacağı*" ifadesini içeren belgeden[96] anlaşıldığına göre, Bâbıâli olarak kullanılan binanın bazı kısımları çok harap durumda, önceden Hariciye Nezareti'ne ayrılan mekan da çok dar olduğu ve yaklaşmakta olan kış mevsiminde burada çalışmak mümkün olamayacağı için, adı geçen mekanların az bir masrafla onarımı kararlaştırılmıştır.

Arşiv belgelerinden izlenebildiği kadarıyla, 1258 Rebiülevvel 19 / 30 Nisan 1842'de Bâbıâli arsası üzerine sekiz-dokuz bin zira[97] ölçüsünde bir bina inşa edilmesi kararlaştırılmış, Mayıs ayında yapının kagir olarak inşasına karar verilmiş, Ağustos ayında inşaatı bitmeye yaklaşan binaya çalışanlar askı asmak için istekte bulunmuş, Haziran 1843'te binanın mimarı İstefan Kalfa'nın[98] alacağı olan miktarın ödenmesi istenmiş ve Bâbıâli'nin dört kapısı için hazırlanan kitabeler sunulmuştur. Temmuz 1843'de inşası tamamlanan Bâbıâli'nin anahtarlarının takdimi, padişahın binayı gezmesi ve mimar İstefan Kalfa'ya nişan verilmesi kararlaştırılmış, Eylül ayında binaya nakil için karar çıkmıştır (Tablo B.1).

---

[95] 1256 Cemaziyelevvel 4/ 4 Temmuz 1840 tarihli İ.DH nr. 1461.

[96] 1256 Cemaziyelevvel 24/ 24 Temmuz 1840 tarihli İ.DH nr. 1547.

[97] Dirsekten, orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsü, 75-90 cm. arasında değişen şekilleri vardır (Devellioğlu, 2003, 1188). Söz konusu sekiz-dokuz bin zira, yaklaşık 6 km.'ye denk gelir ki, bu ifadenin anlamı belirlenememiştir.

[98] Yazıcı (2007, 174) 1264 Cemaziyelâhir 7 / 11 Mayıs 1848 tarihli İ.MM nr. 175'den aktararak, Istefan / Stefan Kalfa'nın, 1848 yılında kurulan, Seyyid Abdülhalim Efendi başkanlığındaki 12 kişilik Ebniye Meclisi'nin üyelerinden olduğunu kaydeder.

Bu sefer kagir olarak inşa edilen, yeni arsalar alınarak[99] genişletilen Bâbıâli, 6 Rebiülevvel 1260 / 26 Mart 1844'de resmen açılmış, sıvaları kurumadan kullanılmaya başlandığı için rutubetten hastalananlar olmuştur. Abdülmecid açılıştan bir kaç gün sonra binayı gezmiş, inşaatı gerçekleştiren İstefan Kalfa'yı nişanla ödüllendirmiştir (Koçu, 1971d, 1765).

1844'te inşaatı tamamlanan Bâbıâli, 1876'ya dek çeşitli tamirler geçirmiştir[100]. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, 1856'da Arz Odası tamir edilmiş, ayrıca bir yangın nedeniyle binanın bazı kısımları da tamir görmüştür (Tablo B.1). Bir arşiv belgesine[101] göre, yapının aynı yıl deprem nedeniyle de onarımdan geçmesi söz konusu olmuştur:

> *"Atufetlü Efendim Hazretleri*
>
> *Geçenlerde vukû' bulan zelzeleden dolayı Bâb-ı Alînin açılmış ve zedelenmiş bazı yerlerinin icabına göre sıva ve badana gibi tamirâtına bakılmak üzere muayene ve keşf ettirilmesi müteallik ve şeref-südûr buyurulan irâde-i seniyye-i Cenâb-ı Mülûkâne iktizâsınca Ticaret Nazırı Devletlü Paşa Hazretlerine havale olmuş olmasıyla Nazır-ı müşârun ileyh Hazretlerinin buna dair bil-vürud evrak-ı saireleriyle berâber manzûr-ı âlî buyurulmak için takdim kılınan cevabında gösterildiği üzere mahall-i mezkûre memur-ı mahsus irsaliyle keşf ve muayene ettirilerek masârifî iki yük otuz beş bin yüz seksen altı buçuk kuruşa baliğ olacağı anlaşıldıktan sonra bil-münakasa[102] elli bin yüz seksen altı buçuk kuruş noksanıyla bir yük seksen beş bin kuruşda Hacı Anesti Kalfa üzerinde takarrur ederek şerait-i lazımeyi havi iktizâ eden kontrato senedi ahz kılınmış ve zikrolunan mahallerin şerait-i mukarrere ile merkum Hacı Anesti Kalfaya maktuan ihalesiyle tamir ettirilmesi diğer surete müreccah görünmüş olduğundan ol vecihle tesviye-i icabının Nazır-ı müşârun ileyhe havalesi zımnında her ne vecihle emr ü fermân-ı Hümâyûn-ı Cenâb-ı Mülûkâne müteallik ve şeref-südûr buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkimine ibtidar kılındı. Efendim fî 28 Zilkade sene 72".*

---

[99] Bâbıâli arsasına eklenen evlerin sahiplerine Direklerarası'ndaki Yeniçeri Kışlası'nın (yeni odalar) yerinden arsalar verilmiştir (Koçu, 1971d, 1765). Haskan ve Gülersoy (2000, 173), bugünkü adı Kemalpaşa olan ve Şehzadebaşı Camii karşısına düşen Fevziye Mahallesi'nin bu şekilde kurulduğunu belirtmektedir.

[100] Arşiv belgelerine göre, Bâbıâli binası, 1849, 1850, 1851, 1853, 1854, 1855, 1856, 1857, 1858, 1859, 1861, 1862, 1864, 1865, 1866, 1869, 1873, 1874 ve 1876 yıllarında tamir görmüş olmalıdır.

[101] 1272 Zilkade 28 / 31 Temmuz 1856 tarihli İ.DH nr. 23066.

[102] Osmanlı mimarlık teşkilatının yeniden yapılandırılma döneminde bina inşa ve onarımında uygulanan esasların değişime uğradığını ve "münakasa" (açık eksiltme) sistemine geçildiğini belirten Can (2002, 87), bu sistemle rekabet ortamında binaların düşük maliyetle yapılmasının amaçlandığını, ancak yolsuzluk olaylarının yarardan çok zarara yol açtığını ifade eder. Gelir seviyesi düşük olan yerli mimarlar yanında maddi birikimleri bulunan ve finans kaynaklarına yakınlıklarıyla tanınan gayrimüslim mimarlar bu sistemle öne çıkmış, bu mimarların isimleri yaptıkları binalarla ilgili olarak düzenlenen masraf defterlerinde ve borç pusulalarında sık sık geçtiği için, yapının planını hazırlayan gerçek mimarlarıymış gibi algılanmıştır. Oysa bina planları ihalelerden önce hazırlanmaktadır ve yapıların gerçek mimarlarıyla planını uygulayanlar, inşa ettikleri yapıların çoğunda mimarlık değil, müteahhitlik işlevini üstlenen Balyanlar örneğinde olduğu gibi, farklı kişilerdir (Can, 2002, 87-88).

1856 yılına ait bu belgeye göre, gerçekleşen deprem nedeniyle Bâbıâli'nin açılmış ve zedelenmiş kısımlarının sıva ve badana gibi tamiratının yapılması için, Ticaret Nezareti tarafından yaptırılan keşif ile, masrafın iki yük[103] otuz beş bin yüz seksen altı buçuk kuruş tutacağı anlaşılmış ve ihale sonucunda bu iş için elli bin yüz seksen altı buçuk kuruş noksanla Hacı Anesti Kalfa kararlaştırılarak gerekli şartları içeren kontrat düzenlenmiştir. Aynı yıl, Hariciye Nezareti dairesinde de yenileme ve genişletme işlemleri yapılması kararlaştırılmıştır:

> *"Atufetlü Efendim Hazretleri*
>
> *Hariciye nezâret-i celîlesine mahsus olan büyük ve küçük odaların çerçeve ve duvarları pek fenalaşmış ve halbuki daire-i mezkûreye daima düvel-i mütehâbbe memurları âmed ü şüd etmekte oldukları cihetle odalarının nümayişli olması şân-ı şevket-nişân-ı âli iktizasından bulunmuş olduğu ve daire-i mezkûreye beher gün gelip giden tercümanların ârâm ve ikâmetlerine mahsus olmak üzere iki adet odanın inşasına vesair bazı mahallerin dahi tâmirine ihtiyaç göründüğüne binaen bunların tamiratı icra ve mefrûşâtı dahi tecdit ve tanzim olunarak masârifî ceman bir yük altmış yedi bin yetmiş iki kuruşa baliğ olmuş olmasıyla tesviye-i iktizası istîzânına şamil maliye nazırı Devletlü Paşa Hazretlerinin tevarüd eden dört kıta takriri manzûr-ı âlî-yi Hazret-i Şehinşahi buyrulmak için arz ve takdim kılındı. Ta'mîr ve inşâ olunan mahallerden tercümanların ikâmetlerine mahsus odalar ile bazı yerlerin keşf-i evvel ve sanisi beyninde zuhur eden fark-ı cüz-i dahî yine lüzumuna mebnî bazı şeylerin ilavesinden neşet etmiş olmasıyla mebaliğ-i mezburenin ber-mantuk-ı tekârîr Hazîne-i celîleden tesviyesi hususunun nazır-ı müşârun ileyh hazretlerine havalesi emrinde her ne vecihle irade-i seniyye-i hazret-i Padişahi müteallik buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkere-i senaveri terkim kılındı Efendim fî 23 Rebiülâhir sene 73".*

Bu belgeye[104] göre, Hariciye Nezareti'ne ait büyük ve küçük odaların çerçeve ve duvarları pek kötü durumda olup, bu daireye daima dost devletlerin memurları gelip gitmekte olduğu için, gösterişli olması devletin şanı için gereklidir. Bu daireye her gün gelip giden tercümanların çalışması için iki adet odanın inşası, bazı yerlerin tamiri ve mefruşatın yenilenmesi masrafı toplam bir yük altmış yedi bin yetmiş iki kuruş olarak belirlenmiştir.

1857 yılında, Bâbıâli'de Deavi Nezareti[105] odası, Daire-i Hümayun, Meclis-i Vâlâ Teneffüs Odası ve buradaki cemiyet odalarının tamiri gerekmiştir. Meclis-i Vâlâ

---

[103] Ergin (1995 (1922), 952), eskiden kuruş yerine akçe dendiğini ve beş yüz akçeye bir kise, yüz bin akçeye bir yük, on yüke bir hazine ifadesi kullanıldığını belirtir.

[104] 1273 Rebiülâhir 23 / 21 Aralık 1856 tarihli İ.DH nr. 24101.

[105] Nezaretler öncesi dönemde Bâbıâli'de kethüda ve reisülküttabdan sonra üçüncü büyük büro olan, adalet ve polis teşkilatı ile ilgili konuları idare eden çavuşbaşına bağlı daire, 1836 yılında Deavi Nezareti adını almıştır. Bâbıâli yakınındaki Tomruk Dairesi adındaki hapishane de bu nezarete bağlı idi. 1870 yılında Adliye Nezareti'nin kurulması ile Deavi Nezareti kaldırılmıştır (İpşirli, 1988b, 379-380).

odasının büyüklüğü ve poyraza karşı olması nedeniyle, teneffüs odasıyla beraber üçüncü kat çerçevelerinin de onarımı düşünülmüş ve altı bin yedi yüz yirmi yedi kuruşluk masrafın gerektiği belirlenmiştir[106]:

> *"...Meclis-i Vâlâ odasıyla dâire-i hümâyûnun çerçevesiyle bazı mahallerinin boya vesairesi tecdid ve tamire muhtaç olduğundan tamirât-ı merkumenin mukaddemce müteallik buyurulan irâde-i seniyye-i mûcebince ber-mûceb-i keşf yirmi yedi bin kuruş masrafla tamirât müdürü marifetiyle tamir için mübâşeret sureti ita olunmuş ise de oda-i mezkûrun büyüklüğü ve poyraza karşı olması cihetle soğuktan muhâfazası zımnında teneffüs odasıyla berâber üçüncü kat çerçeveleri dahî keşif ve muayene ettirilerek tanzîm olunan keşif defteri mûcebince masarifî altı bin yedi yüz yirmi yedi kuruşa reside olduğuna..."*

1858'de Arz Odası çerçevelerinin, kalem odaları ve divanhânenin kırılan camlarının, hapishanenin, Hariciye Nezareti Dairesi, Muhasebe Meclisi ile Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'nın tamiri kararlaştırılmıştır. 1859'da Bâbıâli kışlasının, Tulumbacı Koğuşu'nun, 1861'de Meclis-i Vâlâ odalarının, 1862'de Daire-i Hümayun ve Tomruk Dairesi'nin tamiri gerekmiştir (Tablo B.1).

1864 yılında, Sadâret Dairesi onarılmış, Bâbıâli hapishanesinin tamire ihtiyacı olan bölümlerinin ihalesi beşbin altı yüz kuruş masrafla Hacı Artin Kalfa'ya verilmiştir[107].

1865 yılındaki Hocapaşa yangınından şans eseri kurtulan Bâbıâli, aynı yıl Hariciye Nezareti dairesinin yetersizlik nedeniyle genişletilmesi çalışmalarına sahne olmuştur:

> *"Atufetlü Efendim Hazretleri*
>
> *Bâb-ı Alînin bundan yirmi iki sene evvelki inşasında Hâriciye Nezâretine tahsîs olunmuş dâire ol tarihden beri birkaç kat tezayüd eden mu'âmelat-ı Hâriciyenin ilca ve icabı ile ihdas ve tevsi olunmuş olan aklama bir vecihle kafî olamadığı ve memurîn ve kalem odalarının hâl-i hâzır inkisamı dahî perişan bir sûrette olarak mu'âmelat-ı yevmiyenin bit-tabi teehüratına düçar olmasına ve belki serair-i devletçe adem-i mahfuziyete bais olduğu bit-tecrübe anlaşılmış idiğinden mâ'adâ dâire-i mezkûre nezd-i Saltanat-ı Seniyyede bulunan kaffe-i süfera ve memurîn-i ecnebiyenin Bâb-ı Alîce merkezi ve daima gözlerinin önünde mercii olan bir mevki mutena olmasıyla onların enzarında dahî heyetçe muntazam görünmesi şan-ı celilül-ünvan-ı Hazret-i Pâdişâhîye cesyan? olduğu ve bu ise hakikaten arzu olunacak bir madde bulunduğu halde ebniyesinin usul-ı atika vecihle ve bayağı medhal ve mahreçsiz surette yapılması cihette bazı mertebe tağyir ve tevsî' olunmadıkça matlup olan intizamın husulü kabil olamayacağı tebeyyün eylemiş olduğundan saye-i şevket-vaye-i Hazret-i Mülûkânede hem el-hâletü hâzihî dâire-i Nezârete uzacık yerlerde bulunan aklam ve memurîn bir yere toplanılıp mesalih-i vakıanın sürat ve suhulet-i rüyeti kaziyyesi hasıl olmak ve hem de enzar-ı ecnebiyede oraca dahî şan-ı ali olunmak için bir miktar masraf ihtiyarıyla dâirei mezkûrenin tahtında bulunan Deavi Nezâreti dâiresi dahî alınarak ve bazı mertebe tesviye olunarak ve tevsîi zikrolunan Deavi dâiresinin dahî irtibatı cihetiyle dâire-i Sadâret kurbüne nakli Nezâret-i müşârun ileyha ile ma'raz-ı tensibde müzâkere olunarak tanzîm ettirilen haritasına tatbikan umur-ı nafia Nezâret-i Celilesi marifetiyle*

---

[106] 1273 Şevval 11 / 4 Haziran 1857 tarihli İ.MVL nr. 16342.

[107] 1281 Cemaziyelâhir 8 / 8 Kasım 1864 tarihli İ.MVL nr. 23454.

usul-ı münakasası bil-icra işbu ilave olunacak ebniye ile salifüz-zikr Deavi Nezâreti ittihâz olunacak mahallin ve dâire-i hümâyûn-ı feyz-i meşhun-ı Cenâb-ı Mülûkâne tahtına yapılacak kalem odalarının tesviyesi masârifi sekiz yük seksen beş bin altı yüz beş kuruşta Barburini Kalfa üzerinde takarrur edip zikrolunan harita münakasa defteri ve taahüd senedi ile berâber manzûr-ı âlî buyurulmak üzere arz ve takdîm kılınmış ve bu akçenin külliyetli bir şey olmamasıyla saye-i teshilat-vaye-i Cenâb-ı Pâdişâhîde tesviyesi taht-ı imkanda görünmüş olmağın zikrolunan tamirâtın icrasıyla masârifinin tertibi hususunun dahî Mâliye Nezâret-i Celilesine havalesi hakkında her ne vecihle irâde-i seniyye-i Cenâb-ı Pâdişâhî müteallik ve şeref-südûr buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı Efendim fî 5 Zilkade sene 1281"

Bu belgeye[108] göre, Bâbıâli'nin 1843'teki inşasında Hariciye Nezareti'ne ayrılan daire, o tarihten sonra Hariciye'nin işlerinin bir kaç kat artması nedeniyle genişletilmiş olan kalemlere yetersiz gelmekte ve bu nedenle günlük işler gecikmektedir. Devlet işlerinin gizliliği nedeniyle gözetilmesi gereken, ülkede bulunan elçiler ve yabancı memurların merkezi çalışma yeri olan bu dairenin düzgün görünmesi padişahın şanı açısından önemlidir. Seçkin mevkisi dolayısıyla daima göz önünde olan dairenin, eski usulde giriş ve çıkış kapıları olmadan yapılması, bazı yer değişiklikleri ve düzenlemesi yapılmadıkça, istenilen düzenin sağlanmasını engellemektedir. Nezarete uzak olan kalem ve memurların bir yerde toplanması, işlerin hızla ve kolay görülmesini sağlayacaktır. Bu amaçla, bu dairenin altında bulunan Deavi Nezareti'nin dairesinin alınıp bir miktar düzenlenmesi, Deavi Nezareti'nin, bağlantılı olduğu Sadâret Dairesi yakınına nakli, adı geçen nezaret ile görüşülerek düzenlenen yerleşim planının, Nafia Nezareti yoluyla ihalesi kararlaştırılmıştır. Eklenecek bina, Deavi Nezareti olarak kullanılacak mekanın ve Daire-i Hümayun'un altına yapılacak kalem odalarının ihalesi, sekiz yük seksen beş bin altı kuruş masrafla Barborini Kalfa üzerinde kalmıştır.

1866'da Meclis-i Vâlâ Dairesi'nin tamiri gerekmiş, 1869'da Dahiliye Nezareti Dairesi ile Amedi Kalemi Dairesi tamiratı için Hacı Dimitri Kalfa'ya[109] on bin kuruşun verilmesi kararlaştırılmış, aynı yıl çatıda ve Daire-i Hümayun'da yapılan tamirler karara bağlanmıştır. 1869-1871 arasında Şura-yı Devlet Dairesi'ne kagir bir bina eklenmiş[110],

[108] 1281 Zilkade 5 / 1 Nisan 1865 tarihli İ.DH nr. 12271.

[109] Tsilenis (2005, 22), Hacı Dimitri Kalfa'nın Istefan / Stefan Kalfa'nın kardeşi olduğunu ve diğer kardeşleri Hacı Savvas Gaitanakis ile beraber, üç kardeşin Abdülmecid döneminde saray hizmetinde çalıştıklarını belirtir.

[110] İpşirli (1988b, 381), Şura-yı Devlet heyetinin topluca bir dairede çalışmasını sağlamak amacıyla 1869'da Bâbıâli'nin tek katlı daireleri üzerine bir kat daha eklendiğini belirtmektedir.

1873'te Hariciye Nezareti Dairesi ilavelerle genişletilmiş, 1874'te Dahiliye Dairesi tamir edilmiş, 1879'da Sadâret Dairesi Arz Odası'nın dışına iki salon, 1893'te ise binada bir kütüphane inşa edilmiştir (Tablo B.1).

Ürekli (1999, 53), 1894 depremi sonrasında Sadâret, Dahiliye, Hariciye ve Şura-yı Devlet Dairelerinin Şehremini Rıdvan Paşa, Mimar Sarkis ve beraberindeki heyet tarafından kontrol edildiğini, bu sırada tehlikeli bir durumun görülmediğini, sadece Hariciye Dairesi'nde bazı pencere ve kapı çatlaklarıyla tavan sıvasının döküldüğünün gözlendiğini belirtmektedir[111].

1295 Cemaziyelevvel 21 / 23 Mayıs 1878'de ortada Şura-yı Devlet'i barındıran kısımdan çıkan yangınla altta bulunan Ahkâm-ı Adliye dairesi, Dahiliye ve Hariciye Nezareti'ne ait bazı daireler de yanmıştır (Koçu, 1971d, 1765). L.Frager adlı kişinin aldığı krokiye göre Férat isimli bir ressamın çizdiği ve Paris'teki bir gazetede yayınlanan, 23 Mayıs 1878'de, Şura-yı Devlet Dairesi'nden çıkan yangını gösteren resim, yapının ortadaki yüksek bölümü ile Soğukçeşme'ye bakan kanadının alevlerden zarar gördüğünü ortaya koymaktadır (Eyice, 1988b, 389), (Şekil A.3.15).

Yapı, Mimar Sarkis Bey gözetiminde Nafia dairesi mühendislerinden oluşan bir komisyon tarafından keşifleri hazırlananarak hızla onarılmış, Şura-yı Devlet dairesi, kendi daireleri yapılıncaya kadar Maarif Nezareti'nin[112] üst katında çalışmıştır (Şehsuvaroğlu, 1956, 182).

1329 Safer 6 / 6 Şubat 1911'de orta kesimde bulunan Şura-yı Devlet dairesi ile Dahiliye Nezareti, sadâret dairesinin müsteşar, mektupçu, teşrifatçı ve beylikçi odalarıyla sadâret kalemi kısmı, vakanüvis odası yanmış (Şekil A.3.16), (Şekil A.3.17), sadâret dairesinin geri kalan bölümü ile diğer uçta bulunan Hariciye Nezareti kurtulmuştur (Koçu, 1971d, 1765). Bu yangından sonra orta bölüm onarılmayarak ortadan kaldırılmış, tek bir kitle yerine birbirinden bağımsız iki ayrı yapı ortaya çıkmıştır (Şekil A.3.19).

---

[111] 1312 Muharrem 6 / 10 Temmuz 1894 tarihli BOA, İ. Hus. nr. 154, teftiş heyeti raporu hakkındaki bilgi, 1312 Muharrem 7 / 11 Temmuz 1894 tarihli Y.A. Hus. nr. 302 / 62'de verilmiştir (Ürekli, 1999, 53). 1312 Safer 6 / 9 Ağustos 1894 tarihli Y.PRK.DH.'de tamirat işlerinin hızlandırılmasından bahsedilmektedir. Dolayısıyla meydana gelen hasardan dolayı küçük çaplı bir onarım olduğu öne sürülebilir.

[112] Maarif Nezareti ile ilgili bölümde II. Mahmud türbesi yakınında bulunan bu bina ile ilgili bilgi verilmiştir.

II. Abdülhamid döneminde iktidar odağının Yıldız Sarayı'na geçmesiyle geri planda kalan Bâbıâli, II. Meşrutiyet (1908) ile birlikte tekrar güç kazanmıştır. Osmanlı dönemi sonrasında bir süre Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İstanbul Temsilciliği'ne verilen binanın Sadâret Dairesi kısmı sonradan Vilayet Konağı olarak kullanılmaya başlanmış, Hariciye kısmı ise Defterdarlık olmuştur (Toprak, 1994b, 520). İstanbul Defterdarlığı kullanımındayken bir yangın geçiren (1972) bu kitlenin 1970'ler boyunca süren başarısız bir restorasyonla yeniden kullanılır hale getirildiğini belirten Tanyeli (1994, 522-523), 1930'larda cephelerindeki neoklasik bezemeler soyularak yalın bir biçimde sıvanıp yenilenen Bâbıâli binasında, 1980'lerin sonlarında eski görünümüne kavuşturulmak üzere bir inşaat etkinliği gerçekleştirildiğini kaydetmektedir. Eyice (1988b, 389), bu kapsamda eski Sadâret Dairesi sofası ile toplantı salonunun da restore edildiğini belirtmektedir.

Şehsuvaroğlu (1956, 184), Bâbıâli'nin etrafında eskiden var olan yüksek duvarların, Sadrazam Fuad Paşa zamanında "nezarete engel olduğu" gerekçesiyle yıktırıldığını ve yerlerine parmaklıklar yaptırıldığını[113] kaydetmektedir. Arşivde kayıtlı ve yirmi adet demir kapının yerlerini belirten bir plan[114] (Şekil A.3.3) parmaklıkla çevrilen alanın bugünkü arsadan daha geniş olduğunu, Ebussud Caddesi'nin diğer yanındaki parsellerin de bu alana dahil edildiğini göstermektedir:

> *"Reis-i Meclis-i Vâlâ devletlû ûbhetlû paşa hazretleri konaklarının[115] köşesinden Yerebatan Caddesiyle Soğukçeşme Caddesindeki karagulhane karşusunda vâki' köşeye ve oradan Fâtıma Sultan Cami-i Şerifi kapusuna ve ondan Bâb-ı Âli kapusuna ve işbu kapudan Salkımsöğüt köşesine ve işbu köşeden Hocapaşa karagulhanesine ve iş bu karagulhaneden Zabtiye Konağı tahtında vâki' Tütüncü köşesine ve oradan dahi Cağalizâde tarikiyle müşarunileyh hazretleri konakları köşesine kadar olan caddelerle mahdûd mahâllatın zımnında mevki'leri icâbınca yirmi mahalline parmak kapu inşâsı lazım gelüp işbu parmak kapıların ical iden mahallere sürhla kılınarak zikr olunan mahlaâtın kıt'asını mübeyyin bir kıt'a resm-i musattahıdır"* .

[113] Fuad Paşa, 1861-1863 ve 1863-1866 yılları arasında sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Lütfi Tarihi'nde de, 1282 / 1865-1866 olayları arasında, Bâbıâli etrafındaki yüksek duvarların yıkıldığından (Aktepe, 1992, 352) bahsedilmektedir. Bâbıâli parmaklıkları için yapılan masrafları karşılamak üzere Tıngırzade Abdi Efendi'den alınan borcun ödenmesine ilişkin bilgi, 1283 Rebiülâhir 9 / 21 Ağustos 1866 tarihli İ.DH nr. 38456'da verilmektedir.

[114] BOA'nde Plan-Proje Arşivi'nde kayıtlı 706 no'lu plan.

[115] Rıfat Paşa Konağı kastedilmektedir.

Şehsuvaroğlu (1956, 184), Vali Lütfi Kırdar (1938-1949) zamanında Bâbıâli restore edilirken, bahçe duvarlarının üzerindeki parmaklıkların kaldırıldığını belirtir. Ancak, 1985'te demir parmaklıklı bu duvarın yeniden yapılması emniyet açısından gerekli görülmüştür (Eyice, 1988b, 389). Eyice (1997, 119), 1956-1957'de Bâbıâli'yi çevreleyen avlu duvarları ile kapı, özellikle karşı taraf ile aradaki sed duvarları, binalar, Fatma Sultan Camii ve caminin bulunduğu sokak kaldırıldığı için, Bâbıâli çevresinin arazi durumunun değiştiğini kaydeder.

Bugünkü Bâbıâli kompleksi içinde 1839 öncesinde yapılmış tek yapı, Şah Huban Hatun Medrese'sinin dershanesidir. 1826 veya 1844'teki yeniden yapımlar sırasında arsa çevreye doğru genişletilirken, üzerindeki yazıta göre 971 / 1563-64 tarihli, tek kubbeli ve almaşık duvarlı bu yapının da Bâbıâli kompleksinin sınırları içinde kaldığına işaret eden Tanyeli (1994, 522), faaliyetini 1856 ile 1914 arası bir tarihte durdurmuş olan medresenin, 1826 ya da 1844 sonrasında burada değil, başka bir yapıda etkinlik göstermiş olması gerektiğini belirtir.

Bâbıâli kompleksi içinde, belgelerin iyi bir şekilde saklanması ve rutubetten korunması için, biri Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, diğeri Sadrazam Cevad Paşa zamanında yaptırılmış iki adet arşiv dairesi bulunmaktadır. Cevad Paşa'nın arşiv dairesi Nallı Mescid arkasında, Mustafa Reşid Paşa'nın yaptırdığı, Hazine-i Evrak[116] olarak adlandırılan bina ise anıtsal kapıdan girişte sağ tarafta ve Şah Huban Medresesi yakınındadır (Haskan ve Gülersoy, 2000, 63).

Bâbıâli'nin Soğukçeşme tarafındaki, Salkımsöğüt Kapısı olarak da bilinen, 1843-1844 tarihli anıtsal kapısı[117], 1978 yılında Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından restore edilmiştir (Şekil A.3.6), (Şekil A.3.20), (Toker, 1978, 11).

[116] Tanzimat Dönemi yapısı olan bu bina, Hazine-i Evrak Binası ile ilgili bölümde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

[117] Bu kapı, 1913 yılında Alemdar Caddesi'nin genişletilmesi çalışmaları kapsamında, doğusunda bulunan duvar geriye çekildiği için ön hizada kalmıştır (Toker, 1978, 11).

Mimari Yerleşim ve Topografya

Dethier (1993(1876), 43), tarihi kentin birinci tepesini, ikinci tepeden ayıran vadinin başlangıcında yer alan Bâbıâli'nin topografik önemine dikkat çekmektedir. Bâbıâli'nin yanmadan önce denizden görünümünü içeren bir fotoğrafta, yapının kuzeybatı-güneydoğu aksında gelişmiş yatay kütlesinin İstanbul panoramasındaki etkisi görülmektedir (Şekil A.3.9).

1802 yılında Bâbıâli'de yapılan bir kabul törenini konu alan bir resim, geleneksel Osmanlı evini andıran, sağır zemin kat duvarları üzerinde kemerli pencerelerle tek veya iki katlı, yatayda gelişmiş ve birbirine eklemlenen birimlerden oluşan tasarımıyla, yapının neoklasik üslupta inşa edilmeden önceki haline ait bilgi vermektedir. Merkezde yer alan, dilimli kemerle süslenmiş giriş aksı, iki yanda oymalı konsollarla desteklenen çıkmalar, saçak alt hizasındaki bezemeler ve küçük bir kubbe ile vurgulanmıştır (Şekil A.3.4).

Yapının görünümü, aynı yüzyıl içinde Avrupa mimari unsurlarının kullanımıyla büyük ölçüde değişmiştir. Tanzimat Dönemi'nde Bâbıâli'nin betimlendiği bir çizimde, denize bakan cephesi önünde geniş bir meydan bulunan, zemin kat üzerinde iki kata sahip yapı, daha yüksek tutulmuş merkez bölümde, iki kat boyunca yükselen, kemerlerle birbirine bağlanmış sütunların taşıdığı iki adet üçgen alınlıklı çıkma ile dikkat çekmektedir. İleri ve geri yüzey hareketleri ve sütunlarla taşınan çıkmalarla, yatay aksta gelişmiş binanın, sık pencere düzeni ile monotonlaşan görüntüsünün önüne geçilmeye çalışılmıştır (Şekil A.3.5). Dikine uzatılmış çizgilerle abartılı bir yükseklik duygusu uyandıran resimde, mimari öğelerin yerleşiminin gerçeğe yakın olduğu fotoğraflardan anlaşılmaktadır (Şekil A.3.7), (Şekil A.3.8).

Bâbıâli'nin Soğukçeşme Caddesi tarafında, Alay Köşkü karşısındaki mermer söveli ana giriş kapısı, yayvan bir kemer üzerinde, iki yanda pilastrlarla sınırlanan, çiçek rozetleri ve girlandlarla süslü bir bant ile mermer kitabeye ve onun üzerinde dairesel alınlığa sahiptir[118]. Alınlığın ortasında Abdülmecid'in tuğrası bulunur. İki yanda birer niş ve nişlerin yanında pilastrlarla çevrili yarım daire kemerler içinde tuğra ile süslü birer

[118] Süheyl Ünver, Seraskerlik Dairesi (bugünkü İstanbul Üniversitesi) kapısının ilk biçiminin, bu kapının bir benzeri olduğunu belirtmektedir (Toker, 1978, 11).

çeşme yer alır. Kapı, iç kısmı bezemeli, dalgalı harekete sahip geniş, oval bir Barok saçak ile örtülmüştür. Bu saçağın daha küçük ölçekte benzeri, iki yandaki çeşmelerin üzerinde tekrarlanmıştır (Şekil A.3.6), (Şekil A.3.20). Toker (1978, 11), son olarak 1978'de onarım geçiren kapının avluya bakan iç kısımdaki cephesinin de sokak cephesi gibi geniş bir saçağa sahip olduğunu, gerekli onarımlar sırasında aslı korunamadığından çatının kesik bir durumda kaldığını belirtmektedir (Şekil A.3.10). Alay Köşkü karşısındaki anıtsal giriş kapısının iç cephesini gösteren eski bir fotoğrafta, kapının iç kısımda yüksek piyedestallere oturan sütunlarla taşınan üçgen bir alınlıkla sonlandığı, iki yandaki yüzeylerde üçer pencereye sahip birer mekan bulunduğu ve anıtsal girişin daha büyük bir üçgen alınlıkla bitirildiği gözlenmektedir.

Yapının merkezinde bulunan Şura-yı Devlet Dairesi, 1911'de yanmadan önceki halini gösteren fotoğraflardan belirlenebildiği kadarıyla, iki kat boyunca yükselen, birbirine yarım daire kemerlerle bağlanan, ortadaki üçünün arasındaki mesafe daha geniş tutulmuş sekiz adet sütun üzerinde, iki yanda, ikişer kemer genişliğine sahip, neoklasik düzende üçgen alınlıklı birer çıkma ile vurgulanmıştır. Yüzeylerine beşer adet yarım daire kemerli pencere açılmış olan bu kütleler parapetle birleştirilmiş, parapetin arkasındaki yüzey geri çekilerek bir balkon oluşturulmuştur (Şekil A.3.8). Bu kısmın iki yanında, aynı yükseklikte, zemin üzeri üç kattan oluşan ve her katta üçer adet pencereye sahip yüzeyler yer alır, merkezdeki kolosal sütunlar gerisindeki yüzey, bu bölümlerle aynı hizadadır ve her iki katında da sık pencere düzeni uygulanmıştır (Şekil A.3.7). Denize bakan bu cephe, ortada yüksek tutulan Şura-yı Devlet Dairesi ve iki yanında devam eden daha alçak kitlelere yerleşmiş Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri'nden oluşmaktaydı (Şekil A.3.14). Fotoğraflardan belirlenebildiği kadarıyla, merkezde yer alan kolosol sütunlu bölümün her iki yanında devam eden kitleler, bir dönem birer kat daha yükseltilerek bu kısmın yüksekliğine ulaştırılmıştır[119] (Şekil A.3.9). Fotoğraflardan oranlanarak, denize bakan bu cephedeki pencere ve yüzey bölümlenmelerinin şematik bir çizimi gerçekleştirilmiş, kolosol sütunlu bölümün iki yanında sonradan eklenen katlar çizimde noktalı çizgilerle belirtilmiştir (Şekil A.3.22).

[119] Bu kısımlar, 1869-1871 arasında Şura-yı Devlet Dairesi'ne eklenen kagir bina (MAD.d. nr. 12293) olabilir.

Bâbıâli'de Tanzimat Fermanı'nın halka okunuşunu gösteren temsili bir resimden, geniş bir meydana bakan, yüksek bodrum kata oturan kolosal sütunlu kısmın, duyurular için kullanıldığı anlaşılmaktadır (Şekil A.3.11). 1876 ve 1877 yıllarına ait çizimler, kuzeydoğuya bakan kolosal sütunlu bölümün halka yapılan duyurularda kullanılmaya devam ettiğini göstermektedir (Şekil A.3.12), (Şekil A.3.13). Tanyeli (1994, 522), 20. yüzyılın başına gelindiğinde, bugün de olduğu gibi, kuzeydeki girişlerin adeta kullanılmaz olduğuna ve mimarının 1844'te belki de hiç amaçlamadığı biçimde güney cephenin ana cephe haline geldiğine dikkat çekerek, bu durumu, işlevini yitirmiş Topkapı Sarayı'nın o yöndeki bağlantıyı ikinci plana düşürmesine ve 1868 Hocapaşa yangını sonrasında açılan bugünkü Ankara Caddesi'nin, çevrenin tüm ulaşım bağlantılarını farklılaştırmış olmasına bağlamaktadır.

19. yüzyılda İstanbul'da çalışmış fotoğrafçılardan Berggren'e ait bir fotoğrafta, Ankara Caddesi tarafındaki kanatta Sadâret Dairesi girişi görülmektedir. İki yandan merdivenlerle çıkılan, üç büyük dairesel kemerin gerisinde, üstünde kitabesiyle ana giriş kapısı yer almakta, arazinin eğimi nedeniyle, bina bu bölümün solunda bir kat aşağı inerek, iki kattan oluşmaktadır. Silmelerle ayrılan katlarda, köşeler pilastrlarla vurgulanmış, kemerli pencereler açılmış ve bina profilli bir kornişle sonlanmıştır (Şekil A.3.18). Eyice (1988b, 389), Sadâret Dairesi kanadını ve önündeki çevre duvarını gösteren ve 19. yüzyıl sonlarında çekilen bu resimde görülen mermer kaplı girişin ve basamakların 1986-1987'de değiştirildiğini ancak giriş üzerinde yer alan kitabenin korunduğunu kaydetmektedir. Günümüzde Valilik Makamı olarak kullanılan bu bölüme, üç yönden basamaklara sahip bir merdivenle ulaşılmaktadır (Şekil A.3.21). Girişte yer alan kemerli bölümün tavanını süsleyen kıvrım dal ve Rumi motifli bezemeler 2004 yılında restore edilmiştir.

Bâbıâli binasının, Alay Köşkü'ne bakan anıtsal kapısına yakın kanadında, bir kaç basamakla çıkılan bir platforma oturan dört adet sütun, birbirlerine ortadaki büyük, iki yandaki daha küçük üç adet yarım daire kemerle bağlanmakta ve her katta beşer yarım daire kemerli pencere içeren iki katı taşımaktadır (Şekil A.3.10)[120]. İki yanda basık

[120] Fotoğrafın sağ yanında görülen bina Hazine-i Evrak olduğu, Alay Köşkü'ne bakan anıtsal kapının iç tarafında, Hazine-i Evrak solda, Bâbıâli sağda yer aldığı için, orijinal negatifin ters basıldığı anlaşılmış ve düzeltilerek kullanılmıştır.

kemerlerle ana kütleye bağlanan bu bölümün basık kemerler üzerindeki yan cephelerinde her katta ikişer pencere açılmıştır. Siyah-beyaz fotoğraftan, kat silmeleri, sütunlar ve pencereleri içeren yüzeylerin, cephenin diğer bölümlerine göre açık renk olduğu seçilmektedir.

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Bâbıâli'nin erken tarihli bir plan şeması, Kauffer tarafından 1776'da çizilip, 1786'da düzeltilmiş ve sonraları J. D. Barbié de Bocage tarafından bazı tanımlamalarla Melling'in kitabının sonundaki bir haritada "Vézir-Sérai ou la Porte" yazılı bir kompleks halinde betimlenmiştir. Ortası avlulu kare planlı bir yapı olarak gösterilen sarayın dışında, Alay Köşkü ile arasında bir meydan, Sirkeci tarafında ise yine ortası avlulu büyük bir binada ahırlar işaretlenmiştir, Tomruk binası denilen harem kısmı da bu yapının bir kanadında olmalıdır (Eyice, 1988b, 387).

Yapının 18. yüzyıl sonlarındaki mekan kurgusu, birbirine eklemlenmiş özel ve idari mekanlar ile hizmet birimlerinden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Koçu, (1971b, 1749-1750), Efdalüddün Bey adlı kişinin, T.O.E.M.'de yayınlanan "Alemdar Mustafa Paşa" adlı yazısından alıntı yaparak 1808 Babıali'si üzerine şu bilgileri vermektedir[121]:

> *"Bâbıâli elyevm (halen) mebni (kurulu) bulunduğu arsa ile arka tarafta Tomruk dairesi denilen kısımdan ibaret olan vâsi (geniş) saha üzerinde alt katının bir kısmı kagir olmak üzere harem ve selamlık dairelerini, ahırları, ambarları ve silahhane ve cebehâneyi ve vâsi avlu ve bahçeleri şâmil (içeren) cesim (büyük) ahşab bir daire idi. Bu dairenin Soğukçeşme tarafından hakikaten âli (yüce) olan cesim bir kapudan girilen büyük bir ev altı avlusu ve bu avludan Nallı Mescit tarafına çıkılır bahçe kapusu ve bu bahçe meydanda çavuşbaşı, tevkii, telhisçi (şeyhülislam katibi) kapuları ve Nallı Mescit mahallesine nâzır divanhâne ve bunun merasim kapusu var idi. Elyevm mescid denilen camiin etrafı hanelerle muhat (kuşatılmış) ve o nam (Nallı Mescit) ile mevsum (adlandırılmış) bir mahalle olup buradan dar bir geçit ile zikr olunan (belirtilen) kapuların açıldığı meydanlığa geçilir idi; vezir teşrifatına mahsus Bâbıâsafi ve binek taşı dahi burada idi. Beşir Ağa Camii ve sebilinin önündeki dar bir çıkmaz sokağın müntehasını (sonunu) harem kapusu olan Tomruğun arka kapıları teşkil ederdi (oluştururdu). Nallı Mescit tarafından dahi Tomruğa girilen ve aynı mevkiden (alandan) çavuşlar ve kavaslar ve seyisler dairesine ve horandanın (aile ve maiyetin) güzarına (geçişine) mahsus olan muhtelif (çeşitli) kapular olup harem ile selamlığın iltisakı (birleştiği yer) olan zülvecheyn sofalar burada idi. Vezir dairesi bu kısmın üzeri olup, dairenin buradan Ayasofya'ya doğru imtidat eden (uzanan) kısmı reis ve kethüda dairelerini muhtevi idi (içeriyordu). Şengül Yokuşu'na ve Fatma Sultan Mektebi Sokağı'na, muhazi (karşı hizada) sebil ve camiye ve kütüphaneye karşı olan aksamı ebniye (bina kısımları), sokak ile yüz teşkil eder (sokağa bakar) ve şehnişinleri dahi havi bulunurdu (şahnişinleri bulunurdu). Alay Köşkü'nün tamamen karşısında "Bâb-ı Kebr" denilen en*

[121] Metindeki kelimelerin güncel anlamları parantez içinde eklenmiştir.

muhteşem kapu mevcut olup üstünde kethüda-i sadr-ı âli'nin makam odası mebni idi (kurulmuştu). Odanın kapı üzerinde teşkil eylediği (oluşturduğu) şehnişin ve altındaki payende direklerin (payanda) araları boş idi. Bâbıâli'nin sarnıç, izbe, mahzen gibi bir çok teferruatı dairenin altında olduğu gibi tahtezzemin (toprak altı) bodrumları ve tünelleri dahi var idi. Kalem memurları, hâcegân ve sair rüesa (diğer daire reisleri) deniz tarafındaki kısımda icrai memuriyet ederler (iş görürler), herkesin hanesine avdetiyle (dönüşüyle) dairenin tatilinden sonra bu kısımda hademeden ve nöbetçilerden başka kimse kalmaz idi. Sadrıâzam dahi, dairenin garb (batı) tarafındaki cenahı (kanadı) üzerinde Ebussuud Caddesi'ne kadar uzanan fevkani bir pavyondaki resmi odalarından çekilerek hususi (özel) selâmlık dairesi olup Nallı Mescit mahallesi tarafında mebni (inşa edilmiş) ve divanhâneye muttasıl olan (bitişik) daireye geçer ve beytutet için de (yatmak için) harem dairesinin mebni bulunduğu Tomruk dairesine mürur eyler idi (geçerdi). Tomruk denilen kısım iki parçadan mürekkeb idi (oluşuyordu). Biri kısmı şârkide (doğuda) haremi âsafi dairesi ve diğeri de kısmi garbide (batıda) mutbaklar (mutfaklar) ve sekban koğuşları ve ahırlar ve kışlalar ve saire mebni (kurulmuş) olan yer idi. Etrafta dahi sunufi askeriyeden (askeri sınıflar) bir çoğunun karakolhaneleri var idi..."

Metinden anlaşıldığına göre, Tanzimat Dönemi öncesinde, 19. yüzyılın başında, geniş bir avlu ve bahçe içindeki Bâbıâli, sarnıç, mahzen gibi bölümleri içeren bodrum ve zemin katlarının bir kısmı kagir, geri kalanı ahşap bir yapıdır. Bina, sadrazamın özel konutunu içeren harem ve resmi işlevlere ayrılmış daireler olmak üzere dahili ve harici iki kısımdan oluşmaktadır. Yapının Soğukçeşme tarafında, Alay Köşkü karşısında "Bâb-ı Kebir" denilen anıtsal kapısı bulunur[122], kapının üstünde yer alan sadâret kethüdası makam odası, şahnişin ve altında payandalara sahiptir. Topkapı Sarayı tarafındaki bu bölge, sadrazam sarayının harici kesimini oluşturur. Buradan girilen avludan Nallı Mescit tarafına ulaşılmaktadır. Meydanda çeşitli görevlilerin kapıları, Nallı Mescit mahallesine bakan divanhâne ve merasim kapısı vardır, vezir gelişinde kullanılan binek taşı da buradadır. Sadrazamın konutu olan dahili kesim, Bâbıâli arsasının arka tarafında, doğuda harem dairesi ile batıda mutfaklar, sekban[123] koğuşları, ahırlar ve kışlalardan oluşan Tomruk[124] dairesidir. Beşir Ağa Camii ve sebilinin önündeki sokak, Tomruk dairesinin arka kapılarına ulaşmaktadır. Nallı Mescit tarafından

[122] Tanyeli (1994, 521-522), yapının Soğukçeşme tarafındaki anıtsal kapısıyla Alay Köşkü arasında, büyük olasılıkla kumla kaplı olduğu için Kum Meydanı denilen genişçe bir alanın bulunduğunu, varlığını yüzyıllardır sürdürebilmiş olan Kum Meydanı'nın, 1839 yangını sonrasında bina tekrar inşa edilirken Alay Köşkü artık özgün işleviyle kullanılmadığı, dolayısıyla bir meydanlığa bakması gerekmediği için Bâbıâli bahçesinin içine alınarak yok edildiğini ve 1259 / 1843-44 tarihli anıtsal kapının bu eski meydanın ortasında konumlandığını belirtir.

[123] Yeniçeri ocağına bağlı bir sınıf asker (Develliođlu, 2003, 929).

[124] Bâbıâli'de iki adet Tomruk Dairesi vardı, biri binanın doğu tarafında ve harem dairesi yanında, diğeri ise batı tarafında ana kapının arkasında idi. Batı taraftaki Tomruk Dairesi, Bâbıâli'nin cezaevi idi, buraya zindan da denir, sanıklar tomruk denilen 4-5 m. uzunlukta bir ağaca bağlanırdı. Bu cezaevi, 1902'de Sultan Ahmet Cezaevi'ne taşınana kadar kullanılmıştır (Haskan ve Gülersoy, 2000, 61).

da Tomruk dairesine girilir ve burada çeşitli kapı görevlileri ve sadrazamın haremi için kapılar, harem ile selamlığın birleştiği zülvecheyn sofalar bulunur. Uyumak için Tomruk dairesine geçen, selamlık dairesi Nallı Mescit tarafında ve divanhâneye bitişik olan sadrazam, yapının batı kanadı üzerinde Ebussuud Caddesi'ne uzanan fevkani bir pavyondaki resmi odalarda çalışmaktadır. Dairenin buradan Ayasofya'ya uzanan kısmı reis ve kethüda dairelerini içeririr. Kalem memurları, daire reisleri deniz tarafındaki kısımda çalışır, bu kısım mesai saatleri dışında nöbetçiler hariç, boştur. Bu bilgilere göre, tek bir yapı kitlesinden değil, farklı işlevlere hizmet eden çok sayıda yarı bağımsız yapıdan oluşan saray 1808'de yanmadan önce, Bâbıâli bürolarının önemli bölümü deniz ya da Hocapaşa tarafında bulunmakta, yaklaşık bugünkü Vilayet Konağı'nın yerinde, Cağaloğlu'na doğru uzanan alanda da sadrazam konutunu içeren dahili bölüm yer almaktadır.

Toprak (1994b, 519) tarafından verilen bilgiye göre, 19. yüzyıl başında Bâbıâli odalarının en ünlüleri sadrazamın divanı topladığı salon olan divanhâne, vezirler ve sefirlerin kabul edildiği, önemli toplantıların yapıldığı merasim salonu olan arzodası ve hilat giydirilen kürk odasıdır. Bâbıâli'nin divanhâne, arzodası ve kürk odasının dışında başlıca mekanları ise kethüda bey odası, reis efendi odası, amedi odası, beylikçi odası, mektupçu odası, büyük efendi (tezkire-i evvel) odası, küçük efendi (tezkire-i sani) odası, tahvil kalemi odası, rüus kalemi odası, mühime odası, çavuşbaşı odası, mektubi kalemi odası, kethüda katibi odası, kapıcılar kethüdası odası, teşrifatçı odası, çavuşbaşı abdest odası, kapıcılar bölükbaşısı odası, kethüda kalemi odası, hünkar köşkü, sarık odası, hazine odası, yatak odası ve Havuzlu Köşk'tür. Selamlık kapısını oluşturan bu odaların altında mutfak, kahve ocağı, muhzır ve kavas odaları[125] gibi kısımlar, sadrazamın maiyetinin koğuşları, ahırlar bulunmaktadır.

1839 yangını, yeniden yapımı öncekilerden köklü biçimde farklı olduğu için Bâbıâli tarihinde kesin bir dönüm noktası olmuştur. 1839 yangını öncesinde hem sadrazam konutu, hem de devlet dairesi olarak ikili işlev gören kompleks, 1844'te sadece bir resmi büro olarak kullanıma açılmıştır. Tanyeli (1994, 522), yaklaşık 200 yıllık bir evrim

[125] Kavas, kapıcı, bekçi; muhzır ise yeniçeri ocağında bağımsız kumandan anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2003, 498 ve 676).

süreci sonunda, o döneme dek tüm yeniden yapımlara karşın, 17. yüzyıldan beri mimari çerçevesini fazla zorlamamış olan kompleksin bu seferki inşasında, profesyonel yöneticinin kişisel ve evsel yaşamının kamusal yaşamından bağımsız olması ilkesinin benimsenmiş olduğuna dikkat çekmektedir.

Yeni Bâbıâli'nin kentsel konumu da eskisinden tümüyle farklı olmuş, 1844'e dek kompleksin ana kapısı daima Alay Köşkü tarafında iken, yenisinde artık güneye, Cağaloğlu tarafına açılan kapılar da ağırlık kazanmıştır. Öte yandan bu değişim, yapının ilk inşa edildiği yıllarda gerçekleşmiş değildir; en az yarım yüzyıllık bir süreç içinde belirmiştir (Tanyeli, 1994, 522).

Stefan (İstefan) Kalfa adlı bir mimarın ürünü olan yeni Bâbıâli, eskilerden kat döşemeleri hariç kagir oluşu nedeniyle de ayrılmaktadır. Özgün halindeyken yapı, birbirlerine kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda bağlı geniş sofalar çevresinde dizilmiş odalardan oluşuyordu. Yaklaşık 220m. uzunluğundaki bu kitlenin iki ucunda alçak, ortadaysa yüksek bir bölüm yer almaktaydı. Bu alçak kitlelerden kuzeybatıdaki Sadâret, güneydoğudaki Hariciye Nezareti kullanımındaydı, arada ise Şura-yı Devlet Daireleri yerleşmişti (Tanyeli, 1994, 522).

Koçu (1971b, 1750-1754), II. Abdülhamid dönemi sonlarının anlatıldığı bir metinden[126] aktararak, Dahiliye Nezareti yerleşimi hakkında bilgi vermektedir. Buna göre, bugün Valilik makamı olarak kullanılan mekan o dönemde sadrazama aittir, vükela meclisi de Pazar ve Çarşamba günleri bu dairede toplanmaktadır. Merdiveni çıktıktan sonra sağdaki ilk koridorun başındaki odalarda nezaret tercümanları oturur, ilk bölmeden sonra da Mektubi kalemi, Evrak kalemi gibi Dahiliye Nezareti kalemleri bulunur. Bunların alt katında muhasebe ve nüfus kalemleri, vilayetlerle İstanbul arasındaki yazışmaları takip edip ilgili yerlere dağıtan kapı kahyaları ve onlara yardım eden kapı çuhadarları yerleşmiştir.

Bugünkü vali dairesindeki büyük sofanın iç ucundaki koridor, Şura-yı Devlet daireleri boyunca devam ederek, bugün İstanbul Emniyet Müdürlüğü kullanımında olan, öncesinde İstanbul Defterdarlığı'nın yerleşmiş olduğu, Hariciye Nezareti'nin bulunduğu

[126] Semih Mümtaz*, Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, Hilmi Kitabevi.

kanada ulaşmaktadır. İki katlı koridorun sağında oda yoktur, soldaki ilk odalar amedi odalarıdır, ilk bölmeden sonra Dahiliye nazırının odaları gelir. Koridor boyunca hariciye istişare odası, tercüme odaları, şifre ve kalem odaları, şehbenderler[127] dairesi ve kalemler, alt katta da kiler bulunmaktadır.

Yapının ortasında, Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri'nin arasında yer alan ve Şura-yı Devlet dairelerine ait olan bölüm, diğer kısımlardan bir kat daha yüksektir. Bu kat Hünkar Dairesi'ni içermektedir ve Abdülmecid ve Abdülaziz saltanatları sırasında bu daireye gelip çalışmışlardır[128]. II. Abdülhamid döneminde bu kısım Mülkiye Dairesi'ne ayrılmış, Şura-yı Devlet Reisi, tanzimat, maliye, dahiliye daireleri, devlet memurlarının dava işleriyle ilgilenen muhakemat dairesi ve kalemleri de burada bulunmuştur.

Tanzimat ile birlikte gündeme gelen meclisler de Bâbıâli'de yer almıştır. II. Mahmud döneminde zaman zaman toplanan meşveret meclislerinin[129] yetersiz kalışı üzerine 1838'de kurulan Meclisi Vâlâ ile Dar-ı Şura-yı Bâbıâli, Osmanlı bürokrasisine yeni bir boyut getirmiştir (Toprak, 1994b, 519). Geniş bir memur kadrosunu gerektiren bu meclislerden Dar-ı Şura'da alınan kararlar Meclis-i Vâlâ'ya gitmekte, görüşülüp kabul edilenler sadrazamın onayından sonra kesinlik kazanmaktaydı. Tanzimat'ın ilanından sonra birleştirilerek (1840) Bâbıâli'deki yeni binasında görev yapmaya başlayan bu iki meclis, 1854'te Meclis-i Âli-yi Tanzimat ve Meclisi Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye olarak tekrar ikiye ayrılmış, 1861'de yeniden birleştirilmiştir. 1868'de Âli Paşa'nın gayretleriyle Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye olarak yeniden ikiye ayrılarak son şeklini almış olan bu meclislerden Şura-yı Devlet'te idari işler görüşülmekte, yargı

[127] Konsolos anlamına gelen kelime, II. Mahmud zamanında, yerli Müslüman tüccarlar arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları gidermekle görevli kişiler için de kullanılmış, kelimenin bu anlamı II. Meşrutiyet'ten sonra kaldırılmıştır (Devellioğlu, 2003, 984).

[128] Özellikle Abdülmecid, her sene Muharrem ayının girişinden sonra Bâbıâli'yi ziyaret etmekteydi. Bâbıâli'deki özel dairesine gelen padişah, Meclis-i Vâlâ'nın açılışında bulunur, ayrıca bu sırada bir önceki yılın icraatını özetleyip değerlendiren "nutk-i padişahi" okunurdu. 1868 yılında Abdülaziz'in Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye adlı yeni meclisin açılışından bahsettiği konuşmasına Avrupa basınında da yer verilmiştir. Çeşitli törenlerin yapıldığı ve padişahın devlet ricalini taltif ettiği bu ziyaretler bazen de iç veya dış buhran dönemlerinde olmaktaydı (İpşirli, 1988b, 384).

[129] İç ve dış meseleleri görüşmek üzere toplanan ve Divan-ı Hümayun'dan Tanzimat Dönemi meclislerine geçişi sağlayan ara kurum niteliğindeki bu meclislerin belirli bir zamanı olmadığı gibi sabit bir yeri de yoktur. Başta Bâbıâli olmak üzere sarayda, Bâb-ı Meşihat'te, Ağa Kapısı'nda toplanan bu meclislere sadrazam, şeyhülislam ve reisülküttab dışında duruma göre vezirler, kazaskerler, kaptanpaşa ve hacegan katılmaktaydı (İpşirli, 1988b, 380).

işlerine ise Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye bakmaktadır. Şura-yı Devlet heyeti için 1869'da Bâbıâli'nin tek katlı daireleri üzerine bir kat daha eklenmiştir (İpşirli, 1988b, 381).

Arşivde, Plan-Proje Kataloğu'nda 652 numarayla kayıtlı planlar, Şura-yı Devlet yanmadan önce mekanların adlarını ve plan kurgusunu göstermesi açısından önemlidir (Şekil A.3.23), (Şekil A.3.24).

Yapının Dolmabahçe Sarayı'na benzeyen hareketli ancak tekil bir kitlesel ve işlevsel bütün oluşturan mimarisinde, bürokratik örgütlenme düzeninin yansımasını bulan Tanyeli (1994, 522), mimari açıdan eski Bâbıâli'den farklılaşsa da yeni yönetim merkezini var eden ana ilkelerin büyük oranda eski yaklaşımla bağlantılı olduklarını öne sürer: Bab-ı Defteri ve Bab-ı Asafi'nin, klasik dönemden beri devletin merkezi mali yönetimiyle mülki yönetimi olarak, birbirinden özerk, ama kendi içlerinde adeta monolitik iki büyük bürokratik kitle oluşturduğu eski örgütlenmede olduğu biçimde, batılılaşma döneminin yeni Bâbıâli binasında da harici ve mülki işlevleri ve sadrazamlığı birbirinden bağımsızlaşmamış şekilde yürüten monolitik Bab-ı Asafi düzeni sürdürülmektedir.

Günümüzde, Valilik Makamı'nı ana yapıya bağlayan merdiven, bir sahanlıkta birleşen karşılıklı iki koldan oluşmaktadır. Sahanlıktan ana yapıya bağlanan kolda merdivenin aksında, daire kemerli bir pencere yer alır, basamakların iki yanında devam eden duvarda geniş yüzeyli birer pencere açılmış, üst kısım da yarım daire şeklinde geniş bir pencere ile aydınlatılmıştır (Şekil A.3.25). Merdivenin sahanlıktan Valilik Makamı'na bağlanan kolu, iç mekana bakan bezemeli parmaklıklarla örtülmüş birer yarım daire kemerli pencere ile iki yandan kuşatılmış bir kapıya ulaşmaktadır (Şekil A.3.26). Merdiven, iki yandaki kollarıyla, sütunlarla taşınan bir alt kata bağlanmaktadır. Basamakların bitiş hizasında bulunan sütunların arasından, iç avluya açılan kapıya ulaşılmaktadır (Şekil A.3.27). Ana bina ve valilik makamında bulunan koridorlar, iç avluyu kuşatmaktadır. Ana bina kısmı, tamamen yenilenmiş sade ve modern bir ofis görünümündedir (Şekil A.3.28).

Özgün halinde Sadâret Dairesi olarak kullanılmış olan valilik makamına giriş, üç açıklıklı bir cepheden sağlanmıştır (Şekil A.3.33). Merdivenlerden çıkılıp, kemerlerle yarı açık bir mekan haline getirilmiş bölümden geçilerek geniş bir sofaya ulaşılmaktadır.

Sofa, sağ taraftaki bir kapıdan, merdivenle yarım kat alt kotta bulunan ana binaya bağlanmaktadır (Şekil A.3.26). Sofanın arka kısmındaki kapıdan bir koridorla Arz Odası olarak kullanılmış salona geçilmektedir (Şekil A.3.34), bu salon bugün Valilik Kabul Salonu olarak kullanılmaktadır (Şekil A.3.36). Mekan, üç yandan sık pencere düzeni ile aydınlatılmıştır (Şekil A.3.39). Sofanın sol tarafında bulunan koridordan ise ofis birimlerine ulaşılmaktadır (Şekil A.3.35).

İç Mekan Dekorasyonu

Yapının iç mekan dekorasyonu, bezeme programının yanı sıra, özel bir yapının, önemli bir döneme ait bürokratik yaşantısını yansıtması açısından mekanda kullanılan eşyalar ve bunların kullanım biçimlerinin de ulaşılabilen veriler ışığında incelenmesiyle ele alınmıştır. Bu amaçla, arşiv belgeleri ve kısıtlı sayıdaki görsel dokümanın yorumlanmasına çalışılmıştır.

1232 Cemaziyelevvel 25 / 12 Nisan 1817 tarihli bir divan tezkeresinden, Bâbıâli tamiratı için 1354 değişik cam kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgi, yapının inşaatının estetik yönden özenli bir şekilde ele alındığını ortaya koymaktadır.

D'Ohsson tarafından yapılan, Bâb-ı Defteri'ye bağlı bir kalem odasının betimlendiği 18. yüzyıl gravürü, bir kalem odasının çalışma düzeni ve dekorasyonu hakkında bilgi vermektedir[130]. Findley (1989, 59), Avrupa tarzı tefrişatın başladığı 19.yüzyıl sonlarına kadar kalemlerin fiziksel koşullarında büyük değişiklikler olduğunu düşündürtecek çok az neden olduğuna dikkat çekerek, söz konusu gravürü, Bâbıâli'nin sadrazama bağlı dairelerinden birinin prototipi olarak, 1840'lı yıllara ait bilgilerin verildiği bir metin[131] ile birlikte ele almıştır.

"Kalem" olarak adlandırılan bürolarda çalışma düzenini gösteren bu tasvirde (Şekil A.3.29), katiplerin çalıştığı, seki altı ve seki üstü kısımlarından oluşan iç mekanın, üç duvar boyunca devam eden sedirler, tepe pencereleri gibi öğelerle, geleneksel Osmanlı

[130] M. D'Ohsson'un *Tableau général de l'Empire Othoman*, Paris, 1820 tarihli eserinde yer alan "l'hotel du ministère des finances" adlı gravür, Gravürlerle Türkiye, cilt III, 220'de "defterdarın kalem odası" adıyla basılmıştır. Findley (1989, 59, 50 no'lu dipnot), eserin ilk baskılarının 1787 ve 1789 tarihli olduğunu belirtir.

[131] Aşçı Dede İbrahim Halil, *Risale*, TY3222.

evindeki oda düzenine sahip olduğu gözlenmektedir. Giriş (pabuçluk) kısmından bir basamak yükseltilmiş oturma bölümünün üç tarafı boyunca çevrelenen sedirlerde ve onların önünde ikinci bir sıra oluşturan minderlerde memurlar oturmakta, sedir ve minder dizisinin arasında, küçük hattat rahleleri bulunmaktadır. Tanyeli (1994, 521), bu düzende kalemin şefi olan görevlinin, odanın simetri ekseni üzerinde konumlandığını, sağ ve solda ondan uzaklaştıkça hulefa ve şakirdan olarak kıdemlerine göre pabuçluğa dek diğer görevlilerin sıralandığını belirtmektedir. Alçak minderdekiler karşılarında oturan katiplerin gözetimi altında kalemiye mesleğinin inceliklerini öğrenmekte olan şakirdlerdir, odanın arka tarafındaki daha yaşlı kimseler de serkalfa, mümeyyiz ya da kisedar gibi unvanlar taşıyan denetçi konumundaki memurlar ve kalem yöneticisi olmalıdır; evraklar sandıklarda saklanmaktadır (Findley, 1989, 61). Bu düzende, katiplerin bir dizlerinden destek alarak kağıdı ellerinde tutup yazdıkları, mekanda masa ve dolap gibi eşyaların bulunmaması dikkat çekmektedir.

Bâbıâli'de eşya kullanımı ile ilgili, Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen sonraya tarihlenen bir belge, batılılaşmanın dairelerin iç görünümüne de yansıması arzusunu akla getirmektedir. 1255 Şaban 27 / 5 Kasım 1839 tarihli bu belgeye göre, "*Bâbıâli ve devâiri, yeni tarzda yapılmış kanepe, ayna, konsol ve saire*" eşya ile döşenmiş ve bunun için dört yüz seksen dokuz kuruş harcanmıştır. 1259 / 1843 tarihli bir arz'a göre, Bâbıâli odaları ve Bâbıâli Camii, Uşak'ta dokunan halılarla kaplanmış, bu amaçla getirilen halı örneklerinden seçmeler yapılmıştır (Haskan ve Gülersoy, 2000, 157).

1260 Zilhicce 29 / 9 Ocak 1845'te Bâbıâli binası için gerekli eşya hakkında Ebniye-i Hassa Müdürü tarafından bir defter düzenlenmesi kararlaştırılmış, 1261 Zilkade 29 / 29 Kasım 1845'te Arz Odası için satın alınan kanepe, koltuk ve benzeri masraflar için harcanan yedi bin beş yüz kuruşun hazineden ödenmesi istenmiştir (Tablo B.1).

1849'da, Hariciye Nezareti'ne ait oda ve diğer bazı odaların kanepe takımı on dört bin iki yüz on kuruşa yenilenmiştir[132]. Odaların eşyalarının yenilenmesi konusunda 1855 tarihli başka bir belgenin çevirisi şu şekildedir:

> *"Bab-ı Ali ve ... mevaki-i saire kalem odalarının mefruşatı usul-ı kadimesi vecihle canib-i miriden tamir ve tecdid olunmak üzere vükela-yı fehham hazeratıyla memurin-i saire*

[132] 1265 Cemaziyelevvel 5 / 29 Mart 1849 tarihli İ.DH nr. 10798.

dâireleri ve mecalis-i mevcude mefruşatının kendi taraflarından tamir olunup seleften halefe devrolunması bundan akdem nizama rabt olunmuş ise de Bâb-ı Âlide kain arz odasıyla mecalis-i mevcude büyük odalarıyla Nezâret-i Celile-yi Hariciyede icrâ-yı resm-i memuriyete mahsus olan ve Mâliye Nezâretinde dahî meclis akdolunagelen kebir odalar umuma ait olması cihetle mevcut olan döşeme ve sandalye ve kanepeleri ol vakitten beri hali üzere terk olunup ... ziyadesiyle tamir ve tecdide muhtaç bulunmuş olduğuna ... ve mecalis-i mezkûre ve Nezâret-i Celile-i Hâriciye ve Mâliyenin kebir odaları döşemelerinin dahî icabına göre Hazret-i celîle-i Mâliyeden ve mensup olduğu mahallerden tecdid ve tamir ettirilmesi... Fî 6 Zilkade sene 71".

Bu belgeden[133] anlaşıldığına göre, memur daireleri ve meclislerin döşemelerinin öncekinden sonrakine geçerken onarılıp devredilmesi düzeni getirilmiştir. Ancak, Bâbıâli'de bulunan Arz Odası ve Büyük Meclis Odaları ile Hariciye Nezareti ve Maliye Nezareti'nde meclislerin toplandığı büyük odaların genel kullanımda olması nedeniyle varolan döşeme, sandalye ve kanepelerin fazlasıyla onarım ve yenilemeye ihtiyacı vardır. Bunların gereğine göre Maliye hazinesinden veya ait olduğu mahallerden tamir ettirilmesi istenmektedir.

1856 yılında, Arz Odası'nın dekorasyonunu mimar Fossati gerçekleştirmiştir. İlgili belgenin[134] çevirisi şu şekildedir:

"Atufetlü Efendim Hazretleri

Bâb-ı Âlide kain arz odasının tefrişi için mimar Fossati marifetiyle Avrupadan celp ettirilen ve bu tarafta tanzim olunan eşyanın ceman masârifî olan bir yük elli sekiz bin üç yüz seksen sekiz buçuk kuruştan oda-i mezkûrdan ihraç ile füruht olunan atik eşya bahası ile alel-hesap olarak verilen yetmiş beş bin kuruş bâ-tenzil küsuru olan altmış altı bin yedi yüz kırk sekiz buçuk kuruşun yetmiş iki senesi mefruşat tertibinden olarak maliye hazîne-i celîlesinden itası istîzânına dair maliye nazırı devletlü paşa Hazretlerinin takriri manzur-ı şevket-mevfur-ı cenab-ı padişahi buyurulmak için arz ve takdim kılınmış olmakla ol bâbda her ne vecihle irade-i seniyye-i hazret-i mülukane müteallik ve şeref-südur buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkere-i senaveri terkim olundu Efendim fi 29 Ramazan sene 72".

Bu belgeden, Arz Odası'nın dekorasyonu için mimar Fossati tarafından Avrupa'dan getirtilen ve burada düzenlenen eşyanın toplam masrafının bir yük elli sekiz bin üç yüz seksen sekiz buçuk kuruş tuttuğu, odanın satılan eski eşyasının tutarı ile hesaba sayarak verilen yetmiş beş bin kuruştan geri kalan altmış altı bin yedi yüz kırk sekiz buçuk kuruşun maliyeden ödenmesinin istendiği anlaşılmaktadır.

Haskan ve Gülersoy (2000, 70) ise, yaklaşık olarak Kırım Savaşı yıllarını anlatan Vambery adlı yazarın tasvirini ele alarak, Hariciye Nezareti'ne bağlı Mekteb-i Hariciye

[133] 1271 Zilkade 6 / 25 Ocak 1855 tarihli İ.DH nr. 21284.

[134] 1272 Ramazan 29 / 3 Haziran 1856 tarihli İ.DH nr. 22834.

Kalemi'nin, aralarında katiplerin yazı gereçlerinin konulduğu sandıklar bulunan, kırmızı kılıflı divanlarla döşendiğini aktarıp, dairelerin fiziksel görünümünün d'Ohsson'un 1790 civarına tarihlenen gravürü ile Kırım Savaşı arasındaki dönemde pek değişmediğini öne sürmektedir.

Ancak, sonraki 20-30 yıl içinde oturuş ve kullanım stilleri pek değişmese de, Avrupai tarzda mobilya kullanımı yaygınlaşmıştır. Haskan ve Gülersoy (2000, 70), yüzyılın ortalarında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin her üyesinin, yanında yazı yazmak için küçük bir sehpanın durduğu Avrupai tarzda birer kanepeye bağdaş kurup oturduğunu kaydetmektedir. Batılı bir yazarın gözünden Bâbıâli'de bulunan dairelerin anlatıldığı bir metinde[135], kapılara asılı halılarla[136] perdelenmiş çeşitli bölümler, hasırlarla kaplı koridorlar[137] ve önlerinde yazı gereçlerinin bulunduğu sehpalarla, zengin kumaşlarla kaplı sedir ve koltuklarda oturan, dizlerine dayayarak destekledikleri kağıtlarda yazılar yazan memurlarla ilgili kısımlar, dairelerin dekorasyonu ve bunun kullanıma yansıması açısından bilgi vermektedir.

26 Eylül 1853 tarihinde yapılmış bir toplantıyı betimleyen bir çizimde, odanın duvarları boyunca devam eden geleneksel Şark sedirinde oturup çubuk içerek konuşmaları dinleyen, ortada ise Avrupai tarzda sandalyelerin ortasında bulunan yuvarlak bir masa başında ayakta durarak söz alan devlet adamları görülmektedir (Şekil A.3.30). Doğu ve batıya ait mobilyaların birlikte kullanıldığı bu görüntü, yüzyıl ortasında devlet işleri ve toplumsal hayatın her yönünde ortaya çıkan dualiteyi resmeder.

Öte yandan, dönemin sonlarına doğru, Şura-yı Devlet toplantılarının yapıldığı dairenin, modern bir düzenlemeye kavuşmuş olduğu anlaşılmaktadır. Şehsuvaroğlu (1949, 32-33), *Hadiseyi Hukukiye ve Siyasiye Mecmuası*'ndan aktararak, 1868 Mart ortalarında, Şura-yı Devlet Umumi heyetine ait dairenin görünümü hakkında bigi verir. Buna göre, Şura-yı Devlet heyetinin toplandığı daire, Hünkar Dairesi ile bağlantılıdır, amfiteatr şeklinde

[135] Lucy M. J. Garnett, *Turkish Life in Town and Country*, London, 28-29'dan aktaran, Haskan ve Gülersoy 2000, 78-79.

[136] Bâbıâli'de 19. yüzyıl ortalarında kapıların perdelerle örtüldüğü arşiv belgeleriyle de doğrulanmaktadır. 1270 Zilkade 23 / 17 Ağustos 1854 tarihli İ.DH nr. 19467, Bâbıâli odalarından on adet kapının perde masrafını, 1273 Şaban 22 / 17 Nisan 1857 tarihli İ.DH nr. 24870, Bâbıâli'de Sadâret Dairesi kapı perdeleriyle arz odası perdelerinin masraflarını içermektedir.

[137] 19. yüzyılda devlet dairelerinde zeminin hasır kaplandığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

özel bir düzenlemeye sahip olan daire, kırmızı kadife ile döşenmiştir. En üst kısımda, arabesk paravan şeklinde, üçü bir tarafta, üçü diğer tarafta olmak üzere, altı parçadan oluşan hareketli kapılar bulunmaktadır. Bu kapılar açıldığında, Hünkar Dairesi, Meclis-i Umumi Dairesi ile birleşebilmektedir.

Eşya haricinde dairelerin perde, hasır, minder kaplaması gibi döşeme masrafları da arşiv kayıtlarında sıkça gözlenmektedir[138](Tablo B.1). 1847'de Arz Odası ile bazı kalem odalarının, 1849'da Hariciye Nezareti, 1855'de Mektubi Odaları'nın, 1857'de Hariciye Nezareti'nin, Meclis-i Vâlâ Odası'nın, 1858'de Hariciye Nezareti Mektubi ve Evrak Odaları'nın, Daire-i Hümayun'un, 1859'da Tercüme Odası'nın, 1861'de Arz Odası'nın, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin, 1862'de Evrak Odası'nın, 1863'te Umur-ı Mezhebiye Odası'nın, Hariciye Nezareti Resim Odası'nın, 1864'te Meclis-i Vâlâ Dairesi'nin, Meclis-i Vâlâ Evrak Odası'nın, Sadâret Dairesi'nin, 1867'de Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi ile evrak ve teneffüs odalarının, 1869'da Arz Odası ile Dahiliye Nezaret Odaları'nın, 1871'de Hariciye Nezareti'nin, 1876'da Daire-i Hümayun'un mefruşat masrafları söz konusu olmuştur.

Bâbıâli evrak odasında inşa edilecek camekanlı dolap örneğini gösteren 21 Ağustos 1311 / 2 Eylül 1895 tarihli bir çizim (Şekil A.3.31), yüzyıl sonuna doğru iç mekanda tercih edilen mobilyaların tasarım kriterleri hakkında bilgi vermektedir. Çizimde, oymalı ayaklara oturan, kare yüzeyli bölümlere ayrılmış kapaklara sahip, eğrisel hatlı bir alınlıkla sonlanan, köşe ve üst kısımlarda akroterlerle süslenmiş bir dolap tasarımı görülmektedir. Bu tasarım, döneme hakim olan neoklasik ve Ampir üslup öğelerinin iç mekan mobilyalarına yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bâbıâli'nin iç mekan bezemesi konusunda bilgi alabilmek için, eskiden Sadâret Dairesi olarak kullanılan, bugün ise valilik makamı kullanımında olan dairelerin incelenmesi gereklidir. Sadâret Dairesi'nin ortasında geniş bir sofa, sofanın güney ucunda ise, direklere oturan çıkmaya uzanan meclis salonunun yer aldığını kaydeden Eyice (1988b, 388), bugün eski yapıdan kalan tek mekanın bu salon olduğunu belirtmektedir.

[138] BOA'nde, Bâbıâli dairelerinin "mefruşat masrafları" ile ilgili 1847, 1848, 1849, 1850, 1851, 1852, 1855, 1856, 1857, 1858, 1859, 1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1867, 1869, 1871, 1876 yıllarına ait belgeler bulunmuştur.

Sadâret dairesinde, ortada giriş kapısının bulunduğu, vitraylı camlar ile renklendirilmiş üç adet kemerle aydınlatılan girişten sofaya geçilmektedir (Şekil A.3.32), (Şekil A.3.33). Duvarlarına aynalar yerleştirilmiş sofanın[139] tavanları boyuna uzun ve köşelerde çokgen kartuşlar halinde bölümlenerek kartuş içleri gölgeli çiçek desenleri, deniz manzaralarıyla bezenmiştir (Şekil A.3.40). Duvar yüzeyleri de panolar halinde bölümlenerek aynı kalem tekniğiyle, alt ve üst hizada kıvrım dal ve çiçeklerle kaplanmıştır (Şekil A.3.34). Bu bezeme tekniği, sofaya bağlanan sol taraftaki koridorun tavan ve duvarlarında da daha sade bir yaklaşımla sürdürülmüştür (Şekil A.3.35).

Arz Odası olarak inşa edilmiş Kabul Salonu'nun duvar ve tavan bezemeleri tamamen neoklasik üslupta yapılmıştır. Kapının bulunduğu duvarın iki yanındaki yüzeyler, iyon başlıklı pilastrlarla bölümlenen, köşeleri kıvrım kabartmalı panolarla hareketlendirilmiştir. Bu panolardan kapının her iki yanında bulunanların önüne birer çini soba yerleştirilmiştir. Pilastrlar, yatayda yüzeysel bir arşitravla bağlanmıştır. Bunun üzerinde, dört duvar boyunca dolaşan diş frizi benzeri bir bant yer almaktadır. Bu bantın üzerinde, iki sıra halinde dikdörtgen panolar bulunur, alttakiler kabartma arma şeklinde süsler, üsttekiler girlandlarla bezenmiştir. Yan duvarlarda ise panolar kemerler şeklinde düzenlenmiştir. Bugün pembe, eflatun, krem rengi ve altın varakla dekore edilmiş mekanın özgün renklerinin de aynı olup olmadığı yolunda bir bilgiye ulaşılamamıştır (Şekil A.3.38). Pencereler, frizlerle süslü yarım daire kemerlerden oluşan çerçeveler içine alınan drapeli perdelerle örtülüdür (Şekil A.3.37). Tavan, dikdörtgen, üçgen ve çokgen kartuşlara ayrılarak gölgeli kalem işi tekniğinde çiçek motifleri ile bezenmiştir (Şekil A.3.36), (Şekil A.3.39), (Şekil A.3.40).

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Bâbıâli Binası, kagir yapım tekniğinde, ahşap kirişli inşa edilmiştir (Yergün, 2002, 313).

3.1.2. Hazine-i Evrak Binası

Bâbıâli kompleksi içinde, Alay Köşkü'nün karşısında, Paşa Kapısı'ndan girilince sağda kalan yapıdır (Şekil A.3.41), (Şekil A.3.42). Mustafa Reşid Paşa'nın ilk sadrazamlığı

[139] 1272 Zilkade 5 / 8 Temmuz 1856 tarihli İ.DH nr. 23108'de, Arz Odası'na konmak üzere istenen aynalardan bahsedilmektedir.

sırasında, Osmanlı Devleti'ne ait belgelerin korunması amacıyla, Mimar Gaspare Fossati'ye inşa ettirilmiştir. 2006 yılında restorasyonuna başlanan yapı, Başbakanlık Devlet Arşivleri'ne bağlı arşiv deposu olarak hizmet vermekteydi.

Tarihçe

Osmanlı Devleti'nde, idari birimlere ait yazışma, sicil ve defter gibi arşiv belgeleri, İstanbul'un fethinden sonra ilk olarak Yedikule'de, daha sonra At Meydanı'nda saklanmış, Topkapı Sarayı'nın inşasından sonra ise arşivler Divan-ı Hümayun'un yanında yer almıştır. 16. yüzyılda imparatorluktaki gelişmeye paralel olarak, Divan-ı Hümayun, Defterhane, Bâb-ı Defteri gibi merkezi devlet kuruluşlarının arşiv malzemeleri yüksek bir seviyeye ulaşmış ve Bâbıâli'ye yakın Tomruk Deposu'nda, At Meydanı'ndaki mahzenlerde, Çadır Mehterleri Kışlası'nda saklanmıştır (Çetin, 1985, 63-64). 18. yüzyıl ortalarından itibaren, Bâb-ı Asafi ve sonra Bâbıâli önem kazanmaya başlayınca, Divan-ı Hümayun sicil ve defterleri Paşakapısı'na nakledilmiştir. Bâbıâli'ye yakın Tomruk Dairesi arşiv deposu olarak kullanıldığı gibi, Bâbıâli bahçesinde bir arşiv mahzeni yaptırılmıştır. Topkapı Sarayı'ndaki bir kısım evrak At Meydanı'ndaki mahzenlere, maliye belgeleri de Çadır Mehterleri Kışlası'na, İbrahim Paşa Sarayı'na, Bâb-ı Hümayun'un üst kat odaları gibi çeşitli mekanlara taşınmıştır (Çetin, 1994, 76-77). Bu döneme kadar iyi korunan arşiv malzemeleri, ihmal, bakımsızlık, depoların yetersizliği, yangınlar, yenilgiler gibi nedenlerle sonradan tahriplere uğramıştır.

Osmanlı Devleti bünyesinde, arşiv malzemesinin modern yöntemlerle korunması yönündeki ilk ciddi girişim Tanzimat Dönemi'nde, Mehmed Emin Rauf Paşa'nın sadrazamlığı sırasında ortaya çıkmış, Maliye Nazırı Safveti Paşa, 1845'te Topkapı Sarayı'nda Enderun-u Hümayun'da bulunan bir kısım tarihi belge ve defterleri düzenleme, kalemlerine göre ayırma, depoları yenileme gibi girişimlerde bulunmuştur (Çetin, 1985, 65). Bu çalışmadan önce, 1843 yılında, Hazine-i Evrak'taki evrakın perişanlığını belgelemek amacıyla, Abdülmecid'e ait eski bir beratın durumu gösterilmiştir[140].

[140] BOA, Y.EE. nr. 19

Bâbıâli kompleksi içinde, Hazine-i Evrak Binası'nın inşa edilmesi, Avrupa'ya resmi görevle birkaç kez gidip, kültür ve tarih kaynaklarının korunduğu bir kuruluş olarak arşivlere[141] verilen değeri tespit eden ve Osmanlı Devleti'nin bürokratik ihtiyaçlarının bilincinde olan Mustafa Reşid Paşa'nın 1262 Şevval 7 / 28 Eylül 1846 tarihinde başlayan ilk sadrazamlığı döneminde gerçekleşmiştir (Çetin, 1985, 66). Hazine-i Evrak Binası'nın inşa edilmesi kararından, arşivle ilgili bir kurumun oluşturulmasına, yapının tamamlanıp hizmete açılmasına ve 20. yüzyıla kadar geçirdiği tamirlere ilişkin süreç, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA)'nden izlenebilmektedir (Tablo B.2).

Hazine-i Evrak adıyla bir bina inşa edilmesine ilişkin karar, 1262 Zilkade 19 / 8 Kasım 1846 tarihini taşımaktadır. Buna göre, Defterhane'ye ve Bâbıâli yakınındaki mahzene yerleştirilmekte olan devlete ait önemli belgelerin, mahzenin rutubetli olması nedeniyle çürümekte ve birbirine karışmakta olduğu belirtilmiş, devlet açısından önem taşıyan ve orijinal yazışmaları da içeren bu belgelerin yok olmasının idari yönden tehlike yaratacağı ortaya konmuştur. Bu nedenle, belgelerin bozulmadan saklanması amacıyla, Bâbıâli içinde, kütüphane şeklinde, kagir, özel bir bina yapılması uygun bulunmuş, *"...nev icad tuğladan tarz-ı cedid üzere yapıldığı halde rutubedten salim olacağı dahi haber verilmiş olan"* Darülfünûn Binası örnek gösterilerek, yeni inşa edilecek binanın da aynı mimara, aynı tarzda yaptırılması kararlaştırılmıştır[142]. Bu şekilde, devlet için büyük bir proje olan Darülfünûn Binası'nı tasarlayan Fossati'ye görev verilmiş olması şaşırtıcı değildir. Kararda ayrıca, *"...hazine-i evrak namıyla inşası ve oda oda tefrik ve bir odası evrak-ı dahiliye ve diğerleri evrak-ı umur-ı divaniye ve hariciyeye tahsis olunarak ketebeden münasib biri dahi muhafız-ı evrak tayin kılınmış"* ifadesiyle, yeni inşa edilecek binanın "Hazine-i Evrak" adıyla, bir oda dahiliye, diğerleri divaniye ve hariciye belgelerine ayrılacak şekilde oda oda düzenlenmesi ve katiplerden birinin gözetmen olarak atanması uygun görülmüştür. Bunlara ek olarak, binanın içinde uygun bir yerde, yazışmalarda başvurulmak üzere, gerekli tarihler, haritalar ve coğrafya kitaplarını içerecek bir kütüphane oluşturulması düşünülmüştür. Binanın inşa masrafının

[141] Avrupa ülkelerinde devet nezdinde arşiv oluşturma çabaları genellikle 19. yüzyılda olmuştur, örnek olarak İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office) 1838 yılında reorganize edilmiş, bazı ülkelerde ise bu işlem daha geç başlamıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde modern arşiv çalışmalarının batı ile aynı tarihlere rastladığını ortaya koymaktadır (Çetin, 1985, 67).

[142] BOA, I. MSM., nr. 658. metnin orijinal çevirisi için bkz. Haskan ve Gülersoy, 2000, 283.

üçyüz (kese) civarı tutacağı tahmin edilerek, adı geçen mimar tarafından meclis nezareti ile inşası ve masrafının Maliye Hazinesi'nden karşılanması, aynı belgede karara bağlanmıştır.

Yaklaşık bir ay sonra, 1262 Zilhicce 29 / 18 Aralık 1846'da, Hazine-i Evrak için hazırlanan ilk proje iptal edilerek (Şekil A.3.43), yapının iki katlı inşa edilmesi ve keşfinin bu yeni projeye göre yapılması söz konusu olmuştur[143]. İlk plandan vazgeçilme gerekçesi, yapı tek katlı olduğu takdirde, rutubetin önüne geçilemeyeceği şeklindedir. Yapı iki katlı olunca, alt kat da eski evrakların saklanmasına ayrılacaktır[144] .

Yapının inşa sürecinde, bu yeni işlev için burada çalışacak görevlilerin seçilip atanması ile buraya nakledilecek evrakın ayrılması işlemleri de eş zamanlı olarak ele alınmış, Muhsin Efendi müdürlüğe atanmış ancak müdürlük nezarete çevrilmiştir[145]. Muhsin Efendi'nin emrine görevliler verilmiş ve bu grup, Hazine-i Evrak'a konulacak belgelerin düzenlenmesi için hazırlanan talimatnameye gore, Sultanahmet meydanındaki Defterhane'de, Bâbıâli civarındaki mahzenlerde ve diğer depolarda bulunan tarihi arşiv malzemelerini tasnif etmişlerdir[146] (Çetin, 1985, 66). 1264 Safer 23 / 30 Ocak 1848 tarihinde binaya konacak evrak için yaptırılan sandık ve torba masrafları ele alınmıştır[147].

1264 Rebiülevvel 13 / 18 Şubat 1848'de tamamlanmış olan Hazine-i Evrak'ın keşfolunandan "*yedi yüz bu kadar akçe"* fazlasına mal olması üzerine bu miktarın sağlanması için Maliye Nezareti'nden yazılan yazı Meclis-i Vâlâ'da ele alınmıştır[148].

---

[143] BOA, İ. MSM, nr.659.

[144] 1262 Zilhicce 29 / 18 Aralık 1846 tarihli İ.MSM nr. 659'dan aktaran Akyıldız, 2004, 146.

[145] BOA İ. DH, nr.7066, İ.MVL, nr.1869, İ.MSM, nr.671, İ.DH, nr. 8472. Nezaret adı, bir süre sonra tekrar müdürlüğe çevrilmiş, daima Sadâret'e bağlı kalmıştır (Çetin, 1985, 67). Muhsin Efendi'nin ölümüyle, (Çetin, 1985, 70), 1854 yılında eski Mektub-i Sadâret muavini Nuri Bey müdürlüğe atanmış (BOA, A.}DVN nr. 66), 1860 yılında da Tahir Bey müdür olmuştur (BOA, A.}DVN nr. 681).

[146] İ.MSM, nr.671.

[147] İ.MVL, nr.2726.

[148] İ.MSM, nr.690. Yapının ikinci keşfi, Ebniye-i Hassa Müdürü Seyyid Abdülhalim, Ebniye-i Hassa Kalfaları Salih, Seyyid İbrahim Hilmi ile Istefan / Stefan ve Ohannes Kalfa tarafından yapılmıştır (Yazıcı, 2007, 213).

1264 Cemaziyelâhir 14 / 18 Mayıs 1848 tarihli belge, Hazine-i Evrak Binası'nın anahtarının mimar Fossati tarafından takdim olunduğunu ve yardımları nedeniyle mimarın kardeşine nişan verildiğini belirtmektedir[149], Mimar Fossati'nin parasını alabilmesi, 1265 Receb 2 / 24 Mayıs 1849 tarihli karar ile mümkün olabilmiştir[150]. Ancak bina hemen kullanıma açılmamış, muhtemelen bir süre sıvalarının kuruması beklenmiştir[151]. 1264 Zilkade 28 / 12 Ekim 1848 tarihli belgede, binaya nakledilecek evrak için gerekli olan dolap ve benzeri malzemenin keşif sonucu, 60.000 kuruş masraf gerektireceği belirtilmiştir[152]. Yapının inşa edildikten kısa bir süre sonra tamire ihtiyaç duyduğu 1267 Receb 18 / 19 Mayıs 1851 tarihli belgeden takip edilebilmektedir[153].

1269 Rebiülevvel 26 / 7 Ocak 1853 tarihli belgeden yapının tefrişatının söz konusu olduğu[154], 1269 Şevval 13-14 / 20-21 Temmuz 1853 tarihli belgelerden[155] de, bina için dolaplar ile bir adet merdiven alımına ve bu işin Hüsam Efendi tarafından gerçekleştirilmesine karar verildiği gözlenmektedir.

Binanın yangın tehlikesinden korunacak şekilde iç düzenlemesinin yapılması[156] ve aynı amaçla civarda bulunan ev ve arsaların satın alınması[157] kararı alındığı belgelerden takip edilebilmektedir. Arşiv belgelerine göre, 1858 ve 1883 yıllarında, bina tekrar onarımdan

---

[149] İ. MSM, nr.699.

[150] BOA, İ.MVL nr. 3945. Akyıldız (2004, 147), BOA, A.}MKT nr. 202/42'ye göre, inşaatın bitimine kadar maaş alamayan Mimar Fossati'nin, Nafia Nazırı'nın aracılığıyla 35.000 kuruşa razı edildiğini kaydeder.

[151] Akyıldız (2004, 147-149), 20 Zilkade 1263 / 30 Ekim 1847 tarihli Takvim-i Vekayi, nr. 355'e dayanarak, inşaatın 1847 yılı sonlarında bitirildiğini kaydeder, resmen açılışının ise, 1269 Ca 14 / 23 Şubat 1853 tarihli İ.MVL nr. 9956'daki *"...hazine-i merkumenin küşadı takarrub eylediğine mebni*" ifadesini referans alarak 1853'ten önce yapılmadığını belirtir.

[152] BOA, İ. MSM, nr. 704.

[153] BOA, A.}MKT.MVL, nr. 77.

[154] BOA, İ.MVL nr. 9688.

[155] BOA, A.}AMD, nr. 32, İ.MVL, nr. 10814.

[156] BOA, A.}MKT, nr. 19.

[157] BOA, İ.MVL nr. 4405, 10770; BOA, A.}MKT.NZD, nr. 8.

geçmiştir[158]. Tarihsiz bir belgeye göre, depremde zarar gören yapının tamir edilmesi gerekmiş[159], 1902 yılında tamiri için bir karar daha çıkmıştır[160]. Yapı 1950-1958 yılları arasında, dış cephesinin, taş kaplı bölümler dahil olmak üzere, tamamen sıva ile kaplandığı bir onarım daha geçirmiştir[161].

Kentsel ve tarihi sit alanı içinde kalan tescilli yapının restorasyon çalışmaları 2006 yılında başlamıştır, 2007 sonlarında kullanıma açılması planlanmaktadır[162].

Mimari Yerleşim ve Topografya

Bâbıâli kompleksi içinde, Alay Kapısı'ndan girişte, sağda, düz bir zemine oturan yapının cephe tasarımlarının gelişimi arşivlerden izlenebilmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan[163], yapıya ait ilk çizim olması muhtemel projede, bina tek katlı tasarlanmıştır ve giriş aksına göre simetriktir. Cephe çiziminde giriş kapısının kemerli, iki yanındaki ikişer pencerenin düz atkılı tasarlandığı gözlenmektedir. Cephede Dorik başlıklı pilastrlar veya bir kolonad bulunmaktadır. Iki yandaki kanatlarda pencere açılmayarak duvarlar sağır bırakılmıştır. Merkezde yer alan mekan kubbe ile örtülerek vurgulanmış, iki yandaki mekanlar daha alçak tutulmuş olan tonozlarla örtülmüştür, kubbe ve tonozlarda çatı feneri mevcuttur. Giriş cephesinin çatı örtüsü, üzerinde yazı kuşağı olan yüksek bir parapet duvarının arkasına gizlenmiştir (Şekil A.3.43).

---

[158] BOA, A.}AMD, nr. 27; BOA, İ.ŞD, nr. 3697.

[159] BOA, MAD.d, nr. 14243. Bunun 1894 depremi olması ihtimal dahilindedir.

[160] BOA, DH.MKT, nr, 55.

[161] Y. Mim. Acar Avunduk ile görüşme.

[162] Y. Mim. Acar Avunduk ile yapılan görüşmede, Başbakanlık Devlet Arşivleri 1 No'lu Depo Binası olarak adlandırılan, 3099 sayılı karar ile 16.04.1966 tarihinde tescillenen yapının, restorasyon için görülen lüzum üzerine 2002'de projelendirildiği, 2003'te proje tasdiklerinin bitirildiği belirlenmiştir. 14.04.2003 tarihli, 14835 no'lu 1 No'lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Kararı ile Maliye Hazinesi adına kayıtlı ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'na ait yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon güçlendirme projesi incelenmiş; projenin uygun olduğuna, koruma kurulunun 1.grup olarak belirlenmesine ve mesleki uygulama denetiminin Y. Mim. Acar Avunduk tarafından yapılmasına karar verilmiştir. Buna göre, ilk Osmanlı Arşiv Binası ve yangın önlemlerinin alındığı ilk bina olması nedeniyle, yapıya, özgün olmayan eklerin kaldırılması, özgün dolapların korunması, çağdaş bilişim, havalandırma ve tesisat sistemlerinin döşenmesi suretiyle, okuma-araştırma salonu ve müze işlevinin kazandırılması planlanmıştır.

[163] İ. MSM, nr.659, lef 5'den alıntılayan Akyıldız, 2004, 207.

Bu tasarımdan daha sonra vazgeçilmiş ve Fossati, Meclis-i Vâlâ'da alınan karar doğrultusunda, iki katlı bir bina tasarlamıştır. Bu yeni tasarıma ait, Bellinzona (İsviçre) Arşivi'nde bulunan özgün cephe eskizinde, girişte iki yanında Dorik sütunlar tarafından taşınan üçgen alınlıklı bir sundurma gözlenmektedir. Giriş kapısına, üç yönden basamaklarla ulaşılmakta ve üçgen alınlığın kenarlarında akroterler bulunmaktadır. Zemin katta ve üst katta kapının iki yanındaki, bir miktar geride kalan yüzeylerde birer, üst katta giriş aksının üzerine denk gelen bölümde de üç adet yuvarlak kemerli pencere açılmıştır. Üst katta pencerelerin üzengi hizasında silme kuşağı dolaştırılmıştır. Cephe profilli geniş bir silme ile bitirilmiştir ve çatı bu saçağın arkasında gizlenmiştir. Kubbeyi taşıyan kasnak duvarı ve kubbe daha yüksektir (Şekil A.3.44).

Hazine-i Evrak Binası, muhtemelen uygulama evresinde tekrar değişiklik geçirmiştir. Sonuçta inşa edilen iki katlı yapı, önceki projede olduğu gibi orta eksenlere göre simetrik düzenlenmiş, dikdörtgen prizma formundaki zemin ve birinci kat kırma çatı ile kaplanmış ancak çatı bir parapet duvarı ardına gizlenmemiştir. Binanın merkezindeki kare tabanlı mekan kırma çatı üzerinde yine bir kasnakla yükseltilmiş ancak daha basık bir kubbe ile örtülmüştür. Sade bir anlayışla tasarlanan yapıda katlar birbirinden bir silme ile ayrılmıştır (Şekil A.3.46). Giriş cephesinde, orta aksta bulunan kapının önünde, iki adet Dorik sütun tarafından taşınan üçgen alınlıklı, beşik çatısı kurşun örtülü sundurma bulunmaktadır fakat üçgen alınlığın köşelerindeki akroterler uygulanmamıştır (Şekil A.3.47).

Yapının kısa kenarında her katta beş, uzun kenarında da yedişer adet yuvarlak kemerli pencere açılmış, sol yan cephede, zemin katta, sağ taraftan ikinci pencere sonradan örülerek kapatılmıştır. Giriş cephesinde orta aksa kapı yerleştirildiği için zemin kattaki pencere sayısı dörde inmiştir (Şekil A.3.49). Kubbe kasnağının dört yüzünde birer yarım daire şeklinde pencere açılmıştır (Şekil.A.3.48). Her cephede ortada bulunan üç adet pencerenin yer aldığı duvar, öne çıkarılarak vurgulanmıştır. Bu kısımda pencere kemerleri üzengi hizasından silmelerle süreklilik gösterecek biçimde bağlanmış, pencerelerin alt yüzeyleri bir miktar geri çekildiği için pencereler arasındaki duvar parçaları pilastr haline gelmiştir (Şekil A.3.49), (Şekil A.3.50).

Yapının eski resimlerinde zemin katın köşelerinin ve giriş kapısının iki yanındaki pencere açılan duvar yüzeylerinin taş kaplama olduğu görülmektedir (Şekil A.3.51). 2007'de yapılan restorasyon sonunda zemin katın köşelerine, özgün haline uygun olarak taş kaplanmıştır (Şekil A.3.52).

Hazine-i Evrak Binası'nın 1880'ler civarında çekilen resimlerinde çatıda bacalar gözlenmektedir (Şekil.A.6), (Şekil A.3.45). Bu bacaların bir tamirat sırasında yapıya eklendiği ve sonradan kaldırıldığı düşünülmektedir.

Yapının 1870-1900 arasına tarihlenen bir resminde, kuzeydoğuya bakan yan cephesinin üst katta ortada yer alan üç adet penceresinin de sağır kemer halinde kapatılmış olduğu görülmektedir (Şekil A.3.45).

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan, yapının tek katlı tasarlandığı çizimde, yapı giriş aksına göre simetriktir ve yapıya giriş aksında bulunan tek kollu bir merdiven ile ulaşılmaktadır. Plan kurgusu, ters T şeklinde birbirine eklemlenmiş dört adet kare planlı mekandan ve bunlara servis sağlayan ek hacimlerden meydana gelmiştir. Planda mekanların içine Fransızca mahal adları yazılmıştır. Buna göre ortadaki kare planlı mekan askeriyeye, bunun iki yanında bulunan kare planlı mekanlardan soldaki adalet, sağdaki hariciye, giriş aksında, arkada bulunan mekan ise dahiliye (interieur) belgelerine ayrılmıştır. Adalet ve hariciye belgeleri için ayrılan mekanlar, arkada kare planlı küçük kayıt odalarına açılmaktadır.

Giriş kapısının iki yanına yerleştirilen, nispeten küçük, dikdörtgen planlı odalardan, soldaki memurlar, sağdaki müdür için ayrılmış, her iki mekan da giriş cephesine bakan ikişer pencere ile aydınlatılmıştır. Bunlar haricindeki tüm hacimler penceresiz düşünülmüştür ki bu durum rutubet sorunlarına yol açabileceği için muhtemelen ikinci projede bu karardan vazgeçilmiştir. Merkezde hariciyeye ayrılmış olan mekan kubbe ile örtülerek vurgulanmıştır (Şekil A.3.43).

Yapının Bellinzona Arşivi'nde bulunan iki katlı tasarımına ait plan ve giriş cephesini içeren orijinal çiziminde, 19x19m. kare planlı bir tabana oturduğu görülmektedir (Şekil

A.3.44). Bu çizim üzerine alınan notlarla yapının boyunun sonradan uzatıldığı belirtilmiştir (Can, 1994g, 37).

Plan, giriş aksı ortada olmak üzere üç bölüme ayrılmış, iki yandaki bölümler orta bölüme göre daha dar tutulmuştur. Giriş aksında bulunan iki kollu merdiven eliptik formdadır. Daha dar tutulan yan mekanlar, ortadan ikişer duvarla bölünmüş ve birbirine kapılarla bağlanan üçer mekan elde edilmiştir. Yapının merkezinde ise, kubbe ile örtülü, kare planlı bir mekan bulunmaktadır. Bu mekan, dört yandan çevre hacimlerle bağlantılıdır. İki yanda birer kapı ile yan bölümlere, karşılıklı açılmış geniş kemerlerle de dikdörtgen planlı bir hacme yerleştirilmiş merdiven evine ve bunun simetriği olan, arkada bulunan bir diğer mekana ulaşılmaktadır. Bu arka hacim ve merdiven evi üçer, yan bölümlerdeki orta hacimler birer, köşe mekanlar ise her duvarda birer olmak üzere ikişer pencere ile aydınlatılmıştır.

İnşa edilen yapı, 19.5x23 m. boyutlarında boyuna gelişmiş dikdörtgen planlıdır, giriş kuzeybatıya bakan kısa cepheden verilmiştir. Plan programı da, cephe düzeninde olduğu gibi sade bir yaklaşımla ele alınmıştır. Tasarım, merkezde kare planlı bir orta sofa ve haçvari bir form oluşturacak şekilde dört kenardan sofaya bağlanan biri merdiven evi olmak üzere dört adet dikdörtgen planlı mekan ile haçın yerleştiği dikdörtgenin köşelerinde kalan, yine dikdörtgen planlı dört adet mekandan meydana gelmiştir (Şekil A.3.53), (Şekil A.3.54).

Düşey sirkülasyon sağlayan merdivene, girişin iki yanında birkaç basamakla çıkılan sahanlıklardan ulaşılır, bu sahanlıklardan iki köşede bulunan mekanlara geçiş sağlanmıştır. İki yanda yer alan L şeklinde merdiven kolları, üst katta merkez sofanın önündeki platforma bağlanmış, bu platform bir köprü şeklinde uzatılarak giriş cephesinin iç duvarı boyunca devam eden koridorla birleşmiş ve üst kat köşe odalarına birkaç basamakla ulaşım sağlanmıştır. Merdivenin bulunduğu bu mekanda üç adet pencere ile iç mekana gün ışığı sağlanmaktadır. (Şekil A.3.61).

Her iki katta köşelerde bulunan dikdörtgen planlı odalar uzun kenarda iki, kısa kenarda bir adet pencere ile aydınlatılmıştır. Haç planın kollarını oluşturan mekanlarda ise, planda bir miktar öne çıkarılarak mekana vurgu yapan üçer adet pencere bulunmaktadır.

İç mekanda, orta sofa ve zemin kattaki merkez mekan haricindeki hacimler tonoz ile örtülmüştür (Şekil A.3.56).

İç Mekan Dekorasyonu

Yapının iç mekanında duvarlar ve tavan yüzeyleri, merkez sahanlığın kubbesi hariç olmak üzere sade sıvalı bırakılmıştır. Dökme demirden imal edilmiş kapılar, baklava desenli yüzeyleri içinde çiçek motifleriyle bezenmiştir (Şekil A.3.70). Zemin katta merkez mekana açılan kapı, demir parmaklıklıdır (Şekil A.3.57). Katları bağlayan dökme demir merdivenin, korkulukların oturduğu yan yüzeyi çiçek motifleriyle bezelidir, korkuluk da kıvrım dal motifini çağrıştıracak şekilde tasarlanmıştır (Şekil A.3.59), (Şekil A.3.71). Üst katta, merdivenin merkez sofa ile bağlandığı kısımda bulunan geniş kemer, ahşap doğramalı, ortasında bir kapı bulunan üç bölümlü bir camekanla geçilmiş, kapı hizasının üzerinde yer alan yarım daire şeklindeki cam yüzey de ışınsal motifli demir parmaklıkla örtülmüştür (Şekil A.3.55), (Şekil A.3.60).

Yapının içinde, belgelerin saklanması için imal edilen ahşap dolaplar korunarak günümüze ulaşmıştır. Iç duvarlar boyunca sabit ahşap dolaplar yapılmıştır (Şekil A.3.64). Üst kat merkez sofada, dört adet çift kapaklı dolabın yan yana ve sırt sırta yerleştirilmesiyle oluşan dolap gruplarından dört adet bulunur. Yan hacimlere de bu dörtlü dolap gruplarından birer tane yerleştirilmiştir. Alt kısmı masif kapaklı, üst bölümü çift cam kanatlı olan özgün ahşap dolapların üst hizalarında palmet motifleriyle süslü oymalar bulunmaktadır. Karşılıklı yerleştirilmiş dolaplar, zafer taklarını anımsatacak şekilde bu oymalı motifleri barındıran kuşaklarla birbirine bağlanmıştır (Şekil A.3.62), (Şekil A.3.63).

Duvarlar boyunca yerleştirilmiş olan vitrinli dolapların menteşelerinde, ustaların yazdığı orijinal yazılar bulunmaktadır[164], bu dolapların üst köşelerine akroterler yerleştirilmiştir (Şekil A.3.72). Mekanda bulunan diğer bir dolap çeşidi ise, masif boy kapaklarının üst hizasında ajurlu bir banta sahiptir (Şekil A.3.73). Yapının restorasyon çalışmalarında bulunan Funda Mutlu'nun, üst katta bulunan dolaplarla ilgili görüşleri, en başta duvar

[164] Yapının restorasyon çalışmalarında bulunan Mimar Funda Mutlu'ya verdiği bilgiler için teşekkür ederim.

kenarlarına yerleştirilmiş dolapların mevcut olduğu (Şekil A.3.64), bunlar yeterli gelmeyince kuzeydoğu cephesinde bulunan pencereler kapatılarak oluşan nişlere dolaplar yerleştirildiği, arşiv malzemesinin artmasıyla da mekanın ortasında bulunan dolapların eklendiği yönündedir (Şekil A.3.73).

Üst kat merkez sofada, pandantifler arasındaki yüzeyde açılmış olan yarım daire formundaki pencerelerin iki yanındaki yüzeyler, çerçeve içine alınmış kıvrım dal ve çiçek motifleriyle bezenmiştir. Pandantiflerin alt hizasında, duvar yüzeyini sınırlayan profilli kuşağa yakın, merkez sofayı yan kollara bağlayan kemerlerin iki yanına yerleştirilmiş, gölgeli teknikle yapılmış sekiz adet kalem işi duvar rozeti içinde, çevresi palmet motifleriyle bezenmiş deniz manzaraları betimlenmiştir (Şekil A.3.65).

Merkez mekanı örten kubbenin yüzeyi yoğun bir bezeme programına sahiptir (Şekil A.3.68). Kubbe göbeğinde, merkezinde bir çiçek motifinin bulunduğu bir daire yer alır. Kubbe yüzeyinin diğer bölümleri dörtgen, sekizgen ve yarım sekizgen kartuşlara ayrılmış, her bir kartuşa, 19. yüzyılın dini yapı ve saraylarında da yaygın biçimde uygulanan gölgeli bezeme tekniğiyle yağlıboya çiçek ve kıvrım dal motifleri yerleştirilmiştir (Şekil A.3.67). Kubbe pandantiflerinin yüzeyleri, yumurta ve ok frizleriyle çevrelenmiş ve içlerine, zeytin dalına benzer bitkilerle çevrili biçimde, bir kitap üzerine yerleştirilmiş yer küre, iki yanında kağıt ruloları ve yazı takımları resmedilmiştir (Şekil A.3.66), (Şekil A.3.69). Devlete ait her türlü yazışma ve belgenin saklanması amacıyla inşa edilmiş bir yapıda yer alan yerküre ve kağıt tomarları, binanın işlevine dikkat çeken betimlemelerdir; bu öğeler, Akın (1993, 123-131) tarafından ilk örneği II. Mahmud çeşmesindeki küre formuyla belirlenen, Tanzimat döneminin modern anlayışa ve aydınlanmaya yaptığı vurguyu çağrıştıran simgeler olarak okunabildiği gibi, Tanzimat ile kurulmak istenen etkin bürokratik yapıya bir gönderme olarak da algılanabilir.

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Binanın yapısal bileşenleri, düşeyde yığma tuğla duvar, yatayda dökme demir kirişlerden oluşmaktadır. Duvarlar Hasköy harman tuğlası ile örülmüş, dış cephe silmelerinde ve kaplamalarda Malta taşı kullanılmıştır. Merdiven, oda kapıları, sahanlıklar ve üst katın karşılıklı odalarını bağlayan döşeme, yangına karşı önlem olarak

dökme demirden yapılmıştır, döşemedeki metal kirişlemeler çaprazlama yerleştirilmiştir (Şekil A.3.58).

Y. Mimar Acar Avunduk'un verdiği bilgiye göre, zeminde yapılan kazıda mermer döşeme altında ahşap kiriş ve ahşap kaplamalı bir tabaka bulunmuştur. Bu durum, zemin kat kaplamasının yangın önlemleri için yenilendiğini ortaya koymaktadır.

Arşiv belgeleri arasında, Hazine-i Evrak binası için gerekli olan inşaat malzemelerinin cins ve özellikleri ile, binanın hangi kısmına ne cins malzeme kullanılacağı konusunda hazırlanan ayrıntılı bir inşa defteri mevcuttur. Bu belgede[165] şu ifadeler yer almaktadır:

> *"...2. madde:Hafrolunacak mezkur temel mahallerine Boğaziçi kırma taşından ve Kapanca kumu ve Fransız şuvayder delikli mahlût harc ile ...bölme divâr temelleri inşâsı...*
>
> *3. madde: İnşâ olunacak etrâf-ı erba'a temel divârlârı üzerine yirmi beş santim arzında ve on beş santim kaddında Malta taşından taban keşidesiyle hârici ciheti hâlis İngiliz çimentosuyla taş taklidi sıvalı... cedid taş ve kum kireç harçla mahrûc zemin katı irtifaline değin dahili bölme temellerinin üzerine bilâ-sıva divâr inşâsı…*
>
> *4. madde: İnşâ olunacak bâlâda muharrer zemin katın etrâf-ı erba'a hârici divârlârı üzerine Hasköy'ün kuru tuğlasından seksen santim arzında hâlis harc ile mâhrûc ber-mûceb-i resm pencere ve kapu mahalleri bırakılarak ...pencerelerin hârici ve etrâf bâlâları Marsilya taşından ber-mûceb-i resm silmeli ve kornişli ve meyilli taban ve başlıklı ve dâhili ciheti zemini masâlık mermerinden döşemeli...dâhili ciheti hâlis kuvvetli yağlı kireç ve ketânlı harc ile sıvalı ve kezâ üç kat mermer badanası ve müte'addid ve soba delikli sakf tahta çıkıncaya değin ikinci katın divârının bir metre altı santim ve üçüncü katın elli santim olarak divâr inşâsı...*
>
> *5. madde: Zemin katı bölme divârları üzerine kezâlik Hasköy'ün kuru tuğlasından hâlis harc ile mahrûc ve her katın bâlâsından yirmi kıyyelik lâk demirinden ma'a-hancer bağalamalı hâlis ketanlı harc ile...üç kat yağlı boyalı iki yüzlü kapulu birinci ve ikinci ve üçüncü kat dâhili esâs bölme divârlârın inşâsı...*
>
> *6. madde: Etrâfı mermer taşından sögeli ve dört yüz kıyyeyi tecâvüz etmemek suretiyle bir adet demir zukak kapusu i'mâli…*
>
> *7. madde: Beher kat divârların üzerine evvela yirmi okkalık lâk demirinden taban keşidesiyle icabına göre on altı ve yirmi iki santim palalı ve salonun ba'zan mahallerine yirmi beşlik çiftli ve yekdiğerinden yetmiş beş santim fasılada ve sülügen yağlı boyalı ve tarafeyn başları lâ-ekall yetmiş santim divârlar üzerine bastırmalı binileri beher metrede on dört milimetre kalınlığında dört köşe demirden kuşaklı ve araları demet demirinden çaprazlı ve çakıl ve Moskof çimentosu ile mahlût harc ile imlâlı ve betonlu putrel kirişleme inşası...*
>
> *9. madde: Marsilya pres tuğlasından çimentolu harc ile mâhruc hârici höllük çimentesoyla derz ve üç kat çipek beziryağı tılâlı bâlâsı Marsilya taşından ve galvanizli sacdan şapkalı sakftan iki metre mürtefi' soba bacaları inşası...*
>
> *10. madde: Umûm katların beton ve demir kirişlemeler üzerine yerli ma'mûlâtından ma'a süpürgelik ve çimento harc ile mefruş çiçekli çimento çinisinden döşeme inşâsı...*
>
> *11.madde: Kademelik Marmara mermerinden tahtı mâ'il tesviyeli vechi kaval ve diş açmalı yekdiğerine kurdağzı vâsıtasıyla ve otuz santim kaddında İta[lya] mermerinden süpürgeliği ve*

[165] 1264 / 1848 tarihli BOA, DUIT, 37-2 / 11-10'dan aktaran Demirbaş ve diğ., 2000, 115-117.

gâvsale taşıyla perdâhtlı ve metre-tûlatisi yirmi kıyye sikletinde ve tarafeyni yağlı boyalı çarkûşe demirden parmaklıklı ve üzeri dişbudak ağacından mücellâ küpeşteli ber-muceb-i resm dâhili nerdivân inşâsı...

13.madde: Etrâfı Frenk mermerinden ve ortaları İtalyanın dört santim kalınlık mermerinden pûşideli nerdivân sahanlıkları inşâsı...

15.madde: Avrupa-kâri olmak üzre bi'l-umûm kapuların takımları ve Fransız nev'inden kilidler vaz'ı ve inşâ'âtın hitâmında terâküm eden moloz nakliyesi...binanın inşâsı zemin itibârıyla beher metre muraba'ı lira-yı Osmâni yüz sekiz guruş hesâbıyla on lira-yı Osmâniye balig olacakdır".

Bu belgeye göre hazırlanan inşa defterinde, dış cephede Hasköy tuğlası üzerine taş taklidi sıva ve Malta taşı uygulanması, Marsilya pres tuğlasından, Marsilya taşından ve galvanizli sacdan şapkalı bacalar, mermer söveli demir sokak kapısı yapılması kararlaştırılmıştır. Kat duvarları üzerine putrel kirişleme, beton ve demir kirişlemeler üzerine çiçekli çimento çinisinden döşeme, iç mekanda mermer, demir parmaklıklı, dişbudak ağacından küpeşteli merdiven, Avrupa tipi kapı ve Fransız tipi kilit istenmektedir.

Arşivde bulunan bir diğer belgeye göre[166], binayı yangından korumak amacıyla alınacak önlemlerin geciktiğinden bahsedilmektedir:

"Devletlü Efendim Hazretleri

Malûm devletleri buyurulduğu üzre sâye-i mehâsin-vaye-i hazret-i cihan-daride mukaddemce derun-ı Bâb-ı Ali'de inşâ olunan Evrâk-ı mühimme Hazinesi'nin sirâyet mahzûrundan vikâyesi zımnında terfî' ve inşa olunacak divârıyla Fabrika-yı Hümâyun'da dökdürülecek demir edevâtı vesair şeylerin ber-mûceb-i keşf sür'at-ı tesviyesi..."

Belgede ve devamında, binaya dışarıdan geçebilecek yangına karşı yapılması irade ile kararlaştırılan duvar, pencere ve merdiven demirlerinin imalinin hazineden istenen yüz bin kuruşluk ödenek çıkmadığı için ertelendiği, bu konunun süratle gerçekleşmesi gerektiğinden bahsedilmektedir (Demirbaş ve diğ., 2000, 176).

1950-1958 yılları arasında yapılan onarımda, cephede su alma sorunu olması nedeniyle, yapının tüm cephesi, Malta taşından söve, silme ve saçak profilleri de kaldırılarak, 5 cm. kalınlığında çimento bağlayıcılı dökme mozaik harçla sıvanmıştır. Bu işlemler sonucunda bina özgün görünümünü yitirdiği gibi, dökme mozaik sıva, duvar yüzeyinde

[166] 1265 Cemaziyelâhir 21 / 15 Mayıs 1849 tarihli BOA Y.EE nr. 30 / 2446/51/78.

açılması gerekli derz ve kertikler açılmadığı için yüzeyle aderans sağlayamamış ve yüzeyden ayrılmaya başlamıştır[167].

Yergün (2002, 103), yığma tuğla duvar ile dökme demir kirişlerin bir arada kullanıldığı yapının, İstanbul mimarlığında 19.yüzyılın son çeyreğinde kullanılmaya başlanan metal döşemenin (volta döşeme tekniği) ilk uygulandığı yer olduğunu belirterek, modernleşme döneminin ilk yıllarından, 19.yüzyılın son çeyreğine kadar bu yapıdan başka yatay taşıyıcılarda metal konstrüksiyon kullanılan örnek olmadığına dikkat çeker.

Yapının restorasyonu sırasında, dış cephede sıvalı yüzeyin kaldırılmasıyla, güçlendirme amaçlı demir gergiler açığa çıkmıştır (Şekil A.3.75). Binanın kuzeydoğu cephesinde, zemin kat pencerelerinden ilkinin bir dönem kapı olarak kullanılmış olduğu, restorasyon sırasında ortaya çıkan eşik taşından anlaşılmıştır (Şekil A.3.47), (Şekil A.3.74).

3.2. Tanzimat Dönemi'nde İnşa Edilen Binalarda Çalışan Nezaretler

Tanzimat Dönemi'nde, sonradan Harbiye Nezareti olarak adlandırılan Bâb-ı Seraskeri ve Bahriye Nezareti için yeni binalar inşa edilmiştir. Bu iki bina haricinde, idari amaçlı inşa edilmeyen, ancak sonradan işlev değişikliğiyle nezaretlerin kullanımına ayrılan binalar mevcuttur. Bu dönemde Fuad Paşa Konağı ile üniversite eğitimi için inşa edilen I. ve II. Darülfünûn binaları amacına uygun kullanılamamış ve nezaretlerin yerleşimine açılmıştır. Bu beş binanın ortak özelliği, Tanzimat Dönemi'nde inşa edilmiş ve nezaretlerin kullanımına verilmiş olmalarıdır. Bu yapılar, topografik özellikleri, mimari biçimlenişleri, plan düzeni ve iç mekan kurgusu, dekorasyon, yapım teknikleri ve malzemeler yönünden incelenmiştir.

3.2.1. Bâb-ı Seraskeri / Harbiye Nezareti Binası ve Bağlı Yapıları

Bâb-ı Seraskeri (Serasker Kapısı) kompleksi, Beyazıt'ta, Bayezid ve Süleymaniye camileri arasında kalan yüksek duvarlarla çevrelenmiş alanda, 618 ada, 19 parselde bulunmaktadır.

[167] Y. Mimar Acar Avunduk ile görüşme. Yapının restorasyonunda Malta taşı pilastr kaplamalarının özgün halinde olduğu gibi yerleştirileceği belirtilmiştir.

Serasker Kapısı, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin en üst rütbedeki kumandanı olan seraskerin resmi makamı ve bütün askeri işlerin yürütüldüğü yerdir. Osmanlı kara kuvvetlerinin en büyük kumandanı olan serasker, 1835 yılından sonra, rütbe olarak şeyhülislam, hatta zaman zaman da sadrazam ile aynı seviyede tutulmuştur. Seraskerliğin sadrazamlıkla beraber aynı kişiye verildiği de olmuştur. Tanzimat'ın ilanından sonra Bâb-ı Seraskeri'nin önemi daha da artarak, sadâretten sonra ikinci sırayı almış, askeri alandaki değişikliklere paralel olarak Serasker Kapısı'nda yeni bürolar oluşturulmuştur. 1845 yılında Zaptiye Müşirliği'nin kuruluşuna kadar İstanbul'da zabıta işlerini de Seraskerlik yürütmüştür. 1879'da Bâb-ı Seraskeri Harbiye Nezareti'ne dönüştürülmüşse de, 1884'te tekrar eski şekline çevrilmiş, II. Meşrutiyet kurulmadan önce kesin olarak Harbiye Nezareti adını almıştır (Özcan, 1991a, 364).

Bâb-ı Seraskeri kompleksi, 1875-1882 arasına tarihlenen Ayverdi haritasına göre, duvarlarla çevrelenmiş alan içinde bulunan Daire-i Umûr-ı Askeriye adlı ana yapı, talim alanı olarak kullanılan Bâb-ı Seraskeri meydanı, meydanın doğusundaki yangın kulesi, Beyazıt Meydanı'na açılan Taht kapısı ve iki yanında simetrik düzenlenmiş köşkler, doğuda Mercan Kapısı, batıda Harem Kapısı, kuzeyde Süleymaniye Camii'ne bakan, Taht kapısı aksındaki Süleymaniye Kapısı ve kapının üstünde bulunan Süleymaniye Kışlası, doğuda Kışla-yı Hümayun, kuzeybatıda mutfak, ahır, arabalık, tamirhane ve hamamdan oluşan servis birimlerinden meydana gelmiştir (Şekil A.3.76).

Taht kapısının dışında, doğudaki Misafirhane-i Askeri de Bâb-ı Seraskeri ile beraber inşa edilmiştir.

Bâb-ı Seraskeri'nin dört kapısından Mercan ve Süleymaniye tarafındaki kapılar bugün kapalı tutulmakta, Vezneciler tarafındaki yaya ve araç girişi, Beyazıt Meydanı'na bakan anıtsal kapı ise sadece yaya girişi için kullanılmaktadır.

Tarihçe

Osmanlı'nın İstanbul'daki ilk sarayı olan Eski Saray[168]'ın bulunduğu bu alan, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Bâb-ı Seraskeri'ye ayrılmış, daha sonra da

[168] Artan (1994a, 204), bugünkü Süleymaniye ve Bayezid camileri arasındaki alanda bulunan ve 1455'te kısmen tamamlanmış olan Eski Saray'ın, dört kapıya sahip duvarla çevrili alanda, bahçe içinde harem dairesi, kasır ve köşkler ile idari yapılardan oluştuğunu kaydetmektedir.

Harbiye Nezareti'ne çevrilmiştir[169]. Eski fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla, 19. yüzyılın ortalarında, Eski Saray'dan kalma mahmuz şeklinde üçgen payelerle desteklenmiş II. Mehmed (Fatih) dönemi (1451-1481) surlarının mevcudiyetini koruduğunu, ancak saray yapılarının yıkıldığını belirten Can (1994f, 550), Beyazıt Yangın Kulesi, Serasker Konağı, Süleymaniye Kışlası (Sarı Kışla), Bekirağa Bölüğü, hastane, kitabet dairesi, cephanelik, hamam, depolar, mutfaklar, ahırlar ve nöbet kulübelerinin oluşturduğu yeni yapılar topluluğunun, Barok üslubun öne çıktığı bir kısmı kagir, çoğunluğu ahşap binalar olduğunu kaydeder. 1857 tarihli bir fotoğrafta, Serasker Konağı, sütunlar veya eliböğründelerle taşınan, ahşaptan oymalı sövelere sahip sık yerleştirilmiş dikdörtgen biçimli pencerelerle aydınlanan çıkmaları ile geleneksel düzende ahşap bir konak görünümündedir (Şekil A.3.78), (Şekil A.3.127).

Bâb-ı Seraskeri kompleksinin oluşumu, geçirdiği onarım ve yenilemeler, arşiv belgelerinden izlenebilmektedir. Can (1992, 64), 1826'da Eski Saray binalarının yıkılıp, yerine Serasker Hüseyin Paşa için bir harem dairesi ve diğer yüksek rütbeli subaylar için idari binalar ile bir kışla ve yangın kulesinin inşası görevinin dönemin başmimarı Seyyid Abdülhalim Efendi'ye verildiğini kaydeder[170].

Bâb-ı Seraskeri'de 1831 yılında bir kışlanın yeniden inşa edildiği, 1846'da kışlaların, 1847'de kavasan[171] koğuşlarının ve ahırların, 1848'de top anbarının, kışla kiremitlerinin, misafirhane, evrak mahzeni ve hapishanenin, 1849'da çeşitli bölümlerin ve büyük kapının sol yanında bulunan binanın, 1849'da kışlanın, 1850'de bazı bölümlerin, 1851'de kışla-yı Hümayun ve tomruk dairesinin, iki taş kışlanın koğuş döşemelerinin,

---

[169] Özcan (1991b), 1863'te ikinci defa sadrazamlığa getirilen Fuad Paşa'nın üzerinde seraskerlik hizmetleri de bırakılınca, bürokratik işlerin görüşülmesi için Harbiye Nezareti adıyla bir daire oluşturulduğunu, bu makama serasker yardımcısı olarak Müşir Hurşid Paşa'nın getirildiğini ve kendisine Harbiye Nazırı dendiğini kaydeder. Bu makamın Bâb-ı Seraskeri'ye bağlı bürolardan biri olduğunu belirten Özcan (1991b), seraskerliğin gerçek anlamda nezarete dönüştürülmesinin 1879'da gerçekleştiğini, ancak 1884'te tekrar eski şekline çevrildiğini, 22 Temmuz 1908'de ise yeniden kurularak imparatorluğun sonuna kadar varlık gösterdiğini ifade eder.

[170] 1241 Zilhicce 3 / 9 Temmuz 1826 tarihli MAD.d. nr. 8959. Aynı belgede yer alan 29 Nisan 1826 tarihli keşif defterine göre, "üzeri kurşun örtülü Daire-i Hümayun, serasker paşa hazretlerine ait kiremit örtülü daire, Asakir-i Mansure Nazırı ve kethüdasına ait daireler, Mercan kapısı tarafında dört bölmeli harem dairesi, yangın kulesi, askeri birlikler için tuğla duvarlı, iki katlı kışla ve kagir hamam" inşasından Seyyid Abdülhalim Efendi'nin sorumlu olduğu belirtilmektedir (Can, 1992, 65).

[171] Kavvâs: kapıcı, bekçi (Devellioğlu, 2003, 498)

1852'de büyük kapı üzerindeki alemin, kışla koğuşlarının ve mutfağın, 1854'te tomruk dairesi, tulumba dairesi, süvari ahırları, kışlalar ve hastahanenin, 1855'te deprem nedeniyle kışla ve kasr-ı Hümayun ile bazı odaların tamir edildiği, arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır (Tablo B.3).

Bâb-ı Seraskeri'de 1856 yılında tulumba fabrikası ile bazı mahaller, 1857'de seraskerlik binası, 1858'de yangın kulesi onarılmış, aynı yıl bazı harap mahallerin yeniden inşası söz konusu olmuş ve buralardaki memurlar Bâb-ı Seraskeri'deki kışlaya nakledilmiş, 1859'da mutfak tamir edilmiştir[172]. 1860'ta yangın kulesi yeniden tamir görmüş, 1861'de kışlalar Yenidünya isimli kalfa tarafından tamir edilmiş[173], 1862'de kasr-ı Hümayun onarılmıştır. 1863'de Bâb-ı Seraskeri'nin "harap durumdaki dairesi yıkılmış", yeniden yapılan inşaat süresince, memur ve katipler Taşkışla'ya nakledilmiştir (Tablo B.3). 1864 ortalarına tarihlenen bir belgeden[174], inşaat masrafı için on iki bin kese ayrıldığı, bunun altı bin kesesi verildiği halde hem hazine tarafından kolaylık gösterileceği, hem de binanın inşaatı gecikmeden yapılmaya başlanılmış olacağından seksen senesi bütçesinden de yirmi altı bin kese ayrıldığı anlaşılmaktadır:

> *"...Bâb-ı Seraskerî ebniyesi için lüzumu olan on iki bin kesenin dahî altı bin kesesi ita olunduğu halde hem hazîne-i celilece sühûlet gösterilmiş ve hem de ebniye-i askeriye inşaatı teehür etmeyerek bir taraftan yapılmaya başlanılmış olacağından bunun için seksen senesi bütçesine ber-vech-i muharrer yirmi altı bin kese konulmuş... fî 25 Muharrem sene 1281".*

1869'da yangın kulesi tamir edilmiş ve taşkışla ile hamam inşa edilmiş, ayrıca inşaat için "on bin kese akçenin daha" sağlanması gerekmiştir (Tablo B.3):

> *"Atufetlü Efendim Hazretleri*
>
> *Sâye-i maali-vaye-i Hazret-i Padişahide der-dest-i inşa olan Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskeri ebniyesinin hitamı kuvve-i karibeye gelip bunun masârifatı için mevcut olan on iki bin beş yüz şu kadar kese akçe şimdiye değin sarf olunarak ikmal-i inşaat ve tesviye-i zemin için alet-tahmin on bin keseye daha lüzum göründüğü cihetle suret-i tertibi ifadesine dair Erkan-ı Harbiye Reisi olup ebniye-i mezkûreye nezaret etmekte bulunan Saadetli Mahmut Paşanın takriri manzur-ı ali bulunmak için arz ve takdim kılındı. Elhaletü hazihi Bağdat Hazinesinde mevcut olan yirmi bin*

[172] 1275 Recep 17 / 20 Şubat 1859 tarihli A.MKT.NZD nr. 58 ve 1275 Recep 25 / 28 Şubat 1859 tarihli A.MKT.NZD nr. 36'ya göre, 1859 yılındaki tamirleri Vartan Kalfa yürütmüştür.

[173] 1278 Cemaziyelevvel 24 / 27 Kasım 1861 tarihli İ.DH. nr. 32416'dan çeviren, Tuğlacı, 1993, 722. Bu belgeye göre, Bâb-ı Seraskeri'de, içinde asker bulundurulması imkansız olan kışlalar, hazineye yük olmadan, masrafı ordunun süvari ve topçu alaylarının arpa ve saman bedellerinden ödenmek suretiyle, Yenidünya adındaki kalfaya keşfi yaptırılarak tamir edilecektir.

[174] 1281 Muharrem 25 / 30 Haziran 1864 tarihli İ.DH. nr. 36348.

bu kadar keseden on bin kesesinin ebniye-yi mezkûre için bu tarafa celp ile ikmal-i inşaata müsaraat olunması Zat-ı Vâlâ-yı Seraskeri ve Dahiliye Nazırı Devletli Paşa Hazretleriyle beynimizde münasip gibi tezekkür olunmuş ise de ol bâbda her ne vecihle emr ü ferman-ı Cenab-ı Mülukane şeref-sünuh ve südur buyurulur ise mantuk-ı münifine tevfik-i hareket olunacağı beyanıyla tezkere-i senaveri terkim kılındı efendim. fî 9 Muharrem sene 86" .

Bu belgeye[175] göre, Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskeri binasının bitimi yaklaşmış olup, masrafı için mevcut olan on iki bin küsur kese akçe şimdiye dek harcanmıştır. Erkan-ı Harbiye Reisi olup binanın inşasına nezaret eden Mahmut Paşa, inşaatın tamamlanması ve zeminin düzeltilmesi için, on bin keseye daha ihtiyaç olacağını belirtmiş, bu paranın Bağdat Hazinesinde mevcut olan yirmi bin keseden verilmesi düşünülmüştür. Bu belgenin ekinde bulunan bir diğer belge, inşaatın 1869'da tam olarak bitmediğini ve arazinin şantiye görünümünü koruduğunu ortaya koymaktadır:

"Pişgah-ı Ali-yi Cenab-ı Seraskeriye

Malum-ı Ali-yi Cenab-ı Seraskerileri buyurulacağı üzere Bağdat emvalinden vürud eden akçeden derdest-i inşa olan Bâb-ı Vâlâ-yı Hazret-i ... larileri ebniyesi masârifî için evvelce tahsis ve ita buyurulmuş olan on iki bin beş yüz on bir kese küsur üç yüz sekiz kuruştan daha bir iki hafta masârifatına kifâyet edecek miktar akçe mevcut ise de ebniye-i mezkûrenin ikmal ve itmamıyla teferruatından olan bazı binaların hedm ve inşaları ve haricinde teraküm eden ve kum meydanının ... tesviyesinde zuhuru tabii olan turabın harfiyle denize nakli işleri takriben daha bir on bin kese akçeye mütevakkıf olduğundan ve bi-lütfihi Teala şu gidişle ebniye-i mezkûrenin matlub- ı ali vecihle sonbahara doğru bil-itmam bu kış aklamın derununa nakli me'mul-ı kavi bulunduğundan bunun için be-her hafta veyahut şehri ne miktar akçenin tahsis ve itası nezd-i ali-yi esfanelerinde tensîp buyurulur ise hemen icra-yı muktezasıyla iktizâ eden bir kıta sûretin tanzim ve ita ettirilmesi bâbında emr ü ferman Hazret-i men lehül-emrindir. Fî 29 Muharrem sene 86 ve fî 6 Şaban sene 85" .

Mayıs 1869'a tarihlenen bu belgeden, Bağdat'tan gelen para ile inşa olunan Bâb-ı Seraskeri binası masrafı için önceden ayrılıp verilmiş olan on iki bin beş yüz on bir kese küsur üç yüz sekiz kuruştan bir-iki hafta daha masrafa yetecek miktarda para kaldığı, binanın tamamlanması için teferruattan olan bazı binaların yıkımı ve inşaları ile bunun haricinde, biriken ve kum meydanının düzenlenmesinde ortaya çıkan toprağın denize nakledilmesi için yaklaşık on bin keseye daha ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Binanın sonbahara doğru tamamlanması ve kışın kalem memurlarının içeriye nakli umulduğundan gereken paranın verilmesi istenmektedir.

Lûtfi Tarihi'nin 1283 / 1866-1867 olayları arasında, Eski Saray'ın bulunduğu alandaki yapılar topluluğunun çevre duvarlarının, 1865 Hocapaşa yangını sonrası yollar

[175] 1286 Muharrem 9 / 21 Nisan 1869 tarihli İ.DH. nr. 41070.

genişletilirken yıkıldığı ve Beyazıt Meydanı'na ferahlık getirecek şekilde tekrar düzenlendiği, set duvarının altında sıralanan Bakırcı dükkanlarının da yeniden inşa edildiği belirtilir (Aktepe, 1992, 352-353). 1864-1866'da yıkılıp yeniden inşa edilen Bâb-ı Seraskeri kompleksi, Cumhuriyet ile birlikte bakanlıkların Ankara'ya gitmesi sonucu 1924 yılında[176] Darülfünûn'un yerleşimine açılmış, 1933 yılında ise İstanbul Üniversitesi'nin kullanımına verilmiştir (Can, 1994f, 551).

Anıtsal kapı ile Bâb-ı Seraskeri binası arasında bulunan, daha önce talim alanı olarak kullanılan Bâb-ı Seraskeri meydanı, İsmail Hakkı Bey'in (Baltacıoğlu) Darülfünûn emini olduğu dönemde düzenlenerek ağaçlandırılmaya başlanmıştır (Altun, 1991, 365). Üniversitenin ihtiyacı olan gözlemevi, yemekhane gibi ek binaların inşası, merkez binanın kuzeyine iktisat ve hukuk fakülteleri olarak kullanılan iki yeni kanatın eklenmesi ve 1955'te ana giriş önüne heykeltraş Yavuz Görey'in eseri Atatürk ve Gençlik Anıtı'nın yerleştirilmesiyle, kompleks bugünkü halini almıştır (Can, 1994f, 550-551).

Mimari Yerleşim ve Topografya

Beyazıt Semti'nde, 104 pafta, 618 ada, 19 parselde, Bâb-ı Seraskeri binalarını içeren alan, kuzey ve doğu ile batı ve güney sınırlarının bir bölümünde, kot farkı nedeniyle istinat duvarları ile çevrilmiştir.

Bâb-ı Seraskeri kompleksi içinde, merkez binanın güneydoğusunda bulunan, 85m. uzunluğundaki Beyazıt Yangın Kulesi, 1828 yılında, II. Mahmud tarafından, Senekerim Balyan'a kagir olarak yaptırılmıştır[177], ana duvarları taş, iç merdivenleri ise ahşap olan kule, halen meteorolojik gözlem ve yangın gözetleme amaçlı kullanılmaktadır (Batur, 1994b, 190).

İlk yapıldığında, geniş saçaklı ahşap bir örtü ile sonlanan yapıya, 1849'da, sekizgen planlı ve yuvarlak pencereli, birbirinin aynı plan ve biçimde, ancak oranlı biçimde

[176] Aslanapa, 1985, 28.

[177] Batur (1994b, 190), 1749 tarihli, 1756 Cibali yangınında yanan ilk kule yerine yaptırılan ahşap kulenin 1826'da yıktırılıp Seraskerlik dahilinde tekrar inşa edildiğini, ancak yeniçeri yandaşları tarafından yakıldığını kaydeder. Can (1992, 66, dipnot 38) ise, bu bilginin kesinliğinin doğrulanamadığını belirtir ve keşif defteri 1826'da Seyyid Abdülhalim Efendi tarafından hazırlanan kulenin kitabesinde yer alan, Seraskerlik ile birlikte inşa edildiği yolundaki kayda dikkat çeker.

küçülerek üst üste eklenen, çevrelerinde dar terasları olan, köşeleri yivli pilastralarla vurgulanmış üç kat eklenmiş, 1889'da ise, kulenin üzerine demirden bir gönder dikilmiştir (Batur, 1994b, 190). Kule, köşeleri yuvarlatılmış kesik piramit biçimli bir taban üzerinde, yaprak şeklinde yukarı kıvrılmış pilastr benzeri dilimlerle süslü, soğan biçimli bir alt bölüm ve bunun üzerinde, pilastrlı gövdeye sahiptir (Şekil A.3.78). Kulenin seyir terası olarak kullanılan ve eğrisel hatlarla genişleyen, kemerli pencereli gözetleme katı, dairesel planlıdır. Bu tasarımıyla barok üslup çizgilerini yansıtan kuleye sonradan eklenen üç katlı bölümde Ampir üslup egemendir (Şekil A.3.106).

1858-1861'de ve 1869'da tamir gören kule (Tablo B.3), 1894 depreminde zarar görerek onarılmış (Batur, 1994b, 190), 1997'de de restorasyonu gerçekleştirilmiştir (Okçuoğlu, 2001, 89). 1997 yılındaki restorasyonda, gözetleme katını örten tonozun eteklerinde, pencere üstlerinden başlayan, gri-mavi tonda mimari öğeler ve doğa betimlemeleri içeren geniş bir kuşak ortaya çıkmıştır; pencere araları da kalem işi tekniğinde kurdela motifleri ve bitkisel süslemeler ile bezelidir (Okçuoğlu, 2001, 89-90).

Bâb-ı Seraskeri kompleksi içinde, kuzeybatıda bulunan ve bugün mevcut olmayan mutfak, ahır, arabalık, hamam ve tamirhaneden oluşan servis binaları, kiremit çatıyla örtülü, kagir, tek veya iki katlı, sade tasarlanmış yapılardır (Şekil A.3.76), (Şekil A.3.128).

Süleymaniye Kışlası'nın sağ tarafında inşa edilmiş, ancak bugün mevcut olmayan cephanelik, giriş kapısı dışında açıklığı bulunmayan, dikdörtgen planlı, duvarla çevrili, tek katlı kagir bir yapıdır. Can (2002, 65), yapının Kırımlı Mahmud Ağa'nın başmimarlığı döneminde, 1827 yılında inşa edilmiş olduğunu belirtir (Şekil A.3.127), (Şekil A.3.128).

Bâb-ı Seraskeri kompleksi içinde, kuzeybatıda bulunan hastane, iki katlı, kırma çatılı, kagir bir yapıdır (Şekil A.3.128). Katlar birbirinden silme ile ayrılmış, cephenin merkezindeki giriş bölümü kademeli olarak öne çıkarılarak vurgulanmıştır. Bâb-ı Seraskeri Hastanesi'nin II. Mahmud tarafından kurulduğunu, 1826'da Beyazıt Yangın

Kulesi ile beraber kullanıma açılmış olabileceğini[178] belirten Yıldırım (1994, 345), yapının Balkan Savaşı (1912-1913) sonunda Sıhhiye Eğitim Merkezi olarak kullanıldığını, ancak kompleksin İstanbul Üniversitesi'ne verilmesinden sonra yıktırıldığını kaydetmektedir.

Mercan ve Vezneciler yönündeki kapıların tasarımında, iki yanda, yarım daire kemerli birer niş içeren, içe doğru kavisli duvarlar ile kagir, kare kesitli ve dendanlı parapetlere sahip ayaklar kullanılmıştır.

Seraskerlik merkez binası, hastane olarak inşa edilip sonra kışlaya çevrilen Kışla-yı Hümayun, Taht Kapısı ve iki yanındaki köşkler, Süleymaniye Kapısı, Süleymaniye Kışlası ile Seraskerliğe bağlı, ancak kompleks duvarlarının dışında bulunan Misafirhane-i Askeri binaları, aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

3.2.1.1. Bâb-ı Seraskeri / Harbiye Nezareti

Tarihçe

II. Mahmud tarafından 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, Eski Saray yıktırılarak yerine aynı sene mimar Abdülhalim Efendi tarafından Seraskerlik makamı olarak kullanılan Daire-i Umur-ı Askeriye yapılmıştır[179] (Can, 2002, 65). Bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Binası olarak kullanılan Bâb-ı Seraskeri (Serasker Kapısı) ana binası[180] ise Fransız mimar Bourgeois'nın (1821-1884) eseri olan yapıdır[181] (Can, 1994f, 550), (Eyice, 1996, 30).

---

[178] BOA, 1259 Rebiülevvel 1 / 1 Nisan 1843 tarihli İ.DH. nr. 3708'de, hastane olarak inşa edilen bir binanın kışlaya çevrilmesi, basmahanenin hastane yapılması yolunda bir bilgi bulunmuştur. Hastane olarak inşa edilen yapı hakkında bilgi, Kışla-yı Hümayun ile ilgili bölümde verilmiştir.

[179] Tuğlacı (1993, 507), II. Mahmud tarafından 1827'de yaptırılan binanın dışının kagir, içinin ve sonradan eklenen bölümlerin ahşap olduğunu ifade eder ve mimarının Kirkor Amira Balyan olabileceğini belirtir.

[180] Bina, Ayverdi haritasında "*Daire-i Umur-ı Askeriye*", 1913 tarihli Alman Sendika haritasında "*Ministère de la Guerre*" (Savaş Bakanlığı) olarak adlandırılmıştır.

[181] Tuğlacı (1993, 507), Abdülaziz döneminde temelinden yıktırılarak yeniden inşa edilen yapının mimarının Sarkis Bey Balyan olduğunu belirtir. Ayverdi (1979, 17) ise yapının mimarı olarak Ali Paşa'nın adını verir.

Ahşap olan Serasker Konağı yıkılarak, yerine 1864-1866'da Müşir Namık Paşa'nın, Bağdat'tan tahsil ederek getirdiği devlet alacakları ile yapılan inşaatın uygulamasını, Mühendishane'den yetişen Ali Paşa yürütmüş, bina eminliğini Altunizade İsmail Zühdü Paşa yapmıştır[182]. Yapı, 1894 depremi sonrasında İtalyan mimar Raimondo D'Aronco tarafından onarılmıştır[183]. Yapının 20. yüzyıldaki genel onarımları, Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından, 1922 yılında Harbiye Nezareti olarak kullanılırken ve 1933 yılında Darülfünûn'dan üniversiteye çevrilirken yapılmış, Ekrem Hakkı Ayverdi, 1949-1950'de merkez binada tezyinatlı tavanları koruyup, bozmadan betonarme döşemelere asmak suretiyle büyük çaplı bir restorasyon daha gerçekleştirmiştir (Topuz, 2002, 183, 185, 205), (Binark, 1999, XXI-XXIII). 1988'de yapının cepheleri temizlenmiş, 1993'te girişte çıkan yangından kısmen zarar gören bina tekrar onarılmıştır (Can, 1994f, 551). Ana binada 2002'de bir restorasyon daha yapılmıştır[184]. Bugün, rektörlük, bilim ve sanat merkezi, Hukuk ve İktisat Fakültesi dekanlıkları ile üniversitenin bazı idari büroları bu binada hizmet vermektedir.

Mimari Yerleşim ve Topografya

Dethier (1993 (1876), 25), kompleksin yarımadanın yedi tepesinden üçüncüsünde bulunduğunu belirtir. İnşa edildiği dönemde Tarihi Yarımada'nın en büyük yapılarından olan bina, doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş, dikdörtgenler prizması şeklinde bir kütledir. Bir bodrum üstünde üç kattan oluşan ana yapı, aksiyal ve simetrik bir anlayışta düzenlenmiştir (Şekil A.3.77). Dört cephenin orta bölümünde, girişlerin bulunduğu kısımlar ve iki yanındaki yüzeyler öne çıkarılmıştır. Kütlesel olarak, üç kat boyunca öne çıkarılmış girişler, üçlü açıklıklardan oluşmaktadır, zemindeki daire kemerli kapıların iki yanında birer, birinci katta aynı akslarda üçer yarım daire kemerli pencere açılmış,

[182] Can (1994f, 551), Namık Paşa'nın, olası yolsuzlukları önlemek amacıyla, bahçeye kurdurduğu çadırda ödemeleri bizzat yaptığını belirtir.

[183] Can, 1994f, 551.

[184] Ergün, 2006, görüşme. İ.Ü. Yapı İşleri Teknik Daire Başkanlığında görevli Y. Mim. Atalay Ergün, restorasyonun bir senede tamamlandığını belirtmiştir. Çiftçi (2004, 74), güçlendirme ağırlıklı bu çalışmada, betonarme plaklarda dilitasyon yapıldığını, tüm katlarda duvarlardaki açılma ve yarıkların onarıldığını, sonradan yapılan duvar ve eklerin kaldırıldığını, Horasan harçla hatıl yapıldığını ve köşe birleşimleri ile koridora bakan kapı açıklıklarının metal elemanlarla güçlendirildiğini kaydetmektedir.

yapının diğer pencereleri basık kemerli düzenlenmiştir (Şekil A.3.79), (Şekil A.3.80), (Şekil A.3.81).

Güneyde bulunan ana giriş kapısı mermer iki sütuna taşıtılan giriş saçağı ve taş kaplanmış cephe ile vurgulanmıştır. Orta kemerin iki yanındaki daha alçak tutulmuş giriş kemerleri de sütunlar tarafından taşınmaktadır. Zemin ve birinci katta köşe pilastrları ve kemerlerin yan ve üst bölümleri taş kaplanmış, diğer bölümler sıvanmıştır (Şekil A.3.79). Eş biçimde şekillenen kuzey cephesi girişinde, kemerlerin yan ve üst bölümleri, hem birinci hem ikinci katta sıvalı durumdadır (Şekil A.3.80). Yan cephelerdeki girişlerde, ortada bulunan kemerli kapılar yine sütunlarla taşınmış ve üst bölümleri kesme taşla kaplanmış, ancak iki yandaki kemerler pencere olarak düzenlenmiştir (Şekil A.3.81).Yapıyı boydan boya çevreleyen taşkın birinci kat ve saçak silmeleri yatay hatlar oluşturur. Eşit aralıklarla sıralanmış pencereler profilli sövelerle belirginleştirilmiştir (Şekil A.3.82). Kilit taşlarının vurgulandığı birinci ve ikinci kattaki basık kemerli pencerelerde dökme demir pencere korkulukları kullanılmıştır.

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Simetrik ve aksiyal dikdörtgen planlı, 124x55m ölçülerine sahip (Can, 1994f, 551) yapıda, birbirine dik eksenlerin kesiştiği merkez, avlu olarak düzenlenmiştir. Cam örtülü, kare planlı orta avlunun iki yanında uzun eksen üstünde, doğu-batı yönünde simetrik yerleştirilmiş birer merdiven bulunur (Şekil A.3.83). İki yandaki üç kollu merdivenlere, avludan üçer basamakla yükseltilmiş platformlarla ulaşılmaktadır[185] (Şekil A.3.87). Üç kollu anıtsal merdivenlerin arkasında aydınlık ve servis hacimleri bulunur. Bu merdivenlere simetrik düzenlenmiş birer merdiven de kısa kenarlara yakın kısımlara yerleştirilmiştir.

İç mekanda, orta avlunun iki yanında, kısa eksen boyunca aralıklarla yerleştirilmiş, çokgen planlı piyedastallere oturan sütunlar, kirişlerle birbirine bağlanmış, zemin katta, ön ve arka cephede bulunan karşılıklı iki giriş kapısı arası, bu sütun düzeniyle tanımlanmıştır (Şekil A.3.85). Avlunun dört kenarı boyunca, her katta dörder sütun

[185] Ayverdi (1979, 17), orta avlunun ferah düzenine göre, biraz boğulmuş durumda olan, iki yandaki merdiven evlerinin, 1948'deki ufak onarım sayesinde yapıyla uyumlu hale getirildiğini kaydeder.

yerleştirilmiş, en dıştaki sütunlar, köşeleri tutan kolonlara bitiştirilmiştir. Galeri korkuluğuna bitişik sütunların arasındaki mesafe ortada daha geniş tutulmuştur. (Şekil A.3.86). Avlunun iki yanında bulunan üç kollu merdivenlerin başlangıcında, galeriyi çevreleyen sütunların hizasında dörder adet sütun bulunmaktadır. Bu merdivenlerle aynı aks üzerinde yer alan, binanın iki kısa kenarına yakın yerleştirilmiş ve iki yanı duvarla geçilmiş ikincil önemdeki merdivenler de ikişer sütunla vurgulanmıştır.

Yapının dört kenarında aks hizaları orta bölüm en önde olmak üzere kademeli olarak öne çıkarılmış, orta bölümlerde üçer pencere açılmıştır. Öne çıkarılan bölümlerin iki yanındaki, daha dar tutulmuş mekanlarda uzun aks üzerinde birer, kısa aks üzerinde yine üçer pencere bulunur. (Şekil A.3.83). Bugün, ikinci katta kısa aksta bulunan öne çıkarılmış geniş salonlardan kuzeydeki "Pembe Salon" veya "Doktora Salonu" olarak adlandırılmaktadır. Güneydeki "Mavi Salon" olarak adlandırılan mekan ise özel amaçlı toplantı ve davetler için ayrılmıştır. Bu mekanlar, iki yanda, özel toplantı salonu olarak işlev gören salonlara ve oradan da daha küçük, dinlenme ve bekleme amaçlı odalara açılmaktadır.

Doktora Salonu'nun doğusunda, eskiden Erkan-ı Harb (Genelkurmay) toplantı salonu veya İçtima Salonu olarak adlandırılan oda, bugün Senato Toplantı Salonu olarak kullanılmaktadır[186]. Bu salonların ve bağlantılı odaların iki yanında, kuzey ve güneyde, koridordan bir kapı ile ayrılan ve "çok amaçlı bilim ve sanat bölümü" olarak adlandırılan beşer adet oda yer almaktadır. Orta aksta yerleştirilmiş merdiven evlerinin iki yanında, doğu-batı yönünde yapı boyunca devam eden iki geniş koridora açılan bu odalardan yapının köşelerinde bulunanlar, her iki yönde üçer pencereye sahiptir. Diğer dört oda ise, sırayla iki ve üç açıklıklı cephe düzeni ile alternetifli yerleştirilmiştir. (Şekil A.3.84).

İç Mekan Dekorasyonu

İç mekan dekorasyonunda, galerinin mermer sütun ve korkulukları ile beyaz rengin ön plana geçtiği bir atmosfer yaratılmıştır. Zeminden üst kata doğru, bezeme yoğunluğunun arttığı gözlenmektedir. Galeri korkulukları birinci katta iç içe geçmiş oval motiflerden oluşturulmuş, motiflerin kesişen bölümlerine, birinin sivri ucu aşağı diğerinin yukarı

[186] Tuğlacı, 1993, 514-515.

dönük iki adet soğan biçimli kemer şekli verilmiştir. İkinci katta korkuluklarda farklı bir bezeme uygulanmıştır. Korkuluklar, iç içe geçmiş daireler ve bu dairelerin içine yerleştirilmiş ortası çiçek şeklinde oyulmuş dairesel şekillerle bezenmiştir. Korkuluk bezemeleri, oryantalist bir yaklaşımı çağrıştırır.

Birinci katta sütunları birleştiren kirişlerin galeri korkuluklarının alt hizasında, avluya bakan mermer yüzeylerinde, sütunlar arasındaki mesafe boyunca uzanan dikdörtgen biçimli kabartmalar bulunur. İkinci kat sütunlarının üzerinde galeri boyunca dolaşan kirişlerin galeriye bakan mermer kaplı yüzeyleri ise, korkulukta bulunan ortası çiçek şeklinde oyulmuş daireler ve bu daireler arasında çiftler halinde yerleştirilmiş küçük konsollarla bezenmiştir. Bu mermer yüzeylerin üzerinde, cam örtünün hemen altında dolaşan ikinci bir mermer kuşak, biraz daha öne çıkarılmış ve benzer çiçek motifleri arasında, iki ucu soğan biçimli kemerler şeklindeki motiflerle bezenmiştir (Şekil A.3.88), (Şekil A.3.89). Merdiven korkulukları ise ahşaptan, sade, klasik biçimlenmiş, her basamağa oturan boğumlu elemanlardan meydana gelmiştir. Galerinin iki yanındaki merdivenlerin yan duvarları, koridorlara bakış sağlayan geniş kemerlerle açılmış, bu kemerlerin arası, mermerden kare şeklinde bölümlenen ve içleri metal çiçek motifi ile bezenen korkuluklar ile geçilmiştir (Şekil A.3.90), (Şekil A.3.91).

Galeriyi çevreleyen koridorların ve merdivenlerin tavanları ile sütunları birleştiren kirişlerin yüzeyleri, zemin ve birinci katta iç içe yerleştirilmiş dikdörtgenler ile bezenmiştir. İkinci katın tavan ve kiriş yüzeyleri ise geometrik bölümlere ayrılmış ve bu bölümler gölgeli teknikte kıvrım dal, çiçek ve palmet motifleriyle süslenmiştir (Şekil A.3.92). Zemin ve birinci katta Dorik düzendeki sütun başlıkları çiçek motifi ve yumurta dizisi ile, son kattakı İyon başlıklı sütunlar ise girlandlarla bezenmiştir.

Son katta galeriye açılan, Doktora Salonu ve Mavi Salon olarak adlandırılan mekanların karşılıklı kapıları, yaldızlı bezemeyle vurgulanmıştır. Kapılar, kare içinde daire motifinden oluşan bir frizle çevrelenmiş, iki yanına yivli gövdeleri girland ve volütlerle süslü başlıklara sahip birer sütun yerleştirilmiş, sütunlar, üzerinde triglif ve halka içinde dairelerle süslü metopların yer aldığı yatay atkılarla birleştirilmiştir. Sütunların taşıdığı, koridor aksına dik kirişler, duvarda girlandla süslü başlıklara sahip pilastrlarla karşılanmaktadır (Şekil A.3.93).

Son katta kuzeye bakan ve Doktora Salonu olarak adlandırılan mekanın bezemesinde sarı, kırmızı ve yeşil renklerin yoğun kullanımı dikkat çekmektedir. Duvarlar çifter pilastrla bölümlenmiş, arada kalan yüzeyler ortada büyük bir çiçek ile çevresinde kıvrım dallardan oluşan rumi ve palmet motifine benzer yoğun bezeme ile renklendirilmiştir. Pilastrlar ve pilastrların arasında kalan yüzeyler de tavana kadar benzer motiflerle bezenmiştir. Duvardan tavana geçişte, süs konsolları ve konsollar arasında dikdörtgen panolarla bezeli bir korniş ve onun üzerinde diş frizini andıran sık konsollara sahip bir kuşak bulunur (Şekil A.3.94). Tavanın köşeleri, merkezinde yıldız motifi bulunan altıgen kartuşlarla bezenmiş, arabesk olarak nitelenebilecek tüm kompozisyonun hatları yaldızla belirginleştirilmiş, iç kısımlar yoğun çiçek motifleriyle renklendirilmiştir. Tavan yüzeyini çepeçevre dolaşan bu dış çeperde, kartuşlar arasında kalan panolarda yağlıboya manzara resimleri bulunmaktadır. Tavan göbeğine geçişte, uçları mukarnas benzeri oymalarla süslü eğimli konsollarla bezeli bir kuşak daha görülür (Şekil A.3.95). Tavanın merkezi, baklava biçimli yaprakların iç içe geçmesinden oluşan çok kollu bir yıldız motifi ile vurgulanmıştır.

Doktora Salonu ile bağlantılı yan salonların bezemesi de özenlidir. Daha küçük olan bu salonlarda da, duvar yüzeyleri panolara ayrılarak motiflerle renklendirilmiştir (Şekil A.3.96). Tavan yüzeylerinde merkezdeki çiçek motifli büyük kartuş ile onu çevreleyen geometrik biçimli kartuşların içleri gölgeli teknikte kıvrım dal motifleri ve yağlıboya çiçeklerin resmedildiği madalyonlarla bezenmiştir (Şekil A.3.100). Doktora Salonu yanındaki İçtima Salonu'nun duvarlarında, dikine dikdörtgen panolar ve aralarda sivri kemerler resmedilmiş, tüm kompozisyon grift kıvrım dal ve çiçek motifleriyle renklendirilmiştir. Kemerlerin içinde, baklava desen üzerinde, ortada, kırmızı rengin ağırlıklı olduğu çiçek motifleri görülmektedir (Şekil A.3.97).

Doktora Salonu'nun karşısında bulunan ve bugün "Mavi Salon" olarak adlandırılan mekanın tavan bezeme kompozisyonu, çok kollu yıldız şeklindeki tavan göbeği, altıgen kartuşlar, kartuş içinde manzara resimleri, konsollu kuşaklar ve yoğun grift bitkisel bezeme açısından Doktora Salonu ile benzerdir (Şekil A.3.98), (Şekil A.3.99). Mavi Salon'un duvarlarını bölümleyen çiftli pilastrların yüzeyleri yivlidir, pilastrların arasındaki panolar, rumi benzeri çiçek ve kıvrım dallardan oluşan grift bezeme ile kırmızı, sarı, yeşil ve mavi renklerde bezenmiştir (Şekil A.3.101). Mavi Salon'un iki

yanındaki daha küçük boyutlu salonlar ve onlara bağlanan yan odalarda, duvar yüzeyleri yine panolara ayrılarak motiflerle renklendirilmiştir. Tavanlarda, merkezde çiçek şeklinde tavan göbeği ve iki yanda dikdörtgen biçimli kartuşlar içinde manzara ve gemi resimleri bulunmaktadır (Şekil A.3.102), (Şekil A.3.103). Dinlenme amaçlı yan odalarda, pembe ve yeşil rengin öne çıktığı, bezeme yoğunluğunun azaldığı ve daha sade kompozisyonların yer aldığı gözlenmektedir (Şekil A.3.104).

Can (1994f, 551), Hünkar Dairesi, İçtima Salonu, kabul salonu ve dekorasyonlarından dolayı "Mavi Salon", "Pembe Salon" olarak adlandırılan salonların duvarları gibi zengin bezemeye sahip tavanlarının, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1955'te gerçekleştirdiği onarımda ahşap döşemeler betonarmeye çevrilirken askıya alınarak korunduğunu belirtir.

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Dış cephe duvarları kagir yapıda, ahşap kirişli döşemeler restorasyonda betonarmeye çevrilmiştir. Galeri korkulukları, galeriyi çevreleyen sütunlar mermer, merdiven korkulukları ahşaptır. Çiftçi (2004, 71), dolu tuğla kullanılarak gerçekleştirilen beden duvar kalınlığının zemin katta 100 cm., üst katlarda 90 cm. olduğunu kaydeder.

3.2.1.2. Kışla-yı Hümayun

Tasarımı 1841'de Gaspare Fossati tarafından yapılıp uygulanan bina, Tanzimat yöneticilerinin mimarlık eğitimi almış bir mimara yaptırdıkları ilk yapıdır (Can, 1994b, 128-129).

Hastane olarak tasarlanan bina, yapımından sonra kışla olarak kullanılmıştır. 1843 tarihli bir belgede[187] yer alan "*...Rus devlet-i fehimesi mimarlarından zîrde muharrer olan imza mösyö Fossati yeddinden akdem serasker sabık devletlü Mustafa Paşa tarafından...merkuma tevdi ve ihale buyrulmuş ebniye-i mezkureden o tarihte Bâb-ı Seraskeri'ye vâz ve tesis olunan hastahaneyle Limon iskelesinde inşa olunan karakolhane ebniye inşası musammem bulunan şehr ebniyelere bir numûne olmak üzere ilk olduğuna binaen*" ifadesinden, Fossati'nin sorumluluğundaki Limon İskelesi

[187] BOA, 1259 Şevval 15 / 1843 tarihli İ.HR. nr. 1091'in ekinde, 5 Ağustos 1843 tarihli Fossati'ye ait dilekçeden çeviren Nasır, 1991, 58.

Karakolu[188] ile beraber, Bâb-ı Seraskeri hastanesinin, İstanbul'daki diğer yapılara örnek olmak üzere, deneme amacıyla inşa edilen ilk yapılar olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihçe

Arşiv belgeleri, 1842'de inşaatı süren hastaneye, 1843'te eklenen mahallerin masrafının üç yüz kese olduğunu, 1843 Nisan ayında hastane olarak inşa edilen yapının kışlaya ilave edildiğini ve basmahanenin hastane yapıldığını ortaya koymaktadır (Tablo B.3).

250 yataklı Askeri Hastane (Ospedale Militare) olarak tasarlanıp, yapımından sonra kışla olarak kullanılan binanın, İstibdat döneminde askeri tutukevi yapıldığını ve Bekirağa Bölüğü olarak tanındığını kaydeden Can (2000, 132), bugün İstanbul Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi kullanımındaki binanın kapsamlı müdahaleler ve ekler nedeniyle özgün halini büyük ölçüde yitirdiğini belirtir[189].

Mimari Yerleşim ve Topografya

Bâb-ı Seraskeri binasının kuzeydoğusunda (Şekil A.3.76), eğimli arazide bulunan yapının avlu cephesi bir, Haliç'e ve Boğaz'a bakan cephesi ise istinat duvarı sayesinde iki katlıdır. Tarihi Yarımada'nın Beyazıt sırtında, Haliç'e doğru eğimin başladığı yerde konumlanan yapının yüz metreye yaklaşan geniş cephesi ile etkileyici niteliğine dikkat çeken Can (2000, 132), binanın, adeta, aynı mimar tarafından Beyoğlu'nda inşa edilen, büyük ölçülerdeki Rus Elçiliği'ne bir karşılık olduğunu ifade etmektedir (Şekil A.3.131). Monoblok bir kitleye sahip yapının kuzey ve güney cepheleri kademeli girintilerle hareketlendirilmiştir (Şekil A.3.128).

Avlu ve Boğaz'a bakan iki uzun kenarın ortasında, dört adet sütun üzerinde, üçgen alınlıklara sahip giriş saçakları bulunmaktadır (Şekil A.3.130). Üçgen alınlıklı girişler bugün mevcut değildir, yapının kuzey ve güney cephelerindeki kademeli olarak içe

[188] Allom gravüründen, yapının deniz kıyısında, iki katlı, sütunlar üzerinde üçgen alınlıklı, neoklasik düzende olduğu anlaşılmaktadır. Eyice (1997, 119), karakolun 1957'de yıkıldığını belirtir, Can (2000, 133) ise, bölgenin 20-25 yıl sonrasına tarihlenen fotoğraflarında görülmeyen yapının ilk Galata Köprüsü'nün inşaatı sırasında yıkılmış olabileceğini ifade eder.

[189] Nasır (1991, 59), yapının 1948-1950 yılları arasında yıkılmış olduğunu kaydetmektedir.

doğru şekillenen yüzeyler, eklerle dışa taşacak şekilde düzenlenmiş ve bu cepheler özgün halini kaybetmiştir (Şekil A.3.129).

Projede orta sofa üzerinde basık bir kubbe ve tonoz örtü deneyen Fossati'nin uygulamada çatı feneri gerçekleştirdiğini kaydeden Can (1994b, 128), bu fenerin daha sonra kaldırıldığını[190], ayrıca eskizlerde parapetli görünen çatının, saçaklı inşa edildiğini belirtir[191].

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

En geniş yerinde 40x98m (Can, 2000, 132) ölçülerine sahip, aksiyal simetrik düzenlenmiş, dikdörtgen planlı yapıda, kısa kenarlar kademeli olarak içe doğru şekillenmiştir (Şekil A.3.129). Köşe mekanlar uzun kenarlarda öne doğru çıkarılmıştır. Uzun kenar ortasında bulunan girişten, merkezdeki dikdörtgen planlı mekana geçilmektedir. Orta mekanın iki yanında iki yöne uzanan koridorlar ve koridorlara açılan çift kollu merdivenler yer alır. İki yönde uzanan koridorlar, kısa kenarlara paralel koridorlarla birleşir. Koridorlar boyunca mekanlar sıralanmıştır. Ana koridora paralel bir iç koridor daha bulunmaktadır.

İç Mekan Dekorasyonu

Özgün halini büyük ölçüde yitirmiş olan yapının iç mekan düzeni ile ilgili olarak Eldem (1979, 152) "*sofa eyvanlarının çifter Toskan başlıkla ayrıldığını, tavanda sade ve pasalı koltuk silmeleri ve zengin ampir üslubunda bezemenin yer aldığını, kapı pervazlarında da yine ampir üslubunda bezemelerin bulunduğunu*" belirtmektedir.

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Yapı, 1843 tarihli Limon İskelesi Karakolu'yla beraber, İstanbul yangınlarına önlem olarak deneme amacıyla tuğla yığma kagir taşıyıcı sistemle inşa edilmiş ilk iki

[190] 1281 Rebiülâhir 18 / 19 Eylül 1864 tarihli A.}MKT.MHM. nr. 47'de *"Bâb-ı Seraskeri'deki taş kışlanın orta merdivenleri üzerinde bulunan ahşap fenerlerin yıkılarak, yerine yapılacak camekan*" ifadesi, bu değişimle ilgili olabilir.

[191] Eldem (1979, 60), yapının "alçak nispetleri ve geniş çatısıyla" çevresine uygun olduğunu, ancak Abdülaziz yapısı Serasker Kapısı'nın büyük kütlesiyle İstanbul siluetini bozduğunu dile getirmiştir.

uygulamadan biridir[192] (Can, 1994b, 128-129). Zemin katta yaklaşık 1.25m., birinci katta ise 0.95m. genişlik ile oldukça kalın inşa edilen duvarları, yapının yığma tuğla taşıyıcı duvar kullanılarak inşa edilen ilk örnek olmasına bağlayan Yergün (2002, 84), ahşap kirişleme kat döşemelerinin betonarmeye çevrilmesiyle yapının taşıyıcı sisteminin özgünlüğünü yitirdiğini kaydetmektedir.

3.2.1.3. Taht Kapısı

Bâb-ı Seraskeri kompleksinin, Beyazıt Meydanı'na bakan anıtsal kapısı, avlunun güney yönünde bulunmaktadır.

Tarihçe

Beyazıt Meydanı'na açılan kapının 1827'de yaptırıldığını ifade eden Can (1994f, 550), Nizamiye Kapısı olarak adlandırılan bu kapının dört cephesinde eğrisel saçakları ve kıvrık dilimli kubbesi ile simgesel bir anlam kazandığını belirtir. Ayverdi (1979, 20), bu kapının, Bâbıali'nin Soğukçeşme yönüne bakan iki yanı çeşmeli büyük taç kapısının eşi olduğunu kaydeder. Kuban (1994a, 185), her iki kapının, İstanbul'un en pitoresk barok saçaklarından olduğunu belirtir.

Can (1994f, 551), Barok mimari üslubundaki bu eski kapının yerine yapılmış olan ve Beyazıt Meydanı'na bakan zafer takı şeklindeki anıtsal kapının mimarı olarak Bourgeois'nın yanı sıra Bekir Paşa'dan da bahsedildiğini belirtir. 1256 / 1840'da Avrupa'ya eğitim için gönderilen ilk öğrenciler arasında bulunan ve Londra'da eğitim gören Mühendis Bekir Paşa'nın, selatin camilerini esas tutarak İstanbul için bir şehir planı hazırladığını ve Yedikule'deki yaldızlı kapının bulunduğu yere, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a ilk girdiği kapı farzederek, zafer takı şeklinde bir kapı tasarladığını aktaran Albatı (1945, 6-7) ve Şapolyo (1947, 833-834), bu kapı krokisinin, sonradan, Bağdat'tan getirttiği para ile Bâb-ı Seraskeri binasını yaptıran Namık Paşa tarafından Beyazıt Meydanı'na bakan kısımda uygulandığını kaydederler.

[192] Can (2000, 132), İsviçre Bellinzona arşivinde, Bâb-ı Seraskerat Hastanesi'nin Gaspare Fossati tarafından hazırlanan kat planı çizimlerinin kenarlarında yapıda kaç adet tuğla kullanılacağını gösteren hesapların bulunduğunu belirtir. Bu belge, yapının modern ölçülü tuğla ile yığma kagir teknikte tasarlandığını kanıtlamaktadır.

Mimari Yerleşim

Üç açıklıklı Roma zafer takı şeklindeki kapının iki tarafında dendanlı iki katlı kuleler bulunur. Kapı açıklıklarını oluşturan ve birer sütuna oturan kemerlerden iki yandakiler basık, daha geniş ve yüksek tutulmuş olan ortadaki ise at nalı biçimindedir. Kemerlerin avlu ve meydan cepheleri, kitabe ve yazılar hariç[193], birbirinin eşi olarak düzenlenmiştir (Şekil A.3.107). Beyaz mermer ve pembe breşten almaşık olarak örülmüş kemerler, iki yanda piyedestaller üzerinde yükselen yeşil mermer sütunlara oturur. Piyedestaller ve sütun başlığı üzerindeki yatay tablalar, ortadaki kemerin iki yanında yer alan çiftli sütun gruplarında ortaktır. Sütunlar, avluya bakan cephede beyaz mermerdendir (Şekil A.3.110)

Yanlardaki iki katlı kulelerin meydana bakan üç yüzeyi, zemin katta, sivri kemerlerin açıldığı nişler şeklinde düzenlenmiş ve kemer içlerine dökme demir eğrisel hatla sonlanan kapılar yerleştirilmiştir. Bu kemerlerden kapı tarafında olanların, yapının eski fotoğrafında, yüzeyi bezemeli, sağır kemer şeklinde olduğu görülmektedir (Şekil A.3.106). Birinci katta, kemer açıklıklarının aksında birer at nalı kemerli pencere bulunur. Alttaki sivri kemer ve üstteki at nalı kemerli pencere, her yüzeyde, üstteki yatay kısmı sivri kemer sırası şeklinde bir motifle bezeli, iki kat boyunca yükselen bir çerçeve içine alınmış, meydana bakan kısımlarda, bu motif kuşağının ortasına birer saat yerleştirilmiştir. Kulelerin avluya bakan cephelerinde, zemin katta sivri kemerli birer kapı, iki yanda sivri kemerli pencereler, üst katta yine aynı akslarda at nalı kemerli pencereler ve iki kat boyunca yükselen, üst kısmı sivri kemer motifli çerçeveler yer alır (Şekil A.3.110).

Kulelerin dışa bakan yan cephelerinde, zemin katta dört adet sivri kemerli, üst katta aynı akslarda at nalı kemerli pencere açılmıştır. Merkezde palmet motifli bir alınlıkla sonlanan kapının üstü beşik çatıyla örtülmüştür, kulelerin üst yüzeyi ise teras şeklindedir. Bir kat yüksek tutulmuş orta bölümde, iki yandaki üçlü açıklıkların ortasında yer alan kapılardan teraslara ulaşılmaktadır. (Şekil A.3.105).

[193] Meydana bakan cephenin ortasında, "Daire-i Umûr-ı Askeriyye" yazısı, bunun sağında Fetih suresinin birinci ayeti, solunda üçüncü ayeti bulunur. Kapının iç tarafında ise, Kazasker Mustafa İzzet Efendi hattıyla tarih beyti yer alır (Altun, 1991, 364).

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Zafer takı şeklindeki kapının, iki yanındaki dikdörtgen tabanlı kuleler, seraskerlik avlusuna ve Beyazıt Meydanı'na bakan kısımlarda, yarım sekizgen plana sahiptir (Şekil A.3.109). Kulelerin avluya bakan cephelerinin ortasında yer alan kapılardan çift kollu merdivenlerle üst kata çıkılır. Kapının merkez bölümündeki kemerler arasında kalan kare planlı taban, iç yüzeyde pandantifli kubbe ile, yanlardaki dikdörtgen planlı bölümler tonozla örtülmüştür.

Dekorasyon

Kemerlerin oturduğu tablaların üstünde yükselen bölümler, kulelerin dendanlı kısımlarının başlangıç hizasında çerçeve oluşturacak şekilde birleştirilmiştir. Bu çerçeve içinde, iki yandaki basık kemerlerin üstünde kalan yüzeyler, ortadaki at nalı biçimli kemerin bitiş hizasına kadar, ağ şeklinde bezeme ile kaplanmıştır. At nalı biçimli kemerin köşelerinde kalan üçgen yüzeyler de, ortada birer çiçek motifinin yer aldığı kıvrım dallarla yoğun biçimde bezenmiştir. Bu bölümün üzerinde, yeşil zemin üzerine yaldızla yazılmış kitabeler bulunur (Şekil A.3.107). Kitabe üzerinde, alt ve üst hizada mukarnas bezemeli kuşaklarla çevrelenmiş "İstanbul Üniversitesi" yazısı[194], kuşağın altında roma rakamlarıyla tarih, üstünde ise oval madalyon içinde "T.C." harfleri yer alır. Bu madalyonda daha önce Abdülaziz'in tuğrası bulunduğunu kaydeden Altun (1991, 364), Şefik Bey hattı celi sülüs kitabenin de 1282 /1865 tarihli olduğunu belirtir.

Kubbe ve pandantiflerin iç yüzeyi, palmet ve rumi benzeri motiflerle bezenmiştir. Yanlardaki tonozların iç yüzeyleri de benzer motiflerle bezelidir. Yüksek tutulmuş kubbenin yan hacimlere bağlantısını sağlayan sivri kemerlerin içine daha alçak tutulmuş basık kemerler yerleştirilmiş ve arada kalan yüzeyler de bitkisel bezeme ile doldurulmuştur (Şekil A.3.108). Cephelerde görülen ağ bezeme, mukarnaslı Moresk sütun başlıkları[195], tablalar, iki renkli sivri kemerler ile at nalı biçimli kemerler, ikili sütun grupları, Magrip-Endülüs kökenli Oryantalist unsurlardır.

[194] Bugün kapının iç avluya bakan yüzeyinin aynı kısmında, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'nden bir bölüm bulunmaktadır.

[195] Saner (1998, 75), Osmanlı mimarlığında da kullanılan mukarnaslı sütun başlıklarının özgün örneklerinin Elhamra Sarayı'nda bulunduğunu kaydetmektedir.

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Kapı ve iki yanındaki kuleler kagir, parmaklıklar dökme demirdir. Cepheler kesme taşla kaplanmıştır.

3.2.1.4. Köşkler

Tarihçe

Anıtsal giriş kapısının her iki yanında ve kapıya eşit uzaklıkta bulunan birbirinin eşi iki köşkten, Biniş Dairesi olarak inşa edilmiş olan batıdaki, eskiden rektörlük ve senato binası iken bugün Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Şehzadeler Dairesi olan doğudaki ise, Profesörler Evi olarak kullanılmaktadır. Ergün (2006), 2002 yılında köşklerin cephelerinin temizlendiğini belirtmiştir.

Mimari Yerleşim ve Topografya

Köşkler, yükseltilmiş bodrum kat üzerinde tek katlıdır, kuzey-güney aksına göre simetrik düzenlenmişlerdir. Köşklerin avluya bakan cephelerinde, Barok, eğrisel hatlı tek kollu birer merdivenden, ortadaki daha yüksek tutulmuş, dilimli üç adet Moresk kemeri taşıyan, ikisi serbest, ikisi yan duvarlara bitişik dört adet sütunun meydana getirdiği revağa ulaşılır. Giriş, yükseltilmiş üçgen bir alınlıkla vurgulanmıştır (Şekil A.3.105), (Şekil A.3.111). Bu portikonun iki yanında, konsollarla desteklenen Fransız balkona sahip birer sivri kemerli pencere yer alır (Şekil A.3.113).

Köşklerin, güneye, Beyazıt Meydanı'na bakan ve iki yandaki düz yüzeyler arasında, eşit genişlikte beş yüzey ile katlar boyunca öne çıkan cepheleri, hareketli bir kütle tasarımını ortaya koymaktadır. Bu bölümün her yüzeyinde birer dikdörtgen niş içine, iki yanda ince pembe sütunlara oturan Magrip kökenli at nalı biçimli kemerler yerleştirilmiş, her kemerin içine Moresk dilimli sivri kemerli birer pencere açılmıştır. Kemerler, beyaz mermer ve pembe breşin alternatif düzende kullanımıyla örülmüştür (Şekil A.3.114). Saner (1998, 129), pembenin, Oryantalist uygulamalarda tercih edilen bir renk olduğunu belirtmektedir. Bu bölümün iki yanındaki düz yüzeylerin her birinde, birer üçgen kemer içinde, ikili gruplar halinde düzenlenmiş, üçgen kemerli pencereler bulunur. Bu pencere kemerleri de beyaz ve pembe taşların alternatifli yerleşimiyle oluşturulmuştur. Bodrum

katın aynı akslarda bulunan pencereleri ise baklava deseni parmaklıklı, sivri kemerlidir (Şekil A.3.113). Pencerelerin üzerinde mukarnaslı bir kuşak dolaşır. Bu kuşağın üzerinde, her pencerenin genişliği kadar, ortada bir daire ile iki yanında yatay sivri kemerleri andıran panolardan oluşan bir düzenleme bulunur. Tüm kütle, Osmanlı-İslam dekorasyonunun yorumlandığı, palmet motifli bir kuşak ile sonlanmıştır (Şekil A.3.106).

Bugün, köşklerden batıdakinde, portikonun üzerinde "dekanlık", doğudakinde "profesörler evi" yazıları bulunmaktadır. Bu yazılar ile dilimli kemerler arasında kalan yüzeyler, ağ bezeme doldurulmuştur (Şekil A.3.115). Kuzeye bakan avlu cephesinde ve güneye bakan meydan cephesinde, kemerleri destekleyen sütunların üzerinde mukarnaslı Moresk başlıklar bulunmaktadır. Portikonun gerisinde, giriş kapısı ve iki yanındaki birer pencere, dilimli yüksek Moresk kemerler içinde, at nalı kemerlidir. Giriş kapısının üzerinde, daha yüksek tutulmuş at nalı kemerli kısım, pencere olarak düzenlenmiştir (Şekil A.3.116).

Portiko, yüzeyi sarı, mavi, kırmızı ve yeşil renklerde yoğun bezemeli üç adet kubbecik ile örtülüdür. Portikonun pembe renkli yan duvarlarında, at nalı kemerle sonlanan birer niş düzenlenmiştir (Şekil A.3.112). At nalı biçimli kemerin iç yüzeyi, merkezde birleşen ışınsal dilimlerle, gri ve beyaz renklerde alternatifli bezenmiştir. Nişlerin iç yüzeyleri, mihrap düzenlemelerini andırır. Nişlerde, yarım daire ve sivri kemerli üç adet sıradan oluşan ve benzeri sütun başlıklarında görülen bezeme dikkat çeker (Şekil A.3.117). At nalı ve dilimli kemerler, portikonun ağ bezemeli yüzeyi, Moresk sütun başlıkları, portikodaki kubbecik ve nişler, köşkleri oryantalist yapan özelliklerdendir.

Köşklerin, Topkapı Sarayı ilk yapılarından Çinili Köşk'ün (1472-1473) kütlesinin 1/1.4 oranında küçültülmüş kopyaları olduğunu kaydeden Saner (1998, 76), arazideki kot farkından yararlanılan yerleşim düzeni ve yarım sekizgen çıkmanın ortak kütle özellikleri olduğuna dikkat çeker ve "2. Mehmet üslubu" ile ilgilenen Bourgeois'nın, biniş köşklerini tasarlarken Çinili Köşk'ü model aldığını belirtir. Oryantalizm ile Osmanlı mimarlığının geçmiş biçim diliyle yenilenmesi çabalarının eşzamanlı olduğunu ortaya koyan bu çabada, erken Osmanlı mimarlığı referansları önceliklidir (Saner, 1998, 76). Can (1994f, 551) ise, Bekir Paşa'ya ithaf edilen tasarımların, oryantalist eğilimli

mimari elemanları İstanbul'a taşıdığı bilinen ve Bekir Paşa'nın da temasta olduğu İtalyan mimar Gaspare Fossati'nin çalışmaları ile benzerlik gösterdiğine işaret eder.

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Birbirinin eşi olan köşklere, avlu tarafında, üç basamakla çıkılan oval planlı mermer biniş platformundan erişilen, kenarları eğrisel hatlara sahip, tek kollu bir merdiven ile girilmektedir. Geleneksel sivil mimariye ait plan özellikleri, revaklı giriş ve eyvanlı köşe odaları ile tasarıma katılmıştır (Şekil A.3.118).

Merdivenin iki yanında bulunan sütunlarla belirlenen revaklı giriş, ortada kapı ve iki yanda birer pencerenin yer aldığı üç açıklıklı bir düzenlemeye sahiptir. Kapıdan, orta sofa olarak adlandırılabilecek kare planlı bir mekana geçilir. Mekanın orta eksenlerinde bulunan kapılardan yan mekanlara ulaşılmaktadır. Soldaki kapı merdiven evine açılır ve buradan kuzey ve güneyde bulunan, kareye yakın dikdörtgen planlı köşe odalarına geçilir. Kuzeydeki odanın iki cephesinde birer, güneydeki odanın güney cephesinde iki, yan cephesinde bir pencere açılmıştır. Sofanın sağında bulunan üç mekan da, merdiven evi hariç aynı şekilde düzenlenmiş, sadece sofaya bağlanan kısım küçük bir koridor haline getirilerek, kuzey ve güney köşe odaların arasına merdiven yerine, kare planlı ve tek pencereli bir oda yerleştirilmiştir.

Yapının giriş aksında bulunan ve güneye bakan, yarım sekizgen planlı en büyük mekan, dışa çıkma yapan beş yüzeye sahiptir, her yüzeyde birer pencere açılmıştır (Şekil A.3.123). Bu bölümün bodrum katında, aynı akslarda, baklava desenli parmaklıklarla örtülü sivri kemerli pencereler bulunmaktadır (Şekil A.3.122).

Saner (1998, 76), köşk planlarının, yarım sekizgen çıkma ve orta sofa açısından Topkapı Sarayı ilk yapılarından Çinili Köşk planı ile benzerliğine dikkat çeker. Bugün yükseltilmiş bodrum katlar servis hacimleri için kullanılmaktadır. Üst katlarda mekanlar, dıştan kırma çatı içine alınan tonoz örtüye sahiptir.

İç Mekan Dekorasyonu

Oryantalist yapılarda iç mekanda görülen kırmızı, mavi ve sarı renkler (Saner, 1998, 127), ikiz köşklerin iç mekan bezemelerinde de tercih edilmiştir. Bunlara ek olarak yeşil rengin de kullanıldığı gözlenmektedir (Şekil A.3.119), (Şekil A.3.120). İç dekorasyonda,

renk ve motif seçiminde Beylerbeyi Sarayı iç mekan düzenlemelerini hatırlatan bir yaklaşım gözlendiğine dikkat çeken Saner (1998, 76), biniş köşklerinin Beylerbeyi Sarayı ile hemen hemen aynı olan inşaat tarihinin, bu yapılar arasındaki tasarım yakınlığını desteklediğini kaydeder. Eğrisel biçimli merdivenlerden doğu köşkünün merdiveni bugün hazır mozaik, metal korkuluklu, batı köşkünün merdiveni ise ahşap kaplamalı ve ahşap korkulukludur (Şekil A.3.121), (Şekil A.3.126). Köşklerde, duvar ve tavan yüzeyleri bitkisel ve geometrik bezeme ile kaplanmıştır. Tavanda, madalyonlar içinde yağlıboya çiçek motifleri uygulanmıştır. Tonoz eteklerinde ve kapı üstlerinde manzara resimleri bulunmaktadır (Şekil A.3.119), (Şekil A.3.120), (Şekil A.3.123), (Şekil A.3.124), (Şekil A.3.125).

3.2.1.5. Süleymaniye Kapısı ve Süleymaniye Kışlası

Orta kısmından dik bir rampa ile Bâb-ı Seraskeri arka avlusuna geçilen Süleymaniye Kapısı'nın üzerinde, bugün mevcut olmayan Süleymaniye Kışlası bulunmaktaydı (Şekil A.3.132).

Tarihçe

Bilecik (2004), Süleymaniye Kışlası'nın ilk olarak 1826'da inşa edildiğini, kapının ise kışlanın 1870'lerde yeniden inşası sırasında açıldığını kaydetmektedir. Sarı Kışla adıyla da anılmış olan Süleymaniye Kışlası, cumhuriyet döneminde Yüksek Öğretmen Okulu ile Halkevi Talebe Yurdu'na ev sahipliği yapmış, sonradan yıkılmıştır (Altun, 1991, 365), (Aslanapa, 1985, 28).

Mimari Yerleşim ve Topografya

Bâb-ı Seraskeri meydanına ulaşımı sağlayan anıtsal Süleymaniye Kapısı, Ampir düzende oluşturulmuştur. Kapı, ortada yarım daire şeklinde bir kemer içinde bulunan giriş kapısı, iki yanında piyedestallere oturmuş, yatay atkılar taşıyan çifter sütun ve sütunların yanında birer yarım daire biçimli kemer içinde pencereden oluşan düzenlemeye sahiptir. Pencerelerin iki yanı, kesme taş yüzeyler ile doldurulmuş, duvar ile bitişen kenarlar, yatay atkı taşıyan ve piyedestallere oturmuş çifter pilastrla sınırlanmıştır. Tüm yüzey, bir diş frizi ile sonlanan yatay bir kuşak ile geçilmiş, tasarım, bu kuşağın üzerinde bulunan, kapıya denk gelen kısımda, üzeri kıvrım çiçek motifiyle

bezeli dairesel bir alınlığa sahip parapetle sonlanmıştır. Parapetin sütun çiftlerine denk gelen bölümleri, daha küçük boyutlu dairesel alınlıklar ile vurgulanmıştır. Kapının ve pencere kemerlerinin kilit taşları belirgindir, kapının iç kısmında, iki yanda, kemerin üzengi hizasına dek yükselen çiftli sütun grupları bulunur (Şekil A.3.132).

Süleymaniye Kışlası, Süleymaniye Camii'nin yakınında, Bâb-ı Seraskeri ana binasının arkasındaki avlunun kuzeyinde, ana binaya paralel durumdaydı (Şekil A.3.76). Eldem (1979, 109-110) tarafından yayınlanan bir fotoğrafta, Serasker Konağı'nın arkasında, kışla olarak belirtilen, üçgen alınlıkları şemselerle bezeli büyük bir yapı bulunmaktadır. Robertson tarafından çekilen eski bir fotoğrafta ise, üçgen alınlığı olmayan bir yapı görülmektedir. Daha geç tarihli olan bu fotoğraf, kışlanın yenilenmeden önceki halini yansıtmaktadır (Şekil A.3.127). Buna göre, Süleymaniye Kışlası, yenilenmeden önce, orta eksene göre simetrik, uzunlamasına gelişmiş, bodrum kat üzerinde iki katlı bir kütledir. Ortada bulunan ve iki sütunun belirlediği üç açıklıkla vurgulanan giriş aksı, üstte üç pencereli bir yüzeye sahip çıkma ve iki yanda aynı hizada, her katta ikişer pencere içeren yüzeylerle öne çıkarılmıştır. Çıkmanın derinliği bir pencere içerecek kadardır.

Tüm pencereler dikdörtgen biçimlidir ve her katta, kısa kenarlarda beşer, öne çıkan girişin iki yanında on dörder pencere bulunmaktadır. Kırma çatı ile örtülü yapının köşeleri ve giriş açıklığının iki yanı, iki kat boyunca yükselen pilastrlarla vurgulanmış, katlar silmelerle ayrılmıştır.

Yenilenen kışla binası, eskisinin yerinde yapılmıştır. Öncekinden farklı olarak, eksende bulunan giriş, iki kademeli olarak öne çıkarılmıştır. Katlar boyunca yükselen her kademe, bir pencere içeren derinliğe sahiptir. Süleymaniye Kapısı'nın tam üzerine denk gelen, avluya bakan bölümde, ortadaki ve iki yandakiler daha geniş olmak üzere, beş adet kemer bulunmaktadır. Bu kemerlerin üst hizasında beş adet basık kemerli pencere açılmıştır. Bir pencere içerecek derinlikteki bu çıkmanın iki yanındaki yüzeylerde de zemin katta yuvarlak, üst katta basık kemerli olmak üzere birer pencere bulunmaktadır. Bu şekilde vurgulanan girişin iki yanındaki kanatlar, dikdörtgenler prizması şeklinde, doğu-batı ekseninde uzanmaktadır.

Her kanatta alt ve üst hizada on bir adet pencere, zemin katta yuvarlak, birinci katta basık kemerli olarak yerleştirilmiştir. Eğimli arazide bulunan yapının bodrum katında yarım daire kemerli pencereler bulunmaktadır. Katlar birbirinden silmelerle ayrılmış, yapı kiremit kaplı kırma çatı ile örtülmüştür. Ampir özellik gösteren yapının orta aksında bulunan Süleymaniye Kapısı'na giden rampa, iki yanı ağaçlandırılmış istinat duvarlarıyla sınırlandırılmıştır (Şekil A.3.128).

Yapı, sokağa bakan cephede, Süleymaniye Kapısı üzerinde, üstte basık, altta yarım daire kemerli pencerelere sahip iki kat halindedir. Kapının hizasında, orta aksta bulunan, iki kat boyunca yükselen üç adet pencere, bu bölümün merdiveni aydınlattığını düşündürmektedir (Şekil A.3.132).

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Kışla yapısı kagir teknikte gerçekleştirilmiştir. Döşemelerin dönem teknolojisine uygun olarak ahşap olduğu düşünülmektedir.

3.2.1.6. Misafirhane-i Askeri

Tarihçe

Yapının mimarı ve kesin yapım tarihi hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Yeşilkaya (2007, 37) tarafından da belirtildiği gibi, yapının mimarının Seraskerlik ve Fuad Paşa Konağı binalarını tasarlayan Bourgeois olması ihtimali vardır. Eyice (1994c, 94), ilk orduevi olduğu anlaşılan, Misafirhane-i Askeri adlı askeri lojmandan, Lûtfi Tarihi'nin, 1288 / 1871 yılı olayları arasında bahsedildiğini belirterek, yapının Seraskerlik Binası ile yakın tarihlerde inşa edildiğini ifade eder.

Daha sonra Jandarma Komutanlığı ve Süvari Ahırı olarak kullanılan yapının 1926'da, Eczacı ve Dişçi Mektebi'ne verildiğini belirten Baytop (2002, 3), bu esnada, binanın eski karakterinin bozulmamasına dikkat edilerek, evkaf mühendisi Vasıf Bey tarafından hazırlanan düzenleme ve 20.000 liralık ödenek ile, laboratuvar ve dershaneler için gerekli değişiklikler ve onarımların yapıldığını kaydetmektedir. Binanın zemin ve birinci katı Dişçi Mektebi'nin, üst katı Eczacı Mektebi'nin kullanımına verilmiş, 33 yıl bu

binada bulunan mektepler 1959'da binadan ayrılarak, Fuad Paşa Konağı'na yerleşmişlerdir (Baytop, 2002, 4-5).

Eyice (1994c, 94), Seraskerlik bahçe duvarı altındaki dükkanlar ile (Bakırcılar Çarşısı) aynı üslupta olan bu taş binanın, 1960'a doğru İstanbul Belediyesi tarafından yıktırılmak istendiğini, sonuçta cephesinden bir kısmının kesilmesi suretiyle kurtarıldığını kaydetmektedir; bu sırada, yapının yan cephesindeki mermer çeşme de sökülerek ön cephenin kalan kısmına monte edilmiştir. Kuban (1994a, 188), binanın ön cephesinin yıkıldığını, kalan kısmın eski cephe düzeniyle restore edildiğini kaydetmektedir. 1974'te eski Dişçi Mektebi olarak anılan Misafirhane-i Askeri, Bayezid Külliyesi'ne ait imaret ve ekli yapılarda hizmet veren Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin kullanımına ayrılmış, onarımına 1979 yılında başlanabilen bina, 1984'te hizmete girmiştir (Koç, 1994, 189). Yapıdan kalan bölüm, halen Beyazıt Devlet Kütüphanesi tarafından kullanılmaktadır.

Mimari Yerleşim ve Topografya

Bâb-ı Seraskeri duvarının güneyinde, duvara paralel biçimlenen yapının cephesi, Beyazıt Meydanı'na doğudan yöneliş aksını belirler. Yapı, Bayezid Külliyesi kervansarayının yan cephesine bitişiktir. Kuban (1994a, 187), 1961-1962'de Şehzadebaşı'ndan gelen yolun üniversite girişinin altında tünel halinde düzenlenmesi ile, bölgenin topografik yapısının değiştiğini, ancak bir bölümü kesilen yapının cephesinin aynen restore edildiğini kaydeder.

Bugün binanın kuzey cephesinin zemin katı, yayaların kentsel mekana katılımını sağlayacak şekilde, Beyazıt Meydanı'nın batı tarafındaki Fuad Paşa Konağı gibi boydan boya arkad halindedir. Bu düzenlemenin binanın orijinal haline uygun olduğu düşünülmektedir, ancak kullanımda kemerler arasının camekanlarla kapatılmış olabileceği de göz önüne alınmalıdır.

Arkad üzerindeki iki katta basık ve yarım daire kemerli pencereler bir arada bulunur. Cephe tasarımında, çiftli pencere grupları, her katta çerçeve içine alınmıştır. Bu düzen, Bâb-ı Seraskeri yönündeki kuzey cephesinin başında ve sonunda çerçeve içinde yer alan birer basık kemerli pencere ile, orta kısımda bulunan her katta beşer adet yarım daire kemerli pencere hariç, iki yanda beşerden toplam on birimde tekrar edilmiştir (Şekil A.3.134). Zemin katta bulunan altı adet pencere, basık kemerli ve çift pencere

genişliğindedir. Kuzey cephesinin arkad kemerleri, zemin katta bulunan pencereler gibi, üst kattaki ikili pencere biriminin genişliğinde ve basık kemerlidir. Sadece sağdaki ilk kemer ve onu izleyen yedi adet geniş kemerden sonra yer alan kemer tek pencere genişliğinde ve dairesel biçimlidir. Binanın bu cephesi boydan boya kesildiği ve yapının planı doğu cephesinde sivri bir uçla sonlandığı için, cephenin sol tarafındaki tek pencere ve yanındaki çiftli pencere grubu restorasyonda uygulanamamıştır. Bu cephede, zemin katın arkadlı tasarımı, sadece geniş kemer dizisi ve kemerler arasını örten tonozların bulunduğu, yapının tamamlanmadan önceki haline ait 1871 tarihli bir fotoğrafta da görülebilmektedir (Şekil A.3.133).

1960'lardaki çevre düzenleme çalışmaları esnasında bir bölümü kesilen yapının, eski bir fotoğraftaki haliyle bugünkü görünümü karşılaştırıldığında, Bâb-ı Seraskeri yönündeki bölümün, batıya bakan giriş cephesinden bir pencere içerecek kalınlıktaki kısmının boydan boya kesildiği anlaşılmaktadır (Şekil A.3.135), (Şekil A.3.136).

Bugün, giriş kapısının bulunduğu batı cephesinde, arkadın başlangıcını oluşturan kemer basık, yanındaki pencere, kapı ve kapının sağ tarafındaki üç pencereyi oluşturan kemerler yarım daire biçimlidir. Birinci ve ikinci katlarda, zemin kattaki açıklıkların aksında altışar basık kemerli pencere bulunmaktadır. Bu cephenin, orijinal halinde, ortada kapı açıklığı ve iki yanında birer pencere içeren üçlü giriş aksı ile iki yanda ikişer pencere olmak üzere, her katta yedi açıklıklı olduğu görülmektedir (Şekil A.3.135). Giriş kapısının içinde bulunduğu yarım daire biçimli kemer, iki yanda birer sütuna oturtularak vurgulanmıştır. Zemin ve birinci katı ayıran silme, bütün yapıyı dolaşan, yarım daire kemerli bir motif dizisi içermektedir (Şekil A.3.136).

Batı cephesinde, arkadın başlangıcını oluşturan basık kemerin yanındaki pencereye mermer bir çeşme monte edilmiştir. Ortada bir daire, altında girland, üzerinde de ışınsal düzenlemeye sahip çeşme, Ampir üsluptadır. Orijinal yapıda, batı cephesinin soldaki ilk kemeri içinde bir çeşme olduğu görülmektedir (Şekil A.3.135).

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Yapı, doğuya bakan yüzü yaklaşık 45° lik bir eğimle sonlanan dikdörtgen plana sahiptir. İç düzeni sonradan değişen yapıda, sağ tarafta, duvara dayalı, üç kollu anıtsal bir merdiven bulunmaktadır. Yapının özgün haline ilişkin bilgiye ulaşılamamıştır.

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Yapı, kagir teknikte gerçekleştirilmiştir. Baytop (2002, 3), döşemelerin orijinalde ahşap olduğunu belirtmektedir.

3.2.2. Bahriye Nezareti Binası

Bugün Kuzey Deniz Saha Komutanlığı olarak kullanılan Bahriye Nezareti Binası, Osmanlı Dönemi'nde gemi yapımı ve buna bağlı yan kuruluşları barındıran, Büyük Piyale Deresi'nin ağzından Hasköy'e kadar uzanan alan[196] içinde, Haliç'in kuzey kıyısında, Kasımpaşa'da bulunmaktadır (Şekil A.3.137). Bahriye Nezareti, binanın inşası ve tamiri ile ilgili arşivde bulunan kayıtlar bir tablo halinde düzenlenmiştir (Tablo B.4).

Tarihçe

BOA'nde, "*Tersane-i Amire'nin Umur-ı Bahriye Nezareti namıyla müstakilen bir nezarete tefvizi ve Hakkı Paşa'ya ilave-i memuriyet edilmesi*" başlığıyla kayıtlı belgeye göre[197], Bahriye Nezareti 1867 yılında kurulmuş[198] ve nazırlığa Hakkı Paşa getirilmiştir. İnşası kararlaştırılan Bahriye Nezareti Binası, daha önce bir kaç kere yapılıp yıkılmış olan divanhânelerin yerinde inşa edilmiştir. Bu divanhânelerin, gravürlerden izlenebildiği kadarıyla ahşaptan, önem verilerek bezenmiş, deniz cepheleri sütunlar üzerinde olan yapılar olduğunu belirten Batur (1994a, 549), bu alandaki ilk yapıların, II. Mehmed'in (Fatih) yaptırdığı tersane ile bugünkü Kasımpaşa vapur iskelesinin yanında olduğu sanılan Kaptanpaşa Divanhânesi ve camii olması gerektiğini kaydetmektedir. Batur (1994a, 549), bölgenin I. Süleyman (Kanuni) döneminde iskana açılıp, Sadrazam

[196] Batur 1994a, 549. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, Tersane bahçesi olarak adlandırılan ve padişahlara mahsus olan bu alan, Bizans döneminde de imparatorlara ayrılmış bir bağ durumundaydı, İstanbul'un alınması sırasında II. Mehmed (Fatih), donanmayı buradan denize indirmiş (Demircanlı, 1988, 675) ve fetihten sonra çadırını burada kurdurarak bölgenin "mâmur ve âbâdan" hale getirilmesini istemiştir (Kömürciyan, 1988 (1952), 203).

[197] 1283 Zilkade 5 / 11 Mart 1867 tarihli İ.DH nr. 38989. 1283 Zilkade 11 / 17 Mart 1866 tarihli İ.DH nr. 39004'e göre, nezaretin görevlerini belirten kanunname de hazırlanarak sadârete sunulmuştur.

[198] Polat (1989, 32-33), Bahriye Nazırlığı'nın ilk olarak III. Selim zamanında, 1804 yılında Umur-ı Bahriye Nezareti" adıyla kurulduğunu belirtir, ancak, bu nazırlığın Tersane Eminliği'nin yerini aldığına, 1867'de kurulan Bahriye Nezareti'nin ise, Tersane Müsteşarlığı'nın kaldırılmasıyla, idari, mali ve askeri işleri 1861'den beri tek başına yürütmekle sorumlu olan Kaptan Paşalık kurumunun yerine kurulmuş olduğuna dikkat çeker.

Kasım Paşa'nın çalışmalarıyla bayındır hale getirildiğini, bu dönemde divanhânenin yenilenerek, yanına bir de saray inşa edildiğini, genişleyen tersane ve donanmanın bakım ve yönetim yapılarının bulunduğu bölgede, divanhânenin zaman içinde birkaç kez yıkılıp yeniden yapıldığını ifade etmektedir.

Polat (1989, 1)'ın anlatımına göre, I. Ahmed (1603-1622), burada büyük bir köşk yaptırmış, I. İbrahim (1640-1645) bir kasır ekletmiş, IV. Mehmed (1648-1687) zamanında bu camlı köşk ile kafesli kasır haricindeki bütün binalar yanmış ve tekrar inşa edilmiştir; III. Ahmed (1703-1730), harap olan eski divanhâneyi yıktırarak yerine yenisini yaptırmıştır. Ahşap iskeleye sahip bu yeni yapının deniz cephesinin bir bölümü kazıklar üzerindedir, cephenin bir ucundaki padişahlar için yapılmış kasır, diğer uçtaki kaptan paşalara ait köşke camekanlı bir harem binasıyla bağlanır (Polat, 1989, 1). Kısmi kazıklara oturan bu bina, kazıkların zamanla batmasıyla, duvarları eğrilerek harap olmuş, bunun sonucunda tahliye edilmiş ve kaptan paşalık makamı, eski gayri mamul ambarının bulunduğu binaya taşınmıştır. II. Mahmud (1803-1839) zamanında bu bina yıkılarak, yerine ön cephesi yine kazıklar üzerine oturan, padişaha ait bölümün cephesi kabartmalı, tavanı nakışlı yeni bir divanhâne yapılmış, 1834 yılında bu yapı da yıkılarak, yerine Ampir üslupta, iki katlı, bahriyenin tüm dairelerini toplayacak kapasitede yeni bir divanhâne inşa edilmiştir. Polat (1989, 3)'ın ifadesine göre bu yapının cephelerinin öne çıkmış orta kısımları oymalarla bezelidir ve her cephede yirmi, methal sahanlıklarında on dört kadar pencere vardır. Arşivde bulunan ve "bahriyenin tamirini" belirten belgeye[199] göre, bu bina Ağustos 1859'da tamir edilmiş olmalıdır.

Tuğlacı (1993, 455), donanmaya önem veren Abdülaziz'in (1861-1876), bu divanhâneyi yetersiz bularak, yerine daha büyük ve görkemli bir yapı yapılmasını istediğini belirterek, temeli 28 Haziran 1864'de atılan ve denize çakılan yaklaşık 7000 adet kazık üzerinde elde edilen dolgu zeminde, mermer bir avlu etrafında inşa edilen yapının (Şekil A.3.138), 1868 yılında bitirilmiş olduğunu kaydetmektedir. Arşivde bulunan Haziran 1868 tarihli, "*İnşaatı tamamlanan Divanhâne-i Âmire Dairesi'nden dolayı*

[199] 1276 Muharrem 12 / 11 Ağustos 1859 tarihli İ.DH. nr. 29042.

teşekkürnamenin takdimi" ifadesini içeren belge[200] de bu bilgiyi doğrulamaktadır. Batur (1994a, 550), yapının mimarının Sarkis Balyan olması gerektiğini belirtir[201].

Arşiv belgelerine göre 1869 yılında çevresi genişletilen yapı[202], 1871 ve 1874 yıllarında[203] tamir edilmiştir. Polat (1989, 16) yapının 1950'li yıllarda geniş çaplı bir tamirden geçtiğini belirtmektedir. Yıldırım ve Tekkollu (2001, 291), yapının 1928, 1930, 1933, 1941, 1946, 1952, 1953, 1961 ve 1999 yıllarında onarıldığını kaydetmektedir.

23 Aralık 1876-20 Ocak 1877 tarihleri arasında, 1856 Paris Antlaşması'nda imzaları bulunan devletlerin elçi ve delegelerinin katılımıyla yapılan İstanbul Konferansı, Bahriye Nezareti Binası'nın komutan makam odasında toplanmıştır ve bu nedenle Tersane Konferansı olarak da anılmaktadır (Polat, 1989, 40-42).

1961 yılından itibaren Kuzey Deniz Saha Komutanlığı olarak kullanılmakta olan yapı, 1928-1930 yıllarında Bahriye Çekirdek ve Deniz Harp Okulu, 1952'de Deniz Komutanlığı, 1953'te Marmara Deniz Komutanlığı olarak kullanılmıştır (Yıldırım ve Tekkollu, 2001, 292).

Mimari Yerleşim ve Topografya

Dikdörtgen prizma formundaki yapının yapının kısa ve uzun kenarlarını oluşturan cepheleri özdeş düzenlenmiş, eksenlerde ve köşelerde öne çıkarılan kütlelerle yapıya hareket kazandırılmıştır. Cephe düzeni, yüzey genişlikleri ve tasarımı açısından uzun kenarda a-b-c-d-e-d-c-b-a, kısa kenarda ise a-b-c-f-c-b-a ritmindedir (Şekil A.3.143), (Şekil A.3.144), (Şekil A.3.146), (Şekil A.3.147). Cephe biçimlenmesinde pilastrlar ve katları ayıran silmeler yatay ve düşey hatları vurgulamış, bu öğelerin arasında kalan yüzeylere kemerli pencereler açılmıştır.

---

[200] 1285 Safer 23 / 15 Haziran 1868 tarihli İ.DH. nr. 40162.

[201] Batur (1982, 46), yapının mimarı olarak, Kuzey Deniz Saha Komutanlığı'nın yayınladığı broşürde, Vasiliki'nin adının geçtiğini, Şehsuvaroğlu'nun "*Le Divan Hané de l-Marina (Kasımpacha)"* (T.T.O.K.B., Eylül 1952, 25-26) yazısında Anastas Kalfa'nın adının verildiğini, İstanbul'da yayınlanan *Revue de Constantinople*'da (7 Mart 1875) Sarkis Balyan ile yapılan bir röportajda ise, yapının, mimarın kendi binası olarak gösterildiğini belirtir.

[202] 1286 Cemaziyelevvel 23 / 31 Ağustos 1869 tarihli İ.DH. nr. 41612.

[203] 1288 Şaban 15 / 30 Ekim 1871 tarihli İ.DH. nr. 44543 ve 1291 Şaban 25 / 7 Ekim 1874 tarihli İ.DH. nr. 48211.

Pencere tasarımında beş farklı kemer biçiminin gruplar halinde uygulanmasıyla yüzeylerin tekdüzeliği önlenmiştir (Şekil A.3.140). Yapının eksenlerinde, dört yönde onar basamakla çıkılan merdivenlerden girişlere ulaşılır. Bu bölümlerde zemin ve birinci katta at nalı kemerli pencereler, köşelerde öne çıkan yüzeylerde her iki katta üçgen kemerli pencereler, geri hizaya çekilmiş yüzeylerde zemin katta, üzengi hizaları profilli, soğanbaşı biçiminde kemerli, birinci katta ise Moresk üslupta dilimli sivri kemerli pencereler kullanılmıştır. Uzun kenarların eksen girişlerinin iki yanında bulunan yüzeylerinde zemin katta dilimli sivri kemerli, birinci katta ise normal sivri kemerli pencereler yer alır.

Kısa kenar eksenlerinde, zemin katta ortada kapı, kapının iki yanında birer at nalı kemerli pencere, birinci katta da aynı akslarda yer alan üç adet at nalı kemerli pencere bulunur. Bu giriş eksenleri, cephe hizasından, iki yanda birer pencere açacak miktarda öne çıkarılmıştır. Eksenlerde bulunan dikdörtgen giriş kapıları, pencerelerden daha geniştir ve üstlerinde, deniz cephesi hariç, at nalı şeklinde birer pencere bulunur. Deniz cephesinde ise, bu bölüme mermerden dikdörtgen bir alınlık yerleştirilmiş, bu alınlığa,“T.C. Dz. K.K. Kuzey Deniz Kara Komutanlığı” yazısı ve üzerinde mermere oyulmuş balık sırtı motifi içinde ay-yıldız deseni ile köşelerde rumi bezeme işlenmiştir (Şekil A.3.139), (Şekil A.3.142) .

Cephe hizasından öne çıkarılarak belirginleştirilen bu yüzeylerde, pencere ve kapı açıklıkları arasında ve köşelerde, iki kat boyunca üst üste oturarak yükselen sütunlar yer alır. Zemin katta, yüksek piyedestaller üzerine oturan ve duvara bitişik yarım daire sütunlar, lotüs yaprakları üzerinde grift bitkisel bezemeli başlıklara sahiptir. Bu sütunların üzerinde, dikine yerleştirilmiş dikdörtgen prizma şeklinde mermer tablalar yer alır. Bu ilk sıra tablaların üzerine yerleşen, yatay dikdörtgen prizma şeklinde ve dışa taşkın ikinci bir tabla sırası, katları ayıran korniş hizasındadır. Bu tablalar üzerinde yer alan, daha da dışa taşkın, üçüncü bir tabla sırası, aynı zamanda birinci kat boyunca yükselen çiftli sütun gruplarının kaidesidir. Tüm tablaların ön yüzlerine dikdörtgenler oyulmuş, üstteki iki sıra tablanın alt hizası, mukarnaslı bezeme ile geçilmiştir. Bu düzenlemede, alt hizadaki sütunların, çiftli sütun gruplarını taşıması, manyerist bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Çiftli sütun grupları üzerinde bulunan sade tablalar, dikine yükselmiş, yatayda da devam ederek pencereler üzerinde atkılar oluşturacak şekilde süreklilik kazanmıştır. Eksenleri oluşturan bu bölümlerin iki yanındaki, geri hizada kalan yüzeylerde her iki katta dörder pencere açılmıştır. Bu pencerelerden zemin kattakiler üzengileri profilli soğanbaşı kemerli, birinci kattakiler ise Moresk üslupta dilimli sivri kemerlidir. Bu yüzeylerin iki yanında kalan bölümler, yan cephelerde birer pencere açılacak kadar öne çıkarılmıştır, dikdörtgen niş içine alınan ön yüzeylerde, her iki katta ikişer üçgen kemerli pencere bulunur, bu pencerelerden üst hizadakiler üçgen kemerli sövelerle çevrelenmiş, tüm pencereler, iki kat boyunca yükselen üçgen kemerli bir niş içine alınmıştır. Üçgen kemerli ikili gruplar halinde düzenlenmiş bu pencerelerin, Harbiye Nezareti biniş köşklerinin Beyazıt Meydanı'na bakan pencereleri ile benzerlikleri dikkat çekicidir. Öne çıkan bu kütlelerin yanında kalan yüzeyler ile kısa kenarlarındaki yüzeylerde, alt hizada soğanbaşı kemerli, üst hizada dilimli sivri kemerli birer pencere bulunmaktadır (Şekil A.3.141).

Dikdörtgen kütlenin uzun kenarlarını oluşturan cephelerde, merkezde yer alan girişler de, kısa kenar girişleri ile aynı düzen ve biçimde açıklıklara sahiptir; ancak, bu yüzeyler, yan kenarlara birer pencere açılacak şekilde içeri çekilmiş, birinci katta bulunan balkon ile de üst hizada sınırlanmıştır (Şekil A.3.141), (Şekil A.3.142). Kısa kenarlarda görülen sütun, başlık ve tablalardan oluşan düzen, bu balkonu taşıyacak şekilde uygulanmış, ancak serbest sütunların üzerindeki üçlü tablalara oturan sütun grupları, iki önde ve iki arkada olmak üzere, dörtlü düzenlenmiştir. Pencere aralarında, aynı başlık sistemine sahip çift pilastrlar bulunur. Balkonun pik döküm, sekizgen biçimli şebekelerden oluşan parapeti, bu dörtlü sütun gruplarının oturduğu tablalar arasında devam eder. Her parapet, merkezde kesişen, birbirine dik ve çapraz akslardaki çubuklarla kesilen üç adet sekizgenin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Giriş aksının, bu şekilde sütunlarla belirlenen yarı açık bir mekan halinde geri çekilmesi, dönem yapılarında, özellikle camilerin, hünkar kasırlarında sık görülen bir uygulamadır. Tek sütunların üzerinde dörtlü sütun gruplarının taşınmasıyla oluşturulan ve statik düzeni yadsıyan manyerist yaklaşım, yaygın değildir. Bu kısımların iki yanında bulunan yüzeylerde, alt ve üst katta açılan ikişer pencereden, alt kattakiler dilimli Moresk kemerli, üst hizadakiler ise sivri

kemerlidir. Üstteki iki pencere, Gotik yapılarda ve İslam mimarisinde görülen bir yaklaşımla, sivri kemerli bir niş içine alınmıştır.

Yapının uzun kenarlarında, kısa kenarlarda olduğu gibi, geride kalan yüzeylerin pencereleri, üst katta dilimli Moresk sivri kemerli, alt katta üzengisi profilli soğan başı kemerlidir. Kuzeye bakan cephenin denize yakın tarafında, geride kalan yüzeyde birinci kat pencereleri, sağır kemer haline getirilmiş, alttaki iki kemerin üst kısımları da muhtemelen iç mekandaki asma kat nedeniyle kapatılmıştır (Şekil A.3.141) [204]. Dört cephede, yükseltilmiş zemin katın geniş kornişinin altında, bodrum katın dar, dikdörtgen pencereleri sıralanır.

Cepheler, kırma çatıyı gizleyen geniş bir saçak kornişiyle bitirilmiştir. Polat (1989, 16), binanın dış cephesinde, üst hizada mukarnaslı bir bezeme dizisi olduğunu, ancak 1950'li yıllarda yapılan büyük tamir sırasında dış cephelerdeki kireç harçlı sıvalar taraklı taş taklidine çevrilirken bu bezemenin kaldırıldığını belirtir ve orijinalde yapının aşı rengi ve yeşil boyalı, söve ve çıkıntı oluşturan bezemelerin ise beyaz olduğunu ifade eder[205]. Yapının eski fotoğraflarında görülebilen (Şekil A.3.137) ve mimari öğeleri belirginleştiren bu renk uygulaması, cephelerin tek renk sıvanmasıyla ortadan kalkmıştır.

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Bahriye Nezareti Binası, eski divanhâne geleneğinden farklı olarak denizden içeri çekilmiş, önde bir tören alanı bırakılmıştır. Geniş bir avlu içinde, bodrum, zemin ve birinci kattan oluşan yapı, birbirini dik kesen iki eksen üzerinde gelişmiş, orta aksları ve köşeleri çıkmalarla hareketlendirilmiş, orta avlulu bir plan şemasına sahiptir (Şekil A.3.149).

Plan, eksenlere göre simetrik düzenlenmiş, ana eksenler üzerinde dört yönde girişler açılmıştır. Kareye yakın dikdörtgen biçimli orta avlu, yirmi adet ayak tarafından taşınan bir revakla çevrilidir ve uzun ekseni binanın uzun eksenine dik gelecek şekilde konumlanmıştır. Revak kemerlerini taşıyan ayakların avluya bakan yüzeylerine eklenmiş

[204] Binanın iç mekanlarından ancak orta avlu ve divanhânenin incelenmesine izin verilmiştir.

[205] Polat (1989, 16)'ın belirttiğine göre, cephelerdeki taş taklidi sıvadan ötürü, içteki tuğla taşıyıcı hava alamayarak özelliğini kaybetmektedir.

yarım daire planlı sütunların üzerine, birinci katta dörtlü sütun grupları yerleştirilmiştir. Avlunun merkezinde sekizgen planlı bir şadırvan yer alır.

Ana girişin bulunduğu cephe ve denize bakan cephe, aynı eksen üzerindedir ve her biri dikdörtgen planın kısa kenarlarını oluşturmaktadır. Uzun kenarların orta aksında bulunan girişler, cephe hizasındaki iki sütunun gerisine çekilmiş ve üst kattaki balkon ile de çevrilerek yarı açık mekanlar haline gelmişlerdir.

Zemin katı birinci kata bağlayan iki adet üç kollu merdiven[206], kısa kenarların ekseninde bulunur. Güneybatıya bakan deniz cephesinden girişte yer alan üç kollu merdiven, orta avludan duvar ile ayrılmıştır (Şekil A.3.148). Orta avlunun kısa kenarlarında, orta akslarda yer alan girişler, iki ayağın taşıdığı üç kemerle avluya bağlanan eyvanlar şeklindedir. Kara tarafındaki ana giriş kapısının aksında bulunan üç kollu merdivene, iki yönde dörder basamakla çıkılan birer platformdan ulaşılmaktadır. Bu platformların köşesinde, orta avlu revağı ile merdiven evini ayıran birer ayak bulunur, birinci katta ayakların hizasında, çiftli sütun grupları vardır (Şekil A.3.152), (Şekil A.3.153).

Batur (1994a, 550), orta avlu motifinin, biçim, işlev ve oran açısından değişiklik gösterse de, hem Batı, hem Osmanlı mimarlığında geleneksel plan öğelerinden biri olduğunu belirterek, Bahriye Nezareti Binası'nda, simetrik bir plan şemasına eşlik eden üstü camla örtülü avlunun, girişlerin ve merdiven çekirdeklerinin kolonların gerisinde yer alması nedeniyle, 19. yüzyıl Batı Avrupa kentlerindeki belediye binası, banka, borsa gibi kamu yapılarında görülen modelden farklılaştığını ifade etmektedir.

Nezaretin tüm birimleri, avluyu çevreleyen revağın çevresine sıralanmışlardır (Şekil A.3.150).Yapının birinci katında, güneye bakan köşede yer alan oda, komutan odasıdır, bu mekanla bağlantılı yan bölümde iki kollu bir merdiven bulunur. Bodrum katı zemin kata bağlayan beş adet merdivenden dördü, binanın güneybatı bölümünde konumlanmıştır.

[206] Batur (1982, 49-52), Kuzey Deniz Saha Komutanlığı arşivinde bulunan, mavi zemin üzerine eski yazıya sahip, 16 Haziran 1326 / 1908'de onaylanmış eski bir planda, merdiven düzenlemesinin bugünkünden farklı olduğunu belirtir; buna göre, ortada geniş ve tek kolla başlayan bir merdiven, iki kola ayrılmakta, sonra yeniden ortada tek kollu olarak devam etmektedir; bu merdiven sonradan uygulanmamış veya değiştirilmiş olmalıdır.

İç mekanda, yapının ortasında yer alan, kareye yakın dikdörtgen avlu, camla örtülüdür (Şekil A.3.151). Polat (1989, 16), çelik konstrüksiyon üzeri telli cam ve kayar kapaklarla binanın havalandırılmasına ve rutubetin azaltılmasına olanak veren avlu örtü sisteminin daha sonra iptal edildiğini ve sabit hale getirildiğini (Şekil A.3.156), bu durumun da binanın yıpranmasına yol açtığını ifade etmektedir[207].

İç Mekan Dekorasyonu

Ana giriş aksında bulunan üç kollu merdiveni revaktan ayıran ayaklar, iki yanda düz atkılar, ortada ise basık bir kemerle birleştirilmiştir (Şekil A.3.154). Merdiven evinin tavanı, merkezde bir eşkenar dörtgen ve dört köşede içi çiçek resimli madalyonların bulunduğu, bu dönemde yaygın kullanılan gölgeli teknikte çiçek desenleri ve rumi motifleriyle bezenmiştir (Şekil A.3.159), (Şekil A.3.164).

Camla örtülü avlu, zemin katta bir sıra revakla çevrelenmiştir, üst katta revak hizasında yer alan ve dört kenar boyunca devam eden kolonad, bir dolaşım alanı oluşturmuştur (Şekil A.3.151). Alt katta avluyu çevreleyen revaklara açılan odalar, üst katta da bu galeriye açılmaktadır. Zemin katta her kenarda beş adet, basık, at nalı şeklinde, yüzeyi sade ve sıvalı revak kemeri bulunur (Şekil A.3.145). Batur (1994a, 550), dönemin oryantalist modası içinde yaygın olarak kullanılan, Magrip (moresk) kökenli bu kemerlerin yapısal olmayan, dekoratif görünümüne dikkat çeker. Uzun kenarlarda, ortada bulunan üç kemer, daha geniş tutulduğu için daha yayvan hale gelmişlerdir. Avlunun ortasında, boyutları nedeniyle yapıya oranla küçük duran ve dekoratif bir eleman gibi görünen mermer şadırvan, mekanı Osmanlı geleneğine bağlayan, yerli bir unsurdur.

Kemer ayaklarının avluya bakan tarafında, yüzeye bitişik, piyedestalli yarım sütunlar yer alır (Şekil A.3.160). Bu sütunlar üzerinde, dış cephede olduğu gibi, ilki diklemesine, diğer ikisi yatay ve giderek dışa taşan üç adet mermer tabla yerleştirilmiştir (Şekil A.3.151). Üzerinde, arkalı önlü ikişerden, dört adet sütun taşıyan bu son tabla, iç tarafta birinci kat zeminine oturur ve bu sütunların kaidesi görevini görür (Şekil A.3.152). Tüm

[207] Telli camlar, 1970'li yıllarda sökülerek, yerine plastik yüzeyler konmuş, ancak kısa sürede bu malzemenin kırılıp bozulmasıyla, yeniden telli cam örtü sistemine geçilmiştir (Polat, 1989, 19).

sütunlar, dış cephede olduğu gibi alt hizada stilize lotüs yapraklı, üst hizada deniz kabuğu çevresinde grift bitkisel bezemeli başlıklara sahiptir (Şekil A.3.155).

Dörtlü sütun grupları, başlıkların üzerinde, dikine yükselen tablalar taşır, bu tablalar arasındaki açıklıkları geçen düz atkılar, iç yüzeylerin iki kenarında profillendirilerek, kemer havası kazanmıştır. Düz atkılar ve tablalar, yüzeylerinde bulunan silmelerle süreklilik kazanmıştır. Saner (1998, 72), taşıma işleminin sütun başlığında sona ermeyerek, bunun üzerindeki düşey parçalarla devam etmesinin oryantalist yapılarda görülen bir uygulama olduğunu ve sütun gruplamalarıyla beraber bu çeşit düzenlemenin Endülüs mimarlığı örneği olan Elhamra Sarayı'nda kullanıldığını belirtir. Mimari tasarıma doğulu etki veren bir başka unsur, düz atkıların üzerinde, iç yüzeyleri çepeçevre dolaşan iki sıra mukarnaslı bezemedir.

Birinci kat galerisinde, sütun başlığına oturan tablaların, yatay hatlar oluşturarak duvara bağlanması sonucunda tavan yüzeyi, bu kirişler arasında kalan dikdörtgen parçalara bölünmüştür. Bu kirişlerin duvar ve tabla ile birleşen köşelerinde, iç yüzeyler oymalı profillerle dekore edilmiştir (Şekil A.3.155).

Üst katı çevreleyen dörtlü sütun gruplarının kaideleri arasında, geometrik motifli korkuluklar bulunur. Korkuluk şebekesi, dış cephede olduğu gibi, merkezde birleşen birbirine dik ve çapraz çubuklarla kesilen sekizgenlerden üçünün biraraya gelmesiyle oluşturulmuştur (Şekil A.3.157). Batur (1982, 48), bu tarz korkuluk tasarımının, kalın, sürekli ve geometrik geçişli şebekelerle oluşturulmuş, geleneksel Osmanlı korkuluk anlayışından farklı olduğunu belirtmektedir. Yapının merdivenlerinde kullanılan pik döküm korkuluklar ise, İslam ve Gotik gelenekte görülen, eğrisel hatlı birimlerin tekrarlanmasıyla oluşturulmuştur (Şekil A.3.158).

Deniz tarafındaki tören girişi, çok renkli ve yüklü bezeme programıyla, orta avluda görülen tasarım anlayışından farklılaşmıştır. Orta avluda, yapısal mimari elemanların dekoratif amaçlı kullanılmasıyla elde edilen, bezemesiz ancak manyerist tutumla göz oyalayan yaklaşıma karşın, bahriye nazırına ve amirallere ayrılmış makam odaları ve hünkar kasrının yer aldığı bu bölüm, yüzeylerindeki bezemelerle ön plana çıkar. Batur (1994a, 551), yapının simetrik ve geometriye bağlı plan şemasının, mekanların

işlevlerine özgü nitelik ve boyut kazanmasını engellediğini, bu nedenle mekanların özellik kazanmasının bezeme programı ile sağlanmaya çalışıldığını belirtir.

Divanhâne olarak adlandırılan kabul salonuna çıkan üç kollu ahşap kaplama merdiven, boyutları ve düzenlemesiyle mekana hakim durumdadır (Şekil A.3.162) Tören girişi, divanhâne ve komutan makam odalarını içeren bu bölümde duvarlar, köşelerde simetrik rumi motiflerinin yer aldığı geometrik biçimli panolar halinde bölümlenmiş (Şekil A.3.161), (Şekil A.3.168), bu panoların içine, komutan odasında, donanmaya ait gemileri betimleyen, fresk tekniğinde duvar resimleri çizilmiştir.

Tavanlar yine geometrik parçalara ayrılarak, çiçek motifleri, rumiler, çiçek, mimari ve manzara konulu madalyonlar ile bezenmiştir (Şekil A 3.166), (Şekil A.3.167). Kabul salonunun yoğun bezeme ile kaplı tavanında, merkezde, içi çiçek motifleriyle süslü, sekiz köşeli bir yıldız bulunur. Yıldızın sivri köşelerinden çıkan hatlar, geri kalan tavan yüzeyini sekiz adet çokgen parçaya ayırır, her parça içinde de mimari veya doğa konulu bir madalyon yer alır (Şekil A.3.163), (Şekil A.3.165). Renk seçiminde, Saner'in (1998, 53) oryantalist yapılarda sık kullanıldığını belirttiği sarı, kırmızı ve mavinin yanı sıra, yeşil de tasarıma katılarak, son derece canlı iç mekanlar elde edilmiştir.

Polat (1989, 10-23), komutan makam odasında ve kabul salonunda bulunan, pelesenk ağacından oymalı ahşap oturma takımları, Fransız yapımı çini soba, masif, ayakları oymalı masa ve sandalyeler, masif ağaçtan yazı masası, somaki mermer şömine ve Bohemya kristalinden avizenin orijinal olduğunu belirtmektedir (Şekil A.3.169), (Şekil A.3.170).

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Kagir yapım tekniğinde, tuğla ile inşa edilmiş yapı, kıyıda kızak meşeler üzerine oluşturulan bir sisteme oturmuştur[208]. Zemin kattaki volta döşemenin 1950'li yıllarda sökülerek, betonarme döşeme sisteminin uygulandığını belirten Polat (1989, 16), orijinal döşemelerden yer yer kalmış olabileceğinden bahsetmektedir. Binada ısıtmanın, havanın ocakla ısıtılarak sıcak hava savrulması yöntemi olan hipokost sistem ile sağlandığını,

[208] Tuğlacı (1993, 456), binanın, yatay meşe hatıllarla aralarına doldurulan horasan harcından yapılan, yaklaşık 1.00 m. yüksekliğindeki radyajeneral sisteme oturduğunu kaydeder.

avlunun altına denk gelen bölümde, bodrum katta yer alan galerinin bu amaçla sıcak hava depolamak için kullanıldığını belirten Polat (1989, 17), ısıtma ocaklarının bugünkü kalorifer kazanının yerinde olduğunu; padişah dairesinin hipokostunun ise, bu dairenin altında ayrı bir tesis halinde düzenlendiğini ifade etmektedir.

Polat (1989, 17), çatının cam örtülü orta avlu haricinde kurşun ile kaplı olduğu için eğiminin az tutulduğunu, daha sonra çatıya kiremit döşenmesiyle dere-oluk problemi ortaya çıktığını ve suyun bünyeye sızması sonucu bozulmalar meydana geldiğini belirtmektedir.

3.2.3. Maliye, Adliye, Evkaf , Ticaret ve Maarif Nezareti Binası (Darülfünûn)

Darülfünûn[209] olarak kullanılmak üzere inşa edilen ve bugün mevcut olmayan yapı, Tarihi Yarımada'da Ayasofya ve Sultan Ahmed Camii arasındaki alanda bulunmaktaydı. Yapının inşaatı ve kullanımı ile ilgili belgeler, BOA'nden izlenebilmektedir (Tablo B.5)[210].

Tarihçe

Darülfünûn adındaki eğitim kurumunun açılması fikri, ilk defa Mart 1845'te kurulan geçici Maarif Meclisi'nin, eğitimin planlanması hakkında Meclis-i Vâlâ'ya sunduğu layihada[211] yer almıştır. Nisan 1846'da Abdülmecid, Rumeli gezisine çıktığı sırada, daimi bir Maarif Meclisi ile beraber Darülfünûn'un kurulmasını da istemiştir (İhsanoğlu, 1990, 702). Abdülmecid, 1262 Recep 27 / 21 Temmuz 1846 tarihli Meclis-i Vâlâ raporu üzerine[212], Darülfünûn binası inşaatını, Rus Elçilik Binası inşaatı için İstanbul'a gelen,

[209] Fenler evi anlamına gelen "darülfünûn" kelimesinin seçimi ve fünûn kelimesinin alışıldığı şekilde ûlûm (ağırlıklı olarak dini ilimler) ve fünûn terkibinden ayrı olarak kullanımı, yeni tip Batı kaynaklı bilimlerin eğitiminin yapılacağı bir eğitim kurumunu işaret etmekteydi (İhsanoğlu, 1990, 699).

[210] 1870 yılından sonraki dersler ve eğitim ile ilgili belgeler, bu tarihte Darülfünûn nezaretler tarafından kullanıldığı için, yeni inşa edilen II. Darülfünûn Binası'na ait olmalıdır.

[211] Layiha: herhangi bir konuda bir görüş ve düşünceyi bildiren yazı.

[212] Söz konusu Darülfünûn'da, okumaya istekli veya devlet dairesinde çalışmak isteyen herkese bütün fen ve ilimlerin okutulacağı, öğrencilerin gece ve gündüz barınabilecekleri belirtilerek, tüm masrafların devlet tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır (İ. DH 6634, İhsanoğlu, 1990, 703).

Ayasofya'nın onarımı ile de meşgul olan İsviçreli mimar Gaspare Fossati'ye vermiştir[213] (Eyice, 1997, 109).

Yapı için, Bâb-ı Hümayun civarında bulunan eski cephane binası ve bitişiğindeki sultan sarayı arsaları yer olarak gösterilmiş[214] ve bu arsalar üzerinde, dershaneleri, kütüphane, müze ve laboratuvarı ile eksiksiz, geniş, sağlam ve değerli bir binanın inşası kararlaştırılmıştır (İhsanoğlu, 1990, 703-704). Binanın inşası için, çevresindeki arsalar ve evlerden bir kısmı satın alınmıştır[215] (Şekil A.3.180). 130.000 kuruşa mal olacağı[216] ve iki yılda tamamlanacağı öngörülen yapının inşaatı yıllarca sürmüş, bina, Kırım Savaşı sırasında (1854-1856), İstanbul'a gelen Fransız askerleri için hastane olarak kullanılmıştır (Batur, 1994d, 562).

Kasım 1846'da Fossati tarafından başlanılan inşaata, Eylül 1850'den itibaren Mimar Ahmed Efendi devam etmiş[217], duvarları inşa eden Yorgo Kalfa, Ağustos 1861 tarihinde binanın ikinci ve üçüncü katlarını tamamlamıştır[218]. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, binanın mimarı Fossati, ücretini almak için bir kaç defa girişimde bulunmak zorunda kalmış, kendisiyle yapılan kontrat 1861'de feshedilmiştir[219].

---

[213] Şapolyo (1947, 833-834), 1840'da Londra'ya eğitim için gönderilen öğrencilerden olan, sonradan Seraskeri Binası'nın anıtsal giriş kapısında uygulanan krokiyi, Yedikule'de inşa edilmesi için çizen ve İstanbul için bir şehir planı hazırlayan Mühendis Bekir Paşa'nın, İstanbul için ayrıca büyük bir üniversite binası planı yaptığını belirtmektedir. Bu bilgi, yapının krokisinin Bekir Paşa tarafından hazırlandığını düşündürmektedir.

[214] 1262 Cemaziyelâhir 18 / 13 Haziran 1846 tarihli İ.MSM nr. 656, 1262 Ramazan 3 / 25 Ağustos 1846 tarihli İ.MSM nr. 657 .

[215] 1264 Zilhicce 28 / 25 Kasım 1848 tarihli İ.MVL nr. 3416, 1264 Cemaziyelâhir 23 / 16 Mayıs 1849 tarihli İ.MVL nr. 3918 .

[216] 1266 Şevval 4 / 13 Ağustos 1850 tarihli C. MF nr. 7181'de binanın masrafı için 600.000 kuruş istenmektedir.

[217] Aslen Macar olup müslüman olan Mimar Ahmed Efendi, Darülfünûn binası inşaatına 750 kuruş maaşla atanmıştır (10 Zilkade 1266 / 17 Eylül 1850 tarihli müsvedde, C. MF, nr. 7190'ten İhsanoğlu, 1990, 705).

[218] İ.MVL. nr. 20203'ten İhsanoğlu, 1990, 705.

[219] Fossati'ye 1847'de Darülfünûn ve Ayasofya resimleri için bir mücevher kutusu ve madalya hediye edilmiş (HR.MKT nr. 24), (İ.MSM nr.678), 1854'de mimarın işlemiş olan maaşlarının ödenmesi istenmiştir (A.}MKT.NZD nr.18), (A.}MKT.NZD nr. 83). Fossati, 1860'da binanın inşasından alacağı olduğuna dair bir dilekçe vermiş (HR.TO nr.15), 1861'de kendisiyle yapılan kontrat feshedilmiştir (İ.MVL nr. 19893). Ergin (1977, 546, 1 no'lu dipnot)) ise, devletin, Fossati'ye hayat boyu ayda yüz altın lira aylık bağlayarak inşaat için ağır bir yük altına girdiğini kaydeder.

İnşası devam etmekte olan üç katlı binanın Darülfünûn'un ihtiyacından fazla olduğunu düşünen bazı nezaretler, bu binaya yerleşmeyi veya bir kısmına el koymayı düşünmüşlerdir; Muharrem 1278 / Temmuz 1861'de Maliye Nezareti, memurlarına bu binada bir "muallimhane" oluşturmak için bazı odalar ve bu odaların tefrişi için 1270 kuruş tahsisat istemiş ve bu istek padişah tarafından onaylanmıştır[220] (İhsanoğlu, 1992, 403). Sadrazam Fuad Paşa, inşaatın tamamlanmasının gecikeceğini görerek, resmen açılış yapılıncaya kadar[221], bazı derslerin serbest, halka açık konferanslar şeklinde yapılmasını uygun görmüş ve ilk konferanslar Meclis-i Vâlâ Ahkâm-ı Adliyye üyesi Edhem Paşa'nn nezareti altında, 1279 Recep 22 / 13 Ocak 1863'de Kimyager Derviş Paşa'nın konuşmasıyla başlamıştır (İhsanoğlu, 1990, 707).

İhsanoğlu (1990, 706), yapının inşaatının 1281 Şevval 8 / 6 Mart 1865 tarihinde tamamlandığını kaydederken[222], Batur (1994d, 562), *Bellinzona Arşivi* ve *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'ndeki hesap kapatma belgelerine dayanarak yapının 1854 yılında bitmiş olduğunu belirtmektedir[223].

Darülfünûn dersleri 1281 Şevval / Mart 1865 tarihine kadar, iki yılı aşkın süre devam etmiş, ancak inşaatı tamamen biten bina, daha önceden yapıda bir kaç oda ayırtmış olan Maliye Nezareti'nin kullanımına verilmiştir (İhsanoğlu, 1990, 710). Maliye Hazinesi olarak kullanılması kararlaştırılan[224] Darülfünûn'un tefrişi ile ilgili karar[225] şu şekildedir:

> *"....Maliye Hazîne-i Celîlesi ittihâz olunmak üzere ikmal-i inşaat ve levâzımâtı müteallik ve şeref-südûr buyurulan irâde-i seniyye-i Cenâb-ı Pâdişâhî iktizâ-yı alisinden bulunan Darül-Funun ebniyesi resîde-i hitâm olmak ve şimdiki hazîne-i celîle ebniyesi ise pek ziyade kağşiyip (?) derununda aram ve ikamet tehlikeden gayri-salim olmasıyla berâber vezne-i mahallenin*

---

[220] İ.DH. 27275'ten; İhsanoğlu (1990, 705), bu ödeneğin 12750 kuruş olduğunu kaydetmektedir.

[221] Darülfünûn'da istenen düzeyde eğitimi sürdürmek için, gerekli olan seviyede öğrenci ve yeterli kapasitede eğitimci bulunamamış, bu nedenle düzenli bir eğitim yapılamamıştır (Can, 2000, 133).

[222] 1865 başlarında Darülfünûn'un bitirilmesi ve Hazine-i Celile'nin buraya nakledilmesi kararlaştırılmıştır (1281 Şaban 13 / 11 Ocak 1865 tarihli İ.DH nr. 36889).

[223] 1854'te yapının büyük kısmının bitmiş olduğu halde, muhafazakar çevrelerin baskısı veya henüz tamamlanamayan üniversite programı nedeniyle derslerin başlamasının ertelenmiş olması ihtimal dahilindedir.

[224] 1281 Şevval 24 / 22 Mart 1865 tarihli İ.DH nr. 37075.

[225] 1283 Şaban 22 / 30 Aralık 1866 tarihli İ.DH nr. 38945.

vüsatsizliğinden dolayı icra-yı muamelat-ı muktaziyece zahmet ve müşkilat çekilmekte bulunmuş idiğinden zikrolunan vezne memurlarının şimdiden ve Heyet-i mecmua-yı hazînenin dahî dâire-i cedide-i mezkûrenin hazîne dâiresinde mevcut olan eşya ve kaide-i tasarrufiyeye riayet ile tefrişine başlanılarak hitamında oraya nakli istîzânına dair..."

Buna göre, Hazine Binası çok harap olup, içinde durmak tehlikelidir, vezne mahallinin darlığından dolayı da gerekli işlemlerin icrası açısından zorluk çekilmektedir. Maliye Hazinesi olacak Darülfünûn'da inşaat ve gerekli değişiklikler yapılmış olduğundan, vezne memurları ile hazine heyetinin, hazine dairesinde mevcut eşya ile tasarruf şartına uyarak tefriş edilecek yeni binaya (Darülfünûn) nakledilmesi istenmektedir.

Yapının büyüklüğü dolayısıyla, kullanım talep eden devlet birimlerinin sayısı da fazla olmuştur. 1284 Muharrem 5 / 9 Mayıs 1867 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde (sayı: 481, s.1-2) çıkan bir haberde[226] Ayasofya Camii yakınında yaptırılan Darülfünûn'un genişliği ve Maarif, Ticaret ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretleri'nin bulunduğu binanın tamirle bile düzelemeyeceğinden ve bu durumun Osmanlı Devleti'nin şanına yakışmadığından bahsedilerek, bu nezaretlerin Maliye Hazinesi gibi Darülfünûn'a taşınabileceği hatırlatılmaktadır (Hayta, 2002, 84). Maliye Nezareti Beyazıt'taki Fuad Paşa Konağı'na taşındıktan sonra, yapı Evkaf ve Adliye Nezaretleri'ne verilmiştir (Ergin, 1977, 546, 1 no'lu dipnot). Alus (1997, 125), yapının Abdülaziz döneminde Evkaf, Ticaret ve Maarif Dairesi olduğunu, Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra sağ kanadının Adliye, sol kanadının yine Evkaf Nezareti, orta kısmının üst katının Ayan, alt katının da Mebusan Meclisi kullanımına verildiğini belirterek 1908 meşrutiyetinin ilk Millet Meclisi'nin burada açıldığını kaydeder. Cezar (1963, 52), Adliye Nezareti'nin Meclis-i Mebusan olarak kullanılan Darülfünûn Binası'na taşınmasının, Bâbıâli'de çıkan 1878 yangınından sonra gerçekleştiğini belirtmektedir. 1908 sonrasında Evkaf çıkarak, yerine İstanbul Vilayeti taşınmış, daha sonra İstanbul Vilayeti de binayı terketmiş ve yapı tamamen adliye dairelerine ve mahkemelere (Şekil A.3.183) ayrılmıştır (Ergin, 1977, 546, 1 no'lu dipnot).

Yapı, 1877 ve 1909 Meşrutiyet dönemlerinde Meclis-i Mebusan toplantıları için kullanılmış (Şekil A.3.184), en son Adalet Sarayı olarak kullanılırken, 4 Aralık 1933

[226] Yazının orijinali 285 sayılı El-Cevaib gazetesinden alınıp, bazı açıklama ve görüşlerin eklenmesiyle Tasvir-i Efkâr'a gönderilmiştir (Hayta, 2002, 84).

tarihinde yanmıştır (Şekil A.3.176), (İhsanoğlu, 1990, 710). Yapının beden duvarları bir süre ayakta kalmış, sonra tamamen yıktırılmıştır (Can, 2000, 133).

Mimari Yerleşim ve Topografya

Tarihi yarımadanın en kritik noktasında, Ayasofya ile Sultan Ahmed Camii arasındaki boşlukta (Şekil A.3.171), Marmara Denizi'ne doğru alçalan tepede yer alan yapı, boyutları ile kentsel silueti değiştirmiş ve konumu açısından tartışmalı bir uygulama olmuştur[227] (Batur, 1994d, 562). Can (2000, 134), ideolojik bir çatışma şeklinde sürdüğü anlaşılan bu tartışmalar sonrasında, Tanzimat yöneticilerinin kararlı davranarak, Darülfünûn binasının, İstanbul siluetinin en göz alıcı yeri olan Marmara girişinde, Bizans ve Osmanlı anıtlarının arasında ve öngörülen ölçülerde inşa edilmesini sağlamış olmalarına dayanarak, yapının aynı zamanda Tanzimat düşüncesini, aydınlanma ve modernizmi simgeleyen bir anıt niteliği taşıdığını belirtmektedir.

Yapı ile ilgili simgesellik nitelikleri çeşitlilik kazanmıştır. Kuban (2000, 371), dev boyutlardaki bu ilk üniversite binasının eski Magnaura Sarayı'nın bulunduğu sanılan yere yapılmasında, belki de burada açılan ilk Bizans okuluna bir gönderme olduğuna işaret etmektedir. Kuban'a göre (1988, 287), yabancı mimar, ilk Osmanlı üniversitesini, erken dönem İslam düşüncesinde olduğu gibi, "*Bizans düşününde yaşayıp, Rönesans'a da geçen Neoplatonizmin yeniden canlanması gibi yorumlamış*" olabilir.

Ancak, 19. yüzyıl seçmeci üslup öğeleriyle tasarlanan yapı, büyük boyutlarıyla çevredeki diğer yapılarla uyum sağlamayan, kent ölçeğini değiştiren (Nasır, 1991, 64) bir uygulama olmuştur. Kuban (1970, 45) da, kolosal ölçülü, neogrek üsluptaki yapının, iri kütlesiyle İstanbul silueti içindeki uyumsuzluğunu vurgulamaktadır (Şekil A.3.171),

[227] Yapı için seçilen bölgeye maarif üyeleri tarafından itiraz edilmiş, ayrıca muhafazakar çevreler Ayasofya Camii karşısında müslüman ve gayri müslim öğrencilerle dolu bir okulun kurulmasının doğru olmayacağını belirterek, Abdülmecid'e bu konuda uyarıda bulunmuşlardır; bu durum binanın uzun zaman sürüncemede kalmasına yol açmıştır (Cevdet Paşa, 1991, cilt 2, 12-13). Şapolyo (1947, 834), Mustafa Reşid Paşa'nın Sultanahmet Camii ile Ayasofya arasında yer alması düşünülen binanın yerini değiştirerek, yapıyı eski Bizans Üniversitesi'nin bulunduğu Mehterhane meydanına inşa ettirdiğini kaydetmektedir. Albatı (1945, 7) ise, planı Bekir Paşa tarafından yapılan ilk Türk Darülfünûnu'nun yerinin "Tanzimat ricali" tarafından değiştirilerek Bizans Darülfünûnu'nun bulunduğu Mühürhane meydanına inşa ettirildiğini ve Ayasofya'nın çok yakınında bulunması nedeniyle uygunsuz bir hale getirildiğini belirtmektedir.

(Şekil A.3.172). Deither de (1993 (1876), 43), Kırım Savaşı'nda ülkelerinden kaçan Çerkezler'in barındırıldığı, 1870'lerde ise yüksek tavanlı ve geniş salonları mahkemeler ve bir çok nazırlık tarafından kullanılan binanın, kütlesiyle Marmara Denizi'ni kapattığına dikkat çekmiştir. Yergün (2002, 91) ise, teknolojisi ve tipolojisi açısından türünün ilk örneklerinden olan yapının günümüze ulaşamamasının büyük bir kayıp olduğunu kaydetmektedir.

Monoblok bir kitle halinde tasarlanan dört katlı yapıda, klasik düzenli, simetrik bir kurgu belirgindir. Yapı, iki adet kareye yakın dikdörtgen prizma biçimli kitle ve bu kanatları birleştiren, uzunlamasına konumlanmış, merkezinde giriş aksının yer aldığı dikdörtgen prizma şeklinde giriş bölümünden oluşmaktadır. Binanın Ayasofya Meydanı'na bakan ana girişi, iki tarafındaki kanatlar sayesinde, u biçiminde geri çekilmiş ve ortada bir tören avlusu bırakılmıştır. Marmara Denizi'ne bakan cephede ise, iki yan kanat ve onları bağlayan bölümde, ortada yer alan salonlar öne çıkarılarak cephede bir miktar hareket sağlanmıştır.

Deniz cephesinde, giriş aksında yer alan öne çıkarılmış yüzey, iyonik başlıklı sekiz adet sütun tarafından taşınan üçgen alınlıkla bitirilerek güçlü bir vurgu sağlanmıştır. Binanın kısa kenarını oluşturan yan cephelerinde ve giriş cephesinde orta bölümler yine öne çıkarılmıştır. Neorönasans bir tasarım olarak nitelendirilebilecek yapıda cephe düzeni, her katta farklı tip pencereler ve öne çıkan yüzeylerde pencereler arasında yer alan, iki kat yüksekliğindeki kolosal sütunlarla sağlanmışır. Beş adet pencere arasındaki, yüksek kaidelere oturan sütunlar iyon başlıklıdır. Zemin katta pencereler yarım daire kemerlidir, birinci katta alt ve üst hizada silmelerle sınırlandırılan yüzeylerde açılan ve aralarında pilastrların bulunduğu dikdörtgen pencereler, yarım daire kemerli nişler içine yerleştirilmiştir. Alt ve üst hizasında yine silmelerin yer aldığı ikinci kat pencereleri ise dikdörtgen biçimlidir, ancak bu katta pencereler niş içine alınmamıştır (Şekil A.3.173), (Şekil A.3.182).

Yapının Ayasofya Meydanı'na bakan cephesinde, giriş bloğunda, birinci kat pencereleri yarım daire kemerlidir, pencereler arasına iyon başlıklı sütunlar yerleştirilmiştir. Bu bölümde, giriş, yarım daire kemerli bir arkadın gerisine alınmıştır (Şekil A.3.174), (Şekil

A.3.175). Cepheler, profilli bir korniş ve kırma çatıyı gizleyen parapetle sonlandırılmıştır.

İsviçre'de *Bellinzona Cantonale Arşivi'*nde, Darülfünûn binasına ait ve gerçekleştirilen binadan farklı bir tasarım önerisi bulunmaktadır, bu öneriye göre yapı, ortasında haçvari açılımlı bir çift avlusu olan tek bir kitle olarak tasarlanmıştır; en önemli vurgusu da Marmara'ya bakan cephesinin yarım daire planlı büyük salonunun arkasında yükselen iki katlı kulesidir (Şekil A.3.177), (Batur, 1994d, 562). Bu salon için, üçgen alınlıkla sonlanan ve her katta üç adet kemerli pencere ile biçimlenen alternatif bir cephe tasarımı daha bulunmaktadır (Şekil A.3.178). Girişte, bina eksenlerinin kesiştiği merkezde yer alan baldakenli bu kule ve binanın kısa kenarlarındaki üçgen alınlıklar yapım sırasında gerçekleştirilmemiştir (Şekil A.3.179).

Can (1993, 146), yapının, ölçülerinin büyüklüğü ve güçlü kitle etkisi açısından, mimarın diğer bir uygulaması olan Rus elçilik binası ile benzer özellikler gösterdiğini ifade etmektedir.

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Kolay okunabilir bir plan şemasına sahip olan yapı, kareye yakın dikdörtgen şeklinde orta avlulu iki adet kütle ve bunları birleştiren, merkezinde ana girişin bulunduğu dikdörtgen planlı bir bölümden meydana gelmiştir. Tek taraflarına servis hacimlerinin yerleştirildiği avlular koridorlar ile çevrelenmiş, bu koridorlar, çeşitli büyüklükte salon ve dersliklere açılmıştır (Şekil A.3.181). Fossati'nin 1846 tarihli projesinde giriş avlusu bulunmamaktadır (Şekil A.3.177), (Can, 1993, 146).

Cezar (1963, 52), Darülfünûn Binası'nın yüz yirmi beş odası ve altında yirmi bir adet dükkanı olduğunu belirtmektedir. Ergin (1977, 546) de, binanın odalarından otuz altısının alt katta, kırk beşinin orta katta ve kırk dokuzunun üst katta olduğunu, sokak üzerindeki dükkanların gelirinin Darüşşafaka'ya bırakıldığını ifade eder (Ergin, 1977, 546).

Darülfünûn Binası II. Meşrutiyet sonunda Adliye Nezareti'nin kullanımına hazırlanırken, meydan tarafında, ortadaki kemerli kısmın üzerinde yer alan Meclis-i Mebusan Salonu Cinayet Mahkemeleri Salonu'na, bunun üzerindeki Meclis-i Ayan

Salonu Temyiz Mahkemesi Heyeti'nin genel odasına, hünkar odası, Adliye Nezareti makam odasına çevrilmiştir[228]. İç mekana ait bir fotoğrafta, üst kata çıkan üç kollu anıtsal özellikte bir merdivenin varlığı belirlenebilmektedir (Şekil A.3.183).

İç Mekan Dekorasyonu

Can (2000, 133) binanın iç dekorasyonunun ahşap olduğunu belirtir. İç mekan fotoğraflarından, ayrıntıları seçilemese de, klasik, yoğun ve özenli bir bezeme programının gerçekleştirildiği görülebilmektedir (Batur, 1994d, 562). Bu fotoğraflardan, Meclis Salonu olarak kullanılan mekanın duvar ve tavanlarının, dönemin dekorasyon anlayışına uygun biçimde, geometrik desenlere ayrılarak bezenmiş olduğu, yan duvarlarda parapetleri oymalı localar bulunduğu, sonradan makam odasına çevrilen hünkar odasının duvarlarının üst kısımlarda girlandlarla çevrildiği tespit edilmektedir (Şekil A.3.183), (Şekil A.3.184).

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Yapı, çağdaşlarında olduğu gibi dışı kagir, döşeme ve merdivenleri ahşap bir strüktüre sahipti (Can, 2000, 133). Yergün (2002, 91-92), Sultanahmet Cezaevi binasının restorasyonu sırasında, yapının temel takviyeleri için yapılan hafriyatta, Darülfünûn binasının doğal zemin altında kalarak korunmuş olan duvar kalıntılarının bir bölümünün açığa çıkmış olduğunu belirterek, temel ve beden duvarlarına ait bu kalıntılar üzerinde yapılan incelemeler sonucunda, köşeleri kesme taş olmak üzere temel duvarlarının yığma taş, taşıyıcı beden duvarlarının ise ~29.5-30.5x14.5-15x5.5-6 cm. ebatlarındaki tuğlalar ile yığma tekniğinde inşa edilmiş olduğunu kaydetmektedir.

Duvarlar üzerinde kalan kısmi sıva parçalarından, yapının dış cephesinin 1.5-1.8 cm. kalınlığında horasan harç ile sıvandığı, yer yer görülen yanmış ahşap parçaları ve dönemin yapım teknolojisi de göz önüne alınarak, yatay taşıyıcıların da ahşap kirişleme tekniğinde inşa edildiği tespit edilmiştir (Yergün, 2002, 92). 1934 yılına ait *Mimar* dergisinin 4. sayısında yer alan "*Mimarlara ve İnşaat Sahiplerine Eski Adliye*

[228] Şehbal, 1 Teşrin-i Sani 1325 / 14 Kasım 1909, sayı 15, s. 290.

Sarayı'ndan çıkartılan 30x15x5.5 cm. ebatlarında Livorno[229] *tuğlasının 1000 adedinin 800 kuruşa*" satılık olduğu ilanı bu tespitleri doğrulamaktadır (Şekil A.3.185).

İnşaatta Hasköy harman tuğlasının da kullanıldığı ve vergiden muaf tutulan bu tuğlanın boyutlarının kayıt altına alınarak belirlenmesine karar verildiği bir arşiv belgesinden anlaşılmaktadır[230]. Arşivde bulunan diğer bir belgeye[231] göre, binanın yangından korunması amacıyla, kirişlerinin demirden yapılmasına karar verilmiştir, ancak önceki bulgulara göre bu kararın gerçekleşmemiş olduğu ileri sürülebilir.

3.2.4. Maliye Nezareti Binası (Fuad Paşa Konağı) ve Bağlı Yapıları

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda Maliye Nezareti olarak kullanılan bir kaç binadan söz etmek mümkündür. Bu binaları kronolojik sırayla takip edebilmek için, Abdurrahman Şeref'in 1329 tarihli makalesinde[232] yer alan *"...Asr-ı sabık evâsıtına kadar defterdar kapısı olan şimdiki şehremaneti binasını terk ettikten sonra Maliye Nezareti, Bâb-ı Hûmayûn dahilindeki dairelere ve ba'de Darülfünûn olmak üzere inşa ve el-yevm Adliye Nezareti tarafından işgal olunan binaya nakil ederek nihayet...bulunduğu Fuad Paşa Konağı'nda karar kılınmış..*." ifadesinin göz önüne alınması faydalı olacaktır. Buna göre, Maliye Nezareti, 19. yüzyılın ortalarına kadar eskiden Defterdar Kapısı olan ve 1911'e kadar Şehremaneti olarak kullanılan binada bulunmuş[233], sonra Bâb-ı Hümayun dahilindeki dairelere yerleşmiş[234], bundan sonra, makalenin yazıldığı 1910'larda Adliye

---

[229] Livorno tuğlası, İtalya'nın Toskana bölgesinde Livorno kentinde üretilmektedir (Yergün, 2002, 92).

[230] 1264 Muharrem 25 / 2 Ocak 1848 tarihli İ.MSM nr. 684.

[231] 1264 Receb 7 / 9 Haziran 1848 tarihli İ.MSM nr. 702 .

[232] Abdurrahman Şeref, 1329, 129.

[233] Ticarethane Caddesi'nde yer alan bu bina ile ilgili ayrıntılı bilgi Ticarethane başlıklı bölümde verilmiştir. Ergin (1977, 74), bu binanın eskiden Köprülü Mehmet Paşa Konağı olduğunu, C. MF, nr. 4399'a göre, 1173 / 1759-1760'da Bâb-ı Defterdari olmak üzere onarımdan geçtiğini kaydeder. Ergin (1995 (1922), 1531), eski Maliye Nezareti olan bu binanın 1254 / 1838-1839'da İstanbul'da ilk Mülkiye Mektebi olarak açılan "Mekteb-i Maarif-i Adliyye" olarak kullanılmak üzere yenilendiğini, ancak o sıralarda Bâbıâli'nin Dahiliye Dairesi yandığı için Bâbıâli memurlarının bu binaya taşındığını, Bâbıâli onarıldıktan sonra da bu binanın Ticarethane yapıldığını ifade etmektedir.

[234] Abdurrahman Şeref (1329, 129, 1 no'lu dipnot), Bâb-ı Hümayun dahilinde bulunan bu binanın tüm ekli yapıları ve karşısında bulunan Masarifat Nezareti ile beraber 1273 / 1866-1867'de yandığını kaydetmektedir. Cezar (1991, 200) da, 1865'e kadar Maliye Nezareti olarak kullanılan binanın 1866'da çıkan bir yangında, Bâb-ı Hümayun'un üzerindeki odalar ile birlikte ortadan kalktığını kaydetmektedir.

Nezareti tarafından kullanılmakta olan ve önceki bölümde ele alınan Darülfünûn Binası'na geçmiş, en son Fuad Paşa Konağı'na yerleşmiştir. Maliye Nezareti Binası ile ilgili arşivde bulunan belgeler bir tablo halinde düzenlenmiştir (Tablo B.6).

Bâb-ı Hümayun'da Hazine-i Celile-i Maliye yani Maliye Nezareti olarak kullanılan bina, Cezar'ın (1991, 200) belirttiğine göre, Topkapı Sarayı Birinci Avlusu'nun Bâbüsselâm'a uzanan bölümünde, Bâb-ı Hümayun girişinin sağında, Sur-u Sultani'ye dikine uzanan yapıdır (Şekil A.3.186). Arşiv belgelerinden yapının 1848, 1851 ve 1859'da tamir edildiği, 1864'te binada matbaa memurları için mekan genişletme çalışmalarının ve yeni bir meclis odası inşasının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır[235].

Önceki bölümde belirtildiği üzere, 1865'de Darülfünûn Binası Maliye Nezareti olarak kullanılmaya başlanmış[236], ancak 1870'de Maliye Nezareti Fuad Paşa Konağı'na taşınmıştır.

3.2.4.1. Maliye Nezareti Binası (Fuad Paşa Konağı)

Keçecizade Mehmed Fuad Paşa Konağı, Beyazıt Meydanı'ndan Takvimhane Caddesi ile Süleymaniye'ye giderken sol kolda bulunur, bir yüzü Darülfünûn Caddesi üzerindedir. Avlu kapısının tam karşısındaki köşede de İstanbul Üniversitesi giriş köşklerinden bugün Atatürk İlkeleri Enstitüsü tarafından kullanılan köşk yer alır (Şekil A.3.187), (Şekil A.3.188).

Tarihçe

Abdurrahman Şeref'in (1329, 135) belirttiğine göre, Fuad Paşa[237] için masrafı hazineden karşılanmak üzere bir konak yapılması, Abdülaziz'in önerisidir, ancak Fuad Paşa,

---

[235] İ.DH nr. 8952, A.}AMD nr. 72, İ.MVL nr. 6415, İ.DH nr. 28037, İ.MVL nr. 23466, İ.MMS nr. 1218.

[236] Maliye Nezareti, Darülfünûn Binası'na taşındıktan sonra da yangından kurtulamamıştır. Timur (1984, 48)'un makalesinde, Abdülaziz'in Avrupa gezisi sırasında, 9 Ağustos 1867'de *La Liberté* adlı gazetede çıkan habere değinilmektedir. Maliye Nezareti'nin zenginlere hizmet verdiğini ileri süren bu haberde, 2 Ağustos'da Maliye Nezareti'nde çıkan yangında, ilginç bir tesadüf sonucu, nezaretin, memurların biriken maaşlarının, dul ve yetim ödeneklerinin verildiği kısmının yanmış olmasına dikkat çekilmekte ve sultanın İstanbul'a döndüğünde bu yangının anlamını kavraması umulmaktadır.

[237] Keçecizade Fuad Paşa'nın (1815-1869) Kanlıca'da bir yalısı, Çamlıca'da köşkü ve Şehzadebaşı'nda konağı bulunmaktaydı, konak 1864 yılında yanmıştır (Baytop, 2002, 7).

hazinenin zayıf durumunu öne sürerek bu teklifi geri çevirmiş, sonunda, masrafı kısmen hazineden karşılanmak suretiyle Mürekkepçiler Çarşısı'nda, etraftan birkaç büyük konak ile Halil Kamili Paşa'nın konağı satın alınıp yıktırılarak, Bourgeois adlı Fransız mimar tarafından, elli bin liraya mal olan konağın inşasına başlanmıştır. Ancak, Fuad Paşa'nın yaptırmakta olduğu konak tamamlandıktan sonra, henüz paşa içine taşınmadan, 1284 Ramazan 2 / 27 Aralık 1867 Cumartesi günü paşadan konağın masraf defterleri istenilerek konağa el konmuştur[238] (Kınaylı, 1971, 5853).

Şeref (1329, 135), konağa el konması üzerine "müsadere usulünün" devamı ettiğini belirterek istifa eden Fuad Paşa'ya konağın geri verildiğini, ancak paşanın istifasını geri alıp, konağı da takdim etmeğe mecbur kaldığını aktarmaktadır. Bu konuya ilişkin arşivde bulunan belgenin[239] çevirisi şu şekildedir:

> *"Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki,*
>
> *Hariciye nazırı Ebhetlü? Devletlü Paşa Hazretleri Bayezitte inşasına teşebbüs eylemiş olduğu konak gerek mevkice ve gerek masrafça kendi haline muvafık ve münasip olmadığından bahisle bunun için tarafından sarf olunmuş olan akçenin ihsanıyla devair-i devletten birine tahsis olunmak üzerine canib-i miriden iştirasına müsaade-i seniyye erzan buyurulmasını atebe-i felek-mertebe-i Hazret-i Şehinşahiye takdim eylemiş olduğu ariza-yı mahsusasıyla rica ve niyaz edip müşârun ileyhin husul-ı emel ve arzusu rehin-i is'af-ı ali olarak konak-ı mezkûrun bir münasip daireye tahsisi için canib-i miriden iştirasına ve müşârun ileyhe itası lâzım gelen akçenin maliye hazine-i celîlesinden itasına idare-i ihsan-âde-i cenab-ı cihanbani müteallik buyurulmuş ve*

[238] Abdurrahman Şeref (1329, 129-135), konağa el konması öncesinde gelişen olaylarla ilgili bilgi verir. Buna göre, 1284 Ramazan / Aralık 1867'de Yeni Cami'de Cuma selamlığına giden Abdülaziz, akşam yemeği için Yusuf Kamil Paşa'nın Vezneciler'deki konağına (Zeyneb Hanım Konağı) gitmek ister, bu durum paşaya haber verilir ve bütün nazırlar da iftar için akşam konağa davet edilir. Fuad Paşa'nın davete gelmesi gecikince, bir yaver gönderilir, rahatsız olan Fuad Paşa, banyodadır. Aradan bir süre geçip de Fuad Paşa görünmeyince, paşaya ikinci bir yaver daha gönderilir. Süleymaniye'de, sonradan Hüseyin Avni Paşa'ya geçen konakta oturmakta olan paşa, Bozdoğan kemeri civarında bu yaver ile karşılaşır, kendisine ikinci bir davetçi gönderilmesine sinirlenir ve davete beraber giderler. Abdülaziz o gece Fuad Paşa'ya biraz soğuk davranır, ertesi gün de paşadan konağın masraf defterleri istenerek konağa el konur. Bir kısım devlet ileri geleni, Fuad Paşa'nın davete geç gitmesini, Yusuf Kamil Paşa'ya Abdülaziz'in gösterdiği yakınlığı kıskanmasına yormuşlardır. Abdurrahman Şeref (1329, 135), ayrıca, Seraskerlik Binası'nın hemen yakınında, talimhane alanına hakim bir konumda olan gösterişli konağın bir paşaya ait olmasında sakınca görülmüş ve bu nedenle konağın devlet malı haline getirilmesinin tercih edilmiş olabileceğinden bahseder. Mordtmann (1999 (1877), 229-300) ise, sultanın hareminden bir hanımın, devlet borçlarının birleştirilmesinden payına düşen komisyonla, İstanbul'un en önemli noktasında, saray gibi bir konak yaptıran Fuad Paşa için "binlerce memur aylarca maaş alamazken, bu kadar büyük bir konak yaptırmak kötü bir etki bırakır" demesi üzerine, Abdülaziz'in paşaya bir yaver göndererek konağın inşasını durdurmasını istediğinden, paşanın ise "bu darlık zamanında bunca kişiye inşaatta iş imkanı sağlayarak sevaba girdiğini" belirterek isteği reddettiğinden bahseder ve bunun üzerine Abdülaziz'in, paşaya hediye ettiği arsanın tapusunu geri istediğini kaydeder.

[239] 1284 Zilhicce 1 / 25 Mart 1868 tarihli İ.DH. nr. 39914.

masârif-i vakıasına dair müşârun ileyhin takdim eylediği pusula savb-ı savab-nüma-yı sadaret-penahilerine takdim kılınmış olmakla ol bâbda emr-ü ferman Hazret-i Veliyyü'l-Emrindir".

Buna göre, Hariciye Nazırı (Fuad) Paşa'nın Beyazıt'ta inşa ettirdiği konak, yer ve masraf açısından kendisine uygun olmadığından, paşa, harcadığı paranın hazineden kendisine verilmesini ve konağın devlet dairelerinden birine tahsis edilmek üzere devlet tarafından satın alınmasını istemektedir, bu amaçla konağın masraf pusulası sadârete sunulmuştur. Abdurrahman Şeref (1329, 135), masrafın tamamının paşaya ödendiğini, paşanın ise bu miktardan sadece kendi harcadığı kısmı alıp, hazineden ödenen parayı iade ettiğini belirtmektedir[240].

Yapı, bu şekilde devlet tarafından alındıktan sonra, Maliye Nezareti'ne verilmiştir. Fuad Paşa Konağı'nın yapımı ve mimarları ile ilgili arşivde bulunan belgenin[241] çevirisi şu şekildedir:

"Atufetlü Efendim Hazretleri

Divan-ı Muhasebattan bit-tanzim zeyli Mâliye Nezâret-i Celilesi tarafından tasdîk ve temhîr olunup merbut hülasa ile leffen arz ve takdîm kılınan mazbata mealinden müstefad olduğu vecihle Bayezidde vaki olup hitamı mütekariib olan Mâliye dairesinin emr-i inşasını ibtida müteahhid bulunan Mimar Mösyö Burjuva marifetiyle ber-mûceb-i kontrato kaffe-i inşaat ve haric-ez-kontrato vukû' bulan ilavatın masârifi üç milyon iki yüz yetmiş altı bin dokuz yüz doksan beş ve mübâya'a edilen dekakin esmanı dokuz yüz yirmi üç bin ve nakkaş-ı ba-sağaya kezâlik haric-ez-kontrato itası lâzım gelen yirmi bir bin bu kadar kuruş ki ceman dört milyon iki yüz yirmi bir bin küsur kuruşa peyveste olmuş ise de gerek daire-i mezkûrenin ve gerek haricinde kain dükkanların harik vukuuyla yapılamayan mahalleri masarifi idiği indel-keşf tebeyyün eden iki yük altmış sekiz bin bu kadar kuruş mebaliğ-i muharrereden aşağı ve oldukta kaffe-i masarifat üç milyon dokuz yüz elli üçbin küsur kuruşa tenezzül ederek Cenâb-ı hazîne-i celîle-i Mâliyeden tamamen tesviye olunduğu gibi dâire-i mezkûrenin ikmalini kablel-harik der-'uhde eden Barburuni Kalfanın vaktine raci-i müsadife gelince merkum dahî eğer ki müteaahhid-i evvelin nakıs bıraktığı mahalleri zikrolunan masârif-i inşaiyeden gayr-ez-tesviye küsur kalan sekiz yük yirmi üç bin bu kadar kuruşla ikmal-i taahhüd etmiş ise de dâirenin muhterak olduğu güne değin ber-minvâl-i muharrer yapıldığı tebeyyün eden iki yük altmış sekiz bin bu kadar kuruşluk yerlerden mâ'adâ mahaller için merkumun vukû' bulan sarfiyatı beş yüz elli dört bin bu kadar kuruş olmak lâzım geldiği ve kendisinin mehuzatı ise altı yük elli bin kuruş bulunduğu cihetle bunlar müvâzene olunduktan ve yüz bin Osmanlı altınının yüz iki kuruşa verilmesi şart-ı mukavele iktizasından olduğu halde mebaliğ-i mezkûre metelik olarak tesviye kılınmasıyla sekiz bin bu kadar kuruşta akçe farkı tenzil kılındıktan sonra kendisinin seksen yedi bin yüz elli dokuz kuruş zimmeti tebeyyün edip fakat bu hesap harik vukuuna kadar müddet-i hesabi olarak ondan sonrası Erkan-ı Harbiye Reisi Saadetlü Mahmud Paşa Hazretleri marifetiyle ber-vech-i emanet inşa ettirilmekte bulunmasından ve akib-i harikte sakf inşası Şehr-Emâneti tarafından merkuma ber-vech-i maktu iki yüz bin kuruşa havale ile berâber Avrupadan merkum vesasetiyle yüz bin kuruşluk demir kiriş celbolunarak bunlar ise evvelki hesaba idhal kılınacak olmasından dolayı

[240] Konağa bu şekilde el konunca, hasta olan Fuad Paşa, bir müddet sonra tedavi için Fransa'nın Nis şehrine gitmiş ve orada hayatını kaybetmiştir (Abdurrahman Şeref, 1329, 136).

[241] 1287 Rebiülevvel 18 / 18 Haziran 1870 tarihli İ.DH. nr. 42727.

merkumun şu hesapta hayli matlubu görünecek olmasına mebnî bu matluptan zimmet-i muharreresinin mahsubu için başka ve kablel-harik olan muamelat-ı hesabının dahî ber-minvâl-i muharrer rüyetine razı olduğunu ve vakten-minel-evkat bir guna iddiada bulunmayacağını mütezammın başka iki kıta sened alınıp onun hesabı da şu sûretle tesviye kılınmış... Fî 18 Rebiülevvel sene 287".

Bu belgeye göre, Beyazıt'ta olup, bitimi yaklaşan Maliye Dairesi'nin başlangıçta Mimar Mösyö Bourgeois tarafından gerçekleşen inşası, kontratta gereken tüm inşaat ve kontrat harici gerçekleşen ilavelerin tutarı olan üç milyon iki yüz yetmiş altı bin dokuz yüz doksan beş ve satılan dükkan bedeli dokuz yüz yirmi üç bin ve nakkaşlara kontrat harici verilmesi gereken yirmi bir bin küsur kuruşun toplamı olarak, dört milyon iki yüz yirmi bir bin küsura denk gelmektedir. Ancak binanın ve dışında bulunan dükkanların yangın nedeniyle yapılamayan yerleri masrafının keşfe göre iki yük[242] altmış sekiz bin küsur kuruş olduğu ve toplam masrafın üç milyon dokuz yüz elli üç bin küsur kuruşa düştüğü, bu miktarın da maliyeden karşılandığı belirtilmiştir.

Binanın inşasını yangından önce üstlenen Barborini Kalfa ise, ilk müteahhitin eksik bıraktığı yerleri sekiz yük yirmi üç bin küsur kuruşla bitirmeyi taahhüd etmiştir. Ancak, dairenin yandığı güne kadar yapıldığı anlaşılan iki yük altmış sekiz bin küsur kuruş tutan yerlerden başka, adı geçenin harcaması beş yüz elli dört bin küsur kuruş tutması gerektiği ve kendisinin aldığı miktarın altı yük elli bin kuruş olduğu göz önüne alınıp hesap edilince (yüz bin Osmanlı altınının yüz iki kuruşa verilmesi anlaşma şartlarından olduğu halde, belirtilen tutar metelik olarak ödenerek), sekiz bin küsur kuruş fark düşüldükten sonra, kendisinde seksen yedi bin yüz elli dokuz kuruş fazla olduğu belirlenmiştir. Buna rağmen, bu hesabın yangın olana kadar geçen süreye ait olduğu ve ondan sonrasının Erkan-ı Harbiye Reisi Mahmud Paşa tarafından inşa ettirilmekte olduğu ifade edilmiştir. Önceki yangında çatı inşası Şehremaneti tarafından Barborini Kalfa'ya iki yüz bin kuruşa havale edildiği ve Avrupa'dan adı geçen tarafından yüz bin kuruşluk demir kiriş istendiği ve bunların önceki hesaba ekleneceği göz önüne alındığında, Barborini'nin hesapta çokça alacağı görünmesine rağmen, ondan, yangından önceki hesap işlerinin yazılı olduğu şekilde görünmesine razı olduğu ve süreye bağlı bir iddiada bulunmayacağını belirten iki kıta senet alınarak hesabı kapatılmıştır.

[242] Ergin (1995 (1922), 952), eskiden kuruş yerine akçe dendiğini ve beş yüz akçeye bir kise, yüz bin akçeye bir yük, on yüke bir hazine ifadesi kullanıldığını belirtir.

Bu belgeden anlaşıldığına göre, yapının ilk mimarı Bourgeois'dır, ondan sonra inşaata Barborini devam etmiş, bu süreçte bir yangın geçiren bina için Avrupa'dan demir kiriş istenmiştir.

Maliye Nezareti, Fuad Paşa Konağı'na 1870 yılı sonlarında taşınmıştır. Bu konuyla ilgili arşivde bulunan belge[243] şu şekildedir:

> *"Atufetlü Efendim Hazretleri*
>
> *Sultan Bayezitte derdest-i inşa bulunan maliye dairesi saye-i maali-vaye-i cenab-ı mülkdaride bu kere reside-i hitam olduğundan şehr-i halin yedinci cumartesi günü oraya nakil olunması istîzânına dair maliye nezaret-i celîlesinden varid olan tezkere leffen arz ve takdim kılınmış olmakla ol bâbda her ne vecihle emr ü ferman-ı Hazret-i Şehinşahi şeref-sünuh ve südur buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyanıyla tezkere-i senaveri terkim kılındı Efendim fi 4 Cemaziyelahir sene 287".*

Bu belgeye göre, Beyazıt'taki Maliye Dairesi'nin inşası tamamlandığı için, ayın yedisine rastlayan Cumartesi günü nezaretin naklinin yapılması için izin istenmektedir.

Arşiv belgeleri incelendiğinde, Maliye Nezareti'nde 1874 yılında yine Barborini tarafından bir bina inşa edildiği anlaşılmaktadır[244]. Bu binanın, Masarifat Muhasebesi veya Vezne Dairesi olarak kullanılan, nezaretin ekli yapılarından biri olduğu düşünülebilir:

> *"Atufetlü Efendim Hazretleri*
>
> *Maliye hazînesi dâiresinde badel-harik Erkan-ı Harbiye Reisi Saadetlü Mahmut Paşa Hazretleri marifet ve nezaretiyle yapılan ebniyenin masârifi olan mebaliğden badehu icra-yı muamelatı ve ebniye-i merkume kalfası Barberuni'den tahsili lâzım gelen aksamından başka tesviyesine lüzum görülen beş milyon yetmiş yedi bin küsur kuruşa dair Maliye Nazırı Devletlü Paşa Hazretlerinin takriri arz ve takdim kılınmış ve maliyeden müstebân olacağı vecihle bu akçe mukaddemen ita olunduğu cihetle suret-i istîzân hazînece alel-usul masraf kaydı zımnında ifa-yı muamele-i muktaziyeden ibâret bulunmuş olmağın irade-i maali-ade-i Cenab-ı Şehinşahiye tevafuk eylediği takdirde ber-mûceb-i tezkere icra-yı icabı nazır-ı müşârun ileyhe havale edileceği ifadesiyle tezkere-i senaveri terkim olundu Efendim fi 28 Zilkade sene 290".*

Bu belgede, yangından sonra Maliye Hazinesi Dairesi'nde, Erkan-ı Harbiye Reisi Mahmut Paşa gözetiminde yapılan binadan bahsedilmekte ve binanın masrafından sonra muamele işleri ve bina kalfası Barborini'den alınması gereken aksamdan başka ödenmesi gereken beş milyon yetmiş yedi bin kuruşun hazineden masraf kaydı olarak verilmesi istenmektedir.

---

[243] 1287 Cemaziyelâhir 4 / 1 Eylül 1870 tarihli İ.DH. nr. 43026.

[244] 1290 Zilkade 28 / 17 Ocak 1874 tarihli İ.DH. nr. 47205.

Uzun bir süre maliye nazırlığı olan (Şekil A.3.190) ve 1894 depreminde hasar gören[245] bina, devlet merkezi cumhuriyet ile birlikte Ankara'ya nakledilince, 1923'te İstanbul Erkek Lisesi olmuş (Şekil A.3.191), 1933'te lisenin Cağaloğlu Düyunu Umumiye Binası'na nakledilmesiyle[246], Fuad Paşa Konağı Savunma Bakanlığı'na devredilerek Askeri Tıp Okulu'na verilmiştir. Bina, bu yatılı yüksek okulun da Ankara'ya nakledilmesiyle, 1952'de İstanbul Üniversitesi'ne devredilmiş ve altı senede tamir edilerek, 1959'da Eczacı Okulu'nun kullanımına açılmış, 1963'ten itibaren ise İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi olarak kullanılmıştır (Baytop, 1994, 125).

Fuad Paşa Konağı, Maliye Nezareti olarak kullanıldığı dönemde zemin kattaki kemerli bölümün etrafı kapatılarak postahane olarak kullanılmış, Askeri Tıp Okulu olarak kullanıldığı dönemde ise bu bölümler idari personelin çalışma odaları olarak düzenlenmiştir (Baytop, 2002, 5).

Baytop (1994, 125), Eczacılık Fakültesi'nin, A (Fuad Paşa Konağı) B ve C olmak üzere üç bloktan[247] oluştuğunu belirtir (Şekil A.3.192). Halen İstanbul Üniversitesi'ne ait olan yapı[248] ve ekli bloklar, 17 Ağustos 1999 depreminde hasar gördüğü için günümüzde kullanılmamakta, restorasyon işlemleri sürmektedir.

Mimari Yerleşim ve Topografya

Kagir ve üç katlı Fuad Paşa Konağı, doğu-batı doğrultusunda gelişmiş, dikdörtgen plana oturan, üç katlı bir yapıdır. Konumu ve kütlesi açısından, İstanbul'un yüksek noktalarından birinde, Tanzimat Dönemi'nde inşa edilen en önemli idari merkezlerden Harbiye Nezareti'nin hemen yanında ve Beyazıt meydanına hakim durumda, büyük boyutlu bir yapıdır (Şekil A.3.191).

---

[245] Ürekli, 1999, 53.

[246] Yayım, 1998, 274.

[247] B ve C bloklarla ilgili bilgi, Beytülmal ve Masarifat Muhasebesi ile Vezne Dairesi'nin ele alındığı bölümlerde verilmiştir.

[248] Yapının zemin katındaki bir odada, Prof. Turhan Baytop tarafından Türkiye'nin ilk Eczacılık Müzesi kurulmuş, 1968'de ziyarete açılan müze, zamanla sergilenen eşyanın çoğalması ve bulunduğu odanın nem kapması üzerine, C bloktaki başka bir odaya taşınarak, 1984'te yeniden ziyarete açılmıştır (Baytop, 2000, 51-52)

Yapıda, caddeye bakan uzun kenar boyunca devam eden, kesme taş ayaklara sahip tonozlu revak kısmı (Şekil A.3.193) dışında cephe sade biçimlenmiştir. Bu cephede, revakların gerisinde yer alan on yedi adet pencere yüksek ve kemerlidir (Şekil A.3.194), (Şekil A.3.195). Her bir pencere, revağı oluşturan ayaklar arasındaki kemerlerin aksında düzenlenmiştir. Revağın üzerinde devam eden cephede aynı akslarda iki sıra halinde söveli pencereler açılmıştır, ilk sırada yer alan ve revaklı bölümü ayıran kat silmesinden başlayan pencerelerin yüksekliği, üsttekilere göre daha fazladır.

Doğuya bakan giriş cephesinde yer alan kemerli kapı, üst kısmında ışınsal düzende, bezemeli ve amblemli demir parmaklıkla vurgulanmıştır (Şekil A.3.210). Kemerli giriş açıklığının iki yanında ikişer adet zemine kadar devam eden kemerli pencere bulunur (Şekil A.3.196). Bu pencerelerin sağında üç, solunda ise bir adet yarım daire kemerli pencere açılmıştır. Üst iki katta ise, dokuzar adet pencere açılmıştır. Batıya bakan yan cephede, üç sıra halinde düzenlenmiş pencereler, zemin katta yedi, üst iki katta onar adettir (Şekil A.3.198).

Eyice (1997, 110), sonradan yapının üzerine bir kat daha çıkıldığından bahsetmektedir. Yapıya ait eski bir fotoğrafta, kat sayısının aynı, ancak cephe düzeninin şimdikinden daha farklı olduğu tespit edilmiştir. Harbiye Nezareti'ne bakan giriş cephesinin bir bölümünün görünmekte olduğu fotoğrafta, giriş aksının üzerinde bulunan üçlü pencere düzeni, söveli yarım daire kemerli; diğer birinci kat pencereleri ve yüksekliği birinci kat pencerelerine göre az olan tüm ikinci kat pencereleri basık daire kemerlidir. Giriş aksında, ortada yer alan üç adet yarım daire kemerli pencere arasında ve binanın köşesinde pilastırlar bulunmaktadır. İkinci kat pencerelerinin üzerinde ve parapetin altında bezemeli bir friz dolaşır. Cepheyi sonlandıran taş parapet, giriş hizasına gelen bölümde üçgen alınlık halinde düzenlenerek, aksı vurgulamaktadır (Şekil A.3.189).

Yapının eski fotoğrafından, uzun cephesinde de pencere biçimlerinin farklılaşması yoluyla tasarıma hareket kazandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu yüzeyde, iki yanda ikişer pencerenin bulunduğu kısımlar ile ortada üç pencereyi içine alan bölümler bir pilastr kadar ileri alınmış ve burada açılan pencereler, basık kemerli pencerelerden farklı olarak yarım daire kemerli yapılmıştır (Şekil A.3.191). 2006-2007'deki restorasyon sırasında, dikdörtgen atkılı cephe pencereleri eski haline döndürülmüştür

(Şekil A.3.194). (Şekil A.3.197). Cephenin restorasyon öncesinde görülen, neoklasik tasarım anlayışına ters düşen sade haline tam olarak ne zaman geldiği belirlenememiştir, ancak bu değişikliklerin 1952-1959 arasındaki büyük onarımda yapıldığı düşünülmektedir.

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Fuad Paşa Konağı, yaklaşık 30 x 69.5 metre ölçülerinde, dikdörtgen planlı bir yapıdır, Darülfünûn Caddesi'ne bakan uzun cephesi, zemin katta çapraz tonozlarla geçilen bir revak sistemi ile geri çekilmiştir. Yapının orta bölümünde 14 x 20 metre boyutlarına sahip bir avlu bulunmaktadır (Şekil A.3.199). Bu avlu, selamlık olarak düzenlenen bölüm ile harem kanadını birbirinden ayırır. İstanbul Üniversitesi Yapı İşleri'nden Y. Mimar Atalay Ergün ile yapılan görüşmede, bu kısmın sonradan üniversitenin ihtiyacını karşılamak üzere amfi olarak düzenlenerek, eğik düzleme sahip bir çatı örtüsüyle kapatıldığı belirlenmiştir. Birinci ve ikinci katlarda, avluya bakan kuzey cephede altı, güney cephede dört adet pencere bulunmaktadır (Şekil A.3.202).

Yapının arka tarafa bakan diğer uzun cephesi, planda harem ve selamlık merdivenlerinin başlangıç hizalarına denk gelecek şekilde 1.5 metre civarında öne çıkmıştır (Şekil A.3.199), (Şekil A.3.200). Zemin, birinci ve ikinci katlardan oluşan yapıda kat yüksekliği beş metreden fazladır.

Yapının doğuda İstanbul Üniversitesi tarafına bakan dar kenarında bulunan ana girişinde, demir parmaklıklı ve kemerli kapıdan geçilerek (Şekil A.3.198), (Şekil A.3.210), kenarlarında iki sütunun bulunduğu, üç yönde yer alan iki basamakla, zemin katı birinci kata bağlayan tek kollu merdivenin başladığı platforma ulaşılır (Şekil A.3.204). Bir galeri boşluğu ile çevrelenen merdivenin uzun kenarları boyunca dörder adet sütun bulunmaktadır, bu sütunlar zemin katta kare planlı ayaklara oturur (Şekil A.3.205), (Şekil A.3.208).

Birinci katta, galeriyi çevreleyen koridordan cephelere penceresi bulunan mekanlara geçilir (Şekil A.3.200). Galerinin bulunduğu alan, bir çeşit orta sofa niteliğindedir. İkinci kata ulaşım, sağ kanatta bulunan çift kollu bir merdivenle (Şekil A.3.201), (Şekil

A.3.206) sağlanır[249]. Son katı oluşturan ikinci katta, alt kattaki merdiveni gören bir galeri boşluğu bırakılarak mekansal derinlik yaratılmıştır. Bu kısmın avluya bakan cephesinde üç adet dikdörtgen biçimli, geniş yüzeyli pencere açılmıştır (Şekil A.3.217).

Harem girişi, yola bakan revaklı cepheden verilmiştir[250]. Bu kısımda üst katlara ulaşım, selamlık merdiveni ekseninde bulunan, birkaç basamakla yükseltilmiş bir açıklıktan geçilerek çıkılan (Şekil A.3.212), üç kollu bir merdivenle sağlanır (Şekil A.3.199). Merdiven kolunun ara sahanlığa bağlandığı kısımda, iki yana birer dökme demir sütun yerleştirilmiştir. Sahanlık duvarında üç adet yarım daire kemerli niş bulunur. Sahanlıktan başlayan merdiven kollarının birinci kata ulaştığı yere, iki yana birer tane olmak üzere toplam dört adet sütun yerleştirilmiştir (Şekil A.3.213). Son katta avluya bakan beş adet pencere bulunmaktadır (Şekil A.3.215), (Şekil A.3.216).

İç Mekan Dekorasyonu

Selamlık bölümünde, zemin katta mermer merdivenin iki kenarında bulunan mermer sütunlar Dorik düzendedir. Merdivenin uzun kenarları boyunca yerleştirilen dörder adet döküm sütun ise korint başlıklıdır (Şekil A.3.208). Merdivenin ve iki kat boyunca devam eden galerinin korkulukları demirden yoğun kıvrım dal bezemelidir (Şekil A.3.205), (Şekil A.3.211).

Birinci katta merdivenin karşısındaki duvarda üç adet daire kemerli niş açılmış, aralarda kalan yüzeyler panolar halinde bölümlenmiş ve gölgeli çiçek desenleriyle bezenmiştir (Şekil A.3.207). Galerinin diğer üç duvarı, köşeleri palmet benzeri bitkisel motifli bezemelerle panolara ayrılmıştır. Kapıların üst kısımlarında da bitkisel bezemeler yer alır (Şekil A.3.203), (Şekil A.3.206), (Şekil A.3.209).

[249] Zemin kattan başlayan ana merdivenin ikinci kata kadar devam etmemesi, buraya ulaşımın ayrı bir merdivenle sağlanması, son katın, Eyice'nin belirttiği gibi sonradan eklendiğini düşündürmektedir.

[250] Harem dairesinin girişi, planda, arka cephede bu girişin aksındaki bir kapıdan gösterilmiştir. Orijinal kullanımda, selamlık giriş aksında, dik eksene göre simetrik yönde ve merdiven girişinin karşısına düşen bir ana giriş olduğu düşünülmektedir. Batı cephesinde, orta aks üzerinde, zemin katta yer alan pencerenin genişliğinin diğerlerine göre fazla olması da bu görüşü destekler niteliktedir.

Selamlık dairesinin birinci katında tavan yüzeyi dikdörtgen bölümlere ayrılmış, her dikdörtgenin kısa kenarlarına rumi düzende gölgeli çiçek motifleri resmedilmiştir (Şekil A.3.208), (Şekil A.3.211).

Harem dairesinde duvar ve tavan yüzeylerinde herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmaz, ancak orijinal halinde bu yüzeyler de bezemeli olabilir. Harem dairesinde merdiven kollarının iki kenarında bulunan döküm sütunlar, selamlık dairesinde olduğu gibi korint başlıklıdır. Bu sütun başlıklarının taşıdığı kirişin duvara bitiştiği kısımlarda yarım korint başlıkları bulunmaktadır (Şekil A.3.214).

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Kagir olarak inşa edilen binada, sıvalı iç duvarlarda harman tuğla, dış cephede marsilya tipi pres tuğla kullanılmış[251], birinci katın döşemesi, duvardan duvara putrel atılıp, araları tuğla ile doldurularak volta döşeme halinde inşa edilmiştir (Şekil A.3.204), (Şekil A.3.212). İkinci katın döşemesi basit kirişlidir. İkinci katın tavanı selamlık ve harem dairesi bölümlerinde kaset döşemedir (Şekil A.3.215). Bu durum, son katın döşemesinin sonradan değiştirildiğini veya son katın tamamının Eyice (1997, 110)'nin belirttiği gibi sonradan yapıldığını akla getirir, ancak eski resimlerde de bina üç katlıdır, sadece kat döşemesi yenilenmiş olmalıdır[252] (Şekil A.3.219). Harem dairesinde bulunan üç kollu merdiven ile selamlık dairesinde zemin ve birinci katı bağlayan merdiven, orijinal döküm kolonlarla taşınmaktadır.

İ.Ü. Yapı İşleri Teknik Daire Başkanlığı'nda kontrol mimarı olarak görevli Y. Mimar Atalay Ergün ile yapılan görüşmede, yapının 1999 depreminde zarar gördüğü, 2005'te güçlendirme çalışmalarına başlandığı belirlenmiştir[253].

[251] Ergün, 2006, kişisel görüşme.

[252] Ergün (2006), kaset döşemenin 1940'lı yıllarda yapılmış olabileceğini ifade etmiştir.

[253] Ergün'ün (2006) verdiği bilgilerden, çekme gerilmelerine ve çelik paslanmasına karşı karbon elyaf malzeme kullanıldığı, binanın dıştan ve içten bu malzeme ile sarıldığı, bütün pencerelerin içine kasa adı verilen karbon sac profiller yerleştirildiği ve malzemenin her katta hatıl gibi kullanıldığı öğrenilmiştir. İç duvarların güçlendirilmesinde çelik hasır üzerine püskürtme beton (shot crete) kullanılmış, yüzeylerdeki bezemelerin kopyaları alınmıştır, işlem bittikten sonra bezemeler yenilenecektir. Kirişler betonarmeye çevrilmiş, volta döşeme demirleri preslenmiştir. Eski resimlere göre düzenlenen silme profilleri kalıplarda dökülmüş, cephelere pilastrlar eklenmiştir. Önceki restorasyonlarda tek katlı amfi haline getirilen iç

3.2.4.2. Beytülmal ve Masarifat Muhasebesi

Ayverdi Haritası'nda adı Beytülmal ve Masarifat Muhasebesi[254] olarak geçen kare planlı yapı, Fuad Paşa Konağı'nın arkasında, Vezne Dairesi'nin yanında, Takvimhane Caddesi üzerinde yer almaktaydı (Şekil A.3.188). Yapı günümüzde mevcut değildir. Baytop (2002, 6), 1959 yılında A blok olarak adlandırılan Fuad Paşa Konağı'na taşınan Eczacı Okulu'nun 1961 yılında fakülte haline getirilip mali özerkliğe kavuşunca arkasında bulunan ve B blok adlandırılan bu binaya da yerleşmek istediğini belirtir. Ancak yapının tamiri mümkün olmadığından tamamen yıkılmış ve arsasına yeni bir bina inşa edilmiş, bu binada 1967 yılında öğretime başlanmıştır (Baytop, 2002, 6).

Eski fotoğraflarından (Şekil A.3.218), (Şekil A.3.219) kagir ve basık kemerli pencerelere sahip, üç katlı bir yapı olduğu anlaşılan bina, Fuad Paşa Konağı ile benzer cephe özelliklerine sahiptir. Birinci kat pencereleri son kat pencerelerine göre daha yüksek tutulmuş, cephe parapetle sonlandırılmıştır.

3.2.4.3. Vezne Dairesi

Ayverdi Haritası'nda, C4 paftasında varlığı tespit edilen (Şekil A.3.188), Beytülmal ve Masarifat Muhasebesi'nin yanında, Fuad Paşa Konağı'nın arkasında yer alan yapı, günümüzde mevcut değildir. Yapı, Maliye Hazinesi ile Beytülmal ve Masarifat Muhasebesi'ne ait paranın saklanması ve dağıtılması amacıyla inşa edilmiştir (Bilecik, 2004, 150).

Baytop (2002, 6), C blok olarak kullanılan binanın, Dişhekimliği Fakültesi tarafından boşaltıldığı 1970 yılında tamiri mümkün olmadığı için tamamen yıkıldığını, 1971 yılında yerine yeni bir binanın inşasına başlandığını ve 1974 yılında yeni binanın tamamlandığını belirtmektedir.

---

avlunun bahçe olarak düzenlenmesi düşünülmektedir. Yapının kısmi bodrum katının önceki restorasyonlarda doldurulduğu bilinmektedir.

[254] Yeniçeri Ocağı kaldırılıp yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu kurulunca, ordudaki askerlerin giyim, kuşam, yiyecek gibi ihtiyaçlarının karşılanması için hazineden verilen paranın yazılması ve hesapların kontrolünün sağlanması amacıyla, 1842 yılında Masarifat Muhasebesi kurulmuştur (Akyıldız, 1993, 125).

Kagir teknikteki yapı üç katlıdır, kırma çatı ile örtülmüştür. Fuad Paşa Konağı'nda olduğu gibi, basık kemerli ikinci kat pencerelerinin yüksekliği birinci kat pencerelerine göre daha az tutulmuştur (Şekil A.3.219).

3.2.4.4. Evrak Hazinesi

Ayverdi Haritası'nda, C4 paftasında varlığı tespit edilen (Şekil A.3.188), Vezne Dairesi'nin arkasında yer alan yapı, günümüzde mevcut değildir. Maliye Hazinesi ile Beytülmal ve Masarifat Muhasebesi'ne ait evrakın saklanması ve dağıtılması amacıyla inşa edilmiştir (Bilecik, 2004, 151).

Derinlemesine dikdörtgen planlı kagir yapı, iki katlıdır. Basık kemerli pencerelerin açıldığı yüzeylerde, katlar birbirinden silmelerle ayrılmıştır. Kırma çatıyla örtülen binanın kısa kenarları üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır (Şekil A.3.219).

3.2.5. Maarif Nezareti Binası (II. Darülfünûn)

1845 yılında kurulan Maarif Meclisi, 1856'da Maarif Nezareti haline getirilmiş (Karal, 1988, 121), 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti'ne çalışma yeri olarak Takvimhane-i Amire Dairesi[255] ayrılmıştır[256]. Maarif Nezareti'nin, Tanzimat Dönemi'nde bir kaç yapı değiştirdiği belirlenmiş, bulunduğu mekanlar arşivden araştırılarak bulgular tablo halinde düzenlenmişir (Tablo B.7).

Önceki bölümde değinildiği gibi, Alus (1997 (1939), 125), ilk Darülfünûn Binası'nın Abdülaziz döneminde Evkaf, Ticaret ve Maarif Dairesi olduğunu belirtmektedir[257]. Arşivde bulunan ve 1868 yılına ait olup, Maarif Nezareti Dairesi'nin tamir ve mefruşat

[255] Bu daire hakkında bilgi Takvimhane ile ilgili bölümde verilmiştir. Bugünkü İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nin yerinde, 1823'te satın alınmış olan Kaptan İbrahim Paşa Hamamı matbaa, 1831'de satın alınmış olan Kaptan İbrahim Paşa Sebili'nin karşı köşesindeki Bursa mütesellimi Musa Ağa'nın konağı Takvimhane olarak kullanılmaktaydı.

[256] İ.DH nr. 25042'den Akyıldız, 1993, 248.

[257] Maarif Nezareti'nin Darülfünûn'a taşınması, 1284 Muharrem 5 / 9 Mayıs 1867 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde (sayı: 481, s.1-2) çıkan ve Maarif nezaretinin de Maliye Hazinesi gibi Darülfünûn'a taşınmasını öneren (Hayta, 2002, 84) haberden sonra gerçekleşmiş olmalıdır.

masraflarını belirten belge[258], kurumun ilk Darülfünûn Binası'nda çalıştığı döneme ait olabilir:

> *"Atufetlü Efendim Hazretleri*
>
> *Şura-yı Devlet-i Mâliye dâiresinin mazbata-yı maruzası mütâla'asından müstebân olduğu vecihle Maarif Nezâret-i Celilesi dâiresinde birkaç odanın pencere ve bazı yerlerinin tamiriyle ve döşeme ve perdelerinin tanzîm ve tefrişine sarfolunan sekiz bin yüz sekiz kuruş on paranın itası zımnında hazinece tesviye-i muktezâsının Mâliye Nezâret-i Celilesine havalesi tezekkür kılınmış ise ol bâbda her ne vecihle emr u irâde-i seniyye-i Cenâb-ı Mülûkâne müteallik ve şeref-südûr buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı Efendim fî 5 Rebiülâhir sene 85".*

Bu belgeye göre, Maarif Nezareti Dairesi'nde bir kaç odanın pencere ve bazı yerlerinin tamiri ile döşeme ve perdelerinin düzenleme ve tefrişine harcanan sekiz bin yüz sekiz kuruş on paranın Maliye Nezareti'nden verilmesi istenmektedir. Maarif Nezareti Dairesi'nin 1871 yılında yeniden tamir edildiği ve mefruşatının yenilendiği arşiv belgelerinden[259] anlaşılmaktadır.

Ayverdi'nin (1978), 1875-1882 yılları arasına tarihlendirdiği Ayverdi Haritası'nda ise, II. Darülfünûn Binası Maarif Dairesi olarak gösterilmiştir. Çemberlitaş, Yeniçeriler Caddesi, II. Mahmud Türbesi yanındaki arsada, 296 ada, 1 parselde bulunan II. Darülfünûn Binası (Şekil A.3.220) hakkında ulaşılan bilgiler aşağıda değerlendirilmiştir.

Tarihçe

İlk Darülfünûn Binası'nın düşünüldüğü işlev ve verimlilikte kullanılamayarak Maliye'ye devredilmesi üzerine, 1865 yılında yeni bir Darülfünûn Binası yapılması kararlaştırılmış[260], tasarım görevi İstanbul'da yerleşmiş İtalyan mimar Giovanni Battista Barborini'ye verilmiş ve inşaat, 1869 yılında tamamlanmıştır (Can, 2000, 134), (Şekil A.3.225).

Yapının inşaat süreciyle ilgili olarak arşivde bulunan bir belgede, inşaat işinin Hacı Tanas Kalfa'ya bırakıldığı ifadesi yer almaktadır. Yazıcı'nın (2007,191) da belirttiği

[258] 1285 Rebiülâhir 5 / 26 Temmuz 1868 tarihli İ.ŞD nr. 424.

[259] 1287 Zilhicce 2 / 23 Şubat 1871 tarihli İ.DH nr. 43662 ve 1288 Rebiülâhir 6 / 25 Haziran 1871 tarihli İ.DH nr. 44104.

[260] Eyice (1997, 109), Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın 1286 / 1870 tarihli bir nizamname ile yeniden bir Darülfünûn-i Osmani kurulmasını teklif ettiğini belirtir.

gibi, bu dönemde, bir kaç iş alan mimar ve müteahhitlerin, inşaatlarına onlar adına inşaatı yürütecek bir kalfa bırakmaları sık rastlanan bir durumdur. Bu belgenin[261] çevirisi şu şekildedir:

"Atufetlü Efendim Hazretleri

Mukaddemâ Dârül-Fünûn olmak üzere inşasına teşebbüs olunmuş olan mahal bu kere Mâliye hazîne-i celilesine tahsis kılınmış olup eğer ki neşr-i maarif ve fünun hakkında sarf olunan himmet pek büyük olarak asıl aranılan şey ise ahali-i memleketi tahsil için memalik-i ecnebiyeye gitmek ihtiyacından kurtarmak ve kesb-i malumat ederken hasıl edecekleri efkar-ı fasidenin önünü kesmek maddesi olduğundan ebniye-i mezkûre başlanıldığı vakit bu mütâla'at der-piş edilmek ise de tahsil-i fünun hakkında olan hahiş ve verzişe nazaran mahall-i mezkûr hakikaten pek vasi ve cesim olarak başlanılmış ve bunu doldurmak kabil olamayacağı sonradan anlaşılmış olmasıyla mahall-i mezkûrun bu vecihle tebdil-i tahsisi hakkında karar muvâfık-ı hal ve maslahat olup şu kadar ki orada olacak neşr-i maarifin mukaddemesi olmak üzere saye-i şevket-vaye-i Cenâb-ı Mülûkânede bazı zatlar muvakkat bir dersane ittihâzıyla ilm-i mevalid ve hikmet-i tabiiye ve kimya gibi şeyler tedrisine başlamış ve talebe-i ulum vesaireden pek çok kimseler devam ile istifade halinde bulunmuşlar iken şimdi bu dersler açıkta kaldığına ve hakikat-ı halde bir büyük Dârül-Fünûn yapılmak istenilmiş iken terkiyle bütün bütün fikir ve niyet zail olmuş gibi mana verdirmek dahî caiz olduğuna binâen hem başlanılmış olan dersler tatil ettirilmemek ve hem de niyet-i asliye yine yerini bulmuş olmak için hal ve ihtiyac-ı sahih derecesinde bir muhtasarca Dârül-Fünûn yapılması münâsib gibi tahattur olunarak ve evvel-emirde buna bir yer araştırılarak Valid-macid-i Hazret-i Şehinşâhî-i cennet-mekan Efendimiz Hazretlerinin türbe-i şerifeleri karşısında kain beylik fırın mahalli mevki ve vüatçe münasip ve kafî olmakla berâber orası harabezar bir halde iken bir güzel bina yapılır ise mamuriyetçe görünen asar-ı himem-i celileye ilave-i cedide olacağından resmi ve masrafının keşfi Nafia Nezâret-i Celilesine havale olunmuştu resmi yaptırılmakla berâber keşif ve münakasası bil-icra bin iki yüz arşından ibaret olmak üzere altı yük kuruş bedel ile Hacı Tanas Kalfa uhdesinde takarrur eylediğinden bu suretle inşası veyâhut ebniye-i miriye-i saire misillü Bâb-ı Seraskerî ve Tersane ve Tophane-i Âmireler canibinden ianeten bazı teshilat icrasıyla emanet suretiyle yaptırılması ifadesine dair Nezâret-i müşârun ileyhanın vârid olan tezkeresi melfûf defter ve zikrolunan resm ile berâber arz ve takdîm kılındı bu fırının yeri mirinin olmasıyla arsaca iştira masrafı olmadığı gibi masârif-i inşaiyesi dahî hasbel-vakt ehven olması cihetlerle mevki-i mezbure ol sûretle bir mektep inşası ve şu kadar ki merkum marifetiyle maktuan yaptırılmasından ise emanet sûretiyle inşasında hem metanet ve resanetçe menfaat ve hem masrafça ehveniyet derkar olacağından şıkk-ı sani vecihle imali zımnında icrâ-yı îcâbına bakılması ve masârif-i inşaiyesine karşılık bulunmak bahsine gelince keşfinde fırının baha takdîr olunan altmış altı bin dokuz yüz ifasıyla kereste ve saircе Bâb-ı Seraskerî ve tersane ve Tophane-i Âmire canibinden icrâ olunacak teshilat tahfîf-i masarife medar olacağı misillü üst taraf için dahî İstanbul tarafında tashih olunan kule-i zemin mahalli esmanından bir miktarı ile mukaddemâ imha edilmiş olan kavaim-i nakdiyenin battal kağıtları beyhude yerde mağazalarda çürümekte olduğuna ve buna kağıt imal edilmek üzere mukaddemlerde talip çıkıp şimdi satılsa emr ü fermân-ı isabet-beyan-ı Hazret-i Şehinşâhî şeref-sünûh ve südur buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkim olundu Efendim fi 24 Şevval sene 1281".

Bu belgede, önceleri Darülfünûn olmak üzere inşa edilmiş olan yerin, Maliye Hazinesi'ne tahsis edildiği belirtilerek, eğitimin yayılması için harcanan çabanın çok büyük olduğu, halkın eğitim için yabancı ülkelere gitmek zorunda kalmaması ve bilgilenirken edinecekleri yanlış fikirlerin önüne geçmenin bu konuda asıl önemli

[261] 1281 Şevval 24 / 22 Mart 1865 tarihli İ.DH nr. 37075.

noktaları oluşturduğu ifade edilmiştir. Binanın inşasına bu kararla başlanmasına rağmen, bilimsel eğitime yönelik istek ve çalışmaya nazaran binanın çok geniş ve büyük olduğu ve içini doldurmanın mümkün olamayacağı sonradan anlaşılmış, bu nedenle binanın yeniden işlevlendirilmesi gerekli olmuş, ancak bilimsel eğitimin öncülü olacak şekilde burada geçici bir dershane açılarak, bazı kişiler, tabiat, fizik ve kimya gibi bilimleri öğrenmeye başlamıştır. Bir çok kişi bu eğitime devam edip faydalanırken bu dersler için artık yer bulunamadığı ve gerçekte büyük bir Darülfünûn yapılmak istenirken bu fikirden tamamen vazgeçilmiş gibi bir durum ortaya çıkmaması, başlanmış olan derslere ara verilmemesi ve asıl amacın yerini bulması için, gerekli ihtiyaçlar çerçevesinde, daha küçük bir Darülfünûn yapılması uygun bulunmuştur. Bu bina için yer araştırması yapılmış ve II. Mahmud'un türbesi karşısında bulunan fırının yeri uygun ve yeterli bulunmuş (Şekil A.3.223), oraya güzel bir bina yapılıp mamur hale getirilmesinin, büyük abideye (türbe) ek bir yenilik olacağı düşünülmüştür (Şekil A.3.224). Binanın proje ve masrafından Nafia Nezareti yükümlü olup, projesi yapılmış, keşif ve ihalesi bin iki yüz arşın olmak üzere altı yük kuruş tutar ile Hacı Tanas Kalfa'ya bırakılmıştır. Fırının yeri arsa olarak devlete ait olduğundan, satın alma masrafı olmadığı gibi, inşa masrafı da zamana göre ucuz olup, bu yere belirtilen şekilde bir okul inşasının, adı geçen (Tanas Kalfa) tarafından götürü usulü yaptırılmasından ise emanet usulüyle yaptırılmasında masraf ve dayanıklılık açısından kolaylık görülmüştür. Binanın, (fırın için belirlenen altmış altı bin dokuz yüzün (kuruşun?) ödenmesiyle, kereste gibi malzeme için de Bâb-ı Seraskeri, Tersane ve Tophane-i Âmire tarafından yapılacak kolaylıklarla hafifleyecek olan) inşa masraflarına karşılık olmak üzere, İstanbul'da kulelerin zemin arsaları bedelleri[262] ile önceden imha edilmiş olup boş yere mağazalarda çürüyen işe yaramaz kağıt paraların kağıt yapılmak üzere satılmasından elde edilecek gelirin kullanılması düşünülmektedir. Bu belgeye göre inşaat işi Hacı Tanas Kalfa'ya bırakılmıştır. Ancak, İhsanoğlu (1990, 710), 1281 Şevval 13 / 11 Mart 1865 tarihli Belediye Meclisi keşif defterinden aktararak, II. Darülfünûn Binası inşaatının Mühendis Ali Vasfi Kalfa tarafından yürütüldüğünü kaydeder.

[262] Tarihçi Lütfi Efendi (Aktepe, 1988, 132), yeni bir Darülfünûn inşasına karşı olup, bu binanın masrafı gibi az faydali bir iş için, İstanbul'un surlarının yıkılıp kapılarının kaldırılmasını eleştirmiş, İstanbul'un kapısız bir ev gibi, oturulamayacak bir yer haline geleceğini ileri sürmüş ve bu yolla Şehremaneti'nin yıllarca uğraşıp içinden çıkamayacağı bir yağma kapısının aralandığını ifade etmiştir.

Bu kararlarla inşası gerçekleştirilen ve 18 Şubat 1870 Pazar günü resmi açılışı yapılan (Mahmud Cevad, 2001, 103) binada Darülfünûn eğitimi sürekli olmamıştır. Mülayim (2004, 92), 1871'de derslere son verildikten sonra[263] binanın, Mahrec-i Aklam[264], Mülkiye Mektebi[265], Maarif Nezareti, Belediye Fen ve İmar Şubesi olarak kullanıldığını kaydetmektedir. 1878 yangını sonrasında, Şura-yı Devlet, kendi daireleri yenileninceye dek, Maarif Nezareti'nin üst katına taşınmıştır (Cezar, 1963, 52).

1882 tarihli bir kararda[266] "*Maarif Nezareti heyeti için Mekteb-i Mülkiye'nin arkasında ve Babıali Caddesi'ndeki arsaya bina inşası*" ndan bahsedilmektedir. Bu binanın inşa edilip edilmediği konusunda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, Mahmud Cevad'ın (2001, 230) belirttiğine göre, 1882'de görevde bulunan Maarif Nazırı Mustafa Paşa zamanında, Darülfünûn'un yeniden açılması söz konusu olmuş ve Maarif Nezareti Dairesi Darülfünûn'da bulunduğu için, Bezmialem Valide Sultan İnas Sultanisi kısımlarından olup, önceden Maarif Nezareti Dairesi, Darülmuallimin ve daha sonra Ticaret Mekteb-i Âlisi olan bina, Maarif Nezareti Dairesi olmak üzere yeniden inşa edilmiştir. Bu bilgilerden, nezaret dairesinin, II. Darülfünûn'un arkasındaki alanda inşa edilmiş olduğu sonucu çıkarılabilir.

1892 tarihli bir belgede, "*Maarif Nezareti'nin tamiri biten Divanyolu'ndaki eski nezaret dairesine nakli*", 1893 yılına ait bir diğer belgede de "*Çemberlitaş'taki eski Maarif Nezareti Binası'nın tamir ve tanzimi tamamlandığından nezaret heyetinin bu daireye nakli*" söz konusudur[267]. Bu bilgilere ve Ayverdi Haritası'na göre, II. Darülfünûn Binası 1875-1880 civarında Maarif Dairesi olarak kullanılmış, 1882'de II. Darülfünûn'un arkasında yerleşen nezaret, 1892'den önce tamir nedeniyle başka bir yere taşınmış,

[263] 20 Şubat 1870 tarihinde açılan yeni Darülfünûn'da dersler ancak iki yıl devam etmiştir (Eyice, 1997, 109). Kurum, 1874'te kısa bir süre için Galatasaray Sultanisi'nde hizmet vermiş, 1909'da Vezneciler'deki Zeyneb Hanım Konağı'na taşınmıştır (Mülayim, 2004, 92).

[264] 1862'de memur yetiştirmek üzere kurulan okul (Devellioğlu, 2003, 569).

[265] Dersaadet İdadi-i Mülkiye-i Şahanesi adıyla eğitime başlayan Vefa Lisesi, Vefa'da Mütercim Rüştü Paşa Konağı'na taşınmadan, 1881'e dek bu binada eğitim vermiştir (Doğan, 1994, 375; Vefa Lisesi Müdürü Sakin Öner ile kişisel görüşme).

[266] 1300 Muharrem 26 / 7 Aralık 1882 tarihli İ.ŞD nr. 3557.

[267] 1310 Cemaziyelevvel 30 / 20 Aralık 1892 tarihli Y.A.HUS nr. 139 ve 1310 Şaban 1 / 18 Şubat 1893 tarihli Y.A.HUS nr. 8.

1893'te tekrar II. Darülfünûn'a taşınmış olmalıdır. Ancak binanın 1894 yılında depremden zarar gördüğü ve bu nedenle tekrar onarıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır[268]. 1903 yılında Maarif Nezareti memurları için Vezirhanı tarafındakı avluya ilave bir daire inşası söz konusu olmuş, 1904'te ilave mahallin tamamlanıp keşif haricinde kalan masrafın ödenmesi istenmiştir[269]. Vezir Hanı'nın II. Darülfünûn Binası'nın arkasında kaldığı göz önüne alınırsa, daha önce de nezaret dairesi olarak kullanılan bu alanın ana binaya eklendiği ve binanın bu yönde eklemelerle uzatıldığı düşünülebilir (Şekil A.3.221).

Dönemin Maarif Nazırı Safvet Paşa (1815-1883) tarafından, Darülfünûn (üniversite) olarak inşa ettirilen neoklasik tarzdaki üç katlı bina, Maarif Nezareti olarak kullanıldıktan sonra, 1908 yılında şehremanetine (belediye) devredilmiştir. Bina, 1983 yılına kadar belediyenin çeşitli birimlerini barındırdığı gibi, bir süre de Eminönü Kaymakamlığı olarak hizmet vermiştir. Gazeteciler Cemiyeti'nin önerisi üzerine, 1983'te yapının Basın Müzesi olması kabul edilmiş ve 1984-1988 arasında onarılmıştır. Bu sırada binaya iki asma kat ilave edilmiştir. Mülkiyeti İstanbul Anakent Belediyesi'ne ait olan Basın Müzesi'nin yönetimi Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'ne aittir[270]. 1999 depreminde duvarı çatlayan bina restorasyona alınmış ve dış cepheleri boyanmıştır.

Mimari Yerleşim ve Topografya

İç mimarisi kapsamlı şekilde değişmesine rağmen, cephe düzenlemeleri ve kütle etkisiyle Tanzimat Dönemi mimarlığının günümüze ulaşmış özgün bir örneği olan yapı, aynı zamanda Osmanlı döneminin bilinen planlı ilk yol genişletme çalışması

[268] 1312 Safer 5 / 8 Ağustos 1894 tarihli Y.PRK..ŞH nr. 14 ve 1312 Rebiülâhir 13 / 14 Ekim 1894 tarihli Y.PRK..ŞH nr. 49. Ürekli (1999, 51) de, 1312 Muharrem 10 / 14 Temmuz 1894 tarihli Y.A.HUS. nr.302/94'e dayanarak, bazı kısımları depremde hasar gören Maarif Nezareti Binası'nın keşfi yapılarak tamirine başlandığını kaydetmektedir.

[269] 1321 Safer 5 / 3 Mayıs 1903 tarihli İ. MF ve 1322 Şevval 7 / 15 Aralık 1904 tarihli İ.MF.

[270] Mayıs 1988'de ziyarete açılan müze toplam 4000 metrekare alan kapsamaktadır. Zemin ve birinci katta bulunan müze bölümünde, Türk basın ve yayın tarihine ilişkin belgeler, İbrahim Müteferrika'nın basım faaliyetini canlandıran maket ve modeller, eski dizgi ve baskı makinelerine ait örnekler sergilenmektedir. İkinci kattaki beş ayrı salonda, on beşer günlük çeşitli sergiler düzenlenir, üçüncü katta kütüphane bölümü, yaklaşık 35 kişilik bir okuma salonu, 80 kişilik toplantı salonu ile 100 kişilik cep tiyatrosu vardır. Dördüncü kat ise, idari bölümlere ayrılmıştır (Anonim, 1994b, 73). Ancak dördüncü kat, 1999 depreminde duvarı çatladığı için kullanılmamaktadır (Basın müzesi müdürü Saadet Altay ile kişisel görüşme).

kapsamında inşa edilmiştir[271] (Can, 2000, 135). Binanın, Divanyolu'nun çağdaş bir görünüme kavuşturulmasında, işlevi, mimarisi ve yerleşimi ile öncü görevi üstlendiği anlaşılmaktadır.

Uzunlamasına gelişmiş dikdörtgene yakın yamuk planlı bir tabana oturan yapı kütlesi, dönemin bir çok yapısı gibi kübiktir. Kısa kenarı Divanyolu'na, uzun kenarı Türbedar Sokak'a paraleldir (Şekil A.3.222). Üç katlı bina, neoklasik cephe düzenini yansıtır (Şekil A.3.226). Zemin katta basık kemerli ve dikdörtgen pencereler bir arada kullanılmış, birinci ve ikinci katta daire kemerli pencereler açılmıştır.

Divanyolu'na bakan giriş cephesi orta eksene göre simetrik düzenlenmiş yapının ilk iki katı derzleri belirginleştirilmiş taş kaplı, son katı sıvalıdır. Katlar birbirinden silmelerle ayrılmış, ana caddeye bakan cephede, hafifçe öne çıkarılmış orta eksende yer alan girişin üzerine denk gelen bölüme, ikinci katta ferforje korkuluklu bir balkon eklenmiştir. Burada yer alan daire kemerli kapı ile iki yanındaki basık kemerli pencerelerin arasına ve birer yanına iyon başlıklı sütunlar yerleştirilmiştir (Şekil A.3.228). Aynı sütun düzeni, yola bakan yan cephenin öne çıkarılmış orta aksında, ikinci katta da görülmektedir, ancak bu cephede sütunlar arasındaki kemerlerin tümü daire kemerlidir. İkinci katta, yola bakan her iki cephede açılan daire kemerli pencerelerin üzengi hizasına yerleştirilen silmelerle *Palladio* motifini çağrıştıran bir düzen elde edilmiş ve yatay hatların sürekliliği vurgulanmıştır.

Divanyolu Caddesi'ne bakan cephenin iki ucunda, birer pencere içeren genişlikteki yüzeyler, orta eksen gibi bir miktar öne çıkarılmış ve ikinci katta, her iki kenardaki pencerenin iki yanına, yüksek piyedestallere oturan iyon başlıklı sütunlar yerleştirilmiştir (Şekil A.3.229). Birinci katta, orta akstaki üçlü pencere düzeninde, merkez pencerenin kemeri daha yüksek tutularak giriş aksının vurgulanması sağlanmıştır. Ortada ve iki yanda öne çıkan yüzeylerin arasında kalan bölümlerde, her katta ikişer pencere açılmıştır. Uzun kenara sahip cephede bu bölümde her katta üçer pencere bulunmaktadır.

[271] Mimar Barborini'nin görev aldığı bu düzenlemelerde Divanyolu üzerindeki yapılar tamamen ortadan kaldırılmamış, taşınarak veya kısmen yıkılıp yeni cepheler tasarlanarak çözüm üretilmiştir (Can, 1993, 135).

Bina, ikinci katın pencereleri üzerinde yer alan, iyon başlıklarına düz atkı görevi gören profilli silme kuşağı ve onun üzerindeki diş frizine oturan parapet duvarı ile bitirilmiştir. Parapet duvarına, son katta yer alan sütunların hizalarında pilastrlar yerleştirilerek cephedeki hareketlilik devam ettirilmiştir. Yapının Çemberlitaş Hamamı'na bakan yan yüzünde, ikinci katta açılan pencereler, sövesiz ve daire kemerlidir, katları ayıran silme kuşağı bu cephede devam etmemiştir (Şekil A.3.227), (Şekil A.3.229).

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Kat döşemeleri sökülerek iç mekanları tamamen değiştirilen yapının (Şekil A.3.230), (Şekil A.3.231), (Şekil A.3.234), restorasyon sonrası projesine veya orijinal kat planlarına ulaşılamamıştır. Ancak, Anıtlar Kurulu'nda bulunan, restorasyon öncesinde iç mekanlardan çekilmiş fotoğraflar ile Basın Müzesi'nde yapının restorasyon aşamalarını gösteren fotoğraflar incelendiğinde, zemin katı birinci kata bağlayan düz kollu bir merdiven ile (Şekil A.3.237), birinci katı ikinci kata bağlayan üç kollu bir merdiven görülmektedir (Şekil A.3.232).

Yapıda, ikinci katta bulunan altı adet korint başlıklı mermer sütunun korunduğu tespit edilmiştir (Şekil A.3.233), (Şekil A.3.236). 1940 tarihli Pervititch haritasında Belediye İmar Dairesi olarak gösterilen binada, merdiven düzeni orta aksta belirtilmiştir (Şekil A.3.222).

Fotoğraflardan gözlenebildiği kadarıyla, giriş aksında, dördü hayali bir dikdörtgenin köşelerine, diğer ikisi de aynı hizada olmak üzere dikdörtgenin uzun kenarının bir miktar dışına yerleştirilen bu altı adet sütundan (Şekil A.3.237) giriş cephesine yakın olan ikisi, zemin kattan gelen merdivenin birinci kata ulaştığı noktada, merdivenin iki yanında bulunmaktaydı (Şekil A.3.232), (Şekil A.3.235). Bu sütunlarla aynı aksta bulunan diğer iki sütun, birinci kattan başlayan düz kollu merdivenin ilk beş-altı basamağından sonra, merdivenin iki yanında yer almaktaydı. Bir sahanlığa ulaşan bu merdiven, sahanlığın iki yanından ikinci kata bağlanan kollarıyla üç kollu bir merdiven olup, merdiven kollarının ikinci kata bağlandığı hiza, yaklaşık olarak söz konusu iki sütunun korint başlıklarının tavan kirişine bağlandığı hizaya denk gelmekteydi (Şekil A.3.238).

Katları birbirine bağlayan merdiven, restorasyon sonrasında yapının Çemberlitaş Hamamı'na bakan cephesinde, ortasında asansör evi ile üç kollu biçimde tasarlanmış,

sütunların bulunduğu alan ise sergi salonu olarak değerlendirilmiştir. Sütun başlıklarının hemen yanında, cam yüzeyli asma katın döşemesi görülmektedir (Şekil A.3.236).

Ergin (1977, 554), yüksek tavanlı geniş odalardan oluşan binada dershanelerin amfi tarzında olduğunu kaydeder. Ayverdi (1979, 18), binayı mimari kuruluş açısından ilk Darülfünûn binası ile karşılaştırmış ve Maarif Nezareti'nin "*karanlık dehlizli, yarı Rönesans, kışlamsı Darülfünûn binasından daha da sevimsiz*" olduğunu dile getirmiştir. Eyice (1997, 109) de bu II. Darülfünûn binasının dış mimari yönünden öncekine bir miktar benzediğini, ancak çok daha küçük ölçüde yapıldığını belirtmiştir.

Yapı, iç mekan tasarımı açısından, giriş aksında yer alan ve sütunlarla taşınan gösterişli merdiveniyle Fuad Paşa Konağı'nın giriş bölümünü andırmaktadır, ancak boyut nedeniyle iç hacmi daha dardır.

İç Mekan Dekorasyonu

Yapının iç mekanında, mermerden kıvrım dallar halinde oymalarla bezeli bir şöminenin varlığı, Anıtlar Kurulu'nda bulunan fotoğraflardan tespit edilmiştir (Şekil A.3.239). Yine bu fotoğraflar arasında, gölgeli kalem işleri ve köşe madalyonlarıyla süslü bir tavana ait detay resmi bulunmuştur (Şekil A.3.240). Köşe madalyonunun içinde bir teleskop resmedilmiştir. Eyice de (1997, 109) binanın içinde "*güzel tertibi ve süslemesi kısmen bozulmuş olmakla beraber yer yer ilim ve fenni temsil eden tavan nakışlarının*" varlığından bahsetmektedir.

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Kagir yapım tekniğinde, ahşap döşemeli bina, Gazeteciler Cemiyeti'nde görevli Çapanoğlu'nun (2006) verdiği bilgiye göre, tüm iç kısmı yıkılıp yeniden düzenlenerek, çelik putrel döşeme ve betopan duvarlar ile restore edilmiştir.

3.3. Bâb-ı Fetva (Şeyhülislamlık)

Bâb-ı Fetva (Şeyhülislamlık), Süleymaniye Camii'nin kuzeyinde yer almaktaydı (Şekil 3.241); bina grubunun bulunduğu 494 ada, 22 numaralı parsel bugün İstanbul Müftülüğü'nün kullanımındadır (Şekil A. 3.242).

Tarihçe

Onaltıncı yüzyıl başından, 1826 yılına kadar yeniçeri ağalarının oturduğu bu bölge**,** eskiden Ağakapısı[272] olarak adlandırılmaktaydı. Ağakapısı, İstanbul'da Paşa Kapısı (sadrazamlık) ve Şeyhülislam (fetva) Kapısı ile birlikte "kapu" olarak adlandırılan üç büyük kuruluştan biriydi. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasıyla, Ağa Kapısı da Meşihat Dairesi olmak üzere şeyhülislama[273] tahsis edilmiştir (Eyice ve Sakaoğlu, 1994, 95).

[272] Ağakapısı, hünkar sarayı gibi çeşitli köşkleri, idare odaları, hizmet daireleri ve atölyeleri ile büyük bir kompleksti, ancak sarayın mimarisi hakkında yeteri kadar bilgi yoktur. Yeniçeri ağalarının ne zamandan beri buradaki sarayda oturdukları da bilinmemektedir. 1553'te İstanbul'a gelerek şehrin Galata sırtlarından 11.50 metre uzunluğunda manzarasını çizen Flensburglu Melchior Lorichs, Süleymaniye Camii'nin alt tarafında sade görünüşlü bir binanın damı üzerine "yeniçeri ağası konağı" (Jenitzer Aga Hauss) kaydını koymuştur. Aynı resimde, Süleymaniye ile Bozdoğan Kemeri arasındaki kısımda yukarı boşlukta bu yazı bir kez daha tekrarlanmıştır, bunun altına denk gelen ağaçlar arasından masif duvarları yükselen binaların Süleymaniye imareti, tabhanesi ve darüşşifası olması kuvvetle muhtemeldir. O halde caminin tam önündeki sade görünüşlü yapı Ağakapısı Sarayı olmalıdır (Eyice, 1988a, 463).

Başta Sultan II. Osman hadisesi (Mayıs 1622) olmak üzere birçok tarihi olayın geçtiği Ağakapısı, etrafı yüksek duvarlarla çevrili bir saha içinde selamlık, harem ve hizmet dairelerinden oluşan büyük bir ahşap saray şeklinde inşa edilmiştir. Bina birçok defa yangın geçirmiş ve tamir edilmiştir. Temmuz 1660 ve Şubat 1750'de çıkan yangınlarda tamamen yanan yapı, her seferinde kısa bir süre sonra tekrar inşa edilmiştir. Bu esnada, yapının avlu veya bahçesine ahşaptan yüksek bir yangın köşkü yapılmış, Haliç'te çıkan yangınlar bu kuleden gözetlenerek kontrol altına alınmıştır. 1771 yılında, içeriden çıkan bir yangında Ağakapısı'nın tamamı, 1782 yılında Cibali'de başlayan yangında ise harem kısmı ve yangın kulesi yanmıştır. II. Mahmud zamanında 1816-17'de büyük ölçüde tamir görerek yenilenen yapı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, bu tamirle ilgili harcama listelerini içeren 6642 ve 6643 nolu belgelere göre şu mekanlardan oluşmaktaydı: Yaldızlı oda ile divan yerine bakan önü kafesli taht-ı Hümayun odası, abdest odası ile mabeyinci ağaları odasını içeren Daire-i Hümayun, Tekeli Köşk ile yanında sofa ve yatak odası, ocaklı odaları, camekan dairesi, hazine odası, kahve odası, hamam, sofa ve hademe odalarını barındıran kış Çarşamba dairesi, ağaların yazın oturduğu yaz Çarşamba dairesi, divan odası ile yanında ağa odası, gusülhane, Tekeli köşk ile hamam arasında Silahtar Ağa Odası, Ağakapısı Camii, Harem Dairesi, Kum Meydanı ortasında şadırvan ve havuz ile çeşitli görevli odaları (Eyice, 1988a, 462-463). Buna göre, Ağakapısı, görkemli bir cümle kapısı ile girilen ve yüksek duvarlarla çevrili avlu etrafında birbiriyle bağlantılı yapılar içeren, İstanbul'daki büyük resmi-özel işleve sahip mekanların bir arada tasarlandığı dairelere örnek oluşturmaktaydı (Eyice ve Sakaoğlu, 1994, 94).

[273] İlmiye sınıfının başı olan ve padişah tarafından atanan şeyhülislam, devlet teşkilatında sadrazamdan sonra gelirdi, başlıca görevi savaş ilanı, barış antlaşması, uluslararası sözleşmeler, yeni çıkan kanun ve düzenlemeler, toplum hayatına ilişkin yenilikler gibi konularda fetva vererek devletin siyasi hukukunun ve idari icraatının şeriat hükümlerine uygun yürütülmesi amacıyla padişah ve sadrazama yardım etmekti (Karal, 1988, 114). Yaklaşık 1420'den 1922'ye kadar, 500 yıllık zaman diliminde bu makama gelen 129 kişinin çoğu, devşirme yöntemiyle siyasal ve askeri kadrolara gelen diğer görevlilerden farklı olarak Türk asıllı idi (Sakaoğlu, 1985, 266).

Şeyhülislamların, II. Mahmud dönemine kadar belirli bir dairesi yoktu, görevlerini kendi konaklarında yerine getirirlerdi. Ağakapısı Şeyhülislamlık Dairesi olarak belirlendikten sonra[274], Tanzimat ile birlikte Meşihat'ta hızlı ve kalabalık bir kadrolaşma görülmüş, ancak hukuksal ve yönetsel laikleşmenin gereği olarak kurumun müdahale alanı giderek daraltılmıştır[275].

Tanzimat Dönemi'nde burada görkemli bir yapı, geniş bir örgüt[276] ve bir fetvahane kurulmuştur (Sakaoğlu, 1985, 267-268). Bâb-ı Meşihat, sadece resmi bir daire değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki pek çok ilmi, siyasi, idari toplantı ve faaliyet için merkez olmuştur. Medrese mezunlarının sınavları burada yapılmaktaydı. 19. yüzyıl boyunca giderek önem kazanan ve nerede yapılacağı padişah iradesi ile kesinlik kazanan, başta sadrazam olmak üzere bütün yetkililerin bir araya geldiği meşveret meclisleri de zaman zaman Bâb-ı Meşihat'ta toplanmaktaydı (İpşirli, 1988a, 363).

Binanın Tanzimat Dönemi'nde geçirdiği değişimler arşiv belgelerinden izlenebilmektedir (Tablo B.8). 1838 tarihli, 25985 no'lu hat, Meşihat Dairesi'ndeki tamiri belirtmesinin yanı sıra, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin mekanlarının darlığı nedeniyle başka birer mahalde veya kendi konaklarında işlere bakmalarının

[274] Ağakapısı Şeyhülislamlık Dairesi olarak belirlenince, karakol görevi gören neferlere ait odalar, hapishane, yangın nöbetçi odaları gibi lüzumsuz hale gelen binalar yıkılmıştır. II.Mahmud, Ağa Kapısı'nın Şeyhülislamlara tahsisi için yazdığı fermanda, yeniçeriliğin bütün hatıralarını unutturmak için Ağakapısı adını yasaklayarak, buraya "Bâb-ı Meşihat-Fetvahane" denilmesini istemiş, binanın fazla odalarının da öğrencilere ayrılmasını uygun görmüştür. Eski Saray Seraskerlik olarak düzenlenmeden önce, kısa bir süre Ağakapısı'nda Serasker Hüseyin Paşa oturmuş, binanın odalarının meşihat için tefrişatı tamamlanmak üzereyken, 2 Ağustos 1826'da çıkan Hocapaşa yangınında Babıali binası tamamen yanınca, Ağakapısı geçici olarak Babıali'nin yerleşimine verilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1956, 201-202). Binanın Meşihat Dairesi olarak kullanılmaya başlanması 22 Ekim 1827 tarihinden itibaren mümkün olmuştur (Eyice ve Sakaoğlu, 1994, 95).

[275] Şeyhülislamlar en yüksek yargı ve karar kurulu olan Divan toplantılarına 18. yüzyılda katılmaya başlamışlar, 19. yüzyılda Divan kaldırıldıktan sonra da özel gündemli şûralarda yer almışlardır. Ancak Şeyhülislamlık, 1839'da Şûra-yı Devlet'in kurulması ile önemli ölçüde nüfuz kaybına uğramış, Şeyhülislamın üyesi olmadığı Şûra-yı Devlet toplum yaşamına ilişkin yasalar çıkarırken fetva alınmasına gerek duyulmamıştır. Bu yetki ve nüfuz sınırlılığı, siyasi çalkantıların yoğun olduğu Tanzimat Dönemi'nde şeyhülislamların sadrazamlar gibi sık değişmesini engelleyerek bir avantaj haline gelmiş, Abdülmecid'in saltanatı boyunca (1839-1861), sadârette yirmi beş kez değişiklik olmasına karşın, sadece dört şeyhülislam görev yapmıştır. Devlet yönetiminin giderek dünyevi bir görünüme kavuşturulması süreci Abdülaziz Dönemi'nde (1861-1876) de sürmüş, 1868'de devleti sağlıklı bir yapıya kavuşturmak için yeni düzenlemelere gidilmesi, Adliye Nezareti'nin kurulması gibi gelişmelerle Şeyhülislamlık'ın bir nazırlık (bakanlık) derecesine düşmesi olgusu tamamlanmıştır (Sakaoğlu, 1985, 266-268).

[276] Kaynaklarda Bâb-ı Fetva ve Fetvahane olarak da geçen Bâb-ı Meşihat'ı oluşturan müdürlük, heyet ve dairelerin adları için bkz. İpşirli, 1988a, tam ve ayrıntılı teşkilat için bkz. İlmiyye Sâlnâmesi.

kararlaştırıldığını haber vermektedir. Arşivde bulunan belgelere göre yapı, 1847, 1848, 1849, 1850, 1852, 1854, 1859, 1861, 1864[277], 1865[278], 1871 ve 1888 yıllarında çeşitli tamirler görmüş ve yenilenmiş, 1848, 1850, 1852, 1859, 1861, 1862, 1864, 1865, 1866, 1869 ve 1875 yıllarında ise çeşitli mekanlarının mefruşatı ve döşemeleri değiştirilmiştir. 1862 tarihli belgeye[279] göre, tamir için ilk keşifte kırk iki bin kuruş masraf çıkmış olmasına karşın, Müdüriyet, İstanbul kadısı ve Fetvahane dairelerinin de onarımıyla, masrafın altmış dokuz bin iki yüz kuruşa çıktığından bahsedilmektedir:

> *"Maliye Nezâret-i Celîlesinin 15 Recep sene 282 târîhiyle meclis-i valaya havale buyurulan bir kıta tahririnden müstebân olduğu üzere Bab-ı Vala-yı Fetva-penahinin keşfi ve sebkat eden irâde-i seniyyesi mûcebince kırk iki bin kuruş masrafla tesviyesine mübaşeret olunmuş ise de muahharan Müdüriyet ve İstanbul kadısı Efendiler Hazeratı ve Fetvahane dâirelerinin görünen lüzum-ı hakiki üzerine icrâ kılınan tamiri cihetle masârif-i merkume altmış dokuz bin iki yüz bu kadar kuruşa baliğ olmuş ve şu halde asıl mukarrer olan masraf yirmi yedi bin bu kadar kuruş tezayüd etmiş olduğundan bahisle icrâ-yı îcâbı istîzân kılınmış olup müfad-ı tahrire nazaran masârif-i merkume keşf-i evvelini tecavüz edişi devair-i mezkûre tamiratının icap-ı sahih üzerine icrâ kılınmasından neşet ederek topunun Hazînece icra-yı mahsubu umur-ı tabiiyeden olmağın ol vecihle ifa-yı muktezasının Nezâret-i müşârun ileyhaya havalesi tezekkür kılındı ise de ol bâbda emr ü fermân Hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 26 Recep sene 278".*

44600 ve 46039 no'lu Dahiliye İradeleri'nden, 1871 ve 1872 yıllarında, bir konak kiralanarak Bâb-ı Fetva olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eyice (1994b, 198), Âli Paşa Konağı'nın 1871'de Âli Paşa'nın ölümü üzerine sahiplerinden değerinin çok aşağısında bir parayla alınarak[280] kısa bir süre için Şeyhülislamlık (Meşihat) makamı olduğunu kaydeder.

Cumhuriyet döneminde şeyhülislamlık lağvedildiğinde, Ağa Kapısı İstanbul Müftülüğü'ne verilmiş, binanın en gösterişli bölümüne İstanbul Kız Lisesi yerleştirilmiştir (Eyice ve Sakaoğlu, 1994, 95). Ancak, 1927'de çıkan bir yangında binalarla birlikte Meşihat'ın arşivi de büyük zarar görmüştür (İpşirli, 1988a, 363). Daha sonra yanan bu bölümün yerine Mimar E. Egli, İstanbul Üniversitesi'nin Botanik

---

[277] 1864 yılındaki tamir Yenaki Kalfa tarafından gerçekleştirilmiştir (İ.DH nr. 36574).

[278] 1282 Receb 26 / 15 Aralık 1865 tarihli İ.DH nr. 37827'de yer alan *"...Bâb-ı Fetva'da evrak ve saire hıfz olmakda bulunan kargir mahallin keşfi mucibince on altı bin sekiz yüz kuruş masraf...Yenaki (Yanko?) kalfa marifetiyle icra-yı tamiri..."* ifadesinden bir sonraki seneye ait tamirin de aynı kişi tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.

[279] 1278 Receb 26 / 27 Ocak 1862 tarihli İ.MVL nr. 20772.

[280] Vakanüvis Lütfi Efendi, padişahın on beş bin lira vererek konağı aldığına dair kayıtlara rastladığını belirtmiştir (Şehsuvaroğlu'ndan aktaran Koçu, 1971a, 697).

Enstitüsü Binası'nı yerleştirmiş, Süleymaniye Camii'nin siluetini bozduğu gerekçesiyle 1957'de bu modern yapının bir katı[281] indirilmiştir. Şimdi Müftülük olan bina, Meşihat Dairesi'nin Fetvahane Bölümü'dür. (Eyice ve Sakaoğlu, 1994, 95). Bugün Müftülük Binası olarak kullanılan Fetvahane binası, 1982-1985 yılları arasında tamamen yıktırılarak aslına uygun bir şekilde tekrar betonarme olarak inşa edilmiştir (Şekil A.3.251).

Giriş kapısının solunda bulunan iki katlı binanın alt katı meşihat arşivi, üst katı ise, fıkıh eserleri koleksiyonu içeren müftülük kütüphanesi olarak kullanılmaktadır (İpşirli, 1988a, 363). Giriş kapısının sağındaki iki katlı bina[282], bugün Şer'i Siciller arşivi olarak kullanılmaktadır. Arşivin kuruluş emri için ilk irade, 1309 Zilkade / Haziran 1892'den önceye tarihlenmektedir. Şer'i Siciller arşivi binasının yer ve inşa masraflarına dair, 21 Kasım 1892 tarihli belgenin çevirisi[283] şu şekildedir:

> *"Veli-nimet-i bi-minnetimiz padişah-ı amimü'l-berr ve'l-ihsan efendimiz hazretlerinin ihya-yı müberrat emrinde meşhud-ı uyun-ı mübahat olan himemat ve inayat-ı seniyye-i mülukaneleri cümle-i celilesinden olarak devair-i şer'iyyenin sicillâtının hıfzına mahsus olmak üzere Bab-ı Fetvâ nın münasib cihetinde kargir bir mahal inşası geçende şerefsünuh ve südür buyurulan emr u ferman-ı hûmayûn-ı cenab-ı hilafetpenahi iktiza-yı alisinden olmasına binaen tanzim ettirilen harita ve keşif defteri mucibince inşa olunacak binanın otuzaltıbinaltıyüz küsür kuruşla vücuda geleceği anlaşılmasıyla keyfiyet südde-i seniyye-i mülukaneye lede'l-arz icra-yı icabı makrun-ı müsâ'ade-i lütuf-ade-i hazret-i tacidari olarak meblağ-ı merkum taraf-ı eşref-i veli nimet-i bi-minnet-i â'zamiden inayet ve ihsan ve mezkur akçenin adem-i kifayeti halinde keyfiyetin arz-ı atabe-i ulya kılınması da emru ferman buyurulmuş olduğu misillü deniz cihetinde vaki olup muhtac-ı tamir bulunan sed duvarlarının ınde'l-keşf mesarif-i ta'miriyyesi olan 56561 kuruş dahi ahiran ihsan buyurulmasına ve sicillât dairesi için evvelce intihab olunan mahallin sağlam zuhur etmemesi cihetle Bab-ı Fetvâ'nın kebir kapusu ittisalindeki koğuş ve atik mahzenlerin mevki'i bi'l-intihab vaz'ıyyet-i mahal ile ahiran tahakkuk eden lüzuma nazaran dâire-i mezkurenin keşf-i sabıkından bir hayli vüs'atli tutulması iktiza eylediğine binaen ol-vechle heman inşaata mübaşeretle bi-lutfihi te'ala saye-i mamuriyet-vaye-i hazret-i padişahide daire-i mezkure bir tarz-ı bihin ve dil-nişin reside-i saha-i vucud olmuş ve sed duvarlarının tamiratı dahi hitam bulmuş olmasıyla her iki cihetin masarif-i umumiyesini şamil tanzim kılınan müfredat defteri ve icmalinin leffiyle bunların mecmu' masarif-i inşaiyye ve tamiriyyesi yüzyetmişbeşbinyediyüzelli kuruş on paraya baliğ olup bundan evvelce taraf-ı eşref-i hazret-i tacidarilerinden inayet ve ihsan buyurulan meblağın icra-yı mahsubu halinde tesviyesi lazım gelen seksenbinikiyüzseksen küsur*

[281] İpşirli (1988a, 363), giriş kapısının sağında yapılan ve 150.000 m² civarındaki bahçe ile birlikte Botanik Enstitüsü'ne verilen binanın üç katlı olduğunu ve iki katının yıktırıldığını kaydetmektedir.

[282] İstanbul'un çeşitli semtlerine dağılmış olan şer'i mahkemelerin eski sicillerinin toplanması amacıyla, Meşihat Dairesi içinde yaklaşık beş bin sicil alacak büyüklükte kagir bir arşiv binasının inşası için verilen karara göre inşa edilen yapı için bkz. Y. MTV nr. 63/9, 63/17, Y.EE. nr. 30/ 1294/51-78 (Demirbaş ve diğ, 2000, 36).

[283] Meşihat Arşivi, Şeyhülislamlık Defterleri, Arz ve İradelere Mahsus Kayıt Defterleri, No:3, s. 43'teki orijinalinden çevirip yayınlayan: Bilgin Aydın (http://www.archimac.org/JAS/JAS1999/JAS01_07.spml).

kuruşun dahi lahika-i inayet-i celile-i veli-ni'met-i âzami olmak üzere ihsan buyurulması niyazına dair mukaddema Bab-ı Fetvâ'nın ta'mirat-ı umumiyesinde hüsn-i hizmetleri mesbuk olmasından dolayı bu kere de inşaat-ı mezkureye nezaret etmek üzere tâ'yin olunan ba'zı me´mûrin canibinden tanzim ve i'ta edilen mazbata müteferri'atıyla meşmul-nigah-ı ali buyurulmak üzere leffen takdim kılınmış olmakla bu babda emr u ferman-ı mekarim-beyan-ı hazret-i hilafetpenahı her ne vech ile şeref-sünuh ve südur buyurulur ise mahz-ı lütf ve inayet olacağının arz ve ifadesine mücaseret kılındı efendim. Gurre Cumadi'l-ula 1310 /9 Teşrin-i sani 1308"

Bu belgeye göre, arşivin kagir binası[284] için, ilk önce deniz tarafı seçilmiş, 36000 kuruşluk tahmini masraf içeren keşif defteri ve planları hazırlanmış, bu esnada, Meşihat'ın deniz tarafına bakan set duvarının da 56561 kuruşa tamiri kararlaştırılmıştır. Bu kısmın inşaat için sağlam çıkmaması üzerine, Bâb-ı Fetva'nın büyük giriş kapısı bitişiğindeki askeri koğuş ve eski mahzenlerin yeri uygun görülerek, buraya daha geniş bir arşiv inşa edilmeye başlanmıştır. Bu arada askeri koğuşun üst kısmı yıktırılmış, zemin katla mahzenler olduğu gibi bırakılmıştır. İnşaat ve set duvarının tamiratı, 175750 kuruşluk toplam masrafla dört ayda bitirilmiş, siciller için özel dolaplar ile kütüphane ve yazıhane takımları hazırlatılmıştır. II. Abdülhamid, şeriye Sicilleri Arşivi'nin inşasıyla yakından ilgilenmiş, arşiv binası ve demirbaşlarının masrafları büyük ölçüde Hazine-i Hassa'dan karşılanmış, sicil dolapları da muhtemelen Yıldız Sarayı Marangozhanesi'nde imal ettirilmiştir[285].

Mimari Yerleşim ve Topografya

Yapılar topluluğunun Süleymaniye Cami'ne bakan bahçesinin ana girişi, Ampir üslupta bir cephe düzenine sahiptir (Şekil A.3.242). Kemerli giriş kapısının iki yanında sütunceler ve onların yanında üstteki diş frizli düz atkıyı taşıyan kompozit başlıklı birer sütun bulunur. Kapının üzerinde yer alan kitabede Keçeci İzzet Molla'ya ait bir beyit yazılıdır (Şehsuvaroğlu, 1956, 202). Kapının sağ yanında bulunan cephede, birbirinden pilastrlarla ayrılmış, iki sıra halinde altı adet pencereden alt hizadakiler yuvarlak kemerli, üsttekiler üçgen alınlıklı düz atkılıdır; alt hizadaki kemerler, iki tanesi hariç,

[284] 1282 Receb 26 / 15 Aralık 1865 tarihli İ.DH nr. 37827'de yer alan *"...Bâb-ı Fetva'da evrak ve saire hıfz olmakda bulunan kargir mahallin.."* ifadesinden burada daha erken tarihli başka bir kagir arşiv binasının olduğu anlaşılmaktadır. 1282 Cemaziyelevvel 2 / 23 Eylül 1865 tarihli A.} MKT. MHM nr. 59'a göre, bu mahal 1865 yılında tamir ettirilmiştir, bu tamirin Hocapaşa yangını nedeniyle yapılmış olma ihtimali bulunmaktadır.

[285] http://www.archimac.org/JAS/JAS1999/JAS01_07.spml.

sağır bırakılmıştır. Cephe, Ampir üslupta bir arma ile bitirilmiştir (Şekil A.3.243), (Şekil A.3.250).

Kapının iç tarafında, iki yanda kagir, iki katlı kütleler yer almaktadır. Bu yapılardan, iç avluya göre sağdaki Meşihat Arşivi, soldaki Şer'i Siciller Arşivi'dir, her ikisi de orijinal yapılardır (Şekil A.3.247). İç bahçeye bakan kısımda, Meşihat Arşivi ve altıgen prizma formunda kütlesiyle Şer'i Siciller Arşivi Binası, kapının iki yanında kale burçları havası yaratmaktadır. Bu yapıların bahçeye bakan dar cephelerinden birinde zemin katta yuvarlak kemerli birer kapı, üst katta da düz atkılı, üçgen alınlıklı bir pencere bulunmaktadır. Yapılar, pencerenin alt hizasından ve alınlığın üzerinden dolaşan silmelerle yatayda bölümlenmiş, profilli geniş birer saçak ve kırma çatıyı gizleyen parapet duvarıyla sonlandırılmıştır (Şekil A.3.249). Her iki yapının dar cephelerinde iki yandan pilastrlarla düşey hatlar vurgulanmıştır. Meşihat Arşivi'nin giriş kapısının bulunduğu cephenin iki yanındaki cephelerden soldakinde altta kemerli pencere ve üsttte üçgen alınlıklı pencere ile giriş cephesindeki düzen tekrarlanmış, sağdaki cephesinde ise aynı düzenleme, binanın üst katına çıkan merdiven nedeniyle, sağır kemer ve pencere ile yapılmıştır (Şekil A.3.249).

Bugün Müftülük Binası olarak kullanılan Fetvahane binasısının, eski resminden, bugünküne benzer şekilde, üçgen alınlıkla sonlanan ve dikdörtgen pencereli, iki katlı cepheyi taşıyan kolonlara sahip olduğu anlaşılmaktadır, ancak bu cephede orijinalde her katta dört pencere varken, yeni binada pencere sayısı üçe inmiş ve pencerelerin üzerindeki düz atkılı süsler kaldırılmıştır (Şekil A.3.244), (Şekil A.3.251).

İlmiye Sâlnâmesi'nde bulunan eski resimlerden takip edilebildiği kadarıyla, bugün L şeklinde tabana oturan, iki katlı ve sık pencerelerle özelliksiz bir şekilde yenilenmiş olan kısımda, yine iki katlı bir yapı bulunmaktaydı. Yapının bugünkü Müftülük Binası'nın tam karşısına gelen bölümü, subasman üzerinde yükseltilmiş, iki katta da sık yerleştirilmiş dikdörtgen pencereler açılmış ve binanın köşelerine pilastlar yerleştirilmişti. Katlar silme ile ayrılmış ve bina profilli bir saçakla bitirilmişti. Girişin ve üst kattaki üçgen alınlıkla sonlanan katı taşıyan sütunların bulunduğu kısma, karşılıklı bir kaç basamakla ulaşılmaktaydı (Şekil A.3.244).

Binanın bugünkü Müftülük Binası'na doğru uzayan kolunda da giriş sütunlar tarafından taşınan bir sundurma ile vurgulanmış, zemin katta kareye yakın dikdörtgen, üst katta da üzerlerinde yatay dikdörtgen kartuşlar bulunan dikdörtgen pencereler açılmıştı. İki kolun birleştiği kısımda, binanın zemin kotunun aşağısına doğru en az bir kat indiği görülebilmektedir (Şekil A.3.244).

Meşihat Dairesi'nin bahçeye bakan cephesinde üçgen alınlıklı bölümün zemin katta dairesel ve basık kemerli bir revak üzerinde yükseldiği ve daha alçak olan iki yandaki kanatlarda, üzerleri dikdörtgen kartuşlarla süslü pencereler açıldığı gözlenmekedir (Şekil A.3.245).

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Bâb-ı Fetva binası planı, üç sofalı ve L şeklindedir, sofaların biri dış, diğerleri de iç sofadır (Şekil A.3.254). Dış sofalı kısım üzerinde, Haliç tarafında sıra odalar, avlu tarafında da bir cami vardır. Büyük iç sofanın iki yanında odalar sıralanmış, giriş bir yan sofa üzerinden verilmiştir (Eldem, 1954, 214). Binaya, bahçeden bir kaç basamak çıkılarak girilmekteydi, şeyhülislamın çalıştığı oda, iki namaz odası ve mühürdar odasını içeren şeyhülislam dairesi, sol kolda büyük bir koridor (iç sofa) üzerinde bulunmaktaydı. Şeyhülislam dairesinin bulunduğu katın büyük sofasından aşağıya inen bir merdiven bulunmaktaydı, Süleymaniye tarafında gömülü bir vaziyette olan alt kat, Haliç manzarasını tamamen almaktaydı (Şekil A.3.246).

Binanın Eyüp'e doğru uzanan kısmını kazasker daireleri ve kalem odaları oluşturmaktaydı. Fetvahane olarak kullanılan kısımda ise alt katta fetva eminleri, üst katta da İstanbul kadısı ve ekibi çalışmaktaydı. Bina son olarak 1900 yılı civarında büyük bir onarımdan geçmiş ve olasılıkla bu sırada üzerine bir yarım kat çıkılmıştı, Şeyhülislam müsteşarı ve mektupçu bu katta otururlar, burada ayrıca bazı kalem odaları da bulunurdu. Bâb-ı Meşihat ve Fetvahane arasındaki yol üzerinde Meclisi Tetkikatı ve Şer'iye gibi daireler bulunmaktaydı (Şehsuvaroğlu, 1956, 202).

L planı oluşturan iki kolun birleştiği köşede Arz Odası[286] (Ağakapısı iken Tekeli Köşkü) yer almakta ve dört cephede açılan pencereleriyle, yapının en önemli bölümünü oluşturmaktaydı. Birkaç sofalı ve iki kollu plan tipinin bilinen en eski örneklerinden biri olan Bâb-ı Fetva Konağı, 17. yüzyıl ortalarına tarihlenmekle beraber, 19. yüzyıl sonlarına kadar tamir görmüş ve yenilenmiş, pencereler, cephe bölümlenmeleri, iç bölmeler, geçit ve yüklükler değişikliğe uğramıştır (Eldem, 1954, 214). Bina dıştan Batılı bir tarzda inşa edilmiş olmasına rağmen, iç mekan kurgusu ve eklemlenmeleri açısından geleneksel bir mimari anlayışa sahiptir. Meşihat Arşivi Binası'nda üst kata çıkılan merdiven binanın dış cephesi boyunca kıvrılarak yükselmektedir. Şer'i Siciller Arşivi Binası'nda ise, üst kata çıkan dönel merdiven binanın iç mekanında yer alır.

İç Mekan Dekorasyonu

Bâb-ı Fetva'da (Meşihat Dairesi) binanın köşesinde yer alan Arz Odası'nın, eski bir resminden, geleneksel Türk Evi'ndeki baş oda tarzında düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yüksek tavanlı odanın üç duvarı boyunca sedirler yerleştirilmiş, bu duvarlarda açılan geniş yüzeyli ve sık pencerelerden mekana bol gün ışığı sağlanmıştır. Tavan yoğun bezemelidir (Şekil A.3.255). Şehsuvaroğlu (1956, 202), tavandaki avizenin II. Abdülhamid tarafından Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'ye hediye edildiğini kaydeder.

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Giriş kapısının iki yanında bulunan Meşihat Arşivi ve Şer'i Siciller Arşivi, bugüne ulaşan, volta döşemeli, orijinal kagir yapılardır (Şekil A.3.252), (Şekil A.3.253). Meşihat Dairesi'nin de İlmiye Sâlnâmesi'nde bulunan 19. yüzyıla ait resimlerinden kagir yapılardan oluştuğu anlaşılmaktadır (Şekil A.3.244).

[286] Şeyhülislam'ın padişahla görüştüğü yer olan arz odası, zamanla ardiye haline gelmiş, 1999-2000 yıllarında baştan sona yenilenerek, İstanbul Müftülüğü'nün toplantı salonu olarak hazırlanmıştır (http://www.diyanet.gov.tr/DIYANET/2001aylik/nisan/gcmiszaman.htm).

3.4. Diğer İdari Birim ve Nezaretler

Önceki bölümde, Tanzimat Dönemi'nde inşa edilmiş olan yapılara yerleşmiş nezaretler ile bulundukları yapıların özellikleri incelenmiştir. Bu başlık altında ise, Tanzimat Dönemi'nde çalışmakta olan, ancak Darphane-i Âmire, Defter-i Hakani Nezareti, Takvimhane, Evkaf-ı Hümayun Nezareti gibi daha önce inşa edilmiş binalarda görev yapan veya kısa dönemler için, yeri tespit edilememiş konaklara taşınan nezaretler ile, Postahane-i Âmire gibi eski bir yapıda çalışırken, 1876'dan sonra inşa edilen binalara taşınan nezaretler ve bulundukları mekanlar hakkındaki bilgiler değerlendirilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde inşa edilmiş, ancak küçük boyutlu bir yapı olan Telgrafhane-i Âmire Binası, bu başlık altında incelenen istisnai bir yapı durumundadır.

Şehremaneti ve Zaptiye Dairesi, araştırmalara göre sık sık mekan değiştirmiş idari birimlerdir. İhtisab Nezareti'nin görev ve yetkilerinin Şehremaneti'ne devredilmesinden sonra, bazı dönemlerde Şehremaneti ve Zaptiye Dairesi aynı binayı paylaşmıştır. Bu iki kurumun haricinde, Tanzimat Dönemi'nde bir kaç kere mekan değiştiren Ticarethane'den bahsedilebilir. Ticarethane Binası, Ticaret Nezareti'nin yanı sıra, dönem dönem Şehremaneti ve Zaptiye Dairesi'ni de içermiş, Nafia Nezareti, Ebniye Meclisi gibi nezaret ve meclisler de bir süre Ticarethane bünyesinde bulunmuşlardır. Bu bölümde, Şehremaneti, Zaptiye Dairesi ve Ticarethane'nin görev yaptığı mekanlar ve bu mekanların özellikleri kronolojik sıra ile belirlenmeye çalışılmıştır (EK C).

Rüsumat Dairesi[287] bir bölümü bu dönemde, kıyı boyunca inşa edilmiş ve depo olarak da kullanılan bir dizi yapıyı içermektedir, ancak bu binalar hakkında ayrıntılı bilgi elde edilememiştir. Nafia Nezareti, Ticarethane'de bulunduktan sonra, geç dönemde Rauf Paşa Konağı'na taşınmıştır.

Arşiv çalışmalarında, Sıhhiye Dairesi olarak adlandırılan bir kurumun varlığı da tespit edilmiş, ancak çalıştığı mekan hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Ortaylı (2007, 11), Yerebatan bölgesinde bulunan Sıhhiye Nezareti'ne ait kagir binanın, sarnıça zarar vermemek amacıyla sınırlı hacimde inşa edilmiş olduğunu belirtir. Ürekli (1999, 52) ise,

[287] Gümrük İdaresi (Devellioğlu, 2003, 902).

Sıhhiye Binası'nın, Parlatoryo Dairesi (Görüşme Odası) ile beraber 1894 depreminde gördüğü ciddi hasar üzerine, tehlike arzettiği için yıkıldığını kaydeder.

3.4.1. İhtisap Nezareti / Şehremaneti

İhtisab[288] Nezareti, II. Mahmud Dönemi'nde, yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, 1826 yılı sonlarına doğru kurulmuş olan ve İstanbul Belediyesi'nin çekirdeğini oluşturan kurumdur. Bu tarihten önce, kente giriş çıkışlar, güvenlik işleri, ticari malların denetlenmesi, vergilerin toplanması, zabıta ve çarşı-pazar düzeni gibi kente ait sorunlarla ilgilenen örgüt, 15. yy.'da kurulmuş olan İhtisab Ağalığı idi (Sakaoğlu, 1994b, 143-144). İhtisab işleri ile ilgilenen görevliler muhtesib, ihtisab emini veya ihtisab ağası olarak adlandırılmaktaydı. II. Mahmud Dönemi'nde, bu kurum yeniden düzenlenmiş, ihtisab ağasına nazır unvanı verilerek, belediye, zabıta işleri ve bazı vergilerin toplanmasından sorumlu tutulmuştur (Ergin, 1995 (1922), 325). Bu dönemde, yardımcılığını kethüda efendinin yaptığı nazır tarafından yönetilmekte olan İhtisab Nezareti, İlâmât ve Tekarir Odası[289], Vâridat Odası[290] ve Tezkirehane olmak üzere üç birime ayrılmış ve her birimin yönetimi, birer katip ile onlara yardımcı olan "refik-i sani" adındaki görevlilere verilmiştir. Kent yaşamını ve zabıta hizmetlerini kolaylaştıran ve kontrollerin daha hızlı yapılmasını sağlayan yevmiye jurnalleri, 1834'den itibaren düzenlenmiş, 1846'da, güvenlik ve giriş-çıkışlarla ilgili işleri üstlenen Zaptiye Müşiriyeti'nin kurulması ile İhtisab Nezareti'nin görevi tamamen belediye işleri ile sınırlanmış, esnaf ve narh[291] kontrolleri ağırlık kazanmıştır (Sakaoğlu, 1994b, 144).

---

[288] "İyi yönetim ve doğru önlemler" anlamına gelen ihtisab, İslam hukukunun temel kavramlarındandır. 15. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak İstanbul için ihtisab kanunnameleri yayınlanmış, 1 şehir (Dersaadet) ile 3 beldeyi (Bilad-ı Selase Galata, Üsküdar, Eyüp) yöneten dört ayrı kadıdan İstanbul Kadısı'na bağlı çalışan İhtisab Ağası'nın yanı sıra, diğer kadılara bağlı çalışan birer görevli (muhtesib) de bulundurulmuş; bunlar, kent ve belde kadılarının ticaret işlerini ve bu alandaki yasaları denetleme yetkilerini fiilen kullanmış ve İstanbul'un genel yönetiminden sorumlu sadrazamın kent güvenliğinin sağlanmasında birincil derecedeki yardımcıları olmuşlardır (Sakaoğlu, 1994b, 143).

[289] Bir davanın mahkeme tarafından nasıl bir hükme bağlandığını gösteren resmi belgelere "ilâmât" denmektedir. Takrirat ise, resmi yazı ve önerge olarak belirtilen "takrir"in çoğul halidir (Devellioğlu, 2003, 427, 1027, 1064).

[290] Vâridat, gelir ve resmi daireye gelen evrakın çoğulu anlamındadır (Devellioğlu, 2003, 427, 1137).

[291] Çarşıda, pazarda satılan şeyler için resmi makamlarca gösterilen fiyat (Devellioğlu, 2003, 807).

İhtisab işlerinin zaptiye ile ilgisi olduğu için 1267 / 1851'de esnaf, erzak ve tüm mallarla ilgilenen İhtisab Nezareti kaldırılıp, görevi maliye ve tahsil işleriyle uğraşan Zaptiye Müşiriyeti'ne verilmiş ve ihtisab işleri ile ilgilenmek üzere Bâb-ı Zaptiye'de "Esar Meclisi" kurulmuştur. Ancak bu durum uzun sürmemiş ve 1268 Cemaziyelâhir 13 / 4 Nisan 1852'de İhtisab Nezareti tekrar kurulmuştur (Ergin, 1995 (1922), 893), (Akyıldız, 1993, 287-289).

İhtisab Nezareti, başkentte ve eyaletlerde istenen sonucu sağlayamamış, Osmanlı şehirlerinde düzensizlik devam etmiştir. Mustafa Reşid Paşa'nın öncülüğündeki Tanzimat devlet adamları, büyük şehirlerde modern şehir hizmetlerinin yerine getirilmesi, ulaşım, su, konut, sağlık sorunlarının çözümlenmesini gerekli görmüşlerdir. Özellikle, Kırım Savaşı sırasında, müttefik kuvvetler için merkezi üs halini alan başkentte ulaşım, hizmetler ve sağlık şartlarının yetersizliği büyük sorun yaratmış ve bu olay, başkentte modern bir belediye kurulması için ilk girişimlerin başlatılmasını sağlamıştır (Ortaylı, 1974, 113). Böylece 1271 Zilhicce 2 / 16 Ağustos 1855'de Takvim-i Vekâyi'de yer alan resmi bir tebliğ ile İstanbul Şehremaneti idaresinin kurulduğu[292] halka bildirilmiştir (Toprak, 1994d, 147).

1857 tarihli nizamname ile İstanbul 14 belediye dairesine ayrılmış[293], ancak nizamnamede sadece Beyoğlu ve Galata bölgelerini kapsayan Altıncı Daire-i Belediye'den bahsedilerek, bu daire örnek olarak düşünülmüş, diğer dairelerin zamanla teşkil edileceği belirtilmiştir[294] (Toprak, 1994c, 137). Bu durumun ortaya çıkmasında, Osmanlı hükümetinin, yabancıların yaşadığı ve modern liman kenti sorunlarının

[292] 1271 Zilkade 9 / 24 Temmuz 1855 tarihli A.}AMD nr. 4 ile İhtisab Nezareti'nin dağıtılarak yerine "şehremaneti" adıyla bir memuriyet kurulması ve başkentin ileri gelenlerinden bir şehir meclisi oluşturulması kararı alınmıştır.

[293] Bu daireler, Ayasofya, Aksaray, Fatih, Eyüp, Kasımpaşa, Pera, Beşiktaş, Emirgan, Büyükdere, Beykoz, Beylerbeyi, Üsküdar, Kadıköy ve Adalar bölgelerinden oluşmaktaydı (Tekeli, 1999, 21). Konstantin döneminde de, İstanbul Roma'daki idari bölünmeye uygun olarak, şehrin valisine bağlı bir "curator" ve bir idari teşkilat tarafından kontrol edilen 14 bölgeye ayrılmış (Kuban, 1970, 28) durumdaydı.

[294] 1868 Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi ile diğer daireler de kurularak faaliyete geçmiştir. 1877'de Dersaadet Belediye Kanunu çıkarılarak İstanbul Şehremaneti 20 belediye dairesine ayrılmış, bir tür belediyeler birliği haline gelen şehremaneti, daireleri kontrol edip, ortak işleri yürütmüştür. 1913'te çıkarılan Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat, İstanbul yönetimini daha merkezi bir yapı içinde toplamış, İstanbul tek belediye dairesi ve dokuz idare şubesi halinde düzenlenmiştir. Bu mevzuat, 1877 yılında kurulmuş olan yapıyı bozarak, belediye dairelerinin şahsiyetini şehremaneti içinde eritmiştir (Toprak, 1994c, 137).

yoğunlaştığı Galata ve Beyoğlu'nda çağdaş belediye hizmetlerinin görülmesini sağlama amacı rol oynamıştır. İstanbul'un tümünde etkin bir belediye hizmeti kurulmazken, Paris örneği izlenerek kurulan Altıncı Daire-i Belediye'ye olağandışı bazı gelirler ayrılarak, sefarethane ve iş çevresi olan Beyoğlu'nda ayrıcalıklı bir bütçe ile belediye hizmetleri sağlanmıştır. Bu sayede, Altıncı Daire-i Belediye, başarılı çalışmalarını Cumhuriyete kadar sürdürmüş, ilk belediye binasının inşa edilmesi[295], ilk belediye mahkemesi ve yabancı uyruklu müşavir meclis üyeleri gibi kural dışı uygulamalar bu bölgede gerçekleşmiş (Ortaylı, 1985, 242), neoklasik tarzda inşa edilen "Hôtel de Ville" yani Belediye Sarayı, Altıncı Daire'nin simgesi haline gelmiştir (Çelik, 1998, 39). Bu dönemde Tarihi Yarımada'da bulunan şehremanetinin kendine ait bir bina edinme gayretleri ise aşağıdaki bölümde ele alınmıştır.

Tarihçe

Ergin, (1995 (1922), 1527) belediye işleriyle ilgilenen ihtisab eminlerinin mekanlarına "*çardak*" denildiğini ve çardağın yemiş çarşısının bulunduğu[296] yerde olduğunu, "*Ehl-i hiref*[297] *divanhânesi*" denilen esnaf merkezinin de İstanbul'un fethinden itibaren o civarda bulunduğunu belirtmektedir (Şekil A.3.256). 1242 / 1826-1827 tarihli İhtisab Nezareti Nizamnamesi'nden, o tarihte çardak binasının arsa halinde olduğu, Şabcı Behor adındaki birinin eline geçtiği ve İhtisab Nezareti için orada tekrar bir bina inşasına lüzum görülerek girişimde bulunulduğunun anlaşıldığını kaydeden Ergin, (1995 (1922), 1527) bu tarihten sonra söz konusu nezaretin yine Eminönü'nde bir binada bulunduğu neticesine vardığını ama yapı hakkında kesin bilgi edinemediğini ifade etmektedir.

---

[295] Can (1994a, 223), Haliç ve Tarihi Yarımada manzarasına hakim konumda olan ve 1984'ten itibaren Beyoğlu Belediye Başkanlığı'nın kullanımındaki yapının, Edouard Blacque Bey'in ilk reisliği döneminde (1879-1883), Barborini tarafından inşa edildiğini kaydeder. Toprak (1994a, 221), binanın yapımına 1869'da başlandığını ve 1870-1871'de tamamlandığını, Cezar (2002, 350-351) da 1865-1870 arasında inşa edildiğini belirtmektedir. Ergin (1995 (1922), 1335), binanın inşaatına hangi tarihte başlandığının tespit edilemediğini ancak, ihalesinin 1285 / 1869'da yapılacağına dair bir belgeye dayanarak, 1286-1287 / 1870-1871'de inşa edilmiş olabileceğini ifade etmektedir.

[296] Yemiş çarşısı, günümüzde İstanbul Ticaret Odası ile Galata Köprüsü arasında kalan bölgedir (http://www.istanbullife.org/eminonu-limanini-istiyor.htm). Bizans döneminde, eski Galata Köprüsü'nün Unkapanı tarafında "Balıkpazarı (Perama) Kapısı" ve civarında bugüne Mısır Çarşısı ile ulaşan bir baharat pazarı bulunduğunu belirten Kuban (1994b, 158-159), Türk döneminde bu kapının ve yakınındaki "Zindan Kapısı"nın önündeki iskeleye "yemiş iskelesi" dendiğini ifade etmektedir.

[297] "Hiref", sanatlar, meslekler anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2003, 372).

Can (2002, 85-88), arşiv belgesine dayanarak[298], Sermimar-ı Hassa unvanı taşıyan son kişi olan Seyyid Abdülhalim Efendi'nin inşa ettiği resmi yapılar arasında İhtisab Konağı'nın da bulunduğunu, iki katlı yeni konağın, 1827 yılında, Eminönü'nde Bahçekapısı dışında, 46190 kuruşa satın alınan yedi manav ve bir çuhadar dükkanının yerine inşa edildiğini ifade eder.

Takvim-i Vekâyi, eski Şehremaneti kayıtları ve o zaman memur olarak çalışmış kişilerin aktardığı bilgilerden yola çıkarak, ilk Şehremaneti Binası'nın Eminönü Meydanı'nda, Köprübaşı'nda[299] (Şekil A.3.256) bulunduğunu kaydeden Ergin (1995 (1922), 1528)'e dayanılarak yapılan araştırmalar sonucunda, Ergin'in bahsettiği binanın, BOA, Plan-Proje Kataloğu'nda, Eminönü planı adıyla kayıtlı 670 no'lu vaziyet planında görülen ve İhtisab Konağı olarak adlandırılan bina olduğu sonucuna varılmıştır (Şekil A.3.257). Ahşap bir konak olan bu yapı, önceleri Ticarethane olarak kullanılmış, 1262 / 1845-1846'da Zaptiye Müşiriyeti kurulduğu zaman da, bu teşkilatın kullanımına verilmiştir. Zaptiye Nezareti'nin Tahir Paşa Konağı'na taşınmasıyla, bina İhtisab Nezareti'ne verilmiş[300], 1855'de Şehremaneti kurulunca, Daire-i Emanet olmuştur (Ergin, 1995 (1922), 1528). Ergin'in (1995 (1922), 1528) belirttiğine göre, söz konusu ahşap konağın bir kapısı hemen köprünün girişinde, diğeri de Yeni Camii tarafında idi ve yolgeçen hanı gibi bir kapısından girilip, diğerinden çıkılırdı.

Binanın iç mekan kurgusu, büyüklüğü ile o zamanki kullanım özelliklerini belirleyebilmek için, 1279 / 1863 İstanbul sergisine memur Azmi Bey'in gelen eşyayı inceleme ve tasnif etmek üzere emanet dairesinde geçici yerleşimi söz konusu olduğunda, sadaretten gelen 20 Teşrinievvel 1278 / 1 Kasım 1862 tarihli belgeye

[298] BOA, 1242 Şevval 6 / 3 Mayıs 1827 tarihli MAD.d nr. 8959.

[299] 1836'da yapılan Unkapanı Köprüsü'nden sonra, 1845'te, Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan, Kasımpaşa Tersanesi'nde "Cisr-i Cedid" denilen ilk köprüyü yaptırmış, 1875'de Edhem Paşa tarafından yenilenen bu köprü, 1912'de yıktırılarak yerine bir Alman firması tarafından, 1990'lara dek ulaşan eski Galata Köprüsü yaptırılmıştır (Kuban, 1994b, 162).

[300] 1265 Şaban 8 / 29 Haziran 1849 tarihli İ.MVL nr. 4045'te Bab-ı Zaptiye'ye nakledilen İhtisab katiplerinden bahsedilmektedir.

Şehremini Hüseyin Bey tarafından yazılan yanıtı içeren tezkirenin incelenmesi aydınlatıcı olacaktır[301]:

> *"Şehremaneti dairesinde fevkâni mevcûd olan altı odanın ikisinde bendeleriyle muavin efendi bendeleri oturup diğer dört odanın biri rüsumat kalemini diğerleri sergi, vezne, tahrirat ve jurnal olduğundan ve tahtâni mevcûd olan çend bâb odalar dahi mahallât ve murûr ve yoklama kalemleriyle ekmekçi ve kasab esnafı loncalarına mahsus idüğinden hatta muhasebeci-i sâbık zamanı hesâblarını ru'yet etmek üzere cânib-i Hazine-i Maliye'den memur efendi bendelerini oturtacak bir mahal olmamasıyla odacıların yattığı bir ufak odanın zarûri tahliye olunup oraya gösterildiği ve mir-i mûmâ-ileyh (Azmi Bey Efendi) bendelerine ise lâ-ekal büyücek ve müstakiler bir oda tahsis olunmak ve icâbına göre eşya-yı muayene ve hıfzı için yer gösterilmek lazım geleceği ve emtia gümrüğünde ise celbolunacak eşya bi't-tabi oraya geleceğinden ve hıfzına sâlih mahaller olduğu gibi müstakilce daire dahi bulunacağı cihetle kemterlerine ait hizmet ve muavenet yine icrâ kılınmak üzere muvâfık-ı irade-i seniyyeleri buyurulduğu halde canib-i gümrükten mahal tahsisi hususunda suhûlet olacağı ifadesiyle beyân-ı keyfiyete ibtidar kılındı".*

Sergi için görevlendirilecek Azmi Bey'in yersizlikten dolayı, emtia gümrüğünde çalışmasının önerildiği bu belgeye göre, binanın üst katında altı oda bulunmakta, bunlardan ikisinde şehremini ve muavini oturmakta, bir oda rüsumat kalemini içermekte, diğer üç oda ise sergi, vezne, tahrirat (yazı) ve jurnal (rapor) işleri için kulanılmaktadır; alt katta bulunan bir kaç kapı, mahalleler ve murûr (bir bölgeden geçiş) kalemleriyle ekmek ve kasap esnafı loncalarına aittir. Muhasebe kontrolü için maliyeden gelen memur bile, uygun yer olmadığı için odacıların bulunduğu odaya alınmaktadır. Bu bilgilerden, idarenin bulunduğu binanın yetersizliği anlaşılmaktadır. Bu bina, düşünüldüğü gibi, 1827'de Seyyid Abdülhalim Efendi'nin inşa etmiş olduğu bina ise, otuz beş yılllık süre içinde, genişleyen kalemlere yetersiz gelmesi doğaldır.

Şehremaneti ve öncesinde İhtisab Nezareti idaresinin bulunduğu binalar ve bunların tamirleri ile ilgili kararlar, arşiv kayıtlarından izlenebilmektedir (Tablo B.9). Temmuz 1853 tarihiyle kayıtlı belgedeki[302] *"...İhtisap Dâiresinin muhtac-ı tamir olması cihetiyle münakasası bil-icra kırk üç bin kuruşla tesviyesi kararlaştırılmış olduğundan ol miktarı tecâvüz etmemek üzere mezkûr dâirenin tamiri hususu..*" ifadesinden anlaşıldığı üzere, söz konusu konağın tamiri gerekmiş ve kırk üç bin kuruşu geçmemek kaydıyla tamiri kararlaştırılmıştır.

[301] Ergin (1995 (1922), 1528-1529) tarafından yayınlanmıştır.

[302] 1269 Ramazan 24 / 1 Temmuz 1853 tarihli A.}AMD nr. 30.

Binanın içinde bulunan hapishanenin harap halde olduğunu ve tamir edileceğini belirten bir diğer belge[303] de şu şekildedir:

> *"Şehr-Emâneti Dâiresi tahtında kain mahbes teng ve dayyik bir mahal olduğundan derununda bulunan mahbusînin sıkılmakta oldukları anlaşılmaktan naşi ittisalinde vaki mutfağın dahî ilavesiyle mahbes-i mezkûrun mahalli ... tevsiine çalışılmış ise de hasbel-mahal hava almaz bir yer bulunduğundan ve içinde eskiden mefrûş tahta döşemesi fenalaşarak bazı mahallinde tahta dahî olmayıp toprak olduğundan mevcûd olan mahbusîn ekser vakitte hastalanmakta bulunmuş ve mahbusîn-i merkume ise esnafından eksikçilik veyâhut fiyatından ziyadeye erzak füruht edenler ile medyundan ibaret olup işbu ...lerine nazaran bu derece düçar-ı cefa olmalarına madelet-i seniyye-i Cenâb-ı Cihandari kail olamayacağından başka Cenâb-ı Rabb için kaffe-i memalik-i mahruse-i saltanat-ı seniyyeyi bil-cümle âfâttan masun buyursun şu aralık kolera şaibesi dahî zuhûr etmiş olduğundan meclis-i mezkûrun kabiliyeti mertebe tamiriyle tahta döşemesinin tecdîdi ve sokak tarafından dahî mukaddemce sedd ettirilen pencerenin müstahkem ve mürtefi olarak yine küşadı lazıme-i halden görünmüş olmakla bunun ve bu sırada dâire-i emanette tamiri lâzım gelen cam ve çerçeve misillü şeylerin dahî mevsim-i şita gelmezden evvel beraberce yaptırılması....Tamirât-ı mezkûre perakende şeyler olarak iki bin yüz kırk üç buçuk kuruş masrafla hâsıl olacağı keşfolunmuş..."*

Buna göre, yakınındaki mutfak da ilave edildiği halde, hapishane dar ve küçük, tahta döşemesi bozulmuş hatta yer yer sadece toprak kalmış olduğundan, içinde bulunan, borç yüzünden veya fazla fiyatla erzak satmaktan tutukluların hastalandığı, bunların bu derece kötü şartlarda kalmaları uygun olmadığı ve bu dönemde kolera şüphesi de ortaya çıktığı için, tahta döşemenin yenilenmesi, sokak tarafında bulunan önceden kapatılan pencerenin sağlam ve yüksek olarak inşasına ilaveten, şehremanetinde cam ve çerçeve gibi tamir edilecek yerlerin kış gelmeden onarılmasının iki bin yüz kırk üç buçuk kuruş tutacağı belirtilmiştir. Deniz kenarındaki Şehremaneti Dairesi, 1858, 1860 ve 1862 yıllarında da tamir görmüş,[304] 1866'da kalem odalarının mefruşatı yenilenmiştir[305].

Arşivde bulunan bir belgeye[306] göre, Nisan 1868'de, Şehremaneti'nin Zaptiye ile beraber, devletçe satın alınan Fuad Paşa Konağı'na taşınması için girişimde bulunulmuştur.

---

[303] 1273 Rebiülevvel 13 / 1 Kasım 1856 tarihli İ.DH nr. 23788.

[304] 1275 Muharrem 5 / 15 Ağustos 1858 tarihli İ.MVL nr. 17401, 1277 Rebiülâhir 23 / 8 Kasım 1860 tarihli İ.MVL nr. 19446, 1279 Cemaziyelâhir 3 / 26 Kasım 1862 tarihli İ.MVL nr. 21620.

[305] 1282 Zilkade 12 / 29 Mart 1866 tarihli İ.DH nr. 38091'de "*şehremaneti dairesinde bulunan kalem odaları mefruşatıyla hasırlarının ve bazı cam ve çerçevelerinin keşf olunan yirmi yedi bin altı yüz kırk yedi buçuk kuruş masrafla tefriş ve tamiri* " nden bahsedilmektedir.

[306] 1284 Zilhicce 15 / 8 Nisan 1868 tarihli İ.DH nr. 39948 ve 1284 Zilhicce 20 / 13 Nisan 1868 tarihli A.}MKT.MHM nr. 68.

Bu belgenin çevirisi şu şekildedir:

> *"Bâb-ı Zaptiyenin pek dayyik ve harap olarak tamir ve tevsiine lüzum göründüğüne derdest-i tanzîm ve teşkil bulunan umur-ı belediyenin merkez idaresi olan Şehr-Emâneti için dahî muntazam bir dâire bulunması lazımeden olup umur-ı zabıta ile belediyenin ikisi dahî Der-saadet şehrine ait işler olmasıyla beynlerinde münasebet ve rabıta-i tabiiye ve daime olduğuna ve Hariciye Nazırı İbretlü ve Devletlü Paşa Hazretlerinin iştirâ olunan konakları Bâb-ı Seraskerinin yanında ve İstanbulun vasatında bulunarak mevkice münâsib olacağı misillü selamlık tarafı münhasıran Şehr-emanetine ve Harem cihetinin dahî arkasına yetişecek kadar istintak dairesiyle bir tevkifhane ve bir zaptiye koğuşu yapılırsa bu iki daireyi ihata edeceğine mebnî konağın işbu iki daireye tahsis olunmak ve iktizâ eden tebdilatı Zât-ı Vâlâlarıyla bil-müzakere ikmal ve yeniden inşa olunacak ebniyeye ıslahat-ı turuk komisyonuyla beraber nezaret eylemesi hususunun savb-ı vâlâlarına ve bu konağın altında ve yanlarında yirmi yedi kadar kargir dükkan hasıl olup satıldıkta şeref-i mevki i'tibârıyla hayli akçe getirebileceği ve şimdiki Bab-ı Zaptiye dahî ileride füruht edilir ise ândan dahî epeyce şey ele geçerek bunların hepsi hesap edilse zikrolunan konağın iştirasıyla ikmaline ve ilave olunacak ebniyenin inşasıyla ledel-icap alınacak arsaların bahasına kifayet edeceği cihetle bunlar karşılık tutularak ve binanın kalfasıyla yapılmış olan kontrato hükûmet nâmına tahvil olunarak iktizâ eden mebaliğin tesviye ve itası hususunun dahî taraf-ı vâlâlarına havalesine bil-istîzân irâde-i seniyye-i Cenâb-ı Pâdişâhî müteallik ve şeref-südûr buyurulup keyfiyet Emanet-i müşârun ileyhaya Zaptiye Müşiriyet-i Celilesine bildirilmiş olmakla hazînece dahî ifa-yı muktezâsına himmet buyurulup Maliye Nezaret-i Celilesine havalesine bil-istizan irâde-i seniyye-i Cenâb-ı Pâdişâhî müteallik ve şeref-südûr buyurulup keyfiyet Nezâret-i müşârun ileyha ile Zaptiye Müşiriyet-i Celilesine bildirilmiş olmakla ifa-yı muktezâsına himmet buyrula".*

Buna göre, Bâb-ı Zaptiye çok dar ve harap durumda olduğu için tamir ve genişletilmesine ihtiyaç duyulduğu, düzenlenen belediye işlerinin merkez idaresi olan Şehremaneti için de düzgün bir daire bulunması gerektiği ve zabıta ile belediyenin her ikisi İstanbul'a ait işler olup aralarında doğal bir bağ olduğu belirtilmekte ve Hariciye Nazırı Paşa'nın satın alınan konağının Bâb-ı Seraskeri yanında ve İstanbul'un ortasında bulunması sebebiyle yer açısından uygun olduğu öne sürülmektedir. Selamlık tarafının sadece şehremanetini, harem tarafının da arkasına gelecek kadar sorgu dairesi, tevkifhane ve bir zaptiye koğuşu yapılırsa zaptiyeyi barındırabileceğine dayanarak, konağın bu iki dairenin yerleşimine verilmesi istenmektedir. Bu konuda gerekli yenilemeler karşılıklı görüşmelerle tamamlanacak, yeniden inşa olunacak binaya Şehremaneti, Islahat-ı Turuk komisyonuyla beraber nezaret edecektir. Konağın altında ve yanlarında bulunan yirmi yedi adet kagir dükkan satıldığında yerleri kıymetli olduğu için çokça para getirebilecek, halen bulunulan Zaptiye Binası da ilerde satılırsa, ondan da epey gelir elde edileceği için bunların hepsi hesaplandığında, konağın satın alınıp tamamlanması, eklenecek binanın inşası ile gerektiğinde alınacak arsalar için ihtiyaç

duyulan tutar karşılanmış olacaktır. Ayrıca, binanın kalfasıyla yapılmış olan kontratın hükümet adına değiştirilmesiyle gerekli miktarın hazinece ödenmesi önerilmektedir. Ancak, dönemin Hariciye Nazırı olan Fuad Paşa'nın yaptırmakta olduğu konak, önceki bölümde ele alındığı gibi, paşa içine taşınamadan satın alındıktan sonra Maliye Nezareti'nin kullanımına verildiğinden, bu isteğin gerçekleşmemiş olduğu anlaşılmaktadır.

Nisan 1868 tarihiyle kayıtlı bir belgede[307] Şehremaneti Binası'nın Bank-ı Osmani'ye verileceğinden bahsedilmektedir. Yine Mayıs 1868'de, "*Şehremaneti heyetinin başka bir daireye nakli mutasavver bulunduğuna ve şimdiki dâiresinin hasebel-mevki banka idaresine cirman-ı camia ile münasebeti olduğuna mebnî bunun emr-i tahliyeden sonra idare-yi merkumeye tahsisi ile yeniden yapılacak ebniye resminin şimdiden tanzim ve tehiyyesi husûsunu*" içeren bir belge[308] Şehremaneti idaresine gönderilmiştir. Bu belgeye göre, Şehremaneti idaresinin başka bir daireye nakledilmesi, şimdiki dairesinin banka idaresine verilmesi ve yeniden yapılacak binanın projesinin hazırlanması istenmektedir.

Ergin'in (1995 (1922), 1529), *TV* nr. 1218'e dayanarak belirttiğine göre, Şehremaneti, 1287 / 1870-1871'e kadar aynı binada kalmış, 1288'de ise, bina yıkılarak arsaya katılmıştır[309]. Ancak, "*Emtia Gümrüğü'nün genişletilmesi amacıyla civarında olan dükkanların başka mahalle, Şehremaneti'nin de ticarethaneye nakledilmesi*" emrini içeren Ağustos 1856 tarihli belge[310] göz önüne alınırsa, Şehremaneti idaresinin, 1856'da Ticarethane'ye nakledilmesi söz konusu olmuştur. Kasım 1862 tarihli, "*Şehremaneti karşısında bulunan eski gümrük mahallinin satışı*" konusunu içeren belge[311] ile, Temmuz 1865, Ocak 1866 tarihli "*Şehremaneti önündeki iskelenin tamiri*" hakkındaki

[307] 1285 Muharrem 3 / 26 Nisan 1868 tarihli İ.MMS nr. 1460.

[308] 1285 Muharrem 10 / 3 Mayıs 1868 tarihli A.}MKT.MHM nr. 50.

[309] Binanın Yeni Cami tarafına bakan cephesinin, Eminönü'nden Topkapı'ya giden tramvay için, köprü başına rastlayan cephesinin de, sipariş edilen demir köprünün ayağının yerleştirilmesi için kesilmesi gerekmiş, sonuçta bina tamamen yıkılmıştır (Ergin, 1995 (1922), 1529).

[310] 1272 Zilhicce 29 / 31 Ağustos 1856 tarihli İ.DH. nr. 23224.

[311] 1279 Cemaziyelevvel 21 / 14 Kasım 1862 tarihli İ.DH. nr. 33906.

belgeler[312] ise Şehremaneti'nin 1862-1866 tarihleri arasında deniz kenarındaki binada olduğunu ortaya koymaktadır.

Eminönü'ndeki binadan çıktıktan sonra yani 1288 / 1872-1873'de, emanetin eski Zaptiye binasına[313] nakline sadaret tarafından izin verilmiş ise de taşınma gerçekleşememiş, bunun üzerine, Şehremaneti idaresi, yerine sonradan Dördüncü Vakıf Han inşa edilen Hamidiye İmareti yanındaki eski sadrazam Hüsrev Paşa'ya ait konağa nakledilmiştir[314]. 1290 / 1873'te gerçekleşen bir yazışmadan, emanetin konak kirasını ödemede zorlandığı[315], Hüsrev Paşa'nın eşi Huriye Hanım tarafından yapılan şikayet ile anlaşılmaktadır; idarenin bu konağı boşaltarak Bozdoğan Kemeri yakınındaki merhum Seyid Efendi evine nakli söz konusu olmuş, ancak bu girişim de sonuçsuz kalmıştır (Ergin, 1995 (1922), 1530).

Ergin (1995 (1922), 1530) tarafından alıntılanan, 1876'da, Şehremaneti'nden sadarete yazılan bir tezkirede, özetle, emanete ait bir daire olmadığından, Hamidiye Caddesi'nde bulunan Hüsrev Paşa Konağı kiralanmışsa da, kira bedeli ve diğer masraflarının yıllık büyük bir tutara ulaştığı, emanete layık olmayan bu konağın memurlara yetersiz geldiğinden bahsedilmekte, emanet için bir daire inşası gerekli görünüyorsa da maliyenin darlığının inşa masraflarının ödenmesine engel olduğu belirtilmektedir. Sonuç olarak, önceden emanete verilmesi kararlaştırıldığı halde İnhisar Duhan İdaresi (Tekel

[312] 1282 Safer 11 / 6 Temmuz 1865 tarihli İ.MVL nr. 23974, 1282 Şaban 27 / 15 Ocak 1866 tarihli İ.MVL nr. 24530.

[313] Sirkeci'deki Merkez Postane Binası'nın olduğu yerde bulunan Çengeloğlu Tahir Paşa Konağı, Zaptiye Dairesi'nin Sultanahmet'teki Ticarethane Binası'na nakledilmesinden sonra "Eski Zaptiye" adını almıştır (Ergin, 1995 (1922), 957, dipnot 2).

[314] Bugün konağın yerinde, I. Dünya Savaşı sırasında Polis Müdüriyyet-i Umumiyesi olarak kullanılmış olan Sanasar Hanı bulunmaktadır (Ergin, 1995 (1922), 1530). Roma'da akademiden mezun olup 1879'da İstanbul'a dönen H. Aznavur tarafından yapılan, iç avlulu plan şemasına sahip, neoklasik stildeki bina Sansaryan Han (İbişoğlu, 1994, 511) olarak bilinmektedir, uzun süre Emniyet Müdürlüğü Binası olarak hizmet vermiş yapı, halen Eminönü Adliyesi olarak kullanılmaktadır (Anonim, 1994a, 542).

[315] 1290 / 1873 tarihli A.} MKT. MHM nr. 17 ve 4'te "*şehremaneti için kiralanan konağın… sahibesinin yetmiş beş bin kuruşa razı edilmesine çalışılması*" ndan bahsedilmektedir. Esasen, 1271 Cemaziyelâhir 15 / 5 Mart 1855 tarihli İ.DH nr. 20352'den anlaşıldığına göre, 1855'de Bahçekapısı Hüsrev Paşa Konağı, sahibi öldüğü için, padişahın emriyle, ekleriyle beraber Ticaret Nazırı tarafından alınmak istenmiş, ancak konağın bir bölümünün vakfa, büyük bölümünün ise konağı satmak istemeyen Hüsrev Paşa'nın eşine ait olduğunun anlaşılması üzerine, hanım satışa razı edilemediği takdirde, saygın bir kişinin eşi olduğu için isteğine rıza gösterilmesi kararlaştırılmıştır.

Tütün Gümrüğü)'ne ayrılan Zaptiye Konağı'nın bu idare tarafından boşaltıldıktan sonra emanete verilmesi istenmektedir. Ergin (1995 (1922), 1530), Şehremaneti'nin bu binaya taşınıp taşınmadığının kesin olarak belirlenemediğini, ancak Emanet Tanzifat (temizlik işleri) Müdürü'nün bu binanın bir kısmında çalışmış olduğunu kaydetmektedir.

Şehremaneti idaresi, Osmanlı döneminde bir kaç kere bina değiştirmiş, kimi zaman da Zaptiye ile aynı binayı paylaşmıştır. Bu iki kuruma ek olarak, önceleri Ticaret Nezareti, sonradan Şehremaneti ve Zaptiye idareleri ile Ebniye Meclisi[316] ve Nafia Nezareti gibi idari birimleri içeren Ticarethane de, Tanzimat Dönemi'nde sık sık mekan değiştirmiştir. Bu kurumların taşındığı binaların izlenebilmesi için, kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bir tablo hazırlanmış ve binaların yerleri de Ayverdi Haritası'nda işlenmiştir (EK C).

Ergin (1995 (1922), 1530-1531)'in belirttiğine göre, 1293 / 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilanıyla, devlet dairelerinde yeni teşkilatlar gerçekleşmeye başlamış, Şehremaneti'nin de "milletin şanına" uygun bir binaya geçmesi tekrar gündeme gelmiş ve söz konusu idare, Ayasofya yakınında Zaptiye Nezareti'nin bulunduğu ve sonradan Eski Ticarethane olarak adlandırılan binaya[317] naklolunmuş, bu binada 1293-1327 / 1876-1910 arasında aralıksız otuz dört sene bulunmuştur.

Haskan ve Gülersoy (2000, 172) ise, eskiden Defterdar Kapısı'nın bulunduğu, sonradan Zaptiye ve Şehremaneti Dairesi olarak kullanılan binayı, yerinde bugün İstanbul Defterdarlığı'nın bulunduğu, Bâbıâli karşısındaki bina olarak tanımlamaktadır. Ayverdi

[316] Yapı işleri ile ilgili idare, Tanzimat Dönemi boyunca, değişik adlarla, çeşitli nezaretler bünyesinde varlığını korumuştur. 1838'de kurulan Meclis-i Ziraat ve Sanayi adlı meclisin adı, aynı yıl daha kapsayıcı olması için, Meclis-i Umur-ı Nafia olarak değiştirilmiştir. Bu meclis, 1839'da kurulan Ticaret Nezareti bünyesine dahil olmuş, ancak 1841'de kapatılmış, 1848'de ise yeni binaların keşif, inşa ve tamir işlerinden de sorumlu olan Umur-ı Nafia Nezareti kurulmuştur. Aynı yıl 1831'de kurulan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü bünyesinde Ebniye Meclisi oluşturulmuştur. 1849'da, Ebniye-i Hassa Müdürlüğü Ebniye Muavinliği adını alarak, Ebniye Meclisi ile beraber Nafia Nezareti'ne bağlanmış, Nafia Nezareti aynı yıl Ticaret Nezareti ile birleştirilmiş ve bu kurum Ticaret Nezareti adını almıştır. 1852'de Ebniye Muavinliği kapatılmış, 1857'de Ticaret Nezareti bünyesinde, Nafia Meclisi'ne ek olarak Meabir Meclisi kurulmuş, 1861'de de Ebniye Müdürlüğü tekrar açılmıştır. 1863 ve 1866 yıllarında kısa sürelerle Ticaret Nezareti'nden ayrılan Nafia Nezareti, 1870 yılında bağımsız hale gelmiştir. Ebniye İdaresi ise, 1868'de Şehremaneti bünyesine alınmıştır (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ergin, 1995 (1922), Akyıldız, 1993 ve Yazıcı, 2007).

[317] Eski Defterdar Kapısı yani Maliye Nezareti olan, 1254'te yangın nedeniyle Bâbıâli çalışanlarının taşındığı, Bâbıâli tamir edildikten sonra Ticarethane'ye verilen bu binanın önünden geçen sokak halen Ticarethane Sokağı adını taşımaktadır. Bina, Ticarethane burayı boşalttıktan sonra tamir edilip Zaptiye'ye verilmiş, daha sonra da Şehremaneti buraya taşınmıştır (Ergin 1995 (1922), 1531).

haritasında B4 no'lu paftada da Zaptiye ve Şehremaneti Dairesi olarak gösterilen bina, Bâbıâli Binası ile Cağaloğlu Hamamı arasındaki alanda gösterilmektedir. Ayverdi'nin (1978, 7) yayınladığı bu harita, belirttiğine göre 1292-1300 / 1875-1882 tarihleri arasında çizilmiş olmalıdır. Bu durumda söz konusu daireler bu tarihlerde Bâbıâli'nin karşısındaki parselde yer almaktaydı.

Bu bilgilere ek olarak, 1952 yılında "*Eski İstanbul'dan Hatıralar*" adlı kitabı ve 1955'de *Vakit Gazetesi*'nde yayınlanan yazı dizisinde İstanbul üzerine anı ve gözlemlerini anlatan yazar Sadri Sema'nın, hükümet dairelerini anlattığı bölüm, Şehremaneti hakkında Ergin'in verdiği bilgiyi doğrulamaktadır. 1880 doğumlu Sema (2002 (1952), 3-5), çocukluğunu geçirdiği yıllarda Şehremaneti'nin, Terzihane Sokağı'nda olduğunu belirtir ve bu sokak ile Çatalçeşme Caddesi'nin kesiştiği köşede, Gülegüle Apartmanı'nın yerinde de tevkifhane olduğunu kaydeder. Suat Nirven Haritası'nda, 82 no'lu paftada Çatalçeşme Caddesi'nde köşede bulunan Gülegüle Apartmanı, Ticarethane Sokak üzerindedir, bu durumda Ticarethane Sokak bir dönem Terzihane Sokak olarak adlandırılmaktaydı veya sokağın adı yanlış yazılmıştır (Şekil A.3.265). Önemli olan nokta ise, 1890 civarında Şehremaneti'nin, Ergin (1995 (1922), 1530-1531)'in belirttiği gibi, Eski Ticarethane olarak adlandırılan binada olduğunun doğrulanmasıdır. Bu durumda, Şehremaneti, Zaptiye ile beraber kısa bir dönem Bâbıâli'nin karşısına, Ayverdi Haritası'nda gösterilen yere taşındıktan sonra, tekrar Eski Ticarethane Binası'na dönmüş olabilir.

Sema (2002 (1952), 3), Şehremaneti ile Zaptiye Nezareti'nin aynı binada olduğunu, önünde geniş bir avlu bulunan binanın sokaktan, üstü demir parmaklıklı bir avlu ile ayrıldığını, bu parmaklıklı duvar ve kapının, sonradan burada yer alan okul zamanında da kullanıldığını belirtir. Avludan girildikten sonra, eski bir binaya ulaşılmakta ve sağ taraftaki merdivenlerden Zaptiye Nezareti'ne, sol taraftaki merdivenlerden de Şehremaneti'ne çıkılmakta, iki merdivenin başlangıcındaki aralıktan ise polis nezarethanesine girilmektedir. Binanın duvarları çatlak, tavanları basık, döşeme ve merdivenleri harap durumdadır. Muhasebe, mektupçu, esnaf, kantar, mülazımîn (stajyerler), emanet ve meclise ait odalar ile üst katta, Gülegüle Apartmanı'na bakan cephede bulunan Evrak Kalemi, Şehremaneti'ne yakışmayan bu eski binada bulunan mekanlar arasındadır (Sema, 2002 (1952), 4-5).

BOA, Plan-Proje Kataloğu'nda, Daire-i İhtisab planı adıyla kayıtlı, ancak tarihsiz olan 901 no'lu belgede, alt ve üst kat olmak üzere, iki kat planı ile bir cephe çizimi bulunmaktadır (Şekil A.3.258), (Şekil A.3.259). Bu tasarımın İhtisap Nezareti için yapılmış olduğu düşünülmekle beraber, uygulandığına dair bir belgeye rastlanmamıştır. Binanın planı, kareye yakın dikdörtgen olup, iki cephesinden girişi bulunmaktadır. Girişler, merdiven ve sütunlarla vurgulanmıştır. Kısa kenarda, iki yandakiler çiftli olmak üzere dört sütunla dikkat çeken giriş bölümü, iki yandaki yüzeylere göre bir miktar da öne çıkarılmıştır. Üst kat planı incelendiğinde, giriş aksında bulunan odanın, "Kebir (Büyük) Meclis Odası" olarak adlandırıldığı görülmektedir. İki yanda, geride kalan köşe odalardan soldaki nazır odası, sağdaki ise büyük oda olarak adlandırılmış bulunmaktadır. Bu cepheye komşu olan uzun cephede bulunan diğer giriş de, dört adet sütunun bulunduğu merdivenle çıkılan bir platform şeklindedir. Bu bölümde üst katta yer alan oda "İhtisab Tarafında Meclis Odası" olarak adlandırılmıştır. Bu odaya giriş, iki yanında bulunan küçük odaların önündeki koridorlardan sağlanmaktadır.

Binada iki ayrı girişin bulunması, önceki uygulamalarda olduğu gibi İhtisab ve Zaptiye işlevlerinin bir arada bulunacağını akla getirmektedir. Binada, ortada bulunan dikdörtgen planlı kısma "aydınlık olacak mahal" yazılmıştır ve duvarları üzerinde pencere boşlukları bulunmaktadır, bu nedenle bir iç avlu olduğu düşünülmektedir. Uzun cephedeki giriş aksında, aydınlığın arkasında ve onunla aynı genişlikte, duvara dayanmış üç kollu gösterişli bir merdiven bulunmaktadır. Merdivenin iki yanındaki mahaller tuvaletlere ayrılmıştır. Plan, bu yerleşimiyle, bir iç avlu etrafındaki koridorlardan cephelere bakan odalara geçiş sağlayan bir düzenlemeye sahiptir. Binanın dördüncü kenarında, üst katta dört adet oda bulunmaktadır. Alt kat planında ise, aynı hizada bulunan dört odadan, merdivene yakın olan köşe oda, araba mahalli, ahır ve samanlık olarak üçe ayrılmıştır. Bunun yanındaki oda ise hapishanedir. Bu cephenin önünde dar bir bahçe veya avlu bulunmaktadır. Alt kattaki tüm mekanlar, üst kattakilerle aynı büyüklükte tasarlanmıştır.

Binanın cephe tasarımında (Şekil A.3.259), girişlerde bulunan ve üç yandaki birkaç basamaktan oluşan merdivenlerle çıkılan platformlara oturan İyon başlıklı kolosal sütunların, iki kat boyunca yükselerek, yapıya ihtişam kazandırdığı söylenebilir. Alt kat kesme taş, üst kat sıvalı olarak tasarlanmış, binanın köşeleri de kesme taşla

vurgulanmıştır. Sütunların arasında, alt katta ortada kapı ve iki yanda yarım daire kemerli pencereler bulunmaktadır. Üst katta aynı aksta bulunan üç pencere ise dikdörtgen biçimli olup, ortadaki basık kemerli, diğer ikisi dikdörtgen kartuşlardan oluşan alınlıklara sahiptir. Sütunlu girişin iki yanında bulunan cephelerde de, her katta üçlü, yarım daire kemerli pencere grupları açılmıştır. Bunlardan üst katta bulunan pencereler, ortadakinin daha büyük tutulduğu, pencere kemerlerinin üzengi hizasında başlıkları olan sütuncelerle taşındığı bir düzende tasarlanmıştır. Binanın kat planlarına bakıldığında, bu cephede iki yanda birer pencere açıldığı göz önüne alınırsa, bu üçlü pencerelerden ortadaki pencere hariç diğerlerinin sağır olduğu düşünülmektedir. Cephe, sütunların taşıdığı düz atkı ve onun üzerinde profilli bir silmeye oturarak çatıyı gizleyen parapet duvarıyla bitirilmiştir. Tasarıma bakıldığında, planın işlevsel ve zamanın şartlarına göre bir idari makama uygun şekilde düzenlendiği göze çarpmaktadır. Cephe tasarımının ise klasisist bir anlayışla ele alındığı, pencere biçimlenmeleri ve kat düzeni açısından Rönesans dönemi cepheleri ile benzerlikler taşıdığı öne sürülebilir.

Üçüncü Belediye Dairesi için 1895'te Cerrahpaşa'da, Birinci Belediye Dairesi[318] için de 1905'te, Koska'da, Laleli Caddesi'nde birer konak bulunduğu, arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır[319]. Alus (1997 (1939), 109), Birinci Belediye Dairesi'nin Vezneciler'de, Serasker Rıza Paşa'nın yaptırdığı Letafet Apartmanı[320]'nın yanında bulunduğunu ve sıvaları dökülmüş, pencerelerinin üstüne tahtalar çakılmış durumda, dışarı sarkan soba borularıyla harap bir görünümde olduğunu kaydetmektedir.

Milletvekili seçimlerinden sonra, emanetin muhteşem bir binada bulunması istenmekte ve belediye tarafından hükümete yazılar yazılarak çeşitli girişimlerde bulunulmaktaydı, buna göre, Zeyneb Hanım Konağı ve eski postahane binası (Şekil A.3.279) da

[318] Birinci Belediye Dairesi, 1868'de Yenikapı, Süleymaniye, Unkapanı semtleri ile Sultanahmet'e kadar olan kesimi kapsamaktaydı; 1877'deki düzenlemelerde ise, Beyazıt ve çevresi Birinci Daire, Sultanahmet ve çevresi İkinci Daire, Fatih Üçüncü Daire olmuştur (Alus, 1997 (1939), 109, 4 no'lu dipnot).

[319] 1312 Şevval 11 / 7 Nisan 1895 tarihli İ.ŞE, 1323 Şevval 5 / 3 Aralık 1905 tarihli İ.ŞE.

[320] Aksel (1977, 193), İstanbul'da ilk defa "apartman" olarak adlandırılan yapının, Meşrutiyet döneminde semtin en büyük konağı olan Letafet Apartmanı olduğunu belirtmektedir.

Şehremaneti'ne verilmek için hükümetten istenen binalardı. Eski postahanenin[321] 1326 / 1909-1910'da istenme gerekçesi şu şekildeydi (Ergin,1995 (1922),1531):

> *"Bir şehrin numune-i umrân ve intizamı Şehremaneti dairesi olmak lazım gelip bu lüzuma binaen kaffe-i bilâd-ı mütemeddinede Şehremaneti daireleri pek muhteşem ve müzeyyen bir suretle vucuda getirilmiş olduğu halde merkez-i Saltanat-ı Osmaniyye olan İstanbul Şehremaneti Dairesi cümlenin malûmu olduğu üzere adeta hükümet için mûcib-i şeyn ve ar olacak bir hal ve vaziyettedir. Bu dairenin bir tarafı Zaptiye Tevkifhanesi olup bahçe ciheti ise jandarma hayvanatı için ahır ittihaz edilmiş olmakla beraber cihat-ı umûmiyyenin tamir ve islâh için masraf ihtiyârına değmiyecek derecede köhne ve harabdır. Gerçi Meşrutiyet'in ilanıyla iktisâb-ı hayat etmiş olan hükümet-i Osmaniyye'nin şan ve şerefine lâyık bir surette ve şehrin münâsib bir mevki'inde bir Şehremaneti dairesi inşası taht-ı vucûbda ise de bu yolda bir daire vucuda getirilmesi ikiyüz bin lira sarfına muhtac olup vâridât-ı hâzıra-i belediyye ise bu sarfiyatın şimdiden ihtiyârına katiyyen müsâid olmadığı gibi istikrâzdan mütebâki mebâliğden yalnız Emanet dairesi için o kadar mühim bir paranın tefrik ve tahsis ide muvâfık görülemeyip binâenaleyh şu sûret-i vâridat-ı belediyyece husûl-ı vusata talik olunmak üzere bir münâsib binanın bilâ ifade-i zaman daire-i Emanet ittihazına lüzum vardır. Şehremaneti'nin vaziyet-i hâzırası devr-i sâbıktaki hal-i mensiyete mikyâs olmayıp İstanbul'a gelen Züvârı ecnebiye evvel emirde bu daireyi ziyaret edecekleri gibi düvel-i mütehâbbe süferâsı dahi gâh ziyaret ve gâh maslahat sevkiyle daire-i Emanet'e gelip gitmekte olduklarına ve ânifen arzolunduğu üzere dairenin hâl-i perişânisi züvvâra karşı cidden bâis-i hacâlet olmakla beraber şehrin tanzîm ve tezyînine memur olan bir heyetin böyle bir mahalde îfâ-yı vazife etmeleri husûl-i umrân ve intizam husûsunda nasıl bir fikir tevlid edeceği müstağnî-i beyân bulunduğuna ve icrâ kılınan tahrirat neticesinde eski postahane dairesinin mevki'an ve vüs'aten daire-i Emanet ittihazına münâsib ve kâfi olduğu anlaşılarak lede'l-icab ilaveten bir kat inşası da mümkün olduğu bi'l-muayene tebeyyün eylediğine binaen daire-i mezkurenin tensîb olunacak bedel ile Emanet'e terki husûsuna delâlet buyurulmasını kemâl-i ehemmiyetle istirhâm eylerim".*

Buna göre, bir şehirde bayındırlık ve düzen örneği olması gereken Şehremaneti dairesi, medeni tüm ülkelerde son derece muhteşem ve süslü yapıldığı halde, Osmanlı'nın merkezi olan İstanbul Şehremaneti Dairesi herkesçe bilindiği üzere neredeyse hükümet için bir kusur ve utanç kaynağı olacak durumdadır. Bu dairenin bir tarafı Zaptiye Tutukevi olup, bahçe tarafı ise jandarma hayvanları için ahır yapılmış olmakla beraber, tamir ve iyileştirme için masrafa katlanmaya değmeyecek derecede harap durumdadır. Aslında Meşrutiyet'in ilanıyla canlanmış olan Osmanlı hükümetinin şanına layık bir Şehremaneti dairesinin şehrin uygun bir yerinde inşa edilmesi gerekli olmakla beraber, bu şekilde bir dairenin meydana gelmesi iki yüz bin lira tutacağı ve belediyenin geliri bu harcamaya müsait olmadığı gibi ödünç para alımından kalan tutarın emanet dairesi için ayrılması da yerinde olmayacaktır, uygun bir binanın Emanet Dairesi yapılması gerekmektedir. Şehremaneti'nin durumu geçmiş dönemdeki unutulmuş haliyle kıyaslanmayıp, İstanbul'a gelen yabancı ziyaretçiler öncelikle burayı ziyaret ettikleri gibi, dost ülke elçileri de ziyaret veya iş takibi amacıyla daireye gelip gitmekte

[321] Eski Postahane hakkında bilgi, Postahane-i Âmire ile ilgili bölümde verilmiştir.

olduklarından, şehrin düzen ve süslenmesinden sorumlu olan bir heyetin böyle bir mahalde iş görmelerinin ilerleme ve düzen yönünden nasıl bir fikir yaratacağını ortaya koymaya gerek yoktur. Yazışmalar sonucunda eski postahane dairesinin yer ve genişlik yönünden emanet dairesi yapılmasına uygun ve yeterli olduğu, yapılan incelemelerle, gerekirse sonradan bir kat ilavesinin de mümkün olduğu anlaşılmış, buna dayanarak adı geçen binanın uygun görülen bedelle emanete verilmesi istenmiştir.

Ancak, bina emanete verilmemiş, Evkaf Nezareti'nin, Şehremaneti'nin bulunduğu binayı Maliye Hazinesi'nden eski alacaklarına karşılık istemesiyle, 1327 /1911'de emanet, Ayasofya yakınındaki bu binadan da çıkarılmıştır. II. Mahmud Türbesi karşısındaki Arifi Paşa Konağı, sekiz bin liraya satın alınarak ve bir o kadar da masraf yapılarak tamir edilmiş ve Şehremaneti bu binaya nakledilmiştir (Şekil A.3.260). Arifi Paşa Konağı, alelade bir yapı olup, tüm tamirata karşın emanet memurlarına yeterli gelmeyince, memurların bir kısmı civardan bir kaç ev kiralanarak oralara yerleştirilmiştir (Ergin,1995 (1922),1533).

Sonraki dönemlerde de emanet için yeni bina arayışları söz konusu olmuş, ancak olumlu sonuç alınamamıştır[322]. Trablusgarb valisi ve merkez kumandanı olan Arifi Paşa'nın, 1911 yılında satın alınıp, hemen yanındaki iki kagir binayla birleştirilerek Şehremaneti binası olarak kullanılan konağı, müterake sırasında Fransız Karargah binası olmuştur[323] (Aksel, 1958, 511).

Cemil Topuzlu'nun (1951,112) aktardığına göre, II. Mahmud türbesi karşısındaki konak, Cemil Paşa'nın ilk şehreminliği sırasında (1912-1914) tüm eşyaları eski, Şehremaneti

[322] Cemil Paşa'nın ilk şehreminliği sırasında İshak Paşa yangın alanında, Adliye Nezareti Binası ile Sultanahmet Camii arasındaki saha istimlak edilerek, bir cephesi denize, diğeri meydana ve parka bakacak şekilde bir Şehremaneti Binası'nın inşası kararlaştırılmış, yapılacak binanın plan ve projesi için de on altı maddelik bir programa göre yarışma ilan edilmiştir. Program *"İstanbul'da Bir Şehremaneti Binası Projesinin Tanzimi İçin Beynel-Milel Müsabaka-Programme du Concours international pour l'élaboration d'un projet de préfecture de laville a Constantinople"* başlığı ile basılıp dağıtılmış ancak savaş ve Cemil Paşa'nın görevden ayrılması gibi nedenlerle sonuca varılamamıştır. İsmail Canbolat Bey de, Sultanahmet Meydanı'ndaki Defter-i Hakani Binası ile Hapishane ve Elbise Anbarı'nın yerine bir Şehremaneti Binası inşa ettirmek üzere 1332 / 1916'da Dahiliye Nezareti'ne bir tezkire yazmış, ancak üç ay içinde görevden ayrılmasıyla bunu gerçekleştirememiştir (Ergin 1995 (1922), 1533-1534).

[323] 1336 / 1918 yılında, Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı'nın, Şehremaneti'nin bulunduğu binaya yerleşmesi sonucunda, bir süreliğine Altıncı Daire-i Belediye Binası Şehremaneti yapılmıştır (Ergin, 1995 (1922), 1534).

Meclisi'ne has bir salonu bile bulunmayan, tamir görmemiş, köhne bir binadır[324]. Cumhuriyet'ten sonra tekrar İstanbul Belediyesi'ne verilen konak, bir dönem restore edilerek Konservatuvar'a ayrılmıştır, sonradan eklenen bölümler ve yenilemelerle beraber halen Eminönü Belediyesi'ne ev sahipliği yapmaktadır (Ayvazoğlu, 2003,79), (Şekil A.3.260).

Bu bilgiler ışığında, Şehremaneti için, bu binanın devletin itibarı açısından ne derece önemli olduğu sık sık vurgulansa da Tanzimat Dönemi'nden itibaren Osmanlının son yıllarına dek, Tarihi Yarımada'da özel bir bina inşa edilmediği, mevcut konakların kiralanması veya satın alınması yoluyla idareye çalışılacak mekanlar gösterildiği, bu binaların da sık sık tamir geçirmesi gereken, eski yapılar olduğu, bir dönem ihtisab işleri için ayrı bir daire inşasına yönelik bir proje çizilmesine rağmen, bu olanağın da sağlanamadığı sonucuna varılmıştır.

3.4.2. Zaptiye Dairesi

Zaptiye, ilk kurulduğunda, 1262 / 1845-1846'da[325], müşiriyet unvanını almış, sonradan bu unvan nezarete çevrilmiş[326], 1288 / 1871-1872'de tekrar müşiriyet, 1293 / 1876'da ise yeniden nezaret olarak adlandırılmış[327] ve nezarete mülkiye rütbeli nazırlar atanmaya başlanmıştır. İhtisab Nezareti'nin sadece esnaf işleriyle ilgilendiği dönemde, Zaptiye Müşiriyeti aydınlatma ve temizlik gibi belediye işleriyle de meşgul olmaktaydı. Zaptiye Nezareti, meşrutiyetten sonra, 1325 / 1908 yılında dağıtılarak Emniyyet-i Umumiyye

[324] Çemberlitaş, Divanyolu Piyerloti Caddesi'nde, 237 ada, 6 parselde bulunan bu yapının altında Bizans'ın Teodosios sarnıcı bulunmaktadır.

[325] 1826-1846 arasında zabıta görevi, İstanbul'un asayişinden sorumlu ve Serasker'e bağlı olan Asakir-i Mansure-i Muhammediye tarafından görülmekteydi (Alyot, 1947, 70).

[326] Bâb-ı Zaptiye olarak da bilinen, Osmanlı polis ve jandarma örgütü olan Zaptiye Nezareti, 1869'da kurulmuştur, örgütün başında zaptiye nazırı adını alan müşir ya da ferik (tümgeneral veya korgeneral) rütbesinde bir komutan bulunmaktaydı (Anonim, 1994f, 486).

[327] Alyot (1947, 81-92), 1262 / 1846'da kurulan Zaptiye Müşiriyeti'nin, ülkenin tek zabıta mercii olarak 1296 / 1879 yılına kadar görev yaptığını, bu tarihten sonra, bir daha kurulmamak üzere yerini Zaptiye Nezareti ve Jandarma Dairesi Reisliği'ne bıraktığını belirtir. Zaptiye Nezareti yaklaşık bugünkü Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Dairesi de Jandarma Genel Komutanlığı'nın görev ve yetkilerine sahipti. 1296 Zilhicce 18 / 3 Aralık 1879'da kurulan Zaptiye Nezareti, başta sadece başkent İstanbul'un emniyet işleriyle, 1311 / 1893'den itibaren de diğer eyaletlerde kurulmaya başlanan polis teşkilatı idaresiyle görevlendirilmiştir (Alyot, 1947, 81).

Müdüriyeti ve bir Polis Müdüriyeti kurulmuş[328], 1329 / 1911 yılında Emniyyet-i Umumiyye Müdüriyeti Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir şube haline getirilerek, başkentin güvenlik işlerinden birinci derecede Polis Müdüriyeti sorumlu tutulmuştur (Ergin, 1995 (1922), 888-894). İhtisap Nezareti 1851 yılında ortadan kaldırıldığında, gördüğü işler, maliye ve tahsil işleriyle uğraşan Zaptiye Müşirliği'ne verilmiştir. Bu dönemde Zaptiye'nin işleri çoğaldığından, müşiriyette "Esar Meclisi" kurularak, ihtisab işleri bu meclise, tahsilat ve maliye işleri Maliye Nezareti'ne devredilmiş, İhtisab Nezareti tekrar kurulunca da Zaptiye'de sadece güvenlik, sorgu ve inzibat işleri bırakılmıştır. (Akyıldız, 1993, 287-289).

Tarihçe

1846'da, "*Bahçekapı civarında kâin Ticaret Konağı her tarafa münasebetli bulunmak cihetiyle orasının zaptiye mahalli tahsisi*" ifadesiyle[329], Zaptiye Müşiriyeti'nin, merkezi bir yerde olan Bahçekapı'da, Ticaret Konağı'nda iş görmesi istenmiştir (Ergin, 1995 (1922), 887). Ancak, 1262 / 1845-1846'da kurulan Zaptiye Müşiriyeti, Eminönü Köprübaşı'nda, sonradan İhtisab Nezareti'nin kullandığı binada yer almış (Ergin, 1995 (1922), 1528) daha sonra, Sirkeci'deki, bugün Merkez Postane Binası'nın olduğu yerde bulunan Çengeloğlu Tahir Paşa Konağı'na yerleşmiştir[330]. Bu konak, Zaptiye Dairesi'nin Sultanahmet'teki Ticarethane Binası'na nakledilmesinden sonra "Eski Zaptiye" adını almıştır (Ergin, 1995 (1922), 957, dipnot 2).

Zaptiye'nin işgal ettiği binalar ve bunların geçirdiği tamirler ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler bir tablo halinde düzenlenmiştir (Tablo B.10). Buna göre, 1846'da Zaptiye olarak kullanılan konağın içine büyük bir hapishane inşa edilmiş[331], idare 1850 civarında Tahir Paşa Konağı'na taşınmış, 1850-1854 arasında çeşitli tamirler geçiren binanın[332]

[328] Ergin (1995 (1922), 1530), Hüsrev Paşa Konağı'nın yerine inşa edilen Sanasar Han'ın, I. Dünya Savaşı sırasında Polis Müdüriyyet-i Umumiyesi olarak kullanılmış olduğunu kaydeder.

[329] 1262 Safer18 / 1846 tarihli *TV*, nr. 297 (Ergin, 1995 (1922), 888'deki 1 no'lu dipnot).

[330] 1846'da müşiriyet kurulunca yerleşmesi düşünülen Bahçekapı'daki Ticaret Konağı bu konak olmalıdır.

[331] 1262 Safer 27 / 24 Şubat 1846 tarihli İ.MVL nr. 1437. Bu konak, İhtisap Nezareti Konağı olmalıdır.

[332] İ.MVL nr. 5724, 7602, 9632, 12004, 12690.

bitişiğindeki Tahir Paşa arsası 1854'te satın alınarak hastahane ve hapishane yapılması kararlaştırılmış[333], 1855-1859 arasında bina yeniden çeşitli tamirler geçirmiş[334], bu esnada Zaptiye'nin geçici olarak Ticarethane'ye taşınması istenmiş, sonradan Sultanahmet'teki Hıyamiye Kışlası'nın Zaptiye olarak kullanılması kararlaştırılmıştır[335]. Ancak arşivde, aynı yıa ait, Zaptiye olarak kullanılacak mehterhane ve ilgili binaların tamirinden bahseden bir belge daha bulunmuştur[336].

Bu belgenin çevirisi şu şekildedir:

> *"Atufetlü Efendim Hazretleri*
>
> *Ba-irâde-i seniyye zaptiye dâiresi ittihâz olunacak mehterhane ve müteferriatı ebniyesinin inşa ve tesviyesi hizmetinde bulunması iktizâ eden kalfanın intihabı ve bu ebniyenin resmine mutabakatı nezâretinde bulunmak için dahî bir memurun tayini lâzım geldiğine ve ebniye-i mezkûrenin resm-i maruzunu tanzîm eylemiş olan deli Dimitri kalfa ile diğer memuriyet için İzzetli Esad Efendi münâsib görülerek merkûm Dimitri daima bu işin başında bulunup aher hizmetini terk eyleyeceği cihetle kendisine dört bin ve maiyyetinde bulunacak oğluna bin kuruş maaş verilmesi ve mûmâ ileyh Esad Efendiye dahî bu memuriyet için iki bin beş yüz kuruş şehriye tahsisi hususuna dair Ticaret Nazırı ve Zaptiye müşiri Devletlü Paşalar Hazeratının bir kıta takrir müşterekleri manzûr-ı âlî buyurulmak için arz ve takdîm kılınmakla ol vecihle icrâ-yı iktizâlarının müşârun ileyhima Hazeratına ve maaş maddesinin dahî Mâliye Nezâret-i Celilesine havalesi zımnında her ne vecihle emr ü fermân-ı Hazret-i Mülûkâne ve şeref-südûr buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkim olundu efendim".*

Bu belgeye göre, Zaptiye Dairesi yapılacak Mehterhane ve ekli binaların inşa ve hazırlanması hizmetinde bulunması gereken kalfanın seçimi ve bu binanın planına uygunluğuna nezaret etmek için de bir memurun atanması gerektiği belirtilmiştir. Bu görevler için söz konusu binanın çizimini düzenleyen Dimitri Kalfa ile Esad Efendi uygun görülerek, Dimitri Kalfa'ya dört bin, oğluna bin kuruş maaş verilmesi, nezaret edecek Esad Efendi'ye de iki bin beş yüz kuruş ayrılması istenmektedir. Ayverdi haritasında, Mehterhane olarak gösterilen kısım, At Meydanı'na bakan İbrahim Paşa Sarayı'dır, bu durumda, 1859'da Zaptiye, ana binasındaki onarımlar nedeniyle, yeniden düzenlenen sarayın bir bölümüne taşınmış olabilir.

---

[333] 1270 Zilkade 1 / 26 Temmuz 1854 tarihli İ.MVL nr. 12972.

[334] İ.MVL nr. 13858, 15303, 15848, 17939.

[335] 1275 Şevval 13 / 16 Mayıs 1859 tarihli A.}MKT. NZD nr.56 ve 1275 Zilkade 7 / 8 Haziran 1859 tarihli A.}MKT. NZD nr. 15 .

[336] 1275 Zilhicce 1 / 2 Temmuz 1859 tarihli İ.DH nr. 28842.

1861-1862'de Zaptiye'de yeniden hastahane ve hapishane inşası ve büyük çaplı bir tamirat söz konusu olmuş[337], 1868'de Fuad Paşa Konağı'nın Zaptiye ve Şehremaneti yapılması istenmiştir[338]. Zaptiye Dairesi, 1287 /1871'de Ticarethane Binası'na nakledilmiştir[339]. Zaptiye Dairesi'nde Fırka-i Meclis-i Riyaset adıyla bir meclisin toplandığı da arşiv belgesinden anlaşılmaktadır[340]. Temmuz 1872 tarihli bir belgeden[341], burada muhacirin (göçmenler) idaresi için de yer ayrıldığı anlaşılmakta, hazineden, Zaptiye yapılan yeni dairede muhacirin için ayrılan odaların tefriş masrafı olarak beş bin dokuz yüz seksen kuruş istenmektedir. Belgenin çevirisi şu şekildedir:

> *"Atufetlü Efendim Hazretleri*
>
> *Bu defa Bab-ı Zaptiye ittihaz olunan dairede muhacirîn idaresi için tefrik edilen odaların masârif-i tefrişiyesi bulunan beş bin dokuz yüz seksen kuruşun idare-i müşârun ileyha masârifi karşılığı olarak seksen sekiz senesi bütçesine idhal kılınan mebaliğin gayr-ez-ifa bakiyesi olan yüz elli bin kuruşdan mahsup olunmak üzere hazîne-i celileden itası hakkında Maliye Nazırı Atufetlü Efendi Hazretlerinin vürud eden takriri nassan arz ve takdim olunmakla mûcebince ifa-yı muktezasının nazır-ı müşârun ileyhe havalesi husûsunda her ne vecihle irâde-i seniyye-i Cenâb-ı Cihanbani ve şeref-sünuh buyurulur ise mantuk-ı münîfi icra olunacağı beyanıyla tezkere-i senaveri terkim olundu efendim".*

Zaptiye Dairesi, 1894 depreminde hasar görmüş ve onarılmıştır[342].

Mimari Yerleşim ve Topografya

BOA Plan-Proje Kataloğu'nda Sirkeci'de Zaptiye Dairesi ile çevresinin planı adıyla kayıtlı ve tarihsiz olan 608 no'lu planda Zaptiye Dairesi, çevresinde Süvari Koğuşu, Nöbet Odası, Tulumbacı Koğuşu, Piyade Koğuşu bulunan bir bina olarak gösterilmiştir. Karşısındaki parselde ise Polis Dairesi, Tevkif Dairesi, Başçavuş Koğuşu, Kontrat Dairesi bulunmaktadır (Şekil A.3.261). Vaziyet planında, öne ve arkaya çıkan yüzeyleriyle hareketli bir kontura sahip olduğu gözlenen bina, sonradan yerine Merkez

[337] İ.MVL nr. 20385, 20576, 21097, 21845, İ. DH nr. 32066, 34017.

[338] 1284 Zilhicce 15 / 8 Nisan 1868 tarihli İ.DH nr. 39948 ve 1284 Zilhicce 20 / 13 Nisan 1868 tarihli A.}MKT.MHM nr. 68.

[339] 1287 Zilkade 24 / 15 Şubat 1871 tarihli İ.MMS 1658 no'lu belgede, Bâbıâli civarındaki Eski Ticarethane'nin Zaptiye Dairesi olarak kullanılmak üzere tamiri söz konusudur.

[340] 1290 Muharrem 19 / 19 Mart 1873 tarihli İ.DH nr. 46205.

[341] 1289 Rebiülâhir 25 / 2 Temmuz 1872 tarihli İ.DH nr. 45368.

[342] BOA, 1312 Muharrem tarihli İ. Hus. nr. 49 ve nr. 162'den aktaran Ürekli, 1999, 53.

Postanesi yapılan (Şekil A.3.281), Ayverdi Haritası'nda ise Nafia Dairesi olarak gösterilen Çengeloğlu Tahir Paşa Konağı'dır.

Bâb-ı Zaptiye'ye ait resimlerde (Şekil A.3.262), (Şekil A.3.263), iki yandan içe doğru kavisli bir duvara sahip kemerli ve armalı bahçe kapısının gerisinde, U şeklinde cephesi olan, ortadaki üçgen alınlıklı giriş aksı geri çekilmiş kagir bir bina görülmektedir. Üç katlı binanın sağ kanadında, tenteli, dikdörtgen biçimli pencereler bulunur. Bu kanadın sokağa bakan cephesinin, ortada dörder pencere içeren yüzeyi, yanda bir pencere içerecek kadar öne çıkarılmıştır. Bu yüzeyin son katında yer alan pencereler basık kemerlidir. Bu kanadın ön avluya bakan yan cephesinde, her katta onar pencere açılmıştır. Sol tarafta bulunan kanadın sokağa bakan cephesi, üst iki katta çıkma ile öne alınmış ve bu yüzeyde, kemerli tepe pencerelerine sahip, dikdörtgen biçimli pencereler açılmıştır. Bu bina, kütle düzeni yönünden, kavisli bahçe duvarı ve U biçimli planıyla Çengeloğlu Tahir Paşa Konağı'na (Şekil A.3.261) uymaktadır. Ancak, fotoğraflarda görülen binanın, 1871'de Zaptiye Dairesi'nin taşınmış olduğu, U plana yakın yerleşime sahip Eski Ticarethane Binası (Şekil A.3.264) olması da imkan dahilindedir.

Süvari Koğuşu, resminden anlaşıldığı kadarıyla, iki katlı, kagir, basık kemerli, sokak cephesinde beş adet açıklığı bulunan, pencereleri ikili ve üçlü gruplar halinde düzenlenerek çerçeve içine alınmış, kat silmesinin üst kısmı dekoratif panolarla bezenmiş bir binadır (Şekil A.3.262)

BOA Plan-Proje Kataloğu'nda Bâbıâli civarında inşa edilecek "parmak kapıların" yerlerini gösteren plan adıyla kayıtlı ve tarihsiz olan 706 no'lu planda Bâb-ı Zaptiye olarak gösterilen kısım da Tahir Paşa Konağı arsasında bulunmaktadır (Şekil A.3.3).

3.4.3. Ticarethane[343]

Ergin (1995 (1922), 958, 1 no'lu dipnot), Ticarethane'nin, önceden Ticaret Nezareti'nin bulunduğu, inkılâba[344] gelinceye kadar Şehremaneti ile Zaptiye Nezareti'nin işgal ettiği bina olduğunu belirterek, önünden geçen caddeye halen "Ticarethane Sokağı"

[343] Ticarethane adı, Ticaret Nezareti'nin binası olması haricinde, zaman zaman Şehremaneti ile Zaptiye Nezareti'nin bulunduğu mekanı belirtmek için de kullanıldığı için, binanın belirlenmesinde zorluklarla karşılaşılmıştır.

[344] Yazarın, 1908 Meşrutiyeti'ni kastettiği düşünülmektedir.

denildiğini ifade etmektedir (Şekil A.3.264). Ticarethane binasının, II. Mahmud döneminde Bâb-ı Defterdâri, yani Maliye Nezareti olarak kullanılmış olduğunu kaydeden Ergin (1995 (1922), 958, 1 no'lu dipnot), 1241 / 1826 Hocapaşa yangınında Bâbıâli binası yandığı zaman, memurların bu binaya nakledilmiş olduğunu ve meşrutiyetten sonra Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti tarafından boşaltılan binanın vakıflar tarafından yıktırıldığını belirtmektedir (EK C).

Ergin (1995 (1922), 937-938), Tanzimat Dönemi'nde Hocapaşa Yangını sonrasında yangın alanlarının parselasyonu ve yol düzenlemeleri için kurulan, Divanyolu, Bâbıâli, Nuruosmaniye Caddeleri gibi caddelerin açılmasını sağlayan Islahat-ı Turuk Komisyonu'nun da bu bölgede olduğunu kaydeder; komisyonun başta Ticarethane'de yerleşmesi düşünülmüş, ancak burada uygun bir daire bulunamayınca, Ticarethane yakınındaki Menzilhane arsasına (Şekil A.3.264) Komisyon ve Ebniye Dairesi'ni içine alacak şekilde inşa edilecek kagir bir binanın üç yük[345] kuruş kadar tutacağı belirtilmiştir. Bu bina sonradan inşa edilmiştir ancak, bir dönem tevkifhane ve 1922'de polis müdiriyeti şubesi olarak kullanılmış[346] olan yapı bugün mevcut değildir (Tanyeli, 2004, 513).

Ticaret Nezareti'nin çalıştığı mekan olan Ticarethane, aynı zamanda arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla (Tablo B.11), fabrika katiplerinin, orman mektebinin, Ebniye Meclisi'nin, Meabir[347] Meclisi'nin, kontrat memurlarının bulunduğu ve bazı ticaret mahkemeleri ile Şirket-i Hayriye[348] Vapurları Komisyonu'nun toplandığı yerdir.

Ticarethane, Ticarethane Sokak'taki binaya taşınmadan önce, Eminönü Meydanı'nda, Köprübaşı'nda bulunan ahşap konakta yer almaktaydı (Ergin, 1995 (1922), 1528).

---

[345] Ergin (1995 (1922), 952), eskiden kuruş yerine akçe dendiğini ve beş yüz akçeye bir kise, yüz bin akçeye bir yük, on yüke bir hazine ifadesi kullanıldığını belirtir.

[346] Ergin 1995 (1922), 958, dipnot 1.

[347] Devellioğlu (2003, 556), Maâbir kelimesinin geçilecek yerler, yollar, köprüler; Turuk ve Maâbir Nezareti ifadesinin de, Nafia Vekaleti anlamına geldiğini belirtmektedir. Yol, köprü, kanal, bina gibi imar faaliyetleri için Ticaret Nezareti bünyesinde 1857'de oluşturulan Meabir Meclisi'nin üyeleri arasında Karabet Kalfa-zâde ve Büyük Fossati isimleri de bulunmaktadır (Akyıldız, 1993, 264).

[348] Şirket-i Hayriye, İstanbul'da toplu deniz taşımacılığı amacıyla, devlet ileri gelenlerinin çabasıyla, 1850'de altı vapurla kurulup, 1859'da vapur sayısını on ikiye çıkaran şirkettir (Kuban, 1970, 42).

Ticaret Nezareti 1841'de kaldırılıp, gördüğü işler Gümrük Emaneti'ne verilince[349], konak sadarete tahsis edilmiş[350] ve önceki bölümde belirtildiği gibi, 1262 / 1845-1846'da Zaptiye Müşiriyeti'ne verilmiştir. Ticaret Nezareti 1261 Şaban 29 / 2 Eylül 1845'te tekrar kurulmuştur[351]. Bu süreç içinde, Ticaret Nezareti binasının tamir edilmek üzere boşaltıldığı, 1261 Ramazan 6 / 8 Eylül 1845 tarihli belgeden[352] anlaşılmaktadır:

> "*...Ticaret Nezareti Vekaletinin mukaddemâ Saadetlü Hüseyin Beyefendiye ihâlesi esnada? atik ticarethanenin bazı tamirât-ı lazımesi icrâ olununcaya kadar ikamet eylemek için hazîne-i Maliye civârında ebniye-i hassa müdürü Efendiye mahsus olan mahal muvakkaten vekalet-i mezkûreye merkez ittihâz olunmuş ve şimdiye değin orada ikâmet olunmakta bulunmuş ise de Nezâret-i müşârun ileyhanın bu kere Devletlü Halil Paşa hazretlerine tevcih ve ihalesi münâsebetiyle mahall-i mezbur kendilerinin ve dairelerinin ikâmetine gayrı-kafî ve hususuyla meclis-i ziraatin Nezâret-i müşârun ileyha taht-ı idaresine ilhak ve ihalesi tasavvuruna göre dahî artık orasının uyamayacağı zahir....Nezâret-i müşârun ileyha masalihi ilerledikçe kesb-i tevessü edeceği eclden bu sûretle de tahvil-i mahalle ihtiyac-ı tabîi hasıl olacağı beyandan müstağni idiğine ve zikrolunan atik ticarethanenin tamirâtı öyle pek çok şey olmamak ve bazı sıva vesaireden ibaret bulunmak mülabesesiyle aşırı tekellüfe muhtaç görünmediğine binâen keyfiyet Maliye Nazırı Devletlü Paşa Hazretlerine havale ile evvelki tasavvur ve irade mûcebince ticarethane-i mezkûrun kifayet edecek derece tamir ve iktizâsına göre tefriş ve tanzim ettirilmesi ve mahall-i mezbûrda dahî beriye nakil olunduktan sonra yine müdür mûmâ ileyhin ikamet eylemesi..."*

Bu belgeye göre, Ticaret Nezareti binası tamir edilmek üzere boşaltılmış ve Ticaret Nezareti vekaleti Maliye Hazinesi civarında, Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'ne taşınmıştır. Ticaret Nezareti, Ziraat Nezareti ile beraber bu sefer Halil Paşa'ya verileceği ve dolayısıyla işler ilerledikçe bu bina yetersiz kalacağı için, eski ticarethanenin tamir ve tefrişinin tamamlanarak tekrar bu binaya dönülmesi istenmektedir.

Ancak, Ticarethanenin bulunduğu yer Zaptiye Müşirliği'ne verildiğinden, Bâbıâli'deki eski Meclis-i Vâlâ ve Hariciye dairelerinin birisi Ticaret, diğeri de Ziraat Nezareti'ne tahsis olunmuştur (Akyıldız, 1993, 139). Şehsuvaroğlu (1957) ise, Zaptiye Nezareti olarak kullanılmış olan ve daha sonra yıkılarak yerine postane binası inşa edilen

[349] 1257 Şevval 28 / 13 Aralık 1841 tarihli İ.MSM nr. 597.

[350] 1257 Şevval 29 / 14 Aralık 1841 tarihli İ.DH nr. 2400.

[351] İ.DH nr. 5468; Akyıldız, 1993, 135.

[352] İ. DH nr. 5490, 1261 Ramazan 8 / 10 Eylül 1845 tarihli A.} MKT nr. 93.

Kaptan-ı Derya Tahir Paşa'nın Hocapaşa'da bulunan konağının, ilk önce Ticaret Nezareti binası olarak kullanılmış olduğunu ifade etmektedir[353].

Ergin'in (1995 (1922), 1531) ifadesine göz atılırsa, Ticarethane Sokak'ta bulunan eski Defterdar Kapısı[354] yani Maliye Nezareti, 1254 / 1839'da İstanbul'da ilk Mülkiye Mektebi olarak açılan "Mekteb-i Maarif-i Adliyye" yapılmak üzere tamir edilmiş, ancak o sırada Bâbıâli'nin Dahiliye Dairesi yanınca, Bâbıâli kalemleri buraya taşınmış, Bâbıâli'nin inşaatı bitip, kalemleri de binayı boşaltınca[355], Köprübaşı'ndaki Ticarethane buraya nakledilmiştir[356].

Binanın Ticarethane tarafından boşaltılmasıyla, 1288 / 1871-1872'de de Zaptiye Müşiriyeti buraya geçmiştir[357].

Nafia Nezareti ve Ebniye Meclisi de bir dönem Ticarethane'de çalışmıştır[358]. 1265 / 1849 tarihli bir belgedeki[359] "*...Nafia Nezâreti için ticarethanede münâsib mahal bulunarak tesviye olunmakta ise de ebniye-i meclis dahî oraya nakl ettirileceğinden zikrolunan mahallerin bazı mertebe tamiri îcâp edip terkim kılınan keşif defteri*

[353] Akyıldız da (1993, 128), kesin tarih vermeden Ticaret Nezareti'nin Bahçekapı'daki Tahir Paşa Konağı'nda çalıştığını kaydeder. Bu durumda 1850 öncesinde, Zaptiye Nezareti Tahir Paşa Konağı'na geçmeden, bu konağın Bâbıâli'deki daireyi boşaltan Ticaret Nezareti tarafından kullanılmış olması mümkündür.

[354] Daha önce Köprülü Mehmet Paşa Konağı olan bu bina, C. MF nr. 672'ye göre, 1173 / 1759-1760'da Bâb-ı Defterdari (Defterdar Kapısı) olmak üzere onarım görmüştür (Ergin, 1977, 74).

[355] Cezar (1963, 49), 1260 / 1844'de inşaatı bitmiş olan Bâbıâli'ye taşınıldığını belirtmektedir.

[356] Ergin (1995 (1922), 1531), yapının 1290 / 1873-1874'e kadar Bâbıâli olarak kullanıldığını yazmaktadır, ancak burada bir yazım hatası olmalıdır, binanın, Bâbıâli binası inşaatının bitim yılı olan 1260 / 1844'e kadar Bâbıâli olarak kullanılmış olması gerekmektedir.

[357] Zaptiye Müşiriyeti'nin kullanımı sırasında, nizamname gereğince burada toplanan mahkemeler olduğunu, sonradan burayı alan Evkaf Nezareti tarafından da binanın arsasına bir kütüphane inşasının kararlaştırıldığını belirten Ergin (1995 (1922), 1531, dipnot 1), Yerebatan civarında bulunan bu binanın yerinde, Bizans Dönemi'nde Justinyen tarafından inşa edilmiş bir saray ile, mahkemelerin toplandığı büyük bir Adliye Sarayı'nın mevcut olduğunu, yine bu civarda, Oktogan adlı büyük bir eğitim binasının da bulunduğunu ve bu binada, alimlerin konferansları için bir kütüphane yer aldığını, Nika ayaklanmasında bu binalarla kütüphanenin yandığını hatırlatır ve Osmanlı idaresinde de burada mahkemelerin toplanması ve kütüphanenin söz konusu olmasının ilginç bir tesadüf olduğunu ifade eder.

[358] 1875-1882 arasına tarihlenen Ayverdi Haritası'nda, Eski Zaptiye Binası olan Çengeloğlu Tahir Paşa Konağı Nafia Nezareti olarak isimlendirilmiştir. Rauf Paşa Konağı ile ilgili bölümde görüleceği üzere, Osmanlı'nın son dönemlerinde Rauf Paşa Konağı Nafia Nezareti olarak kullanılmaya başlanmıştır.

[359] 1265 Rebiülevvel 23/ 16 Şubat 1849 tarihli İ.DH nr. 10529.

iktizâsınca Nafia Nezareti için tensîb olunan mahallin üç bin üç yüz on altı ve ebniye-i hassa memurları ikâmeti için tayin kılınan mahallin dahî altı bin sekiz yüz altmış yedi kuruş masrafla tamir ve tecdidi vücûda geleceği anlaşılmış..." ifadesinden, Nafia Nezareti'nin Ticarethane'de olduğu, Ebniye Meclisi'nin de oraya nakledileceği, keşif defterine göre Nafia Nezareti'ne ayrılan mahalin tamir ve yenilenmesi için, üç bin üç yüz on altı, Ebniye-i Hassa memurlarına ayrılan yer için de altı bin sekiz yüz altmış yedi kuruşun gerektiği anlaşılmaktadır.

Ticarethane olarak kullanılan binanın 1849, 1850, 1851, 1854, 1858, 1861, 1865 yıllarında olmak üzere sık sık tamir geçirdiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (Tablo B.11).*"...Ticarethanede ebniye-i miriye müdürü Saadetlü Efendi marifetiyle otuz sekiz bin on iki buçuk kuruş masrafla tamir olunan bazı mahaller..."* ifadesini içeren belge[360], 1850 yılındaki tamirin otuz sekiz bin on iki kuruş tuttuğunu ortaya koymaktadır. 1861'deki tamiri belgeleyen yazı[361] ise şu şekildedir:

> *"...Ticarethanenin ziyade harap olan mahallerinin tamiri ve ticaret mahkemelerinin ıslahatı sırasında kalemleri dahî bit-tefrik Meabir meclisinin şimdiye kadar bulunduğu oda işbu kalemlerden birine tahsis olunduğu cihetle meclis-i mezkûr için başka bir dâirenin tanzîm ve tesviyesi lâzım gelip keşf ve münakasası bil-icra masârif-i icabiyesi yirmi altı bin yedi yüz elli kuruşda Sivaslı Mardirus Kalfa üzerinde takarrur etmiş olduğu varid olan tezkere-i devletleri mealinden anlaşılıp vakıa ticarethanenin meşhud olan harabiyetine ve ber-vech-i muharrer meclis-i meabir için diğer mahall-i tanziminin lüzumuna..."*

Buna göre, Ticarethane'nin çok harap olan yerlerinin tamiri ile Ticaret Mahkemeleri'nin ıslahatı sırasında kalemleri ayrılmış, Meabir Meclisi'nin bulunduğu oda bu kalemlere verilmiş olduğu için, meclis için başka bir yerin düzenlenmesi gerekmektedir, bu amaçla yapılan keşif ve ihale sonucunda, yirmi altı bin yedi yüz elli kuruş ile Sivaslı Mardirus Kalfa kararlaştırılmıştır. Aynı sene içinde, Ebniye Meclisi'nin bulunduğu mekanın da tamiri gerekmiştir[362]:

> *"...irâde-i seniyye-i üzerine mevki-i icraya konulan ebniye nizamı iktizâsınca lâzım gelen memurların tayin olunmakta olduğundan mukaddemâ ebniye idaresinin yalnız bir meclis ile hulefaya mahsus iki odadan ibâret olmasına mebnî bu dairenin memurîn-i mevcude ile tefrik olunan aklam ketebesine derece-i kifayede olamamasından dolayı daire-yi mezkûreye münâsib ve ittisali bulunan bazı harap odaların dahî tamirleri ile ilavesi lazım geldiği misillü ticaret*

[360] 1266 Ramazan 10 / 20 Temmuz 1850 tarihli İ.DH nr. 12845.

[361] 1277 Receb 30 / 11 Şubat 1861 tarihli A.} MKT MVL nr. 92.

[362] 1278 Cemaziyelâhir 2 / 5 Aralık 1861 tarihli İ.DH nr. 32479.

meclisleri bulunan dairenin temel ve sakfları ziyadesiyle harap olarak bayağı muhatara halinde bulunmasıyla tamire şiddet-i ihtiyacı bulunduğu haber verildiğinden gerek bunların ve gerek zikrolunan ebniye dâiresinin heyet-i idareye elverecek sûrette tamirat-ı lazımesinin icrasıyla temellerinin tahkim ve sakfının dahî bir .. kiremitlerinin taklibi muktezâ görünmekle muvâfık-ı emr u irade-i aliyye-i esfiyaneleri buyurulduğu halde vukû' bulacak masârifi hitam-ı tamiratta takdim kılınacak keşf defteri mûcebince Hazîne-i Celîleden tesviye olunmak üzere şiddet-i şita hulul etmeksizin hemen tamirât-ı merkumeye bed'en ve mübaşeret olunacağı..."

Bu belgeye göre, irade ile uygulamaya konan ebniye kanunu gereğince lüzum görülen memurlar atanmaktadır ancak önceden ebniye idaresi bir meclis ve halifelere ait iki odadan oluşmaktayken, şimdi mevcut memur ve kalem katiplerine yeterli gelmeyecektir. Bu nedenle bu daireye yakın odaların da tamir edilerek eklenmesi gerekmektedir, ayrıca ticaret meclislerinin bulunduğu dairenin temel ve çatısı fazlasıyla tehlikeli durumdadır, kiremitlerin değişmesi gerekmektedir, tüm bu işlemlerin keşif defteri gereğince, kış bastırmadan yapılması için izin istenmektedir. Bina, arşiv belgesine[363] göre, Zaptiye'ye verilmeden önce,1870 başlarında da tamirden geçmiştir. 1873'de İstanbul üzerine kitabı yayınlanan Deither (1993 (1873), 43) de, bir dönem Ticaret Odası olarak kullanılan eski Bâbıâli'nin bir kaç sene önce yenilendiğinden bahsederken bu tamiri belirtmiş olmalıdır.

1855'de Bahçekapısı Hüsrev Paşa Konağı, sahibi öldüğü için, padişahın emriyle, ekleriyle beraber Ticaret Nazırı tarafından alınmak istenmiş, ancak konağın bir bölümünün vakfa, büyük bölümünün ise konağı satmak istemeyen Hüsrev Paşa'nın eşine ait olduğunun anlaşılması üzerine, hanım satışa razı edilemediği takdirde, saygın bir kişinin eşi olduğu için isteğine rıza gösterilmesi kararlaştırılmıştır[364]. Bu binanın kullanılıp kullanılmadığı belirlenememiştir. 1272 / 1856'da, Emtia Gümrüğü'nün genişletilmesi çalışmaları sırasında, Şehremaneti de Ticarethaneye nakledilmiştir[365]. 1275 / 1859'da ise, Zaptiye Dairesi harap durumda olduğu için, Ticarethane'nin geçici olarak Bâb-ı Zaptiye yapılması, burada bulunan Maarif-i Umumiye ve Meclis-i Maarif'in başka yerlere nakledilmesi, Eski Posta Nazırı İsmail Paşa'nın konağının kiralanarak Ticarethane yapılması, söz konusu olmuştur[366].

---

[363] 1287 Zilkade 24 / 15 Şubat 1871 tarihli İ.MMS nr. 1658.

[364] 1271 Cemaziyelâhir 15 / 5 Mart 1855 tarihli İ.DH nr. 20352; A.} AMD nr. 93.

[365] 1272 Zilhicce 29 / 31 Ekim 1856 tarihli İ.DH nr. 23224.

[366] 1275 Şevval 13 / 16 Mayıs 1859 tarihli A.} MKT. NZD nr. 56.

BOA, Plan-Proje Kataloğu'nda, Ticarethane planları adıyla kayıtlı, ancak tarihsiz olan 902 no'lu belgede, alt ve üst kat olmak üzere, iki kat planı ile bir cephe çizimi bulunmaktadır (Şekil A.3.266), (Şekil A.3.267). Bu çizimler, Şehremaneti bölümünde incelenen 901 no'lu belgedeki çizimlere çok benzemektedir, kat planları, ortadaki koridor, iç avlu ve merdiven biçimi hariç birbirinin aynısıdır. Bu projede, kat planları ortasındaki bölüm dairesel düzenlenmiştir, avlu ve onu çevreleyen koridor daire şeklindedir, üç kollu merdivenin yan kolları ve sahanlığı da dış cepheden farkedilen, dairesel bir tasarıma sahiptir.

Bu projenin cephe düzeninde de önceki projeye benzer bir tasarım anlayışı farkedilmektedir, ancak girişlerdeki sütunlar iki kat boyunca yükselmek yerine, üst üste oturtulmuştur. Giriş katındaki sütunların taşıdığı düz atkı üzerine aynı hizada oturan sütunlar, kompozit başlıklıdır. Sütunlu girişin iki yanında bulunan cephelerdeki üçlü pencere gruplarından alt hizada açılanlar yarım daire kemerli, üsttekiler dikdörtgen biçimli, üçgen alınlıklıdır. Önceki projede olduğu gibi, alt kat kesme taş, üst kat sıvalı düşünülmüştür. Cephenin altında "ihtisab tarafına olan görüntüsü" ibaresi bulunmaktadır. Bu iki proje, bir arada ele alındığında, bunların yan yana inşa edilecek binalar olduğu akla gelmektedir. Ancak, bu ifade, ticarethane binasının ihtisab tarafından kullanılacak bölümünün görünüşü olarak da ele alınabilir, planların aynı zemin alanına sahip olması da bu ikinci görüşü destekler niteliktedir.

1284 Muharrem 5 / 9 Mayıs 1867 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde (sayı: 481, s.1-2) çıkan bir haberde[367] Darülfünûn'un genişliği ve Maarif, Ticaret ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretleri'nin bulunduğu, Osmanlı Devleti'nin şanına yakışmayan binanın tamirle bile düzelemeyeceğinden bahsedilmekte, bu nezaretlerin Maliye Hazinesi gibi Darülfünûn'a taşınması önerilmektedir (Hayta, 2002, 84). Alus (1997 (1939), 125), Darülfünûn Binası'nın Abdülaziz döneminde Evkaf, Ticaret ve Maarif Dairesi olduğunu belirtmektedir. Ayverdi haritasında ise bu bina Evkaf, Adliye ve Ticarethane Dairesi olarak gösterilmiştir. Bu durumda, Eski Ticarethane Binası, söz konusu nezaretler tarafından boşaltılıp, Darülfünûn'a taşınmış, "Osmanlı Devleti'nin şanına yakışmayan"

[367] Yazının orijinali 285 sayılı El-Cevaib gazetesinden alınıp, bazı açıklama ve görüşlerin eklenmesiyle Tasvir-i Efkâr'a gönderilmiştir (Hayta, 2002, 84).

eski bina ise önceki bölümde belirtildiği üzere, Şehremaneti ve Zaptiye idarelerinin kullanımına verilmiştir. Ticaret Nezareti Darülfünûn'a nakledilirken tamir ve tefriş işleri gerçekleştirilmiştir. 1871 tarihli bir belgede[368] bulunan "*Ticaret Nezâret-i Celilesi aklam ve mehakiminin dâire-i cedideye nakli münâsebetiyle bazı mahaller ile meclis odalarının tamirât ve tefrişatına bir yük on beş bin iki yüz kuruş otuz bir para sarf edilmiş olduğundan...*" ifadesinden, Ticaret Nezareti'nin kalem ve mahkemelerinin yeni daireye nakli nedeniyle bazı mahaller ile meclis odalarının tamir ve tefrişine bir yük on beş bin iki yüz kuruş otuz bir para harcanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak, arşivde bulunan, 1876-1878 yıllarına ait bir belgede[369], Ayasofya'daki Maarif, Nafia ve Ticaret Nezareti Binası'nın başka mahalle kaldırılarak, burasının benzeri parlamentolar tarzında, genel meclis olarak kullanılmak üzere yenileme ve tefrişinden bahsedilmektedir. Ticaret Nezareti, Hazine-i Hassa Nezareti'nin Zilhicce 1294 / 1877'de boşalttığı, Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümayun kapısından girildiğinde solda yer alan Darphane-i Âmire kompleksi içindeki dairesini ticarethane olarak kullanmak istemiş, ancak bu talep kabul edilmemiş veya bina bir süre kullanıldıysa da daha sonra vazgeçilmiştir (Terzi, 2000, 43).

1882'ye ait bir belgede[370] ise Ticaret Nezareti için Hamidiye Caddesi'nde kiralanan konak içinde tamirat gerektiği belirtilmektedir. Bu bilgilere dayanarak, Darülfünûn ilk parlamento için kullanıldığı zamanlarda, Ticaret Nezareti'nin burayı boşaltmak zorunda kaldığı, Darphane-i Âmire Binaları'na geçmek istediği ve sonuçta Hamidiye Caddesi'nde kiralanan bir konakta çalışmak durumunda kaldığı ileri sürülebilir. Hamidiye Caddesi'nde kiralanan bu konağın, Şehremaneti tarafından 1876'da boşaltılmış olan Hüsrev Paşa Konağı olması ihtimal dahilindedir. 1880-1893 yılları arasına tarihlenen Abdullah Frères fotoğraflarını içeren II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri'nde ise Rauf Paşa Konağı Ticaret ve Nafia Nezareti olarak adlandırılmıştır[371].

---

[368] 1288 Rebiülevvel 3 / 23 Mayıs 1871 tarihli İ.DH nr. 43993.

[369] 1293-1294 / 1876-1878 tarihli MAD.d nr. 10776.

[370] 1299 Cemaziyelâhir 21 / 10 Mayıs 1882 tarihli İ.ŞD nr. 3311.

[371] http://lcweb2.loc.gov/pp/ahiiquery.html.

3.4.4. Defterhane / Defter-i Hakani Nezareti

Osmanlı devletinin tüm tapu kayıtlarının tutulduğu ve kütük defterlerinin saklandığı Defterhane önceleri sarayda iken, Sultanahmet'e taşınmış (Şekil A.3.270) ve 1871 yılında Defter-i Hakani Nezareti adını alarak tapu dairesi işlevini üstlenmiştir. Bugün de bu yapının yerinde İstanbul Tapu Müdürlüğü bulunmaktadır (Anonim, 1994c, 118). Artan (1994b, 130), Eminönü'nde, At Meydanı'ndaki, Topkapı Sarayı haricinde bugüne ulaşmış tek 16. yy. Osmanlı sarayı olan İbrahim Paşa Sarayı'nın (Şekil A.3.269) 1820 ve 1886'da Defter-i Hakani Nezareti olarak kullanıldığını kanıtlayan belgelerin bulunduğunu belirtmektedir. Can (2002, 85), arşiv belgesine dayanarak[372] İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümüne inşa edilmiş olan Defter-i Hakani'nin, etrafında yer alan ahşap arabacı dükkanları nedeniyle bir yangın tehlikesi atlatması üzerine, 1827'de Sermimar-ı Hassa Seyyid Abdülhalim Efendi tarafından çevre duvarları ve çatısının yenilendiğini, çevredeki dükkanların da yıkıldığını kaydetmektedir. Ayverdi Haritası'nda da bu alan Defterhane olarak gösterilmektedir (Şekil A.3.268).

Artan (1994b, 130), İbrahim Paşa Sarayı'nın, bugün Tapu ve Kadastro Dairesi'nin arkasında kalan birinci avlusunda, sarayın çöküş sürecinde önce Defterhane Binası'nın inşa edildiğini, daha sonra Tapu ve Kadastro Dairesi'ne bağlanan sarayın bu bölümünün özgün yapısını kaybetmiş olduğunu belirtmektedir.

Defterhane ile ilgili arşivde bulunan belgeler bir tablo halinde düzenlenmiştir (Tablo B.12). Buna göre, 1276 /1860'ta Defterhane Binası'nın tamiri gerektiği için, memurları, merhum Kani Bey Konağı kiralanarak buraya naklettirilmiş[373], binanın tamamlanması, bir mahzen yapılması ve mefruşatının yenilenmesi gibi işlemler, yaklaşık iki yıllık bir süre içinde gerçekleştirilmiştir[374]. "*İnşası tamamlanan defterhanenin kapısına hakkettirilmek üzere vergi emini tarafından tanzim olunan tarihin takdimi*" ifadesini

[372] BOA, 1242 Cemaziyelâhir 18 / 17 Ocak 1827 tarihli MAD.d nr. 8959.

[373] 1276 Rebiülâhir 19 / 15 Kasım 1859 tarihli İ.MMS nr. 678, 1276 Ramazan 27 / 18 Nisan 1860 tarihli İ.MMS nr. 794.

[374] 1277 / 1861 tarihli İ.MVL 19768, 19777, 19904, 1278 / 1862 tarihli İ.MVL 20347, 1278 Şaban 24 / 24 Şubat 1862 tarihli İ.MVL 20830.

taşıyan belgeye göre, bina 1298 / 1880 tarihinde de tamir veya yeniden inşa edilmiştir[375]. Bu bina, dört katlı, son üç katta sokak cephesinde, basık kemerleri sövelerle belirginleştirilmiş altı adet pencere içeren, zeminde geniş kemerli kapılara sahip, kagir bir yapıdır (Şekil A.3.269).

1314 / 1896 tarihli belgeden, 1894 depreminde Defter-i Hakani Binası hasar gördüğü için bir konak kiralandığı ve bu arada binanın tamir edildiği anlaşılmaktadır[376].

Bugün, 1881'de inşa edilmiş bina, önünde bulunan, Sultanahmet Meydanı'na bakan ve 1909-1910 yılları arasında Mimar Vedat Tek tarafından inşa edilmiş olan (Yavuz, 1994b, 232) İstanbul Tapu ve Kadastro Bölge Müdürlüğü Binası'na bağlanmış, arşiv ve yemekhane işlevi verecek şekilde düzenlenmiştir (Şekil A.3.269).

3.4.5. Takvimhane

Takvimhane, devletin resmi gazetesi olarak basımı kararlaştırılan ve 1831-1922 tarihleri arasında yayımlanan "*Takvim-i Vekâyi*" nin basımı için kurulan matbaadır (Devellioğlu, 2003, 1028). Ayverdi haritasında Takvimhane olarak gösterilen kısım, Darphane'ye yakın, saray surları içindedir (Şekil A.3.268). BOA'nde Takvimhane ile ilgili bulunan belgeler bir tablo halinde düzenlenmiştir (Tablo B.13).

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19.yüzyılın başında, 1218 Muharrem 11 / 3 Mayıs 1803'te Üsküdar Harem İskelesi Yokuşu başında, Boyacı Han'da *Dârü't-tıbâatü'l-Âmire* adıyla çalışmaya başlayan matbaa, 1807 Kabakçı Mustafa Ayaklanması'nda zarar görmüş, 1823 yılında ise Tarihi Yarımada'ya taşınması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla, Üsküdar Matbaası, 1239 Şaban 7 / 7 Nisan 1824'te, bugünkü İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nin yerindeki kullanılmayan ve devlet tarafından Haziran 1823'te 20.000 kuruşa satın alınmış olan Kaptan İbrahim Paşa Hamamı'na nakledilmiştir. Kaptan İbrahim Paşa Sebili'nin karşı köşesinde bulunan Bursa mütesellimi Musa Ağa'nın konağı, 1247 Rebiülevvel 6 / 15 Ağustos 1831'de 100.000 kuruşa satın alınıp

[375] 1298 Muharrem 9 / 12 Aralık 1880 tarihli Y.A.RES. nr. 3.

[376] 1314 Cemaziyelevvel 1 / 8 Ekim 1896 tarihli İ.DFE.

gazetehane (Takvimhane)[377] haline getirilmiş, ertesi yıl Takvim-i Vekâyi ve Tabhane-i Âmire'nin yönetimi Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi'ye verilerek takvimhane ve matbaa birleştirilmiş, Esad Efendi'ye Takvim-i Vekâyihane-i Âmire ve Tabhane-i Mamure Nazırı unvanı verilmiştir (Kut, 1994, 309). Lûtfi tarihinde, 1278 / 1861-1862'de, *Takvim-i Vekâyi*'ye dair bir irade çıkarıldığı, buna göre, devletin resmi gazetesi olduğu halde bir süredir yayınlanmayan gazetenin itibarını iade etmek için, Takvim ve Tabhane Nezaretleri'nin Maarif Nezareti'nin bünyesine alınması, gazetenin her hafta yayınlanması için Maarif Dairesi'nde "Takvim odası" adında bir mekan düzenlenmesi, gerekli gazeteci ve çevirmenlerin memuriyete alınması ve Takvimhane Nazırı Lebib Efendi'nin emekli edilmesinin kararlaştırıldığı anlatılmaktadır (Aktepe, 1988, 28-29).

Bir süre sonra matbaanın iş yükünün artması üzerine daha büyük bir yere ihtiyaç duyulduğunu kaydeden Lûtfi tarihi, 1280 / 1863-1864'de, Maarif Nazırı Edhem Paşa'nın gayretleriyle, Topkapı Sarayı surları içinde, yanmış olan eski Maliye Dairesi'nin arkasında, banknot basmak için, içinde çeşitli presler, buhar makineleri ve gerekli diğer aletlerle tamamlanmamış halde duran Kavâim-i Nakdiye Fabrikası'nın matbaa için uygun görüldüğünü, eski matbaa ile Takvimhane'nin mevcut aletler ve memurlarıyla beraber buraya nakledilmesi[378] ve eksiklerin tamamlanmasıyla[379] burada donanımlı bir Basımevi[380] kurularak yönetiminin Müneccim-i Sani Tahir Efendi'ye verildiğini belirtmektedir[381]. Binanın o zamanki durumunu gösteren bir bilgi veya fotoğrafa ulaşılamamıştır.

---

[377] Lûtfi tarihinde, basım işi için Musa Ağa'dan beş yüz kiseye satın alınan konakta Takvimhane adı ile bir matbaa kurulduğu ve Vakanüvis Esad Efendi'nin Takvimhane'nin başına getirildiği kaydedilmektedir (Aktepe, 1988, 110).

[378] 1279 Zilkade 7 / 26 Nisan 1863 tarihli İ.MMS. nr. 1155'te "*Hazine Dairesi civarında metruk halde bulunan evrak-ı nakdiye fabrikasının Takvimhane olarak kullanılması*" kararı, 1281 Rebiülâhir 2 / 4 Eylül 1864 tarihli İ. DH. nr. 36545'te de "eski Takvimhane'nin Mustafa Paşa'ya satılması" ifadesi yer almaktadır.

[379] Zilkade 1285-1287 / 1869-1870 tarihli MAD.d. nr. 10749'da Takvimhane binası inşasından bahsedilmektedir.

[380] II. Meşrutiyet'e kadar matbaanın adı Matbaa-i Âmire olarak kalmış, daha sonra Matbaa-i Milli ve Matbaa-i Devlet şeklini almış, Cumhuriyet döneminde ise Devlet Matbaası'na çevrilmiştir (Kut, 1994, 309).

[381] Aktepe, 1988, 111-112.

3.4.6. Darphane-i Âmire / Hazine-i Âmire Nezareti

Osmanlı döneminde, madeni para basmakla görevli olan kurum, Topkapı Sarayı birinci avlusunda Aya İrini Kilisesi'nden başlayarak, Soğuk Çeşme Kapısı'na kadar uzanan alana yerleşmiş yapılar topluluğunda yer almaktaydı (Şekil A.3.268). Darphane-i Âmire, 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Ceyb-i Hümayûn[382] Hazinesi'nin gelirlerini idare ettiği için, hazineye ait tüm kayıtlar ve işlemler Darphane binasında tutulmuştur. Ceyb-i Hümayun'un Hazine-i Hassa'ya, Darphane Nezareti'nin Hazine-i Hassa Nezareti'ne dönüştürülmesinden[383] sonra da nezaret aynı yerde çalışmasını sürdürmüştür (Terzi, 2000, 43), (Sakaoğlu, 1996, 13).

Osmanlı mali düzeni içinde önemli bir yeri olan Darphane'de, para basımı dışında saray için gerekli olan altın ve gümüş eşya, hatıra sikkeleri ve mücevherlerin imalatı da yapılmaktaydı. Yapılar topluluğu, darphane, dökümhane, çarkhane, sikkehane, teksirhane, tamirhane, kalıp atölyesi gibi imalatla ilgili yapılar ile muhasebe, eminlik gibi yönetim birimlerini içermekteydi; Hazine-i Hassa Nezareti de kuruluşundan 1877'de Dolmabahçe'ye taşınıncaya kadar burada bulunmuştur (Can, 1994c, 533). Abdülhamid, tahta geçtikten sonra, Hazine-i Hassa Nezareti'nin teşkilatının yeniden yapılandırılması için çalışmalar başlatmış, bu yeniliklere paralel olarak da, nezaretin 1294 / 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda Kordon Kapı'nın sağındaki daireye taşınmasını sağlamıştır (Terzi, 2000, 43).

Tarihçe

Yaklaşık 17 dönümlük bir alanda kurulu olan Darphane arazisi yüksek duvarlarla çevrilidir, kompleksin ana girişini oluşturan Ampir üslubundaki Darphane Kapısı birinci avludadır. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından Darphane olarak yaptırılan kagir binanın 1727'de tamamlandığını, darphane yapılarının (Şekil A.3.271) II. Mahmud zamanında, Hassa Mimarı Krikor Amira Balyan yönetiminde başlayan

---

[382] Padişahın özel hazinesidir; zamanla padişaha ait bütün gelirlerin toplandığı ve buna karşılık padişah tarafından yapılacak harcamalarla saraya ait masrafların ödendiği bir iç hazine haline gelen Ceyb-i Hümayûna'a, 1262 / 1846'da "özel hazine" anlamında Hazine-i Hassa denmeye başlamış, bu durum 15 Haziran 1847'de iradeyle resmileştirilmiştir (Terzi, 2000, 15-19).

[383] 1266 Rebiülevvel 18 / 1 Şubat 1850.

kapsamlı bir onarımdan geçirildiğini ve Darphane Köşkü'nün inşa edildiğini belirten Can (1994c, 533-534), barok eğilimli duvarlar, kemerli kapılar, eğrisel saçaklar ile pitoresk bir görünüm oluşturan yapılar topluluğu bütün olarak ele alındığında Ampir üslubun ağır bastığını ifade etmektedir.
Gaspare Fossati'nin 1852'de hazırladığı albümde, Topkapı Sarayı Birinci Avlusu'nda Saint İren Kilisesi'nin sol yanında Darphane binalarının genel yerleşim düzeni görülmektedir (Şekil A.3.186).

Hazine-i Hassa Nezareti'nin 1877'de boşalan dairesinin, Ticaret Nezareti tarafından ticarethane yapılmak amacıyla istendiğini, ancak bu isteğin gerçekleşmemiş veya kısa sürmüş olduğunu belirten Terzi (2000, 43), nezaretten boşalan yerin 1907'ye kadar bakır takımların korunduğu bir mekan olarak kaldığını, bu tarihten sonra da kimsesizlerin yerleşimine açıldığını, zamanla sağlamlığını yitiren binanın, tehlike yaratmamak amacıyla 1921 yılında yıktırıldığını kaydetmektedir.

Giriş avlusunda yer alan yapılar, 1982-1983'te Kültür Bakanlığı tarafından restore edilmiş, Darphane Eminliği Binası ile avlunun kuzeybatı köşesinde bulunan küçük yapı İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'ne, dökümhane ise İstanbul Restorasyon Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü'ne tahsis edilmiştir (Can, 1994c, 533-534). Mart 1995'te 49 yıllığına Tarih Vakfı'na devredilen yapılar topluluğunda, 1995-1996 yılında bu kurum tarafından koruma-temizleme çalışmaları yapılmış, 2005 yılında ise mekanın müzeye dönüştürülme kararı alınmıştır, mekanda halen çeşitli kültürel etkinlikler gerçekleştirilmektedir[384].

II. Mahmud tarafından 1832'de, Darphane-i Âmire kompleksinin kuzeydoğu köşesinde inşa ettirilen ve bugüne sadece kagir zemin kat duvarları ulaşan Darphane Köşkü, cephe tasarımı yönünden, dönemin baskın mimari karakteri olan Ampir üslubunda gerçekleştirilmiştir. Zemin kat duvarları kesme küfeki taşı ve tuğla dizileri ile almaşık düzende örülmüş, ahşap iskeletli birinci ve ikinci kat duvarları içten ve dıştan bağdadi sıva ile oluşturulmuştur. Tüm pencereler dikdörtgen biçimlidir, zemin kattakiler kesme küfekiden sövelerle, üst kattakiler ahşap pervazlarla çevrelenmiştir. Köşkün cepheleri bağdadi sıvalı iç bükey bir saçakla son bulmakta, alınlıklarda da kesintisiz devam eden

[384] http://www.tarihvakfi.org.tr/haberayrinti.asp?ID=43.

bu saçakta kalem işi süslemeler bulunmaktadır. Köşkün, 19. yüzyılın ikinci yarısına ait fotoğraflarında doğu, güney ve kuzey cepheleri görülmektedir (Şekil A.3.272), (Tanman, 1994a, 553).

Bu fotoğraflara dayanarak köşkün plan restitüsyonunu gerçekleştirmiş olan (Şekil A.3.273) Eldem (1974, 426), yapı hakkında bilgi vermektedir. Buna göre, binanın girişleri alt katta Darphane Eminliği karşısındaki cephenin orta girintisinde ve sarayın alay meydanından Kozbekçileri Kapısı'na doğru inen yokuşun üzerinde olmak üzere iki adetti, bugün ikinci giriş kapısı mevcuttur. Buradan dış ve iç basamaklarla zemin kat hizasına çıkılmaktaydı. Zemin katın ortasında diğer katlarda olduğu gibi büyük bir sofa vardı, sofanın Alay Meydanı'na bakan cephesinin ortasında, eyvan şeklinde bir çıkma, onun karşısında da üç kollu merdiven bulunuyordu. Merdiven aslında en üst kata kadar çıkarken, sonradan ikinci kattan itibaren kesilmiş ve yerine daha küçük bir merdiven eklenmiştir. En üst kat planında, Alay Meydanı'na bakan odalar hariç diğerleri bulunmamakta, kat alanı azalmaktaydı. Burası asıl hünkar dairesi olmalıdır. Bu katta, sofa ve büyük merdiven üç yönden pencereye sahipti. Plan, alt katlarda orta sofalı iken, bu katta yan sofalı çözümlenmişti.

Bu tasvirlerden anlaşıldığı gibi, Darphane Köşkü ve dolayısıyla içinde bulunduğu yapılar grubu, Ampir üslup özellikleri göstermekle beraber, klasik Osmanlı plan şemasına sahiptir. Cephe düzeninde de, Tanzimat Dönemi'nde görülen, tamamen kagir yapım tekniğinde, öne ve geriye çekilerek plana hareket kazandıran, üçlü pencere grupları barındıran yüzeylere, katlarda değişen pencere tipolojileri gibi özelliklere rastlanmamaktadır.

3.4.7. Evkaf-ı Hümayun Nezareti

Osmanlı idaresinde "nezaret" adı altında ilk defa 1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulmuştur. Nezaret kurulunca, Mekke ve Medine gibi bölgeler de dahil olmak üzere, devletin sınırları içindeki bütün vakıfların idaresi tek bir elde toplanmıştır. Topkapı Sarayı içindeki Darphane-i Âmire binasının ön tarafındaki eski Evkaf Nezareti mevkii, ilk Osmanlı nezaretinin bulunduğu yer olarak görülmektedir (Demirbaş ve diğ, 2000, 33).

II. Mahmud Dönemi'nde, yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasıyla Şevval 1241 / Mayıs 1826'da, yeniçeri ağası ve sekbanbaşı üzerinde bulunan vakıfların idaresi, Mahmudiye vakıflarına katılmış, bunun üzerine tüm bu vakıfların idaresi, Darphane-i Âmire'den ayrılarak, Evkaf-ı Hümayûn Nezareti adıyla müstakil hale getirilmiştir. Yazışmaları yürüten kesedarlık, borç, kira pusulalarını yazmak, tahsilat ve muhasebe işlerini kontrol etmekle görevli zimmet halifeliği ile hazineye gelen paraları teslim almak ve masrafları ödemekle yükümlü sergi halifeliği olmak üzere üç daireden oluşan nezaretin yükü zamanla artmış, bu nedenle, 1247 Zilkade / Nisan 1832'de kadrosu genişletilmiştir. Yazışmalara yardımcı olup, vakıf muhasebelerini kontrol eden tahrirat başkitabeti, zimmet halifesine yardımcı olan mülhakat gedikler kitabeti ve onarım, tefriş ile satın almaya bakan rûznâmçecilik memuriyetleri oluşturulmuş, bu görevlere atanan memurlara da üçer yardımcı verilmiştir. Kalemleri ve kadrosu bu şekilde genişleyen nezarete, 1248 Cemaziyelevvel 28 / 23 Ekim 1832'de, eski binası yeterli gelmediği için, darphane civarında, 17 odalı yeni bir bina inşa edilmiştir (Akyıldız, 1993, 146-148).

BOA'nde Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile ilgili bulunan belgeler bir tablo halinde düzenlenmiştir (Tablo B.14). Buna göre, nezaret binası 1852, 1855, 1856, 1859, 1864 ve 1865 yıllarında tamir görmüştür.

Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, 1284 Muharrem 5 / 9 Mayıs 1867 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde (sayı: 481, s.1-2) çıkan haberde[385]; Maarif, Ticaret ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretleri'nin bulunduğu binanın tamirle düzelemeyeceği ve bu durumun Osmanlı Devleti'nin şanına yakışmadığı ileri sürülerek, bu nezaretlerin Darülfünûn'a taşınması önerilmiştir (Hayta, 2002, 84). Alus (1997 (1939), 125), Darülfünûn Binası'nın Abdülaziz döneminde Evkaf, Ticaret ve Maarif Dairesi olduğunu, Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra sağ kanadının adliye, sol kanadının yine Evkaf Nezareti'nin kullanımında olduğunu belirtmektedir. Ayverdi haritasında da bu bina Evkaf, Adliye ve Ticarethane Dairesi olarak gösterilmiştir. Bu bilgilere göre, Evkaf Nezareti, 1867'de Ticaret Nezareti ile beraber Eski Ticarethane Binası'ndayken Darülfünûn'a taşınmış ve olasılıkla 1908'e kadar burada kalmış olmalıdır. Ürekli (1999,

[385] Önceki bölümlerde belirtildiği gibi yazının orijinali 285 sayılı El-Cevaib gazetesinden alınıp, bazı açıklama ve görüşlerin eklenmesiyle Tasvir-i Efkâr'a gönderilmiştir (Hayta, 2002, 84).

53), 1894 depreminde kullanılamaz hale gelen Adliye ve Evkaf nezaretleri binalarının eskisine uygun şekilde tamir edildiğini belirtmektedir, bu durumda söz konusu yapının Darülfünûn olması gerekir.

Çemberlitaş'ta, Atik Ali Paşa Camii karşısında bulunan Asım Paşa Konağı da, Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın 1870'te kurduğu Avrupai kulübe ev sahipliği yaptıktan sonra Evkaf Nezareti tarafından kullanılmıştır (Ayvazoğlu, 2003, 77-79). Bulunduğu sokağa Evkaf Caddesi adı verilmiş olan bina, 1922 tarihli Gedikpaşa-Kumkapı civarını gösteren 2 no'lu Pervititich haritasında Evkaf Nezareti olarak gösterilmektedir. Evkaf-ı Hümayun Dairesi'nin enkazının müzayedeye çıkarılması konusunda bulunan belge[386] ise, Eylül 1870 öncesinde idarenin çalıştığı mekanın yangın geçirdiğini, yıktırıldığını veya eşyalarının yenilendiğini düşündürmektedir.

3.4.8. Telgrafhane-i Âmire

Telgrafhane-i Âmire Binası, Soğukçeşme kapısı ile Alay Köşkü arasında, Topkapı Sarayını çeviren sur duvarına (Sur-i Sultâni) bitişik bir yapı idi.

Tarihçe

Gökoğlu'nun (1935, 46) verdiği bilgilere göre, 1855 yılı Mart ayı başlarında çekilen İstanbul-Edirne telgraf hattının işleri 6 Ağustos'da tamamlanmış ve 16 Ağustos'da bu hat işletmeye açılmıştır. İstanbul'da açılan ilk telgraf merkezinin, Bâbıâli yakınında, Soğukçeşme'de şimdiki kale burcunun üstünde kurulmasına "irade-i seniyye" ile izin verilmiş ve bu burç istenildiği gibi düzenlenmiştir.

BOA'nde yapılan araştırmada bulunan konuyla ilgili belgeler tablo halinde düzenlenmiştir (Tablo B.15). Buna göre, 1854 yılı sonuna ait bir irade bu konuyla ilgili bilgi vermektedir[387] . Bu belgenin çevirisi şu şekildedir[388]:

> *"Devletlu Efendim Hazretleri*
>
> *Bab-ı âli civarında telgraf merkezi olmak üzere bir kargir mahal yapılması lüzumuna mebni saadetlu beylikçi efendi hazretleri maarifetiyle tanzim itdirilen resm-i manzur-u vâlâları*

[386] 1287 Cemaziyelevvel 14 / 11 Eylül 1870 tarihli İ. DH nr. 43062.

[387] 1271 Rebiülâhir 11 / 1 Ocak 1855 tarihli İ.DH. nr. 20038.

[388] Belgenin okunmasına yardım eden Tarih Vakfı Osmanlıca kursiyerlerine teşekkür ederim.

buyrulmak üzere ol babda olan bir kıta müzekkeresiyle beraber leffen irsal kılınmış olub takriri mezkurde beyan olunduğu vechle bunun tesviyesi hakkında olan rey ve mütalââ-i beyanlarının işarıyla müzekkere ve resmi mezkurun iadesi mütavakkıfı himem beyanlarıdır.

fi 28 Rebiyy-ül evvel sene 1271

Maaruzu çakeri kemineleridir ki

Esafıl(?) ârâyı tekrim olan iş bu emirname-i sameyi vekaletpenahileri müfadı âliyesi ve müzekkere-i merkume muvaddası rehin ikân çakiranem olub ebniye muavini efendi bendeleriyle mimar Fosati vesair iktiza edenleri irsal olunarak muayene itdirilmesiyle mahal-i mezkurun merkezi ittihazı münasib olacağı anlaşılmış ve ticarethanede mahfuz olan konturatu suretinden ihraç ile leffen takdim-i hakipayı âliyi vekaletpenahilere kılınan varakada muharrer ikinci bendin ahkâmı iktizasını işbu merkezin mesarif-i inşaiyesinin hazine-i celileden tesviyesi kararı müzâkârat icabından ve fakat mevki mezkurun saray-ı Hümayûn dairesi dahilinde bulunmasından naşi ol emirde mahal-i mezkure merkezi mezkurun yapılması rehini müsadesine buyurulduktan sonra usuli keşfi icra ve mesarifi vakıası dahi hazine-i celileden verilerek irade buyurulan bendeleri maarifetle inşasına ibtida olunmak üzere ferman-ı âlileriyle makamı çakiraneye havale buyurulması lazım geleceği mütba(?) derhatır olmasıyla zikr olunan müzekkere ve resmin yine leffen iade ve takdimine ibtidar kılındığı rehin ilmi âliyi hadimilere(?) buyuruldukda ol babda emr-ü ferman hazreti men lehu'l emrindir.

fi 9 Rebiyyülâhir sene 1271".

Bu belgeye göre, Mimar Fossati[389] tarafından, saray sınırları dahilinde yapılacak telgraf merkezinin projesi sunulmuş ve keşif bedelinin belirlenerek hazineden ödeme yapılması istenmiştir.

Mimar Fossati, burç yakınına birkaç odalı taş bir bina yapmış, merkezden çıkan teller, burcun sağ tarafından ve kale duvarları üzerinden Yedikule'ye doğru devam ettirilmiştir. İstanbul Telgraf Evi ve Telgraf Genel Direktörlüğü uzun zaman burada bulunmuş ancak 1866-1867 yılına doğru Telgraf idaresinin ihtiyacına yetmediğinden Telgrafhane bitişiğinde bulunan Kasr-ı Hümayûn (Alay Köşkü) nün de telgraf evine eklenmesine izin verilmiş ve ilk yapılan merkez binasının üzerine bir kat daha çıkılarak Telgraf Merkezi ve İdaresi Dairesi genişletilmiştir (Gökoğlu, 1935, 46-52). Arşivde bulunan 1281 / 1865 tarihli iki adet belgede, telgrafhaneye eklenen köşkün masrafından ve mefruşatının tutarından bahsedilmektedir[390].1868-1869 yılında Posta ve Telgraf İşleri birleştirilmiş olduğu için bu binalar yetersiz kalmış ve bir iki daire daha eklenerek genişletilmiştir

[389] Can (1994e, 328), Telgrafhane-i Âmire binasından Gaspare Fossati'nin kardeşi Giuseppe Fossati'nin projeleri arasında bahseder ve mimarın ağabeyi ile birlikte çalıştığı gibi, kendi projeleri de olduğunu belirtir.

[390] 1281 Şaban 12 / 10 Ocak 1865 tarihli İ.DH. nr. 36885, 1281 Ramazan 3 / 30 Ocak 1865 tarihli İ.DH. nr. 36950 .

(Gökoğlu, 1935, 46-52). 1297 / 1880 tarihli arşiv belgesinde ise, telgrafhanenin arka tarafına yapılacak binadan bahsedilmektedir[391].

Yapının Abdullah Biraderler tarafından Soğukçeşme Caddesi yönünden çekilmiş bir fotoğrafında (Şekil A.3.275), sonradan eklenen iki kat görülmektedir. Bu telgrafhane binası sonradan bir iz kalmayacak şekilde ortadan kaldırılmıştır. Bugün sur-i sultani'nin ne iç ne de dış yüzeyinde eskiden burada böyle bir bina olduğuna dair bir iz bulunmamaktadır. Eyice (1984, 68), 1955 yılına doğru, sur duvarının tamamen yenilenircesine tamiri sırasında kalan son izlerin de silindiğini belirterek, yapıdan geriye sadece Ankara PTT müzesinin alt katında bulunan 1271 tarihli "Telgrafhane" yazısının bulunduğu levhanın kaldığını ifade etmektedir.

Mimari Yerleşim ve Topografya

Yapının yeri, Ayverdi Haritası'nda Alay Köşkü'nün yanında, Soğukçeşme Caddesi üzerindeki burç duvarının hizasında işaretlenmiştir (Şekil A.3.274). Abdullah Biraderler'in çektiği fotoğraftan dört katlı olduğu anlaşılan yapının zemin katının caddeye bakan cephesinde, orta aksa göre simetrik, yan yana birer giriş kapısı ve yanlarında da birer kemerli pencere görülmektedir. Yapının silmelerle ayrılmış birinci ve ikinci katında, dörder pencere bulunmakta, son katta ise yedi pencere yer almaktadır (Şekil A.3.275).

Plan Kurgusu

Eyice, Gaspare ve Giuseppe Fossati'nin İsviçre, Morcote'deki evlerinde bulunan arşivini incelemiş ve burada, 1855'de yapılan İstanbul Telgrafhane binasının projesi olduğu, kenarına düşülmüş "*Progetto....Telegrafo Ottomano in Con / poli...1855*" kaydından anlaşılan, soluk olarak kurşun kalemle çizilmiş bir cephe etüdü ve bir plan bulmuştur[392]. Çizimlerden, Fossati'nin ilk tasarladığı Telgrafhane-i Âmire'nin iki katlı ve bir kenarında bulunan burç ile bağlantılı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır (Şekil A.3.276).

[391] 1297 Zilkade 20 / 24 Ekim 1880 tarihli İ.ŞD. nr. 2896.

[392] Eyice, söz konusu projeyi, 1967 yılı Haziran ayında, Gaspare ve Giuseppe Fossati'nin İsviçre, Morcote'deki evlerinde bulunan arşivini, üç gün inceleyerek, 10 sayılı destenin içinde 818 sayılı desende bulmuş, bugün Bellinzona Arşivi'nde bulunan projeyi, Y. Mimar Aykut Köksal'a yeniden çizdirmiştir (Eyice, 1984, 64-65).

Fossati bu burcun üzerine konsollara oturan çıkmalı bir kat eklemeyi düşünmüştür (Eyice, 1984, 65).

Bu çizimlere göre, burcun yanındaki iki katlı bina, yaklaşık 4.5x12m ölçülerindedir. Yapı, zeminden karşılıklı dörder basamakla çıkılan bir platformla ulaşılan yan yana iki giriş kapısına sahiptir, simetrik olan bu kapıların yanlarında birer pencere bulunmaktadır. Paralel duvarlarla kısa yönde üçe bölünmüş iç mekanın sol köşesinde dönel bir merdiven yer almaktadır. Merdivenin yan cepheye bakan kenarında bir pencere daha açılmıştır. Üst katta merdiven evinin yanında bir küçük hacim ve alt kat duvarları hizasında bölümlenmiş üç oda daha bulunmaktadır. Bu kısmın cephe etüdünde, giriş kapıları arasında, cephenin ortasında bir devlet arması bulunmaktaydı.

Yapının fotoğrafında, Fossati çiziminde görülen çifte merdiven bulunmamaktadır ve Gökoğlu'nun belirttiği gibi üst kat üzerine iki kat daha ilave edildiği görülmektedir. Cephe çiziminde Fatih döneminde yapılmış burcun üstüne konsollarla oturtulan çıkmalı katın, köşe plastırları ve kemerli üçüz pencere ile tasarlandığı görülmektedir. Abdullah Biraderler tarafından çekilen fotoğrafa bu burcun tamamı girmediği için, uygulamada bu kısmın görünüşüne dair bilgi edinilememiştir. Özel bir amaç için inşa edilmiş yapı, neoklasik cephe düzenlemesine sahip sade tasarımıyla, zamanının mimari tercihlerini yansıtması açısından önem taşımaktadır.

3.4.9. Postahane-i Âmire

Postahane-i Âmire, 1840'ta Posta Nezaretinin kuruluşu[393] ile Eminönü'nde Yeni Camii avlusunda, vakıflara ait olan ve cizyehane dairesi olarak kullanılan yerde açılmıştır (Yazıcı, 1992, 162), (Şekil A.3.277). Postane Binası ile ilgili arşivden bulunan belgeler tablo halinde düzenlenmiştir (Tablo B.16).

Tarihçe

Yazıcı (1992, 162)'nın belirttiğine göre, iki katlı ve ahşap olan Yeni Camii avlusundaki bina şehrin merkezi bir yerinde bulunması, ticaret merkezlerine ve sahile yakınlığı

[393] Posta Nezareti'nin kuruluşundan önce, Osmanlı devlet haberleşme kurumu, "ulak-menzilhane" adı ile anılmaktaydı; 1256 Şaban 26 / 23 Ekim 1840'ta kurulan Posta Nezareti, 21 Eylül 1871'de Telgraf Müdürlüğü ile birleşmiştir (Yazıcı, 1992, 140-146).

açısından seçilmiş, üst katı Posta Nezareti, alt katı ise İstanbul Postanesi olarak kullanılmıştır[394]. Binanın kapısının üzerine Abdülmecid'in tuğrası konmuş, celi hat ile "Postahane-i Âmire", yabancılar için de Fransızca "Poste" yazılmıştır[395]. Bina, Süheyl Ünver tarafından yapılan resminde, iki katlı, kırma çatılı, kemerli giriş kapısı üzerinde çıkmaya sahip, alt katta kapının iki yanında üçer, üst katta yedi adet penceresi bulunan bir yapı olarak görülmektedir (Şekil A.3.278).

Posta ve telgraf idarelerinin birleştirilerek bir nazırın idaresine verilmesi sonucu, Postahane-i Âmire, "İstanbul Postanesi" adını almıştır. Kadrosunun genişlemesiyle eski ahşap bina yetmeyince[396], 1890'da bina yıktırılarak yerine kagir bir bina inşaatına başlanmış ve yeni bina Ekim 1892'de törenle hizmete girmiştir (Kayserilioğlu ve Kuntay 1994, 280-281), (Şekil A.3.279).

Sonradan "Eski Postahane" adını almış olan ve bugün İş Bankası'na ait binanın 1890 yılında yapılan plan ve görünüşü, arşivde bulunmaktadır[397] (Şekil A.3.280). İstanbul Postanesi, 1909'da Sirkeci'deki (Şekil A.3.281) büyük postaneye taşınmıştır.

3.4.10. Rüsumat Dairesi

Gümrük idaresinin bulunduğu Rüsumat Dairesi, Ayverdi haritasının B4 nolu paftasına göre, Sirkeci sahilinde, Eminönü İskelesi ile Meyvehoş İskelesi arasında bulunmaktaydı (Şekil A.3.277).

Tarihçe

1858 yılında gümrükleri düzenlemek amacıyla kıyı kentlerinde Gümrük Emaneti adında birimler kurulmuş, bu idareleri yöneten amirlere de "gümrük emini" denmiştir; Eminönü

[394] Binanın 1848 ve 1862 yıllarında tamir edildiği, arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır (1264 Cemaziyelevvel 1 / 5 Ocak 1848 tarihli İ.MVL 2924, 1279 Rebiülevvel 27 / 22 Eylül 1862 tarihli İ.MVL 21450).

[395] Yazıcı (1992, 162), bu binanın bir resminin Osmanlı Devleti'nde Şehir Postası'nın 50. kuruluş yıldönümü için 1915'te çıkarılan hatıra pullarında görüldüğünü, bir resminin de Süheyl Ünver tarafından karakalem ile yapıldığını belirtmektedir.

[396] BOA Plan-Proje Kataloğu, 184'te, 1299 / 1882 tarihli, "Postahane yerinin Mekteb-i Sanayi'ye verilmesi ve postahanenin daha uygun bir yere inşa edilmesine dair" bir plan bulunmaktadır.

[397] BOA Plan-Proje Kataloğu, 206 ve 218.

adı, İstanbul'un gümrük emininden gelmektedir. Bu idari birimler, 1861'de birleştirilerek Rüsumat Emaneti adı altında tek merkezde toplanmıştır (Anonim, 1994d, 447).

Eski Gümrük Binası, Eminönü sahilinde, Köprübaşı'nda bulunmaktaydı (Şekil A.3.257). Gümrük Binası ile ilgili arşivden bulunan belgeler tablo halinde düzenlenmiştir (Tablo B.17). Buna göre, 1854'te, Kuru Meyve Gümrüğü binasının inşası için Anesti Kalfa başvuruda bulunmuş[398], 1855'de Dimitri Kalfa'nın inşasını üzerine aldığı gümrük binasının temellerinin incelenmesi ve yapılan masrafla karşılaştırılması kararlaştırılmış, inceleme sonunda, Dimitri Kalfa sorumluluğundai yapıda temel kazıklarının eksik çakıldığı belirlenerek gerekli uygulamanın yapılması istenmiştir[399].

1272 / 1856'da Bahçekapı'nın genişletilmesi çalışmaları sırasında, sonradan yapılmış olan gümrük binası yıkılmış[400], Emtia Gümrüğü'nün genişletilmesi çalışmaları sırasında, Kuru Meyve Gümrüğü Eski Gümrük Binası'na taşınmış[401], 1286 / 1869'da bulunduğu yer küçük olan Dersaadet Emtia Gümrüğü için Vezir İskelesi'nden Demir Fabrikası'na kadar olan yerde yeni bir bina inşası kararlaştırılmış[402], 1288 / 1871'de Yalıköşkü civarında inşası kararlaştırılan gümrüklerin projeleri çizdirilmiştir[403].

Yeni Camii civarında, sahilde bulunan gümrük ve depo binalarının, eski resimlerden, tek veya bir kaç katlı, sade düzenlenmiş, dikdörtgen ve yarım daire kemerli pencerelere sahip, kagir binalar olduğu anlaşılmaktadır (Şekil A.3.282), (Şekil A.3.283), (Şekil A.3.284).

[398] 1271 Rebiülâhir 6 / 27 Aralık 1854 tarihli A.}MKT.NZD nr. 83.

[399] 1271 Rebiülâhir 19 / 9 Ocak 1855 tarihli A.}MKT.NZD nr. 6; 1271 Şaban 19 / 7 Mayıs 1855 tarihli A.}MKT.NZD nr. 33.

[400] 1272 Şevval 24 / 28 Haziran 1856 tarihli İ.MMS nr. 293.

[401] 1272 Zilhicce 29 / 31 Ağustos 1856 tarihli İ.DH nr. 23224.

[402] 1286 Ramazan 15 / 19 Aralık 1869 tarihli İ.MMS nr. 1573.

[403] 1288 Şaban 10 / 25 Ekim 1871 tarihli İ.DH nr. 44518.

4. TARİHİ YARIMADA'DA İDARİ İŞLERİN GÖRÜŞÜLDÜĞÜ PAŞA KONAKLARI

4.1. Tanzimat Dönemi'nde Konaklar

Resmi yapılar haricinde, Tanzimat döneminde idari işlerin görüşüldüğü mekanlar arasında, dönemin aydın bürokrat konaklarının selamlık bölümleri sayılabilir. Batılılaşmaya sıcak bakan Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa, Keçecizade Fuad Paşa, Midhat Paşa gibi devlet adamlarının selamlıklarında her akşam düzenlenen, azınlıkların ileri gelenlerinin ve yabancı elçilik görevlilerinin de katıldığı içkili toplantılarda, ağırlıklı olarak politika konuşulmaktaydı. 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul selamlıklarının protokolü, konuk kalabalığı artarken dairelerin donanımları ve eşyası da Avrupai görünüm kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde, Âli Paşa'nın, Midhat Paşa'nın, Kamil Paşa'nın Beyazıt'taki, Saffet Paşa'nın Şehzadebaşı'ndaki[404], Abdurrahman Sami Paşa'nın Horhor'daki[405], Derviş Paşa'nın Çapa'daki[406] konakları modern atmosferleri ve eksilmeyen konukları ile ün kazanmıştır (Sakaoğlu, 1994d, 494).

İstanbul'un fethinden sonra vükela konakları daha çok saray civarında yapılmakta ve bazı semtlerde de şehrin ileri gelenleri oturmaktaydı. Vefa, Süleymaniye, Beyazıt, Sultanahmet ilk büyük konakların inşa edildiği yerler olmuştur. Sonraları Topkapı Sarayı'nın civarındaki Hocapaşa semti vükela konaklarının toplandığı bir semt haline

---

[404] Bu konak, Özel İstiklâl Lisesi ve 1910-1911'de Vefa Lisesi olarak kullanılmıştır (Yayım, 1998, 280).

[405] İlk Maarif Nazırı Sami Paşa'ya, eski bir sadrazamdan geçmiş olan 18. yüzyıl sonuna ait bu konak, mimarisi ve yaldızlı daire olarak adlandırılan bölümü ile özel bir yapıydı, 1. Dünya Savaşı'na kadar kalmış, daha sonra varisleri tarafından yıktırılmıştır (Şehsuvaroğlu, 1957). Harem ve selamlık dairelerinde yirmibirer odadan kırk iki odayı içeren iki katlı konağın selamlık dairesi girişi ile selamlıktaki divan odası, kütüphane, kiler ve servis merdivenini içeren yaldızlı daire kısmı, dörder direğe oturmaktaydı (Şehsuvaroğlu, 1951d).

[406] Çapa'da bulunan konak, 1912'de Leyli Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) olarak kullanılmaya başlanmış (Yayım, 1998, 29), bir yangın sonucu ortadan kalkmış ve yerine 1922'de Selçuk Hatun Kız Sanayi Mektebi (Selçuk Kız Meslek Lisesi) binası inşa edilmiştir (Yayım, 1998, 341).

gelmiş, Demirkapı, Sirkeci, Bahçekapı semtleri, büyük konaklarıyla ünlenmiştir (Şekil A.4.1), (Şehsuvaroğlu, 1951b).

Abdülmecid döneminde sarayın Topkapı'dan Dolmabahçe'ye nakli dolayısıyla saray mensupları ve vükelanın da Kabataş, Beşiktaş ve Maçka'da ikamete başladıklarını, Abdülaziz döneminde her büyük konağın, hocalara ayrılmış dairelerle bir Darülfünûn şubesi halinde olduğunu kaydeden Şehsuvaroğlu (1962), II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'na naklinden sonra da Nişantaşı, Teşvikiye, Serencebey bölgelerinin konaklarla dolduğunu belirtmektedir. Ancak, araştırmalar sonucunda, Tanzimat Dönemi'nde bürokratların Tarihi Yarımada'daki konaklarını terketmedikleri ve burada yeni konaklar yaptırmaya devam ettikleri belirlenmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar vezir konakları, resmi giyimli silahlı muhafızlar ile resmi bir daire görünümündedir (Şehsuvaroğlu, 1951b). II. Mahmud zamanında nezaretler kurulduğunda, nazırlara da devlet arazisinden konaklar yaptırılmış[407], bu konaklarda ikamet eden nazırlar, nezaretlerine ait resmi işleri buradan yürütmüşlerdir[408] (Şehsuvaroğlu, 1957).

Vükelanın, vezirlerin ve refaha sahip kimselerin oturdukları kışlık binalar olarak tanımlanabilecek konaklar, diğer yapılarda olduğu gibi, harem ve selamlık olmak üzere iki kısma ayrılmakta, selamlıkta ev sahibinin oturduğu ve erkek misafirlerin ağırlandığı daire ile bunun altında kapıcı, kiler, vekilharç, kahya, uşak odaları bulunmaktaydı (Şehsuvaroğlu, 1951a).

Tanzimat Dönemi'nde, Mustafa Reşid Paşa'nın kagir yapım tekniğini destekleyen yazılarının da etkisiyle, kagir inşaat devlet tarafından önerilmiştir[409]. Devlet ileri gelenlerinin konakları, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren taş ve tuğla ile yapılmaya başlanmış, başta devlet daireleri olmak üzere büyük konaklarla başlayan bir süreç halinde kagir yapıların ortaya çıkışı, yüzyıllardır eski geleneklerin hakim olduğu İstanbul'da, şehrin görünümünü değiştirmiştir (Eyice, 2006, 212-213).

---

[407] Halk, bu yeni binaları diğerlerinden "taş konak" adıyla ayırmaktaydı (Şehsuvaroğlu, 1951a).

[408] II. Mahmud türbesinin bulunduğu sırada, eskiden sultan sarayları yer almaktaydı, bu sarayların yerine Mülkiye Dairesi olmak üzere, Pertev Paşa için büyük bir konak yaptırılmış, ancak, paşanın eski bir saray yerinde bulunan büyük bir konakta oturması hoş karşılanmayınca, paşa konağı terketmiş ve konak II. Mahmud'un kızkardeşi Esma Sultan'a verilmişti (Şehsuvaroğlu, 1957).

[409] 1845'te yayınlanan bir beyanname ile, halk kagir inşaata teşvik edilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1951a).

Yergün (2002, 80), konaklarda olduğu gibi, dönemin üst düzey sivil mimarlık örneklerinin toplumda bir prestij simgesi haline gelmeye başlayan kagir yapım teknolojisiyle inşa edilmelerinin vazgeçilmez bir eğilim olduğunu kaydeder. Ancak, fotoğraflardan belirlenebildiği kadarıyla, devlet ileri gelenleri, kagir büyük konakların yanı sıra, ahşap konaklarda oturmaya da devam etmişlerdir. Eski bir fotoğrafa (Şekil A.4.2) dayanılarak ahşap bir konak olduğu düşünülen Münir Paşa[410]'nın Saraçhanebaşı'ndaki konağı[411], kagir bir bodrum kat üzerinde üç kattan oluşuyordu. Bugün mevcut olmayan dikdörtgen planlı yapıda (Şekil A.4.19), kısa ve uzun kenarlarda cephe hareketleri görülür, öne çıkan kısımlarda cephe üçgen alınlıkla bitirilmiştir. Yüksek tutulan son kat pencereleri ile zemin katta çıkmalı yüzeylerde açılan yarım daire kemerli pencereler hariç, yapıda dikdörtgen pencereler kullanılmış, pencereler üzerine dekoratif alınlıklar yerleştirilmiştir.

Tanzimat döneminde, devlet adamlarının bürokratik görüşmeler ve çeşitli meclislerin toplantıları için kendi konaklarını kullanmaya devam ettikleri tespit edilmiştir. Arşivde bulunan, "*Meclis-i Vâlâ azasının malum gecelerde reis paşa konağı ve sair mahallerde toplanmaları*" kararına dair 1841 tarihli belge[412] bu konuya örnek oluşturmaktadır. 1850'lerde bürokrat konakları, yabancı devletlerle yapılan toplantılar için de kullanılmaya devam etmiştir. Kırım Savaşı zamanında İstanbul'da olup anılarını yayınlayan Hornby (2007 (1863), 99), Osmanlı Devleti'nin 1855'deki ikinci dış borçlanmasını denetleyen komisyonun Kasım ayında, Fuad Paşa'nın İstanbul'daki konutunda toplandığını kaydetmektedir. Konakların komisyon toplantıları için kullanılması 1860'larda da süregelen bir durumdur. Mahmud Cevad'ın (2001, 68-69) 1279 Cumâdelâhire 8 / 1 Aralık 1862 tarih ve 672 no'lu *TV*'den alıntılayarak belirttiğine göre, Osmanlı'da ilk defa açılması kararlaştırılan

[410] Münir Ahmed Paşa (1828/1829-1897), 1882'de vezir rütbesi almış, 1885-1891'de Dahiliye Nazırı, daha sonra Bursa valisi olmutur (Süreyya, 1996, 1216-1217).

[411] Saraçhanebaşı'nda bulunan konak, 1919'da İstanbul Sultanisi (Erkek Lisesi) tarafından kullanılmıştır (http://www.ielder.org.tr/School.asp). Konağın planını içeren Pervititch 44 no'lu paftadan, konağın 1930'larda Hayriye Liseleri'nin kullanımında olduğu anlaşılmaktadır.

[412] 1256 Zilkade 29 / 22 Ocak 1841 tarihli İ.MVL nr. 240.

Sergi-i Umumi hazırlıklarını yürüten komisyon Maarif-i Umumiye Nazırı Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında[413] toplanmaktaydı.

Devlet adamları, ikamet edecekleri konakları, hazineden verilen parayla, bir çeşit lojman gibi de tedarik edebilmekteydiler. Bu konuya örnek olarak 1862 / 1846 tarihli bir belge[414] verilebilir:

> *Devletlü İnayetlü Atufetlü Efendim Hazretleri*
>
> *Hariciye Nazırı Saadetlü Efendi Hazretleri henüz Der-saadette bir hane tedarikine muvaffak olamadığından Mekkîzâde Asım Efendi merhumun Süleymaniye civârında vaki konağının istimlakini arzu eylemiş ve konak-ı mezkûrun nısıf hissesi canib-i Evkaf-ı Hümâyûna ait ve nısf-ı diğeri müteveffâ-yı müşârun ileyhin iki nefer zevceleri uhdelerinde bulunduğundan ve mûmâ ileyhima hisselerini satacak olduklarından bil-ırza iştirâ kılınmak üzere canib-i vakfa ait mezkûr nısıf hisse için üç yüz kese-i muaccele itası nisabda olacağı Evkaf-ı Hümâyûn Nazırı Atufetlü Paşa Hazretleriyle tezekkür olunmuş olduğuna binâen Efendi-yi müşârun ileyh Hazretleri şayan-ı inayet-i seniyye ehass-ı bendegân-ı Cenâb-ı Şehinşâhîden olmasıyla saye-i lütuf-vaye-i Hazret-i Mülûkânede zikrolunan üç yüz kese-i muaccelenin atiyye-i seniyye-i Pâdişâhane olarak Maliye Hazine-i Celîlesinden Evkaf-ı Hümâyûn hazînesine itasıyla konak-ı mezkûrun kendiye ihsan buyurulması menut-ı emr ü fermân-ı inayet-nişan-ı Cenâb-ı cihan-bani idiği beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı Efendim.*
>
> *Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki,*
>
> *Enmele-i pira-yı tazim olan işbu tezkere-i samiye-i esfaneleri meşmul-ı lahaza-i maali-i ifaza-i Hazret-i Şahane buyurulmuş ve vakıa Efendi-yi müşârun ileyh Hazretleri şayan-ı inayet-i seniyye ehass-ı bendegân-ı Cenâb-ı Şehinşâhîden olmasıyla sonra mûmâ ileyhima bil-ırza diğer hisseleri alınmak üzere saye-i lütuf-vaye-i Hazret-i Mülûkânede zikrolunan üç yüz kese-i muaccelenin atiyye-i seniyye-i Pâdişâhî olarak Maliye Hazine-i Celîlesi canibinden Evkaf-ı Hümâyûn hazînesine itasıyla konak-ı mezkûrun Efendi-i müşârun ileyhe itası müteallik ve Şeref-südûr buyurulan emr ü irâde-i seniyye-i Hazret-i Şahane icab-ı alisinden bulunmuş olduğu muhat-ı ilm-i ali-yi esfaneleri buyuruldukta ol bâbda emr ü fermân Hazret-i men lehül-emrindir.*

Bu belgeye göre, Hariciye Nazırı, henüz İstanbul'da bir ev edinemediğinden dolayı, merhum Mekkizade Asım Efendi'nin Süleymaniye civarında bulunan konağını satın almak istemiş ve bu konağın yarı hissesi vakıflara, diğer yarısı da adı geçen merhumun hisselerini satacak olan iki adet eşine ait olduğundan, vakfa ait hisse için üç yüz kese peşinat verilmesi Evkaf-ı Hümayun Nazırı Paşa ile görüşülmüştür. Hariciye Nazırı, padişahın hizmetinde olduğu için, üç yüz kese peşinatın, Maliye

---

[413] Belirtilen konak, Vezneciler'den Süleymaniye'ye giden sokakta bulunmaktaydı (Mahmud Cevad, 2001, 69, 164 no'lu dipnot).

[414] 1262 Zilhicce 24 / 13 Aralık 1846 tarihli İ.DH nr. 6768. Bu tarihte, Eylül 1846'da Hariciye Nazırlığı'nı bırakmış olan Mustafa Reşid Paşa sadrazam, Âli Paşa Hariciye Nazırı'dır, ancak belgenin üzerindeki tarih, Cemaziyelevvel (Mayıs) olarak da okunabildiği ve kayda geç girmiş olabileceği göz önüne alındığında, bahsedilen Hariciye Nazırı'nın Mustafa Reşid Paşa olma ihtimali bulunmaktadır.

Hazinesi'nden verilerek konağın kendisine bağışlanmasını istemektedir, cevap yazısında isteği kabul edilmiştir.

Tanzimat Dönemi'nin kurucusu Mustafa Reşid Paşa'nın bu bölgede tam olarak nerede oturduğu kaynaklardan belirlenememiştir, ancak, BOA, Plan-Proje Kataloğu nr. 353'de kayıtlı "*Şehzadebaşı'nda Selim Paşa Yokuşu'nda Reşid Paşa merhumun konağı ve karşı cihetinde ahır ve bostanın bir kıta haritasıdır"* ibaresini taşıyan vaziyet planı, bahsedilen merhum kişi Mustafa Reşid Paşa ise bu konuda aydınlatıcı olacaktır. 26 Şubat 1313 / 10 Mart 1898 tarihli planda, ahşap ve kagir binalara bitişik bir konak gösterilmektedir (Şekil A.4.3) Konağın bulunduğu sokağın adı Reşid Paşa Sokağı'dır, bu sokak, Ayverdi Haritası'nda da aynı adla belirtilmiştir.

Konaklar, sahiplerinin ölümü veya başka sebeplerle el değiştirdikten sonra, devlet tarafından kiralanarak veya satın alınarak, çeşitli devlet dairelerinin kullanımına verilmekteydi. Merhum Kâni Bey'in konağının kiralanması ve Defterhane memurlarının buraya nakledilmesine ilişkin irade[415], bu dönemde genişleyen ve sayısı artan devlet dairelerinin bir süreliğine çevredeki uygun konaklara nakledilerek yer sorununun çözümlenmesi çalışmalarına örnek oluşturmaktadır.

II. Mahmud ve Abdülaziz dönemlerinde Kaptan-ı Derya olan Çengeloğlu Tahir Paşa'nın Hocapaşa'da, postane binasının yerinde bulunan konağı, önceki bölümde görüldüğü gibi, devlet tarafından satın alınmış, Ticaret Nezareti ve sonra da Zaptiye Nezareti binası olarak kullanılmıştır (Şehsuvaroğlu, 1957), (Ahmed Lûtfi Efendi, 1999, 1005). Çemberlitaş'ta bulunan Asım Paşa Konağı ise, Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa'nın 1870'te kurduğu Avrupai kulübe[416], daha sonra da Evkaf Nezareti'ne ve Darülmuallim-i Aliyye'ye ev sahipliği yapmıştır[417] (Ayvazoğlu, 2003, 77-79).

---

[415] 1276 Ramazan 27 / 18 Nisan 1860 tarihli İ. MMS nr. 794.

[416] 25 Kasım 1870'te açılan ve sadrazam Âli Paşa tarafından korunan kulübün ilk adı "*Encümen-i Ülfet ve Mecmâ-i Fezâil-i Ünsiyet*" ti, kurucusu Mustafa Fâzıl Paşa, konakta kulüp atmosferinin oluşması için çok para harcamış, okuma, söyleşi, oyun, yemek, dinlenme salonları düzenlemiştir. Üyeleri vükela ve rical (bakanlar ve bürokratlar) ile aydınlardan oluşan ve lüks bir kumar kulübü gibi çalışan bu yere, Müslüman çoğunluğun, selatin camileri ile Bâb-ı Meşihat'ın bulunduğu bir bölgede bulunmasından dolayı, kulüp yerine "*Encümen-i Ülfet*" (dostluk derneği) adı verilmiştir. Âli Paşa'nın ölümünden sonra kulüp, sadrazam Mahmud Nedim Paşa tarafından kapattırılmıştır (Sakaoğlu, 1994a, 172).

[417] Binanın bulunduğu alanda, Piyer Loti ve Claude Farrère'e minnet duygularının nişanesi olarak bir abide yapılmak istenmiş, ancak devrin olumsuz şartları nedeniyle inşa etmek mümkün olmamıştır. Bu durum üzerine, Asım Paşa Konağı'nın bulunduğu sokağa Piyerloti, bir önceki sokağa da Klodfarer adları verilmiştir (Ayvazoğlu, 2003, 77-79).

Tanzimat Dönemi'nde, Tarihi Yarımada'da konak yaşamı, bürokrat konaklarının devlet işlerinin görüşülmesinde kullanımının yoğunlaşmasıyla, farklı bir boyut kazanmıştır. Bürokratlar, yaz dönemini Boğaz kıyısındaki, özellikle Emirgan ve Bebek civarında toplanan yalılarında geçirmekte, devlet adamlarını yalılarında ağırlamaktaydı. Sakaoğlu (1994c, 515), Keçecizade Mehmed Fuad Paşa'nın 1854'te Yunanlılarla Kanlıca Muahedesi'nin imzalandığı Kanlıca-Çubuklu arasındaki sahilhanesinin, Meclis-i Vükela'nın (bakanlar kurulu) sık sık toplandığı yarı resmi bir yer olduğunu belirtmektedir. Âli Paşa'nın Bebek'teki yalısında da, 1858 Karadağ Konferansı, Avusturya İmparatoru François Joseph'in ağırlanması, Galya Prensi'ne verilen kabul resmi gibi önemli toplantı ve görüşmeler yapılmıştır (Kayra, 1993, 96). Konak yaşamı, bu dönemde belli kurallara bağlıdır. Yalılardan konaklara, veya konaklardan yalılara geçiş, müneccimbaşı tarafından belirlenen "eşref saat" doğrultusunda irade ile olmaktadır[418] (Ali Rıza Bey, 2001, 352).

Tanzimat Dönemi'nde veya öncesinde Tarihi Yarımada'da inşa edilen ahşap konakların büyük çoğunluğu, yangınlar nedeniyle ortadan kalkmış, bu nedenle, bazı devlet adamları hayatları boyunca farklı konaklarda oturmak durumunda kalmışlardır. Buna örnek olarak, üç kere konak değiştiren Keçecizade Mehmed Fuad Paşa verilebilir. Öztuna'nın (1988a, 43) belirttiğine göre, 11 Aralık 1864 gecesi, Şehzade Camii'nin karşısında bulunan gösterişli konağı yanan paşa, Demirkapı'da Yusuf Kamil Paşa'nın sahibi olduğu bir konağa taşınmış, Abdülaziz, bu konağın kendi hazinesinden yeniden döşenmesini irade etmiş ancak bir süre sonra bu konak da yanmıştır. Fuad Paşa'nın Beyazıt'ta yaptırdığı büyük taş konak ise, arsasının Hazine'ye ait olduğu gerekçesiyle bir miktar tazminat karşılığı elinden alınmış, bunun üzerine türbesinin karşısında bir arsa alıp yeni bir konak yaptırmaya başlayan paşa, inşaat bitmeden ölmüş ve ailesine Kanlıca'daki yazlık yalısı haricinde bir konak bırakmamıştır (Öztuna, 1988a, 44). Ayvazoğlu (2003, 76) da, Fuad Paşa'nın 1865 Hocapaşa yangını sonrasında, Divanyolu'nda yapılan yol genişletme

---

[418] İradelerin taranması sırasında bulunan, kış mevsimi nedeniyle konaklara nakil iznine dair kararlara örnekler: 1256 Şaban 12 / 9 Ekim 1840 tarihli İ.DH nr. 1078, 1275 Rebiülevvel 10 / 18 Ekim 1858 tarihli İ.DH nr. 27486, 1276 Rebiülevvel 10 / 7 Ekim 1859 tarihli İ.DH nr. 29411. Yaz mevsimine girilmesiyle sahilhanelere nakil iznine dair kararlara örnekler: 1263 Rebiülahir 24 / 11 Nisan 1847 tarihli İ. DH nr. 7278, 1274 Şevval 4 / 18 Mayıs 1858 tarihli İ.DH nr. 26651, 1279 Zilkade 15 / 4 Mayıs 1863 tarihli İ.DH nr. 34430, 1289 Muharrem 15 / 25 Mart 1872 tarihli İ.DH nr. 45041.

çalışmalarının bitiminde, Peykhane Caddesi'nde [419] bir konakta oturduğunu belirtmektedir (Şekil A.4.1).

Defter-i Hakani Senedat Müdürü Hacı Salih Efendi'ye ait olan konak[420], Hocapaşa yangınından sonra yapılan ilk kagir yapılardan biridir (Ayvazoğlu, 2003, 137). Bir dönem Sıhhiye Müzesi[421] olarak kullanılmış olan konak (Aksel, 1958, 541) halen mevcuttur. Düz atkılı, basık kemerli ve yarım daire kemerli pencerelerin bir arada kullanıldığı yol cephesi, girişin bulunduğu orta aksa göre simetriktir. Giriş aksı, üçgen bir alınlıkla bitirilerek vurgulanmıştır. Katlar arasında derin bir silme kuşağı dolaşır, cephe diş frizi ile bitirilmiştir (Şekil A.4.4). Oymalı taş konsollara sahip yapının (Şekil A.4.5) iç mekanında korint başlıklı mermer sütunlar ve oymalı şömine bulunmaktadır (Şekil A.4.6).

19. yüzyılın ikinci yarısından kalan konaklar, bir takım karakteristik özelliklere sahiptirler. Boyutları giderek büyüyen bu konaklarda merdivenler Avrupa geleneğinin etkisi altında, geleneksel mimariye uymayan bir şekilde anıtsal biçimlerde tasarlanmışlar, simetri önemli bir tasarım ilkesi olarak kullanılmış, orta sofalar tasarımın özenle vurgulandığı öğeler haline gelmiş, iç süsleme ise 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan köklü değişikliklerle, tümüyle Batılı üslupta yapılmıştır (Kuban, 1994c, 54-55). Tarihi Yarımada'da gelenekten farklılaşarak yeni anlayışta inşa edilen paşa konakları, belirlenebilen birkaç örnekle ele alınıp incelenecektir.

---

[419] Bu cadde, Fuad Paşa'nın türbesinin bulunduğu caddedir.

[420] Salih Efendi'nin oğlu İhsan Bey ile evlenen şair Nigar Hanım, bu konakta yaşamıştır. Mütareke yıllarında ve daha sonra Malûl Gaziler Cemiyeti olarak kullanılan bu konakta, İstanbul'un kurtuluşundan bir süre sonra, Y. Ziya Ortaç'ın *Binnaz* adlı eserinden uyarlanan, Darülbedayi oyuncularının rol aldığı bir sinema filmi de çekilmiştir (Ayvazoğlu, 2003, 135).

[421] Müze kurmak amacıyla, 1917 yılında Sağlık Müzesi kadrosu oluşturularak, Cağaloğlu'ndaki Sıhhiye Umum Müdürlüğü binasının bir odasında çalışmalar başlamış, Dr.Hikmet Hamdi' nin yağlı boya tabloları, bilgi verici levhalar ve alçı modelleri çoğalınca bu birikim, o günlerde Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin içinde olduğu Divanyolu'ndaki binanın Sağlık Müzesi için ayrılan bölümüne taşınmış ve 23 Temmuz 1918'de açılan Sağlık Müzesi 1960' lı yıllara kadar faaliyet göstereceği mekana geçmiştir. Sağlık Müzesi, işlevini yavaş yavaş kaybetmiş, 1988-1989 yılları arasında açılan bir ihale ile onarıma girmiş ve ardından Sağlık Grup Başkanlığı ve Kuduz Merkezi olarak işlev görmüştür. Sağlık Müdürlüğü ek hizmet binası, Eminönü Sağlık Grup Başkanlığı, Eminönü Merkez Sağlık Ocağı ve Eminönü Halk Sağlığı Laboratuvarı olarak kullanılmakta olan yapı, 2002 yılında tekrar onarıma alınmıştır (http://www.istanbulsaglik.gov.tr/w/tarihce/galeri.asp).

4.2. Tarihi Yarımada'da Yeni Anlayışta İnşa Edilen Paşa Konakları

1855 yılında Subhi Paşa'nın Horhor'da yaptırdığı konağın, Tarihi Yarımada'da yapılan ilk kagir konak olduğunu kaydeden Eldem (1979, 180), bu konakla beraber, Edhem Paşa, Zeynep Hanım, Midhat Paşa ve Mütercim Paşa Konağı'nın İstanbul'da ilk inşa edilen kagir konaklardan olduğunu belirtmektedir. Adı geçen konaklar ile, yapılan araştırmalara göre, bu dönemde varlığı tesbit edilen, kagir olarak yapılmış Rauf Paşa, Bülbül Tevfik Paşa ve Âli Paşa konakları, aşağıdaki bölümde ulaşılan bilgiler ışığında yerleşim, cephe düzeni, plan kurgusu ve dekorasyon açısından ele alınmıştır.

4.2.1. Âli Paşa Konağı

Beyazıt'ta, Mercan Yokuşu başında, Haliç'e ve Boğaz girişine hakim bir yerde, eski Harbiye Nezareti'nin (bugün İstanbul Üniversitesi merkez binası) doğu tarafında, avlu duvarının karşısında, Fuad Paşa Caddesi ile Nargileci Sokağı ve Semaver Sokağı arasındaki geniş arsada bulunuyordu (Şekil A.4.7).

Tarihçe

Yapı, İstanbul'da, son dönemde yapılan konakların en büyüklerinden biridir, Mercan Sarayı olarak da adlandırılmıştır. Üç katlı kagir kütlesi ve ebatlarının büyüklüğü yönünden bir konaktan çok bir saray görünümünde olan yapı, Şehsuvaroğlu'nun (1951f) belirttiğine göre, aynı yerde, Âli Paşa'nın oturduğu ahşap konağın paşa Girit'te iken bütün eşyasıyla yanması üzerine, Abdülaziz tarafından 1865 yılında, masrafı Hazine-i Hassa'dan karşılanmak üzere[422] İstanbul'un siluetine hakim bir konumda yaptırılmış; 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin ileri gelen devlet adamlarından Âli Paşa bu binada bir çok önemli ziyaret kabul edip, siyasi müzakerelerde bulunmuş, resmi kabuller düzenlemiştir.

Bazı kaynaklarda İsviçreli mimar Gaspare Fossati tarafından yapıldığı belirtilen konağın, Agop ve Sarkis Balyan kardeşlerin yaptıkları binalar listesinde yer aldığını

[422] Şehsuvaroğlu'nun (1951f) aktardığına göre, 1282 / 1865 tarihli Hazine-i Hassa defterinin inşaat kısmında bu konak için ba senet maktuan (senetle toptan) verilen tutara ilişkin kayıt bulunmaktadır. Ancak Âli Paşa'nın kızı Rukiye Suad Hanım tarafından II. Abdülhamid'e yollanan bir dilekçede, konağı Âli Paşa'nın kendi parası ile yaptırdığı belirtilmektedir (İnal, 1940, 35).

ifade eden Eyice (1994b, 198), inşa tarihi 1865 olduğu takdirde 1858'de Fossati yurduna döndüğü için binanın onun eseri olmasına ihtimal vermez[423].

Âli Paşa'nın 1871'de ölümü üzerine, konak, değerinin çok aşağısında, az miktarda para verilerek[424] ailesinden alınıp, kısa bir süre için şeyhülislamlık (meşihat) makamı olmuştur. Bu konuda arşivde bulunan belgenin[425] çevirisi şu şekildedir:

> *"Bab-ı fetva ittihaz buyurulan konağın senedatı ve muaccelesi istîzân olundu. Maliye dâiresinin senedatı ne yolda tanzim ve hıfz olunmuş ise bu senedatın dahî o vecihle tanzim ve hıfz olunması ve muaccelesine gelince Âlî Paşanın tebeyyün edecek zimmeti mahsub edilmek ve üst tarafı sergi verilerek ceste ceste tediye olunmak üzere üç bin kise verilmesi emr ü ferman-ı hümâyûn Cenab-ı hazret-i Şehinşahi mukteza-yı celilinden bulunduğu."*.

Buna göre, Bâb-ı fetva yapılan konağın senetlerinin Maliye Dairesi olan konaktaki (Fuad Paşa Konağı) gibi düzenlenmesi istenmiş, ödemenin Âli Paşa'nın zimmeti hesaplanarak, geri kalanı da vergiden karşılanmak üzere, kısım kısım üç bin kese halinde yapılması belirtilmiştir.

Âli Paşa Konağı, Abdülmecid'in büyük kızı Fatma Sultan'a (1840-1884) tahsis edilmiş, daha sonra Abdülaziz'in kızları Saliha (1862-1942) ve Nazime (1866-1895) sultanların beraber ikametine ayrılmıştır. II. Mahmud'un kızı Adile Sultan'ın (1826-1899) ölümü üzerine, Fındıklı'daki sahilsarayı Nazime Sultan tarafından istenildiğinde, Saliha Sultan da Mercan Konağı'nın kendisine ayrılmasını istemiştir. Ancak iki kardeş arasındaki anlaşmazlık sonunda, 1893'e doğru Hanım Sultanlar bu binadan ayrılmışlar ve Âli Paşa Konağı'na, Mekteb-i Mülkiye'ye öğrenci hazırlayan idadi (ortaokul), Mercan İdadisi adıyla yerleşmiştir. Daha sonra konak, Harbiye Nezareti'ne devredilerek, Erkan-ı Harbiye (Genelkurmay Dairesi) olmuştur. 23 Temmuz 1911'de Beyazıt-Laleli-Aksaray semtlerinin büyük kısmını harap eden Mercan yangınında Âli Paşa Konağı da yalnızca kagir duvarları kalacak şekilde yanmıştır (Şekil A.4.11). Halk arasında "Yanık Saray" adıyla tanınan Âli Paşa Konağı veya Mercan Sarayı harabesi İstanbul siluetinin bir parçası olarak boş

---

[423] Beauge ve Çizgen (1993, 58)'de yayınlanan, 1868 tarihli P. Sebah fotoğrafında yapının dışında demir iskeleler görünmektedir, bu durum, yapının 1865'de başlayan inşaatının 1868'de devam ettiğini ortaya koyar.

[424] Vakanüvis Lütfi Efendi, padişahın vereseye onbeş bin lira verdiğine dair bazı kayıtlara rastladığını yazmaktadır (Şehsuvaroğlu, 1951f).

[425] 1288 Şaban 28 / 12 Kasım 1871 tarihli İ.DH nr. 44600.

pencereleri ile yıllarca durmuş, arada bu boş binanın restorasyonu yapılarak kullanıma açılması düşünülmüş, hatta büyük üniversite kütüphanesinin buraya yerleştirilmesi önerilmiştir. Bu tekliflerin hiçbiri gerçekleşmeden Vali ve Belediye Başkanı Prof. F. Kerim Gökay zamanında, sarayın kalıntısı tamamen ortadan kaldırılarak (1950-1955) açığa çıkan arsası üzerine ahşap barakalar yapılmış ve kapalıçarşı yangınında dükkanları yanan esnaf buraya yerleştirilmiştir (Eyice, 1994b, 198-199; Koçu, 1971a, 697-698).

Çarşı tamir edilip, esnaf buradan çekildikten sonra, barakalar bakımsız dükkanlar halinde uzun yıllar burada kalmış, ancak 1985'e doğru, askeri yönetim sırasında, barakalar ile birlikte konaktan kalmış olan bodrum kat da yıkılmış ve çok derine inen kazıda, eskiden burada sütunlu bir Bizans su sarnıcı olduğu görülmüştür. Bugün bu alan otopark olarak kullanılmaktadır (Eyice, 1994b, 198-199). İstanbul Büyükşehir Belediyesi katlı otoparkı yıkarak yapıyı, aslına uygun bir şekilde inşa ettirip Belediye Yönetim Binası yapmak için harekete geçmiş ve 12 Haziran 2007'de yapıyla ilgili proje ihalesi açılmıştır[426] .

Mimari Yerleşim ve Topografya

Beyazıt Yangın Kulesi'nin önünde, Haliç'in ve İstanbul Boğazı'nın girişlerine hakim ve bütün Galata ile Üsküdar ve Marmara'yı gören bir noktada yükselen bina, şehir siluetinde de baskın bir görünüme sahiptir (Şekil A.4.8). Dış mimarisi açısından, Tanzimat üslûbu denilen Batı mimari anlayışına göre yapılmış olan Âli Paşa Konağı'nın etrafı parmaklıklı bir duvarla çevrilmiş, Haliç tarafındaki kısmı, tarhları olan modern bir bahçe şeklinde düzenlenmiştir[427] (Eyice, 2002b, 16).

Üç katlı olan binanın cepheleri, öne çıkan yüzeylerle hareketlendirilmiştir. Konağın fotoğrafından, katların birbirinden yatay hatları vurgulayan silmelerle ayrıldığı, zemin katta dikdörtgen, birinci ve ikinci katta dilimli yuvarlak kemerli pencereler kullanıldığı anlaşılmaktadır (Şekil A.4.9).

---

[426] 25 Mayıs 2007 tarihli Sabah Gazetesi'nden aktaran, http://www.arkitera.com/haberler_8_mimarlik-tarihi-&-arkeoloji.html?pageID=2

[427] Konağın yakınında olan 16. yüzyıla ait Ağa Camii de Âli Paşa tarafından değişik bir mimaride yeniden yaptırılmış, yangın geçiren yapı sonradan tekrar onarılmıştır (Eyice, 1994b, 198-199).

Şehsuvaroğlu'nun (1951f) belirttiğine göre, dışarıdan bir saray görünümü verilmiş olan konağın (Şekil A.4.10) iç bölümlenmesinde eski mimari geleneklere büyük ölçüde uyulmuştur. Yapının iç mekan kurgusu ve dekorasyon özelliklerine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

4.2.2. Zeyneb-Kamil Konağı[428]

Yapı, Eminönü İlçesi'nde, Koska'da, bugünkü İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat fakülteleri binalarının yerinde bulunmaktaydı (Şekil A.4.12).

Tarihçe

İstanbul'da Tanzimat Dönemi'nin ilk kagir konaklarından biri olan yapı, 1280 / 1864'te Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın kızı ve Sadrazam Yusuf Kamil Paşa'nın eşi Zeyneb Hanım (ö. 1882) tarafından yaptırılmıştır. Bu arsada daha önce kuruluşu 17. yüzyıl sonlarına kadar giden ve sonradan Mihrişah Valide Sultan'ın kethüdası Yusuf Ağa'ya geçen bir konak bulunmaktaydı[429].

Büyüklüğü ve iç dekorasyonunun zenginliği ile ünlenen Zeyneb Hanım Konağı, Abdülaziz döneminde davetler ve resmi toplantıların yapıldığı bir binaydı. 1903-1909 yılları arasında İstanbul'un ilk Müslüman yetimhanesi ve sanat okulu olan Darü'l Hayr-ı Ali olarak kullanılmış, 1909'dan itibaren Darülfünûn'a verilmiştir[430].

Konak 1922 yılında Ekrem Hakkı Ayverdi'nin denetiminde bir onarım geçirmiş ve 28 Şubat 1942'de gerçekleşen bir yangında yok olmuştur (Şekil A.4.13). Yapıdan geriye sadece, giriş cephesi eksenindeki kavisli alınlıkta yer aldığı bilinen ve bugün Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan 1280 / 1864 tarihli, beyzi bir mermer levha üzerine yazılmış kitabe kalmıştır (Tanman, 1994c, 549).

---

[428] Zeyneb Hanım Konağı olarak da bilinmektedir.

[429] Şehsuvaroğlu, bu arsadaki konağın ilk sahibinin Necip Efendi olduğunu, Bâbıâli 1838'de yandığında, bir süre Bâbıâli olarak kullanılan konağın sonradan Nakibül-Eşraf Tahsin Bey tarafından alındığını belirtmekte (1957), Tahsin Bey'den Fuad Paşa'ya, ondan da Yusuf Kâmil Paşa'ya geçen konağın arsasına Zeyneb Hanım ve eşi Kâmil Paşa'nın doksan bin altına bu konağı yaptırdığını, konağın eşyasının kethüda Hüseyin Hâki Efendi tarafından otuz bin altın liraya Avrupa'dan getirildiğini kaydetmektedir (1951e).

[430] Konak, 1. Dünya Savaşı sırasında bir süre askeri hastane olarak kullanılmış, sonra Darülfûnun'a iade edilmiştir (Şehsuvaroğlu, 1951e). Aslanapa (1985,28) ilk radyo yayınının 1918 yılında Rüştü Uzel tarafından bu konakta yapıldığını kaydetmektedir.

Mimari Yerleşim ve Topografya

Zeyneb Hanım Konağı, kuzey-güney doğrultusunda gelişen, üç katlı, büyük boyutlu bir yapıdır (Şekil A.4.14), neoklasik cephe düzenine sahip binada, katlar birbirinden silmelerle ayrılmıştır (Şekil A.4.15). Planda kademelenerek hareketlendirilen cephelerin köşeleri pilastrlarla vurgulanmış, pilastr başlıkları zemin katta Toskan, birinci katta İyon, son katta Korint düzeninde oluşturulmuştur. Pencere düzeninde de birbirinden farklı tasarımlar seçilmiş, zemin katta madeni bezemeli şebekelere sahip yuvarlak kemerli pencereler, birinci katta boşaltma kemeri içinde dikdörtgen biçimli veya daire kemerli pencerelerle beraber köşeleri yuvarlatılmış sövelere sahip dikdörtgen açıklıklı pencereler, son katta ise boşaltma kemeri, dikdörtgen pencere ve basık kemerli pencereler birlikte kullanılmıştır (Şekil A.4.17).

Giriş cephesi olan doğu cephede, orta aksta öne çıkan bölüm dairesel alınlığı ve bu alınlık ile pencerelerin boşaltma kemerlerinin içinin neoklasik düzende grift bezemelerle doldurulmasıyla dikkat çekmektedir. Harem ve selamlık girişleri, orta aksa göre simetrik olarak iki yana alınmış ve her biri iki adet Toskan başlıklı sütunla geçilen eyvanın arkasında düzenlenmiştir. Girişler, üst katlarda üçer adet kemerli pencereye sahiptir (Şekil A.4.16), (Şekil A.4.17). Kuzeye bakan dar cephede bulunan, katlar boyunca devam eden yarım sekizgen plana oturan beş yüzeyli çıkma, yarım daire şeklinde algılanmaktadır ve yarım daire kemerli pencerelerle aydınlatılmıştır (Şekil A.4.14).

Plan Kurgusu

Konak, orta ve iç sofalı plan tiplerinin birbirine eklenmesiyle oluşan bir plan kurgusuna sahiptir. Cephe düzenlenmesinde görülen Batılı nitelik, iç tasarımda yerini geleneksel şemalardan türetilmiş bir çözüme bırakmıştır. Dikdörtgen planlı harem ve selamlık sofaları ile bunları kuşatan, farklı boyutlarda, dikdörtgen planlı mekanlardan meydana gelen yapıda, plan düzeni cepheye yansıtılmamıştır (Şekil A.4.18).

Haremin Beyazıt, selamlığın Vezneciler tarafında olduğunu belirten Şehsuvaroğlu (1951e), Batılı tasarım anlayışı ile geleneksel mimarinin iç içe geçtiği konakta, geniş divanhaneler ve bol pencereli aydınlık salonlarla eski mimarinin ferah ölçülerinin hakim olduğunu kaydetmektedir. Katlar arasındaki bağlantıyı sağlayan üç kollu merdivenler, sınırında ikişer sütunun bulunduğu eyvanlarla sofalara bağlanmakta ve konağın merkezindeki küçük avludan ışık almaktadır. Hamam bölümü ile servis

hacimleri konağın arka (batı) cephesine yerleştirilmiştir (Tanman, 1994c, 550). Ayverdi (1979, 19), dış görünüş bakımından ampir olarak nitelendirilebilecek konağın oranlarını, kapı, pencere ve tavanlarını takdir etmektedir.

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Şehsuvaroğlu (1951e), dışı kagir olarak inşa edilen yapının, iç kısmının ahşap olduğunu belirtmektedir.

4.2.3. Subhi Paşa Konağı

Tanzimat Dönemi'nin kagir bürokrat konaklarından olan Subhi Paşa Konağı, Fatih İlçesi'nde, Saraçhanebaşı'nda, Baba Hasan Alemi Mahallesi, Horhor Caddesi üzerinde 13 numaralı yapıdır (Şekil A.4.19). Konağı yaptıran Abdüllatif Subhi Paşa, çok yönlü aydın kimliğiyle, Tanzimat Dönemi'nin batıdaki gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı bürokratına tipik bir örnek oluşturmaktadır[431].

Tarihçe

Samipaşazadelerden Abdüllatif Subhi Paşa tarafından 19.yy.'ın ortalarında [432] yaptırılan ve Osmanlı kagir sivil mimarisinin ayakta kalabilen nadir örneklerinden olan konak, Abdüllatif Subhi Paşa'nın oğullarından Hamdullah Subhi Tanrıöver (ö.1966) tarafından Ekrem Hakkı Ayverdi'ye tamir ettirilmiş, kendisinin vefatından kısa bir süre sonra İstanbul Üniversitesi'ne intikal etmiştir (Tanman 1994b, 51).

Terzioğlu'nun (1985, 13) belirttiğine göre, Abdüllatif Subhi Paşa, Horhor'da, Sadaret Kethüdası Hâdi Efendi'nin kırk odalı 20.000 m² arazi üzerinde ve geniş bahçe içindeki köşkünü satın almış, buna ek olarak yeni bir konağı da selamlık olarak yaptırmıştı; ahşap konak[433], Şarklı bir misafirin nargilesinden düşen ateşle

---

[431] Abdüllatif Subhi Paşa (1818-1886), 1861'de Maarif nazırı olan Sami Paşa'nın oğludur, kendisi de üç defa Maarif, beş defa Evkaf, iki defa Maliye, bir defa da Ticaret nazırlığı görevlerinde bulunmuş, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin açılmasının yanı sıra, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin kurulmasını sağlamış ve müdürlüğüne Osman Hamdi Bey'i getirmiştir. Para koleksiyonu bulunan ve paralar üzerine üç ciltlik bir de kitap yazmış olan Abdüllatif Subhi Paşa, Arapça ve Farsça'ya ek olarak, Fransızca, Yunanca ve Latince de bilmekte ve bu nedenle halk arasında Frenk Subhi Paşa diye anılmaktaydı (Terzioğlu, 1985, 13-14).

[432] Tanman (1994b, 51) ve Eldem (1986, 266) yapının inşa tarihini 1865 civarı olarak verirken, Terzioğlu (1985, 13) inşaatın bitiş yılı olarak 1854, Eldem (1979, 180) 1855 yılını belirtmektedir.

[433] Koray'ın (1991, 14) Mustafa Reşid Paşa'nın Tanzimat Fermanı'nı yazdığı yer olarak belirttiği Subhi Paşa Konağı, bu ahşap yapı olmalıdır.

1845'te yanınca, yerine bugünkü taş konağı harem dairesi olarak[434], bir İtalyan mimara[435] inşa ettirmiştir.

Terzioğlu'nun (1985, 14) belirttiğine göre, paşanın, Hindistan, Afganistan ve İran'dan başka Avrupa'dan gelen bilim adamlarını da misafir ettiği konak, üst kattaki kubbeli salonda doğudan ve batıdan gelen bilim adamlarının görüş alışverişinde bulunduğu bir özel bilimler akademisi işlevi görmekteydi. İçi değerli mobilyalar, tablolar ve sanat eserleri ile dekore edilen konağı Abdüllatif Subhi Paşa'nın oğlu, Cumhuriyet döneminin ilk Milli Eğitim Bakanları'ndan H. Suphi Tanrıöver, diğer varislerden satın almış, Y.Müh. Mim. Ekrem Hakkı Ayverdi'ye tamir ettirmiş ve Türk Ocakları Merkezi'ni bu konağın bir bölümünde kurmuştur; konak, bu dönemde, eskiden olduğu gibi, fikir, bilim ve sanat adamlarının toplandığı bir mekan haline gelmiştir (Terzioğlu, 1985, 15). H. Suphi Tanrıöver'in ölümünden sonra, 1970 yılında konak, İstanbul Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Nazım Terzioğlu tarafından, Rektörlük Binası olmak üzere 2,5 milyon liraya satın alınıp, tamir ettirilmiş, 1984 yılında, rektörlüğün Beyazıt'taki merkez binaya taşınmasıyla, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in 1933'te kurduğu İstanbul Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü'nün kullanımına verilmiştir (Terzioğlu, 1985, 15).

Mimari Yerleşim ve Topografya

Eğimli arazi üzerine ve yamuk planlı bir arsaya inşa edilen konak üç katlıdır (Şekil A.4.26). Planın yamukluğunu gidermek üzere, birinci ve ikinci katta sokak cephesinde çıkmalarla dişler meydana getirilmiştir (Şekil A.4.20). Arka cephe de giriş aksı öne çıkacak şekilde kademelerle hareketlendirilmiştir. Cephe düzenlemesinde bu dönemin hünkar kasırları ve konaklarında yaygın şekilde kullanılan üçlü pencere gruplarından yararlanılmıştır. Taş söveli, düz atkılı pencere grupları, lento hizasında silmelerle vurgulanmış; ön cephede giriş kapısının hizasında, ikinci katta açılan üçlü pencere grubunda sepet kulbu kemer kullanımıyla, giriş aksı belirginleştirilmiştir (Şekil A.4.21). Katlar birbirinden silmelerle ayrılmış, kırma çatı, geniş profilli bir saçak silmesinin ardına gizlenmiştir. Pencerelerin

[434] Terzioğlu (1985, 14), selamlık kısmının sonradan yandığını kaydederken, Eldem (1986, 266), konağın büyük bölümünün selamlık olduğunu, harem dairesinin, bahçe içinde ayrı bir binada olduğunu belirtir.

[435] Terzioğlu (2000, 17), bir İtalyan mimarın yanı sıra bir de Türk mimar olduğundan bahseder.

üzerinde yer alan silmelerle, kat silmeleri yatay hatları vurgularken, kademeli yüzeylerin köşelerine yerleştirilen Toskan başlıklı pilastrlar düşey eksene belirginlik kazandırmışlardır. Basık kemer içine yerleştirilen ahşap giriş kapısının iki yanında Toskan başlıklı birer mermer pilastr ve kapının üzerindeki atkıda mermer üzerine "Abdüllatif Subhi Paşa Konağı" yazısı bulunur. Düz atkı ile kemer dairesi arasındaki bölüm, eğrisel bitki motifli demir ferforjeyle geçilmiştir. Basık kemerin iki yanında, kat silmesinin altında, iyon başlıklı birer pilastr yer alır (Şekil A.4.23). Zemin kat, kapının sağ tarafındaki küçük, dikdörtgen şeklinde, parmaklıklı ve içten kapatılmış üç pencere hariç tamamen sağır bırakılmıştır. Binanın kuzeye bakan kısa kenarının ortasında, merdiven evini barındıran eğrisel yüzeyde iki sıra halinde üç adet kemerli pencere açılmıştır (Şekil A.4.25).

Konağın bahçeye bakan arka cephesinde öne çıkan bölümün pencereleri sepet kulbu kemerli açıklıklar halindedir, arsa eğimli olduğu için, bu kısımda arka bahçenin kotu yüksektir ve giriş kapısının aksında, birinci katta yer alan kapıdan karşılıklı beşer basamakla bahçeye inilebilmektedir, bu hizada ikinci kat boyunca demir parmaklıklı bir balkon çıkma yapar, burada iki kemer arasındaki yüzey, sağır kemerle geçilmiştir (Şekil A.4.22). Arka cephenin iç sofaya denk gelen kısmında kot düşer ve zemin kattan bahçeye açılan bir kapı bulunur, iki bahçe kotu bir istinat duvarı ile ayrılmıştır. Bu kısımda bulunan zemin kat pencereleri baklava desenli, tüm birinci kat pencereleri bitkisel motifli demir parmaklıklıdır, ikinci katta ise pencerelerin sadece alt bölümü ferforjelidir. Orta aksın iki yanında geri çekilmiş yüzeylerin iki pencere arasında kalan bölümleri, iç mekanda yer alan şömineler nedeniyle kapatılmış, dış cephede sürekliliğin bozulmaması için dikdörtgen söveler yerinde kalmıştır. Arka cephede de köşelerde Toskan başlıklı pilastrlar bulunur (Şekil A.4.24). Cephelerde herhangi bir bezeme görülmez, Ampir üsluba özgü bir yalınlık yapıya egemendir.

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Konak, geleneksel Türk sivil mimarisinin orta sofalı ve eyvanlı plan tipine uymaktadır, merkezi sofalı plan, iki eksenin kesişmesinden meydana gelmiş, dört köşeye de odalar eklenmiştir. Haçvari planda eksenlerin kesiştiği kenarlar üzerinde karşılıklı ikişer sütun yerleştirilmiş, bu sayede merkez sofayı oluşturan mekan vurgulanmıştır. Sokak ve arka bahçe tarafına bakan doğu-batı aksında eyvan-sofalar, kuzeyde eğrisel bir çıkma ile vurgulanan merdiven evi, güneyde iç bölümün

dikdörtgen sofası, merkezi sofanın haçvari kollarını oluşturmaktadır (Şekil A.4.27). Üç kollu merdivene, sütunların iki yanından beşer basamakla yükseltilmiş bir platformdan ulaşılmaktadır (Şekil A.4.29). Eldem (1954, 164), yapının üç kollu eğrisel ana merdiveninin karşı hizasına düşen güneydeki iç sofanın düz kollu bir merdiven içerdiğini belirtir ve planda bu merdiveni gösterir (Şekil A.4.28), ancak yapının bugünkü durumunda bu kısımda merdiven yoktur[436].

Bugünkü kullanımda, zemin katta, merkezi sofanın sağında, merdivenin karşısına düşen mekan (iç sofa) kapatılmış durumdadır. Birinci katta, arka bahçeye bakan duvarın önündeki, iç sofayla bağlantılı mekanda dönel bir ahşap merdiven bulunur. Birinci katta, merdivenin sağındaki oda, Ana Bilim Dalı Başkan vekilinin kullanımındadır. Merdivenin karşısındaki, kuzey ve güneyindeki eyvanlarla birleşerek dikdörtgen haline gelen ve merdiven evinden camekanla ayrılan merkez sofa, Tıp Tarihi Müzesi olarak düzenlenmiştir. Dikdörtgen sofanın uzun kenarında, merdiven evinin aksındaki iç sofa, iki sütunla merkez sofaya açılmaktadır, bu bölümde, arka hizada iki kolon daha yer alır (Şekil A.4.36), (Şekil A.4.37).

İkinci katta, merdivenin kata bağlandığı hizadan basık kemerli bir açıklıkla orta sofaya geçilir, açıklığın iki yanında kemerli camekanlar bulunur (Şekil A.4.32). İkinci katta merkezi kısmı oluşturan orta sofa, haç şeklindeki kollardan, ortada bir kapı ve iki yanda pencerelerin yer aldığı kemerli açıklıklar halindeki camekanlarla ayrılmıştır (Şekil A.4.33). Orta sofanın sokağa bakan batı yönündeki üç oda, yayvan kemerlerle birleştirilerek, uzun kenarı cepheye paralel, uzunlamasına gelişmiş dikdörtgen şeklinde derin bir mekan elde edilmiştir, bu kısım okuma salonu olarak kullanılmaktadır (Şekil A.4.35). Orta sofaya camekanla bağlı, arka bahçeye bakan büyük oda, Osmanlı baroğunda, özellikle III. Selim ve II. Mehmed dönemlerinde çok kullanılmış bir tasarım öğesi olan, beyzi basık bir kubbe (Tanman, 1994b, 52) ile örtülüdür (Şekil A.4.34). Kubbeli odanın yanındaki küçük oda, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver Doktora Semineri Salonu olarak kullanılmaktadır.

[436] Eldem (1986, 266), cümle kapısından girişte, merkez sofaya açılan sağlı sollu iki merdivenden bahseder, birinin selamlık, diğerinin harem bölümüne ait olduğunu, haremin binaya oranla küçük olmasının, esas harem kısmının bahçede ayrı bir binada yer almasından ileri geldiğini belirtir. Şu halde, Eldem'in (1954, 164) planda çizdiği düz kollu merdiven harem kısmına ait olmalıdır.

İkinci katta, güneye bakan cephe orta aksta içeri çekilmiş, sofanın arkasındaki mekanlar kaldırılmış, sofa duvarında dışarı bakan üç adet kemerli pencerenin açılmasıyla, mekan doğal ışıkla aydınlatılmıştır (Şekil A.4.26).

İç Mekan Dekorasyonu

Yapının zemin katında bezeme unsuruna rastlanmaz. Birinci katta Tıp Tarihi Müzesi olarak kullanılan mekanda, doğu batı aksında tavan geometrik bölümlere ayrılarak dekore edilmiştir. Tavanda yer alan oval göbekler, perspektif derinliğine sahip ev ve manzara resimleri ile bezenmiştir (Şekil A.4.36). Mekanın güneye iç sofa halinde uzayan ve sütunlarla merkez sofaya bağlanan bölümünde, ahşap kirişler arasındaki tavan yüzeyi, dikdörtgenlere ayrılmış ve sade bırakılmıştır (Şekil A.4.37).

İkinci katta, orta sofa iç yüzeyi kalem işi bezeli tonoz tavanlıdır. Orta sofa, dört kenardan, sepet kulbu kemerli açıklıklarla odalara ve merdiven evine bağlanır, merkez açıklıkların iki yanında sepet kulbu kemerler içinde yukarı sürülebilen camekanlar vardır. Camekanlar ile giriş açıklıkları arasında ve köşelerde mermer taklidi ahşap, korint başlıklı sütunlar yer alır (Şekil A.4.33).

İkinci katta, okuma salonu olarak kullanılan mekanın tavanları kalem işi bezemelidir, mekanda orijinal bir çini soba ve kütüphane bulunur (Şekil A.4.35). Orta sofaya bağlı, arka bahçeye bakan mekanda beyzi kubbenin iç yüzeyi, kırmızı, mavi, yeşil rengin hakim olduğu bir düzende, altın varaklar, çiçek motifli kalem işi ve madalyonlar içinde kuş resimleriyle bezenmiştir (Şekil A.4.39). Bu mekanda, pencerelerin arasında bulunan şömine üzerinde mermere işlenmiş İstanbul manzarası yer alır (Şekil A.4.38). Kubbeli odanın yanındaki küçük odanın da tavanı kalem işleriyle bezelidir.

Eldem (1986, 266), Beyoğlu'ndaki yaşıt Baltacı ve Köçeoğlu taş konaklarında olduğu gibi, burada da doğramanın "frenk" sisteminde, yani yüksek kanatlı olduğunu ve artık sürme yapılmadığını belirtir. Her katta üçer pencereyle aydınlanan merdiven evi (Şekil A.4.30) tavanı kalem işleriyle bezenmiştir (Şekil A.4.31).

Konak, ressam Feyhaman Duran'ın Atatürk portresinin yanı sıra çeşitli Türk ve Alman tıp hocalarının büstleri ve yağlıboya koleksiyonlarına da ev sahipliği yapmaktadır (Terzioğlu, 2000, 18).

Ayverdi'ye göre Subhi Paşa Konağı, İtalyan, Fransız ve Türk mimarisinin bir sentezidir (Terzioğlu, 1985, 15). Planda görülen geleneksel orta sofalı tasarım anlayışı, cephelerin şekillenmesinde ve tavan tezyinatında neorönesans, Barok, Ampir gibi Batılı üslup öğeleri ile harmanlanmıştır.

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Eldem (1986, 266) duvarların ağır kagir, yani taş ve tuğla karışımı ve horasan sıvalı olduğunu belirtir. Terzioğlu (1985, 14), merdivenlerin ceviz ağacından yapılmış olduğunu ifade eder, ancak bugün görülen üç kollu eğrisel merdiven betonarme üzeri ahşap kaplamadır.

4.2.4. Mütercim Rüştü Paşa Konağı

Tanzimat dönemi devlet adamlarından seraskerlik ve sadrazamlık makamlarında bulunmuş olan Mütercim Rüştü Paşa'ya ait üç katlı konak, Şehzade Külliyesi arkasında Dede Efendi Caddesi üzerinde, 165 pafta, 950 ada, 17 parselde bulunmaktadır (Şekil A.4.40). Konağın yapım yılı ve mimarına ait bilgiye ulaşılamamıştır, ancak kapısındaki levhada 1850 tarihi bulunmaktadır[437].

Tarihçe

Mütercim Rüştü Paşa Konağı, bir dönem Gazi Ahmet Muhtar Paşa kullanımında olduğu için bu adla anılmış[438], 1881 yılında Maarif Nezareti tarafından satın alınmış ve İstanbul'un Türkçe eğitim veren ilk mülkiye idadisi olan, 1872'de kurulmuş Dersaadet İdadi-i Mülkiye-i Şahane bu binaya yerleştirilerek adı Vefa İdadisi olarak değiştirilmiş,[439] 1908 yılında ise Vefa Sultanisi adını almıştır. Aynı yıl kapsamlı bir onarım geçirerek yenilenen konak, 1910 yılında İstanbul'daki büyük yangın nedeniyle ailelere verilmiş ve okul Vezneciler'deki Saffet Paşa konağına taşınmıştır.

---

[437] Konağın 1850 yılında inşa edilmesi durumunda, Tarihi Yarımada'nın Tanzimat Dönemi'nde inşa edilmiş en eski kagir konağı olması gerekir, ancak Eldem (1979, 80), en eski kagir konağın 1855 tarihli Subhi Paşa Konağı olduğunu belirtmektedir, bu nedenle kapıdaki levhada bulunan tarihin doğruluğu kesin değildir.

[438] Vefa Lisesi Müdürü Sakin Öner ile kişisel görüşme. Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1836-1919), 1873'te Nafia Nazırlığı yapmış, 93 Harbi'nde Gazi unvanı almış, 1911'de Ayan Meclisi reisliğine, 1912'de sadrazamlığa getirilmiştir (http://www.dallog.com/tdsa/ahmedmuhtar.htm).

[439] Vefa Lisesi, bu konağa taşınmadan önce, II. Darülfünûn Binası'nda eğitim vermiştir (Doğan, 1994, 375, Vefa Lisesi Müdürü Sakin Öner ile kişisel görüşme).

1912 yılında Balkan Savaşı nedeniyle, Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Hastanesi olarak kullanılan yapı (Şekil A.4.42), (Şekil A.4.43), (Şekil A.4.44), 1917 yılında tekrar Vefa Sultanisi'nin kullanımına verilmiştir. 1924 yılında Vefa Lisesi adını alan okul, lise kısmı kapatılarak 1925'te Kadırga'ya taşınmış, 1933 yılında ise Mütercim Rüştü Paşa Konağı'na geri dönmüştür. Konak, 1984 yılında Vefa Lions Klubü tarafından onarılmıştır. 1999 depreminde hasar görünce kapatılan bina, 2001-2002 yılında İMKB ve MEB tarafından onarılarak hizmete açılmıştır. Konak, yanında bulunan pansiyon binası[440] ve 1971 yılında hizmete açılan ana bina ile beraber halen Anadolu Lisesi statüsündeki Vefa Lisesi'nin kullanımındadır[441] (Şekil A.4.41).

Mimari Yerleşim ve Topografya

Şehzade Camii'nin arkasında, geniş bir bahçe içinde yer alan üç katlı konak, devrinin büyük kagir yapılarından biridir (Şekil A.4.45). Yapının ortada yer alan giriş ekseni ön ve arka cephede içeri çekilmiştir. Katlar birbirinden silmelerle ayrılmıştır, silmelerle sınırlanan yüzeylerde pencere grupları açılmıştır. Yapıda düz atkılı ve yarım daire kemerli olmak üzere iki farklı pencere biçimi kullanılmıştır. Tüm zemin kat pencerelerinin yanı sıra, ön ve arka cephede, içeri çekilmiş giriş aksında bulunan pencereler ile sağ yan cephede öne çıkarılarak vurgulanan orta aksta yer alan pencereler, her katta daire kemerlidir. Daire kemerli pencerelerin üzengi hizasında, pencereleri birbirine bağlayan bir silme kuşağı bulunmaktadır (Şekil A.4.45), (Şekil A.4.47). Giriş, üçlü pencere açıklığının bulunduğu yüzeyin, yanlarda iki kanat oluşturacak şekilde içe çekilmesiyle vurgulanan güneydoğu cephesinde bulunmaktadır (Şekil A.4.48).

Sağ yan cephede orta aks, yan yüzeylerde birer pencere açılacak kadar cepheden öne çıkarılmıştır (Şekil A.4.46), (Şekil A.4.49). Merdivenin bulunduğu sol yan cephede, merdivenin yer aldığı orta bölümün iki yanı derin pilastrlarla sınırlanmış, arada kalan yüzeyde, alt hizada üç adet kareye yakın dikdörtgen pencere, bunların üzerinde ise,

---

[440] Mimar Kemalettin Bey tarafından, Vakıflar İdaresi'ne ait bir dizi işhanı ile aynı yapı programı çerçevesinde tasarlandığı için Beşinci Vakıf Hanı adıyla anılan bu öğrenci yurdu, 1923 yılında üstten iki katı eksik olarak, üç katlı biçimde "Yüksek Muallim Mektebi" olarak açılmış, 1950'lerin başında da Vefa Erkek Lisesi'ne yatakhane binası olarak devredilmiştir (Yavuz, 1994a, 174).

[441] Doğan, 1994, 375; Yayım, 1998, 280-281; http://tr.wikipedia.org/wiki/Vefa_Lisesi.

iki kat boyunca yükselen üç adet kemerli pencere açılmıştır. Bu pencere düzeninin iki yanında, alt hizada iki, üst hizada bir adet dikdörtgen biçimli pencere bulunur (Şekil A.4.48).

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Konak, kuzeydoğu-güneybatı ekseni olan, giriş cephesine dik olan eksene göre simetrik düzenlenmiştir. İç mekan kurgusunda, girişin solunda üç kollu bir merdiven yer alır (Şekil A.4.49). Yapının köşelerinde bulunan dikdörtgen planlı mekanlar, üç yönden ışık almaktadır, bu kısımlar, bugün birinci ve ikinci katta sınıf olarak düzenlenmiştir. Merdiven evinin karşısındaki, orta sofa olarak nitelenebilecek mekan kapatılarak, birinci katta kütüphane, ikinci katta sinevizyon salonu haline getirilmiştir (Şekil A.4.50). Merdiven sahanlığında açılan, yüksekliği fazla tutulmuş, üçlü yarım daire kemerli pencere düzeni, dönemin diğer yapılarında da rastlanan karakteristik bir özelliktir (Şekil A.4.51).

İç Mekan Dekorasyonu

Konağın iç mekanınında duvar ve tavan yüzeylerinde herhangi bir bezeme öğesine rastlanmaz, mekanların orijinal halde de sade olduğu düşünülmektedir (Şekil A.4.43), (Şekil A.4.51).

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Kagir olarak inşa edilmiş yapı, İTÜ projesine gore onarılmıştır. Üç kollu merdiven bugün betonarmeye çevrilmiş durumdadır. Zemin kat tavanı ahşap kaplanmıştır. Birinci katta merdivenin önünde bulunan mekanın tavanlarında volta döşeme görülmektedir.

4.2.5. Rauf Paşa Konağı

Yapı, Eminönü İlçesi'nde, Sirkeci'yi Cağaloğlu'na bağlayan Bâbıâli Yokuşu (Ankara Caddesi) ile Prof. Kazım İsmail Gürkan Caddesi'nin kesiştiği köşede, 33 ada, 21 parseldedir (Şekil A.4.52). Batısında İran Elçiliği'nin bulunduğu bina, günümüzde İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü A Blok olarak kullanılmaktadır. Bugünkü yapı, 1865 tarihli Hocapaşa yangınında yanan Rıfat Paşa'nın ahşap

konağının yerine, Rıfat Paşa'nın oğlu Rauf Paşa [442] tarafından kagir olarak yaptırılmıştır (Şehsuvaroğlu, 1957).

Tarihçe

12 Eylül 1301 / 24 Eylül 1885'te konak ve bahçesinde inşa edilen iki yapı I. Mahmud Vakfı'na ait iken, Maliye hazinesine geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, başkent içindeki bazı paşa konaklarının yönetim yapısı olarak kullanıldığı son döneminde, Rauf Paşa Konağı da Nafia Nezareti'ne devredilmiştir [443]. Yapının bahçesinde yer alan diğer yapılar ise, Emniyet Sandığı ve Tayyare Cemiyeti'ne verilmiştir. Mimarı bilinmeyen[444], 1931-1932'ye kadar Nafia Nezareti Dairesi olarak kullanılan konak, bu tarihten itibaren, İstanbul Bayındırlık Müdürlüğü ve Maarif Müdürlüğü tarafından paylaşılmıştır. 1983'te, konağın kullanımı tamamen Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir (Yergün, 1994, 26).

Mimari Yerleşim ve Topografya

Prof. Kazım İsmail Gürkan Caddesi'ne paralel, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda konumlanmış konak, yaklaşık 35x21 m. ölçülerinde bir tabana oturur, döneminin birçok yapısı gibi kübik bir kütleye sahiptir. Zemin kat dahil olmak üzere, dört katlı yapı tamamen kagirdir.

Konağın Ankara Caddesi (Bâbıâli Yokuşu) üzerindeki kuzeybatı cephesinde, iki kollu mermer merdiven, merdiven sahanlığı ve dört kolona taşıtılan cumbadan oluşan anıtsal giriş kapısının, Bâbıâli Yokuşu'nun genişletilmesi sırasında yıkıldığını (Şekil A.4.53) ve konağın özgün karakterinin bozulduğunu kaydeden Yergün (1994, 26),

---

[442] Sadık Rıfat Paşa'nın büyük oğlu olan Rauf Mehmed Paşa (öl. 1883), hariciye mektupçusu, Meclis-i Vâlâ ve Şura-yı Devlet üyesi, başvekalet müsteşarı, Bingazi Valisi, Midilli Mutasarrıfı olmuş, 1883'te vezir rütbesi almıştır (Süreyya, 1996, 1362-1363).

[443] Konağın Nafia Nezareti'ne veriliş tarihi kesin olarak belirlenememiştir. 1875-1882 yılları arasına tarihlenen Ayverdi Haritası'nda Nafia Nezareti, postane binası yerindeki Tahir Paşa Konağı'nda yerleşmiş görünmektedir. 1880-1893 yılları arasına tarihlenen II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri'nde ise, konak Ticaret ve Nafia Nezareti olarak adlandırılmıştır. (http://lcweb2.loc.gov/pp/ahiiquery.html).

[444] Ortaylı (1984, 4), aynı binada bulunan Maarif ve Nafia Nezareti'nin Fossati'lerin eserleri arasında yer aldığını ifade etmiştir. Ancak, 1858'de ülkelerine dönen Fossati'lerin (Can, 1994d-e, 326-327) bu binanın mimarı olduklarına dair kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır, dolayısıyla yazarın I. Darülfünûn Binası'nı kastettiği düşünülmektedir.

şeref girişi olarak düzenlenen bu cephenin zemin katında alüminyum elemanlarla açılan kapı ve pencerelerin, yapının kimliğine ters düştüğünü belirtir. (Şekil A.4.54).

Orijinal girişin üst katında, sütunların taşıdığı üç kemerli cumbanın, yolun karşı tarafında bulunan İran Büyükelçiliği'nin kemerli cephe düzenlemesiyle uyum içinde olduğu, eski resimlerden anlaşılmaktadır. Yeniden düzenlenen cephede, birinci ve ikinci katta, kapının ve iki yanındaki pencerelerin hizasında, yarım daire kemerli pencereler açılmış, üçlü pencere açıklığının iki yanına, yüzeyi sınırlayan pilastrlar yerleştirilmiştir. Bugün, yapının sokak ve cadde cepheleri, birinci kat hizasına kadar mermerle kaplanmıştır.

Konağın kuzeydoğu ve güneybatıya bakan geniş cepheleri, üç temel bölüme ayrılarak yapı kitlesine hareket kazandırmaktadır. Ortada, yan yüzeylerinde birer pencere açılacak kadar öne çıkan kısım, sonra tek pencere içerecek genişlikte, geride kalan yüzeyler ve onların yanında üçer pencere içeren genişlikte, biraz daha öne çıkarılan yüzeylerden oluşan bu düzen, a-b-c-b-a ritmindedir. Zemin ve birinci katta beşer pencere içeren orta bölüm, taş konsollarla taşınan ikinci kat cumbası ile vurgulanmıştır (Şekil A.4.56).

Orta bölüm ve sağ tarafta yan parselle arada kalan bölümün üzerine bir kat daha çıkılmıştır. Sonradan ilave edilmiş üçüncü kat, simetrik cephe düzenini bozmuştur. Güney cephede, zemin katta bir pencere modülü, günlük giriş için kapı olarak düzenlenmiştir (Şekil A.4.55), (Şekil A.4.57).

Yapının cephe tasarımında, katları ayıran profilli silmeler ile yatay hatlar öne çıkarılırken, köşelerde kullanılan, derzleri belirgin kesme taşlarla da düşey hatlar vurgulanmıştır. Farklı tiplerde pencere kullanımı ve uzun kenarı oluşturan cadde cephesinde, ikinci katta bulunan taş konsollu çıkma, cepheye hareket kazandıran ögelerdir.

Yapıda, zemin kat ve dördüncü katta dikdörtgen biçimli pencereler, giriş aksında üst katlar boyunca yarım daire kemerli pencereler, ikinci katta köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen biçimli pencereler bulunur, birinci katın pencereleri basık kemerlidir. Taş konsollu çıkmada ise neredeyse yüzeyin tamamını kaplayan, kare şeklinde tek bir büyük pencere açılmıştır (Şekil A.4.55). Çıkmanın iki yan yüzeyinde köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen biçimli birer pencere bulunmaktadır (Şekil A.4.56).

Cephede, ikinci kat ile üçüncü katı ayıran derin diş frizi ile, son katta, öne çıkan kısımdaki pencereler arasına yerleştirilmiş, saçağı tutan küçük konsollar, dekoratif elemanlardır (Şekil A.4.55).

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Yapı, orijinal giriş cephesine göre aksiyal ve simetrik planlanmıştır. Plan merkezinde, ortadaki aydınlığın iki yanında, sırt sırta vermiş iki merdiven, harem ve selamlık merdivenlerini oluşturur (Şekil A.4.58). Merdiven evinin çevresini saran koridorla, dış cepheler boyunca sıralanmış odaların bağlantısı sağlanmaktadır. İki ayrı merdiven grubundan, orijinal giriş aksı karşısındaki üç kollu merdiven (Şekil A.4.61), ikinci katta yer alan altı sütunla birlikte korunmuştur (Şekil A.4.62). Fakat, üç kollu yarım daire şeklinde olan diğer merdiven, tek kollu olarak değiştirilmiş, ikinci katta yarım daire boyunca sıralanan sekiz sütundan ise sadece merdiven başındaki iki tanesi kalmıştır (Şekil A.4.59). Bu plan düzenine göre, haremlik-selamlık olarak tasarlanmış konakta, kuzeybatı cephesi giriş aksında yer alan anıtsal merdiven gibi, diğer anıtsal merdivenin de güneydoğu cephesinde bir girişi olduğu düşünülebilir (Yergün, 1994, 26). Selamlık bölümünde, zemin kattan başlayan eğrisel merdiven (Şekil A.4.60), bir sahanlık kısmından sonra, birinci kata ulaşır, buradan, ortada yer alan düz bir kolla tekrar ara sahanlığa çıkılır, ara sahanlıktan ayrılan karşılıklı eğrisel iki kol, ikinci kata bağlanmaktadır. Bu katta, her iki kolun yanında üçer sütun dizilidir (Şekil A.4.62).

Harem bölümünde değişikliğe uğrayan merdiven, zeminden birinci kata ve birinci kattan ikinci kata kadar iki sahanlıklı, düz hatlıdır. Merdiveni taşıyan ayakların dış yüzlerine yarım daire kesitli sütunlar yerleştirilmiştir. Bunlarla aynı aks üzerinde, serbest duran birer sütun bulunmaktadır (Şekil A.4.63). İkinci kattan üçüncü kata çıkış, iki kollu, sahanlıklı bir merdivenle sağlanmıştır (Şekil A.4.64).

Merdiven hizaları arasında kalan bölümler, geniş cephelerde öne çıkan üçer oda şeklinde düzenlenmiş, yapının köşelerine kareye yakın planlı birer oda yerleştirilmiş, bu odalarla öne çıkan bölümler arasında, geriye çekilen yüzeylerle sınırlanan daha küçük planlı odalar tasarlanmıştır. Dar cephelerde merdivenlerin karşısında da birer oda bulunmaktadır (Şekil A.4.58), (Şekil A.4.59). Harem ve selamlık bölümleri arasında merkezde yer alan dikdörtgen planlı aydınlığın yüzeylerine, yarım daire biçimli aydınlık pencereleri açılmıştır (Şekil A.4.57).

İç Mekan Tasarımı ve Dekorasyon

Selamlık kısmında, ikinci katta yer alan altı sütun ile harem bölümünde bulunun dört sütun korint başlıklıdır ve yüksek piyedestaller üzerine oturtulmuştur (Şekil A.4.61), (Şekil A.4.63). Selamlık bölümünde sütunların taşıdığı arşitrav, frizlerle bezelidir. Harem bölümü sütunlarının taşıdığı kiriş daha sade olmakla beraber üzerinde, dekoratif küçük konsollar bulunur. Harem bölümünde, merdivenin açıldığı sofanın tavanı, merkezinde bir yıldızın yer aldığı, kenarlar boyunca devam eden geometrik bölümlerle dekore edilmiştir (Şekil A.4.63).

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Kagir yapıda yenilenmiş olan merdivenler ve kat döşemeleri betonarmedir. Yergün (2002, 323), konağın orijinalde volta döşemeli olduğunu kaydeder.

4.2.6. Bülbül Tevfik Paşa Konağı

Cağaloğlu'nda, Çatal Çeşme Sokak üzerinde, 43 pafta, 45 ada, 1 parselde bulunan Bülbül Tevfik Paşa Konağı (Şekil A.4.65), 1866 yılında sadaret müsteşarı [445] Mehmed Tevfik Paşa (Bülbül)[446] tarafından yaptırılmıştır.

Tarihçe

Bina, Bezm-i Alem Sultanisi, İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, Öğretmen Evi Yatakhanesi, Amel-i Hayat Mektebi, Maliye Tahsil ve Tahakkuk Şubesi olarak kullanılmış, 1937-1938 ders yılı başından ortaöğretime ayrılarak, Erkek Ortaokulu, 1949-1950 ders yılı başından itibaren de Kız Enstitüsü olarak kullanılmaya başlanmıştır. Halen Cağaloğlu Anadolu Kız Meslek Lisesi kullanımındaki bina, ikinci derecede tarihi eser niteliği taşımaktadır (Yayım, 1998, 269).

1974 yılında konağın dış cephe mimarisi ve duvarının aynen korunması şartı ile, iç kısmında değişiklik yapılması onaylanmış, ödenek eksikliği nedeniyle yapının onarılması kararı 1982'de çıkmıştır. 1982 tarihli rölöve projesine göre tüm bölme

---

[445] Müsteşar, "kendisine iş danışılan, vekaletlerde vekilden sonraki amir" anlamına gelen bir kelimedir. Bâbıâli'de sadrazamdan sonra gelen görevli, sadaret müsteşarı idi (Çetin, 1990, 7).

[446] Mehmed Tevfik Paşa (1840-1917), 1867'de Âli Paşa maiyetinde Girit'e gitmiş, çeşitli devlet memuriyetlerinde bulunduktan sonra, 1890'da sadaret müsteşarı olmuş, 1893'te kendisine vezir rütbesi verilmiş, Orman ve Maâdin nazırlığı, Şura-yı Devlet başkanlığı görevlerinde bulunmuştur (Çetin, 1990, 8).

duvarları ahşap bağdadi, döşemeleri ahşap ve kaplamalı olan yapının döşeme ve iç duvarları yıkılmış, yerine kagir duvar ve betonarme döşeme inşa edilmiştir (Anıtlar Kurulu). 7 Ocak 1983 tarihinde büyük onarıma alınan bina, 1991-1992 öğretim yılından itibaren yeniden kullanıma açılmıştır (Yayım, 1998, 269). 2006 yılında, yapının iç sıva ve boyalarının yenilenmesi, dış cephenin özgün rengine boyanması (beyaz ve yeşil), çatı tamiri gibi küçük çaplı onarımı gerçekleştirilmiştir (Anıtlar Kurulu).

Mimari Yerleşim ve Topografya

Yapı, cepheleri öne ve arkaya çekilerek hareketlendirilmiş, yükseltilmiş bir bodrum ve üç kattan oluşan bir binadır (Şekil A.4.66). Ön, arka ve yan cepheler, bir pencere derinliğinde öne çıkarılmıştır. Giriş, düz kollu bir merdivenle ulaşılan sol yan cephede yer almaktadır. Bu bölümde merdivenin ulaştığı platform, üstteki çıkmayı taşıyan, üç adet sivri kemerden oluşan bir arkad ile düzenlenmiştir (Şekil A.4.69).

Sol ve sağ cephelerde öne çıkarılan yüzeylerde açılan pencereler sivri kemerli tasarlanmış, diğer cephelerde düz atkılı pencere açıklıkları kullanılmıştır. (Şekil A.4.68), (Şekil A.4.71). Katlar birbirinden profilli silmelerle ayrılmış, pencerelerin alt hizası da bir silme kuşağı ile geçilmiştir. Pencere sövelerinin alt hizası, bodrum ve son kat hariç, iki yanda dekoratif konsollarla bezenmiş, ön cephede, köşeler girlandlarla bezeli pilastrlarla vurgulanmışır (Şekil A.4.66).

Ön cepheyi oluşturan ve simetrik düzenlenen güney cephede, orta eksende öne çıkarılan yüzeyde bodrum ve son katta ikişer, diğer katlarda üçer pencere, bu yüzeyin iki yanındaki bölümlerde her katta ikişer pencere açılmıştır (Şekil A.4.71).

Yan cephelerin orta aksında, öne çıkarılmış yüzeylerde açılan sivri kemerli pencerelerin üzengi hizaları silmelerle birleştirilmiş, sağ yan cephede yükseltilmiş bodrum üzerinde kalan kısımda açılan üçlü pencere düzeni, yüksekliği fazla tutulmuş yarım daire kemerli pencereler ve bu pencereler arasında öne çıkan pilastrlarla *Palladio* motifini çağrıştıracak şekilde düzenlenmiştir. Pilastrların kaidelerinin ön cephelerinde dairesel motifler bulunur. Bu pencerelerin üzerinde yer alan diğer iki katın pencere yükseklikleri giderek azaltılmıştır. Öne çıkarılmış olan bu yüzeyde, bir pencere genişliği kadar sağır tutulan bir yüzeyden sonra, her katta düz atkılı birer pencere daha açılmıştır (Şekil A.4.67).

Yapı, üslup özellikleri açısından, dönemin karakteristik çizgilerini yansıtır, cephelerde silme ve pilastrlarla düşey ve yatay hatlar vurgulanmış, cephelerin orta akslarında yüzeyler öne çıkarılmış ve bu bölümde açılan pencerelerde farklı biçimlenmeler kullanılarak tekdüze görünüm önlenmiştir.

Plan Özellikleri ve İç Mekan Kurgusu

Sol taraftaki tek kollu giriş merdiveni haricinde kuzey-güney eksenine göre simetrik düzenlenen yapıda, katları bağlayan iki kollu merdiven de binanın sol tarafında bulunmaktadır. 1982 tarihli restorasyon projesindeki çizime göre, kova genişliği daha dar olan ve yenilenerek betonarme olarak inşa edilmiş merdivenin orijinal yerinde olup olmadığı belirlenememiştir. Projede merdivenin sağında görünen WC de, sol tarafta yapılmıştır. Yapının özgün halinde orta sofa olması gereken mekan, bugün sınıflara dahil edilmiş ve her katta altı sınıf düzenlenmiştir. (Şekil A.4.70).

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Orijinal halinde, iç duvarları ahşap bağdadi, döşemeleri ahşap, dış duvarları kagir yapım tekniğinde inşa edilmiş konak, sadece dış duvarların korunduğu restorasyon sonucunda betonarme döşemeli, iç duvarları da kagir bir bina haline gelmiştir[447].

4.2.7. Edhem Paşa Konağı

Kantarcılar'da, Süleymaniye Camii'nin alt kısmında, Haliç sahiline yakın bir bölgede bulunan konak (Eldem, 1979, 60), İbrahim Edhem Paşa[448]'ya aittir.

Tarihçe

Cezar'ın (1971, 153) Ali Kemal Aksüt'ten naklederek anlattığına göre, Abdülaziz Mısır'dan dönüşünün ertesi günü Beyazıt'a giderek Harbiye Nezareti'ni ziyaret etmiş, Kapalıçarşı'yı gezmiş ve Mahmutpaşa Hamamı'nın yakınlarında bulunan Edhem Paşa Konağı'nın önünden geçerken, konağın kapılarının açık olduğunu, paşa ve oğullarının kendisini ağırlamak için yaptıkları hazırlıkları görerek, konakta "Türk

[447] Anıtlar Kurulu arşivi.

[448] Abdülmecid zamanında Hariciye Nazırı, Abdülaziz döneminde Nafia ve Maarif Nazırı, Abdülhamid döneminde sadrazam olan İbrahim Edhem Paşa, Osman Hamdi Bey'in babasıdır (Süreyya, 1996, 442).

Düğünü" adıyla oynanan ortaoyununu izlemiştir. Bu bilgiye göre, konak 1863 yılında mevcuttur.

Edhem Paşa Konağı'nı, Subhi Paşa Konağı ile beraber İstanbul'un ilk kagir konaklarından biri olarak niteleyen Eldem, 1855 tarihli Lorando Albümü'nde, yapıyı tespit etmiştir. Konağın mimarının Sir Charles Barry olduğu yolunda bir söylenti bulunduğunu aktaran Eldem (1979, 60), yapıyı İngiliz mimar Smith'in inşa ettiğini belirtir (1987, 198). Yergün (2002, 78), Eldem'in verdiği bilgilere dayanarak, 1847'de Taşkışla binasının inşası için İstanbul'da olan W. James Smith'in konağı 1847-1855 yılları arasında inşa etmiş olması gerektiğini ifade eder.

Konak, Edhem Paşa'nın çalışma ofisi görevini de görmüş olmalıdır. Ersoy (2000, 102, 209), Halil Edhem Bey'in 15 Şubat 1328 / 28 Şubat 1912 tarihli *Şehbal*'deki *"Teracim-i Ahval, Ahmed Midhat Efendi*", adlı yazısına dayanarak, 1873 Viyana Dünya Sergisi için hazırlanan Elbise-i Osmaniyye adlı kitapta yer alan fotoğrafların bu konağın bir odasında çekildiğini kaydeder.

Bir dönem bir tütün şirketinin kullanımında olan[449] Edhem Paşa Konağı, 1905'de İstanbul Sultanisi (Erkek Lisesi) olmuştur[450]. Konak bugün mevcut değildir**,** Şehsuvaroğlu (1957), 1950'lerin ikinci yarısında konağın halen ayakta olduğunu kaydetmektedir.

Mimari Yerleşim ve Topografya

Haliç manzarasına hakim konak, vaziyet planından (Şekil A.4.72) ve resminden (Şekil A.4.73)[451] anlaşıldığı kadarıyla, üç katlı bir yapıydı ve güneybatı cephesinde iki adet girişi bulunmaktaydı, bu girişler, bir duvarla ayrılan harem ve selamlık dairelerine aittir (Eldem, 1979, 60). Cepheden birinci kata çıkan merdivenlerin geç dönem ekleri olup olmadığı anlaşılamamıştır, iki kollu merdivenlerden sol taraftaki düz, sağ taraftaki eğrisel kolludur. Plandaki bu hareketlere karşın, konağın denize

[449] Bu bilgi Sayın Prof. Dr. Edhem Eldem tarafından verilmiştir. 1941 tarihli Pervititch haritasında da konak tütün deposu olarak adlandırılmıştır.

[450] http://www.ielder.org.tr/School.asp.

[451] Edhem Paşa Konağı'nın bir tütün şirketine ait olduğu döneme ait olan bu yakın plan resmi bana ulaştıran Sayın Prof. Dr. Edhem Eldem'e teşekkür ederim.

bakan cephesindeki öne çıkan yüzeylerden sol taraftaki düz, sağ taraftaki ise yarım daire planlı kontura sahiptir.

Dönemin incelenen diğer kagir konaklarında da görüldüğü gibi, cephede üçlü pencere gruplarının açıldığı yüzeyler, öne ve geriye çekilerek kütleye hareketlilik kazandırılmış, bu yüzeylerde açılan pencere tipleri de diğer cephelere göre farklı seçilmiştir. Konağın zemin katında dikdörtgen, birinci katında dikdörtgen ve yarım daire kemerli pencereler bir arada kullanılmış, son katta ise basık daire kemerli ve yarım daire kemerli pencereler farklı hizalardaki yüzeyleri vurgulamak üzere kombine edilmiştir.

Birinci ve ikinci kat profilli bir silme ile ayrılmaktadır. Cephelerde, iki kanatta da orta aks üzerinde, saçak hizasında üçgen alınlıklar yer almaktadır. Yapının merkeze yakın bir bölgesinde, geleneksel Türk Evi'ndeki cihannümayı hatırlatan prizmatik kütle dikkat çekmektedir (Şekil A.4.74).

4.2.8. Midhat Paşa Konağı

Beyazıt'ta, Soğanağa mahallesinde bulunan konak bugün mevcut değildir, konağın bulunduğu alan[452], parsellere ayrılmış ve sokakla bölünmüştür (Şekil A.4.75), (Şekil A.4.76). Şehsuvaroğlu (1957)'nun belirttiğine göre, konağın ilk sahibi III. Selim dönemi nazırlarından İbahim Nesim Efendi'dir, konak bir kaç el değiştirdikten sonra Midhat Paşa[453]'ya geçmiş ve paşa, bu konağı yıktırıp yerine kagir ve büyük bir konak yaptırmıştır.

---

[452] Konağın yerinin belirlenmesini sağlayan danışman hocam Sayın Y. Doç Dr. Zeynep Kuban'a teşekkür ederim.

[453] Osmanlı İmparatorluğu'na ilk anayasayı getiren ve Tanzimat Dönemi'ni sona erdiren olaylara karışan Midhat Paşa (1822-1884), ulema bir babanın oğludur. 1840'da sadrazam kalemine alınmış, ancak Reşid Paşa çevresinde yer almayıp İstanbul'dan ayrılarak, 1846'ya kadar beş yıl taşrada vali olarak görev yapmıştır. İstanbul'a döndükten sonra Meclis-i Vâlâ'da görev alan paşa, 1858'de Avrupa'ya gitmiş, dönüşünde Meclis-i Vâlâ başkanlığı, 1861-1864 arasında Niş Valiliği, 1864-1868 arasında Tuna Valiliği yapmış, 1868'de İstanbul'a dönerek kısa bir dönem Şura-yı Devlet Başkanlığı'na getirilmiştir. Âli Paşa ile çatıştığı için 1869'da Bağdat Valisi olarak İstanbul'dan gönderilen paşa, burada yeni vergi düzenleri, sulama kanalları ve tarımda yenilikler yaratarak modern Irak'ın öncüsü olmuş, 1871'de İstanbul'a dönmüştür (Shaw, 1983, 100-101).

1872 yılında iki ay kadar sadrazamlık yapan Midhat Paşa, Sultan Aziz'in hal'i işini tasarlayan Hüseyin Avni Paşa, Şirvanizade Rüşdü ve Mütercim Rüştü Paşa'lar ile beraber aynı grupta bulunmuş, Ziya Paşa ve Namık Kemal'in de katıldığı bir heyete başkanlık ederek ilk Kanun-i Esasi'nin (anayasa) hazırlanmasını sağlamış, Aralık 1876'da Mütercim Rüştü Paşa'nın yerine ikinci defa sadrazam olmuş, ancak bağımsız davranışları nedeniyle Şubat 1877'de II. Abdülhamid tarafından azledilerek yurtdışına gönderilmiş, yerine İbrahim Edhem Paşa sadrazam olmuştur. 1878'de Suriye Valisi olan Midhat Paşa,

Tarihçe

Eyice (1997, 126), Soğanağa Mescidi'nin yanında olan bu konakta ilk Kanun-i Esasi tasarısının hazırlandığını kaydeder. Abdülhamid dönemindeki Çerkez Hasan vakası bu konakta, nazırlar toplantısı sırasında olmuştur (Ayvazoğlu, 2003, 60). Midhat Paşa'nın felaket dönemlerinde konak boş kalmış, sonra harem kısmına Ali Nazima Mektebi açılmış, selamlıkta İran Sefiri oturmuştur.

1307 / 1889-1890'da paşanın büyük kızı ödenemeyen vergiler nedeniyle konağı yıkıcılara satmıştır (Şehsuvaroğlu, 1957). Sağlam bir yapı olan konak 1891 yılında, zorlukla ve duvarlarına kalın halatlar takılarak yıkılmış ve arsaları parça parça satılığa çıkarılmıştır (Şehsuvaroğlu, 1951c).

Mimari Yerleşim ve Topografya

Uzunçarşılı'nın (1945, 125), Hasan, Hüseyin Avni ve Raşid Paşa'ların katledildiği Çerkez Hasan vakasını belgelere dayanarak anlattığı makalesinden, yapının üç katlı olduğu ve Hasanpaşa Karakolu'nun yakınında bulunduğu anlaşılmaktadır. Şehsuvaroğlu (1951c), konak hakkında bilgi ile beraber konağın planını da kendisine veren Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Midhat Bey'e dayanarak, şu bilgileri vermektedir:

> *"...Harem, selamlık daireleri ile geniş bahçelerinin yerinde bugün kalabalık bir mahallenin kurulu olduğu Midhat Paşa Konağı, paşanın Bağdat valiliği sırasında[454] yaptırılmış, konağın inşaatına Köse Raif Paşa nezaret etmiş ve bina on altı bin altına mal olmuştur. Tavşantaşı'nda, Soğanağa mahallesinde bulunan konağın cephe duvarı, Soğanağa Mescidi'nin hemen yanından başlıyordu. Cephedeki bahçe duvarının ilk yarısı demir parmaklıklı ve harem bahçesini örten kısmı ise tam duvardı. Demir parmaklıklı kısmın ortasında büyük cümle kapısı bulunuyor ve buradan kum, çakıl döşeli araba yolları, yeşil tarhlar ile geniş muntazam bir bahçeye giriliyordu. Bahçede biri binanın yan tarafına, ikisi arka cepheye rastlamak üzere üç beyzi ve büyük havuz vardı. Harem ve selamlık daireleri her cephesinden yirmi birer metre genişliğindeydi. İki bölüğü birbirine on metre uzunluğunda bir geçid bağlamaktaydı. Haremin ve selamlığın taksimatı da birbirinin benzeri idi. Dışı kagir ve duvarları kalın olan binanın alt kat pencereleri kavisli ve yüksek bulunuyordu..."*.

Bu belgeye ve cephe çizimine göre (Şekil A.4.77) büyük bir bahçe içinde yer alan, harem ve selamlık daireleri simetrik düzenlenmiş, katları ayıran silmelere ve yarım

---

1881'de Aydın Valisi iken tutuklanarak, Abdülaziz'in ölümünden beş yıl sonra, bu olaydan sorumlu tutulanların yargılandığı Yıldız Mahkemesi'nin kararıyla Taif'e sürgüne gönderilmiş, 1884'te burada öldürülmüştür (Öztuna, 1967, 12.cilt, 61-140).

[454] Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği, 1869-1871 yıllarına rastlamaktadır (Shaw, 1983, 100-101).

daire kemerli pencerelere sahip konak, dönemin paşa konaklarındaki karakteristik özellikleri göstermektedir.

Plan Düzeni ve İç Mekan Kurgusu

Konak, Ayverdi Haritası'ndaki vaziyet planından anlaşıldığı kadarıyla (Şekil A.4.76), kareye yakın dikdörtgen planlı harem ve selamlık kanatlarının, ortada harem-selamlık aksına dik, dikdörtgen planlı bir hacim ile bağlandığı bir plan şemasına sahiptir. Her iki yan kanat ve kanatları bağlayan bölüm, dönem konaklarında rastlanan, yüzeylerin ileri ve geri alınmasıyla oluşturulmuş hareketli bir tasarım anlayışıyla meydana getirilmiştir.

Yan kanatlarda, cephelerde öne çıkarak oluşturulan kısımlar, dikdörtgen planın orta eksenlerine denk gelmektedir. Şehsuvaroğlu (1951c),'nun metni takip edildiğinde, iç mekan kurgusuna ait ipuçları belirlenebilir:

> *"...Her iki bölükte de geniş alt kat sofalarından, çifte merdivenlerle üst kata çıkılıyordu. Ferah bir ölçü ile yapılmış konağın odaları da zevkle döşenmişti. Büyük misafir salonları, kırmızı, pembe, mavi salonlar isimleri ile anılıyordu. Tarihimizde Çerkes Hasan vak'ası diye maruf olan hadise, konağın selamlık tarafında üst katta merdivenden çıkınca sağ tarafa rastlayan ve kırmızı salon ismi verilen odada cereyan etmişti...Midhat Paşa Konağı'nda bu hadiseden sonra iyi hatıralar da yer almış, hürriyet taraftarları ilk kanuni esasimizin bir çok müzakerelerini bu konakta yapmışlardı".*

Bu metne göre yapı, zengin döşenmiş harem ve selamlık daireleri, gösterişli, iki kollu merdivenleri ile, harem ve selamlık dairelerinde sofaya açılan anıtsal merdivenlere sahip, içinde idari işlerin görüşüldüğü büyük paşa konaklarının bir örneğidir.

Yapım Teknikleri ve Malzemeler

Konak, kalın kagir duvarları ile, dönemin prestij belirleyici unsuru olan kagir yapım teknolojisinde gerçekleştirilmiş bir yapıdır.

5. TARİHİ YARIMADA'DA TANZİMAT DÖNEMİ İDARİ YAPILARININ KENTSEL VE MİMARİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tanzimat Dönemi idari yapılarının kentsel ve mimari açıdan değerlendirilmesine başlanmadan önce, yapıların bulunduğu Tarihi Yarımada'nın 19. yüzyılda geçirdiği kentsel dönüşüme kısaca değinilecek, idarecilerin mimarlık ve kent planlamasına yönelik tutumları incelenecektir.

5.1. Dönemin Tarihi Yarımada'yı Etkileyen Mimarlık ve Kent Politikaları

Tarihi Yarımada, sur içinde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Bizans Dönemi yerleşimlerinin üstüne veya yanına inşa edilen yapılarla, İstanbul olarak anılan ana bölge olmuştur. Sarayın, limanın, ticaret bölgesinin ve yoğun konut yerleşiminin bulunduğu bu alan, yüzyıllar boyunca, nüfusu az olan Boğaz kıyıları, Kadıköy, Üsküdar ve Adalar'a göre birincil derecede önem taşımıştır.

Sultan ve idarecilerin dünya görüşü ve siyasal düşüncelerindeki değişim, 19. yüzyılda İstanbul'un kent silueti ve mimari dokusunun yeniden şekillenmesine yön vermiştir. Tanyeli (2007, 264), Tanzimat sonrası bürokratının "ülkeyi sahiplenme, aydınlanmamışları aydınlatma, örneklik etme, kendini ülkenin zihni gibi tahayyül etme" yaklaşım ve alışkanlıklarından bahseder[455]. Bu tutum, bürokrasinin merkezi olan Tarihi Yarımada'nın mimari değişimine de hız kazandırmıştır. Başkentin ilk kez bir bütün

[455] Osmanlı elitinin her dönemde Avrupa ile bir şekilde ilişki içinde olduğunu kaydeden Abou-El-Haj (2000, 118-119), Avrupa'dan belli kültürel örüntülerin benimsenmesinin, sadece yabancı varlığı veya yabancı bir modelin cazibesine kapılmak ile açıklanamayacağını, bu durumun Osmanlı elitinin ihtiyaçlarından kaynaklandığını, bu nedenle Tanzimat reformlarının dış sebeplere değil, dahili kökenlere bağlanması gerektiğini belirtir. Avrupa'nın ticari ve ekonomik rekabeti veya askeri tehditler gibi dış baskıların ötesinde, 19. yüzyılda siyasi değişimi kendi yararlarına gören yönetici sınıf içindeki bir grup, Osmanlı'da değişime yol açan esas önemli faktör olmuştur (Abou-El-Haj, 2000, 124). Tanzimat'ı iki yüz yıllık deneyimler ve soruna özel çözümler zincirinin bir sentezi olarak yorumlayan Abou-El-Haj'a göre (2000, 116-118), hiçbir yeni kurum bir bütün olarak dışarıdan alınmamış, Osmanlı yönetim aygıtındaki makamlar bürokratik uzmanlaşma konusunda içeride duyulan ihtiyacın bir sonucu olarak zaman içinde evrilmişlerdir.

halinde düşünülmesi II. Mahmud döneminde başlamış, Helmuth von Moltke, sultan tarafından İstanbul'a çağrılarak, İstanbul'un ayrıntılı bir haritasını çıkarmak ve sokak örüntüsünü düzeltecek bir plan yapmakla görevlendirilmiştir[456]. Tekeli (1999, 25), Moltke'nin 1836-1837 tarihli, 1/25.000 ölçekli haritasını (Şekil A.5.1), kentsel dokunun ebniye nizamları ile dönüşmeye başlamasının başlangıcı olarak görür, ancak 1845'te Mühendishane-i Berr-i Hümayun öğrencilerinin hazırladığı haritada benzer bir planlama çalışması olmadığını belirtir. Harita çizimi ile kentsel örüntüye verilen önem Tanzimat Dönemi boyunca devam etmiştir. Stolpe, 1863 yılında Abdülaziz'e ithaf ettiği 1/10000 ölçekli haritayı renkli olarak bastırmış ve üzerinde binaları göstermiştir[457]. 1869'da "*Dersaadet ve civarının mükemmel bir haritasının yapılması için komisyon*" teşkil edilmiştir[458].

Şehir düzeni ve yapılaşma ile ilgili kurumların 19. yüzyıldaki gelişimi incelendiğinde, merkezileşme çalışmaları ve nezaret değişiklikleri dikkat çekmektedir. II. Mahmud, Şehreminlik ile Mimarbaşılık işlevlerini Ebniye-i Hassa Müdürlüğü adlı merkezi bir organda toplamış, 1831'de kurulan müdürlük, 1839'da Umur-ı Ticaret ve Nafia Nezareti kurulanca buraya bağlanmıştır[459]. İmar faaliyetleri, daha sonra, bir meclisle ele alınmış[460], 1852'de Ebniye Meclisi'nin işlerinin düzenlenmesi için Ticarethane'de bir komisyon kurulması, ebniye memurlarının maaşlarının, başkentte inşa ve tamir olunan binalardan alınan harçla ödenmesi kararlaştırılmıştır[461].

---

[456] Çelik, 1998, 84.

[457] Şehsuvaroğlu, 1960, 3-4.

[458] 1286 Muharrem 22 / 4 Mayıs 1869 tarihli İ.DH nr. 41123 ve 1286 Safer 13 / 25 Mayıs 1869 tarihli İ.DH nr. 41216. Yapılmasına karar verilen bu harita, Ayverdi'nin 1876-1882 yıllarına tarihlediği harita olabilir.

[459] Batur, 1985, 1047. Mimarbaşı, sarayları, camileri, hayır işlerini veya kamu yapılarını inşa etmek ve onarmakla, Şehreminliği ise bu işlerin finansmanıyla yükümlüydü (Batur, 1985, 1047). Tekeli (1999, 21), Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün 1849'da Nafia Nezareti'ne bağlandığını belirtir. 316 no'lu dipnotta söz konusu kurum değişimlerine değinilmiştir.

[460] Can (2002, 87), bayındırlık işlerini yürütmekle görevli olan Hassa Mimarlar Ocağı'nın 1831-1849 arası Ebniye-i Hassa Müdürlüğü, 1849-1852 arası Ebniye Muavinliği, 1852-1922 arası Ebniye Meclisi İdaresi adlarını alacak şekilde bir yapılanma geçirdiğini belirtmektedir.

[461] 1267 Rebiülâhir 15 / 17 Şubat 1851 tarihli A.}MKT.NZD nr. 51, 1268 Cemaziyelâhir 17 / 8 Nisan 1852 tarihli İ.MVL nr. 8184, 1268 Recep 7 / 27 Nisan 1852 tarihli A.}MKT.MVL nr. 67.

Arşivde, Tanzimat Dönemi'nde mimarlık eğitimi, kagir bina inşa edilmesi, malzemelerin sağlanması ve kentsel kararlar konusunda bulunan belgeler bir tablo halinde düzenlenmiştir (Tablo B.18). Bu dönemde kagir binaların teşvik edilmesi amacıyla, yapı malzemelerinin sağlanmasında kolaylık ve bunların norma tabi tutulması söz konusu olmuştur. 1848'de Darülfünûn ile Sahil Sarayı ve Mühendishane-i Amire binaları için Hasköy harmanlarından satın alınacak tuğlanın fiyatı on para olarak belirlenmiş ve bundan belediye vergisi alınmaması, tuğla boyutlarının Ebniye müdürü tarafından kayıt altına alınarak sınırlandırılması istenmiştir[462]. 1852'de yangınlardan sonra binaların kagir olarak inşa edilmesine[463], 1860'da binaların yapımında kullanılmak üzere mücuf tuğla üretimi için imtiyaz verilmesine[464], 1864'te "Avrupakâri tuğla" üretimi için bir fırın inşa edilmesine[465], 1869'da kagir binalar için taş, tuğla ve kireç gibi malzemeden gümrük vergisi alınmamasına karar verilmiştir[466].

İstanbul'da Tanzimat'ın ivmesi ve Kırım Savaşı'nın neden olduğu Batı ile etkileşim, geleneksel payitahttan çağdaş bir kente geçiş sürecinde ilk girişimlerin başlamasını sağlamıştır[467].1855'de ilk belediye örgütü olan Şehremaneti, üç ay sonra da, en önemli

---

[462] 1264 Muharrem 25 / 2 Ocak 1848 tarihli İ.MSM nr. 684.

[463] 1268 Zilkade 13 / 29 Ağustos 1852 tarihli İ.MVL nr. 8855.

[464] 1277 Safer 5 / 23 Ağustos 1860 tarihli İ.MVL nr. 19311.

[465] 1281 Cemaziyelâhir 14 / 14 Kasım 1864 tarihli İ.MVL nr. 23413.

[466] 1285 Şevval 10 / 24 Ocak 1869 tarihli İ.ŞD nr. 557.

[467] Kırım Savaşı sonrasında, İstanbul'da iki farklı kültür, iki değişik maddi uygarlık meydana gelmiş, Altıncı Daire'nin kurulmasıyla, standartlardaki farklılıklar ön plana geçmiştir (Toprak, 1989b, 32). Savaş sırasında İngiliz, Fransız ve Sard kuvvetlerinin İstanbul'a gelmesiyle ordunun yiyecek ihtiyacını sağlayan azınlık tüccarları büyük kazanç sağlamışlar, Tepebaşı'nda bugün otel olarak kullanılan binalar bu aileler tarafından inşa edilmiştir (Dirimtekin, 1972, 4). Batı ile ilişkisi daha fazla olan Gayrimüslim tebaa, Batılı hayat tarzına daha çabuk yönelmiştir. Bu hayat tarzının gerektirdiği konut biçimi olan apartman da 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, Pangaltı'dan başlayarak Taksim, Pera'nın omurgasını oluşturan Cadde-i Kebir (bugünkü İstiklal Caddesi), onun bir yanında Cihangir-Sıraselviler, öbür yanında Tarlabaşı, daha ileride Tepebaşı, Tünel'den aşağı doğru Kazancı Yokuşu ve Şişhane Yokuşu ile Galata'ya inen bölgede, çok sayıda apartman yapımına başlanmıştır. Öte yandan ticarette de bir biçim değişikliği yaşanmış, değişen işlevle birlikte "iş hanı" adında yeni bir yapı türü oluşmaya başlamıştır. Önceleri ticaret Kapalıçarşı'da veya Eminönü'nden Mahmutpaşa'ya uzanan yamaç üzerindeki hanlardayken, yeni tüccarlar ve diğer iş sahipleri, yeni iş hanlarında oda tutmaya başlamışlar, Galata'dan başlayıp karşı tarafta Eminönü'nden Mercan'a, Mahmutpaşa'ya kadar olan bölgede iş hanları inşa edilmiştir (http://www.obarsiv.com/vct_0506_hasan_kuruyazici.html).

işlerinden biri sokakların kaldırımlanması olan İntizam-ı Belde komisyonu kurulmuş, 1858'de bağımsız yapıya sahip Beyoğlu'ndaki Altıncı Daire-i Belediye[468] göreve başlamıştır[469]. Altıncı Daire, 1858-1870 arasında, Galata'da bütün yeniden planlama projelerini üstlenmiştir. Bu dönemde Altıncı Daire'nin gerçekleştirdiği önemli projeler arasında, 1858'de uluslararası bir ticaret bölgesi olma yolunda önemi giderek artan Karaköy'de meydanın, 1869'da Taksim-Pangaltı hattındaki geniş caddenin, aynı yıl Taksim Parkı'nın açılması, 1863'ten itibaren Galata surlarının yıkılması[470] ve sur hattı üzerinde caddeler yapılması[471], Karaköy'den Tophane'ye uzanan Galata Caddesi'nin genişletilip düzenlenmesi ve Şişhane Meydanı'nın meydana getirilmesi sayılabilir. Altıncı Daire'nin 1868 bütçesinde kendisine yeni bir makam binası yaptırması için ödenek ayrılmış ve bina meydanın ortasına yerleştirilmiştir[472]. Çelik (1998, 59), Paris'e özgü biçimleri yansıtan yapının, Paris'te olduğu gibi caddelerin anıtlarla noktalanması anlayışına da uygun olduğunu kaydetmektedir. Tüm bu düzenlemeler ve Beyoğlu tarafında mağazalar, ticaret ve depolama alanlarının belli bölgelerde toplanmasıyla, İstanbul iki merkezli bir metropol haline gelmiştir[473].

Haliç'in karşı yakasında bu gelişmeler olurken, şehrin çekirdeğini oluşturan Tarihi Yarımada da bir değişim sürecinden geçmiştir. Mustafa Reşid Paşa'nın büyükelçi olarak bulunduğu Londra'dan 1836'da II. Mahmud'a gönderdiği mektupta, evlerin kagir, yolların hendese (geometri) kurallarına göre yapılması gerektiği şeklindeki önerilerinin resmi bir metinde yer almasının ilk örneği, 17 Mayıs 1839 ilmühaberidir. Bu metinde, İstanbul'da artık "resimsiz ahşap" evlerin yapılmaması gerektiği, "*Bâb-ı Hümayun'dan*

[468] 1280 Cemaziyelevvel 27 / 9 Kasım 1863 tarihli İ.MMS nr. 1186'da belediye işlerini görmek üzere teşkilatlanan Altıncı Daire-i Belediye'den bahsedilmektedir.

[469] Kuban, 1970, 45.

[470] İ.DH. nr. 36789 ve İ.MVL nr. 22492'de surların engelleyici konumu üzerinde durularak yıkılmaları emredilmiş ve yıkım ile ortaya çıkacak malzeme ve arsaların belediyeye önemli bir gelir sağlayacağından, bu arazinin yolları genişletmek ve yeni binalar yapmak için gerekli olduğundan bahsedilmiştir (Çelik, 1998, 58).

[471] Batıda Galata Yenikapı Caddesi, Şişhane Sokak, kuzeyde Büyük Hendek Sokak ve doğuda Boğazkesen Caddesi kullanıma açılmıştır (Çelik, 1998, 58-59).

[472] Çelik, 1998, 57-59.

[473] Ortaylı, 1977, 95.

Divanyolu'yla Aksaray'a ve oradan Silivri ve Mevlevihane kapılarına ve Sultan Bayezid'den Edirnekapısı'na ve Ciharşenbe (Çarşamba) pazarından geçilerek Eğrikapı'ya ve Kadırga limanından Yedikule'ye ve dahil-i surdan Bağçekapısı'ndan bida ile (başlayarak) Eyyüp el-Ensari...civarına varınca" açılacak yolların 20 zira (15.20m) genişliğinde olacağı, iki yanına ağaç dikileceği ve dörder ziralık (3.04m) yaya kaldırımları bırakılarak 12 zira (9.12m) genişliğindeki şosenin at ve arabalara ait olacağı, diğer yolların 15 zira (11.40m) ya da en az 10 zira (7.60m) genişliğinde olacağı ve çıkmaz sokak yapılmayacağı yönündeki ifadelerle bir kent planı çizilmiştir[474].

1839 tarihli İlmühaber'deki anlayış, 1848'de yalnız İstanbul'da geçerli olmak üzere Ebniye Nizamnamesi ve Ebniye Beyannamesi'nin ve 1849 tarihli Ebniye Nizamnamesi'nin çıkarılmasıyla yasal bir çerçeveye kavuşmuş, toplam 748 binanın yandığı Aksaray yangınından sonra yapılan restorasyonda bu nizamnameler esas alınmıştır[475]. 1856 tarihli Aksaray yangınını İstanbul'un kent dokusunun yeniden şekillenmesinde önemli bir dönemeç olarak kabul eden Çelik (1998, 45), hükümetin, Mustafa Reşid Paşa'nın kentin çağdaşlaşmasında Avrupalı uzmanlar istihdam etme politikasına uyarak, İtalyan mühendis Luigi Storari'yi bölgenin yeniden imarı ile görevlendirdiğini kaydetmektedir. Mahallenin organik sokak dokusunu yeniden düzenleyen Storari, tam bir grid sistem yerleştirememiş ancak ana arter Aksaray Caddesi'ni 9.50m. genişliğe getirerek üzerinde meydan havasında üç kavşak yaratmış, en dar sokağı 6.00m. genişliğinde bırakmıştır[476] . 19. yüzyılda, çok sayıdaki yeni imar yönetmeliklerine rağmen, toplu bir dönüşüm planı olmamasına dikkat çeken Cerasi (2006, 152), değişiklik gerektiren ya da değiştirilmesi yönünde irade gösterilen kentsel olayların tek tek halledildiğini ifade etmektedir.

Kentin geniş bir bölgesini etkileyen büyük 1848 ve 1863 yangınlarından sonra, yeni imar yönetmelikleri ile asgari sokak genişlikleri arttırılmış ve yangından zarar görmüş ahşap evlerin yerine taş ve tuğla binalar yapılması yönünde yönetmelikler çıkarılmıştır. Parsel bölünmesiyle ilgili, yeni blokların geometrik açıdan düzenlenmesine ilişkin

[474] Yerasimos, 1996, 50.

[475] Tekeli, 1999, 24-25.

[476] Çelik, 1998, 46.

normlar getiren temel yönetmelik 1863 yangınlarından sonra çıkmıştır[477]. Kent planlaması ve inşaat faaliyetlerini düzenleyen ilk nizamnamenin çıktığı 1848 yılından, 1882 yılına kadar başlıca altı nizamname çıkarılmıştır[478].

18 Eylül 1865'te Hocapaşa semtinde başlayan bir yangın, güneyde Marmara Denizi, kuzeyde Haliç, Batı'da Bayezid Külliyesi, doğuda saray surları ile Ayasofya-Sultanahmet aksı arasındaki geniş bölgeyi mahvetmiş ve yangında tahrip olan bölge öncelikli olmak üzere kentsel çağdaş planlama çalışmalarından sorumlu olmak üzere Islahat-ı Turuk Komisyonu kurulmuştur. Komisyon, tuğla ve çimento üreten bir fabrika kurmuş, yeniden inşa için bu malzemeleri alanlardan vergi alınmamış, özel fabrikaların ürettiği tuğla ve çimentodan alınan vergi de kaldırılmıştır[479].

1865-1869 yılları arasında görev yapan komisyon, o zamana kadar İstanbul'da görülmemiş ölçüde yoğun bir kentsel planlama ile Haliç'in iki yakasında başlıca arterleri oluşturmuş[480], önemli anıtların çevresini açmış ve geniş çaplı altyapı faaliyetleri[481] gerçekleştirmiştir. Ana arter olan Divanyolu'nun 19m. (Şekil A.5.2), ikincil arterler olan Sirkeci İskelesi-Bâbıâli arasındaki Aziziye Caddesi, Bâbıâli-Divanyolu arasındaki Mahmudiye Caddesi, kuzey-güney ekseninde Divanyolu'nu Kadırga'ya bağlayan Kumkapı Caddesi ile Nuruosmaniye Camii-Mahmudiye Caddesi arasındaki Nuruosmaniye Caddesi'nin 12.20m. genişliğinde, üçüncü bir sokak ağının ise 11.50-6.00m. arasında değişen genişliklerde olması (Şekil A.5.3) kararlaştırılmıştır[482]. Bu çalışmalar kapsamında, Çemberlitaş Hamamı'nın kubbesinin bir bölümü ile Atik Ali Paşa Medresesi'nin bir bölümünün kesilmesi, Köprülü Külliyesi'nün türbesinin sökülüp

[477] Cerasi, 2006, 152.

[478] 1848 Ebniye Nizamnamesi, 1858 Sokaklara Dair Nizamname, 1863 Turuk ve Ebniye Nizamnamesi, 1875 İstanbul ve Belde-i Selase'de Yapılacak Ebniyenin Suret-i İnşaiyesine Dair Nizamname, 1877 Dersaadet Belediye Kanunu ve 1882 Ebniye Kanunu (Çelik, 1998, 42). Nizamnemelerle ilgili geniş bilgi için bkz. Ergin, 1995 (1922).

[479] Çelik 1998, 49.

[480] 1286 Safer 13 / 25 Mayıs 1869 tarihli İ.DH nr. 41216, harita tanzimi ve yolların tamiri konusundadır.

[481] 1283 Şaban 2 / 10 Aralık 1866 tarihli İ.MVL nr. 25363, 1283 Zilkade 20 / 26 Mart 1867 tarihli İ.MVL nr. 25594'de Bâbıâli suyollarının tamirinden bahsedilmektedir.

[482] Çelik 1998, 48.

geri alınmasıyla Divanyolu genişletilmiş (Şekil A.5.4), Ayasofya, Firuz Ağa Camii ile Konstantinos Sütunu'nun (Çemberlitaş) çevresi yapılardan temizlenmiş[483], Ayasofya önünde bir meydan oluşturulmuş, ayrıca Beyazıt Meydanı açılarak Divanyolu'na bağlanmış[484], kaldırım inşaatları gerçekleştirilmiştir[485]. Yolların bu şekilde düzenlenmesi ile ana cadde ve meydanların oluşturulması, eski Divanyolu[486] aksının çağdaş bir görünüme kavuşmasını sağlamıştır.

Divanyolu'nun Ayasofya'dan Çarşıkapı'ya kadar uzandığını kaydeden ve Ayasofya'dan Edirnekapı'ya kadar, tören alaylarının geçtiği, vakıf eserleriyle çevrelenmiş arteri de "Divan Ekseni" olarak adlandıran Cerasi (2006, 22), bu eksenin kentleşme yaratan özelliğine dikkat çeker. Cerasi'ye (2006, 88-91) göre, eksende yer alan, 16. yüzyıldan beri Hipodrom-Kadırga'dan (Sultanahmet), yukarıya Beyazıt ile Süleymaniye'ye ve aşağıya Bozdoğan Kemeri'nin kuzeyine, Vefa'ya kadar olan alanda yer değiştiren, resmi birer daire ve ikametgah durumundaki paşa konakları, çevresinde trafiği, ticareti ve her türlü kentsel faaliyeti teşvik etmiştir.

1880-1920 yılları arasında, kentin merkezi modernleşme alanının, Beyoğlu-Taksim'in öncüsü olan Şehzadebaşı-Firuzağa bölgesi olduğunu ifade eden Cerasi (2006, 76-77), işlevsel-siyasi ağırlığın Topkapı-Ayasofya-Çemberlitaş güzergahından, giderek Bâbıâli-Çemberlitaş güzergahına kaydığını belirtir ve bu dönüşümün ilk adımı olarak, Tanzimat'ın yeni odaklarını, hükümet merkezi ile modern kentsel işlevlerin dinamik cephelerini birleştiren, topografya ve sembolizmde bir eksenden ötekine geçişi vurgulayan II. Mahmud'un türbe kompleksini[487] belirler. Akın (1993, 123-129) da, 11

[483] Çemberlitaş restorasyonu ve çevre düzenlemesi Barborini tarafından yapılmıştır (Can, 1993, 202).

[484] Çelik 1998, 49-52.

[485] 1283 Cemaziyelevvel 22 / 1 Kasım 1866 tarihli İ.MVL nr. 25283, 1284 Safer 15 / 18 Haziran 1867 tarihli İ.DH nr. 39291'de Beyazıt Meydanı kaldırım düzenlemesi ile ilgili kararlar bulunmaktadır.

[486] Bizans zamanında çok daha geniş olduğu düşünülen, Sultanahmet'ten başlayıp, Çemberlitaş, Beyazıt ve Aksaray'daki forumlardan geçtikten sonra Yedikule'deki Altın Kapı'ya kadar uzanan, şehrin ana arterlerinden biri olan yol, Osmanlı döneminde kullanım sırasında taşmalarla yavaş yavaş 4-5 metre genişliğe inmiştir (http://www.obarsiv.com/vct_0506_hasan_kuruyazici.html).

[487] Goodwin (1977, 8), Osmanlı'nın klasik dönemine veya Barok ve Lale dönemlerinin hoş zarafetine ait olmayan klasik detaylara ve ağır bir kasnağa sahip II. Mahmud türbesini, şehre Batılı yaklaşımın tatmin etmeyen bir temsilcisi olarak değerlendirir.

Kasım 1840'da açılan türbe kompleksinin Divanyolu üzerindeki duvarının varolan hizadan geri çekilerek inşa edilmiş olmasını, Tarihi Yarımada'da planlı imarın ve geometrinin ilk müdahalesi olarak ifade eder, nitekim imar faaliyetleri esnasında türbe duvarı belirleyici hiza olarak ele alınmış, Çemberlitaş Hamamı'nın türbe duvarından önde kalan kısmı kesilmiştir (Şekil A.5.4). Bölgenin işlevsel-siyasi öneminin artması, 1865 yangınından sonra tekrar düzenlenerek açılan caddelerin kent planlamasına ve şehir hayatına kazandırdığı olumlu etki ile doğru orantılıdır.

19. yüzyıl İstanbul'una ulaşım teknolojisi yönünden bakıldığında, Tanzimat sonrasında, Tarihi Yarımada'nın gelişmeye başlayan Karaköy yakasına bağlandığı, kent çapında modern taşımacılık hizmetlerinin kurulmaya başlandığı görülmektedir. 1836'da II. Mahmud zamanında Unkapanı-Azapkapı arasında yaptırılan ahşap yaya köprüsüne[488] ek olarak, 1845'te Abdülmecid'in annesi Bezmialem Sultan tarafından ahşap Galata (Karaköy) Köprüsü yapılmış, 1863'te yenilenen köprünün yerine 1870'te dubalı bir köprü yerleştirilmiştir. Modern İstanbul imajına katkı sağlayan Galata Köprüsü, aynı zamanda kentin Avrupalı ve Türk kesimlerini birleştiren bir simge olarak görülmüştür[489].

1840'larda Boğaz'da Rus ve İngiliz gemileri hizmet görmüş, 1844'te hükümet yaz aylarında kalabalık köyler için Boğaz seferi yapacak iki vapur ayırmış, düzenli Üsküdar seferleri ise 1845 yılında başlamıştır. 1850'de devlet ileri gelenlerinin katkısıyla, altı vapurla kurulan Şirket-i Hayriye, vapur sayısını on ikiye çıkararak düzenli deniz ulaşımını sağlamış, Kabataş-Üsküdar araba vapurları 1858 yılında hizmete açılmıştır. İlk atlı tramvay seferi 1869'da kurulmuştur. 1874'te açılan Edirne-İstanbul demiryolu, Abdülaziz'in izniyle Sirkeci-Ahırkapı arasındaki surların yıkılmasına ve Topkapı Sarayı'nın deniz ile ilişkisini keserek, İncili Köşk de dahil olmak üzere sahildeki bazı köşk ve kasırların ortadan kaldırılmasına yol açmıştır[490]. Karaköy'ün aktif bir iş bölgesi

[488] 1841-1844 arasındaki dönemde İstanbul'da olan Charles White, Nusretiye (Haliç) Köprüsü olarak adlandırılan, küçük kayık ve gemilerin geçmesi için kemerli, daha büyük gemiler için de güney tarafı açılır kapanır yapılan bu köprünün uzunluğunu 450 m., genişliğini 9m. olarak belirtir ve planının bir Rum'a ait olduğunu kaydeder (Genç, 1999, 38).

[489] Kuban, 2000, 358-359.

[490] Kuban, 1970, 44.

haline gelmesi ve Beyoğlu konut bölgesiyle ilişkisinin yoğunlaşması üzerine 1869'da Avrupa'nın ilk metrolarından biri olan tünel de işletmeye açılmıştır[491].

Tarihi Yarımada'da idari işlerin yoğunlaştığı alan ve aksların, özel mülkiyete verilmeyerek korunduğu gözlenmektedir. 1857 tarihli bir belgede[492], "*Bahçekapısı İskelesi yakınındaki meydana ebniye-i miriye haricinde bina inşaatına ruhsat verilmemesi*" yönünde bir kararla, Bahçekapısı semti iskelesi çevresinin, devlete ait bir alan olarak, özel mülkiyete açılmayacak şekilde korunması kararlaştırılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde mimarlık eğitimine verilen önem, Batılılaşmanın getirdiği şartlar ve yoğun imar faaliyetleri sonucunda artmış; ayrıca mimarlıkla ilgili metinlerin ilk örnekleri verilmeye başlanmıştır. 1835'de kurulan Mekteb-i Harbiye, Hassa Mimarlar Ocağı ve Mühendishane'den sonra, askeri mimarlık eğitiminin verildiği en önemli kurum olmuş, 1867-1868 yılında yapılan düzenleme ile, istihkâm, topografya, yol derslerinin yanına, doğrudan mimarlıkla ilgili dersler eklenmiştir[493].

1290 / 1873'te Edhem Paşa, Montani Efendi ve Bogos Taşıyan Efendi'nin hazırladığı *Usul-u Mimari-i Osmani* adlı metin ve çizim paftalarını içeren kitabın, Osmanlı mimarlığını tarihsel bir noktada konumlandırdığını ve ilk defa mimarlık söylemi içeren bir anlatı formatı yarattığını kaydeden Tanyeli (1996a, 86-87), bu kitaptan sonra, 1291-1292 /1875-1876'da Leclerc adlı bir Belçikalı tarafından yazılan "*Fenn-i Mimari*" adlı teknik el kitabının, İstanbul dışındaki tüm resmi yapı gereksinmesini karşılayan tasarımcı-uygulamacı piyade ve süvari subaylarına yönelik olduğunu dile getirmektedir.

Mustafa Reşid Paşa'nın II. Mahmud'a gönderdiği mektupta tavsiye ettiği gibi gençlerin mimari eğitim için Avrupa'ya gönderilmesi gerçekleşmiş, Nigoğos ve Sarkis Balyan ile birlikte bir kaç genç daha Paris'e gönderilmiştir[494]. Gençler iş öğrenmek amacıyla

---

[491] Ortaylı, 1977, 95.

[492] 1274 Muharrem 21 / 11 Eylül 1857 tarihli A.}MKT.NZD nr. 98. Şehremaneti'nin de bu bölgede olması kararı etkilemiş olmalıdır.

[493] Çiftçi, 2004, 34. Bu dersler, 3. sınıfta "inşaat-ı âliye" (yüksek inşaat), "mi'mari-i âliye" (yüksek mimarlık), köprücülük, 4. sınıfta "inşaat-ı âliye-i mi'mari" dir (Tanyeli, 1995, 39-40).

[494] Tuğlacı, 1993, 172, 205, 239. Kendi imkanlarıyla Batı'da eğitim alan gayrimüslimler haricinde, devlet tarafından eğitim için yurtdışına gönderilen öğrenciler arasında, mimarlık eğitimi için gönderildiği belgelenen sadece bir kişi bulunmaktadır. 1839-1876 yılları arasında eğitim için Fransa'ya gönderilen 244

yabancı mimarların yanına da verilmekte, mimarlık öğreniminin geliştirilmesi için tedbirler alınmaktadır. 1848'de, "*ebniye-i hassa hülafasından beş kişinin mimarlık fenni öğrenmek amacıyla İngiltere Sefareti mimarı Mösyö İsmen'in maiyetine verilmesi*"[495], 1870'de "*hendese ve mimari tahsili için tedbir alınması*"[496], 1877'de "*dersaadette ressamlık ve mimarlık eğitimi verecek bir okul açılması*"[497] kararlaştırılmıştır. 1877'deki karar, büyük olasılıkla, Sanayi-i Nefise Mektebi[498]'nin açılması ile sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devleti Tanzimat Dönemi'nde, İstanbul'da uluslararası bir sergi düzenlemiş, 1863'de gerçekleşen sergi sayesinde Tarihi Yarımada modern bir sergiye ev sahipliği yaparak ön plana çıkmıştır. At Meydanı'nda kurulan ve hükümet tarafından "tarz-ı cedid" (yeni tarz) olarak inşası istenen sergi binasının mimarisinin Bourgeois, iç mekan tasarımının Parvillée'e ait olduğunu belirten Çelik (2004, 150), deri eşya, tarım, sanayi, madencilik ve dokuma ürünlerinin bulunduğu sergide maketler, haritalar ve çizimlerin de yer aldığını kaydeder ve 1851, 1862 Londra, 1853 New York ve 1855 Paris Sergileri'nden sonra düzenlenen bu yoğun katılımlı serginin erken tarihine dikkat çeker. Sergi binasının iki Fransız tarafından, oryantalist etkili biçimde tasarlanması, dönemin eklektik mimari atmosferini ortaya koymaktadır. Tanzimat Dönemi'nde sultan ve idareciler, Avrupa mimarisi ile, özellikle Fransa'nın tarihi yapıları ile de ilgilenmişlerdir. Arşivden derlenen bilgilere göre, Abdülmecid'e, Beykeri adlı mühendis tarafından Paris'in büyük binalarının resimleri takdim edilmiş[499], Âli Paşa'ya sadrazam olduğu

---

öğrencinin 73'ünün gayrimüslim olduğunu kaydeden Şişman (2004, 85, 101), bunlardan sadece Nikola Alambi adındaki öğrencinin mimarlık eğitimi için gönderildiğini, ancak bu öğrencinin de sağlık nedeniyle eğitimini tamamlayamadan döndüğünü belirtmektedir.

[495] 1264 Rebiülâhir 23 / 29 Mart 1848 tarihli İ.MVL nr. 2899. 1264 Rebiülevvel 2 / 7 Şubat 1848 tarihli İ.HR nr. 2052'de "*Tanzimat yönetiminin isteği üzerine İngiliz mimar William James Smith'in beş Türk gencini yetiştirmek üzere yanına aldığı*" belirtilmektedir . Bu iki belgenin yakın tarihleri göz önüne alındığında, Mösyö İsmen'in mimar Smith olduğu anlaşılmaktadır.

[496] 1286 Zilkade 13 / 14 Şubat 1870 tarihli İ.DH nr. 42296.

[497] 1294 Şevval 10 / 18 Ekim 1877 tarihli İ.MMS nr. 2666.

[498] Mektebin Topkapı Sarayı'nın kuzey tarafında Haliç'e bakan yamaçta, Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde bulunan okul binası, aynı zamanda okulun ilk mimarlık hocası olarak görev yapan Alexandre Vallury tarafından 1882'de tasarlanıp inşa edilmiştir (Batur, 1994f, 447-448).

[499] 4 Ocak 1851 tarihli HR.TO nr. 13.

dönemde, Paris'teki *Tarihi Anıtlar Komisyonu Arşivi* tarafından bazı kilise, otel ve şatolara ait plan, cephe ve bezeme detaylarını gösteren bir katalog gönderilmiştir[500].

Bu dönemde askeri binaların ve hükümet dairelerinin inşaatında, mali darlık nedeniyle, gereksiz bezemeden sakınan, fonksiyonalist bir yaklaşım gözlenmektedir. Arşivde, ülke çapındaki devlet binalarının yapımında masraf yapılmamasına dair kararlar[501] bulunmaktadır. Konuyla ilgili belgelerden birinin çevirisi şu şekildedir:

> *"Meclis-i Vâlâdan kaleme alınıp manzur-ı şevket-mevfur-ı Hazret-i Pâdişâhî buyurulmak için arz ve takdîm kılınan mazbata mealinden müstefâd olduğu vecihle saye-i şevket-vaye-i Cenâb-ı Cihân-bânîde bil-icap tamir ve inşa olunmakta olan kışla ve karakolhane ve vali konakları vesair hükûmet mahalli gibi ebniye-i miriyenin nizam-ı carisine tevfikan eğer ki keşf ve münakasası maddelerine dikkat olunarak bil-istîzân muktezâları icra olunagelmekte ise de biraz vakitten beri yapılan ebniye masârifi hadd-i nisabını geçmekte olduğundan ve bu makule ebniyede asıl iltizam olunacak köşede yapılacak binanın metanet ve resaneti ve bi-lüzum tezyinat ile masârif-i zaide vukû' bulmaması ve kışla ve karakolhane ve hastane olduğu halde derunlarında bulunacak asakir-i Hazret-i Şâhânenin rahat ve huzurlarını mûceb olacak sûretle kullanışlı olması kaziyesi bulunduğundan ba'de-ez-în buralarının esası ve usul-ı ittihâzıyla vukû' bulacak keşiflerde kaffe-i memurin taraflarından dikkat olunarak bila-mucep emval-i hazînenin telef ve serften vikayesine ihtimam kılınmasının ve keşf-i sanisinde bazı esbab ve itizarat ile masârifinin ziyadelenmesine sebep verilmeyerek her halde kaide-i tasarrufiyeye riayet ve ona göre inşasına mübaşeret olunmasının iktizâ eden mahallerde kaydıyla ilmuhaberlerinin itası hususunun Mâliye ve Ticaret nezaretlerine havalesiyle keyfiyetin taşra memurlarıyla ordu-yu hümâyûnlar müşiranı hazeratına dahî umumen tavsiye ve işar olunması tezekkür kılınmış ise de ol bâbda her ne vecihle irâde-i seniyye-i Cenâb-ı Mülûkâne müteallik buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı Efendim Fi 5 Rebiülevvel sene 69"*

Bu belgeye göre[502], tamir ve inşa olunmakta olan kışla, karakolhane, vali konağı, hükümet dairesi gibi devlete ait binaların inşaat masrafları artmış olduğu için, geçerli kanuna uygun keşif ve ihale maddelerine dikkat edilmesi, yapılacak binanın sağlam ve dayanıklı olması, gereksiz bezeme ile masrafın arttırılmaması, kışla, karakol ve hastanelerin askerin rahatını sağlayacak şekilde kullanışlı yapılması, ikinci keşifte masrafının artmasına izin verilmemesi istenmektedir.

Tarihi Yarımada'nın, hızla gelişmekte olan Haliç'in diğer yakası ile trafiğinin yoğunlaştığı Tanzimat Dönemi'nde (Şekil A.5.5) kent çapında imar faaliyetlerinin arttığı, yangınların kentin yeniden düzenlenmesinde büyük rol oynadığı ve kagir yapım

[500] BOA, Plan-Proje Kataloğu nr. 821.

[501] 1269 Rebiülevvel 23 / 4 Ocak 1853 tarihli A.}MKT.MVL nr.53.

[502] 1269 Rebiülevvel 5 / 17 Aralık 1852 tarihli İ.MVL nr. 9539.

tekniklerinin yaygınlaşması için çaba harcandığı gözlenmektedir. İdarecilerin Avrupa başkentleri düzeyinde bir çevre yaratma istekleri sonucunda yabancı mimar ve mühendisler şehrin imarı için görevlendirilmiştir. Başkentte kararlı bir şekilde ele alınan altyapı, yol ve meydanların düzenlenmesi çalışmaları ile beraber mimarlık öğrenimine yönelik tedbirler de düşünülmeye başlanmıştır. Bu dönemde ülkede devlet eliyle yapılan askeri ve idari binaların, mali nedenlerle işleve yönelik, pragmatist bir tavırla gerçekleştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

5.2. İdari Yapıların Değerlendirmesi

Tarihi Yarımada'da bulunan ve idari amaçla kullanılan binalar ile paşa konakları, kent içindeki yayılımları açısından kronolojik sırayla ele alındıktan sonra, önceki bölümlerde ortaya konan bilgiler ışığında, topografik konumlanma (EK D), kütle etkisi, plan özellikleri, cephe biçimlenmesi, mimari üslup, iç mekan kurgusu, bezeme programı, yapım teknikleri ve malzemeler yönünden karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmiştir.

5.2.1. İdari Yapıların Kent İçindeki Yayılımı

Osmanlılarda, idari makamların bulundukları mekanlar, kapı (bâb) olarak adlandırılmıştır. Tanzimat Dönemi öncesinde, 1826'da yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar, idari yapılar, sadrazamın konutu ve aynı zamanda diğer devlet adamları ile birlikte çalışma mekanı olan Bâbıâli (Yüce Kapı), mali işlerin takip edildiği Bâbı-ı Defterdari (Defterdar Kapısı)[503], Kasımpaşa'da bulunan Kaptanpaşa[504] Dairesi, Yeniçeri

[503] Ergin (1977, 74), ilk Defterdar Kapısı'nın Binbirdirek üstündeki Fazlı Paşa Sarayı olduğunu, sonradan Yerebatan Sarayı üzerindeki eski Şehremaneti ve Zaptiye Kapısı'nın bu amaçla kullanıldığını belirtmektedir, burası Köprülü Mehmet Paşa Konağı olup, Cevdet Tasnifi 672 no'lu belgeye göre, 1173 / 1759-1760'ta Defterdar Kapısı olmak üzere onarılmıştır. Bu bina 1839'da terkedilmiş ve Bâb-ı Hümayun bitişiğindeki bina Defterdar Kapısı olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1841-1844 yılları arasında İstanbul'da bulunan Charles White da, sarayın dış avlusunda, St. Irene Kilisesi arkasındaki binayı Defterdar Kapısı olarak tanımlamaktadır (Genç, 1999, 42). Mekteb-i Maarifi Adliye olmak üzere tamir edilen eski bina ise, Bâbıâli'nin yanmasıyla Dahiliye Nezareti'ne verilmiştir (Ergin, 1977, 74). Bu bina sonradan Eski Ticarethane adını almış, Zaptiye ve Şehremaneti'nin kullanımına ayrılmıştır.

[504] Osmanlı Devleti'nde, deniz kuvvetlerinin en yüksek askeri ve mülki amiri olan Kaptanpaşa'nın tersanede bulunan ikamet yeri Divanhâne idi ve hükümdarlar tersaneyi ziyarete gittiklerinde burada otururlardı; Kaptanpaşa ünvanı, 1867'de Bahriye Nezareti'nin kurulmasına kadar devam etmiştir (Sertoğlu, 1986, 172).

Ağası'nın mekanı olan Ağakapısı[505] olmuştur. Vezir konaklarının selamlıklarında bazı geceler meclis toplantıları yapılmaktadır.

Şeyhülislam ve şehrin Belediye başkanı ve en yüksek yargıcı sayılan İstanbul Kadısı bile, özel konutları nerede ise orayı makam ofisi olarak kullanmaktadırlar. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra, Ağakapısı, Şeyhülislamlık kullanımına verilerek Bâb-ı Meşihat adını almış[506], Meşihat Makamı ve Fetva Dairesi, 19. yüzyılın bürokratik gelişmesinin bir sonucu olarak, daimi bir çalışma mekanı kazanmıştır[507].

Beyazıt'ta Eski Saray'ın bulunduğu alan ise Bâb-ı Seraskeri adıyla Seraskerliğe ayrılmıştır. Bâbıâli'nin 1826 yangınında yanmasıyla, devlet işleri bir süre Bâb-ı Meşihat olarak hazırlanmakta olan Ağakapısı'nda görülmüş, 1839 yangınında ise, Necip Efendi Konağı'nda bir hafta kadar çalışıldıktan sonra, Bâbıâli Binası 1844'te tamamlanana dek, Defterdar Kapısı'na geçilmiştir. Defterdar Kapısı olarak kullanılan bina, Tanzimat Dönemi'nde onarılarak idari birimlere hizmet vermiştir.

Tanzimat Dönemi'nde yerleştirilmek istenen Batılı zihniyet yapısı ve düzen kapsamında, Mustafa Reşid Paşa'nın İngiltere Elçiliği'nde görevliyken kaleme aldığı kagir yapıların teşvik edilmesi yönündeki yazılarının da etkisiyle, İstanbul Beyoğlu'nda Rus Elçilik Binası (Şekil A.5.6) inşaatını yürüten Mimar Gaspare Fossati'ye, kagir yapıda ilk örnek olmak üzere, Bâb-ı Seraskeri hastanesinin projelendirilip inşa edilmesi görevi verilmiştir. Aynı dönemde Fossati[508], Eminönü'nde kagir bir yapı olarak Limon İskelesi Karakolu'nu (Şekil A.5.7) inşa etmiştir[509]. 1843'te yapımı sağlanan bu iki bina, 1848

[505] Kasımpaşa'da bulunan Kaptanpaşa dairesini ve Süleymaniye'deki Ağakapısını genel bürokrasi içinde kuraldışı durumlar olarak değerlendiren Ortaylı (1977, 84), Kapıkulu askerlerinin komutanı olan ve asayiş işleriyle görevli Yeniçeri Ağası'nın makamının, yönetim bölgesi olmaktan çok, iş merkezine giren Süleymaniye'de yer almasının polis fonksiyonuyla ilgili olduğunu belirtir.

[506] 1836'da kadı ve kazaskerler de buraya taşınmıştır (İpşirli, 1988a, 363).

[507] Kurumla ilgili kalemlerin ve dolayısıyla arşiv malzemesinin artmasıyla, 19. yüzyıl içinde ek binalarla genişletilmiş, bir çok yenileme görmüş bir kompleks olan Bâb-ı Fetva binalar grubundaki orijinal yapılardan bugüne sadece anıtsal giriş kapısı ve iki yanındaki kagir arşiv binaları ulaşmıştır.

[508] Gaspare Fossati'nin kardeşiyle birlikte, İstanbul'un imarına ve yangınlara karşı önlem olarak kagir yapı üretimine önem veren Mustafa Reşid Paşa başta olmak üzere Tanzimat erkanı tarafından, özel ve kurumsal yapı ihtiyacını karşılamak üzere görevlendirildiğini belirten Can (1994d, 326), Fossati'lerin bu dönemdeki hızlı yapılaşma sürecine elliden fazla proje ile katıldığını kaydetmektedir.

[509] Can, 1994d, 326.

Ebniye Nizamnamesi ile beraber, Tarihi Yarımada'nın mimari programını oluşturmaya öncülük etmiştir. Bu süreçte, 1839'de yanmış olan Bâbıâli Binası, 1842-1844 yılları arasında, Stefan Kalfa tarafından, kagir olarak inşa edilmiştir. Harem kısmı yapılmadan, sadece bakanlık ve meclislere mekan oluşturacak şekilde, konut özelliğinden sıyrılarak Avrupai görünümde inşa edilen bina, Tanzimat Dönemi idari mekanizmasının merkezi olmuştur. 19. yüzyılda son şeklini almadan önce bir çok yangın geçiren Bâbıâli, Tanzimat Dönemi'ni başında ve neredeyse sonunda geçirdiği birer yangınla atlatmıştır. Buna karşın, arşiv kayıtlarından izlenebildiği kadarıyla, 1839-1876 arasında, neredeyse her yıl, belli bir bölümü onarılan, genişletilen veya yeni dairelerin teşkil edilmesi için tekrar düzenlenen yapı, Tanzimat Dönemi'nin nazik siyasi dengesi ve bürokratik yapılanmasının mimari göstergesi niteliğindedir.

Mustafa Reşid Paşa'nın ilk sadrazamlık döneminde (1846-1848), Tanzimat'ın uygulanması yönündeki iradeyi gösterecek şekilde, Tarihi Yarımada'da yeni inşa kararları alınmıştır. 1846'da yapımı kararlaştırılan binalardan ilki, devletin resmi belgelerinin korunması amacıyla Bâbıâli arsası içinde inşa edilen Hazine-i Evrak adındaki arşiv binasıdır. Malzeme seçimi ve yapım programı özenle hazırlanan binayı inşa etme görevi, ilerde Bâbıâli arz odasının tasarımı ve dekorasyonunu gerçekleştirecek Fossati'ye verilmiştir. Avrupa'daki örneklerde olduğu gibi, devlet kayıtlarını barındıracak özel bir binanın bulunması[510], Tanzimat dönemi devlet adamlarının Batılı anlayışta bir bürokratik sistem oluşturmak amacıyla giriştikleri çabanın mimari anlamdaki en erken tarihli örneğidir. İngiltere'de arşiv ofisinin kurulması 1838, bu amaçla özel bir binanın inşa edilmesinin ise 1851'de kararlaştırıldığı[511] göz önüne

[510] Kurum adında yer alan hazine kelimesinin, Osmanlı geleneğinde tarihsel belgelere verilen yüksek değeri gösterdiği gibi, "gizli ve ulaşılması zor olan"a işaret ettiğini belirten Erkmen (2007, 26-27), Fransa'da "ulusal" (national), Britanya'da "kamusal" (public) sıfatı alan arşivin, Osmanlı'da, Avrupa'daki yaygın adların benimsenmeyerek Hazine-i Evrak olarak tanımlanmasını, belge koruma alışkanlığının iyileştirilmesine yönelik pragmatik / mekansal bir çözüm olarak yorumlayarak, bilgi toplumu olma yolunda önemli bir adım olan Fransa Ulusal Arşivleri'nin 1794 tarihli kuruluş bildirgesi göz önüne alındığında, Hazine-i Evrak'ın bürokratlara hizmet eden, ancak toplumun diğer bileşenlerine kapalı yapısının belirginleştiğine dikkat çeker.

[511] Hükümete ve saraya ait belgelerin düzgün bir şekilde saklanması amacıyla 1838'de kurulan Kamusal Arşiv Ofisi (The Public Record Office (PRO)), *Westminster Abbey* ve *Tower of London* dahil, çeşitli yerlerde bazısı kötü şartlarda tutulan belgelerin tek bir yerde toplanmasını sağlamış ve bu iş için *Chancery Lane*'de bulunan *Rolls Chapel* kullanılmış, 1851'de bu alana arşiv için yeni bir bina inşa edilmiş ve 1866'da bu binada araştırmacılara açık odalar düzenlenmiştir. Sir James Pennethorne tarafından 1851'de

alınırsa (Şekil A.5.45), Hazine-i Evrak Binası'nın önemi anlaşılmaktadır. Ayrıntılı inşaat defteri ve kararlar incelendiğinde, Tarihi Yarımada'da yangın önlemlerinin alındığı ilk yapı olduğu anlaşılan Hazine-i Evrak Binası, küçük ölçekli ancak, işlevi ve yapısal özellikleriyle farklılaşan bir uygulamadır.

1846'da Fossati tarafından yapımına başlanan bir diğer bina, üniversite eğitimi amacıyla inşa edilmesi kararlaştırılan Darülfünûn olmuştur. Yapımı uzun bir döneme yayılan, Kırım Savaşı süresince hastane olarak kullanılan, sonrasında göçmenlerin yerleşimine açılan bina, 1860 civarında iç dekorasyonuyla tamamlanmış, iki yıl kadar serbest konferanslara ev sahipliği yaptıktan sonra, 1865'te Maliye Nezareti'ne verilmiştir. Üniversite olarak inşa edilip, tartışmalı konumu nedeniyle uzun süre kullanıma açılamayan, konferans şeklinde verilen derslerin başlamasından kısa süre sonra da Maliye Nezareti'ne devredilen bu iddialı yapı, Tanzimat döneminin ilerici zihniyetinin bir ürünüdür. Yapı, üniversite olarak kullanılamamış ancak, gösterişli kütlesiyle nezaret binası işlevi kazandırılarak Tanzimat'ın simgelerinden biri haline gelmiştir.

Eğitim programı tam oturmadan gerçekleştirildiği için amacına uygun hizmet veremeyen, konumu nedeniyle de tartışmalı bir uygulama olan Darülfünûn Binası inşasının kararlaştırıldığı yıllarda, zamanının çoğunu Dolmabahçe'deki köşklerde geçiren babası II. Mahmud gibi, Topkapı Sarayı'nda oturmayıp, Tarihi Yarımada dışında, ahşap Çırağan Sarayı'nda kalan sultan Abdülmecid, kagir bir saray inşa edilmesini istemiştir. Dolmabahçe'de mevcut köşkler yerine büyük bütçeli ve Avrupai stilde bir saray inşa etme[512] görevi, II. Mahmud döneminden itibaren mimari alanda söz sahibi olan Balyan ailesine verilmiştir. 1855 yılında tamamlanan Dolmabahçe Sarayı ve aynı yıllarda Kabataş-Ortaköy hattında kıyı boyunca sultan tarafından inşa ettirilen, hünkar kasırları sayesinde sivil görünüme sahip, küçük ölçekli Dolmabahçe, Küçük Mecidiye ve Ortaköy camileri (Şekil A.5.9) Boğaz kıyısında inşa faaliyetini

---

yapımına başlanan ve 1858'de tamamlanan *Westminster*, *Chancery Lane*'de bulunan Viktorya stilindeki bina, bugün King's College kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. 1977'den itibaren arşiv belgeleri Kew'de bulunan yeni bir binaya taşınmıştır (http://en.wikipedia.org/wiki/Public_Record_Office).

[512] İstanbul'da 1841-1844 yılları arasında bulunan Charles White, kitabında, rutubet yüzünden kışın oturulamayacak derecede kötü durumda olan Dolmabahçe'deki sarayın yıkılıp yerine daha sağlam ve geniş bir saray yapılması için padişaha planlar sunulduğunu kaydetmektedir (Genç, 1999, 52).

yoğunlaştırmışlardır. Nişantaşı tarafında yollar açtırıp, konak yapılmasını teşvik eden[513] Abdülmecid, 1857'de Boğaz'daki Küçüksu Kasrı'nı yeniden inşa ettirmiş, Abdülaziz de bunlara 1865'te Beylerbeyi ve 1874'te Çırağan saraylarını eklemiştir. Bu dönemde, Taksim-Maçka arasındaki bölgede inşa edilen Taksim Kışlası, Taşkışla, Gümüşsuyu Kışlası ve yeniden yapılan Maçka Silahhanesi ile Abdülmecid ve Abdülaziz'in ikamet ettiği sarayların modern askeri yapılar tarafından kuşatılması sağlanmıştır.

Bu saraylarla beraber sultanların karışık stillerde inşa ettirdikleri sahilsarayları, Boğaz'ın büyük boyutlu yapılarla donanmasına yol açmıştır[514]. Sultanların haricinde, yaz aylarında kullanılan, devlet adamlarına ait sahilhaneler de bu dönemde mimari faaliyetleri arttırmıştır. Can (1993, 125), Fossati'nin 1847 tarihli projesiyle, Mustafa Reşid Paşa için Baltalimanı'nda gerçekleştirilen yapıyı, dönemin diğer saraylarına öncülük eden, kagir olarak inşa edilen ilk sahilsarayı[515] olarak tanımlar (Şekil A.5.7). Bebek'te, Âli Paşa Sahilhanesi ve yanında bulunan Zeyneb Hanım Sahilhanesi[516] (Yusuf Kamil Paşa Yalısı) de, dönemin büyük boyutlu sahil konutlarına örnek oluşturmaktadır (Şekil A.5.8).

Boğaz kıyılarının sahilsaraylarla donandığı yıllarda, Tarihi Yarımada'da inşaat faaliyeti sürmüştür. Dolmabahçe Sarayı'nın tamamlandığı 1855'te, Darülfünûn inşaatı ile görevli, Ayasofya'nın restorasyonunu gerçekleştiren, çeşitli kiliseler, elçilik binaları, devlet adamlarına yalı ve köşk projeleri çizerek uygulamaları ile İstanbul'un görünümünü değiştiren Gaspare Fossati'nin kardeşi Giuseppe Fossati[517], Tarihi Yarımada'da yeni bir işlev içeren küçük ölçekli bir yapı olan Telgrafhane Binası'nı inşa etmiştir. Bâbıâli

[513] Ergin, 1938, 54. Abdülaziz de Akaretler sıra konutlarını yaptırarak Beşiktaş'ın imarına çalışmıştır.

[514] Kuban, 1970, 45.

[515] Şehsuvaroğlu (1947), Mustafa Reşid Paşa'nın bu yapıyı, eski ahşap yalısı yanında kagir olarak inşa ettirdiğini ve yapının, eski yalı ile beraber, Galip Paşa ile evlenen Fatma Sultan için hazine tarafından 250.000 altına alındığını kaydeder. Paşanın oğlu Galip Paşa'nın Abdülmecid'in kızı Fatma Sultan ile evlenmesi üzerine yeni evli çifte verilen, daha sonra da Abdülmecid'in diğer kızı Mediha Sultan'a ayrılan sahilhane, halen Kemik Hastalıkları Hastanesi olarak kullanılmaktadır.

[516] Eldem (1993, 140), 19. yüzyılın ortalarında Zeyneb Hanım (1820-1884) tarafından Charles Garnier'e inşa ettirilen yalının, dünyanın en büyük ahşap meskenlerinden biri olduğunu kaydeder.

[517] Can, 1994d, 326-327 ve1994e, 327-328.

anıtsal kapısının yakınında, saray surlarına bitişik inşa edilen ve sonradan eklerle genişletilen yapı, Telgraf Müdürlüğü merkezi olarak kullanılmıştır.

Bu dönemde, Tarihi Yarımada'da eğitim yapıları inşaatı devam etmiş, 1850 yılında Bâbıâli yokuşunda, Abdülmecid'in annesi Bezmialem Sultan tarafından, Darülfünûn'a öğrenci yetiştirmek amacıyla, sonradan Darülmaarif adını alan Valide Mektebi ve yakınında Mustafa Reşid Paşa İlkokulu olarak bilinen sübyan mektebi (Şekil A.5.10) açılmıştır[518]. Cağaloğlu'nda, Bâbıâli Hariciye Katipleri için, lisan mektebi olarak hizmet vermek üzere 1874'te bir okul binası (Şekil A.5.11) daha inşa edilmiştir[519].

Kırım Savaşı yıllarında, İstanbul'da ulaşım, altyapı ve hizmet alanlarında artan sorunlar sonucunda, 1855 yılında Şehremaneti adlı belediye örgütü kurulmuştur. 14 bölgeye ayrılan Şehremaneti bünyesi içinde, elçilikleri, tiyatro, otel, restoran ve pasajları ile Batılı bir kent görünümü almaya başlayan Beyoğlu'ndaki Altıncı Daire-i Belediye, özerk yapısıyla pilot uygulama olmuş, ödeneği sayesinde bölgede yol, kaldırım ve altyapı işlerinin düzenlenmesini sağlamıştır.

Tanzimat'ın kurucusu Mustafa Reşid Paşa'nın 1858 yılında ölümü ile, Tarihi Yarımada'nın mimari yönden değişimi süreci kesintiye uğramıştır. Tarihi Yarımada'da belediye örgütü olan Şehremaneti ve kentin güvenlik işlerinden sorumlu Zaptiye idareleri, Avrupa başkentlerinin düzeyinde çalışma mekanlarına sahip olma yönünden güçlüklerle karşılaşmışlardır. Özellikle Şehremaneti'nin, devletin şanı açısından, Avrupa'da olduğu gibi (Şekil A.5.48), kurumun önemini yansıtacak yeni bir binaya taşınması gerekliliği yazışmalarda sıklıkla vurgulanmasına rağmen, bu istek gerçekleştirilememiştir. Zaptiye, önce Eminönü iskelesinde, Ticaret Nezareti'nin de

[518] Darülmaarif, açılışından 23 yıl sonra, 1873'te, ilk resmi idadiye (lise) dönüştürülmüş, önceki eğitim kurumlarından, öğretim içeriği kadar, lise modeli olmak üzere tasarlanan yapısının reformist plan ve cephe anlayışı ile de farklılaşmıştır. Medrese plan şeması yerine, anıtsal giriş holü, bu holden ulaşılan sınıflar, büyük olasılıkla Hümayun Dairesi ve kütüphaneye ulaştığı için kademeli bir geçiş ile ayrılmış anıtsal merdivenler ile Avrupalı benzerleri gibi yüksek tavanlara sahip tek bir kitle halinde çözümlenen yapı, eğitim kurumlarındaki değişimin anıtsal vurgulayıcısıdır (Pilehvarian, 1999, 494).

[519] Daha sonra Hukuk Mektebi olarak kullanılan okul binası, bugün Cağaloğlu Anadolu Moda Tasarımı Meslek Lisesi'ni barındırmaktadır (Yayım, 1998, 272).

çalışmış olduğu ahşap bir binada bulunmuş, sonra Çengeloğlu Tahir Paşa Konağı'na, 1870'te ise "Eski Ticarethane" olarak adlandırılan yapıya taşınmıştır.

Eski Ticarethane, eski Defterdar Kapısı olup, Tanzimat Dönemi'nde meclislerin toplandığı, Ticaret ve Nafia nezaretlerine ev sahipliği yapan binadır. Ticaret Nezareti Darülfünûn'a taşındıktan sonra, Nafia Nezareti de eskiden Zaptiye'nin bulunduğu Çengeloğlu Tahir Paşa Konağı'na geçmiştir. Şehremaneti ise, Eminönü iskelesindeki, Zaptiye'nin de çalışmış olduğu ahşap binası köprü yapımı nedeniyle 1863'te yıkılınca, önce Hüsrev Paşa Konağı'na, 1875 civarında da Zaptiye'nin yanına, Eski Ticarethane binasına yerleşmiştir.

Bahsi geçen idari kurumlar, Tanzimat Dönemi boyunca göçebe bir şekilde birbirleriyle yer değiştirmiş, yerleşimleri için çeşitli projeler çizilmiş olmasına rağmen, kendilerini mimari yönde tanımlayacak birer binaya sahip olamamışlardır. Öte yandan, Altıncı Daire-i Belediye için, Beyoğlu'nda 1870 sonlarında, dört katlı bir bina inşa edilmiştir (Şekil A.5.12). Şehremaneti'nin benzer bir yapıya sahip olamamasının nedeni, elçilikler ile yabancı uyruklu nüfusun yoğun olduğu Beyoğlu'na birincil derecede önem verilmesine ve Tarihi Yarımada'da kurumsallaşmanın mimari alandaki yansımasına dikkat edilmemesine bağlanabilir.

Tarihi Yarımada'da Tanzimat Dönemi'nde, Bâbıâli Caddesi üzerinde, Rauf Paşa Konağı'nın karşısındaki parselde inşa edilen İran Elçiliği Binası, diğer elçilik binaları Pera'da bulunduğu için bir istisna oluşturmaktadır (Şekil A.5.13). Yapı, 1866'da bir paşadan satın alınan arsa üzerinde, dönemin mimari üslubunu yansıtacak şekilde, İtalyan kökenli levanten mimar Giorgio Domenico Stampa tarafından[520] inşa edilmiştir (Can, 1994h, 189).

Tanzimat Dönemi'nde, Bâbıâli haricinde, bakanlıklar için inşa edilmiş iki yapı mevcuttur. Bu yapılar, var olan eski binaların yıkılıp, yerlerine kagir olarak yeniden inşaat yapılması yoluyla meydana gelmiştir. Bunların ilki, Beyazıt'ta, sonradan Harbiye

[520] Eski kurallara göre Tarihi Yarımada'da bir elçilik bulundurma hakkı olan İran'ın, 1856'da Gaspare Fossati'ye "imparatorluk sarayı" adıyla bir proje hazırlattığını kaydeden Can (1994h, 189), Bellinzone Cantonale Arşivi'nde bulunan projeye ait kesitin, mevcut yapıya benzediğine dikkat çeker ve Stampa'nın Fossati tasarımlarından yararlanarak inşaatı yürütmüş olabileceğini belirtir.

Nezareti olarak anılan Bâb-ı Seraskeri'dir. Bina, anıtsal giriş kapısı ve iki yanındaki biniş köşkleri, Bourgeois tarafından tasarlanmış ve 1864-1869 yılları arasında kagir olarak gerçekleştirilmiştir. Diğer bakanlık binası ise, Bahriye Nezareti'ne aittir. Divanhâne olarak adlandırılan Kaptanpaşa Köşkü'nün yerine, 1865-1867'de kagir bir bina inşa edilmiştir. Mimarı konusunda Vasiliki, Anastas Kalfa ve Sarkis Balyan isimlerinin geçtiği bina, boyutları ve tarzı açısından iddialı bir yapıdır.

Yolların ve parsellerin düzenlenmesi konusunda Tarihi Yarımada'nın kaderini değiştiren 1865 Hocapaşa yangınından sonra, ileri gelen devlet adamlarının kagir konaklar inşa ettirdiği gözlenmiştir. Bu sayede, duraklama dönemine giren inşaat işleri, bireylerde sermaye birikiminin de etkisiyle, yeniden hız kazanmıştır. Bölgenin fizyonomisini değiştiren bu yapılar, Tanzimat ideolojisinin yerleştirmeye çalıştığı modernite anlayışını da mimari alanda tanımlamışlardır. Tanzimat Dönemi'nde konaklar, devlet işlerinin görüşüldüğü meclislerin toplanması amacıyla da kullanıldığı için, dönemin sivil yapı-resmi yapı ayrımı çok net yapılamamaktadır.

Yangın öncesinde yaptırılmış birkaç konaktan bahsedilebilir. Bölgenin ilk kagir konağı olduğu belirtilen Fatih'teki Subhi Paşa Konağı'nın yapım tarihi bazı kaynaklarda 1855, bazılarında 1865 olarak gösterilmektedir. Süleymaniye Camii'nin Haliç'e bakan tarafında yer alan Edhem Paşa Konağı da 1855 civarında inşa edilmiştir. Abdülaziz dönemi sadrazamlarından Yusuf Kamil Paşa ve eşi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kızı Zeyneb Hanım tarafından, Necip Efendi'den Tahsin Bey'e geçen konağın yerinde, 1864'te yaptırılan Zeyneb-Kamil Konağı ise, Batılı görünümde, büyük boyutlu bir yapıdır.

Yangın sonrasında, 1865-1870 arasında, birbirinin ardı sıra inşa edilen kagir konaklardan belgelenebilenler, Beyazıt'ta, Bâb-ı Seraskeri'nin Mercan tarafında inşa edilen, Tanzimat'ın ikinci adamı olan Âli Paşa'ya ait konak, Vefa'da Mütercim Rüştü Paşa Konağı, Cağaloğlu'nda Bülbül Tevfik Paşa Konağı, yine Cağaloğlu'nda Rıfat Paşa'nın ahşap konağı yerine oğlu tarafından yaptırılan Rauf Paşa Konağı ve Beyazıt'ta Midhat Paşa Konağı'dır. Tanzimat'ın üçüncü adamı Fuad Paşa'nın Bâb-ı Seraskeri'nin Vezneciler tarafındaki konağı ise, paşa ile Abdülaziz arasında yaşanan bir gerginlik sonrasında devlete geçmiştir.

Fuad Paşa Konağı, Şehremaneti ve Zaptiye idareleri tarafından istenmiş, ancak, 1870'te Darülfünûn'u terkeden Maliye Nezareti'ne verilmiş ve arkasına iki bina daha eklenmiştir. Boş kalan Darülfünûn'a da, harap binalarda bulunan Adliye, Evkaf, Maarif ve Ticaret nezaretleri taşınmıştır.

Tanzimat Dönemi idarecileri, öğrenci talebini karşılamak için çok büyük olan, yer seçimi tartışmalara yol açmış Darülfünûn'un nezaretlere verilmesi üzerine, üniversite eğitiminin sağlanması amacıyla tekrar çaba göstermişlerdir. II. Darülfünûn adını alan yeni üniversite binası, daha mütevazi ölçülerde inşa edilmiş, ancak iki sene kadar devam eden dersler sonucunda, bina Mülkiye Mektebi'ne ve Maarif Nezareti'ne verilmiştir.

İdari yapıların Tarihi Yarımada'daki dağılımları incelendiğinde, 1865 sonrasında Bâb-ı Seraskeri'yi merkez alan bölge çevresinde yoğunlaşma olduğu gözlenmektedir. Bu yoğunlaşmayı oluşturan yapıların çoğu, devlet adamlarına ait konaklardır. Divanyolu ile Darülfünûn'a bağlanan aksın başında ve sonunda bu dönemde düzenlenen Ayasofya ve Beyazıt meydanları, çevrede bulunan diğer idari yapılara dağılım odaklarını oluşturmaktadır (Şekil A.5.14).

Tanzimat Dönemi'nde gelişen olaylar, mimari program, inşaat işleri ve idari mekanizma göz önüne alındığında, Mustafa Reşid Paşa döneminde ağırlık kazanan Bâbıâli sayesinde, Tarihi Yarımada'nın Tanzimat ideolojisini yansıtacak şekilde mimari açıdan ön plana çıkarıldığı gözlenmektedir. Paşanın 1858'de ölümü, 1838 Ticaret Antlaşması nedeniyle vergi kazancındaki azalma ile Kırım Savaşı ve Dolmabahçe Sarayı'nın yapımı süresince alınmaya başlanan dış borçlardan[521] kaynaklanan mali daralma[522], yeni idari binaların inşa edilememe sebepleri arasında sayılabilir. 1865 yangını sonrasında, yol ve parsel düzenlemelerine göre inşa edilen konaklar ile Abdülaziz'in 1863 yılındaki Mısır

[521] Fransa ve İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'nı finanse etmek için Avrupa piyasalarına borçlanmasını teşvik ettiğini ifade eden Göçek (1999, 113, 245), Osmanlı sultanının, 1854-1877 yılları arasında toplam on dokuz adet borç talebinde bulunduğunu, borcun % 54'ünün imparatorluğa gittiğini, geri kalanını ise Batılı devletlerin faiz karşılığı ellerinde tuttuğunu kaydetmektedir. Osmanlı Devleti borçlarını ödeyebilmek için borç alma yoluna gitmiş ve bu sayede bir borç döngüsü içine girerek borçlarının sadece faizini ödeyebilecek hale düşmüş, borçların ödenmesini düzenlemek amacıyla, 1881'de Düyun-u Umumiye adlı kurum oluşturulmuştur (Göçek, 1999, 114, 246).

[522] Osmanlı ekonomisi dünya pazarlarına giderek daha çok açılınca, Amerikan İç Savaşı (1860-1865) gibi olayların Osmanlı mali sistemini etkilemesi kaçınılmaz olmuştur (Göçek, 1999, 113, 13 no'lu dipnot).

gezisinden sonra kagir olarak inşa edilen nezaret binaları inşaat faaliyetini tekrar canlandırmıştır.

Tarihi Yarımada'da resmi yapı inşaatlarında görevli mimar ve kalfalar incelendiğinde, Fossati, Bourgeous, Barborini gibi 19. yüzyılda İstanbul'da çalışmış yabancı mimarlar veya Stefan, Anesti, Vasiliki, Yenaki gibi gayrimüslim kalfalar öne çıkmaktadır[523]. Tanzimat Dönemi mimarlık ortamında, bağımsız çalışan müslüman Osmanlı mimarları neredeyse hiç yoktur. Ebniye İdaresi'nin her aşamasında görevlendirilen Osmanlı mimarları, uygulamadan çok kontrol eden, onaylayan ve devletin ebniye ile ilgili resmi mimarları olarak çalışan kişilerdir. Dönem mimarlığında öne çıkan müslüman mimarlardan biri, Hassa baş mimarlığı ve Ebniye-i Hassa Müdürlüğü yapan, 1847-1852 arasında Ebniye İdaresi'nin başında bulunan Seyyid Abdülhalim Efendi'dir. Aynı adı taşıyan, II. Mahmud Türbesini gerçekleştiren Abdülhalim Efendi de 1840-1847 yılları arasında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü görevinde bulunmuş, döneminde birçok tamir ve inşa işi onun onayıyla gerçekleştirilmiştir (Yazıcı, 2007, 130-133, 333). Tanyeli (2007, 31-32), 1830'lardan başlayarak mimarlık mesleğinin tümüyle gayrimüslimlere terkedilişini, Batılılaşma döneminde, ülkeyi değiştirerek kurtarma misyonu üstlenen ve bu yeni etik sorumluluk alanı çerçevesinde toplum mühendisliği yapma amacı güden bürokratların karşısında, uzmanlık tekniklerini uygulamak dışında düşünsel ya da etik kaygı gütmeyen mimar grubunun varlığı ile ilişkilendirir. Bu yaklaşıma göre, devlet mimarlarının mimarlık dışı görevlere atanabilme pratiğinin ortadan kalkmasıyla, 19. yüzyılda bürokrasi ve onun için tanımlanmış yükselme olanakları, bürokrasinin elinde bir teknik araçtan ibaret sayılan, etik amacının belirsiz ve toplumsal dönüştürücü rolünün küçük olduğuna inanılan mimarlık mesleğinin müslüman Osmanlılar tarafından ilgi görmesini engellemiştir.

Bâbıâli inşaatını 1844'te İstefan Kalfa gerçekleştirmiş, 1856'da Mimar Fossati arz odası dekorasyonunu yapmış, aynı yıl Hacı Anesti Kalfa depremden zarar gören kısımları onarmıştır. 1864'teki onarımı Hacı Artin Kalfa yürütmüş, aynı yıl Barborini Hariciye

[523] Belgeler incelendiğinde, aynı kişi için bazen mimar, bazen kalfa sıfatının kullanıldığı görülmektedir. Yazıcı da (2007, 152), Tanzimat döneminde planlama ve inşa sürecinde çalışan yabancı ve gayrimüslimlerin "mimar" ya da "kalfa", müslümanların ise "mimar" ya da "halife" şeklinde tanımlandığını kaydeder.

Dairesi'nin yeniden düzenlenmesine ilişkin inşa işlerini gerçekleştirmiştir. 1869'da ise, İstefan Kalfa'nın kardeşi Hacı Dimitri Kalfa, hapishane, Dahiliye Nezareti ve Amedi Kalemi bölümlerinin onarımını yapmıştır.

Gayrimüslim Osmanlı kalfalarından Yenaki Kalfa, Bâb-ı Fetva'nın 1864 yılı onarımında görev yapmıştır. II. Darülfünûn projesini Barborini hazırlamış, Fuad Paşa Konağı'nın inşaatında önce Bourgeois, sonra Barborini çalışmışlardır. Gümrük Binaları inşaatında da Dimitri Kalfa'nın adı geçmektedir.

Özellikle Fossati'lerin, hâmileri Mustafa Reşid Paşa sayesinde Tanzimat Dönemi düşüncesini mimariye yansıttıklarını belirten Can (1993, 172-173), Tanzimat iktidarının kendi içinde çeşitlenen fikirlere rağmen, Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı Balyan ailesine karşı Fossati'ler üzerinde uzlaşmasını, Batılılaşma yönündeki kararlılık ve geleneksele karşı güç birliğinin ifadesi olarak yorumlar.

5.2.2. Topografik Konumlanma ve Kütle Etkisi

Tarihi Yarımada'da Tanzimat Dönemi'nde idari birimlerin kullanımında olan binalar ve yöneticilere ait, idari meclislerin toplandığı konakların, kütle etkisi ve topografik konumuyla öne çıkan yapılar olduğu gözlenmektedir.

Bâbıâli, topografik konumu ve kentsel doku içindeki ölçeği ile, 19. yüzyıl Haliç manzarasında yatay hatla vurgulanan bir kütle biçimlenişine sahiptir. Bâbıâli, Tarihi Yarımada'da saraya yakınlığı, çevre yollarla bağlantısı ve giriş çıkış kapılarının konumu açısından, yüzyıllar boyunca şekillenen saray-hükümet ilişkilerinin ve bürokratik örgütlenme biçimlerinin mimari alana yansımasının somutlaşmış bir örneği olmuştur.

Haliç manzarasında topografya etkisi ile ön plana çıkan bir diğer yapı, önceleri Ağakapısı olarak kullanılmış olan Bâb-ı Meşihat binalarıdır (Şekil A.5.15). Bina grubunun Süleymaniye Camii'nin hemen yanında bulunması dini vurguyu arttırdığı gibi, yeniden işlevlendirilerek kullanılmış olması da mekansal önemini ortaya koymaktadır.

Bâb-ı Seraskeri, Eski Saray'ın yerinde, yarımadanın en yüksek tepelerinden birine yayılmış bir kompleks halindedir. Yapılar grubunun, 19. yüzyılın başında askeriyeye verilen öneme paralel olarak, kente hakim bir noktada ve yarımadanın Bizans döneminden itibaren ana arteri, tören yolu konumundaki Divanyolu'yla ilişkilendirilerek

inşa edilmesi, bilinçli bir tercih olmalıdır (Şekil A.5.16). Kompleks, sınırları içinde kalan yangın kulesinin de etkisiyle, yarımadanın siluetini oluşturmada camilerle birlikte söz sahibidir (Şekil A.5.18).

Haliç manzarasına hakim bir diğer yapı, Bâb-ı Seraskeri'nin Mercan tarafında bulunan Âli Paşa Konağı idi. 1871'e dek, Bâbıâli'nin ağırlığını korumasını sağlayan Âli Paşa, konumu ve kütle etkisi yönünden birincil öneme sahip konağında devlet adamlarını kabul etmiş ve toplantılar düzenlemiştir.

Bâb-ı Seraskeri'nin Mercan tarafındaki Âli Paşa Konağı ile Vezneciler tarafındaki Fuad Paşa Konağı, dönemin en önemli nezaretlerinden birini, yine dönemin en önde gelen iki devlet adamına ait yapıların çevrelediğini ortaya koymaktadır. Bu yapılaşma, siyasi iradenin mimari alana yansımasının somut bir göstergesi olarak nitelenebilir.

Fuad Paşa Konağı'nın şahsi mülkiyetten alınarak devlet yapısı haline getirilmek istenmesinde başlıca etken, yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Bâb-ı Seraskeri'nin hemen yanında bulunması olmuştur (Şekil A.5.17). Boyutlarıyla dikkat çeken, bulunduğu mekana hakim konumdaki yapının, Beyazıt meydanını sınırlayan ve tanımlayan prizmatik kütlesi, idari yapı olarak seçilmesinde karakteristik bir unsur olarak düşünülebilir (Şekil A.5.19). Şehremaneti idaresi de, Maliye Nezareti'nin yerleşiminden önce, Zaptiye ile beraber bu binaya geçmek istemiştir. Ön cephede yer alan revaklı bölüm, yapının kentsel alana entegre olması açısından dikkat çekmektedir. Bu kısmın, konak olarak inşa edilen yapının resmi bir kuruma verilme aşamasında son halini alıp almadığı belirlenememiştir. Baytop (2002, 5), Maliye Nezareti olduğu yıllarda, binanın revaklı bölümünün kapatılarak postane olarak kullanıldığını kaydetmektedir. Öte yandan, resmi yazışmalarda inşaatından bahsedilen dükkanlar göz önüne alındığında, bu yarı açık mekanın, toplum hayatının bir parçası olarak, yapıya canlılık kazandırma amaçlı düşünülmüş olduğu öne sürülebilir.

Meydanın diğer tarafında bulunan Askeri Misafirhane de, bugün, revaklı tasarımıyla Fuad Paşa Konağı'nı dengelemekte ve Seraskerlik duvarlarına paralel yolu devam ettirmektedir (Şekil A.5.17). Askeri Misafirhane'nin inşa edildiği dönemde, Seraskerlik tarafına bakan cephesinde, zemin kat boyunca devam eden kemerler ve taşıyıcı ayakların

bulunduğu, eski fotoğraflardan anlaşılmış, ancak kemerler arasının camekanla kapalı olup olmadığı kesin olarak belirlenememiştir.

Tanzimat döneminde üniversite eğitimi vermek amacıyla inşa edilmiş olan I. Darülfünûn Binası, Ayasofya-Sultanahmet Camii arasında, Ayasofya'nın hemen yanında yükselen, neoklasik üslupta inşa edilmiş cephelere sahip kütlesi ve kent dokusuna tezat oluşturan ölçeğiyle, Tanzimat dönemi ideolojisinin sembol yapısı olmuştur (Şekil A.5.20). Dini anlamı yüksek bölgede modern bir eğitim sisteminin kurulması amacıyla yapımında ısrar edilmesi, dönemin idareci ve aydınlarının simge yapı konusundaki tutumunu ortaya koymaktadır. Yapı, inşaatın bitiminden kısa bir süre sonra nezaretlerin yerleşimine verilmiş ve idari alandaki soyut görevini fiziksel anlamda da yerine getirmiştir. Binanın Sultanahmet meydanına bakan giriş cephesinde yer alan revaklar ve dükkanlar da Fuad Paşa Konağı'nda olduğu gibi, yapının kentsel mekana katılımını sağlama işlevi üstlenmektedir.

I. Darülfünûn'a göre daha mütevazi ölçülerde inşa edilen II. Darülfünûn Binası'nın yer seçiminde, II. Mahmud türbesinin yakınındaki arsanın, güzel bir bina yapılmak suretiyle bölgenin imarı açısından değerlendirilmesi göz önüne alınmıştır. Doğru bir öngörü ile yol hizasından geri çekilerek inşa edilmiş II. Mahmud türbesininin başlattığı çağdaş görünümü devam ettiren II. Darülfünûn Binası, yönetim birimlerinin yoğunlaştığı bölgenin ana caddesi Divanyolu'nun, modern şehircilik anlayışına göre düzenlenmesi çalışmalarına uygun biçimde konumlanan ilk yapı olması nedeniyle de kentsel açıdan bir dönüm noktasıdır.

Âli Paşa Konağı ile aynı yıllarda inşa edilmiş olan Zeyneb-Kamil Konağı, Fuad Paşa Konağı'nın biraz ilerisinde, 1808 ve 1839 yangınlarında Bâbıâli görevlilerine ev sahipliği yapmış konakların yerinde bulunmaktaydı. Şehremaneti idaresi, uygun bina arayışında, bu binaya da nakledilme talebinde bulunmuştur. Yapı, idari açıdan toplumsal hafızada yer etmiş bir alanda bulunması ve kütlesel ölçeği ile, sahiplerinin iktidar merkezine olan yakınlığını belgelemiştir.

Tarihi Yarımada'nın yoğun kent dokusunda, sahilde açılacak bir alana taşınması zor olan Bahriye Nezareti Binası, Haliç'in karşı kıyısında, Bâb-ı Seraskeri'nin hizasında, yüzyıllardır tersanelerin bulunduğu Kasımpaşa'da eski yerinde yeniden inşa edilmiştir.

Tersane yakınında bulunması gereken kurumun, zorunluluktan kaynaklanan yerleşimi, gemi yapımına büyük önem veren Abdülaziz'in ziyaretleri açısından da uygun görülmüş olmalıdır. Boyutları ile dikkat çeken yapı, Haliç kıyısında ve Tarihi Yarımada dışında bulunması yönünden idari binalar içinde farklı bir konumdadır; ancak bu durum işlevsel bir gereklilikten doğmuştur (Şekil A.5.21).

5.2.3. Plan Özellikleri ve İç Mekan Kurgusu

Tanzimat Dönemi'nde nezaretlere ev sahipliği yapmış olan Bâbıâli, Fuad Paşa Konağı, I. Darülfünûn ve Bâb-ı Seraskeri binaları, avlulu, uzunlamasına gelişmiş yapılardır (Şekil A.5.22), (Şekil A.5.23) .

Ortası avlulu iki kanat ve bu kanatları bağlayan orta bölümden oluşan plan şemasına sahip Bâbıâli binasında (Şekil A.5.23), yatayda ve düşeyde eklenen yeni dairelerle, ihtiyaç duyulan işlevlere mekan sağlanmaya çalışılmıştır. Sadâret Dairesi'nde çevresine odaların yerleştirildiği geniş sofa, geç dönem Osmanlı sarayları ile benzer nitelikler taşımaktadır. Ancak plan kurgusuna hakim olan, fonksiyonel gerekliliklerin yarattığı kompartmanlar şeklinde düzenlenmiş mekanların meydana getirdiği tasarım, Topkapı Sarayı'nın ihtiyaçların çeşitlenmesiyle genişleyen dokusunu akla getirir. İdari teşkilatın genişlemesine paralel bir gelişim süreci geçiren Bâbıâli, dönemin bürokratik atmosferini mimari alana yansıtan bir uygulamadır.

Öte yandan Bâb-ı Seraskeri ve Bahriye Nezareti binalarının plan şeması incelendiğinde, rijit bir yapıya yerleşmek zorunda kalan idari birimler belirginleşmektedir. Form-fonksiyon ilişkisi ve hiyerarşik yerleşim söz konusu yapıların tasarımında gözardı edilmiştir. Dikdörtgen plan şemasının uygulandığı her iki yapı da, birbirine dik eksenlere göre simetriktir. Eksenler, mekanların öne çıkarılmasıyla vurgulanmıştır (Şekil A.5.22), (Şekil A.5.23). Merkezde yer alan camla örtülü avlu ve avlunun yanında bulunan anıtsal merdivenler, iç mekana ana karakterini vermektedir. Ortası avlulu, eksenlere göre simetrik, aksların ve köşelerin çıkmalarla vurgulandığı plan şemasıyla kışla, hastane gibi farklı işleve sahip binalarda uygulanan çözüm[524] tekrar edilmiştir.

[524] Simetrik planlama anlayışına dayanan ve koridor boyunca dizilen hacimler arasında eksenlerle köşelerin mekansal ve kütlesel olarak vurgulandığı plan şemasının, hastahane, kışla, okul gibi farklı işleve sahip yapılarda, 18. ve 19. yüzyıllar boyunca uygulandığını ifade eden Ödekan (1997, 433-434), 19.

Plan şemasında klasisist bir tutumun gözlendiği Bahriye Nezareti Binası'nda, merkezinde şadırvan bulunan çevresi revaklı avlunun yarattığı mekan algısı ile tasarımda Osmanlı geleneği sürdürülmüştür. Yapıda, iç mekan atmosferinin yaratılmasında manyerist bir düzenleme oluşturacak şekilde bir araya getirilmiş sütun başlıkları, piyedestaller gibi Batılı mimari unsurlar, sütun başlığı üzerinde dikine yükselen tablalar, dörtlü sütun grupları, at nalı kemerler gibi Doğu'ya referans veren elemanlar ile kombine edilmiştir.

I. Darülfünûn, ortası avlulu iki kanat ve bunları bağlayan merkez bölümden oluşan tasarımıyla Bâbıâli Binasını hatırlatsa da, merkeze göre simetrik plan düzenlemesiyle farklılaşmaktadır (Şekil A.5.22). Yapıda, rasyonel bir eğitim kurumuna simetri ile verilmeye çalışılan özen okunmaktadır. Binanın Bâbıâli'den farklı olarak dengeli ve rastlantısal olmayan plan şeması, bir idari kuruma uygun biçimde kararlılık sergilemektedir.

II. Darülfünûn Binası, arsanın şekli, ana caddeye bakan kısa kenar ve köşe bina olma durumu nedeniyle, ortadaki doğrusal merdiven hattının iki yanına sıralanmış mekanlardan oluşan bir plan ile çözümlenmiştir (Şekil A.5.23). İç mekanda merdiven aksında bulunan sütunlar, dönemin yaygın mimari anlayışını yansıtmaktadır.

Bâb-ı Meşihat, orta sofa karakterindeki merkez holler, bunların çevresinde düzenlenmiş mekanlar ve çıkma şeklinde iki yönden taşan köşe oda ile, planda Osmanlı konut geleneğini sürdürmektedir (Şekil A.5.23).

Tarihi Yarımada'da Tanzimat Dönemi'nde inşa edilen kagir paşa konakları, merdivene verilen merkezi önem, klasik çıkmanın kullanılmaması ve eksene göre simetrik tasarımlar ile gelenekten farklılaşmıştır. Acar'ın (2000, 375) da belirttiği gibi, yeni bir uygulama olarak, bu dönemde konakların doğrudan yola bağlanması ve zemin katlarının kullanılması söz konusudur. Mekanların öne ve arkaya çekilmesiyle plan düzleminde hareketlilik sağlanmıştır. Konaklarda uygulanan bir diğer unsur da, eğrisel hatlardır. Zeyneb-Kamil, Subhi Paşa, Midhat Paşa ve Edhem Paşa konaklarında olduğu gibi,

---

yüzyılda yaygınlaşan, orta avlu etrafında birbirine dik dört kanattan oluşan plan şemasının ana ilkeleriyle Büyük Selçuklular'dan itibaren görüldüğünü, Osmanlı ticaret yapılarında da uygulandığını kaydetmektedir.

eğrisel hatlı veya çokgen tasarımlar planın küçük bir bölümünde veya merdiven evinde kullanılarak, yapıya farklılık kazandırılmaktadır. Büyük konaklarda merdivenlerin, harem ve selamlık bölümleri arasındaki aydınlığın iki yanında, sırt sırta gelecek şekilde ve sofalara hakim konumda yerleştirildiği gözlenmektedir (Şekil A.5.24). Rauf Paşa Konağı'nda ve kısmen Âli Paşa Konağı'nda görülen eksenlere göre simetrik biçimlenme, Abdülaziz dönemi nezaret binalarında da başvurulan bir uygulamadır.

Nezaret binaları ve konaklar arasındaki benzerlik, konak olarak tasarlanıp nezaretlerin yerleşimine verilen Fuad Paşa Konağı'nda somutlaşmaktadır. Ortada üstü açık bir avlu ve iki yanda harem ve selamlık daireleri ile dikdörtgen plan şemasına sahip Fuad Paşa Konağı'nda, arka cephedeki kademelenme ve önde bulunan revak dışında planda bir hareket gözlenmemektedir (Şekil A.5.22). Selamlık iç mekanı, merdiveni içeren galeri çevresindeki sütunlarla tanımlanmıştır.

Bu dönemde, konak tasarımı ve sahilhane tasarımı arasında da belirgin farklar bulunmamaktadır. Bebek, Âli Paşa Sahilhanesi'nde aydınlık ile ayrılmış harem dairesi ve selamlık bölümü, dikdörtgen planda, kısa kenar aksına yerleştirilmiş üç kollu anıtsal merdiven düzeni, Fuad Paşa Konağı'nda da görülen tipolojik özelliklerdendir (Şekil A.5.25). Zeyneb Hanım Sahilhanesi de, uzunlamasına gelişmiş dikdörtgen plan şeması, ayrı kanatlarda varlığını koruyan harem ve selamlık daireleri, kısa kenar ekseninde yer alan, sütunlarla vurgulanan anıtsal merdivenleri ve üç kollu merdiven düzeni ile Fuad Paşa Konağı ile benzer özellikler taşımaktadır (Şekil A.5.26). Mustafa Reşid Paşa'nın Baltalimanı'ndaki sahilhanesi, sütunlarla vurgulanan anıtsal merdiveni (Şekil A.5.27) ile Fuad Paşa Konağı ve Rauf Paşa Konağı'na esin kaynağı olmuş olabilir.

Cağaloğlu'nda bulunan ve 1876 sonrasına tarihlenen, Divan-ı Muhasebât[525] olarak kullanılmış yapı[526], iç mekan kurgusunda dönemin konakları ile benzer özellikler

[525] Divan-ı Muhasebât'ın Fransa'daki *Cour des Comptes*'un karşılığı olan mali denetim kuruluşu ve yargı örgütü olduğunu kaydeden Ortaylı (1994, 292), 1862-1865 yılları arasındaki sürekli düzenlemelerle ortaya çıkan kurumun, üç ayda bir sadrazam vasıtasıyla padişaha sunulmak üzere bir mali durum raporu hazırlamak ve sahtekarlık gibi durumları tespit ettiğinde, bunları Şurâ-yı Devlet ve idare meclislerinde yargılanmak üzere sadârete bildirmekle görevli olduğunu belirtir.

[526] Koçu (1971c, 1757), Bâbıâli Caddesi üzerinde bulunan ve bugün İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü B Blok olarak hizmet veren yapının, Mutlakiyet döneminde Divan-ı Muhasebât olarak inşa edildiğini, Meşrutiyet döneminde de aynı işlevi sürdürdüğünü belirtmektedir. Arşivde bulunan "*Muhacirin (göçmenler) Komisyonu Reisi Rıza Paşa için yapılacak konak ve ilave olunacak teferruatın masrafı*"

göstermektedir. Üç kollu merdiven tasarımı, merdiven evinin yüksek, yarım daire kemerli üç adet pencereyle aydınlatılması (Şekil A.5.36), Subhi Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa konaklarında da görülen tasarım özelliklerindendir. Zemin katta, merkezde yer alan dört adet piyedestalli sütun, Fuad Paşa ve Rauf Paşa konaklarında olduğu gibi, merdiveni vurgulamaktadır (Şekil A.5.37). Bu durum, 19. yüzyılın ikinci yarısında, konak olarak veya idari amaçlı inşa edilen yapılar arasında benzerlikler olduğu tezini desteklemektedir. Söz konusu yapılar arasındaki belirgin farklılık, Fuad Paşa Konağı'nda görüldüğü gibi, merdivenlerin açıldıkları sofalar hariç, merkez mekanla ilişkisi olmamasıdır. Dönemin nezaret olarak inşa edilen iki yapısında da merdiven, orta avluya zenginlik katacak bir unsur olarak çözümlenmiştir. Ancak konaklarda harem ve selamlık mekanlarının kendine has özelliklerinden dolayı, orta bölüm aydınlık veya üstü açık avlu olarak tasarlanmaktadır.

5.2.4. Cephe Biçimi ve Mimari Üslup

Tanzimat Dönemi'nde idari yapı ve konakların cephe biçimlenmesi ve mimari dil açısından, Ampir üslup öğelerinin hakim olduğu, neoklasik anlayışla inşa edilmiş yapılar olduğu gözlenmektedir. Ampir üslubun yerel taş, cephede pilastrlar, Antik Yunan ve Roma sütun başlıkları, yalın silmeler, yuvarlak kemer ve üçgen alınlık kullanımı, simetri ve yüzeysel tasarım ile belirginleşen özellikleri (Ödekan, 1994, 248), incelenen binalarda yaygın olarak rastlanan mimari bileşenlerdir. Ampir üslubun yansıttığı yalınlık, strüktürel denge ve formel yaklaşım, idari binalara anıtsallık ve resmiyet kazandırdığı için uygun bulunmuş olmalıdır (Şekil A.5.31). Yazar Ahmed Hamdi Tanpınar'ın bu üslubu "Tanzimat Üslubu" olarak adlandırmasını isabetli bulan Eyice (2002a, 287), Ampir üslubun Osmanlı'da devlet otoritesini belirtmek amacıyla başta kamu binaları olmak üzere yaygın olarak kullanıldığını kaydeder.

Tanzimat döneminde kagir olarak yenilenen, yüksek bir bodrum kat üzerinde sık pencereli, merkez bölüm haricinde iki katlı, anıtsal özellikteki Bâbıâli binası, neoklasik

---

adıyla kayıtlı, tarihsiz Y.PRK. HH nr. 62 ve 1304 Cemaziyelâhir 7 / 3 Mart 1887 tarihli, "*Muhacirin Komisyonu'nun Nafia Dairesi'ne ve Divan-ı Muhasebât'ın şimdiki Muhacirin Komisyonu'nun bulunduğu mahalle nakli*" konulu İ.DH nr. 80602, göçmenler komisyonu için bir konak inşa edildiğini, 1887'de bu konağa Divan-ı Muhasebât'ın yerleştiğini akla getirmektedir.

düzende, sütunlara oturan üçgen alınlıklı çıkmalar ile geleneksel Osmanlı cephe biçimlenmesinden uzaklaşmış, Batılı görünümde bir yapıdır (Şekil A.5.31).

Gaspare Fossati'nin günümüze ulaşmış bilinen erken tarihli uygulamalarından biri olan Hazine-i Evrak Binası, yuvarlak kemerli pencereler, girişte üçgen alınlık taşıyan sütunlardan oluşan sundurma ve kat silmeleri ile neoklasik üslupta, sade düzenlenmiş cephelere sahiptir. Yarım daire kemerli üç adet pencerenin cephelerin ortasında üzengi hizasından dolaşan silmelerle birleştirilerek vurgulandığı gözlenmektedir.

Gaspare Fossati'nin bir diğer uygulaması olan I. Darülfünûn Binası da, iki kat boyunca yükselen kolosal sütunlar, yarım daire kemerli pencereler, yarım daire kemerli nişler içine alınmış düz atkılı pencereler ve bunları ayıran pilastrlardan oluşan cephe düzeni ile anıtsal özellikte bir yapıdır (Şekil A.5.31). Mimarın, St. Petersburg'daki uygulamalarından Prenses Yusupovo Sarayı'nda olduğu gibi, cephenin ortasında kolosol sütunlar ve üçgen alınlıklı bir tasarıma başvurduğu gözlenmektedir (Şekil A.5.42). Üçgen alınlık taşıyan kolosal sütunlu tasarım, St. Petersburg'da olduğu gibi (Şekil A.5.43), 19. yüzyılda Avrupa kamu yapılarında ve idari binalarında da tercih edilmektedir (Şekil A.5.44). Köşede bulunan Arz odasının geleneksel bir çıkma şeklinde iki taraftan öne çıktığı Bâb-ı Meşihat grubunda da üçgen alınlık ve köşelerde pilastr kullanılmış olması, dini işlevli yapıda geleneksel ve Batı kaynaklı tasarımların bir arada mimari alana yansıtıldığını ortaya koymaktadır.

Maliye Bakanlığı, Adalet Sarayı gibi resmi binalarda iki kat yüksekliğinde kolosal sütun kullanımı, Osmanlı'nın bu dönemde yakın ilişki içinde olduğu İngiltere ve Fransa'da da görülmektedir (Şekil A.5.47), (Şekil A.5.49). Arşivde bulunan İhtisap Nezareti ve Ticarethane projelerinde de kolosal sütunlar girişi vurgulamak amacıyla kullanılmıştır (Şekil A.3.259), (Şekil A.3.267).

II. Darülfünûn Binası, katları ayıran geniş korniş, cepheyi sonlandıran parapet, daire ve basık kemerlerin bir arada kullanımı, kemerlerin üzengi hizasında dolaşan silmeler, köşeleri ve orta aksı vurgulayan İyon düzeninde başlıklara sahip sütunlar ile neoklasik tarzda inşa edilen bir diğer yapıdır. Yapının Divanyolu'na bakan cephesinin, en üst katta giriş aksına denk gelen balkonlu bölümünde, merkezde yer alan, iki yanındaki basık

kemerli pencerelerden sütunlarla ayrılmış yarım daire kemerli pencereden oluşan tasarım, *Palladio* motifini çağrıştırmaktadır (Şekil A.3.228).

Neoklasik düzende biçimlenmiş Fuad Paşa Konağı'nda da, basık ve daire kemerli pencereler bir arada kullanılmıştır. Silmelerle sağlanan yatay hatlar, pencereleri ayıran düşey hatlar ile dengelenmiştir (Şekil A.5.31). Ön cephe, zemin katı boydan boya kaplayan yarım daire kemerleri birleştiren ayaklardan oluşan revak ile resmi bir havaya sahiptir. Yapı, zeminde bulunan kemerler açısından, Fransa'nın eski Maliye Bakanlığı Binası'na benzemektedir[527] (Şekil A.5.46). Konağın eski fotoğraflarından, caddeye bakan cephenin orta aksında, birinci katta üç adet yarım daire kemerli pencere kullanıldığı, bu düzenin, kısa kenarda selamlık girişinde de tekrarlandığı, bu girişin ayrıca kapı aksında parapette bulunan üçgen alınlıkla vurgulandığı anlaşılmaktadır.

Geç dönemde de yeni işlev içeren binalar Avrupa'daki örneklerle üslup birliği göstermektedir. 1890'lara tarihlenen neoklasik üsluptaki Postahane Binası, aynı yıllarda tamamlanan Londra Merkez Postahane Binası ile pencere bölümlenmeleri, giriş aksı ve kütlesel kompozisyon yönlerinden benzerlik içindedir (Şekil A.3.279), (Şekil A.5.44).

Bâb-ı Seraskeri Binası da, köşeleri kesme taşla vurgulanmış, basık ve yarım daire kemerli pencerelerin birbiriyle kombine edilerek kullanıldığı cephe düzeni ile neoklasik bir yaklaşımı yansıtmaktadır (Şekil A.5.31). Simetri, pencerelerde kilit taşının vurgulanması, yalın silmeler, Ampir üslup özellikleridir. Dört kenar aksında bulunan, üçlü açıklıkların öne çıkarıldığı yüzeylerle vurgulanan girişlerin üst katında ve tüm zemin katta yuvarlak kemerli pencereler kullanılmıştır. Seraskerlik anıtsal giriş kapısı ve iki yanındaki köşklerde ise, at nalı, sivri ve dilimli kemerler ile oryantalist bir tasarım anlayışı hakimdir.

Oryantalist tasarım, Haliç kıyısında bulunan, kitle ve cephe biçimlenişi yönünden klasisist anlayışta olan Bahriye Nezareti Binası'nın cephelerindeki mimari bileşenlerde de gözlenmektedir. Yapının cephe biçimlenmesinde, sütun başlıkları, piyedestaller gibi Batılı mimari elemanların yanı sıra, at nalı, soğan biçimli ve dilimli kemerler, başlık

[527] Paris, Rivoli Caddesi'nde, Hotel Continental yerinde bulunan eski Maliye Bakanlığı binası, 1824'te mimar Destailleur tarafından yapılmıştır (Hautecceur, 1955, cilt VI, 27-28). Eyice de (1996, 30) Fuad Paşa Konağı'nın bazı Paris binaları gibi zemin katı arkadlı tasarımına dikkat çeker.

üzerinde yükselen tablalar gibi Doğu mimarisine özgü elemanlar da kullanılmıştır (Şekil A.5.31). Bina, 19. yüzyıla hakim olan seçmeci-eklemeci üslupta, Abdülaziz döneminde ortaya çıkan oryantalist etkilerden payını almış ve bu yönde yeni bileşimler deneyen bir uygulamadır.

Oryantalist üslubun İstanbul'da 1860'larda bir patlama yaşadığını kaydeden Batur (1994e, 148), Avrupa ile gelişen ilişkiler ve Abdülaziz'in kişisel tarzının[528], Avrupa kraliyet ailesinin oryantalist eğiliminin[529] Osmanlı'da da benimsenmesine yol açtığını ifade etmektedir. 19. yüzyıl başında görülen klasisist anlayışla, imparatorluğun mimari birikimine düzeyli örnekler kazandıran Balyan'lar, Melling, Smith ve Fossati'lerin ardından, klasik disiplinin büyük ölçüde çözüldüğünü, resmi yapılarda neoklasik çizgi hala belirgin olmasına rağmen, giderek egemen olan eklektisizmin genel repertuarı içinde, Doğu kökenli biçimlerle çeşitliliğin başladığını belirten Batur (1994e, 149), Mustafa Reşid Paşa Türbesi'nin (Şekil A.5.29) İstanbul'da tarihi bilinen en erken oryantalist yapı olduğunu kaydeder. Mustafa Reşid Paşa'nın 1858'deki ölümü üzerine, Gaspare Fossati'nin tasarladığı değişik öneriler arasından seçilerek uygulanan Bayezid Camii haziresindeki türbede, klasisist anlayışla oluşturulan silmeler ve bitkisel bezemenin yanı sıra, pencerelerde at nalı biçimli kemerler gibi oryantalist öğeler yer almaktadır (Saner, 1994b, 567-568).

Peykhane Caddesi'nde küçük bir külliye içinde bulunan, 1870'lere tarihlenen Fuad Paşa Türbesi'nde oryantalist öğeler daha belirgindir (Şekil A.5.30) Kapı ve pencerelerde

[528] Saner (1993, 139), Abdülaziz'in İngiltere ziyaretinde Gotik ve Hint mimarisinin karışımı *Guildhall*'da onuruna düzenlenen bir davete katıldığını belirterek, oryantalist öğelerin dönem yapılarında görülmesi konusunda, yaptıranların oryantalist nitelikler taşıyan binalarda bizzat bulunmuş olmalarının payı olduğunu ifade eder. Batur (1994c, 506) da, Abdülaziz'in Çırağan Sarayı'nın oryantalist tasarımı konusunda ısrarlı olmasında, Kahire, El Cezire'deki inşaatı devam eden köşkü ve tanınmış mimar Carl W. V. von Diebitsch'ın (1819-1869), hıdiv için gerçekleştirdiği oryantalist üsluplu diğer yapıları muhtemelen görmüş olmasının payı olduğunu ifade eder. Benzer şekilde, nezaret binalarının da Abdülaziz'in onayı doğrultusunda tasarlandığı düşünülmektedir. Abdülaziz'in, önemli saray yapılarında çizimlerle değişiklik önerisinde bulunarak tasarım aşamasına aktif olarak katıldığına dair yeterli kanıt bulunduğunu belirten Ersoy (2000, 371), sultanın, mimariyi estetik tatminin ötesinde, kamuoyunda halkçı ve iyiliksever reformcu imajını güçlendirmek açısından vazgeçilmez bir araç olarak kullandığını dile getirir.

[529] Oryantalist mimarlık literatürünün en tanınmış örnekleri, J. Nash tarafından 1803-1821 arasında tasarlanmış olan, İngiltere, Brighton'daki kraliyet pavyonları ile Kral I. Wilhelm von Württemberg için L. Zanth tarafından yapılmış Stuttgart yakınlarındaki yazlık Wilhelma Sarayı'dır, 1867'de açılan, Abdülaziz'in de katıldığı Paris Uluslararası Sergisi, oryantalist eğilimin doruk noktası olmuştur (Batur, 1994e, 148).

soğan biçimli, dilimli Magrip kemerleri, sağır cephelerdeki yüklü bezeme kompozisyonları, moresk sütun başlıkları, Batı Avrupa'dan Osmanlı başkentine aktarılan oryantalizm modasını tutarlı bir şekilde yansıtmaktadır (Saner, 1994a, 341-342). Batur (1994e, 148), 1863'te Sultanahmet Meydanı'nda açılan, cepheleri tuğla / taş örgülü kemerler ve mukarnaslı saçak kornişiyle biçimlenen Sanayi Sergisi binasının (Şekil A.5.33), oryantalist eğilimin kamuoyu tarafından benimsenmesinde önemli bir payı bulunduğunu kaydeder. Ersoy (2000, 373), Abdülaziz döneminde imparatorluğun görkemli geçmişini anımsatan eklektik anıtların, Osmanlı kamuoyunun romantik duyarlılığını canlandırmaya yönelik tasarlandığını, Avrupa'nın kültürel ve politik egemenliğinin söz konusu olduğu bu dönemde, söz konusu binalarla verilen orijinallik mesajının, Geç Tanzimat döneminin kozmopolit kamusal belleğine hanedan onurunu ve toplum duygusunu telkin ettiğini belirtir.

Dönemin konakları incelendiğinde de, neoklasik cephe düzeninin yapılara hakim olduğu görülmektedir. Katların silme kuşağı ile ayrıldığı, parapetle sonlanan cephelerde, düz atkılı, yarım daire kemerli, basık kemerli pencereler, farklı yüzeylerde veya farklı katlarda kullanılarak, tasarıma çeşitlilik kazandırılmış, önde ve geride bulunan yüzeyler, pencerelerin farklılaşmasıyla tanımlanmıştır. Giriş akslarının genelde yarım daire kemerli, üçlü pencere düzenleriyle vurgulandığı görülmektedir. Mustafa Reşid Paşa'nın Baltalimanı'ndaki sahilhanesi (Şekil A.2.4), deniz cephesinde geriye çekilen yüzeyde kullanılan farklı pencere düzeni ile dönem konaklarına erken tarihli bir örnektir. Âli Paşa sahilhanesi cephe düzeninde de (Şekil A.2.6), cephe düzleminden çıkma yapan bölümlerin pencerelerinin farklı biçimde tasarlandığı görülmektedir, bu yaklaşımın konak veya sahilhane farkı gözetmeden dönem boyunca uygulandığı öne sürülebilir.

Tasarım kriterleri açısından, konakların görünümü, harim bölümüne kuzeyden eklemlenen hünkar kasırları sayesinde sivil bir görünüm kazanan Abdülmecid dönemi selatin camileriyle[530] benzer nitelikler taşımaktadır (Şekil A.5.39). Dönemin Kabataş-Ortaköy hattına sıralanan selatin camilerinde, dini mimariye eklemlenen hünkar kasırları

[530] Abdülmecid tarafından yaptırılan Hırka-i Şerif, Ortaköy (Büyük Mecidiye), Küçük Mecidiye ve Dolmabahçe camilerinde, Batılılaşma sürecine paralel olarak, silme ve pilastrlarla bölümlenmiş yüzeylerde açılan basık ve yarım daire kemerli pencereler ve çoğu defa üç adet pencerenin bulunduğu yüzeylerin öne ve geriye çekilerek hareketlendirildiği cephelerle biçimlenen hünkar kasırları, dikine gelişmiş harim bölümü önünde, yatay bir kütle oluşturarak dini işlevin önüne geçmiştir (Çelik, 2000, 87).

ile kent içine bakan cephede seküler tasarım ağırlık kazanmıştır. Tanzimat Dönemi'nin resmi yapı diliyle de uyum içinde olan hünkar daireleri, değişen yaşam biçimleri ve siyasi ilişkilerin mimari alana yansıyan örnekleridir. Benzer biçimde, Tanzimat Dönemi paşa konakları da, resmi yapı kategorisinden farklılaşmayan bir biçim diline sahiptirler.

Arşivde bulunan İhtisap Nezareti ve Ticarethane projelerinin cephe görünümleri (Şekil A.3.259), (Şekil A.3.267), düz atkılı pencerelerin üzerine alternatifli şekilde yerleştirilen üçgen veya dairesel alınlıklar ve silmeler yönünden, Zeyneb-Kamil Hastanesi[531] cephelerini andırmaktadır (Şekil A.5.40). Düz atkılı pencere üzerinde silmelerle oluşturulan düzen, Fuad Paşa Konağı son katında da uygulanmıştır (Şekil A.3.191).

Süleymaniye'de bir devlet adamına ait, 19. yüzyıl ortalarına tarihlenen, tahta kaplama dış cepheye sahip konak[532], son kat sofalarının yarım daire kemerli pencerelerle vurgulandığı cephe tasarımı ile, dönemin kagir yapılarında görülen, farklı mekanların pencere biçimleriyle dış cepheye yansıtıldığı tasarım anlayışına uymaktadır. Binanın sokak cephesinde, zemin ve birinci katta da sofa pencereleri yarım daire kemerlidir (Şekil A.5.32).

Cağaloğlu Lisan Mektebi binası da, çıkmalarla hareketlendirilen kitle düzeni, silmelerle ayrılan katlar, basık ve tam daire kemerli pencerelerin kombine edilerek kullanıldığı, diş frizi ve parapetle sonlanan cephe tasarımıyla, dönem konaklarının izlerini taşımaktadır (Şekil A.5.11).

İncelenen kagir konaklarda rastlanan kütlesel oluşum ve cephe düzeni, Bâbıâli Caddesi üzerinde bulunan Divan-ı Muhasebât binasında da görülmektedir. Bina, kübik kütle kuruluşu, silmelerle ayrılan katlar, köşelerin pilastrlarla vurgulanması, basık kemerli ve

[531] Zeyneb Hanım'ın eşi Yusuf Kamil Paşa ile beraber Üsküdar'da yaptırdığı hastane binasının inşaatı 1875'te başlamış, 1882'de tamamlanmıştır (Demirhan, 2005, 28-29).

[532] Süleymaniye'de, Timurtaş Mahallesi, Hoca Hamza meydanı üzerinde Odun Kapı ile Fetva yokuşu arasındaki arsa üzerinde bulunan bina, önceleri Adile Sultan'ın kethüdası olan ve nazırlık yapan Ferid Paşa'ya aittir; eski bir binanın arazisi üzerine kurulan, yirmiden fazla oda barındıran yapıda, bazı eski duvarlar ve orta katta bulunan hamam korunmuş, bu nedenle döneme ait olan aksiyal geometrik düzen kurulamamıştır. Üç kollu bir merdivenle genişletilmiş orta sofanın ve onun karşısında bir odanın bulunduğu harem dairesi plana hakim olurken, selamlık her katta bir oda ve yan sofadan ibaret kalmıştır (Eldem, 1954, 96).

daire kemerli pencerelerin bir arada kullanımı, cephelerde aks hizalarının öne alınması yönünden dönem yapılarıyla üslup birliği içindedir (Şekil A.5.38).

5.2.5. Bezeme Programı ve Dekorasyon

İncelenen yapılarda dış cephede bezeme genellikle mevcut değildir. Zeyneb-Kamil Konağı'nda, merkezde bulunan dairesel alınlıkta ve düz atkılı pencereleri içine alan kemerlerin alınlıklarında grift bezeme gözlenmektedir. Konağın pencere bezemesinin benzeri, Rus Elçilik Binası'nın pencere alınlıklarında görülmektedir (Şekil A.5.6).

Dönemin yaygın mimari anlayışına uygun biçimde, incelenen yapıların iç mekan bezemeleri neoklasik düzendedir. Saray ve selatin camilerinin kubbe ve tavanlarında olduğu gibi, gölgeli kalem tekniği ile kalem işi bezeme yaygın olarak uygulanmıştır.

Bahriye Nezareti divanhâne tavan bezemelerinde, çiçek motifleri, rumi motifler ve deniz manzaralı madalyonlar bir arada kullanılmıştır. Subhi Paşa Konağı'nda üst kat odalarının tavan bezemelerinde, kartuşlar içinde çiçek, hayvan motifleri, manzaralar dikkat çekmektedir. Fuad Paşa Konağı galeri yan koridorlarının tavan ve duvarları, panolara ayrılarak içleri gölgeli teknikte kıvrım dal ve palmet motifleriyle bezenmiştir. Bâb-ı Seraskeri Binası'nda galeri koridorlarının tavanlarında kalem işi bezemeler mevcuttur, salon duvar ve tavanları ise, geometrik motifler, kıvrım dallar, madalyonlar içinde manzara ve çiçek motifleriyle yoğun bir bezeme programına sahiptir.

Bâbıâli iç mekan dekorasyonunda, Sadâret Dairesi'nin gölgeli boyama teknikleriyle oluşturulan çiçek desenleri, kartuşlar halinde düzenlenen tavan dekorasyonu ve pilastrlarla bölümlenen duvar yüzeyleri dönem saraylarında ve konaklarında kullanılan bezeme unsurlarıdır. Reşid Paşa Sahilhanesi de, iç mekanda kartuşlara ayrılarak bezenmiş tavan yüzeyleri ile dönem yapılarının dekoratif uygulamalarına örnek oluşturmaktadır. (Şekil A.5.28). Bâbıâli iç mekanda kullanılan ayna, kanepe, sandalye, sehpa, camekanlı dolap gibi Avrupa kaynaklı eşyalar[533], geleneksel sedir, minder ve rahlelerle kombine edilmiş veya geleneksel oturma düzenleri korunmuştur. İç mekan

[533] Tanyeli (1996b, 287), Batı kaynaklı iç mekan donatım elemanlarının, Batılılaşmanın etkisi ile II. Mahmud zamanından itibaren, toplumun üst katmanlarında, statü ve değişen kültürel tercihlerin ortaya konması açısından simgesel bir anlam taşımaya başladığını kaydetmektedir.

donatısı ve kullanımı açısından, toplumsal ve siyasi hayatta gözlenen, geçiş dönemine özgü dualitenin varlığından bahsedilebilir.

Bâbıâli ve Subhi Paşa Konağı iç mekan dekorasyonunda kullanılan çini sobalar, II. Darülfünûn ve Subhi Paşa Konağı iç mekanlarında görülen kıvrım dal bezemeli mermer şömineler dönemin Batılı dekorasyon anlayışına örnek oluşturmaktadır.

Reşid Paşa Sahilhanesi Hünkar Dairesi[534]'nde, iç mekanda uygulanan sivri kemer ve Magrip etkisi, Bahriye Nezareti ve Bâb-ı Seraskeri anıtsal kapısı ile köşklerinin oryantalist yaklaşımına erken bir örnektir (Şekil A.5.41). Bahriye Nezareti Binası'nda, iç mekanda, tek sütunların üzerine oturan dörtlü sütun grupları ile manyerist bir tavır gözlenir, ancak basık at nalı kemerler, moresk sütun başlıkları, dörtlü sütun grupları, geometrik motifli korkuluk ile oryantalist bir atmosfer mekana hakimdir. Bâb-ı Seraskeri anıtsal kapısı, cephede geniş alanlarda dantelsi ağ bezeme ve sivri kemer kullanımı, köşkler de, ağ bezeme, dilimli sivri ve at nalı kemerler ile Elhamra Sarayı'nı çağrıştıran bir görünümdedir (Şekil A.5.34). Saner (1993, 137), Oryantalist bir yaklaşımı yansıtan bu detayların (Şekil A.5.35) kaynağının Magrip'e uzandığını kaydeder. Abdülaziz, 1867 tarihli İngiltere ziyaretinde ve daha önce, 1863'te çıktığı Mısır gezisinde oryantalist tasarımları görmüş ve etkilenmiş olmalıdır.

Hazine-i Evrak iç mekan bezemesinde, pandantifte görülen küre, kitap, kalem takımları ve kağıt tomarları, binanın işlevine göndermede bulunduğu gibi, aydınlanma, modernite, rasyonalizm gibi kavramları çağrıştırır, bu yönden II. Mahmud Türbesi'nde çeşmede bulunan küre ile benzer bir yaklaşım sergiler[535]. Hazine-i Evrak'ta, Bâbıâli sadâret

---

[534] Can (1993, 127), bugün İstanbul Üniversitesi Sosyal Tesisleri olarak kullanılan yapının, "vezir için sahilde villa" projesine uygun olarak 1855 yılında inşa edildiğini ve mimarının ana yapı gibi Gaspare Fossati olduğunu kaydeder.

[535] *Ceride-i Havadis*'te Divanyolu üzerindeki II. Mahmud Türbesi'nin açılışını haber veren 1256 Şevval 21 / 16 Aralık 1840 tarihli haberden iki hafta önce, *Takvim-i Vekayi*'de, Tanzimat'ın birinci yıldönümünde Beyazıt Camii avlusuna dikilmek istenen ve tepkiyle karşılanan anıtın nişantaşları geleneği gösterilerek meşrulaştırılmaya çalışıldığını hatırlatarak, II. Mahmud Türbesi'nin küre ile vurgulanan çeşmesinin ilk Osmanlı anıtı olma özelliği taşıdığını ifade eden Akın (1993, 125-127), II. Mahmud Türbesi çeşmesinde anıtsal bir nitelik taşıyan kürenin, Fransa'da Geç Aydınlanma dönemi mimarlığına özgü bir tasarım olduğuna dikkat çeker ve *"hendese üzere nakşolunan"* kürenin tanrısal geometriden ussal geometriye geçişi, diğer bir deyişle, Osmanlı kültüründe değişen geometri anlayışını simgelediğini belirtir. Fransız Devrim Mimarisi'nin *Boullée* ve *Ledoux* gibi ütopik mimarlarının küreyi tasarımlarında başat öğe haline getirmesinin, Aydınlanma'ya olan tutku, doğabilimlerinin yeni bulgularına karşı coşkulu bir bağlılık ve yükselen yeni sınıf için yeni ve yalın bir biçim dili oluşturma kaygısından doğduğunu ifade eden Akın

dairesi tavanlarında görülen uygulamaya benzer şekilde, kartuşlara ayrılarak çiçek motifleri ile bezenen kubbe, başta Dolmabahçe olmak üzere saray ve konaklarda tercih edilen süslemenin erken tarihli bir örneğidir. II. Darülfünûn Binası'nın tavan bezemelerinde yüzeysel kıvrım dal ve çiçek motiflerinden oluşan kalem işi bezeme, madalyonlar içinde, teleskop gibi bilimi simgeleyen objelerle[536] birlikte kullanılmıştır.

5.2.6. Yapım Teknikleri ve Malzemeler

İncelenen yapılar, kagir yapım tekniğinde, tuğla ile inşa edilmiştir. Hazine-i Evrak ve Bâb-ı Seraskeri'de subasman seviyesine kadar taş kullanılmıştır. Hazine-i Evrak ve Fuad Paşa Konağı'nda olduğu gibi, bu dönemde iç mekan duvarlarında Hasköy harman tuğlası, dış duvarlarda ise, Livorno, Marsilya tipi pres tuğla kullanıldığı düşünülmektedir. Livorno tuğlası kullanıldığı belirlenen bir diğer yapı da I. Darülfünûn'dur.

Bâbıâli, I. Darülfünûn, II. Darülfünûn, Subhi Paşa Konağı, Bülbül Tevfik Paşa Konağı, Mütercim Rüştü Paşa Konağı, Edhem Paşa Konağı, Âli Paşa Konağı, Zeyneb-Kamil Konağı, Bâb-ı Seraskeri, taşıyıcı duvarları modern ölçülü tuğla ile yığma, kat döşemeleri ahşap kirişleme yapım tekniğinde inşa edilmiş binalardır. Bülbül Tevfik Paşa Konağı'nda ahşap bağdadi iç bölme duvarları kagire, döşemeler de II. Darülfünûn, Bâbıâli, Bâb-ı Seraskeri, Fuad Paşa Konağı döşemeleri gibi restorasyonlar sonucunda betonarmeye çevrilmiştir. Bahriye Nezareti binasının zemin kattaki volta döşemesi de sökülerek betonarme hale getirilmiştir. Taşıyıcı duvarları tuğla olan Fuad Paşa Konağı, Rauf Paşa Konağı ve Bâb-ı Meşihat arşiv binaları döşemelerinde de volta döşeme uygulanmıştır. Fuad Paşa Konağı'nın revaklı bölümünde, kemerler arasında kalan bölümler tuğla malzeme ile kaburga tonoz yapım tekniğinde oluşturulmuştur.

(1989, 22-23)'a göre, avangard ve soyut bir biçim olan kürenin yeni bir düzeni simgeleme potansiyeli, Tanzimat'ın ilk resmi anıtsal yapı projesinde yer almasını sağlamıştır.

[536] Urfalıoğlu (2002, 346), 19. yüzyılda kürenin yanı sıra, kartoğrafya ve coğrafi eserlerin simgesi olarak adlandırılabilecek dürbün, rulo kağıtlar, pusula, pergel, gönye gibi aletlerin süsleme programına girdiğini kaydederek, 1866 tarihli Maslak Kasırları Kasr-ı Hümayunu tavan bezemesinde yerküre, kitap, dürbün, hokka ve saatten oluşan tasarımın, Yıldız Sarayı'nda bugün Şehir Müzesi olarak kullanılan mekanın tavanında kalemişi betimlemeler arasında dünya, kitap, dümen, pusula, dürbün, kum saati, pergel, gönye gibi objelerin dikkat çektiğini ifade etmektedir. Bu durum, söz konusu dönemde işlevden bağımsız olarak da bu tür bezemelerin tercih edildiğini ortaya koymaktadır.

Hazine-i Evrak, işlevi gereği yangın önlemlerinin alındığı ve yatay taşıyıcıda metal konstrüksiyon kullanılan ilk binadır. Düşey taşıyıcı yığma tuğladır, merdiven ve kat döşemeleri ise putrelli kirişlerle dökme demirden yapılmıştır. Önceleri ahşap olan kapılar dökme demir olanlarla değiştirilmiştir. Pencere söveleri, silmeler, denizlik ve subasmanda Malta taşı, zemin kaplamasında Marmara mermeri kullanılmıştır.

Bâb-ı Seraskeri ve Bahriye Nezareti binalarında, 19. yüzyıl pasajlarında olduğı gibi, avlu camla örtülerek iç mekana dahil edilmiştir.

6. SONUÇ

Tarihi Yarımada dışına taşınan sarayın geri planda kaldığı, toplumun elit tabakasını oluşturan bürokratik kadronun, Batı'nın "ötekisi" konumundaki Osmanlı'yı yeniden tanımlamaya girişerek yönetime ağırlığını koyduğu Tanzimat Dönemi'nde, siyasi ve toplumsal hayatta gözlenen değişim, geleneksel yapısıyla dikkat çeken Tarihi Yarımada'nın mimari programını etkilemiştir. Kozmopolit Osmanlı bürokrasisi, Batılılaşma sürecinin ivmesinin arttığı Tanzimat Dönemi'nde modernleşme ve eşitlik kavramlarını vurgulayarak kapsamlı yenilikler gerçekleştirmeye çalışmış, dönemin siyasi atmosferi gereği, dinsel ve ulusal kimliklerin üstünde, ortak bir Osmanlı kimliğinin yaratılması için çaba göstermiştir. Tanzimat Dönemi'nde Tarihi Yarımada'nın mimari kurgusu, bürokrat kimliğinin vurgulandığı, ithal kurumlar için Batılı biçimlerle üslup birliğinin arandığı, ancak plan düzleminde geleneksel unsurların kısmen korunduğu bir yapıyı ortaya koymaktadır. Dönemin dini yapılarına dahi, genişleyen hünkar daireleri ile resmi daire görünümü kazandıran politik atmosfer ve seküler anlayış, idari merkez konumundaki yarımadanın Tanzimat Dönemi üslubu olarak ayırt edilebilecek yapılarla donanmasına yol açmıştır. Osmanlı kimliğinin çağdaş yönünü vurgulamak amacıyla yarımadanın bu dönemde uğradığı hızlı değişim sonucunda kazandığı Batılı görünüm, Tanzimat ile toplumun karşılaştığı kimlik bunalımını ve yaşanan dualiteyi de yansıtmaktadır.

Tez çalışması kapsamında Tarihi Yarımada'daki inşaat faaliyetleri incelendiğinde, bölgenin "kaybeden geleneksel kesimlere bırakıldığı" ve "prestij kaybederek terkedildiği" şeklindeki yargıların Tanzimat Dönemi için geçerli olmadığı belirlenmiştir. Bu süreçte Tarihi Yarımada'da, kentsel dokunun ölçeğini değiştiren, yeni işlev içeren ve modern yapım teknikleriyle gerçekleştirilen büyük yapıların inşa edilmesi, yangınlardan sonra oluşturulan komisyonlarla eski kent merkezinin kaldırımlarının ve yollarının yenilenmesi, üst düzey devlet görevlilerinin politik gelişmeleri takip edebilmek amacıyla Bâbıâli'ye yakın olmak için yaptırdıkları Avrupai görünümlü büyük konaklar, bölgenin

bürokratik ağırlık merkezi olarak önemini koruduğunu ortaya koymaktadır. Bürokratların Nişantaşı çevresinde konak yaptırmaları, Tanzimat Dönemi sonrasında Bâbıâli'nin etkinliğini kaybetmesiyle bağlantılı biçimde, Meşrutiyet Dönemi'nde ağırlık kazanmış olmalıdır.

Tanzimat Dönemi'nde Tarihi Yarımada'da inşa edilen Bâbıâli, Bâb-ı Seraskeri, Âli Paşa Konağı, Fuad Paşa Konağı, Zeyneb Kamil Konağı, Darülfünûn gibi kagir, büyük ve cephe düzeni açısından Batı'yı örnek alan yapılar, topografik konumları nedeniyle ufuk çizgisinde değişme meydana getirdikleri gibi, boyutları sayesinde kentsel dokuda da ölçek büyümesi sağlamışlar ve Tanzimatçıların yerleştirmeye çalıştıkları modernite, bürokrasi, medeniyet, sistemleştirme gibi Batılı kavramların mimari alanda sözcüsü konumuna gelmişlerdir.

Kentsel kurgu içinde kullanım açısından, idari birim ve konakların Divanyolu ekseninde, Cağaloğlu-Beyazıt bölgesinde yoğunlaştığı belirlenmiştir. İdari yapıların Tarihi Yarımada'da kurduğu kentsel ilişkiler, aks oluşturma, kendi caddesini yaratma ve baskın karakterleriyle mimari örüntüyü değiştirme olarak tanımlanabilir. Kurumların dağılımı açısından kent planı üzerinde okumalar yapıldığında, ana aksı oluşturan Divanyolu'nun Darülfünûn ve Bâb-ı Seraskeri'yi birbirine bağladığı, Bâbıâli'nin de bu dönemde açılan caddelerle Divanyolu'na eklemlendiği görülmektedir. Darülfünûn ve Bâb-ı Seraskeri önünde, Divanyolu ile ilişkili Ayasofya ve Beyazıt meydanlarının oluşturulması, Batılı anlamda kent meydanı kavramının geleneksel dokuyu değiştirmesiyle sonuçlanmıştır. Şeyhülislamlık ise, dönemin seküler atmosferinin de etkisiyle, kentsel kurgunun ve önemli aksların dışında kalmış durumdadır. Tanzimat Dönemi'nin kazandırdığı güvenlik şemsiyesi altında sermaye birikimi sağlayan devlet adamları, Dolmabahçe Sarayı'nın geleneksel çevrenin dışına çıkmasıyla, Boğaziçi kıyısında sahilhaneler yaptırırken, Bâbıâli'nin gücünü arttırdığı bu zaman diliminde Tarihi Yarımada'dan da kopmamışlar, kişisel servetlerinin önemli bir bölümünü mimari anlamda dikkat çekici ve malzeme açısından sağlam binaların tasarlanmasına harcayarak, Eminönü'nden Aksaray'a, Beyazıt'ı -dolayısıyla Bâb-ı Seraskeri'yi- merkez alan bir daire içinde yerleşmişlerdir (EK D).

I. Darülfünûn'un inşaat sürecinde yer seçiminden kaynaklanan itirazlar, muhafazakar çevreler tarafından Ayasofya'nın İslam kimliğinde bir dini yapı olarak görüldüğüne ve Bizans geçmişinin hafızalardan silindiğine işaret etmektedir. Bu yaklaşım, Tanzimat bürokratlarının seküler bir yaşam tarzı yaratmak konusundaki tutumlarını güçlendirerek, üniversite binasının belirtilen yerde yapılması konusundaki ısrarları ile sonuçlanmıştır. Tanzimatçılar, ilk Darülfünûn Binası'nı Ayasofya'nın hemen yanında ve onunla yarışan bir ölçekte inşa ederek, tutucu çevrelere karşı siyasi güçlerini kanıtlamanın bir yolunu bulmuşlardır. Bu grup, II. Darülfünûn Binası'nın yeri için de, Reşid Paşa Sübyan Mektebi ve Valide Mektebi ile aynı adayı paylaşan, aydınlanmanın simgesi yerküreyi mimari programına katan II. Mahmud Türbesi'nin hemen yanını seçerek, eğitim ve yenilenme yolunda taviz verilmeyeceğini örtülü bir dille duyurmayı denemişlerdir. I. ve II. Darülfünûn binaları, üniversite olarak hizmet verememiş ancak çeşitli nezaretlerin kullanımına açılarak devletin Avrupa'ya dönük yüzünü vurgulamışlardır.

Devlet tarafından yaptırılan binalarda, 19. yüzyıl başında görülmeye başlanan Ampir ve neoklasik üslup kullanılmış, Abdülaziz'in Mısır gezisinden sonra inşa edilen Bâb-ı Seraskeri kompleksi ve Bahriye Nezareti binalarında, neoklasik üslubun yanı sıra oryantalist öğeler de tasarıma katılmıştır. Cephelerin saray yapılarına oranla sade bırakıldığı, simetri ve yalınlığın, devlet otoritesini göstermek amacıyla mimari dile yansıdığı belirlenmiştir. Bâbıâli ve I. Darülfünûn binalarının denize bakan cephelerinin tasarımında, 19. yüzyılın saray ve kamu binası gibi Avrupa yapılarında görülen kolosal sütunlar kullanılmıştır. Bâbıâli ve I. Darülfünûn, deniz cephelerinin tasarımında üçgen alınlık ve kolosal sütun kullanımıyla, Tarihi Yarımada'yı ilk defa denizden yaklaşarak gören yabancıların gözünde yaratılmak istenen Batılı imaja katkıda bulunmaktadır. Kara cephelerinin ise daha sade bir yaklaşımla oluşturulduğu gözlenmektedir. Deniz ve kara cepheleri arasındaki bu farklılaşma, dönem yapılarının Batılı bir kimlik yansıtılması yolunda araç olarak kullanıldığını düşündürmektedir.

I. Darülfünûn'un Ayasofya meydanına açılan giriş cephesinde ise, revaklarla kentsel mekana katılım hedeflenmiştir. Fuad Paşa Konağı ve Askeri Misafirhane de revaklı tasarımlarıyla, revağın, Osmanlı geleneğinde külliyelerin kendi içine kapalı mekan örüntüsünden koparılarak Batılı yaklaşımda, yapının günlük hayata katılan, sokak ve cadde ile bağlantı kuran uzantıları haline gelmesine katkıda bulunmuşlardır. Bâbıâli

binasında ise, deniz cephesinin orta bölümünde görülen yükseltilmiş revaklı bölüm, bürokratın halka hitap ettiği, duyuruların yapıldığı mekan olma işlevini yüklenmiştir.

Konut-idari yapı geçişkenliği, geleneksel davranış kalıplarının da etkili olduğu bir yaklaşımla, kaynak yetersizliği ve bireylerde sermaye birikimi sonucunda, paşaların şahsi konaklarını idari işleri için kullanmaları veya konakların sonradan idari birimlere ayrılmasıyla kentsel çevreye yansıyan döneme özgü bir diğer faktördür. Bu dönemde, nezaret binalarının yanı sıra, bürokratların inşa ettirdikleri konakların selamlık bölümlerinde de devlet işleri görüşülmeye devam etmiş, Tanzimat Dönemi'nde ve sonrasında, paşalara ait prestij amaçlı inşa edilmiş kagir konakların bir kısmı, genişleyen bürokratik yapılanmanın etkisiyle, devlet tarafından alınarak nezaretlere ve diğer idari birimlere verilmiştir. İdari yapı ve konakların benzer tasarım özelliklerine sahip olması, işlev değişikliği açısından da kolaylaştırıcı bir unsur olmuştur.

Dönem konaklarında cephe düzeni açısından, devlet yapılarında olduğu gibi neoklasik üslup tercih edilmiş, kütle düzenlemesinde çoğunlukla simetrik bir tutum izlenmiştir. Tanzimat Dönemi'nde Tarihi Yarımada'da, çoğunlukla 1865 Hocapaşa yangınından sonra inşa edilen kagir konaklar, genelde üç katlı, giriş akslarının ve öne çıkarılan yüzeylerin farklı pencere tipleriyle vurgulandığı, katların birbirinden silmelerle ayrıldığı, prizmatik kütleye sahip yapılardır. Geleneksel Türk evinde görülen birinci kat çıkmaları terkedilmiş, onun yerine zemin katın sokak ile ilişkisi kurularak, tüm katları içeren cephe hareketleri uygulanmıştır. Döneme hakim olan Ampir üslubun sadeliği, çıkmalarla hareketlendirilen yüzeyler ve iç mekan kurgusunun sofa ve odalarda farklı tür pencerelerin kullanımı ile cepheye yansıtılması sayesinde bir miktar kırılmıştır. Konaklarda ve idari yapılarda giriş akslarının her katta üç adet yarım daire kemerle vurgulanması, sık rastlanan bir özelliktir.

Bu dönemde nezaretlerin yerleşimi için inşa edilmiş üç yapı olan Bâbıâli, Bâb-ı Seraskeri ve Bahriye Nezareti binalarının plan düzenleri incelendiğinde, iki farklı tasarım yaklaşımı görülmektedir. Bâbıâli, sürekli genişleyen idari kadrolara paralel şekilde, yatayda ve düşeyde yeni dairelerin eklenmesiyle genişleyen, lineer ve esnek bir kurguya sahiptir. Bâb-ı Seraskeri ve Bahriye Nezareti binalarının rijit ve simetrik

tasarımları ise, idari birimlerin yerleşiminde hiyerarşik bir düzenin gözetilmediğini ve form-fonksiyon ilişkisinin plana yansımadığını ortaya koyar.

Konakların plan kurgusu incelendiğinde, harem ve selamlık dairelerinin bir iç avlu veya havalandırma boşluğu ile ayrıldığı görülmektedir. Bu durum, prizmatik kütleleri ve cephe düzenleri ile Batılı etkilerin hakimiyetine giren konaklarda, yerel kimliğin en azından plan düzleminde korunmasını sağlamıştır. Ancak, bürokrat konaklarında, Geleneksel Türk Evi'nde görülen sofalar, tasarımda mekana karakter katan unsurlar olan iki veya üç kollu merdivenlerin varlığını ön plana çıkaran, etrafına odaların dizildiği, iç sofa olarak nitelendirilebilecek mekanlar haline gelmişlerdir. Ölçek büyümesi ve malzeme değişiminin de getirdiği bir anlayışla, sütunlarla vurgulanan anıtsal merdivenler, yapının simetrik kurgusuyla uyumlu bir şekilde plana yerleştirilmişlerdir.

Kent içinde, cephelerde yenilik mevcuttur, ancak Batılılaşmış bir yerel olmakla beraber yeni bir plan tipolojisi gelişmemiştir. Tasarımda yerel özellikler yeniyle harmanlanarak korunurken, Batı ile ilişkilerin cephe ve kütle biçimlenmesinde dolayısıyla yüzeyde okunduğu görülmektedir. Nitekim, Batılılaşma, 17. yüzyıldan itibaren, Avrupa ile ilişkiler çerçevesinde, Osmanlı elitinin kendi yararına seçtiği çeşitli kültürel pratikleri yaşam alanına uygulamasıyla gelişmiş bir süreç olarak düşünülürse, plan tasarımındaki gelişmelerin monte edilmekten ziyade, içselleştirilerek yerel kullanıma dahil edildiği öne sürülebilir. Batılı unsurların plan düzleminde sentezlenmesi yereldir, ancak burada dikkat çeken nokta, bu sentezin, dönemin sosyopolitik yapısı gereği, yabancı mimarlar tarafından projelendirilmesidir. Binaların cephe ve kütle tasarımında ise, Postahane binası ve Maliye Nezareti örneklerinde olduğu gibi, şekilsel bir yaklaşım olduğu belirlenmiştir; kurumlar ithal edilirken, imajları da beraberinde getirmişlerdir.

İdari yapıların bezeme programı incelendiğinde, dış cephenin sade bırakıldığı, ancak iç mekanlarda, hiyerarşik düzene göre bezeme yoğunluğunun arttığı gözlenmektedir. Konaklarda da selamlık dairelerinin bezeme yoğunluğu açısından daha özenli oluşturulduğu göze çarpmaktadır. İç mekanda, duvarların panolara ayrılarak, tavanların ise kartuşlar, gölgeli kalem tekniğinde kıvrım dallar, çiçekler ve madalyonlar içinde yağlıboya manzara resimleri veya aydınlanmayı simgeleyen teknik aletler ile bezenmesi yaygın bir anlayıştır.

Yapıların yığma teknikte, tuğla kullanımıyla inşa edildiği, subasman hizasına kadar taş kullanıldığı, döşemelerin ise ahşap kirişler ile taşındığı belirlenmiştir. Fuad Paşa, Rauf Paşa konaklarında ve Bâb-ı Fetva arşiv binalarında volta döşeme uygulanmıştır. İstanbul'da ilk defa yangın önlemlerinin alındığı yapı olan Hazine-i Evrak binasında, kapı, döşeme ve merdivenler metal elemanlardan imal edilmiştir. Yapım tekniklerinde genel olarak hedeflenen kalıcılık ve sağlamlık, bürokratların yerleştirmek istediği sistematik ve akılcı yaklaşımla uyuşmaktadır. Malzeme değişimi beraberinde ölçek büyümesini de getirdiği için, yarımadanın mimari dokusu farklılaşmıştır.

Tarihi Yarımada'da idari yapıların kronolojik gelişimi incelendiğinde, 1840-1855 arasındaki dönemde, Limon İskelesi, Hazine-i Evrak, Telgrafhane-i Âmire gibi nispeten küçük ölçekli ilk kagir devlet yapılarının yanı sıra, Tanzimat Dönemi'nin prestij yapısı olarak Darülfünûn gibi ölçek değiştiren bir yapının inşa edilmesine karar verildiği dikkat çekmektedir. Mustafa Reşid Paşa'nın öncülüğündeki Tanzimat devlet adamlarının İstanbul'a kazandırmak istedikleri rasyonel bakış açısı ve sistemi, devrin yeniliğe açık enerjisini yansıtan, ancak bugün mevcut olmayan Darülfünûn, kütlesi nedeniyle ölçek dışı olmasına rağmen, kent tarihinin kritik bir evresinin ürünü olarak, simgesel mimari değeri ile 19. yüzyılda Tarihi Yarımada'nın dönüşümünün öncüsü olmuştur.

1856-1863 arasındaki dönem, Dolmabahçe Sarayı'nın ve Kırım Savaşı'nın masrafları nedeniyle, Tarihi Yarımada'da projelerin duraklama devresine girdiği bir zaman dilimi olarak nitelendirilebilir. Abdülaziz'in Mısır gezisinden sonra, 1864-1870 arasındaki dönemde, Harbiye Nezareti ve Bahriye Nezareti binalarının gerçekleştirilmesiyle, devlet eliyle yapılan büyük ölçekli ve iddialı projelerin sürekliliği sağlanmıştır. 1865 Hocapaşa yangını sonrasında, özellikle Divanyolu'nun düzenlenmesi ve parsellerin yeniden belirlenmesiyle özel mülkiyete ait konaklar da kagir biçimde yapılmaya başlanmış ve Tarihi Yarımada'nın çehresi hızlı bir şekilde belirgin değişiklikler kazanmıştır. Bu değişimde, Abdülaziz'in Avrupa gezisinde gördüğü modern kentlerden etkilenerek, İstanbul'a çağdaş bir atmosfer kazandırmak istemiş olabileceği de göz önüne alınmalıdır.

Tanzimat Dönemi'nde Tarihi Yarımada'da bulunan idari binalara ait arşiv belgeleri incelendiğinde, özellikle modernite projesinin kente yansıması olarak

değerlendirilebilecek Hazine-i Evrak ve Darülfünûn binalarının yapım kararlarında yangın önlemi, yeni malzeme kullanımı gibi konular dikkat çekmektedir. Bâbıâli binasında ise, yapımından itibaren her sene onarım, mekan değişikliği, yeni birimler için ekler yapılması gibi uygulamalarla inşaat etkinliğinin devam ettiği arşivden izlenebilmektedir. Devletin gelişim sürecinin mimari izdüşümü olarak yorumlanabilecek Bâbıâli, bu nedenle kurumsallaşmayı yansıtmaktan uzaktır. Şehremaneti ve Zaptiye'ye ev sahipliği yapan ve II. Mahmud zamanında Defterdar Kapısı olarak kullanılmış olan Eski Ticarethane ise, arşivden izlenebildiği kadarıyla, dönemin idari bina ihtiyacını karşılamak için sürekli onarım gören ve işlev değiştiren bir yapıdır.

Arşiv belgeleri, ağırlıklı olarak binalarla ilgili inşa ve onarım sürecine ilişkin mali giderleri ve ödemeleri içeren kararları kapsamaktadır. İhalelerin hangi kalfalar üzerinde kaldığı da bu belgelerden takip edilebilmekte, ancak projeleri tasarlayan mimarlardan sadece ödemelerle ilgili bölümlerde ve nadiren bahsedilmektedir. Tarihi Yarımada'da inşa edilen prestij yapılarında projeleri Fossati, Barborini, Bourgeois gibi yabancı mimarlar hazırlarken, uygulamayı çoğunlukla gayrimüslim kalfalar / mimarlar yürütmüş, denetim işi ise Ebniye Meclisi'nde görevli memur konumundaki çoğunlukla müslüman mimarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Fossati, bölgede görev yapan mimarlar arasında uygulamalarının nitelik ve niceliği yönünden öne çıkan, bürokratlara yakın bir isimdir. Saray çevresinde kabul gören Balyan ailesinin bu bölgede geri planda kaldığı gözlenmektedir.

Yeni gelişen idari kurumların yapılaşma süreçleri incelendiğinde, bir çok meclis ve alt birimin Bâbıâli binasının esnek tasarımı ile bu binaya eklenen mekanlara yerleştirildiği, ancak yeni nezaretler için yeni yapıların inşa edilmediği, bu dönemde inşa edilen mevcut konak ve binaların kullanıldığı belirlenmiştir. Şehremaneti örneğinde olduğu gibi kurumlara özel projelerin çizildiği, ancak kaynak aktarımının yetersizliği nedeniyle söz konusu kurumların kendileri için inşa edilmiş mekanlara sahip olamadıkları görülmektedir. Tanzimat Dönemi'nde, yeni kurulan veya düzenlemelerle değişikliğe uğrayan idari birimler, kurumsallaşmanın tam olarak gerçekleşememesi nedeniyle, çalışma mekanı açısından bir kaç yer değiştirmişlerdir. Kurumların dönem boyunca farklı binalara taşınması, yaklaşık kırk yıllık bir süreçte farklı zaman dilimlerine bakıldığında, aynı binaların değişik idari hizmetlerde kullanılması, devlet yapısındaki

değişim sürecini ve kararsızlığı mekana yansıtan bir olgu olarak değerlendirilebilir. İdari birimlerin bürokratik anlamda genişlemesiyle Bâbıâli'ye sığmayan kurumlar için seçilen yerler, Bâbıâli çevresinde yer alan ve sahiplerinden satın alınan veya kiralanan konaklar olabildiği gibi, Topkapı Sarayı surları dahilinde işlevsiz kalan daireler ya da eğitim amacıyla inşa edilen ancak bu işlevini yerine getiremeyen Darülfünûn olabilmektedir. Şehremaneti başta olmak üzere, bu dönemde idari birimlere yeni ve başkentin ağırlığını yansıtacak binalar yapılması istenmiş ancak, projeler çizilse de bu hedefler ya gerçekleştirilememiş ya da Postahane Binası örneğinde olduğu gibi Meşrutiyet döneminde başarılabilmiştir. Tanzimat Dönemi'nin sonlarına doğru Darülfünûn Binası bir çok nezarete ev sahipliği yapmış, ancak Meşrutiyet ile birlikte binanın "Mebusan Meclisleri"nin toplanması için yeniden düzenlenmesi sonucu, Maarif, Nafia ve Ticaret Nezareti gibi kurumlar tekrar mekan arayışına girmişlerdir. Şeyhülislamlık ve Bâb-ı Seraskeri'nin bu dönemde mevcut arazilerini koruyarak binalarını kagir hale getirmesi, askeri ve dini kurumların devlet yapısında kuruluştan beri süregelen önemi ile açıklanabilir.

İdari birimlerin ve bakanlıkların sık sık yer değiştirmesinden dolayı, Tanzimat Dönemi'nde idari bina inşaatı konusunda bütüncül bir yaklaşımın olmadığı, kurumsallaşmanın mimari alana yansımadığı öne sürülebilir. Özelikle belediye idaresinin, yazışmalarda görülen, Avrupa'da olduğu gibi yeni ve uygun bina isteği gerçekleştirilememiştir. Arşiv amaçlı yapılmış Hazine-i Evrak Binası haricinde, yeni yerler seçilerek idari bina inşa edilmediği, ancak, bakanlıkların, olanaklar çerçevesinde, Tanzimat ideolojisini yansıtan sembol binalara yerleştirildiği saptanmıştır.

KAYNAKLAR

Abdurrahman Şeref, 1329. Fuad Paşa Konağı Nasıl Maliye Dairesi Oldu?, *T.O.E.M.,* **1/6,** 129-136.

Abou-El-Haj, R.A., 2000. Modern Devletin Doğası, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu, çev. Oktay Özel, Canay Şahin, İmge Kitabevi, İstanbul.

Acar, G., 2000. Tanzimat Dönemi Fikir ve Düşünce Hayatının Mimari Alana Yansıması, *Doktora Tezi,* M.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ahmed Lûtfi Efendi, 1999. Vak'anüvîs Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi C. 6-7-8, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, Eski Yazıdan Yeni Yazıya:4, İstanbul.

Akarlı, E.D.(çev. ve haz.), 1978. Belgelerle Tanzimat**:** Osmanlı Sadrıazamlarından Âli ve Fuad Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 147, İstanbul.

Akın, G., 1989. Divanyolu Küresi, *Tarih ve Toplum,* **72,** 21-23.

Akın, G., 1993. Tanzimat ve Bir Aydınlanma Simgesi, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 122-133, 17-18 Aralık 1992, İstanbul.

Aksel, M., 1958. Divanyolu Konakları, *T.T.O.K.B.,* **193***,* 3-4.

Aksel, M., 1977. İstanbul'un Ortası, Kültür Bakanlığı Yayınları:255, Ankara.

Akşin, S., 1997. Siyasal Tarih (1789-1908), Osmanlı Devleti Türkiye Tarihi*,* 3. cilt, 5. basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 77-187.

Aktepe, M.M.(yay. haz.), 1988. Vak'a Nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi C.X, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Aktepe, M.M., 1992. Vak'a Nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Târihi'nin X. Ve XI. Cildlerinde Bulunan, İstanbul'a Âit Ba'zı Bilgiler, *Semavi Eyice Armağanı, İstanbul Yazıları*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 343-354, İstanbul.

Akyıldız, A., 1993. Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856), Eren Yayıncılık, İstanbul.

Akyıldız, A., 2004. Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İletişim Yayınları, Araştırma-İnceleme Dizisi:166, İstanbul.

Albatı, E., 1945. Eşref Albatı Hatıraları, *Canlı Tarihler:XII*, Türkiye Yayınevi, 1-54 İstanbul.

Ali Rıza Bey (Balıkhane Nazırı), 2001. Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Alkan, A.T. ve Kodaman, B., 1992. Tanzimat'ın Öncüsü Mustafa Reşid Paşa, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 142, 1-10, ed. H. Dursun Yıldız, Ankara.

Altay, S., 2005. Kişisel görüşme.

Altıner, A.T. ve Budak, C., 1997. Konak Kitabı, Geleneksel Türk Konutunun Geç Dönemi Üzerine Bir İnceleme, Tepe Yayınları, İstanbul.

Altun, A., 1991. Bab-ı Seraskeri-Mimari, *D.İ.A.,* 4. cilt, İstanbul, 364-375.

Alus, S.M., 1997 (1939). İstanbul Kazan Ben Kepçe, yay. haz.: Necdet Sakaoğlu, 2. baskı, İletişim Yayınları: 274, İstanbul Dizisi: 18, İstanbul.

Alyot, H., 1947. Türkiye'de Zabıta, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum, İçişleri BakanlığıYayınları: III, Ankara.

Anonim, 1940. Tanzimat devrine ait bir kısım Resimler ve Vesikalar-*Tanzimat, ayrı baskı*, Maarif Matbası, İstanbul.

Anonim, 1994a. Bahçekapı , *D.B.İ.A.,* 1. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 541-542.

Anonim, 1994b. Basın Müzesi, *D.B.İ.A.,* 2. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 73.

Anonim, 1994c. Defter-i Hakani Nezareti, *D.B.İ.A.,* 8. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 118.

Anonim, 1994d. Gümrükler, *D.B.İ.A.,* 3. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 446-447.

Anonim, 1994e. Sirkeci, *D.B.İ.A.,* 7. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 11-12.

Anonim, 1994f. Zaptiye Kapısı, *D.B.İ.A*. 8. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 486.

Anonim, 1996. Gravürlerle Türkiye, cilt I-III, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Arslan, N., 1992. Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18.Yüzyıl Sonu ve 19.Yüzyıl), İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları:9, İstanbul.

Artan, T., 1994a. Eski Saray, *D.B.İ.A*., 3. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 204-205.

Artan, T., 1994b. İbrahim Paşa Sarayı, *D.B.İ.A*., 4. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 128-130.

Aslanapa, O., 1985. İstanbul Darülfünun'u ve Üniversite Binalarının Tarihçesi, *4. Boyut, İ.Ü. İletişim Fakültesi Dergisi,* **1**, 26-28.

Atasoy, N., 2007. Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümlerinden Yadigâr-ı İstanbul, Akkök Yayınları, İstanbul.

Avunduk, A., 2006. Kişisel Görüşme.

Ayvazoğlu, B., 2003. Divanyolu Bir Caddenin Hikayesi, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Ayverdi, E.A., 1978. 19. Asırda İstanbul Haritası, İstanbul Fetih Derneği Yay., İstanbul.

Ayverdi, E.A., 1979. XIX. ve XX. Asırlarda İstanbul Mimarisi, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, **8(1)**, 11-23.

Başgelen, N., 2006. İstanbul "city of the sultans", Archaeology and Art Publications, İstanbul.

Batur, A., 1982. Bahriye Nezareti Binası, *Prof. H. Kemali Söylemezoğlu'na Armağan,* İ.T.Ü. Mimarlık Fak., 45-60, İstanbul.

Batur, A., 1985. Batılılaşma Dönemi'nde Osmanlı Mimarlığı, *T.C.T.A*., 4.cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1038-1067.

Batur, A., 1994a. Bahriye Nezareti Binası, *D.B.İ.A*., 1. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 549-551.

Batur, A., 1994b. Beyazıt Yangın Kulesi, *D.B.İ.A*., 2. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 190.

Batur, A., 1994c. Çırağan Sarayı-Mimari, *D.B.İ.A*., 2. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 505-506.

Batur, A., 1994d. Darülfünun Binası, *D.B.İ.A*., 2. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 562-563.

Batur, A., 1994e. Oryantalist Mimari, *D.B.İ.A*., 6. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 148-149.

Batur, A., 1994f. Sanayi-i Nefise Mektebi Binaları, *D.B.İ.A*., 6. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 447-448.

Baysun, C., 1940. Mustafa Reşid Paşa, *Tanzimat I,* 100.Yıldönümü Münasebetiyle, Maarif Vekaleti**,** 723-746, İstanbul.

Baysun, C., 1960. Mustafa Reşid Paşa'nın Siyasi Yazıları, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, **15**, 121-142.

Baytop, T., 1994. Eczacı Mektebi, *D.B.İ.A*., 3. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 125.

Baytop, T., 2000. Türkiye'de Eczacılık Tarihi Müzeleri, *Türk Tıp Tarihi Yıllığı-Acta Turcica Historiae Medicinae VII, I. Uluslararası Avrupa'da Tıp, Eczacılık, Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzeleri Sempozyum Bildirileri*, 17 Eylül 1999, 49-57.

Baytop, T., 2002. Eczacı Mektebi Tarafından Kullanılan Binalar, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, ed. Feza Günergun, cilt 3, 1-12, İstanbul.

Beauge, G., ve Çizgen, E., 1995. Images D'empire Aux Origines de la Photographie en Turquie-Türkiye'de Fotoğrafın Öncüleri Sergisi Kataloğu, Fransız Kültür Merkezi, İstanbul.

Berkes, N., 2005. Türkiye'de Çağdaşlaşma, yay.haz.Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları: 1713, 7.baskı, İstanbul.

Beydilli, K., 1989. Âli Paşa, Mehmed Emin, *T.D.V.İ.A.*, 2. cilt, 425-426, İstanbul.

Beyoğlu, S., 2001. Kamil Paşa, Yusuf, *T.D.V.İ.A.*, 24. cilt, 283-284, İstanbul.

Bilecik, **G.,** 2004. Ayverdi Haritası'nın Işığında XIX. Yüzyılda İstanbul'un Tarihi Yarımadası'nda İnşaat Faaliyetleri, *Doktora Tezi,* İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bilgin, İ., 1995. Modernizmin Şehirdeki İzleri, *Defter,* **23**, 85-101.

Bilsel, C., 1940. Tanzimatın Harici Siyaseti, *Tanzimat I,* 100.Yıldönümü Münasebetiyle, Maarif Vekaleti**,** 661-701**,** İstanbul.

Binark, İ., 1999. Ekrem Hakkı Ayverdi Bibliyografyası, Kubbealtı Neşriyatı:70**,** İstanbul.

Can, **C.,** 1993. İstanbul'da 19. yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları, *Doktora Tezi,* Y.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Can, **C.,** 1994a. Altıncı Daire-i Belediye Binası, *D.B.İ.A.,* 1. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 223-224.

Can, **C.,** 1994b. Bekirağa Bölüğü-Mimari, *D.B.İ.A.,* 2. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 128-129.

Can, **C.,** 1994c. Darphane-i Âmire Binası, *D.B.İ.A.,* 2. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 553-555.

Can, **C.,** 1994d. Fossati, Gaspare Trajano, *D.B.İ.A.,* 3. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 326-327.

Can, **C.,** 1994e. Fossati, Giuseppe, *D.B.İ.A.,* 3. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 327-328.

Can, **C.,** 1994f. Harbiye Nezareti Binası, *D.B.İ.A.,* 3. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 550-551.

Can, **C.,** 1994g. Hazine-i Evrak Binası, *D.B.İ.A.,* 4. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 37-38.

Can, **C.,** 1994h. İran Elçiliği Binası, *D.B.İ.A.,* 4. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 189-190.

Can, **C.,** 1994i. Rus Elçilik Binası, *D.B.İ.A.,* 6. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 368-370.

Can, C., 2000. Tanzimat ve Mimarlık, *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı, "Uluslarüstü Bir Miras",* 130-136, YEM Yayın, İstanbul.

Can, **S.,** 2002. Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri ile Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi, *Doktora Tezi,* İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Cerasi, M., 1999. Tarihi Süreklilik ve Yenilik, *Osmanlı Kenti, Osmanlı imparatorluğu'nda 18. ve 19. yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, Yapı Kredi Yayınları, 263-285, İstanbul.

Cerasi, M., 2006. Divanyolu, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Cevdet Paşa, 1991. Tezâkir, yay. C. Baysun, 3. basım, I, II., III., IV. cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Cezar, M., 1963. Osmanlı Devrinde İstanbul'da Yangınlar ve Tabii Afetler, *Türk Sanatı, Tarihi, Araştırma ve İncelemeleri*, İ.G.S.A. Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü, ayrı basım, İstanbul.

Cezar, M., 1971. Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi, 1. baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 109, İstanbul.

Cezar, M., 1991. XIX. Yüzyıl Beyoğlusu, Akbank Yayınları, İstanbul.

Cezar, M., 2002. Osmanlı Başkenti İstanbul, Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, İstanbul.

Clement, C.E., 1895. Constantinople, The City of the Sultans, Dana Estes and Company Publishers, Boston.

Çadırcı, M., 1985. Tanzimat'tan Cumhuriyete Ülke Yönetimi, *T.C.T.A*., 1.cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 210-230.

Çapanoğlu, C., 2006. Kişisel görüşme.

Çelik, G., 2000. İstanbul'da 19. Yüzyıl Abdülmecid Camileri, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Çelik, Z., 1998. 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, çev. Selim Deringil, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Çelik, Z., 2004. Şark'ın Sergilenişi, 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi, çev. Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Çetin, A., 1985. Osmanlı Arşivlerinin Tarihçesi, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Senpozyumu, Mustafa Reşit Paşa ve Hazine-i Evrak (1846),* Türk Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı Yayınları: I, 63-71, Mayıs 1985, İstanbul.

Çetin, A., 1990. Sadaret Müsteşarı İki Vezir: Mehmet Tevfik Paşa (Bülbül), Mehmed Ali Paşa, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, **48,** 7-9.

Çetin, A., 1994. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *D.B.İ.A.,* 2. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 76-78.

Çetinsaya, G., 2001. Kalemiyeden Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 1-*Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Cumhuriyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, 726, 54-71, ed. Mehmet Ö.Alkan, İstanbul.

Çiftçi, A., 2004. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Askeri Mimari ve İstanbul'da İnşa Edilen Askeri Yapılar, I-II, *Doktora Tezi,* Y.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Davison, R.H., 2005. Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Demirbaş, U. ve diğ. (yay. haz.), 2000. Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz (Osmanlı Dönemi), cilt I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:41, Ankara.

Demircanlı, Y. Y., 1988. İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İ.T.Ü. Mim. Fak. Yayını, İstanbul.

Demirhan, B., 2005. Zeynep Kâmil Hastahanesi Restorasyon Projesi, *Y. Lisans Tezi,* İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Dethier, D.A., 1993(1876). Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu), çev. Ümit Öztürk, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Devellioğlu, F., 2003. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, yay. haz. A. Sami Güneyçal, 20.baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Dirimtekin, F., 1972. XIX. Yüzyıldan Bugüne Kadar İstanbul, *T.T.O.K.B.,* **36/315,** 2-10.

Doğan, A., 1994. Vefa Lisesi, *D.B.İ.A.,* 7. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 375.

Duman, H., 1999. Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu, 1. cilt, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.

Dumont, P., 2002. Tanzimat Dönemi: 1839-1878, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*, çev. Server Tanilli, 6. basım, Adam Yayınları, 59-143, ed. Robert Mantran, İstanbul.

Eldem, S.H., 1954. Türk Evi Plan Tipleri, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul.

Eldem, S.H., 1968. Köşkler ve Kasırlar, I, İDGSA Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü, İstanbul.

Eldem, S.H., 1974. Köşkler ve Kasırlar, II, İDGSA Yüksek Mimarlık Bölümü Rölöve Kürsüsü, İstanbul.

Eldem, S.H., 1979. İstanbul Anıları, Aletaş, Alarko Eğitim Tesisleri A.Ş., İstanbul.

Eldem, S.H., 1986. Türk Evi: Osmanlı Dönemi, II, İstanbul.

Eldem, S.H., 1987. Türk Evi: Osmanlı Dönemi, III, İstanbul.

Eldem, S.H., 1993. Boğaziçi Yalıları I, Rumeli Yakası, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul.

Eldem, E., 1997. Osmanlı Dönemi İstanbulu, *İstanbul Armağanı 3-Gündelik Hayatın Renkleri*, yay. haz. Mustafa Armağan, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Engelhardt, E., 1999. Tanzimat ve Türkiye, çev. Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Eraktan, H., 1971. Fuad Paşa Camii ve Türbesi, *R.E.K.İ.A.,* cilt XI, İstanbul, 5851-5852.

Erdenen, O., 1994. Boğaziçi Sahilhaneleri, Yeniköy-Ortaköy, 4, İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları:12, İstanbul.

Eren, A. C., 1997. Tanzimat, *İA*, 11.cilt, M.E.B., 709-765.

Ergin, O.N., 1938. İstanbul'da İmar ve İskan Hareketleri, Eminönü Halkevi, Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı, VIII, İstanbul.

Ergin, O.N., 1977. Türkiye Maarif Tarihi, cilt I-II, İstanbul.

Ergin, O.N., 1995 (1922). Mecelle-i Umûr-ı Belediyye, İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayını, 9 cilt, İstanbul.

Ergün, A., 2006. Kişisel görüşme.

Erkmen, **A.,** 2007. Mimarlık ve Hafıza: Osmanlı Dünyasında Geçmişin Yeniden Üretildiği Yapılar (1850-1910), *Doktora Tezi,* Y.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Ersoy, A., 2000. On the Source of the "Ottoman Renaissance" Architectural Revival and its Discourse During the Abdülaziz Era (1861-1876), Ph.D.

Thesis, Department of History of Art and Architecture, Harvard University, Massachusetts.

Eyice, S., 1984. İstanbul'da İlk Telgrafhane-i Âmire'nin Projesi (1855), *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Ayrı Basım,* **34**, 61-72.

Eyice, S., 1988a. Ağakapısı, *D. İ. A*., 1. cilt, 462-464.

Eyice, S., 1988b. Bâbıâli-Mimari, *D. İ. A*., 2. cilt, 387-389.

Eyice, S., 1994a. Alay Köşkü, *D.B.İ.A.,* 1. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 177.

Eyice, S., 1994b. Ali Paşa Konağı, *D.B.İ.A.,* 1. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 198-199.

Eyice, S., 1994c. Bayezid Külliyesi, *D.B.İ.A.,* 2. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 87-96.

Eyice, S., 1996. 19. Yüzyılda İstanbul'da Batılı Mimarlar, Ressamlar, Edebiyatçılar ve Müzisyenler, *19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı-Habitat II' ye Hazırlık Sempozyumu*, Sanat Tarihi Derneği Yayınları, İstanbul*,* 14-15 Mart 1996, 9-46.

Eyice, S., 1997. İstanbul'un Tarihi Eserleri, *İ. A*., 5. cilt, M.E.B, 1214 / 44-157.

Eyice, S., 2002a. Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı, *Türkler,* 15. cilt**,** Yeni Türkiye Yayınları, 284-309, ed. H.Celal Güzel ve diğ., Ankara.

Eyice, S., 2002b. Mercan'da Âli Paşa Konağı-İstanbul'un Gereksiz Yere Yok Edilen Eserleri-7, *İstanbul Bülteni,***158**, 16-17.

Eyice, S., 2006. Tarih Boyunca İstanbul, Etkileşim Yayınları:17, İstanbul.

Eyice, S. ve Sakaoğlu, N., 1994. Ağa Kapısı, *D.B.İ.A.,* 1. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 94-95.

Fatma Aliye, 1995. Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı, Bedir Yayınevi, İstanbul.

Findley, C.V., 1985. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme, çev. Ahmet Günlük, *T.C.T.A*., 1.cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 259-262.

Findley, C.V., 1989. Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları:39, İstanbul.

Findley, C.V., 1994. Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform-Babıali (1789-1922), çev.Latif Boyacı, İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul.

Fossati, C., 1980 (1852). Die Hagia Sophia, Harenberg, Taschenbücher, Dortmund.

Genç, E. S., 1999. Charles White ve İstanbul'da Üç Yıl, 1844'te Türklerin Adetleri, *Y. Lisans Tezi,* İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Goodwin, G.A., 1977. Turkish Architecture 1840-1940, *Art and Archeology Research Papers,* 6-14.

Göçek, F.M., 1999. Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme, çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Yayınları, Ankara.

Gökoğlu, B., 1937(1935). Batı ve Doğuda Telgrafcılık Nasıl Doğdu?, *Türk Telgraf ve Posta Tarihine Ait Tetkikler,* II, İstanbul.

Gülersoy, Ç., 2002. Cumhuriyet'in Devraldığı İstanbul'dan Bugüne, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları, İstanbul.

Haskan M.N., ve Gülersoy, Ç., 2000. Kuruluşundan Cumhuriyete Kadar Hükümet Kapısı Bâb-ı Âli, Çelik Gülersoy Vakfı Yayını, İstanbul.

Hautecœur, L., 1955. Histoire de L'Architecture classique en France, VI, La Restauration et le Gouvernement de Juillet 1815-1848, Editions A. et J. Picard, Paris.

Hayta, N., 2002. Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkar Gazetesi (1278/1862-1286/1869), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.

Heper, M., 1985. 19. yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi, *T.C.T.A*., 1.cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 245-262.

Hornby, L.E.B., 2007 (1863). Kırım Savaşı Sırasında İstanbul, çev. Kerem Işık, Kitap Yayınevi, İstanbul.

İbişoğlu, V. S., 1994. Aznavur, Hovsep, *D.B.İ.A.,* 1. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 511.

İhsanoğlu, E., 1990. Darülfünun Tarihçesine Giriş, *Belleten*, LVI, **210**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 699-745.

İhsanoğlu, E., 1992. Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri, *150. Yılında Tanzimat,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, 142, 397-439, ed. H. Dursun Yıldız, Ankara.

İnal, M.K., 1940. Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, M.E.B, İstanbul.

İpşirli, M, 1988a. Bâb-ı Meşîhat, *D.İ.A*., 2. cilt, 362-363.

İpşirli, M, 1988b. Bâbıâli, *D.İ.A*., 2. cilt, 378-386.

Kara, H. ve Pulcu, S. (yay. haz.), 1996. A. Süheyl Ünver'in İstanbul'u, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Karal, E.Z., 1964. Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nda Batının Etkisi, *Belleten,* XXVIII, **112**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 581-601.

Karal, E.Z., 1988. Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri, VI. cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Karateke, H.T., 2004. Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüz Yılında Merasimler, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Kaynar, R., 1991. Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kayra, C., 1993. Bebek, Mekânlar ve İnsanlar, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, 57, İstanbul.

Kayserilioğlu, R.S. ve Kuntay, C., 1994. Postaneler, *D.B.İ.A.,* 6. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 280-282.

Kınaylı, H., 1971. Fuad Paşa Konağı, *R.E.K.İ.A.,* XI.cilt, İstanbul, 5852-5853.

Koç, H., 1994. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, *D.B.İ.A.,* 2. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 189-190.

Koçak, C., 2001. Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi-Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 1-*Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Cumhuriyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, 726, 72-87, ed. Mehmet Ö.Alkan, İstanbul.

Koçu, R.E., 1971a. Ali Paşa Konağı, *R.E.K.İ.A.,* cilt II, İstanbul, 697-698.

Koçu, R.E., 1971b. Bâbıâli, *R.E.K.İ.A.,* cilt III, İstanbul, 1746-1754.

Koçu, R.E., 1971c. Bâbıâli Caddesi, *R.E.K.İ.A.,* cilt III, İstanbul, 1756-1761.

Koçu, R.E., 1971d. Bâbıâli Yangınları, *R.E.K.İ.A.,* cilt III, İstanbul, 1762-1765.

Koçu, R.E., 1971e. Defterdar, *R.E.K.İ.A.,* cilt VII, İstanbul, 4334.

Koçu, R.E., 1971f. Fuad Paşa, *R.E.K.İ.A.,* cilt XI, İstanbul, 5845-5847.

Kodaman, B., 1987. Mustafa Reşid Paşa'nın Paris Sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası, *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, 89, 71-76, 13-14 Mart 1985, Ankara.

Koray, E., 1991. Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat, Marmara Üniversitesi Yayınları:497, İstanbul.

Korlaelçi, M., 2001. Pozitivist Düşüncenin İthali, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 1-*Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Cumhuriyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, 726, 214-222, ed. Mehmet Ö.Alkan, İstanbul.

Kömürciyan, E.Ç., 1988 (1952). İstanbul Tarihi-XVII. Asırda İstanbul, 2. baskı, Eren Yayınları, İstanbul.

Köprülü, O.F., 1996. Fuad Paşa, Keçecizade, *T.D.V. İ. A*., 13. cilt, 202-205.

Kuban, D., 1970. İstanbul'un Tarihi Yapısı, *Mimarlık*, **5**, 26-48.

Kuban, D., 1988. İstanbul'un Batılılaşması, *Tarih ve Toplum*, **X/59**, 28-33.

Kuban, D., 1994a. Beyazıt, *D.B.İ.A.,* 1. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 180-188.

Kuban, D., 1994b. Eminönü, *D.B.İ.A.,*3. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 158-163.

Kuban, D., 1994c. Konaklar, *D.B.İ.A.,* 5. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 50-55.

Kuban, D., 2000(1996). İstanbul Bir Kent Tarihi, Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul, 2. baskı, çev.Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Kuran, E., 1997. Reşid Paşa, *İA*, 9.cilt, M.E.B., 701-705.

Kurdakul, N., 1989. Tanzimat Döneminin Gereğince Tanınmayan Düşünürü: Mehmet Sadık Rıfat Paşa, *Tarih ve Toplum,* **XII/71**, 56-62, İstanbul.

Kut, T., 1994. Matbaalar, *D.B.İ.A.,* 5. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 308-310.

Küçük, Y., 1984. Aydın Üzerine Tezler, I, 1830-1980*,* Tekin Yayınevi, İstanbul.

Levis, B., 2004. Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9.Baskı, Ankara.

Mahmud Cevad Bey, 2001. Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkîlât ve İcrââtı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Mardin, Ş. 1997. Batıcılık, *Türk Modernleşmesi-Makaleler 4*, 5.baskı, İletişim Yayınları:139, Şerif Mardin Bütün Eserleri Dizisi, İstanbul.

Mordtmann, A.D., 1999 (1877), İstanbul ve Yeni Osmanlılar, Bir Osmanlı'dan Siyasi, Sosyal ve Biyografik Manzaralar, çev. Gertraude Songu-Habermann, Pera Yayıncılık, İstanbul.

Mülayim, S., 2004. XIX. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'u, *İstanbul: Şehir ve Medeniyet,* haz. Şevket Kamil Akar, Klasik Yayınları, İstanbul.

Nasır, A., 1991. Türk Mimarlığında Yabancı Mimarlar, *Doktora Tezi,* İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Nişanyan, S., 1997. Son Sadrazamlar, Kimdiler, Nereden Gelip, Nereye Gittiler?, *Toplumsal Tarih,* **42**, 36-46.

Okçuoğlu, T., 2001. Bayezit Yangın Kulesi'nin Gözetleme Katında Bulunan Duvar Resimleri, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları Yıldız Demiriz'e Armağan*, haz. M. Baha Tanman-Uşun Tükel, Simurg Yayınları:51, 89-92, İstanbul.

Ongunsu, A. H., 1940. Tanzimat ve Amillerine Toplu Bakış, *Tanzimat* I, 100.Yıldönümü Münasebetiyle, Maarif Matbaası, 1-12, İstanbul.

Ongunsu, A. H., 1997. Âli Paşa, *İA*, 1.cilt, M.E.B., 335-340.

Onur, V., 1964. Tanzimat Devrinin Büyük ve Unutulmaz Devlet Adamları, Ankara.

Ortaylı, İ., 1974. Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Ortaylı, İ., 1977. İstanbul'un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış, *Amme İdaresi Dergisi*, **2**, 77-97.

Ortaylı, İ. ve diğ., 1984. Söyleşi: Osmanlı'dan Bugüne Hükümet Konakları, yön. Güven Birkan, *Mimarlık*, **5**, 3-15.

Ortaylı, İ., 1985. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler, *T.C.T.A.*, 1.cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 231-244.

Ortaylı, İ., 1994. Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, 283-334, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul.

Ortaylı, İ., 1996. Sanayi Çağında İstanbul*, Dünya Kenti İstanbul, Habitat II*, Toplumsal Tarih Vakfı, 54-58, *e*d. Afife Batur, İstanbul.

Ortaylı, İ., 1999. İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 2. baskı, İletişim Yayınları Araştırma İnceleme Dizisi: 90, İstanbul.

Ortaylı, İ., 2005. Eminönü İlçesine Sahip Çıkalım, *Milliyet Pazar*, 7 Ağustos 2005, sayfa:11.

Ortaylı, İ., 2007. Yerebatan Sarnıcı Kurtuluyormuş, *Milliyet Pazar*, 4 Şubat 2007, sayfa:11.

Ortaylı, İ., Kuran, A. ve Eldem, E., 1999(1996). Osmanlı İstanbul'u, *İstanbul'un Dört Çağı İstanbul Panelleri*, Yapı Kredi Yayınları, 45-72, haz. Fatma Türe, İstanbul.

Ousterhout, R., ve Başgelen, N., 1995. Tarihi Kartlarda Yaşayan İstanbul, Osmanlı Öncesi Anıtları, Tür Tanıtım, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Ödekan, A., 1994. Ampir Üslubu, *D.B.İ.A.,* 1. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 247-249.

Ödekan, A., 1997. Mimarlık ve Sanat Tarihi (1600-1908), *Osmanlı Devleti Türkiye Tarihi,* 3. cilt, 5.basım, Cem Yayınevi, 369-455, İstanbul.

Öner, S., 2005. Kişisel görüşme.

Özcan, A., 1991a. Bab-ı Seraskeri, *D.İ.A.,* 4. cilt, İstanbul, 364.

Özcan, A., 1991b. Harbiye Nezareti, *D.İ.A.,* 16. cilt, İstanbul, 119-120.

Özendes, E., 1998. Abdullah Freres Osmanlı Sarayının Fotoğrafçıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Öztuna, T.Y., 1967. Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, Hayat Kitapları, 11. ve 12. cilt, İstanbul.

Öztuna, T.Y., 1988a. Keçecizade Fuad Paşa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:922, Türk Büyükleri Dizisi:86, İstanbul.

Öztuna, T.Y., 1988b. Âli Paşa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:1002, Türk Büyükleri Dizisi:106, İstanbul.

Öztuncay, B., 2003. Dersaadetin Fotoğrafçıları, Aygaz Yayınları, İstanbul.

Pakalın, M.Z., 1939.Tanzimat Maliye Nazırları, Kanaat Kitabevi, İstanbul.

Pamuk, S., 1988. 150. Yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması, *Tarih ve Toplum*, **X/60**, 38-41, İstanbul.

Pervititch, J., 2001. Sigorta Haritalarında İstanbul: İstanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititch, çev. Zülal Kılıç, Axa Oyak, İstanbul.

Pevsner, N., 1970. A History of Building Types, The A.W. Mellon Lectures in the Fine Arts, The National Gallery of Art, Princeton University Press, Washington D.C.

Pilehvarian, N.K., 1999. Divanyolu Valide Mektebi / Darülmaarif 1266 / 1850, *Osmanlı Ansiklopedisi-Kültür ve Sanat*, cilt 10, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, 490-496, Ankara.

Polat, M., 1989. Kuzey Deniz Saha Komutanlığı Karargâhı Binası, T.C.Dz.K.K. Kuzey Deniz Saha Komutanlığı, İstanbul.

Rıza, A. ve Galib, M., 2002. Onüçüncü Asr-ı Hicrîde Osmanlı Devlet Ricâli ya da Sonun Başlangıcı, 2.baskı, Milenyum Yayınları, Turan Kitabevi, Tarih Dizisi, 3, İstanbul.

Sakaoğlu, N., 1985. 19. Yüzyılda Şeyhülislâmlık, *T.C.T.A*., 1.cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 263-270.

Sakaoğlu, N., 1994a. Encümen-i Ülfet, *D.B.İ.A.,* 3. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 172.

Sakaoğlu, N., 1994b. İhtisab, *D.B.İ.A.,* 4. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 143-144.

Sakaoğlu, N., 1994c. Keçecizadeler, *D.B.İ.A.,* 4. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 514-516.

Sakaoğlu, N., 1994d. Selamlık, *D.B.İ.A.,* 6. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 493-494.

Sakaoğlu, N., 1994e. Yangınlar-Osmanlı Dönemi, *D.B.İ.A.,* 7. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 427-438.

Sakaoğlu, N., 1996. Darphane-i Âmirane'nin Kısa Tarihi, *Sandoz Dergisi,* **2**, İstanbul, 12-21.

Sakaoğlu, N. ve Akbayar, N., 2001. Avrupalılaşmanın Yol Haritası ve Sultan Abdülmecid, Denizbank, Istanbul.

Sakaoğlu, N. and Akbayar, N., 2002. A Milestone on Turkey's Path of Westernization Sultan Abdülmecid, Denizbank Publications:8, Istanbul.

Saner, T., 1993. 19. Yüzyıl Osmanlı Eklektisizminde "Elhamra'nın Payı", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 134-146, 17-18 Aralık 1992, İstanbul.

Saner, **T.,** 1994a. Fuad Paşa Türbesi, *D.B.İ.A.,* 3. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 341-342.

Saner, **T.,** 1994b. Mustafa Reşid Paşa Türbesi, *D.B.İ.A.,* 5. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 567-568.

Saner, T., 1998. 19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığı'nda "Oryantalizm", Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. Alâattin Eser Kitaplığı:14, İstanbul.

Sema, S., 2002 (1952). Eski İstanbul Hatıraları, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Semiz, **Y.,** 1994. Sadık Rıfat Paşa (1807-1857) Hayatı ve Görüşleri, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi,***1,** Konya, 135-144.

Sertoğlu M., 1986. Osmanlı Tarih Lügatı, 2.baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Seyitdanlıoğlu, M., 1999. Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ, 1838-1868, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Seyitdanlıoğlu, M., 2006. Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, yay. haz. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, 255-265, Ankara.

Shaw, S.J. ve E.K., 1983. Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, cilt 2, 2. baskı, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul.

Shaw, S.J., 1990. 19. Yüzyıl Osmanlı Reformu, *Tarih ve Toplum*, **XIII/76**, 11-16, **XI/77**, 40-47.

Somel, S.A., 2001. Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 1-*Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Cumhuriyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, 726, 88-116, ed. Mehmet Ö.Alkan, İstanbul.

Süha, A., 1956. Bâbıâli'nin Tarihçesi ve Sekiz Yangını, *Resimli Tarih Mecmuası*, **7(76)**, 223-225.

Süreyya, M., 1996. Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri, I-VI, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 30, İstanbul.

Şapolyo, E.B., 1945. Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi, Güven Yayınevi, İstanbul.

Şapolyo, E.B., 1947. Geçmişte: Bir İstanbul İmar Planı, *İller ve Belediyeler Dergisi*, Mayıs-Haziran, 20-21(833-834, 867).

Şehsuvaroğlu, H.Y., 1947. Baltalimanı, *Akşam Gazetesi*, 8 Kasım 1947.

Şehsuvaroğlu, H.Y., 1949. Sultan Aziz, Hususi, Siyasi Hayatı, Devri ve Ölümü, Hilmi Kitabevi, Çığır Açan Tarih Kitapları Serisi:3, İstanbul.

Şehsuvaroğlu, H.Y., 1951a. İstanbul Konakları:1-Konak Mimarisi, *Cumhuriyet Gazetesi,* 9 Temmuz 1951.

Şehsuvaroğlu, H.Y., 1951b. İstanbul Konakları:2-Konaklarda Hayat, *Cumhuriyet Gazetesi,* 18 Temmuz 1951.

Şehsuvaroğlu, H.Y., 1951c. Mithad Paşa Konağı, *Cumhuriyet Gazetesi,* 2 Ağustos 1951.

Şehsuvaroğlu, H.Y., 1951d. Sami Paşa Konağı, *Cumhuriyet Gazetesi,* 24 Ağustos 1951.

Şehsuvaroğlu, H.Y., 1951e. Zeyneb Kâmil Konağı, *Cumhuriyet Gazetesi,* 11 Ekim 1951.

Şehsuvaroğlu, H.Y., 1951f. Mercanda Âli Paşa Konağı, *Cumhuriyet Gazetesi,* 2 Aralık 1951.

Şehsuvaroğlu, H.Y., 1956. Asırlar Boyunca İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Yay., İstanbul.

Şehsuvaroğlu, H.Y., 1957. İstanbul Konaklarına Dair, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Eylül 1957.

Şehsuvaroğlu, H.Y., 1958a. 19.Asır Birinci Yarısında İstanbul'da İmar Hareketleri, *T.T.O.K.B.,* **192**, 3-4.

Şehsuvaroğlu, H.Y., 1958b. Beyazıt Meydanı, *T.T.O.K.B.,* **199-200,** 6-7.

Şehsuvaroğlu, H.Y., 1960. İstanbul Harita ve Planları, *T.T.O.K.B.,* **9(224)**, 3-5.

Şehsuvaroğlu, H.Y., 1962. İstanbul Konakları, *Cumhuriyet Gazetesi,* 31 Ekim 1962.

Şişman, A., 2004. Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri, 1839- 1876, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Tanman, M.B., 1994a. Darphane Köşkü, *D.B.İ.A.,* 2. cilt, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 553.

Tanman, M.B., 1994b. Suphi Paşa Konağı, *D.B.İ.A.,* 7. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 51-52.

Tanman, M.B., 1994c. Zeyneb Hanım Konağı, *D.B.İ.A.,* 7. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 549-550.

Tanpınar, A.H., 2003. 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 10.baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.

Tanyeli, U., 1994. Bâbıâli–Mimari, *D.B.İ.A.,* 1. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 520-523.

Tanyeli, U., 1995. Türkiye'de Modernleşmenin Unutulmuş Tanıkları: Askeri Mimarlık Elkitapları, Mimarlık, **263**, 38-42, İstanbul.

Tanyeli, U., 1996a. 19. Yüzyıl Türkiye'sinde Mimari Bilgi Alanının Yeniden Biçimlenişi, *19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı-Habitat II' ye Hazırlık Sempozyumu*, Sanat Tarihi Derneği Yayınları, 81-93, 14-15 Mart 1996, İstanbul.

Tanyeli, **U.,** 1996b. Osmanlı Barınma Kültüründe Batılılaşma, Modernleşme: Yeni Bir Simgeler Dizgesinin Oluşumu, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme,* Tarih Vakfı Yayınları, 284-297, İstanbul.

Tanyeli, **U.,** 2004. Düşlenmiş Rasyonalite Olarak Kent: Türkiye'de Planlama ve Çifte Bilinçlilik, *İlhan Tekeli için Armağan Yazılar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 503-538, ed. S. İlkin, O.Sillier, M. Güvenç, İstanbul.

Tanyeli, U., 2007. Mimarlığın Aktörleri, Türkiye 1900-2000, Garanti Galeri, İstanbul.

Tekeli, İ., 1985. Tanzimattan Cumhuriyete Kentsel Dönüşüm, *T.C.T.A*., 4.cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 878-890.

Tekeli, **İ.,** 1999. 19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri,* çev. A. Berktay, 2. basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 19-30, ed. P. Dumont, F. Georgeon, İstanbul.

Terzi, A.T., 2000. Hazine-i Hassa Nezareti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 24, Ankara.

Terzioğlu, A., 1985. Abdüllatif Suphi Paşa Konağı, *Antika*, **17**, 13-17.

Terzioğlu, A., 2000. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ile Ahmed Fethi Paşa ve Abdüllatif Suphi Paşa Döneminde Bugünkü İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Müzesine Kadar Bizde Müzeciliğin Gelişmesine Kısa Bir Bakış, *Türk Tıp Tarihi Yıllığı-Acta Turcica Historiae Medicinae VII, I. Uluslararası Avrupa'da Tıp, Eczacılık, Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzeleri Sempozyum Bildirileri*, 17 Eylül 1999, 9-41.

Timur, T., 1984. Binbirgece Masalları ve Gerçekler: Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati-I, *Tarih ve Toplum*, **II-12**, 42-48.

Timur, T., 1985. Mustafa Reşit Paşa Nasıl Düşürüldü?-Bir Osmanlı Hükûmeti'nin Anatomisi- , *Tarih ve Toplum*, **III/18**, 10-16.

Toker, Y., 1978. Bâb-ı Âli, *T.T.O.K.B.,* **61(340)**, İstanbul, 9-13.

Toprak, Z., 1989a. Tanzimat ve Çağdaş Türkiye, *Toplum ve Bilim*, **46-47**, Birikim Yayınları, 43-55.

Toprak, Z., 1989b. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İstanbul'un Yönetimi: Şehremaneti, *Tombak*, **28**, 32-40.

Toprak, Z., 1994a. Altıncı Daire-i Belediye, *D.B.İ.A.,* 1. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 220-223.

Toprak, Z., 1994b. Bâbıâli, *D.B.İ.A.,* 1. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 519-520.

Toprak, Z., 1994c. Belediye, *D.B.İ.A.,* 2. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 137-140.

Toprak, Z., 1994d. Şehremaneti, *D.B.İ.A.,* 7. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 147-149.

Topuz, A.Y. (yay. haz.), 2002. 100 Yaşında Bir Osmanlı Ekrem Hakkı Ayverdi ve Osmanlı Mimarisi, *Sempozyum*, 4 Aralık 1999, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, Ankara.

Topuzlu, C., 1951. İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım, Güven Basım ve Yayınevi, İstanbul.

Tsilenis, S., 2005. İstanbul'un Rum Mimarları ve Eserleri, çev. Tanas Zarangalis, mimar.ist, **17**, İstanbul, 19-24.

Tuğlacı, P., 1993. Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesinin Rolü, Yeni Çığır Kitabevi, İstanbul.

Tuncer, H., 2000. 19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa İlişkileri, Ümit Yayıncılık, Ankara.

Urfalıoğlu, N., 2002. XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Aydınlanma Döneminin Yansımaları, *Türkler,* 15. cilt**,** Yeni Türkiye Yayınları, 344-349, ed. H.Celal Güzel ve diğ., Ankara.

Uzunçarşılı, İ.H,. 1945. Çerkes Hasan Vak'ası, *Belleten*, **33**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 89-133.

Ürekli, F., 1999. İstanbul'da 1874 Depremi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yavuz, Y., 1994a. Beşinci Vakıf Hanı, *D.B.İ.A.,* 2. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 173-174.

Yavuz, Y., 1994b. Tek, Vedat, *D.B.İ.A.,* 7. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 232.

Yayım, A. (kom. baş.), 1998. Cumhuriyetimizin 75. Yılında İstanbul Eğitim Belgeseli, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul.

Yazıcı, N., 1992. Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu, *150. Yılında Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 142, 139-210, ed. H.Dursun Yıldız, Ankara.

Yazıcı, N., 2007. Osmanlılar'da Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı, M.S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul.

Yerasimos, S., 1996. Batılılaşma Sürecinde İstanbul, *Dünya Kenti İstanbul, Habitat II*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 48-53, ed.Afife Batur, İstanbul.

Yerasimos, S. 1999. Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, çev. A. Berktay, 2. basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1-18 , ed. P. Dumont, F. Georgeon, İstanbul.

Yerasimos, S., 2001. Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, 2-Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na, 7.baskı, Belge Yayınları, çev. Babür Kuzucu, Türkiye İncelemeleri Dizisi, İstanbul.

Yergün, U., 1994. Nafıa Nezareti Binası, *D.B.İ.A.,* 6. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 25-26.

Yergün, U., 2002. Batılılaşma Dönemi Mimarisinde Yapım Teknolojisindeki Değişim ve Gelişim, *Doktora Tezi,* Y.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yeşilkaya, N., 2007. 19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Beyazıt Meydanı ve Kentsel Mekâna Yönelik Tasarım İzleri: Aks, Arkad, Yapı Yüzü, *Mimarlık,* **334**, İstanbul, 35-39.

Yıldırım, N., 1994. Askeri Hastaneler, *D.B.İ.A.,* 1. cilt*,* Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 344-349.

Yıldırım, N. ve Tekkollu, L., 2001. Yaşayan Tarihi ve Kültürel Askeri Yapılar, M.S.B. İnşaat Emlak Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Gazeteler

Şehbal
Takvim-i Vekayi
Tasvir-i Efkâr

Sâlnâmeler

İlmiyye Sâlnâmesi (1334)
Osmanlı Hilal-i Ahmer Sâlnâmesi (1329-1331)

İnternet Adresleri

http://www.archimac.org/JAS/JAS1999/JAS01_07.spml (16 Şubat 2007)

http://www.arkitera.com/haberler_8_mimarlik-tarihi-&-arkeoloji.html?pageID=2 (15 Haziran 2007)

http://collage.cityoflondon.gov.uk/collage/image?id=48202&resolution=2 (26 Aralık 2006)

http://www.dallog.com/tdsa/ahmedmuhtar.htm (16 Şubat 2007)

http://www.diyanet.gov.tr/DIYANET/2001aylik/nisan/gcmiszaman.htm (14 Kasım 2006)

http://www.donaldinsallassociates.co.uk/project%20gallery/public_record_office.htm (26 Aralık 2006)

http://en.wikipedia.org/wiki/Andrei_Stackensneider (5 Aralık 2006)

http://en.wikipedia.org/wiki/Public_Record_Office (26 Aralık 2006)

http://www.ielder.org.tr/School.asp (16 Şubat 2007)

http://www.istanbul.edu.tr/tarihce.php (28 Aralık 2006)

http://www.istanbulmuftulugu.gov.tr/tanitim/tanitim.htm (11 Kasım 2006)

http://www.istanbullife.org/eminonu-limanini-istiyor.htm (28 Aralık 2006)

http://www.istanbulsaglik.gov.tr/w/tarihce/galeri.asp. (28 Aralık 2006)

http://lcweb2.loc.gov/pp/ahiiquery.html (1 Temmuz 2007)

http://www.nevsky-prospekt.com (5 Aralık 2006)

http://www.obarsiv.com/vct_0506_hasan_kuruyazici.html (16 Şubat 2007)

http://www.tarihvakfi.org.tr/haberayrinti.asp?ID=43 (23 Ocak 2007)

http://tr.wikipedia.org/wiki/Vefa_Lisesi (10 Şubat 2007)

http://www.ttk.gov.tr/ (21 Ekim 2006)

http://viewfinder.englishheritage.org.uk/search/reference.asp?index=1&imageUID=81026&main_query=post%20office&theme=&period=&county=&district=&place_name=City (26 Aralık 2006)

EKLER

EK A-Şekiller **306**

EK B-Tablolar **522**

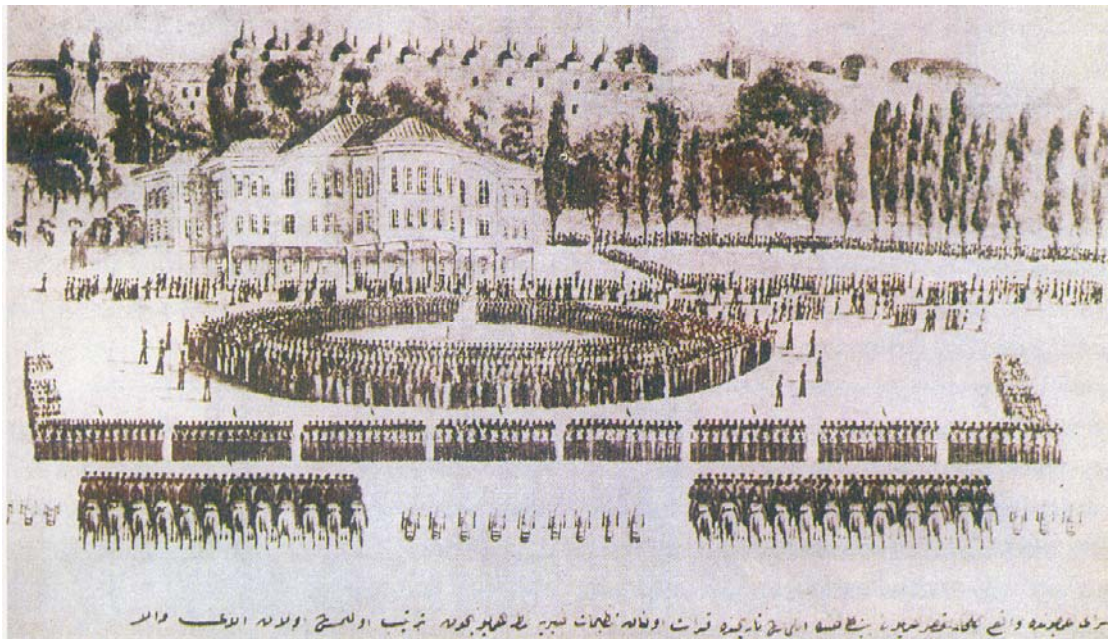
EK C-Ayverdi Haritası'nda Şehremaneti, Ticarethane ve Zaptiye Olarak Kullanılan Binalar **603**

EK D- Ayverdi Haritası'nda İdari Amaçlı Kullanılan Binalar **605**

EK A-ŞEKİLLER

Şekil A.1.1. Tarihi Yarımada'yı gösteren bir resim
(Méry, Constantinople et la Mer Noire, Paris, 1855'den Arslan, 1992, kapak)

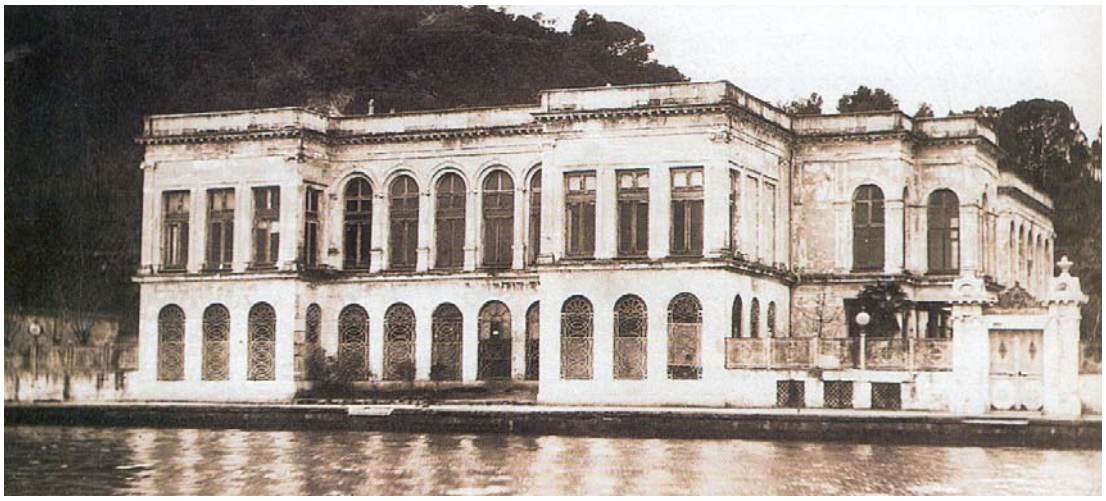
Şekil A.2.1. Tanzimat Fermanı'nın Gülhane Kasrı önünde okunması
(Sakaoğlu and Akbayar, 2002, 33)

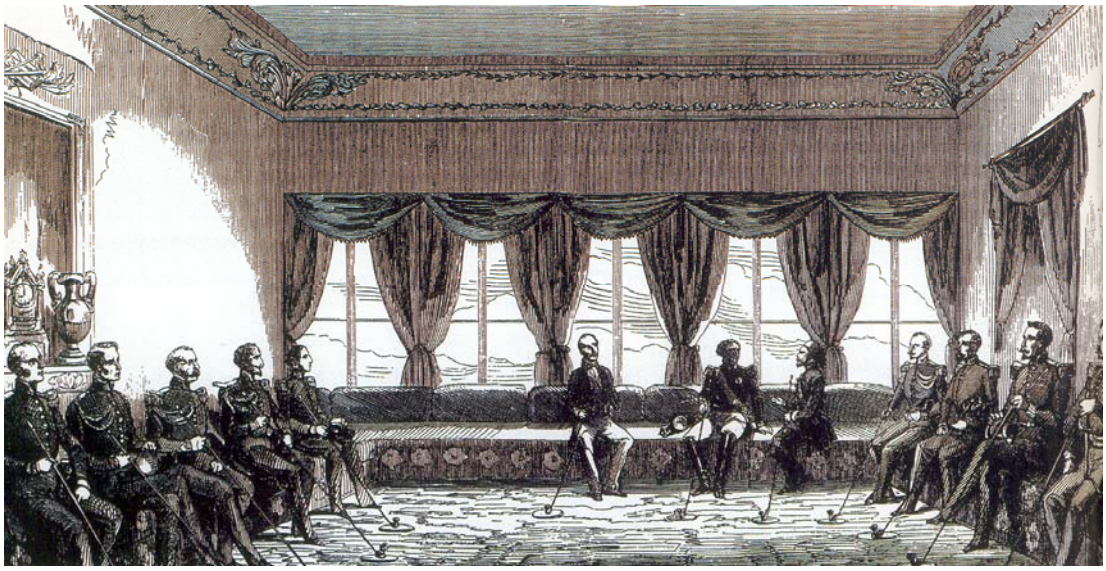
Şekil A.2.2. Tanzimat Dönemi padişahları Abdülmecid (1839-61) ve Abdülaziz (1861-76) (Sakaoğlu and Akbayar, 2002, 14 ve 94)

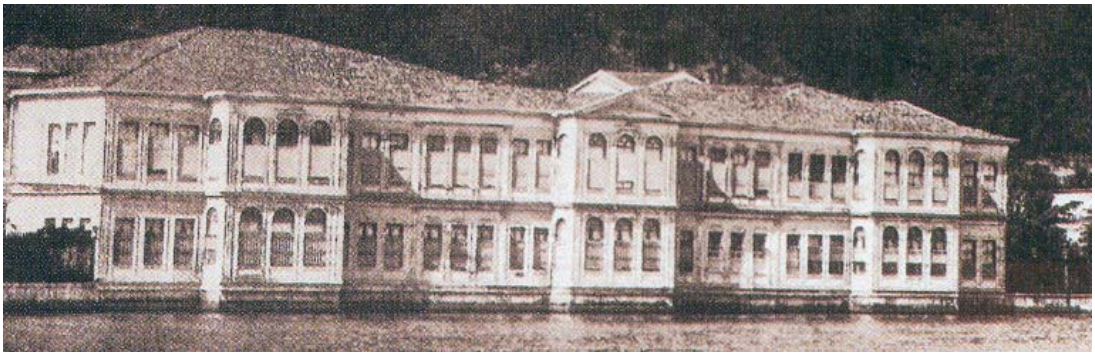
Şekil A.2.3. Hariciye Nazırı ve İngiltere elçisi Mustafa Reşid Paşa
(Sakaoğlu and Akbayar, 2002, 50)

Şekil. A.2.4. Mustafa Reşid Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısı
(Sakaoğlu and Akbayar, 2002, 218)

Şekil A.2.5. Mustafa Reşid Paşa'yı yalısında Prens Napoleon ve maiyetini ağırlarken gösteren illustrasyon (Sakaoğlu and Akbayar, 2002, 100)

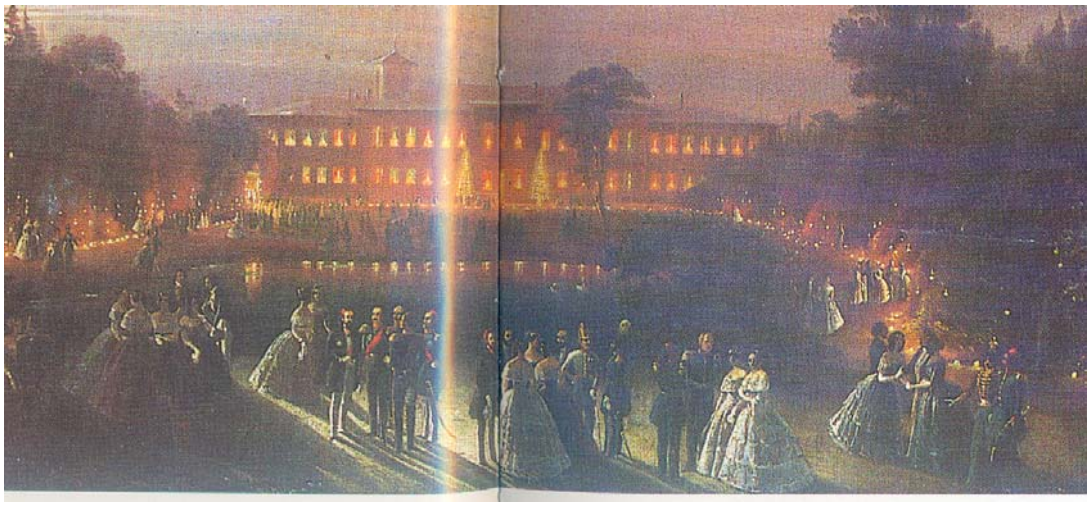
Şekil A.2.6. Mehmed Emin Âli Paşa'nın Bebek'teki yalısı
(Sakaoğlu and Akbayar, 2002, 313)

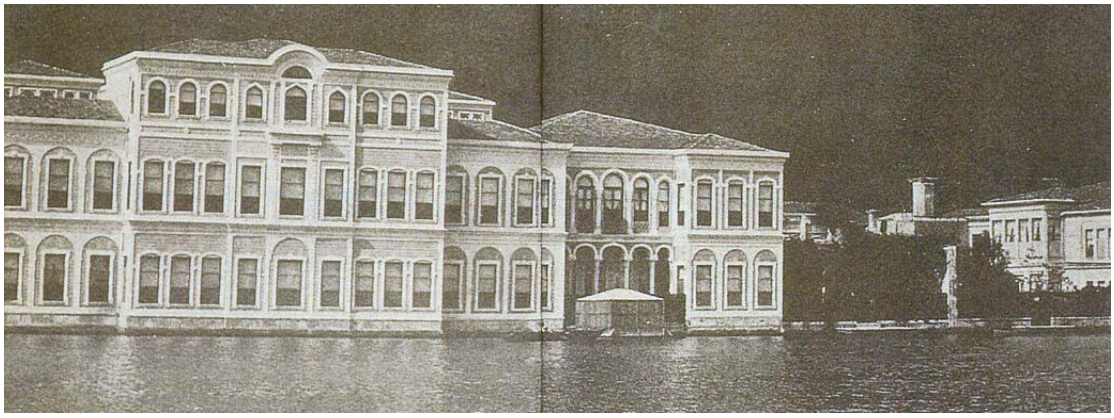
Şekil A.2.7. Mehmed Emin Âli Paşa
(Kayra, 1993, 94)

Şekil A.2.8. Keçecizade Fuad Paşa
(Kayra, 1993, 94)

Şekil A.2.9. Keçecizade Fuad Paşa'nın yalısında verdiği bir daveti gösteren resim (Sakaoğlu and Akbayar, 2002, 130-131)

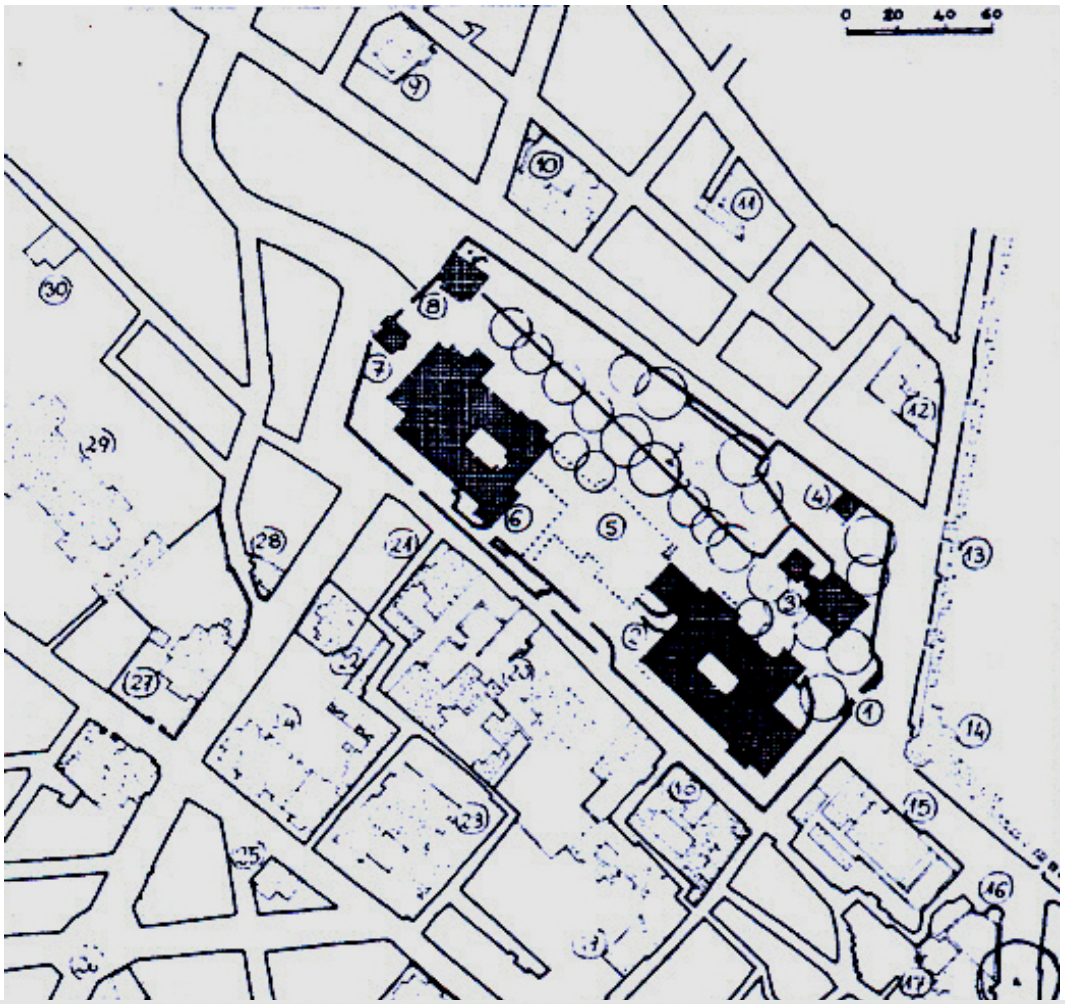
Şekil A.2.10. Yusuf Kamil Paşa'nın Bebek'teki yalısı (Kayra, 1993, 126)

Şekil A.2.11. Yusuf Kamil Paşa (Kayra, 1993, 74)

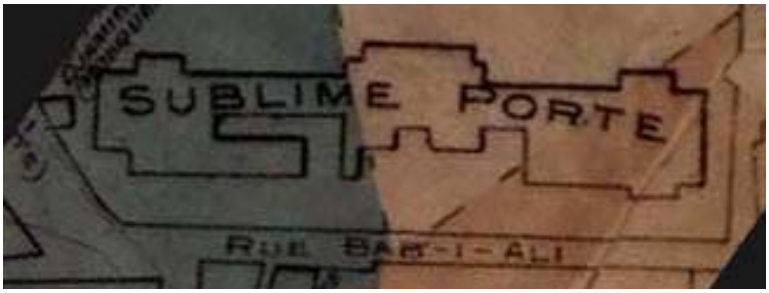

Şekil A.2.12. Sadık Rıfat Paşa (Sakaoğlu and Akbayar, 2002, 56)

1 Bab-ı Ali (Salkım Soğut Kapısı), 2 Hariciye Nezareti, 3 Hazine-i Evrak, 4 Şah Hubon Dersanesi, 5 Şura yı Devlet (yonan), 6 Dahiliye Nezareti, 7 Nalli Mescit, 8 Cevad Paşa Kutuphanesi ve Imam Ali Efendi Kabri, 9 Hoca Paşa Camii, 10 Ibrahim Muteferrika Matbaası ve Sallet Paşa Tekkesi, 11 Mustafa Ağa Medresesi, 12 Hasan Paşa Medresesi, 13 Sur u sultani 14 Alay Koşku, 15 Askeri Rüştiye, 16 I Abdulhamit Sebili, 17 Zeynep Sultan Camii, 18 Hacı Beşir Ağa Kulliyesi, 19 Şengul Hamamı, 20 Zaptiye ve Şehremaneti Dairesi, 21 Fatma Sultan Camii, 22 Tekke, 23 Cağaloğlu Hamamı, 24 Raul Paşa Konağı (Natia Nezareti), 25 Aydınoğlu Dergâhı, 26 Cezari Kasım Paşa Camii, 27 Iran Sefareti, 28 Yusuf Efendi Mektebi, 29 Duyun-u Umumiye, 30 Acımusluk Hamamı

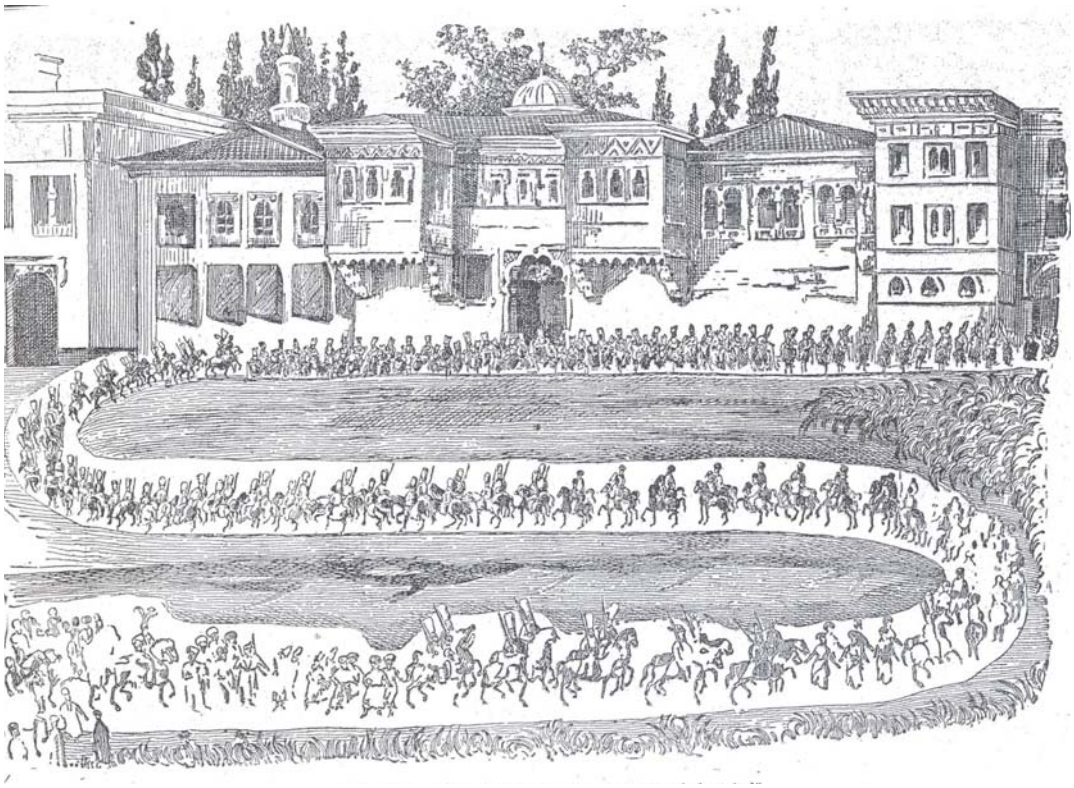
Şekil A.3.1. Yangın sonrasında Bâbıâli ile yakın çevresindeki yapıları gösteren vaziyet planı (Toker, 2002, 11)

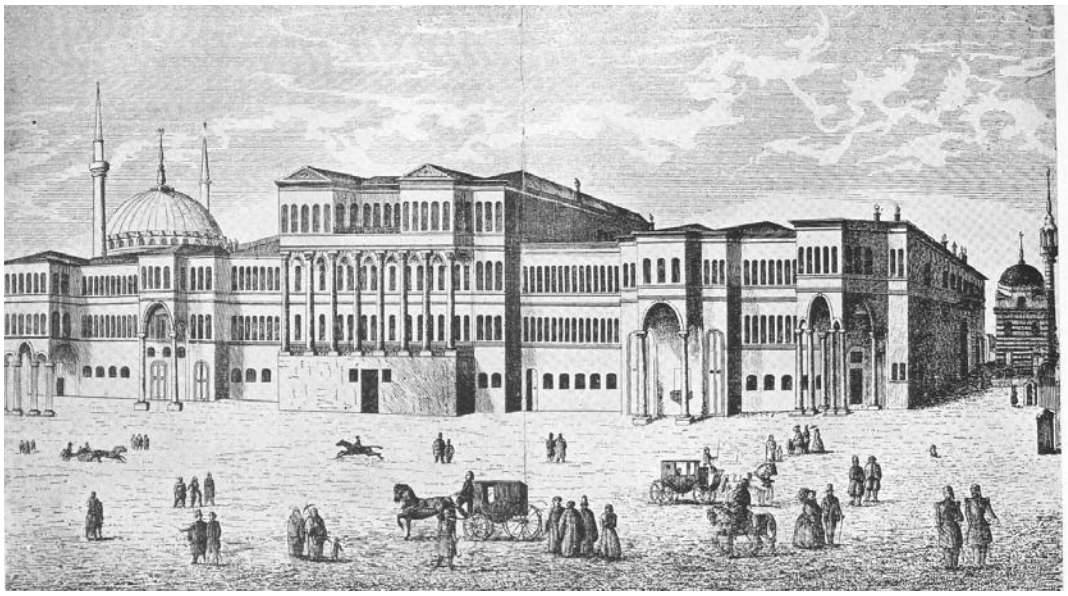
Şekil A.3.2. Bâbıâli vaziyet planı
(Goad Paşa Haritası'ndan (1904-1914) detay, Atatürk Kitaplığı)

Şekil A.3.3. Bâbıâli civarında yapılacak parmakkapıların (parmaklık ve kapıların) yerlerini gösteren plan (BOA, Plan-Proje Kataloğu, nr. 706; güncel yazılar: Gözde Çelik).

Şekil A.3.4. 1802 yılında Prens Ypsilanti'nin Bâbıâli'de merasimle kabulü
(Şehsuvaroğlu, 1956, 182).

Şekil A.3.5. Tanzimat Dönemi'nde Bâbıâli
(14 Kanun-ı Sani 1867 tarihli *Ayine-i Vatan* mecmuasından, Tanzimat, 1940)

Şekil A.3.6. Bâbıâli ana giriş kapısı ve arkada, sağda Hazine-i Evrak Binası
(Pierre de Gigord Koleksiyonu'ndan Özendes, 1998, 100)

Şekil A.3.7. Bâbıâli, 1329 / 1911'de yanan Şura-yı Devlet Dairesi
(Resimli Kitap, Kanun-ı Sani, 1326,V/27, 182'den Akyıldız, 1993)

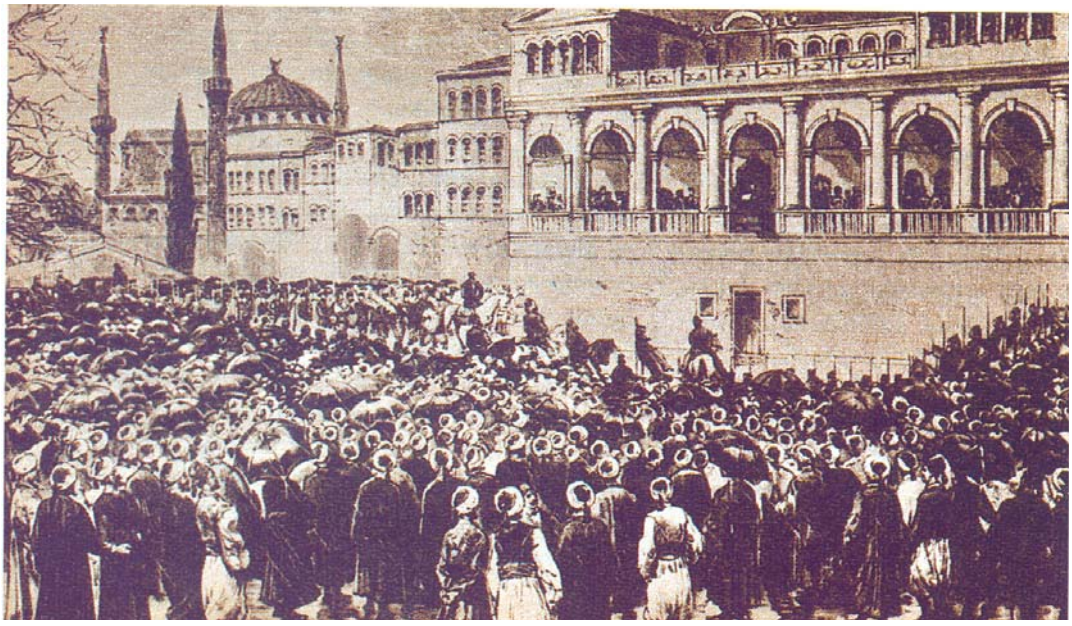
Şekil A.3.8. Bâbıâli deniz cephesi (B. Kargopoulo, A.A.E.F.A. Negatif no: R 19720)

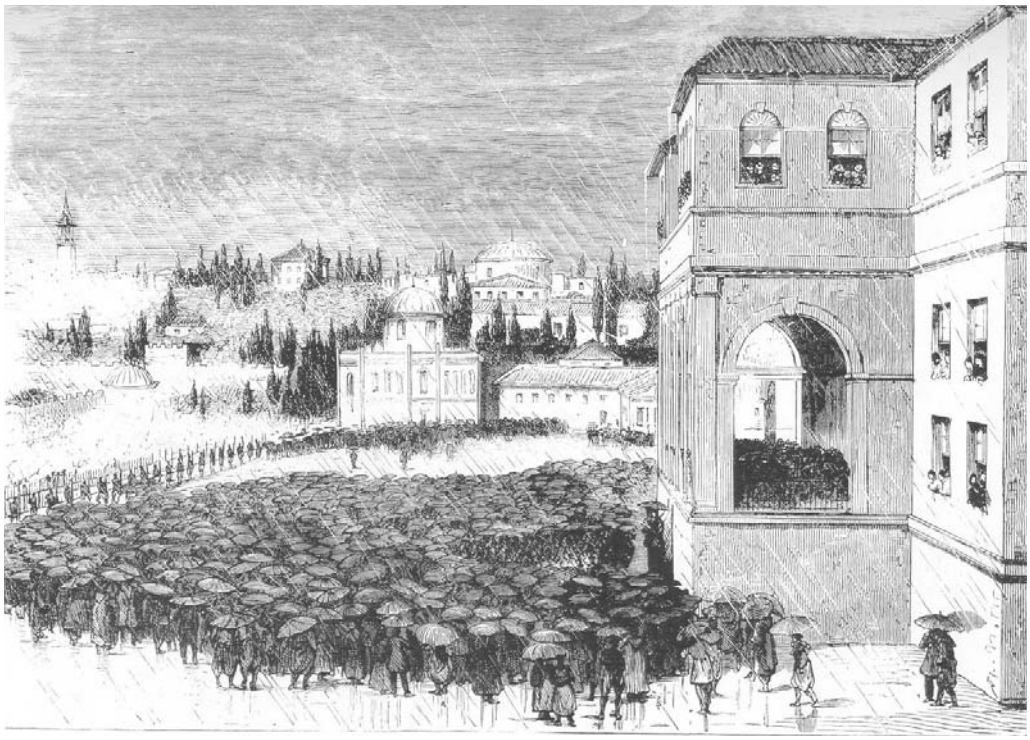
Şekil A.3.9. Bâbıâli denizden görünüm (B. Kargopoulo, A.A.E.F.A. Negatif no: R 19720)

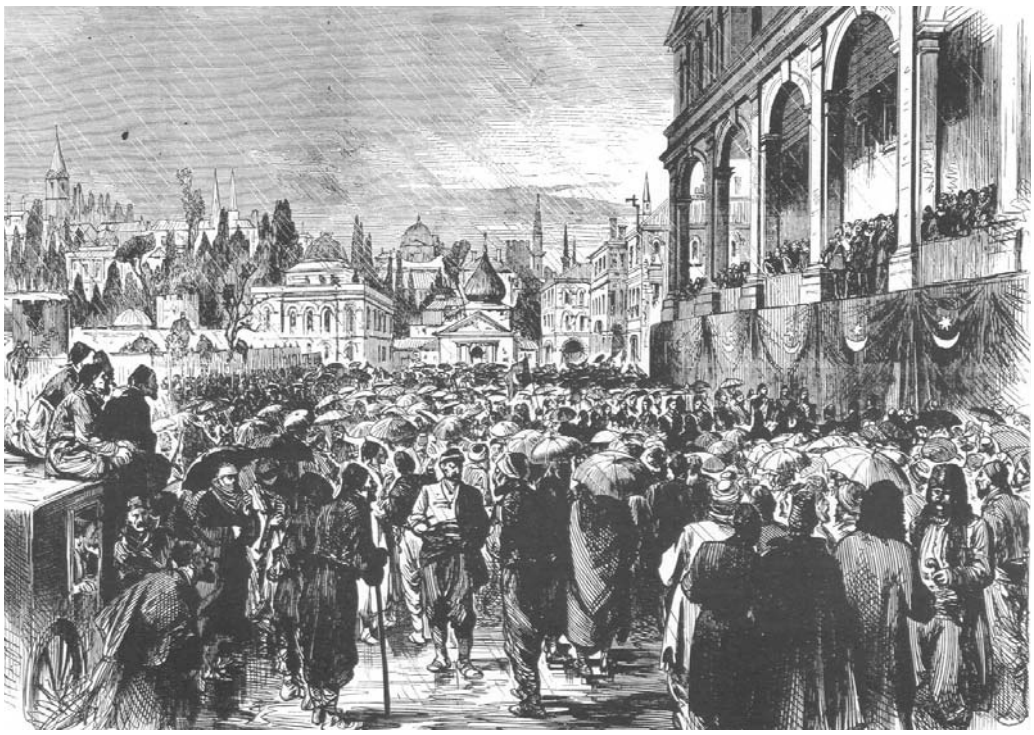
Şekil A.3.10. Bâbıâli anıtsal kapının içten görünüşü (Gülersoy, 2002, 50)

Şekil A.3.11. Bâbıâli'de Tanzimat Fermanı'nın halka okunması
(Sakaoğlu and Akbayar, 2002, 251)

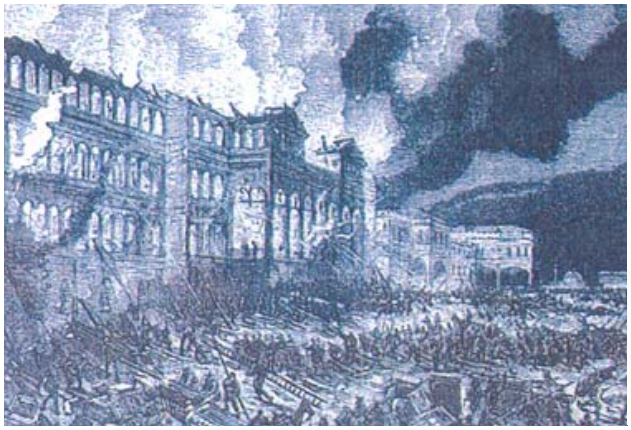
Şekil A.3.12. 1876'de Bâbıâli'de Meşrutiyet'in ilanı
(*The Illustrated London News*, Eren Yayıncılık Arşivi'nden Akyıldız, 1993)

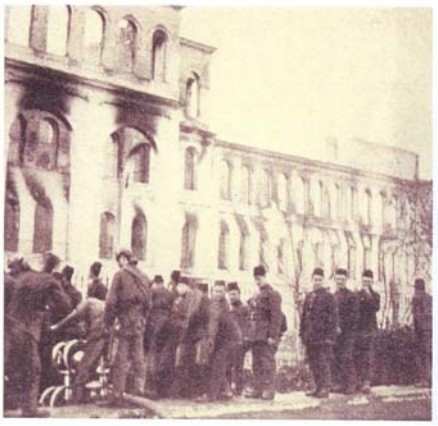
Şekil A.3.13. 1877'de Bâbıâli
(*The Illustrated London News*, 6 Ocak 1877, Eren Yayıncılık Arşivi'nden Akyıldız, 1993)

Şekil A.3.14. Bâbıâli genel görünüm (Eldem, 1979, 100-101)

Şekil A.3.15. Bâbıâli, yangın esnasında
(Férat, Semavi Eyice Arşivi, *D.İ.A.,* 389)

Şekil A.3.16. Bâbıâli, yangın sonrasında
(Gülersoy, 2002)

Şekil A.3.17. 1911'de yanmış olan Bâbıâli'nin kuşbakışı görünüşü
(Resimli Kitap, Kanun-ı Sani, 1326, V/27, 191'den Akyıldız, 1993)

Şekil A.3.18. Bâbıâli, Sadaret Dairesi tarafından bir kartpostal (Fotoğraf: Berggren)

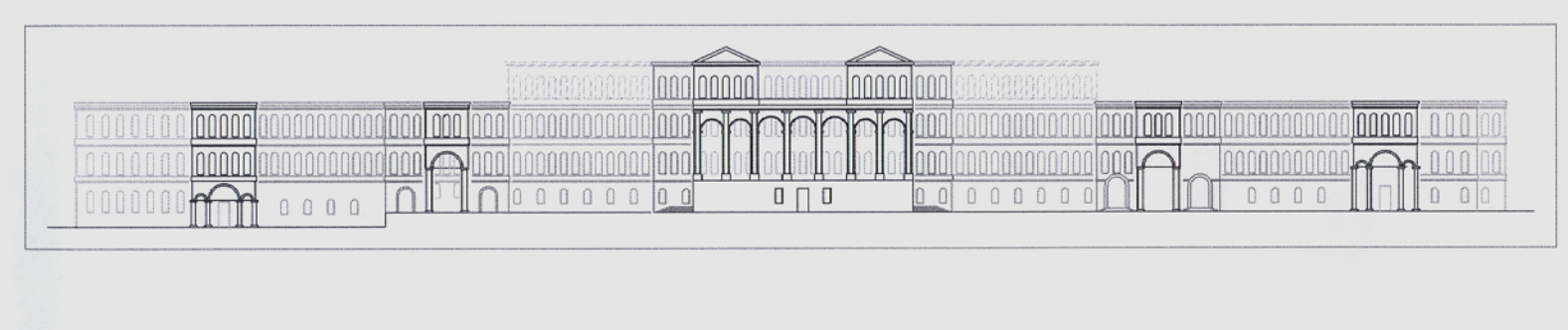
Şekil A.3.19. Bâbıâli, yangından sonra görünüm (Gülersoy, 2002)

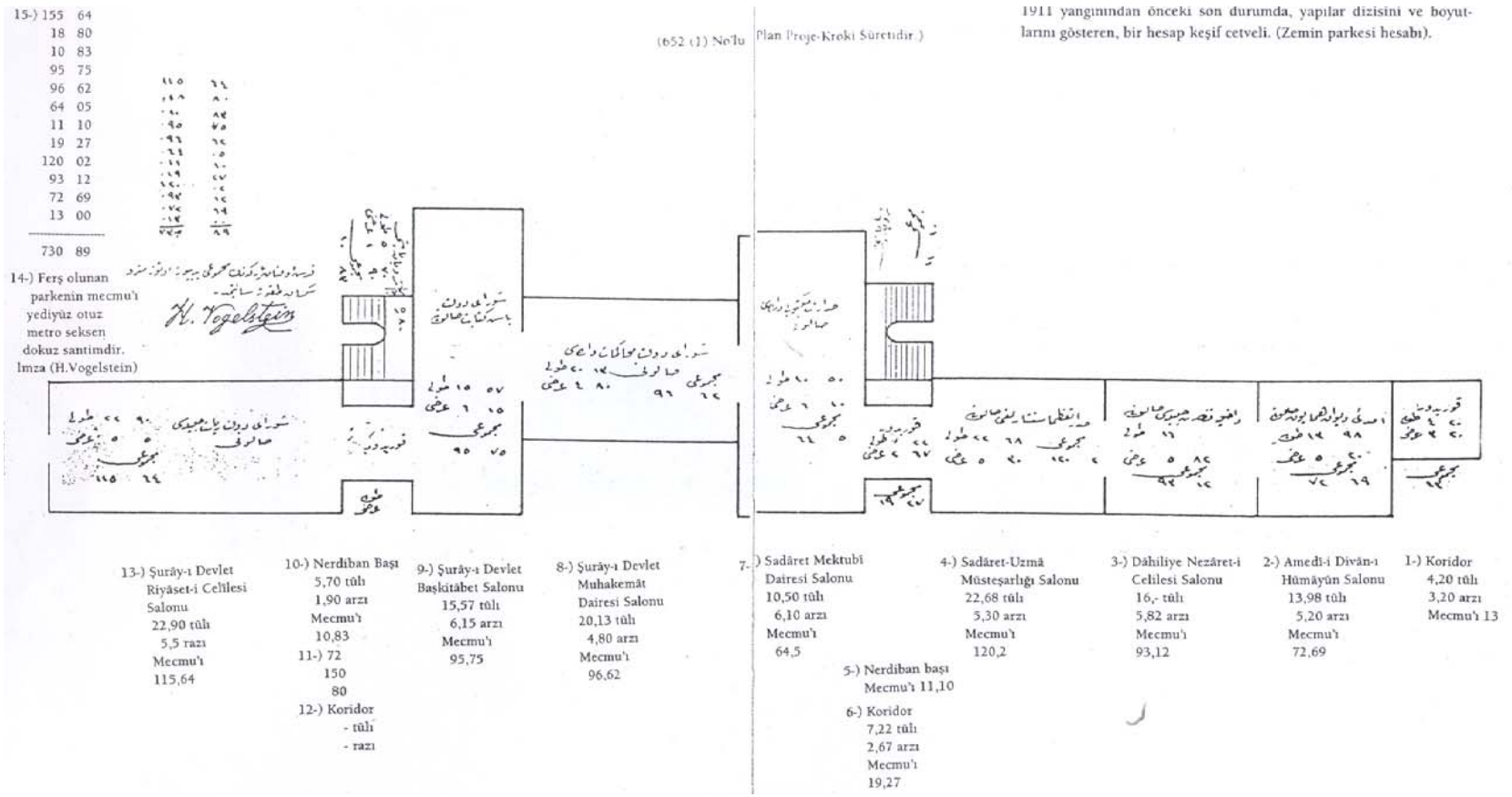
Şekil A.3.20. İstanbul Valiliği, Alay Köşkü'ne bakan giriş kapısı (2004)

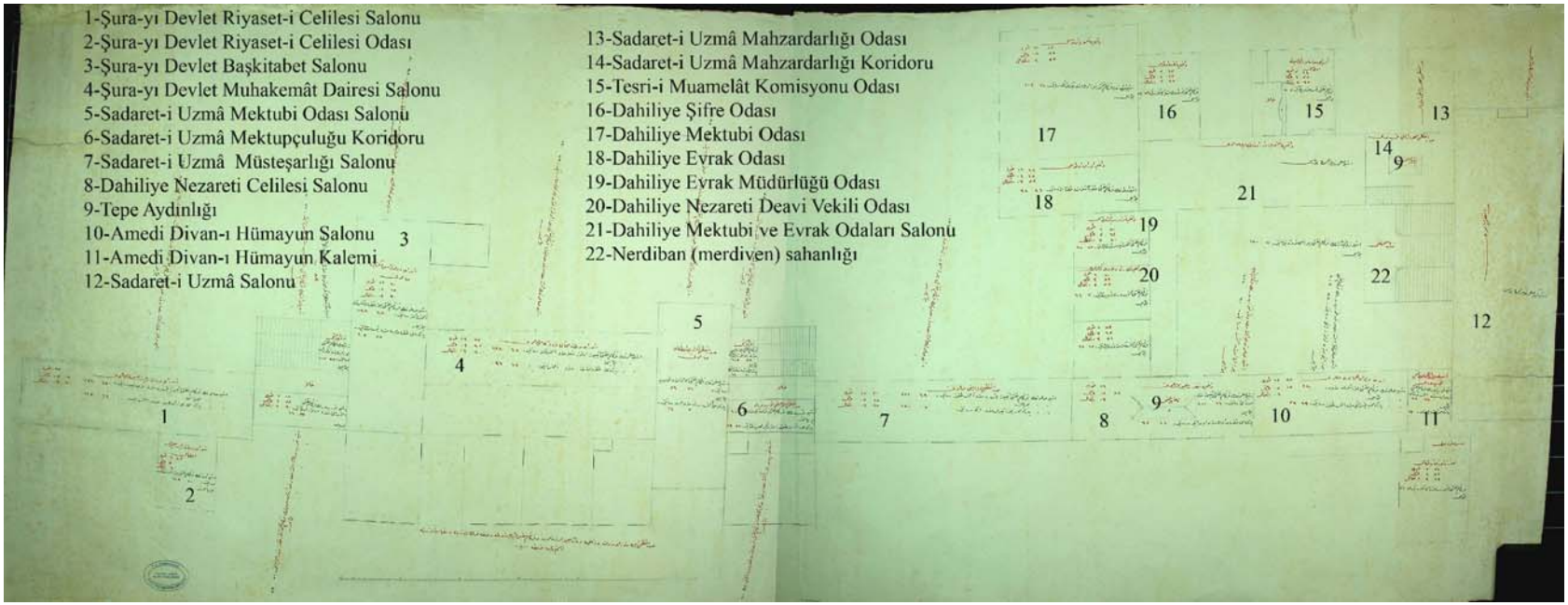
Şekil A.3.21. İstanbul Valiliği, Cağaloğlu Yokuşu'ndan görünüm (2004)

Şekil A.3.22. Bâbıâli deniz cephesi şematik görünüm (Çizim: Gözde Çelik-Fotoğraflardan yararlanarak çizilmiştir).

Şekil A.3.23. 1911 yangınından önce Bâbıâli iç mekanlarını ve boyutlarını gösteren keşif defteri (1) (BOA, Plan-Proje Kataloğu nr. 652 (1)'den, güncel yazılar: Haskan ve Gülersoy, 2000, 302-303)

Şekil A.3.24. 1911 yangınından önce Bâbıâli iç mekanlarını ve boyutlarını gösteren keşif defteri (2)
(BOA, Plan-Proje Kataloğu nr. 652; güncel yazılar: Gözde Çelik)

Şekil A.3.25. İstanbul Valiliği iç mekanda Valilik Dairesi'ni ana yapıya bağlayan merdiven ve üstündeki pencere (2004)

Şekil A.3.26. İstanbul Valiliği iç mekanda Valilik Dairesi'ni ana yapıya bağlayan merdivenin Valilik Dairesi tarafı (2004)

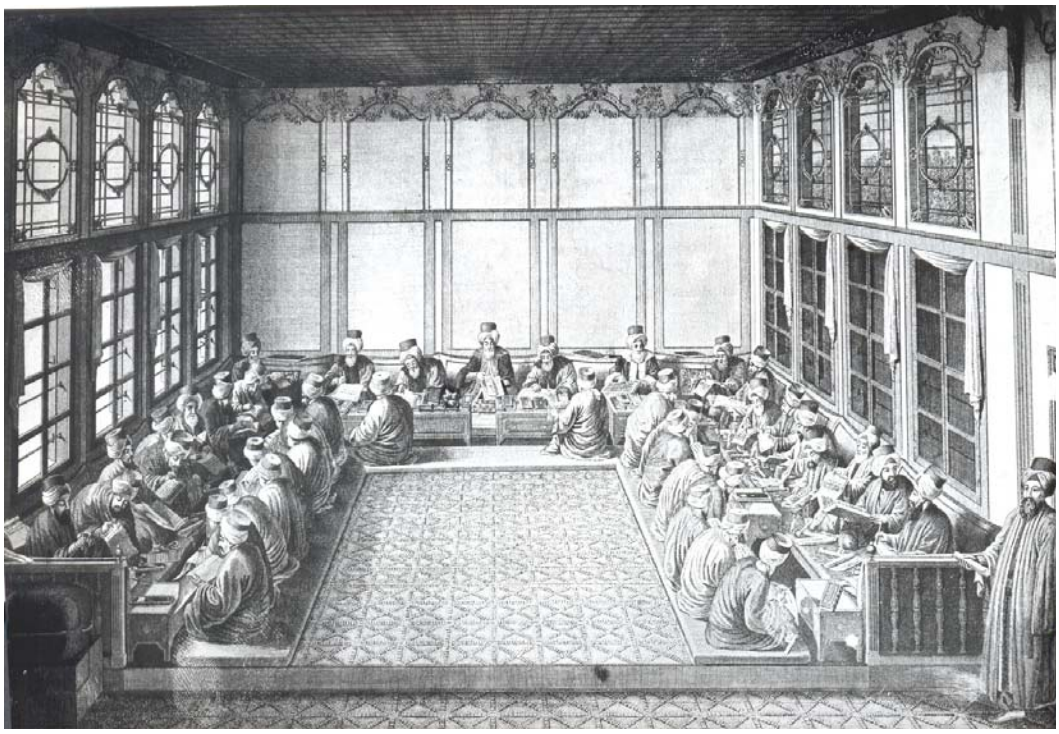

Şekil A.3.27. İstanbul Valiliği alt katında üç kollu merdiven, sütunlar ve avluya açılan kapı (2004)

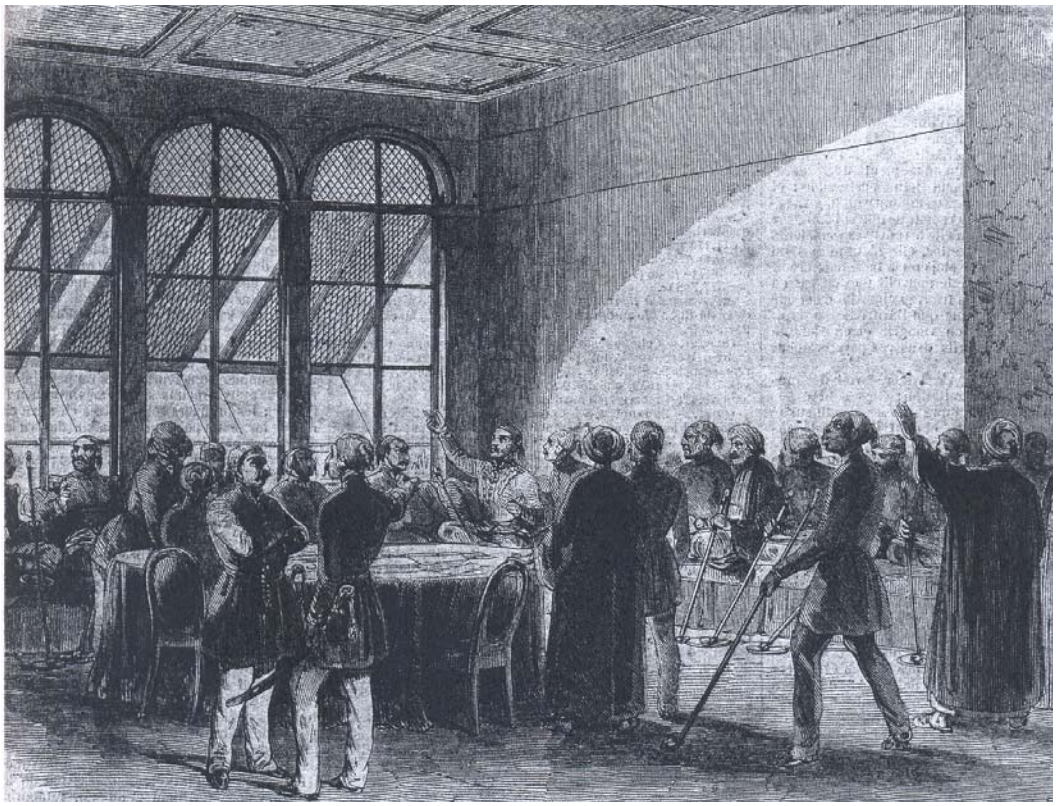

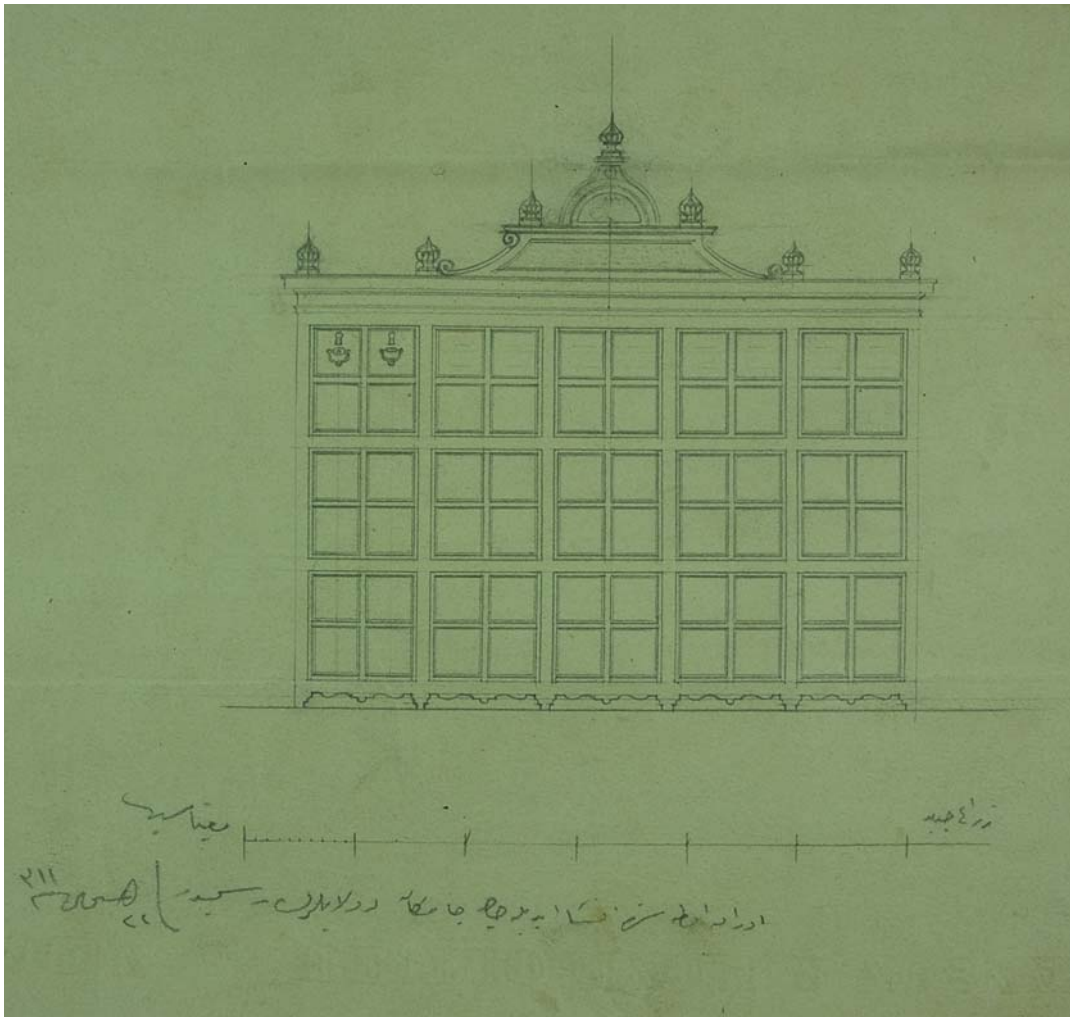
Şekil A.3.28. İstanbul Valiliği iç mekanda pencereden avluya bakış ve koridordan görünüm (2004)

Şekil A.3.29. Kalem odasında çalışma düzeni (A.A.E.F.A. Negatif no: R 8275)

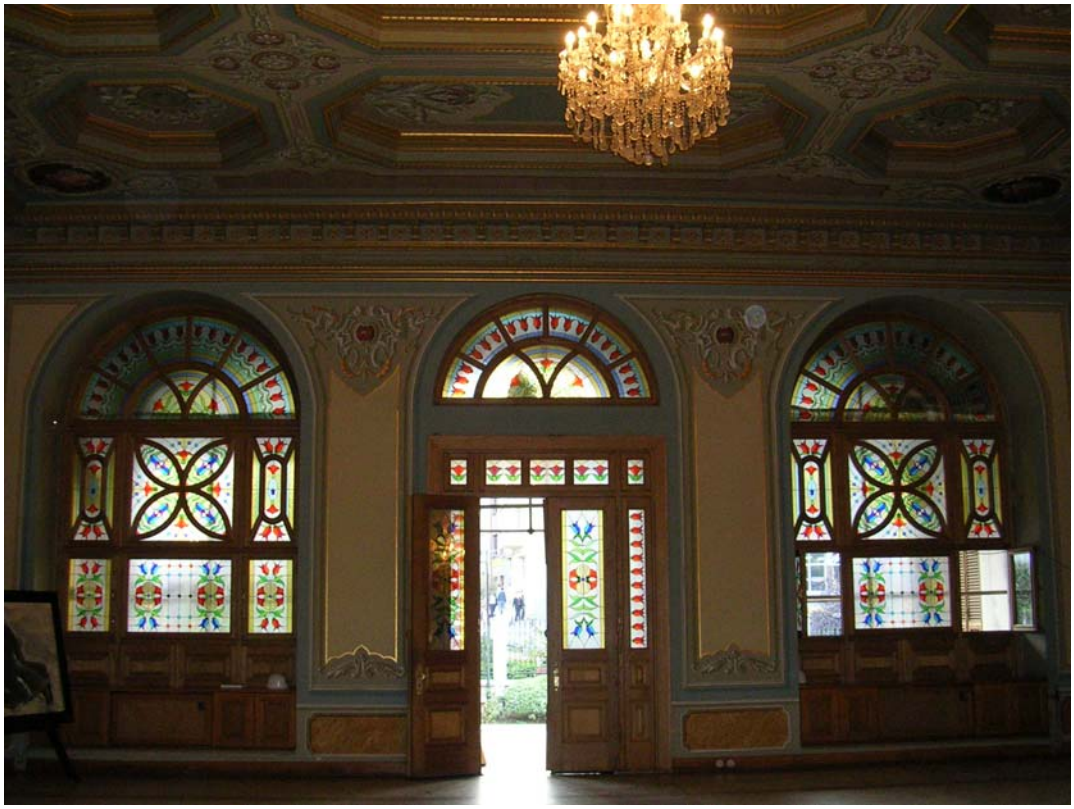
Şekil A.3.30. Bâbıâli iç mekanda 26 Eylül 1853'te yapılan bir toplantıyı betimleyen resim (*L'Illustration: Journal universel* Paris: 1853, c.22'den, Gravürlerle Türkiye, 1996, 222)

Şekil A.3.31. Bâbıâli evrak odasında inşa edilecek camekanlı dolapları gösteren
21 Ağustos 1311 / 2 Eylül 1895 tarihli çizim
(BOA, Plan-Proje Kataloğu, nr. 916 /1)

Şekil A.3.32. İstanbul Valiliği Dairesi'ne giriş ve vitraylı pencere (2004)

Şekil A.3.33. İstanbul Valiliği Dairesi'nde sofadan dış kapıya bakış (2004)

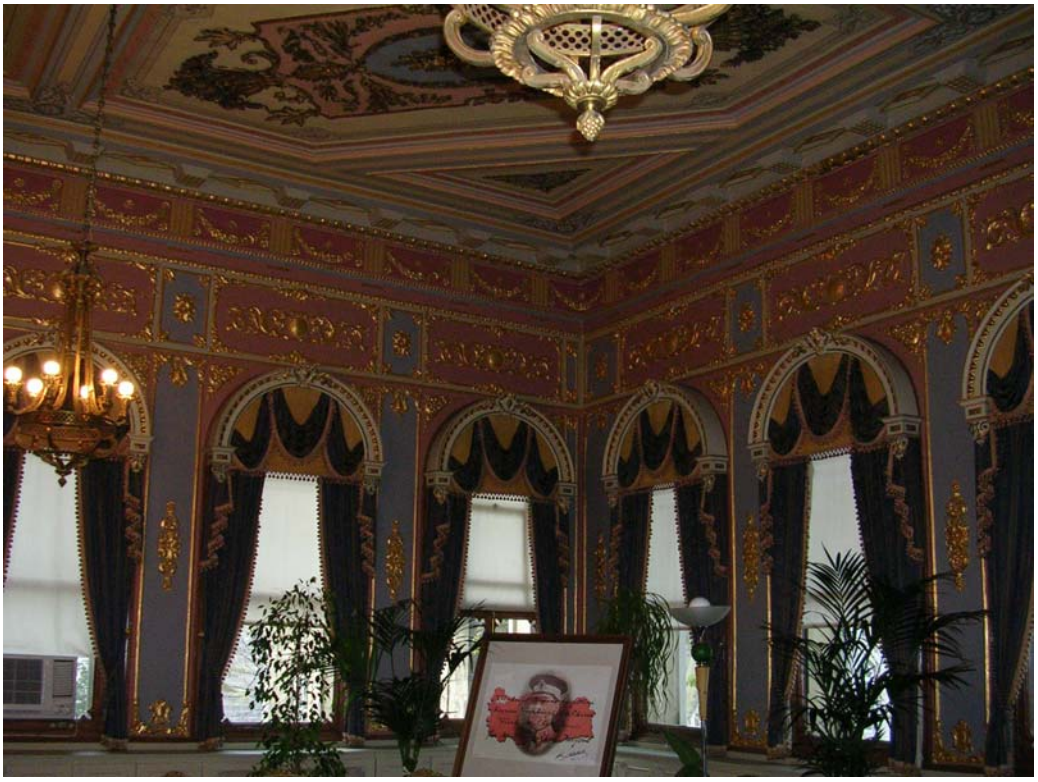
Şekil A.3.34. İstanbul Valiliği Dairesi'nde sofadan Kabul Salonu'na bakış (2004)

Şekil A.3.35. İstanbul Valiliği Dairesi'nde tavan ve duvar bezemeleri (2004)

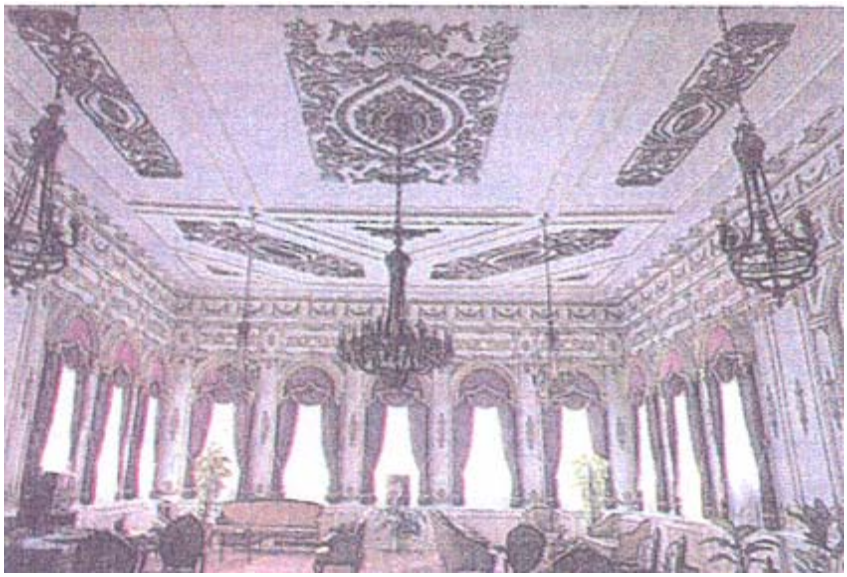
Şekil A.3.36. İstanbul Valiliği Kabul Salonu genel görünüm (2004)

Şekil A.3.37. İstanbul Valiliği Kabul Salonu tavan ve duvar bezemeleri (2004)

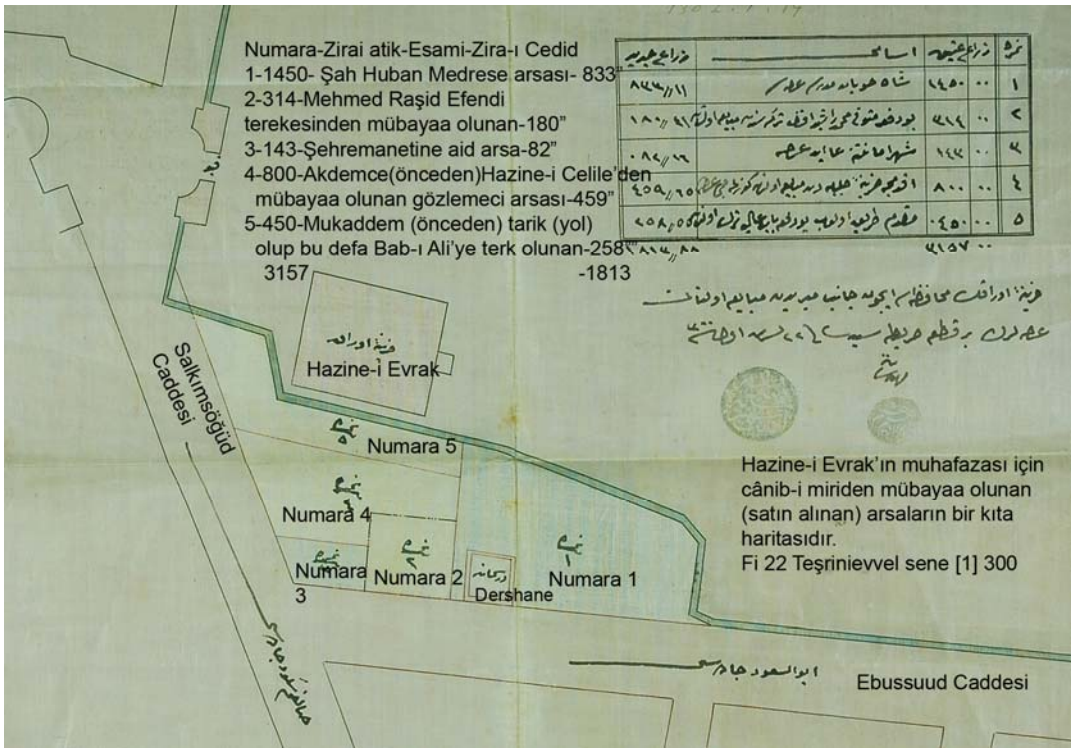
Şekil A.3.38. İstanbul Valiliği Kabul Salonu'nda giriş yönüne bakış (2004)

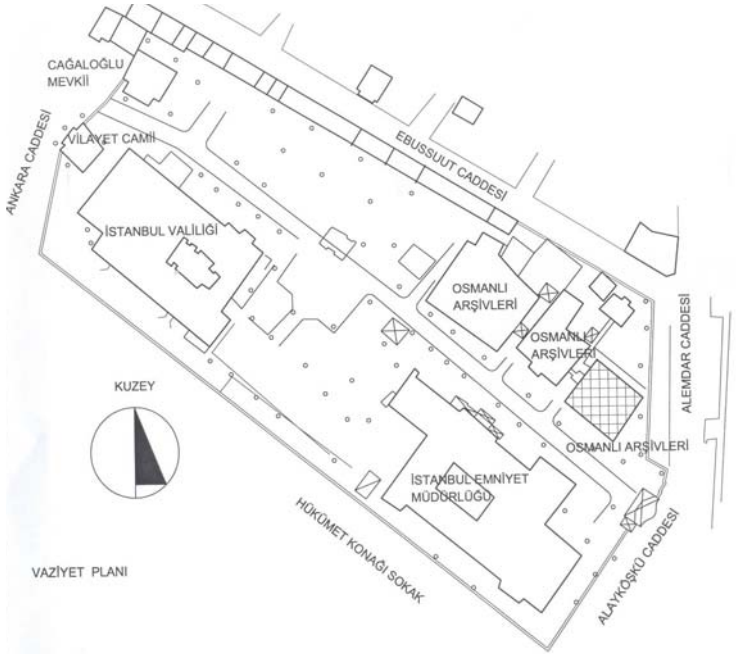
Şekil A.3.39. İstanbul Valiliği Kabul Salonu pencere düzeni (D.İ.A , cilt 2, 389)

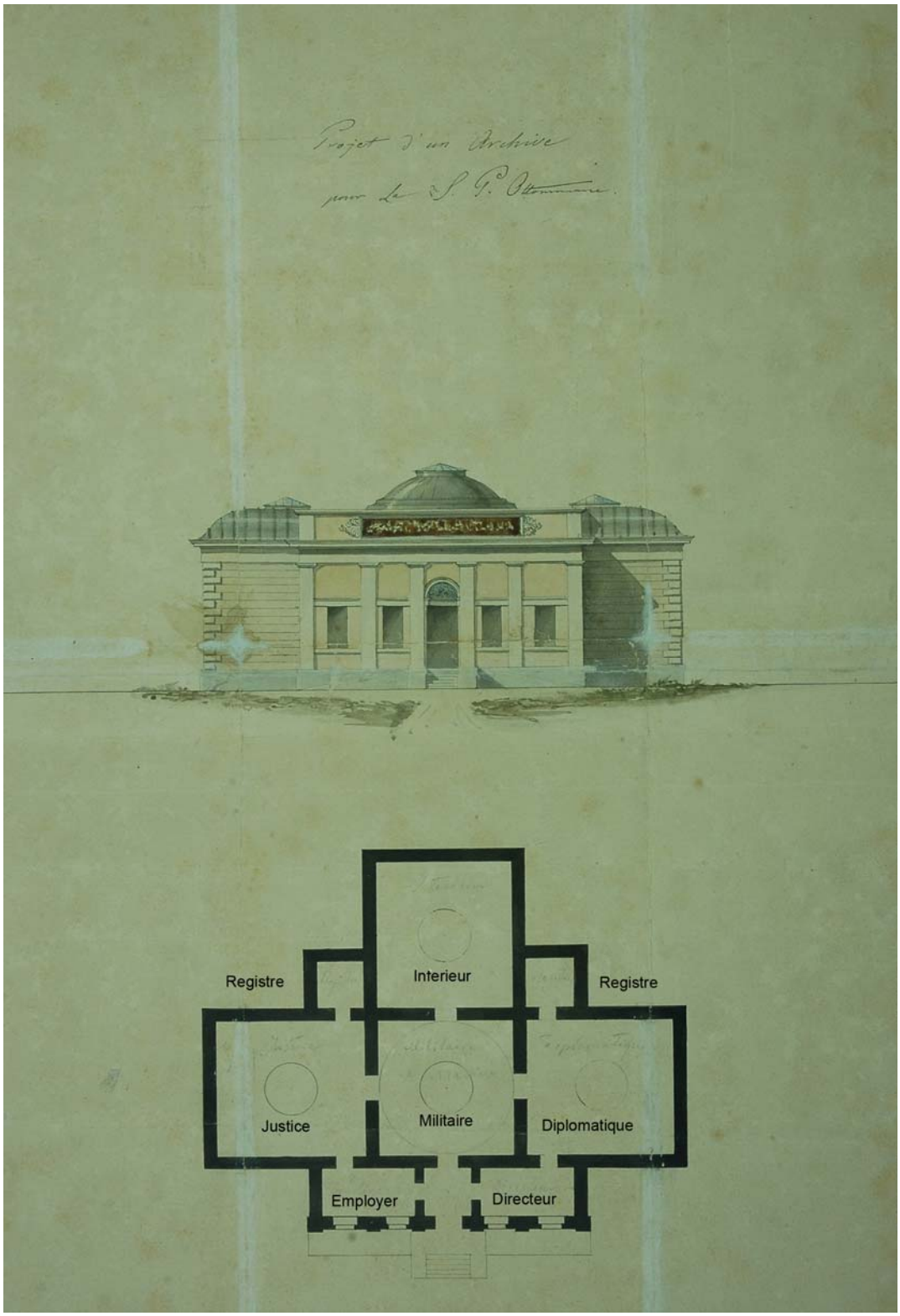
Şekil A.3.40. İstanbul Valiliği sofa ve Kabul Salonu tavan ve duvar bezeme detayları (2004)

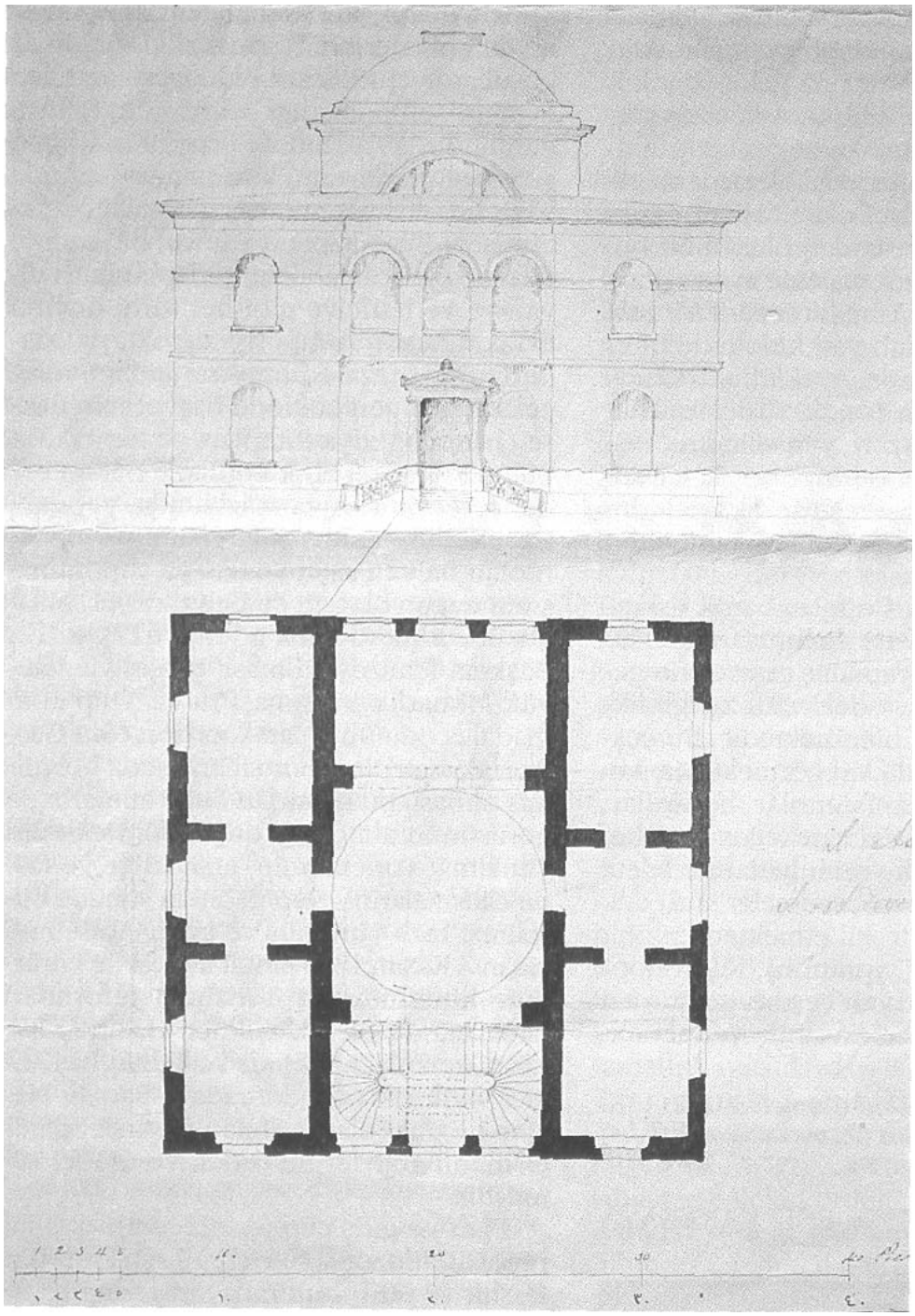
Şekil A.3.41. Hazine-i Evrak Binası çevresinde satın alınan arsalar için vaziyet planı (BOA, DUİT. 37-2/11-10 yazıların çevirisi yapılmıştır-)

Şekil A.3.42. Hazine-i Evrak, vaziyet planı
(Avunduk Mimarlık Hazine-i Evrak Restitüsyon Projesi)

Şekil A.3.43. Hazine-i Evrak Binası, Fossati tarafından çizilen ilk proje
(İrade, Mesail-i Mühimme, nr.659-mekan isimleri tekrar yazılmıştır-)

Şekil A.3.44. Hazine-i Evrak Binası'nın tasarımcısı Gaspare Fossati'ye ait plan ve cephe çizimi (Bellizona Cantonale Arşivi'nden Can,1994g, 38)

Şekil A.3.45. Babıâli ve önde Hazine-i Evrak Binası, 1870-1910 arası
(Eldem, 1979, 100-101)

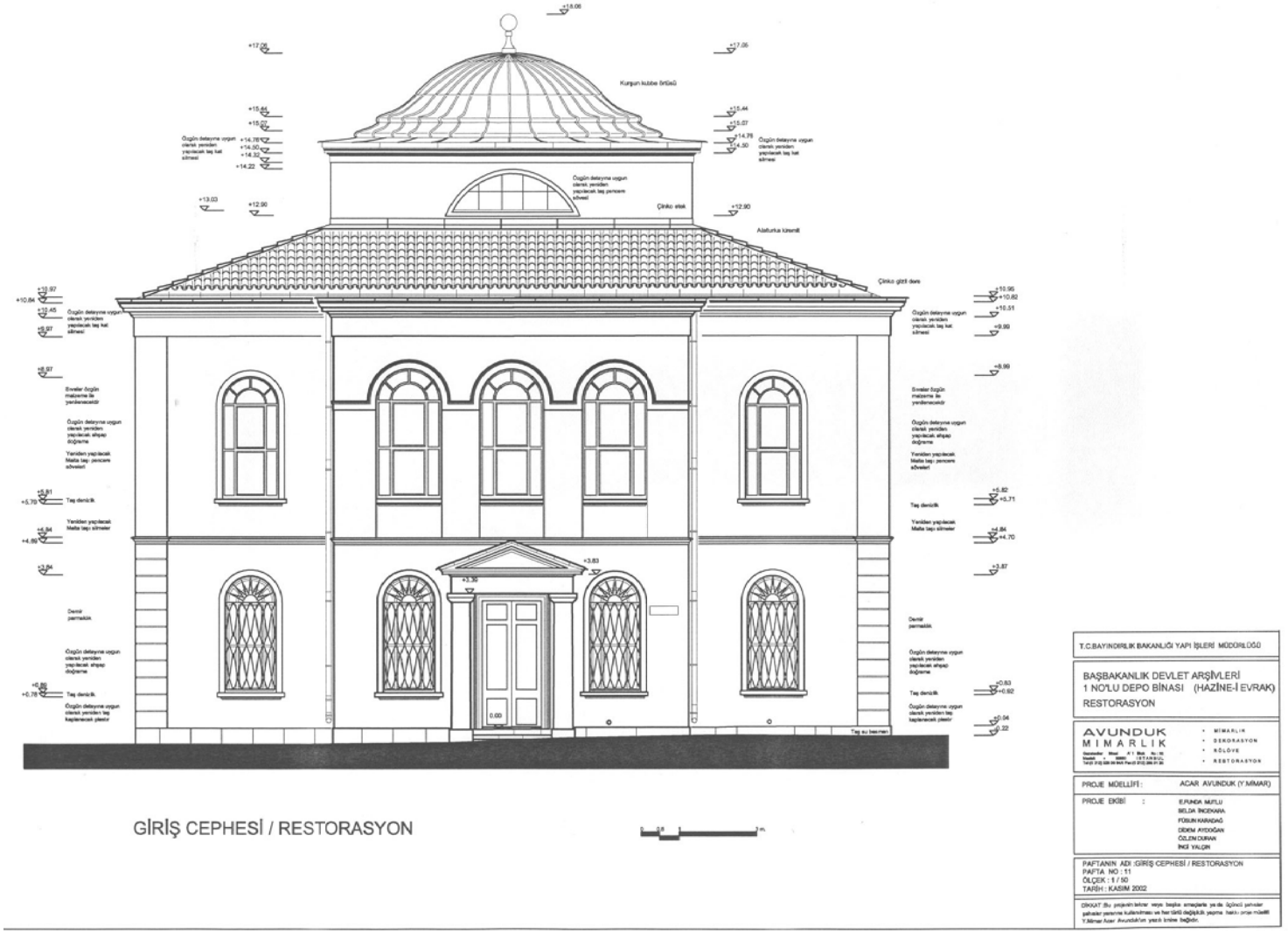
Şekil A.3.46. Hazine-i Evrak Binası restorasyon öncesi genel görünüm

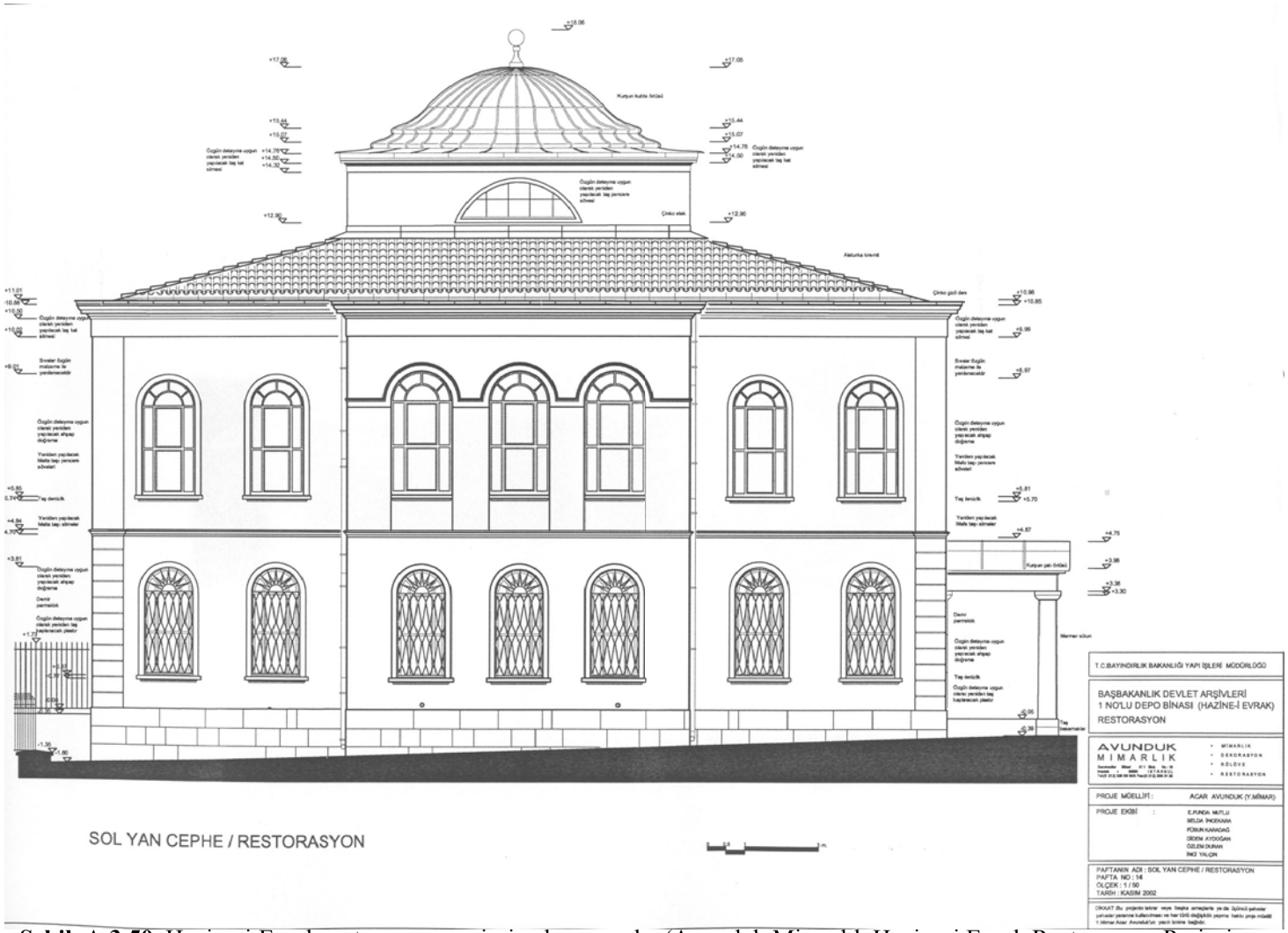
Şekil A.3.47. Hazine-i Evrak Binası restorasyon öncesi sundurmalı giriş

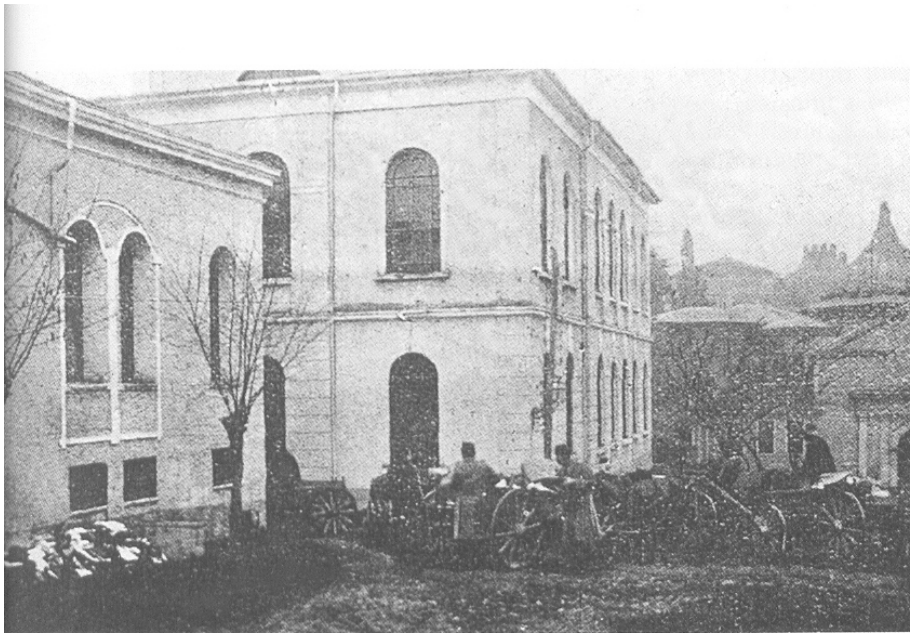
Şekil A.3.48. Hazine-i Evrak Binası restorasyon öncesi kubbe görünümü

Şekil. A.3.49. Hazine-i Evrak restorasyon projesi giriş cephesi (Avunduk Mimarlık Hazine-i Evrak Restorasyon Projesi, Y.Mim. Acar Avunduk'un izniyle)

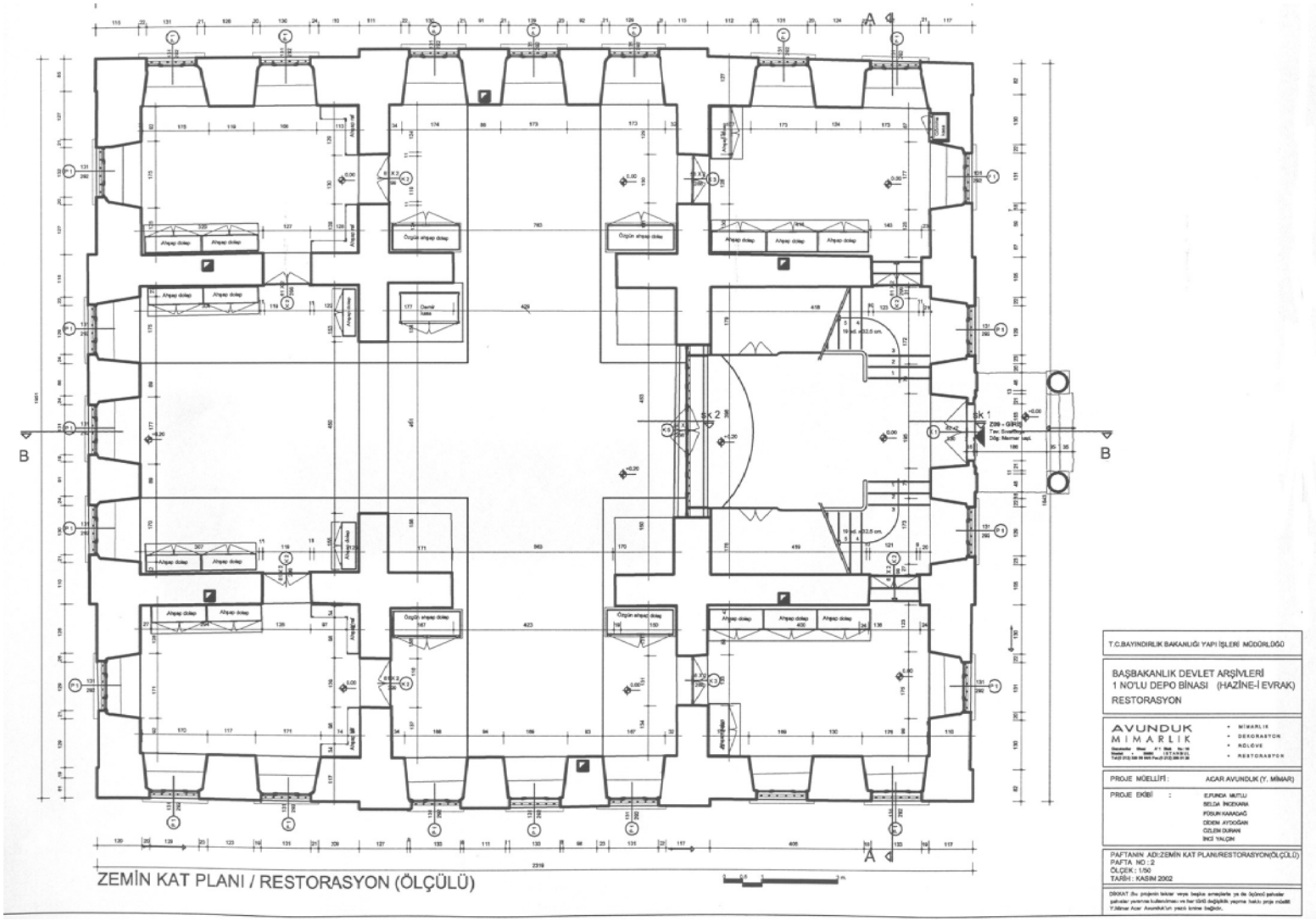
Şekil. A.3.50. Hazine-i Evrak restorasyon projesi sol yan cephe (Avunduk Mimarlık Hazine-i Evrak Restorasyon Projesi, Y.Mim. Acar Avunduk'un izniyle)

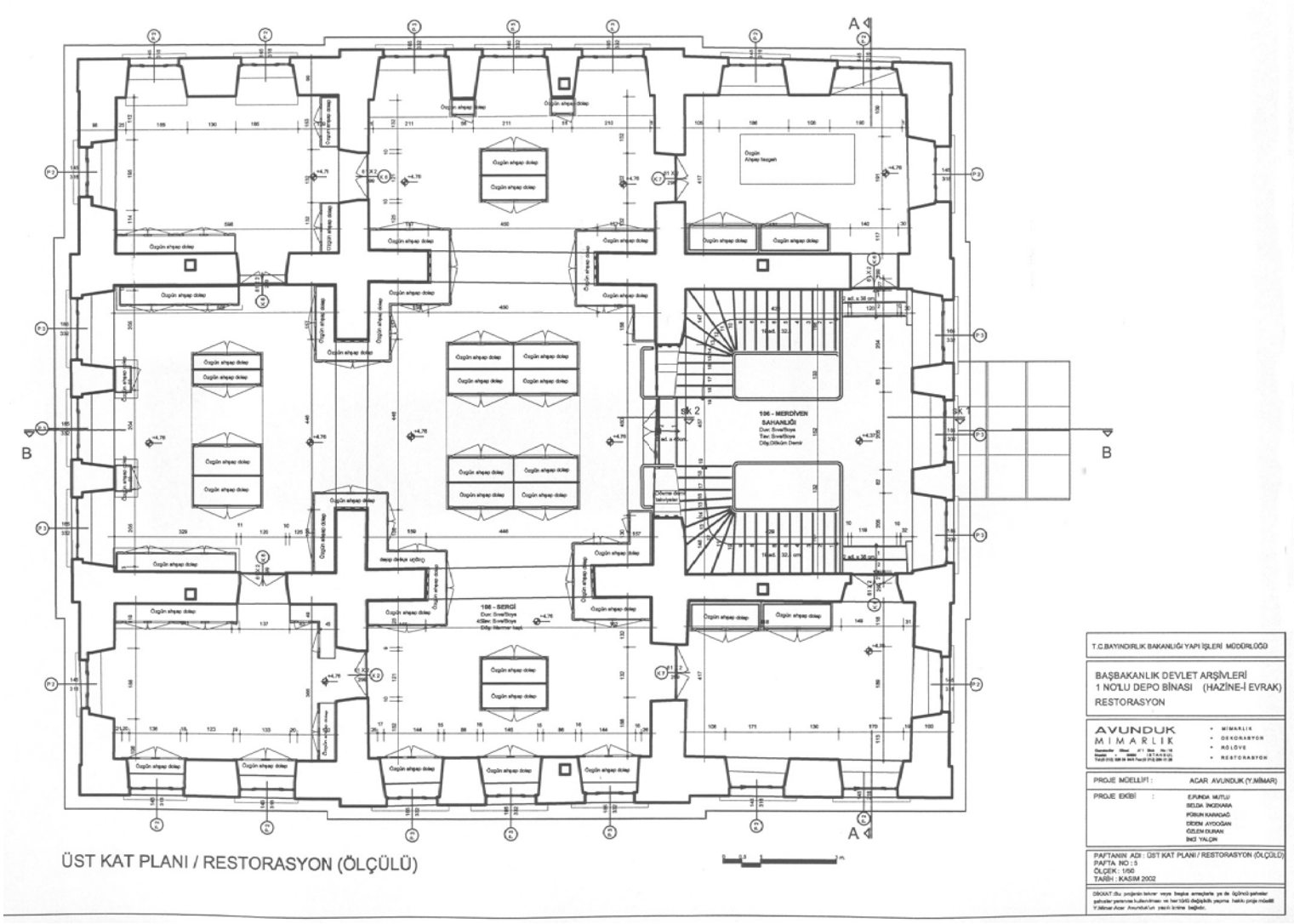
Şekil A.3.51. Hazine-i Evrak Binası, 1911 yangını sonrası (Çetin, 1994, 77)

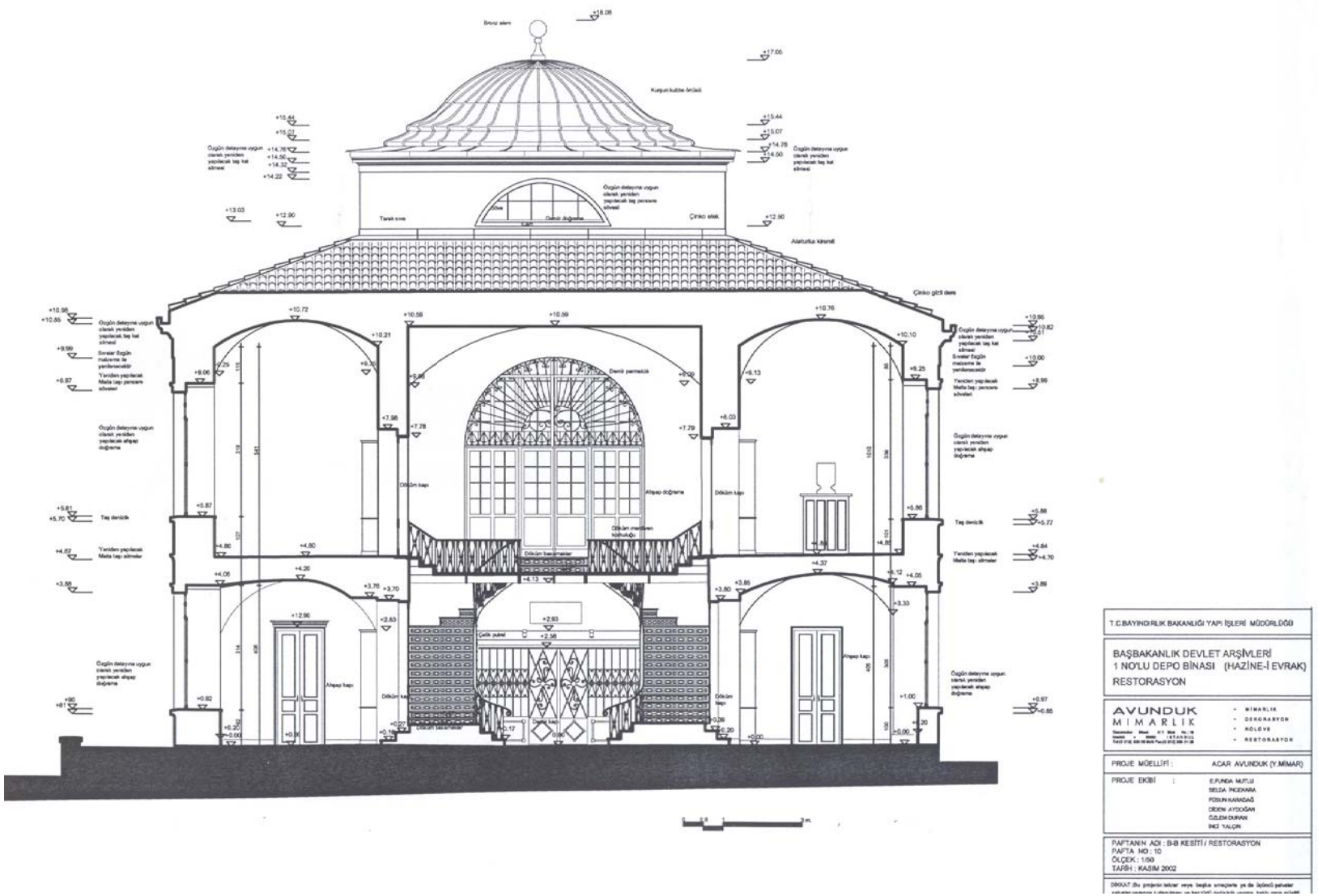
Şekil A.3.52. Hazine-i Evrak Binası, restorasyon sonrası görünüm, 2007

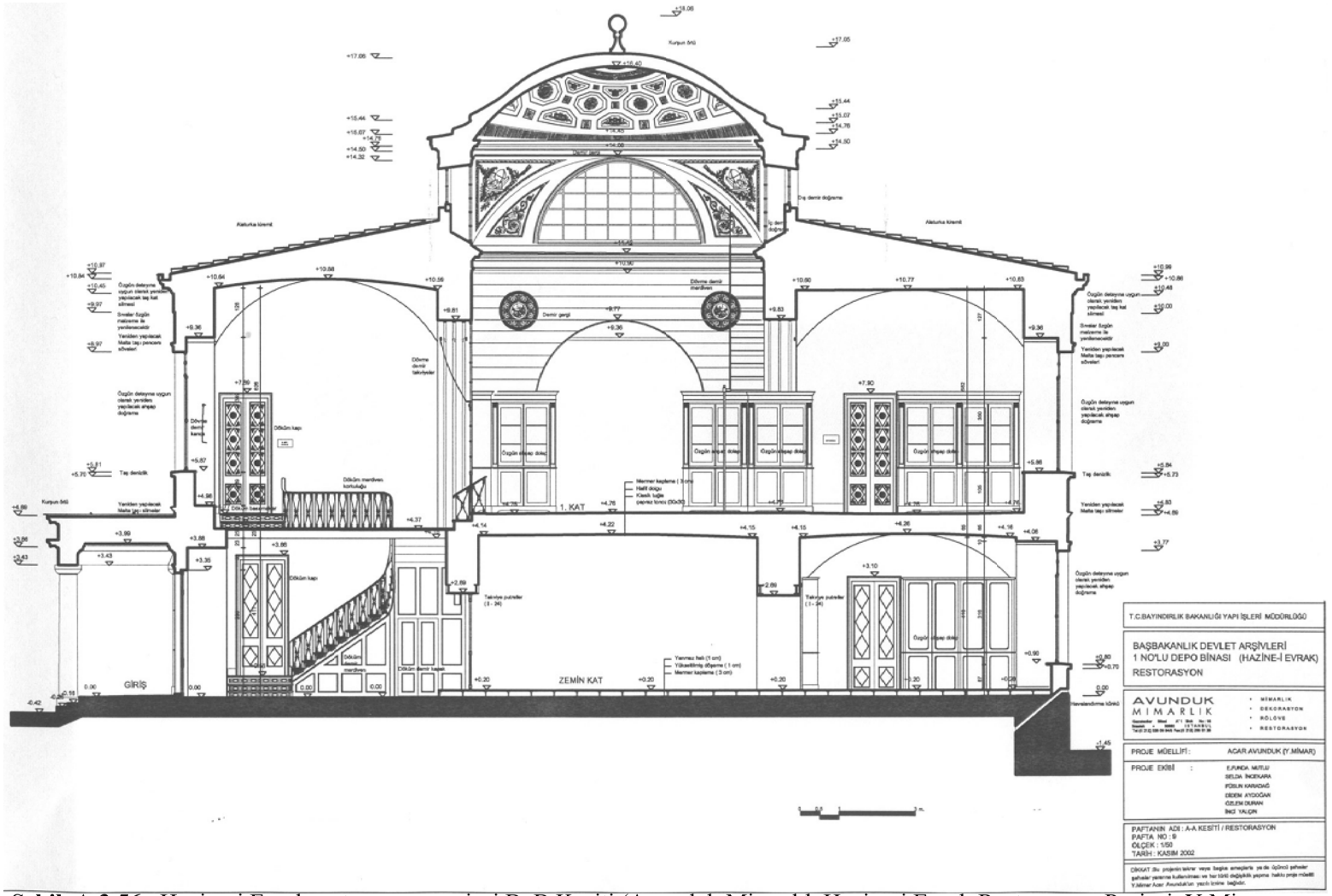
Şekil. A.3.53. Hazine-i Evrak restorasyon projesi, zemin kat planı (Avunduk Mimarlık Hazine-i Evrak Restorasyon Projesi, Y.Mim. Acar Avunduk'un izniyle

Şekil. A.3.54. Hazine-i Evrak restorasyon projesi, üst kat planı (Avunduk Mimarlık Hazine-i Evrak Restorasyon Projesi, Y.Mim. Acar Avunduk'un izniyle)

Şekil. A.3.55. Hazine-i Evrak restorasyon projesi A–A Kesiti (Avunduk Mimarlık Hazine-i Evrak Restorasyon Projesi, Y.Mim. Acar Avunduk'un izniyle)

Şekil. A.3.56. Hazine-i Evrak restorasyon projesi B–B Kesiti (Avunduk Mimarlık Hazine-i Evrak Restorasyon Projesi, Y.Mim. Acar Avunduk'un izniyle)

Şekil A.3.57. Hazine-i Evrak Binası iç mekanda merdiven

Şekil A.3.58. Hazine-i Evrak Binası merdiven strüktür detayı

Şekil 3.59. Hazine-i Evrak Binası üst kata çıkan merdiven

Şekil 3.60. Hazine-i Evrak Binası merkez sofa girişi

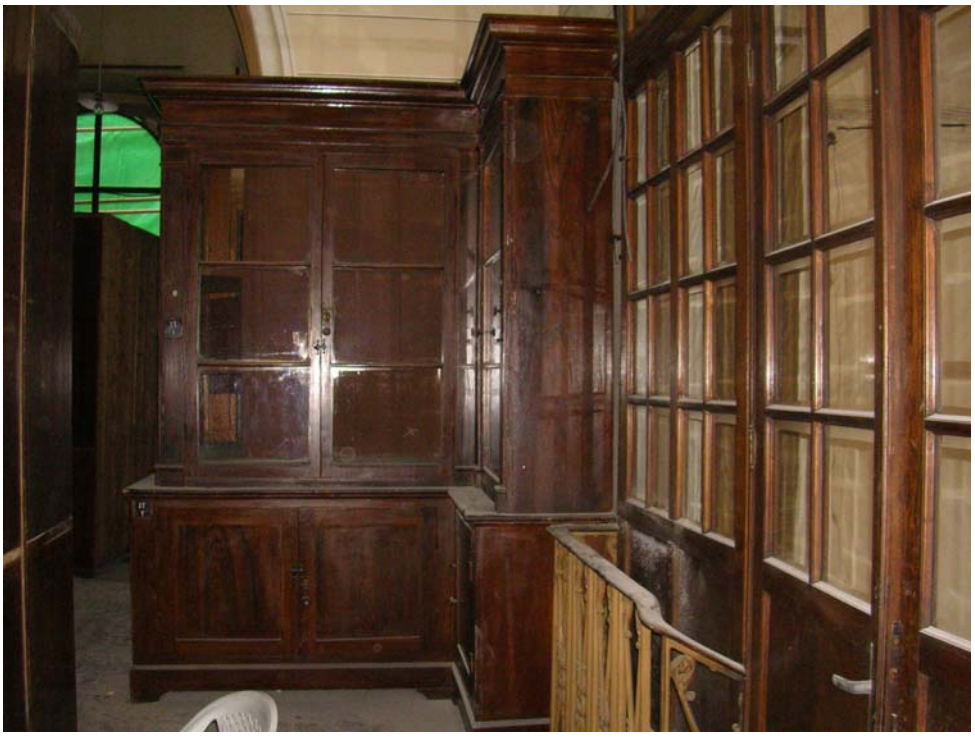
Şekil A.3.61. Hazine-i Evrak Binası üst kat köşe oda girişi

Şekil A.3.62. Hazine-i Evrak Binası merkez sofadan merdivene bakış

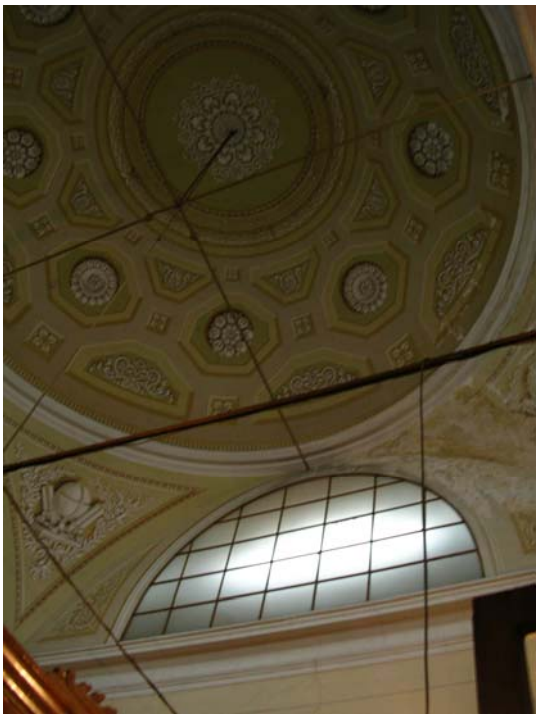
Şekil A.3.63. Hazine-i Evrak Binası üst katta pencere ve dolaplar

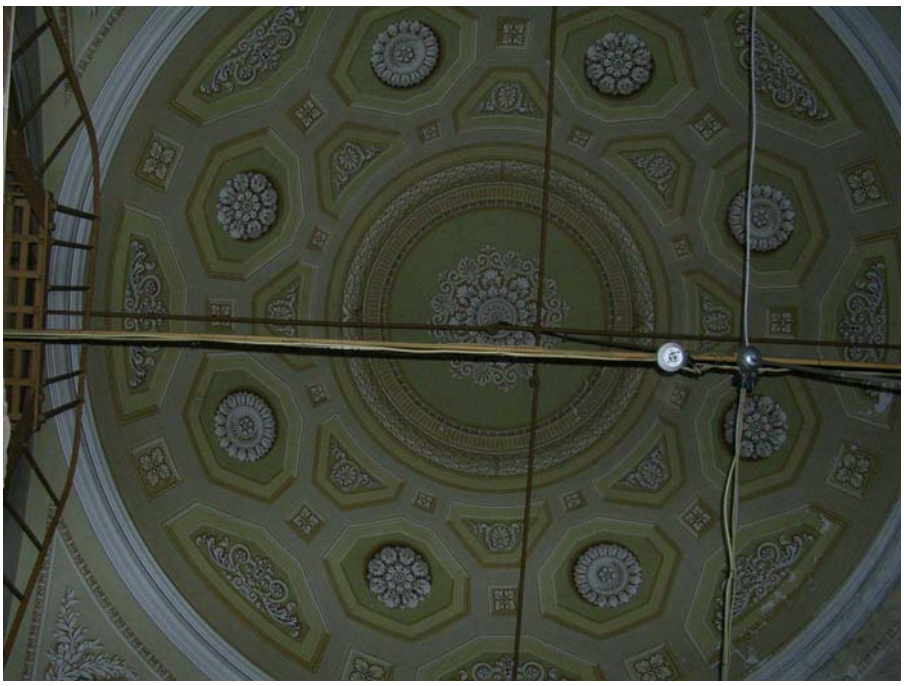
Şekil A.3.64. Hazine-i Evrak Binası üst kat merkez sofada orijinal ahşap dolaplar

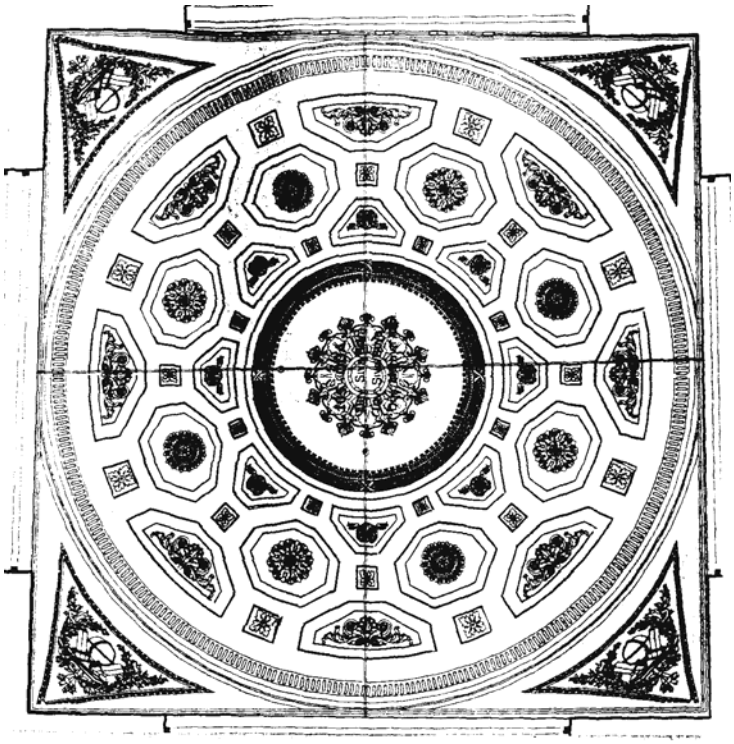
Şekil A.3.65. Hazine-i Evrak Binası kubbe merdiveni

Şekil A.3.66. Hazine-i Evrak Binası kubbe kemerinde pencere

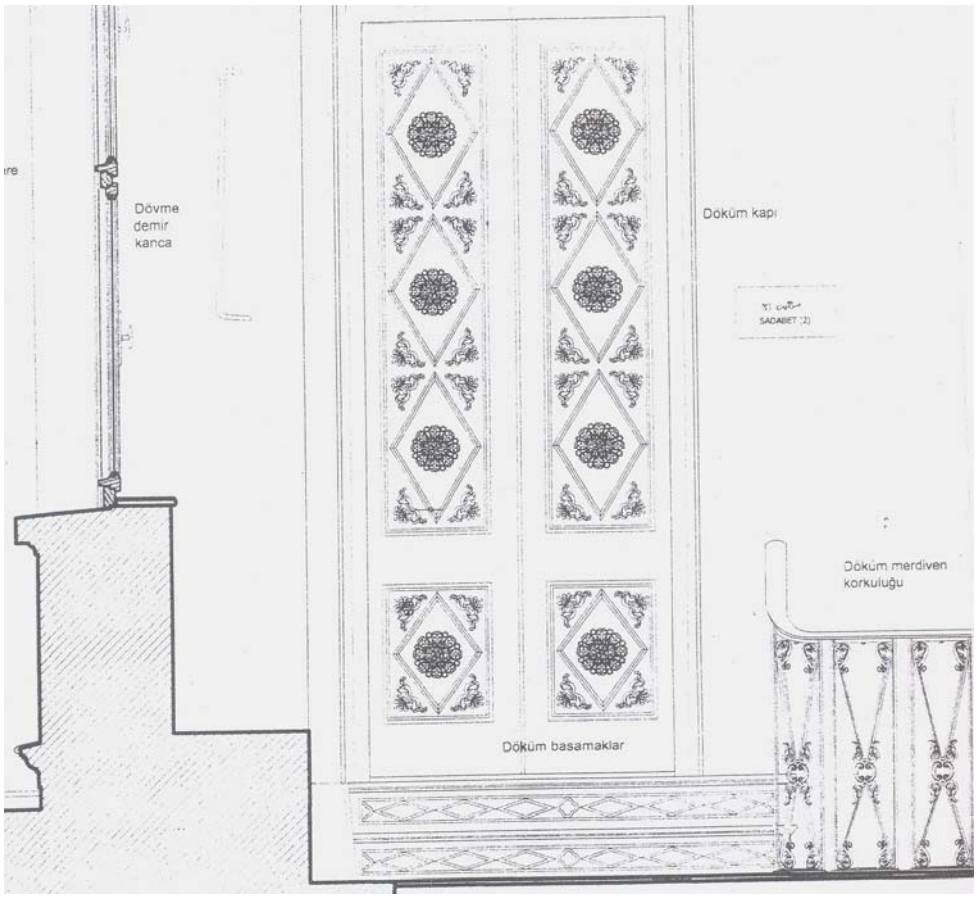
Şekil A.3.67. Hazine-i Evrak Binası kubbe iç yüzey bezemesi

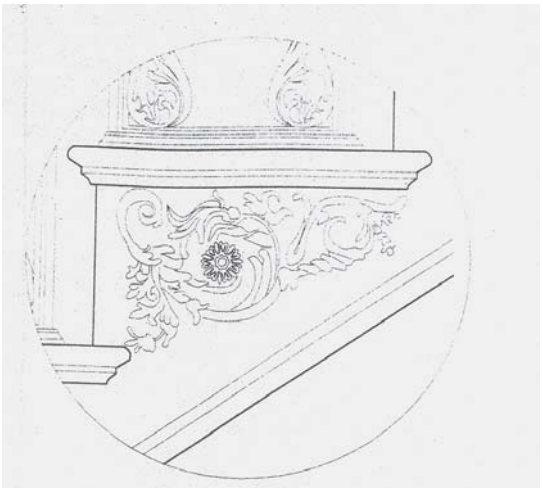
Şekil. A.3.68. Hazine-i Evrak restitusyon projesi, kubbe iç yüzey bezemesi (Avunduk Mimarlık Hazine-i Evrak Restitusyon Projesi)

Şekil A.3.69. Hazine-i Evrak Binası pandantif bezeme detayı

Şekil. A.3.70. Hazine-i Evrak restitusyon projesi, döküm kapı bezemesi
(Avunduk Mimarlık Hazine-i Evrak Restitusyon Projesi)

Şekil. A.3.71. Hazine-i Evrak restitusyon projesi, merdiven kenar bezemesi
(Avunduk Mimarlık Hazine-i Evrak Restitusyon Projesi)

Şekil A.3.72. Hazine-i Evrak üst katta vitrinli, akroterli arşiv dolapları

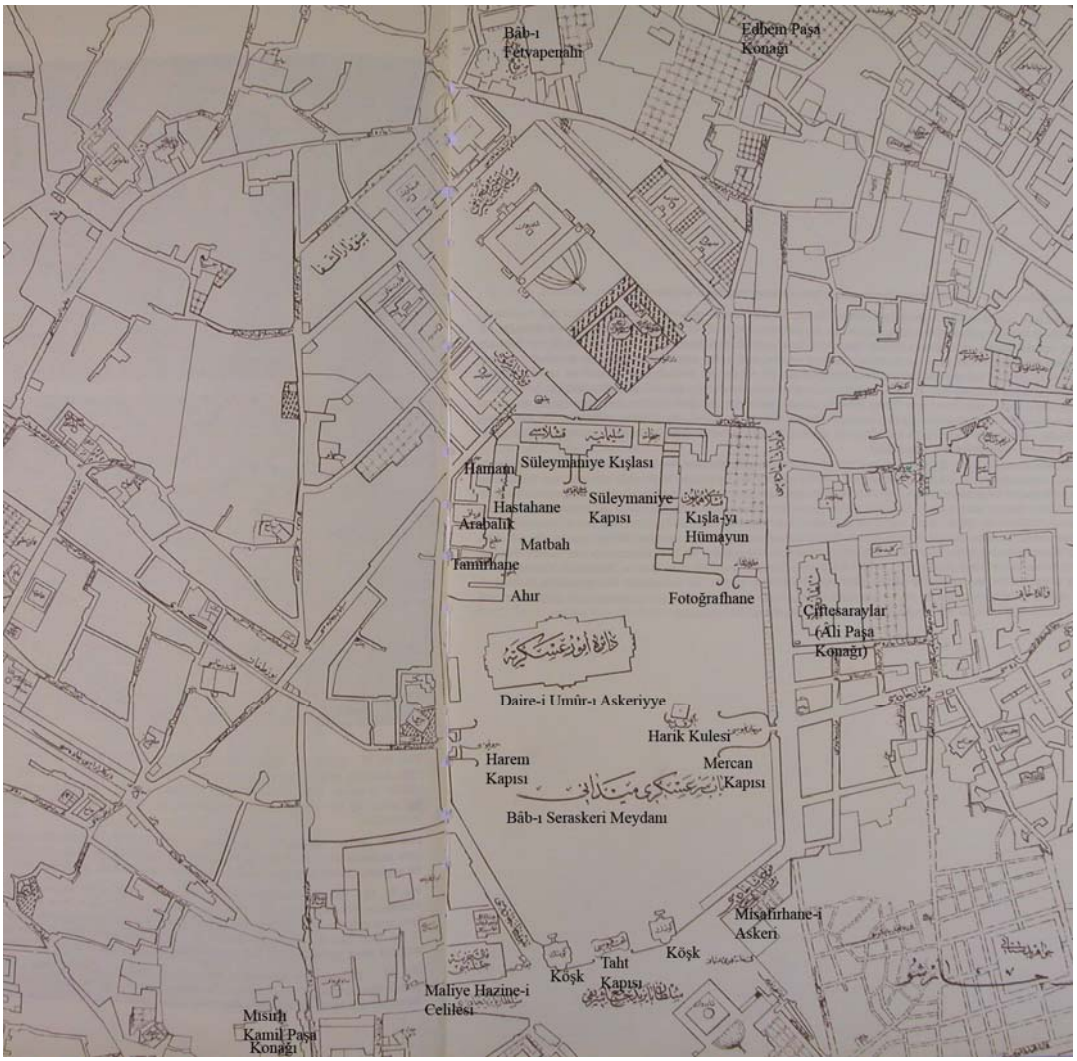
Şekil A.3.73. Hazine-i Evrak üst katta ajurlu boy kapaklı arşiv dolapları

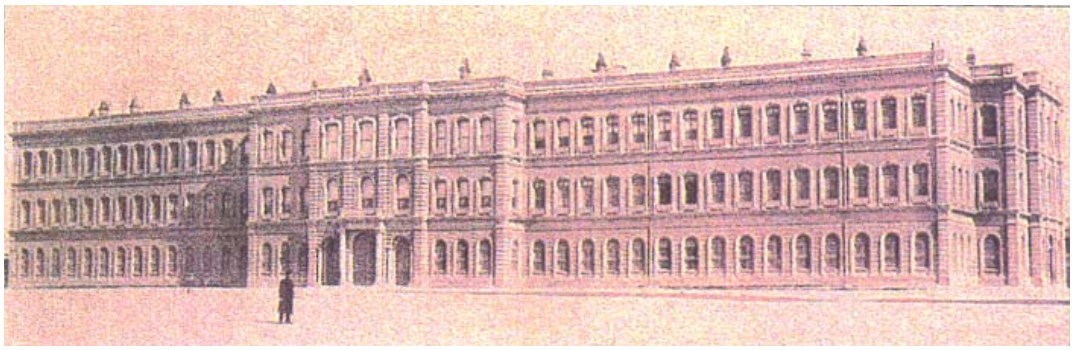
Şekil A.3.74. Hazine-i Evrak Binası zemin kat penceresinde bulunan eşik taşı

Şekil A.3.75. Hazine-i Evrak Binası cephede gergi demirleri

Şekil A.3.76. Bâb-ı Seraskeri yerleşimi vaziyet planı
(Ayverdi Haritası'ndan, Eldem, 1979)

Şekil A.3.77. Bâb-ı Seraskeri Binası genel görünüm (Altun, 1991, 364)

Şekil A.3.78. Yangın kulesi ve Bâb-ı Seraskeri Binası'nın 1857'de görünümü (Ferrier, Pierre de Gigord arşivinden, Beauge ve Çizgen, 1995, 73)

Şekil A.3.79. İstanbul Üniversitesi (İ.Ü.) Rektörlük Binası giriş cephesi (2004)

Şekil A.3.80. İstanbul Üniversitesi (İ.Ü.) Rektörlük Binası arka cephe (2004)

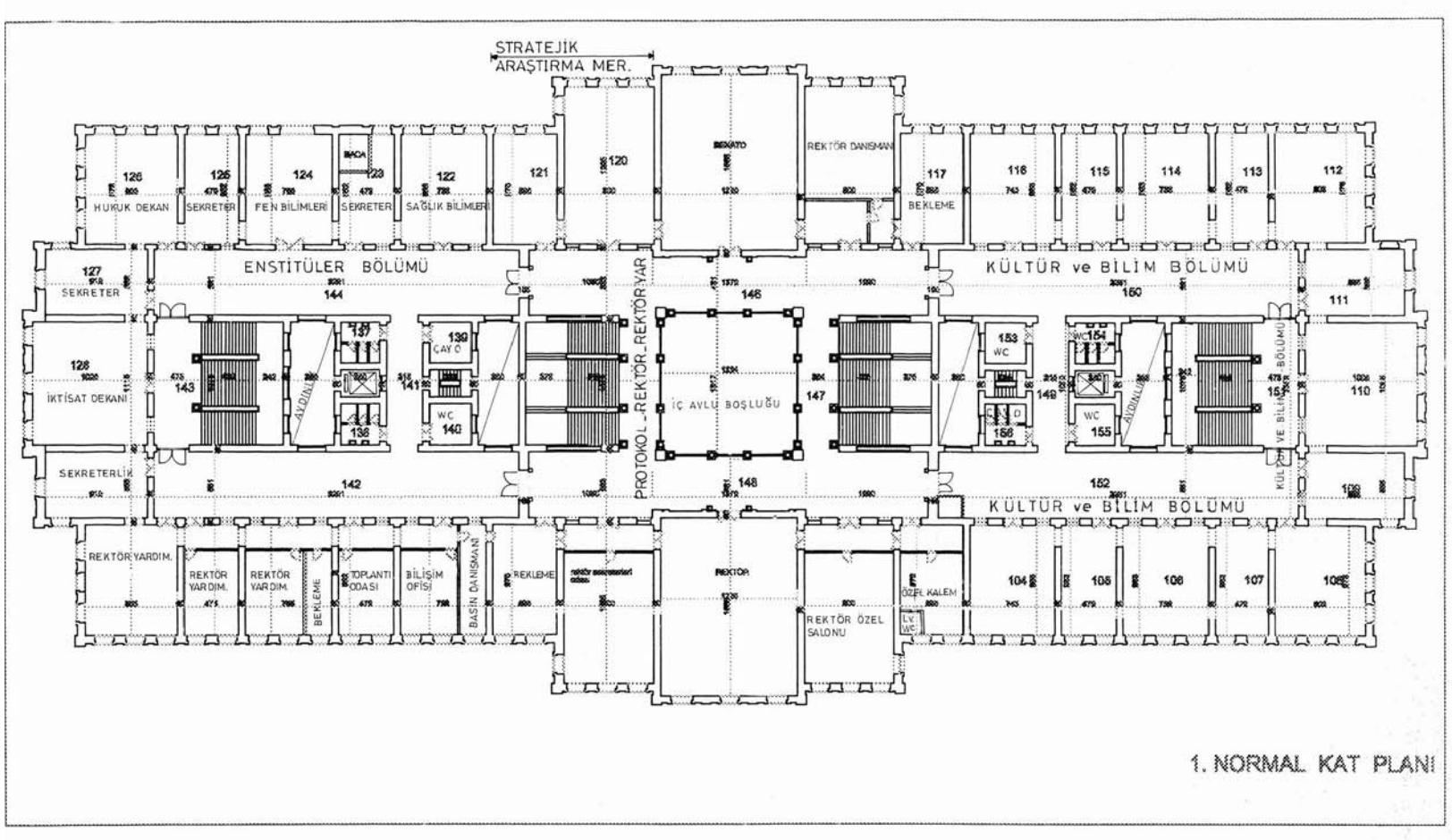

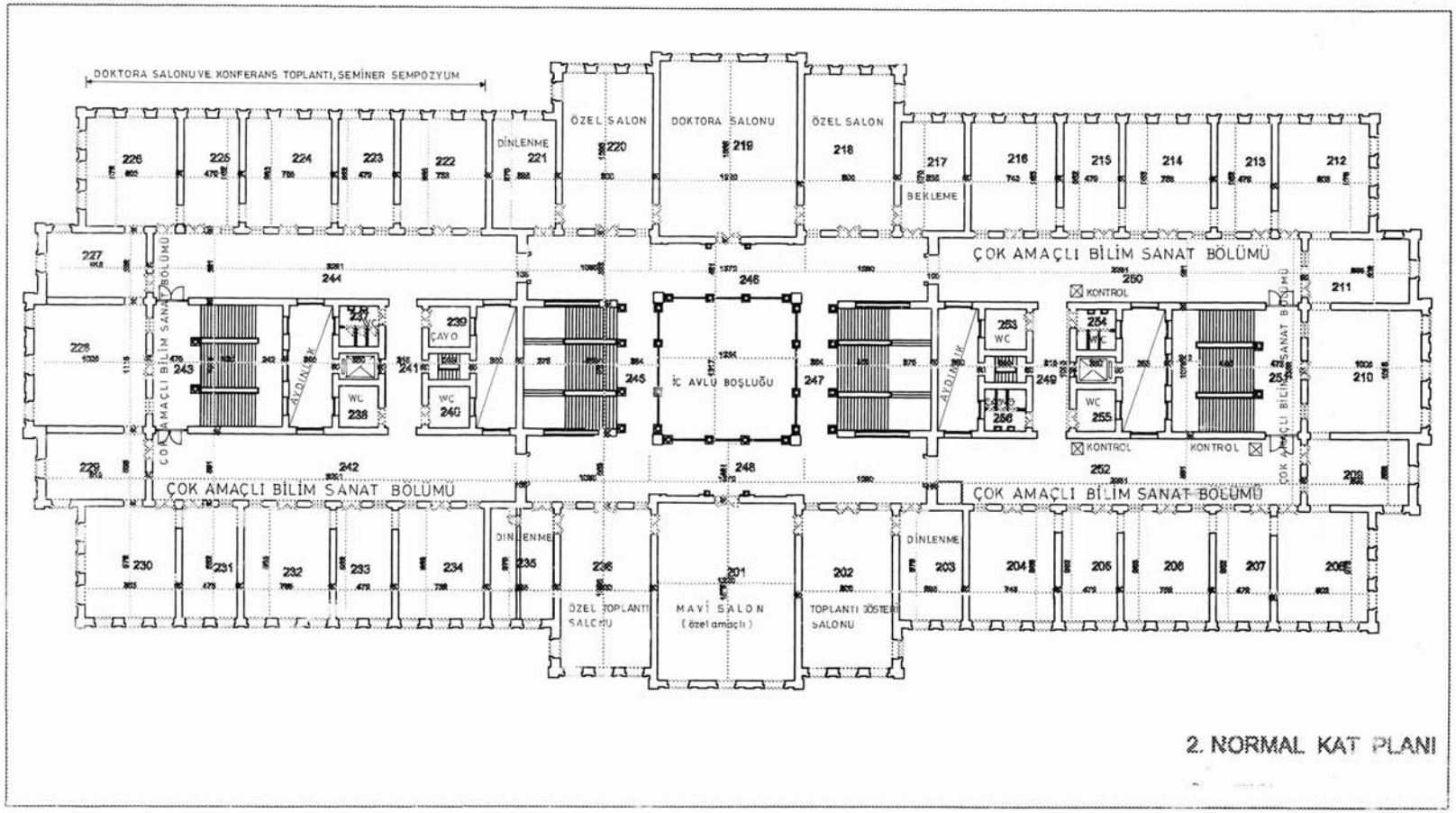
Şekil A.3.81. İ.Ü. Rektörlük Binası sol ve sağ yan cephe görünümleri (2004)

Şekil A.3.82. İ.Ü. Rektörlük Binası arka cephe, sol ve sağ yan cephe görünümleri (İ.Ü. Yapı İşleri Daire Başkanlığı)

Şekil A.3.83. İ.Ü. Rektörlük Binası birinci kat planı (İ.Ü. Yapı İşleri Teknik Daire Başkanlığı)

Şekil A.3.84. İ.Ü. Rektörlük Binası ikinci kat planı (İ.Ü. Yapı İşleri Teknik Daire Başkanlığı)

Şekil A.3.85. İ.Ü. Rektörlük Binası zemin katta sütunlar (2004)

Şekil A.3.86. İ.Ü. Rektörlük Binası iç avludan görünüm ve avlu aydınlığı (2004)

Şekil A.3.87. İ.Ü. Rektörlük Binası iç avluda merdiven ve sütun düzeni (2004)

Şekil A.3.88. İ.Ü. Rektörlük Binası son katta galeri sütunları (2004)

Şekil A.3.89. İ.Ü. Rektörlük Binası avlu korkuluk ve sütun düzeni (2004)

Şekil A.3.90. İ.Ü. Rektörlük Binası koridordan merdivene bakış (2004)

Şekil A.3.91. İ.Ü. Rektörlük Binası merdiven tavanı ve sütunlar (2004)

Şekil A.3.92. İ.Ü. Rektörlük Binası koridor tavan bezemeleri ve sütun düzeni (2004)

Şekil A.3.93. İ.Ü. Rektörlük Binası Doktora Salonu giriş kapısı ve tavan bezemeleri (2004)

Şekil A.3.94. İ.Ü. Rektörlük Binası Doktora Salonu duvar bezemeleri (2004)

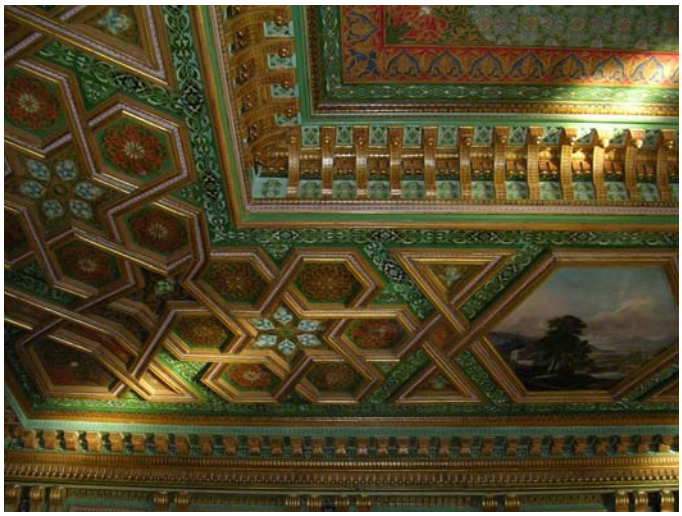
Şekil A.3.95. İ.Ü. Rektörlük Binası Doktora Salonu duvar ve tavan bezemeleri (2004)

Şekil A.3.96. İ.Ü. Rektörlük Binası Doktora Salonu Yan Odaları duvar ve tavan bezemeleri (2004)

Şekil A.3.97. İ.Ü. Rektörlük Binası İçtima Salonu duvar bezemeleri (2004)

Şekil A.3.98. İ.Ü. Rektörlük Binası Mavi Salon tavan bezeme detayı (2004)

Şekil A.3.99. İ.Ü. Rektörlük Binası Mavi Salon tavan göbeği (2004)

Şekil A.3.100. İ.Ü. Rektörlük Binası Doktora Salonu Yan Odası tavan göbeği (2004)

Şekil A.3.101. İ.Ü. Rektörlük Binası Mavi Salon genel görünüm (Tuğlacı, 1993, 518).

Şekil A.3.102. İ.Ü. Rektörlük Binası Özel Toplantı Salonu duvar ve tavan bezemeleri (2004)

Şekil A.3.103. İ.Ü. Rektörlük Binası Özel Toplantı ve Gösteri Salonu duvar ve tavan bezemeleri (2004)

Şekil A.3.104. İ.Ü. Rektörlük Binası Dinlenme Salonları duvar ve tavan bezemeleri (2004)

Şekil A.3.105. Bâb-ı Seraskeri taht kapısı ve iki yanında köşkler (Öztuncay, 2003)

Şekil A.3.106. Bâb-ı Seraskeri taht kapısı, Yangın Kulesi ve köşk, 1875
(V. Kargopoulo'dan, Öztuncay, 2003)

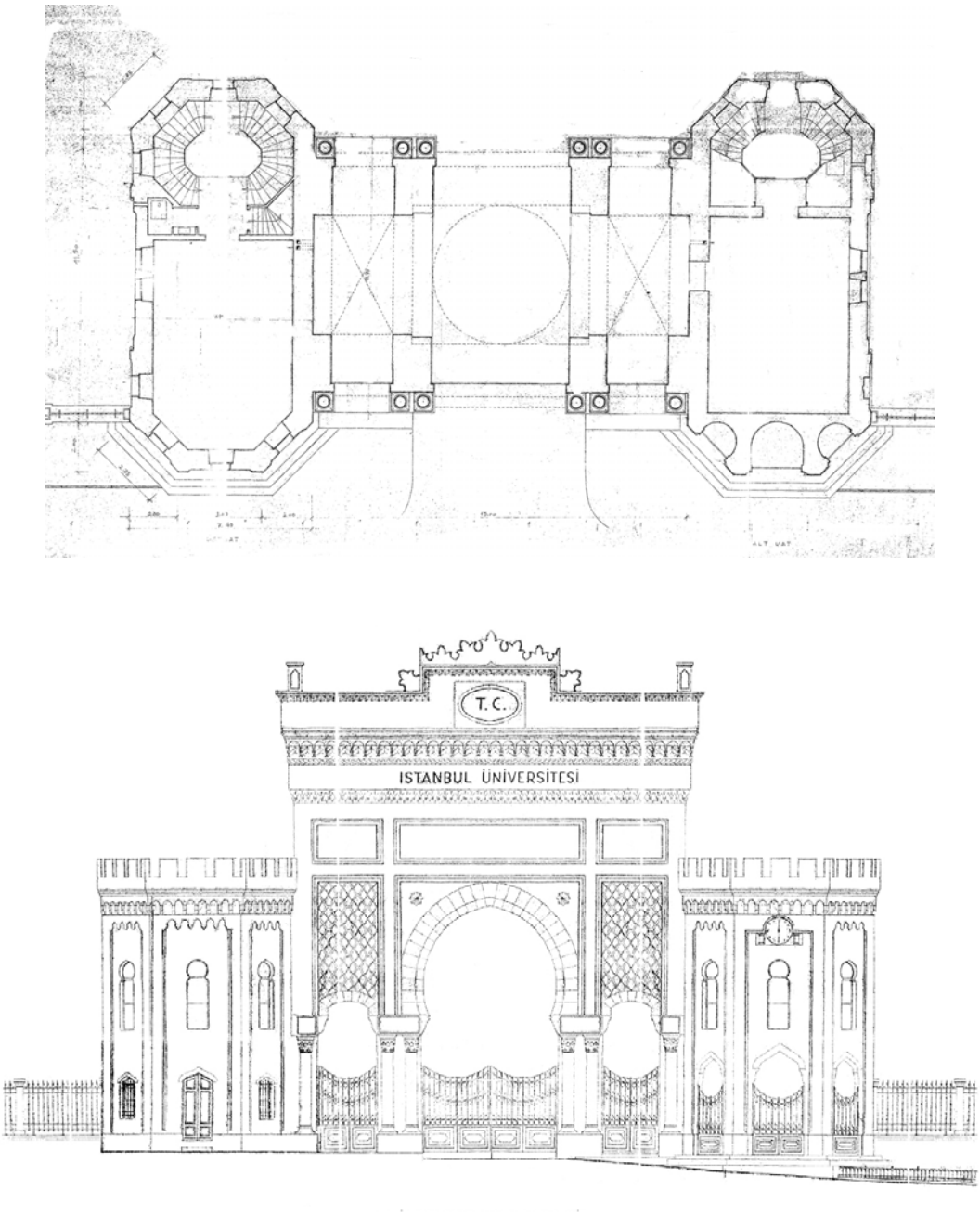

Şekil A.3.107. Bâb-ı Seraskeri taht kapısı meydan ve avlu cepheleri

Şekil A.3.108. Bâb-ı Seraskeri taht kapısı kubbe ve tonoz iç yüzey bezemeleri

Şekil A.3.109. Bâb-ı Seraskeri taht kapısı plan ve cephe çizimi
(İ.Ü. Yapı İşleri Daire Başkanlığı)

Şekil A.3.110. Bâb-ı Seraskeri taht kapısı pencere ve sütun detayları

Şekil A.3.111. Bâb-ı Seraskeri batı köşkü görünümü

Şekil A.3.112. Bâb-ı Seraskeri batı köşkü girişinde duvar bezemesi

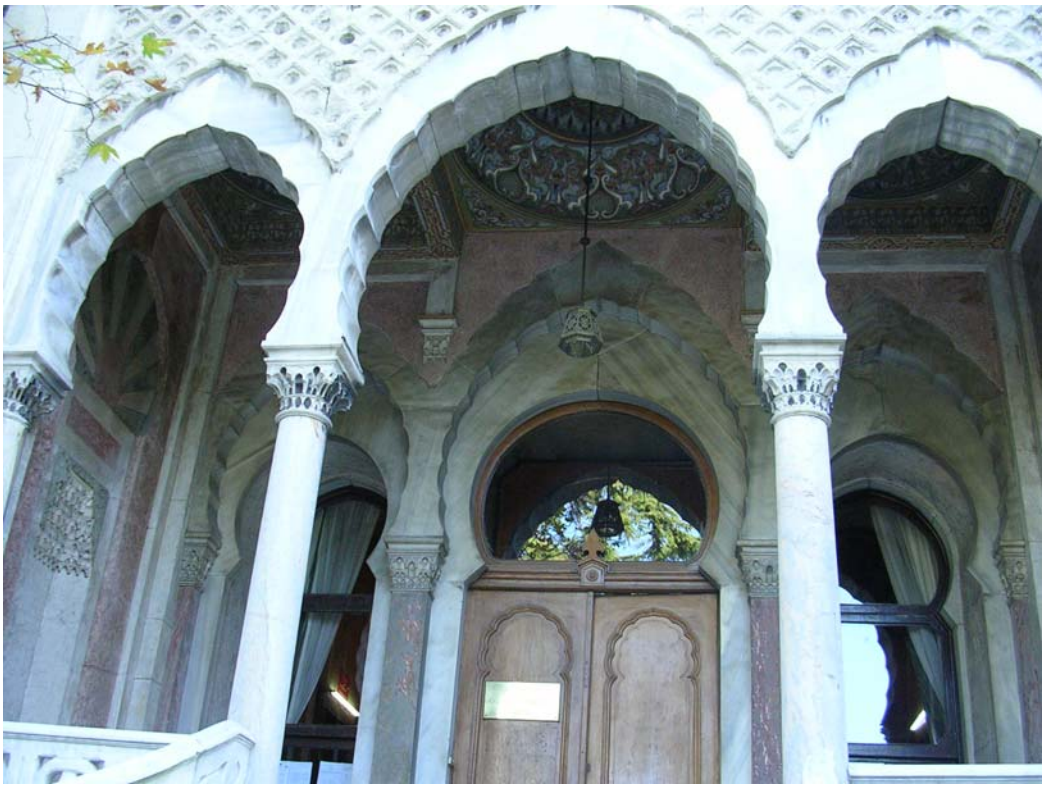
Şekil A.3.113. Bâb-ı Seraskeri köşkü sivri kemerli pencere detayları

Şekil A.3.114. Bâb-ı Seraskeri köşkünde at nalı pencere detayı

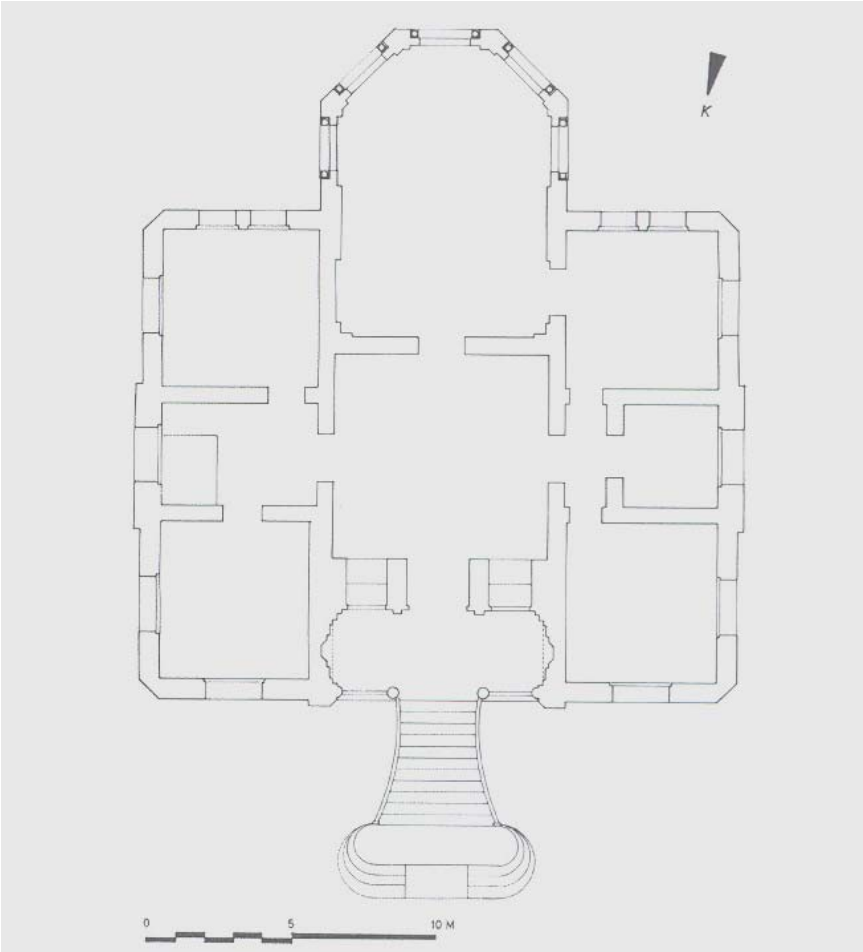
Şekil A.3.115. Bâb-ı Seraskeri köşk girişi

Şekil A.3.116. Bâb-ı Seraskeri köşk girişinde sütun ve kemerler

Şekil A.3.117. Bâb-ı Seraskeri köşk girişinde iç kubbe ve duvar bezemesi

Şekil A.3.118. Bâb-ı Seraskeri köşk planı (Saner, 1998, 78)

Şekil A.3.119. Bâb-ı Seraskeri doğu köşkü iç mekan görünümü (2004)

Şekil A.3.120. Bâb-ı Seraskeri doğu köşkü duvar ve tavan bezemesi (2004)

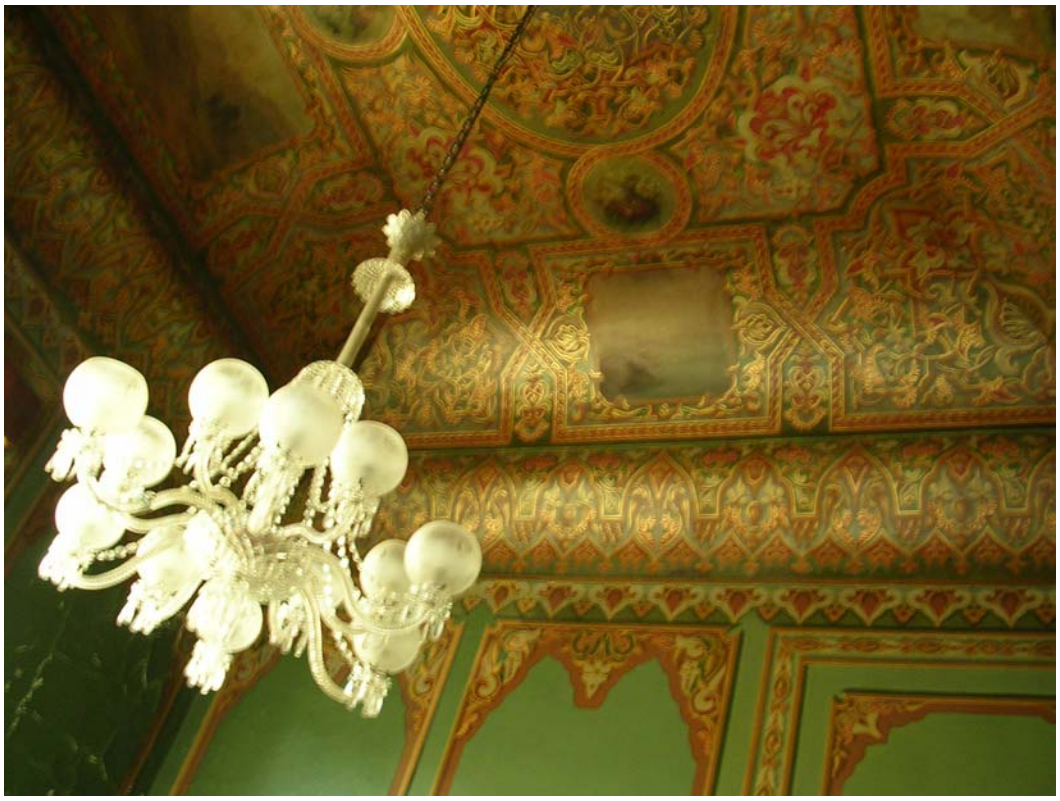
Şekil A.3.121. Bâb-ı Seraskeri doğu köşkü merdiven detayı (2004)

Şekil A.3.122. Bâb-ı Seraskeri batı köşkü bodrum katta pencere düzeni (2004)

Şekil A.3.123. Bâb-ı Seraskeri batı köşkü pencere düzeni ve tavan bezemesi (2004)

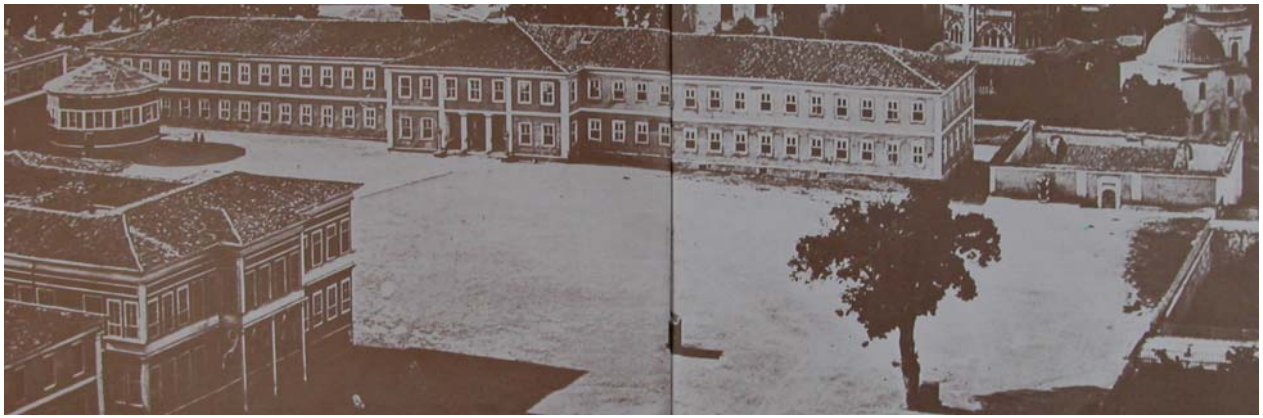
Şekil A.3.124. Bâb-ı Seraskeri batı köşkü tavan bezemesi (2004)

Şekil A.3.125. Bâb-ı Seraskeri batı köşkü toplantı odası (2004)

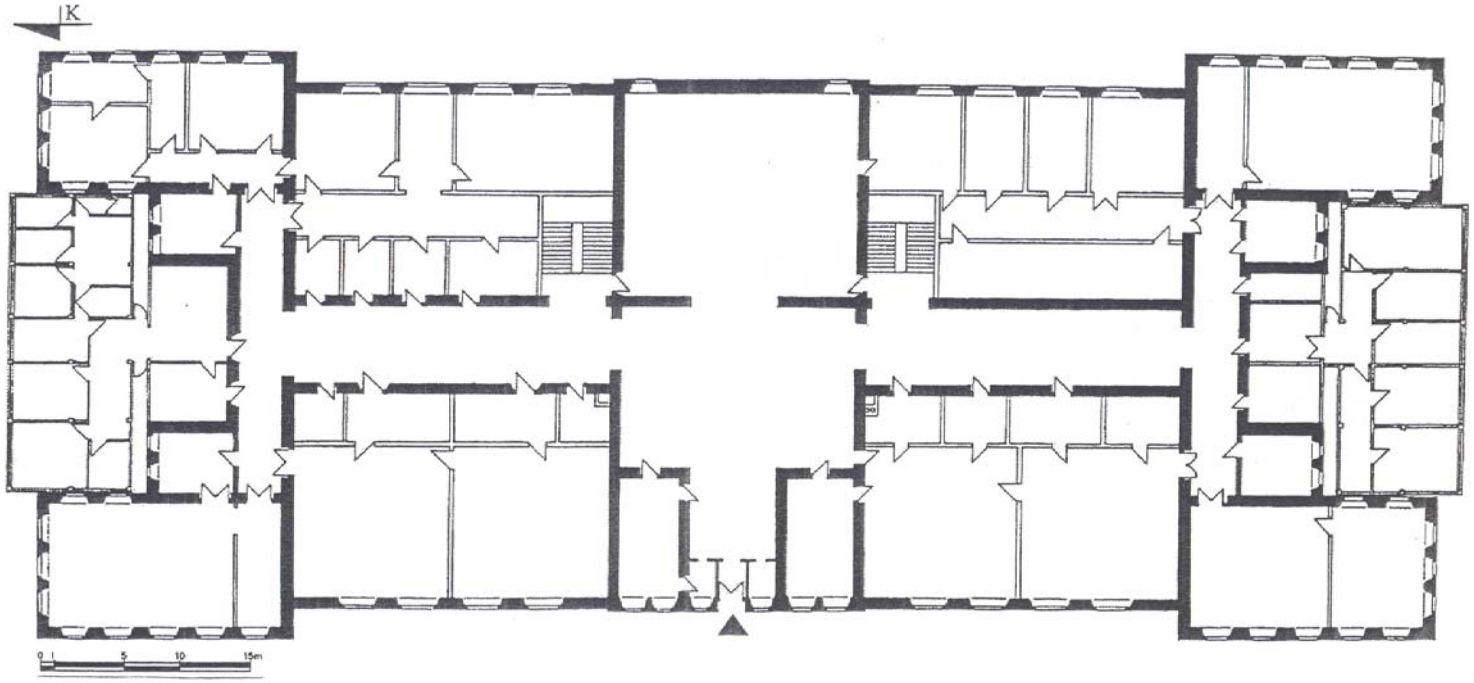
Şekil A.3.126. Bâb-ı Seraskeri batı köşkü iç mekanda merdiven (2004)

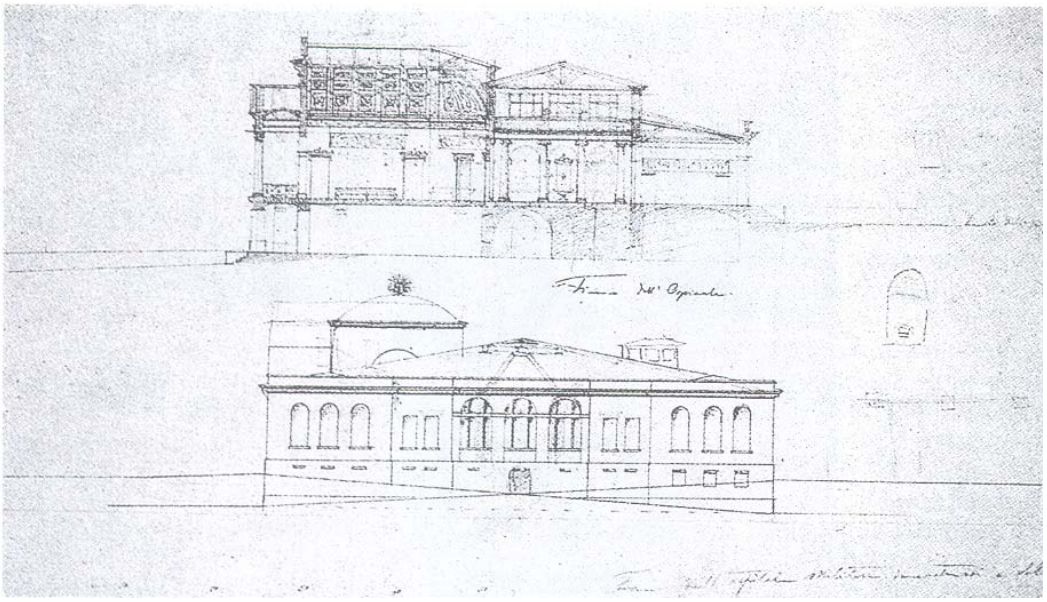
Şekil A.3.127. Bâb-ı Seraskeri Süleymaniye Kışlası, Kitabet Dairesi ve Hastane (F. Robertson, Eldem, 1979, 110-111).

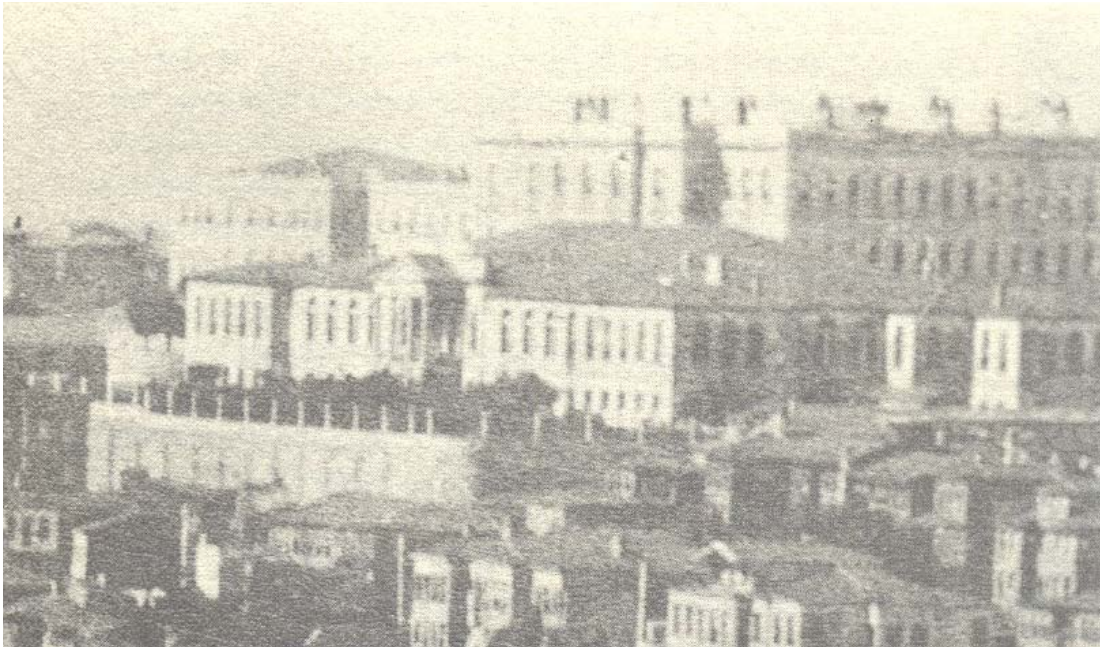
Şekil A.3.128. Bâb-ı Seraskeri arka avluda Süleymaniye Kışlası ve Bâb-ı Seraskeri Hastanesi (Kışla-yı Hümayun) (Atasoy, 2007)

Şekil A.3.129. Bâb-ı Seraskeri Hastanesi zemin kat rölövesi (İ.Ü. Yapı İşleri Daire Başkanlığı'ndan, Yergün, 2002, 98. Çizim: Uzay Yergün).

Şekil A.3.130. Bekirağa Bölüğü'nün Bâb-ı Seraskeri Hastanesi olarak Fossati tarafından hazırlanan 1841 tarihli cephe eskizi (Can, 1994b, 128)

Şekil A.3.131. Bâb-ı Seraskeri Hastanesi (Can, 2000, 132)

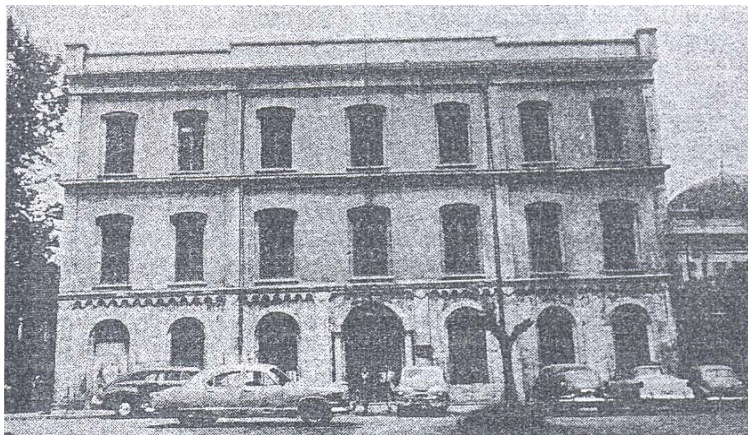
Şekil A.3.132. Bâb-ı Seraskeri Süleymaniye Kapısı ve Süleymaniye Kışlası
(İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Albüm No: 90476/30)

Şekil A.3.133. Misafirhane-i Askeri, yapım aşamasında, 1871
(Mason, Pierre de Gigord arşivinden, Beauge ve Çizgen, 1995, 10)

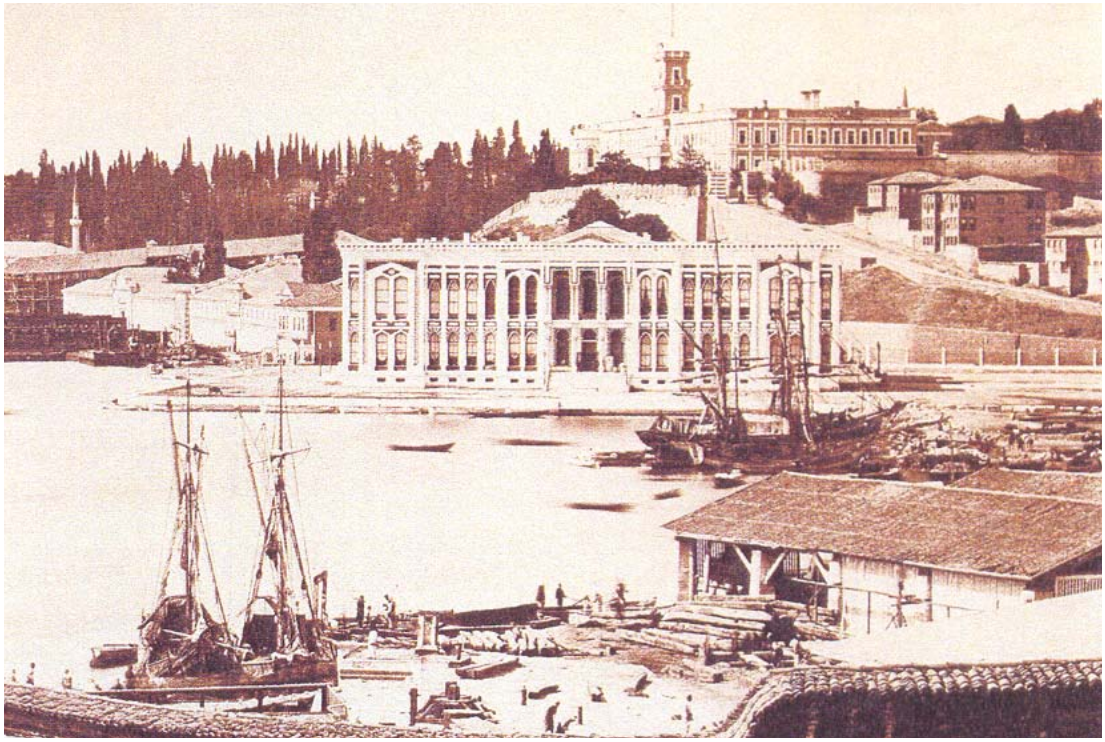
Şekil A.3.134. Misafirhane-i Askeri, 19. yüzyıl (Öztuncay, 1993)

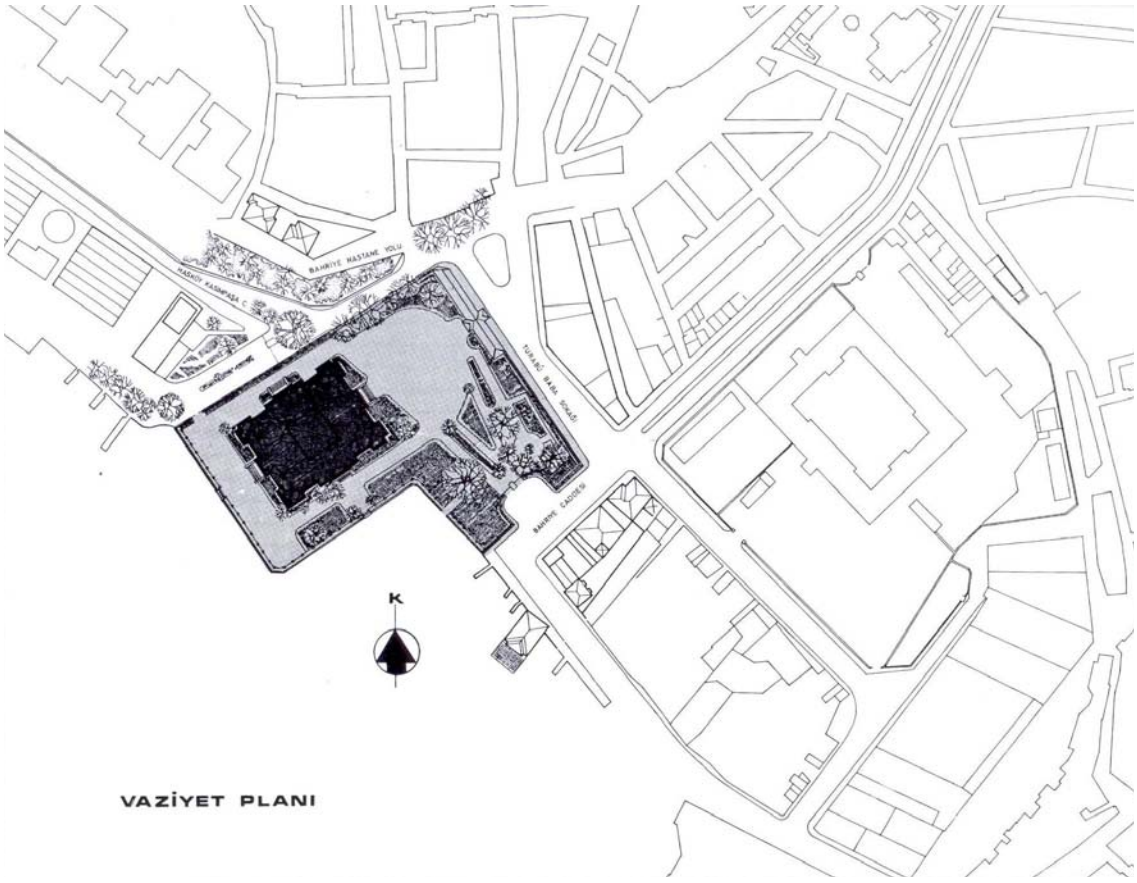
Şekil A.3.135. Misafirhane-i Askeri, cephe kesilmeden önceki hali (Baytop, 2002, 9)

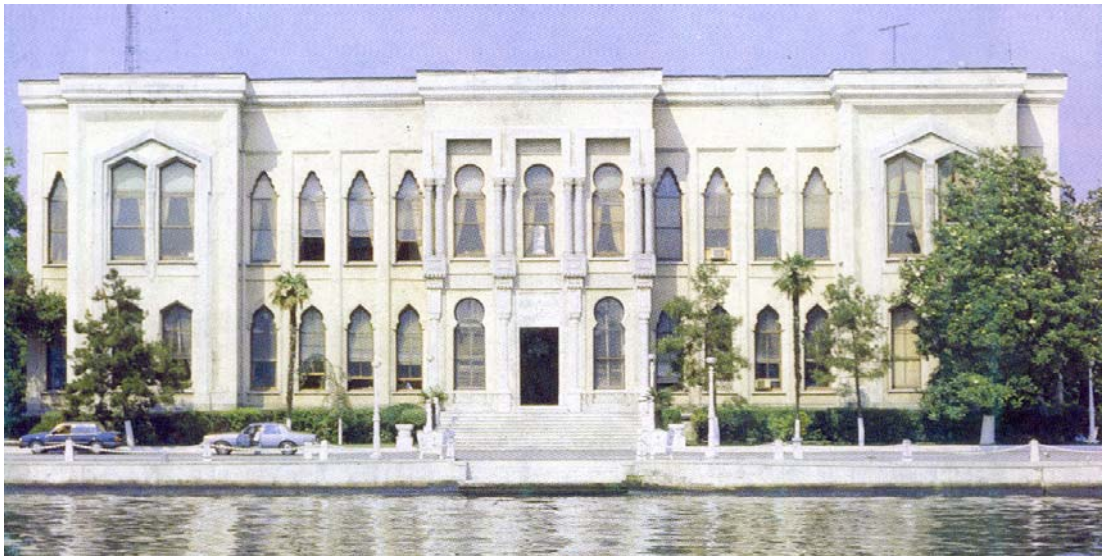
Şekil A.3.136. Misafirhane-i Askeri genel görünüm (2007)

Şekil A.3.137. Bahriye Nezareti Binası, 1868 (P. Sebah'dan Öztuncay, 2003)

Şekil A.3.138. Bahriye Nezareti Binası vaziyet planı (Polat, 1989, 121)

Şekil A.3.139. Bahriye Nezareti Binası, denizden görünüm (Polat, 1989)

Şekil A.3.140. Bahriye Nezareti Binası ana giriş cephesi

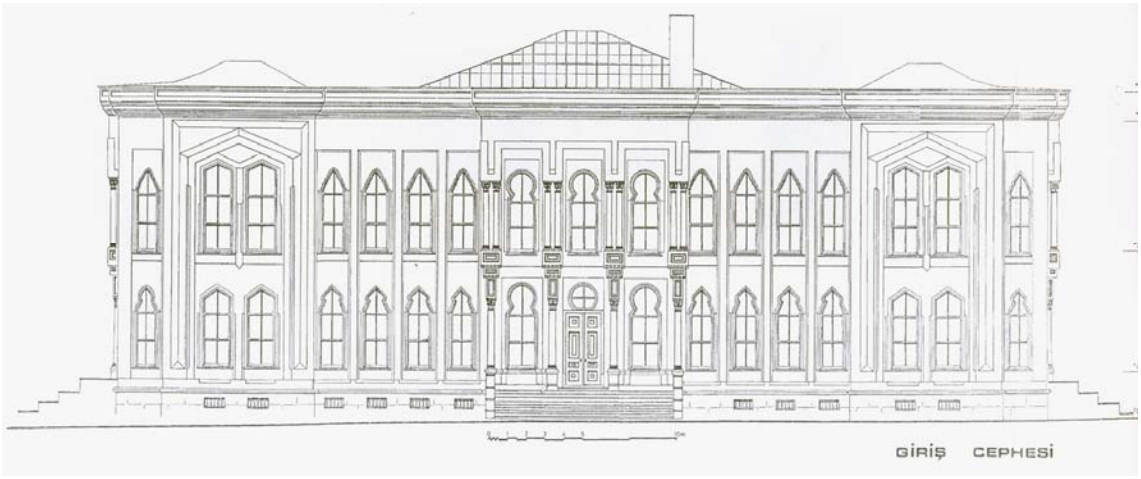

Şekil A.3.141. Bahriye Nezareti Binası, tersane cephesi

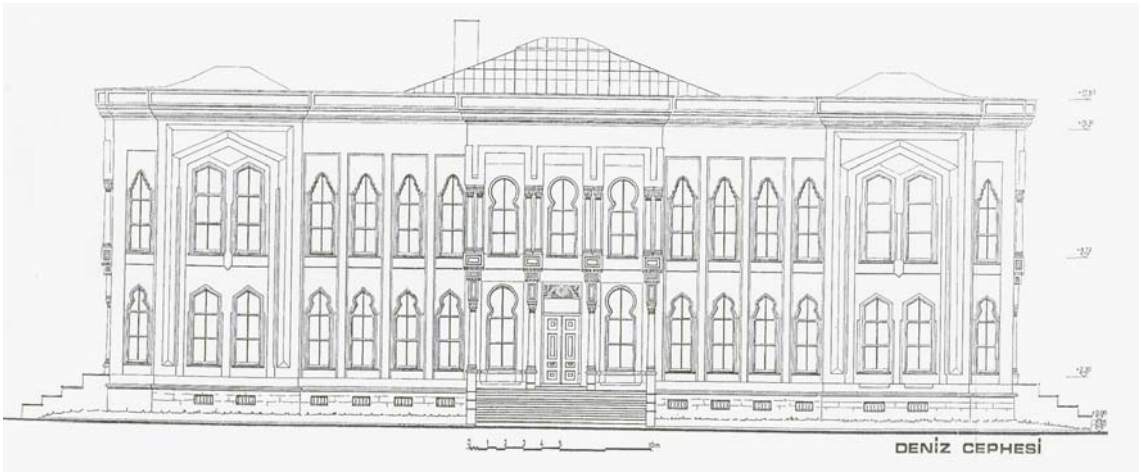

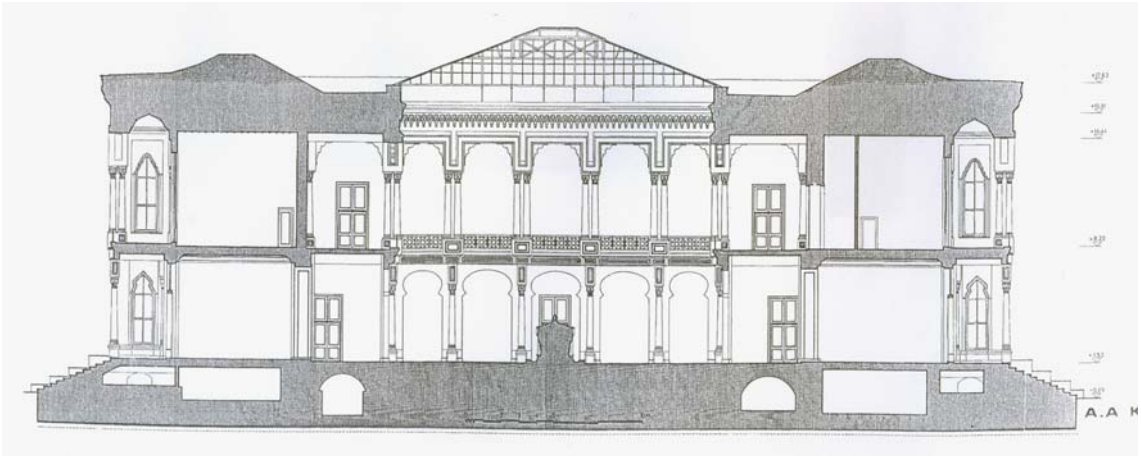
Şekil A.3.142. Bahriye Nezareti Binası, yan giriş ve deniz girişi

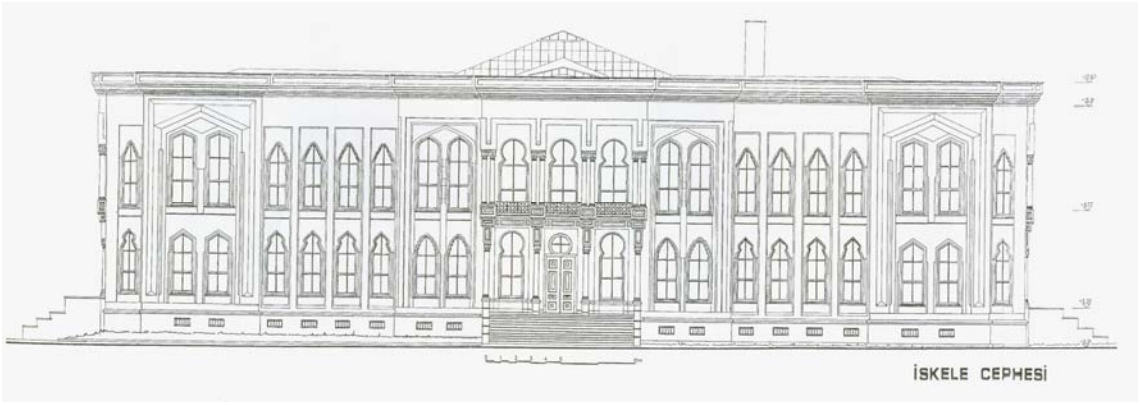
Şekil A.3.143. Bahriye Nezareti Binası giriş cephesi (Polat, 1989)

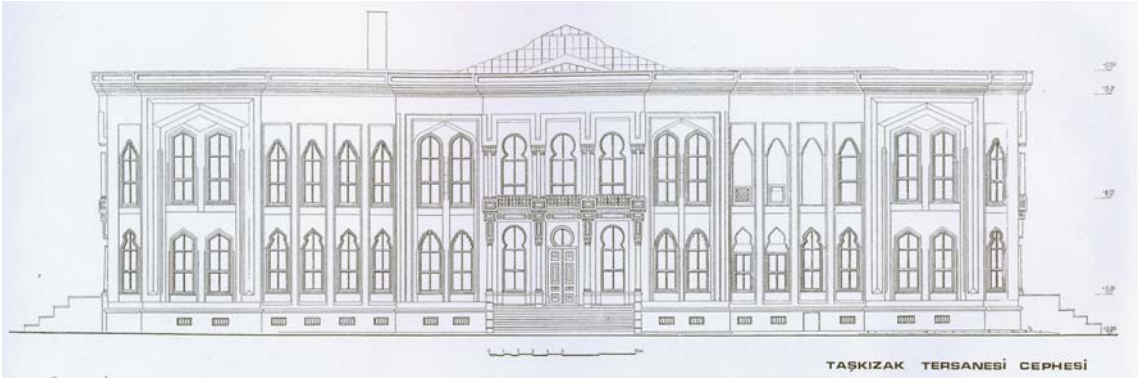
Şekil A.3.144. Bahriye Nezareti Binası deniz cephesi (Polat, 1989)

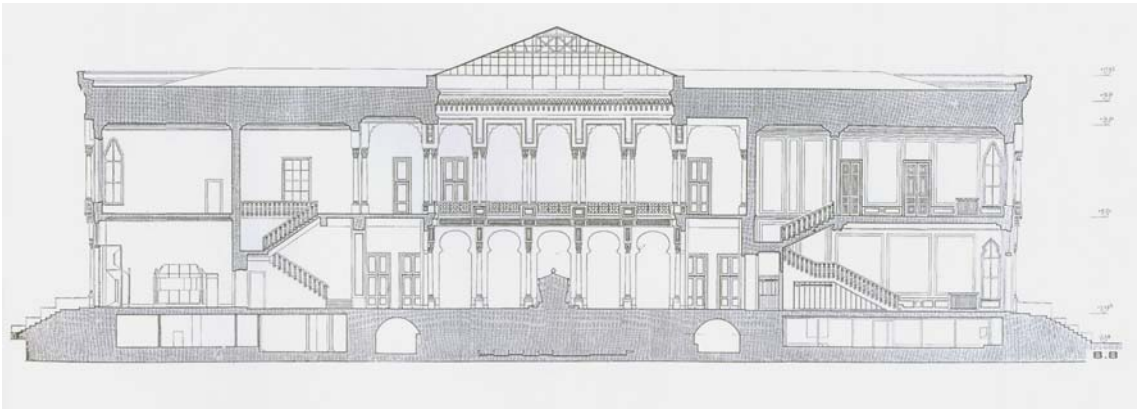
Şekil A.3.145. Bahriye Nezareti Binası A-A kesiti (Polat, 1989)

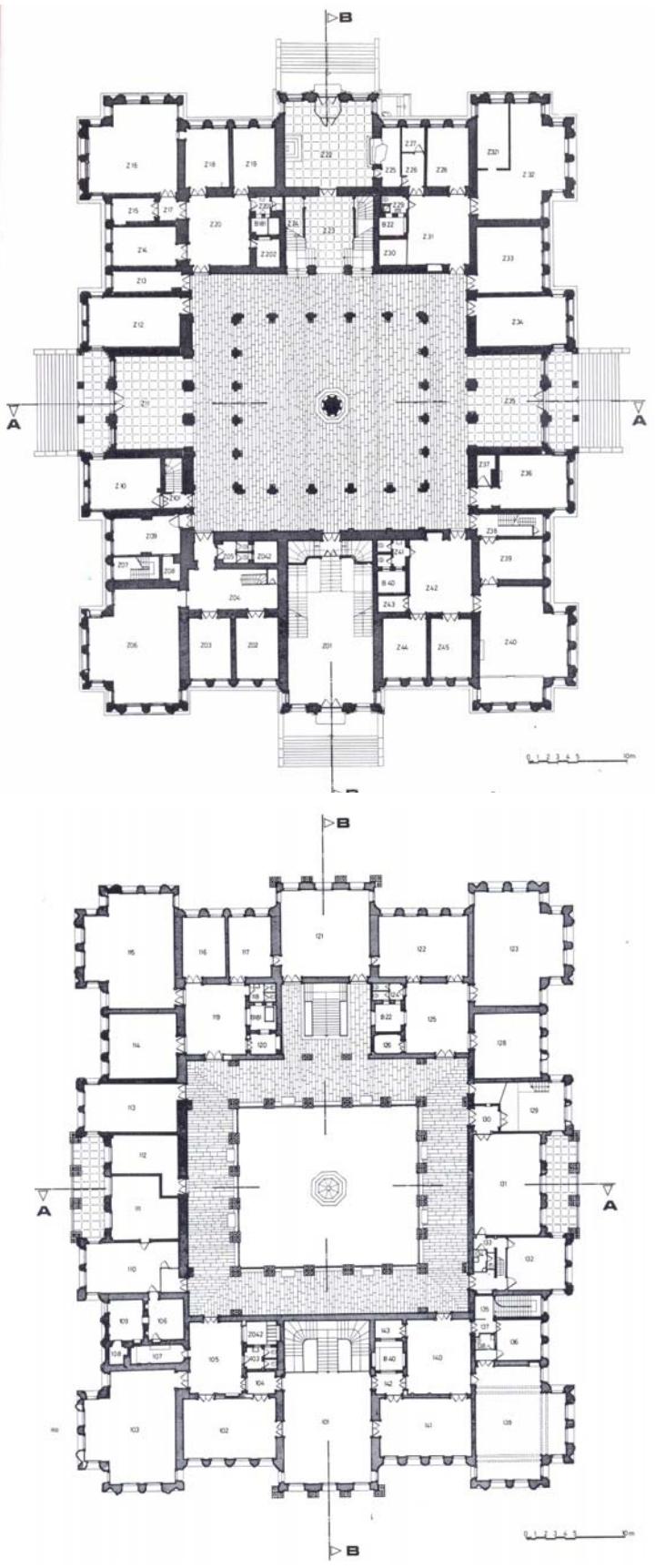
Şekil A.3.146. Bahriye Nezareti Binası İskele Cephesi (Polat, 1989)

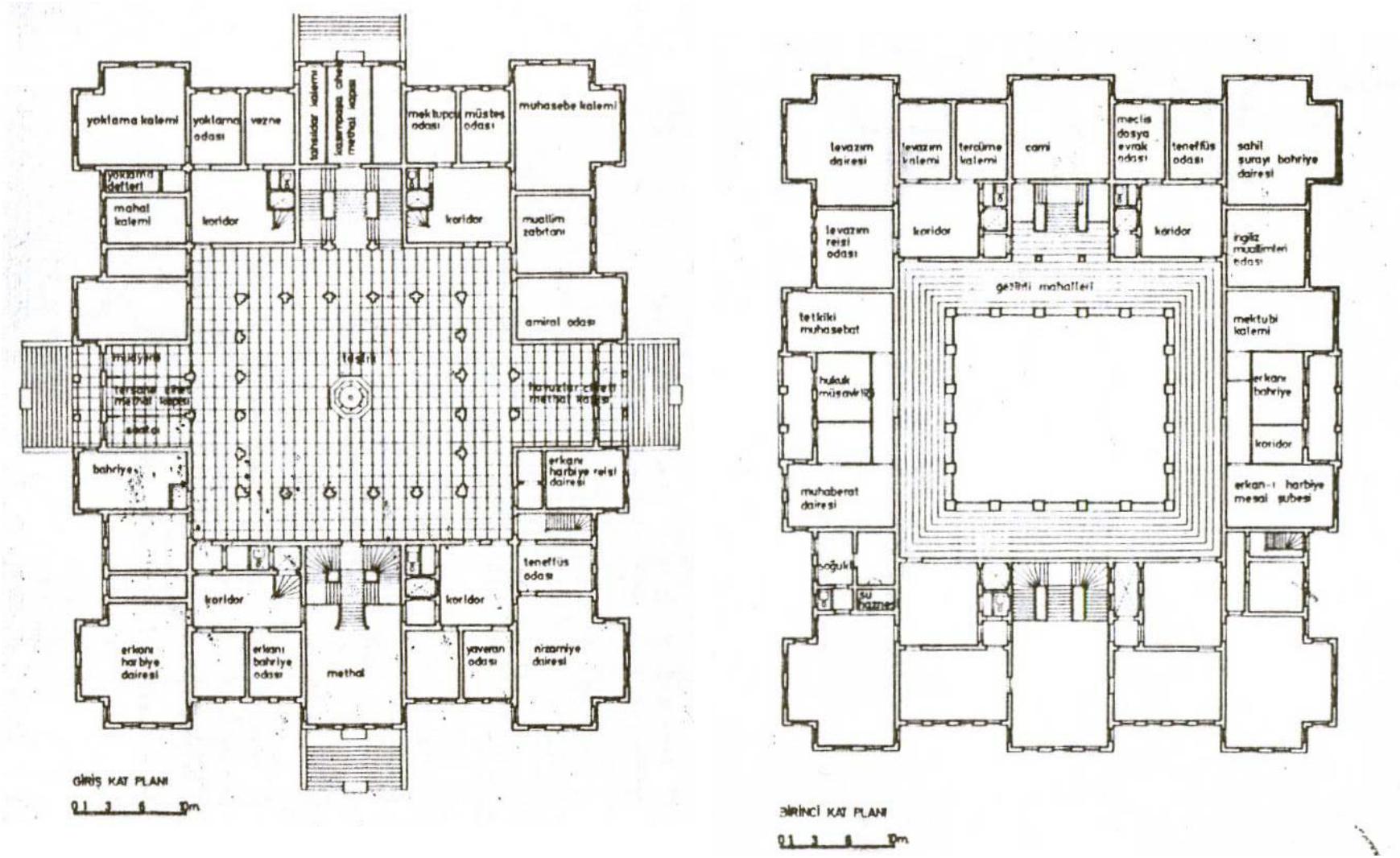
Şekil A.3.147. Bahriye Nezareti Binası Taşkızak Tersanesi Cephesi (Polat, 1989)

Şekil A.3.148. Bahriye Nezareti Binası B-B kesiti (Polat, 1989)

Şekil A.3.149. Bahriye Nezareti Binası zemin ve birinci kat planları (Polat, 1989, 125, 127)

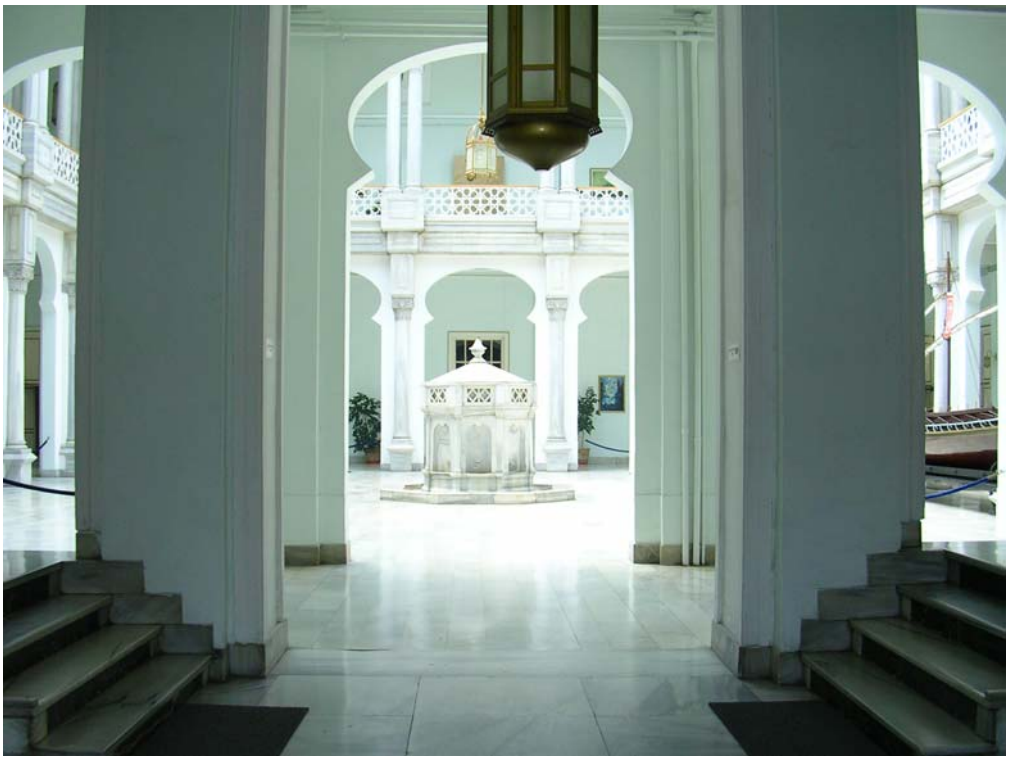
Şekil A.3.150. Bahriye Nezareti Binası, orijinal mahal adlarını içeren zemin ve birinci kat planları (Batur, 1982, 53)

Şekil A.3.151. Bahriye Nezareti Binası, iç mekan avludan görünüm

Şekil A.3.152. Bahriye Nezareti Binası, birinci kat merdiven bağlantısı

Şekil A.3.153. Bahriye Nezareti Binası, ana girişten avlu görünümü

Şekil A.3.154. Bahriye Nezareti Binası, merdiven görünümü

Şekil A.3.155. Bahriye Nezareti Binası, sütun başlığı detayı

Şekil A.3.156. Bahriye Nezareti Binası, iç avluyu örten telli cam konstrüksiyon

Şekil A.3.157. Bahriye Nezareti Binası, galeri korkuluk detayı

Şekil A.3.158. Bahriye Nezareti Binası, merdiven korkuluk detayı

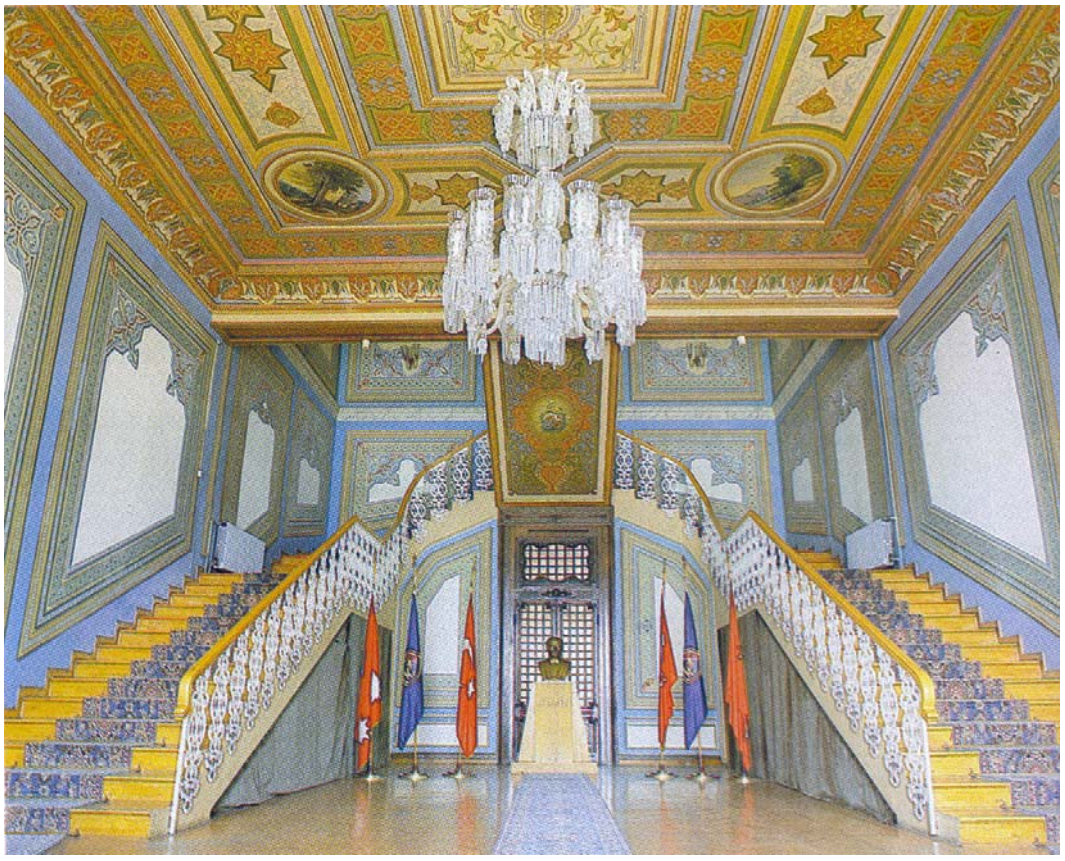
Şekil A.3.159. Bahriye Nezareti Binası, birinci katta sütun çifti

Şekil A.3.160. Bahriye Nezareti Binası, zemin katta köşe sütun

Şekil A. 3.161. Bahriye Nezareti Binası, divanhâne girişinden görünüm

Şekil A.3.162. Bahriye Nezareti Binası, tören girişi ve divanhâne merdiveni (Polat, 1989, 4)

Şekil A.3.163. Bahriye Nezareti Binası, divanhâne tavanı bezemesi

Şekil A.3.164. Bahriye Nezareti Binası, merdiven tavanı bezemesi

Şekil A.3.165. Bahriye Nezareti Binası, divanhâneden görünüm

Şekil A.3.166. Bahriye Nezareti Binası, komutan odası giriş holü tavan bezemesi (Polat, 1989,18)

Şekil A.3.167. Bahriye Nezareti Binası, emir subayı odası tavan bezemesi (Polat, 1989, 18)

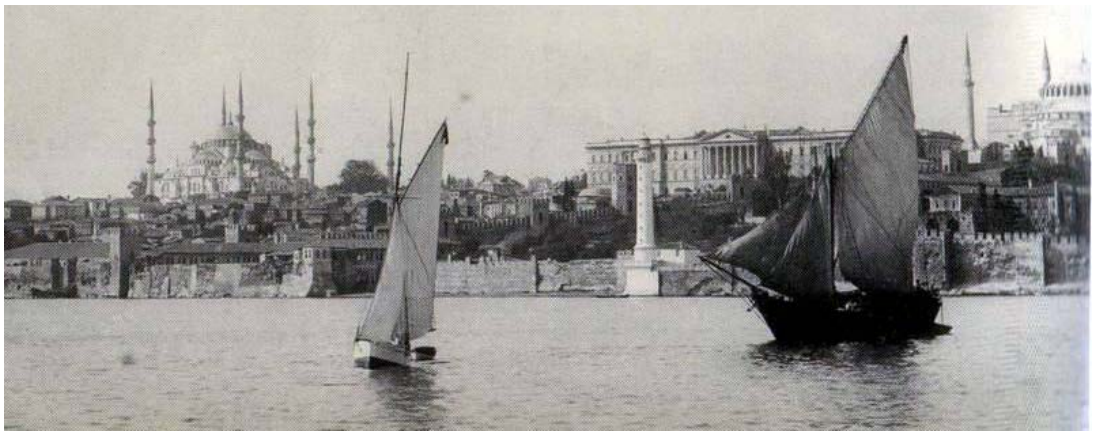
Şekil A.3.168. Bahriye Nezareti Binası, divanhâne üst kattan görünüm

Şekil A.3.169. Bahriye Nezareti Binası, komutan makam odasından görünüm (Polat, 1989, 11)

Şekil A.3.170. Bahriye Nezareti Binası, komutan odası ve Tersane Konferansı'nda kullanılan yuvarlak masa (Polat, 1989, 21)

Şekil A.3.171. Darülfünûn Binası denizden görünüm (Gülersoy, 2002, 26)

Şekil A.3.172. Ayasofya yanında Darülfünûn Binası
(Şehbal, 1 Teşrin-i Sani 1325, no 15, 289)

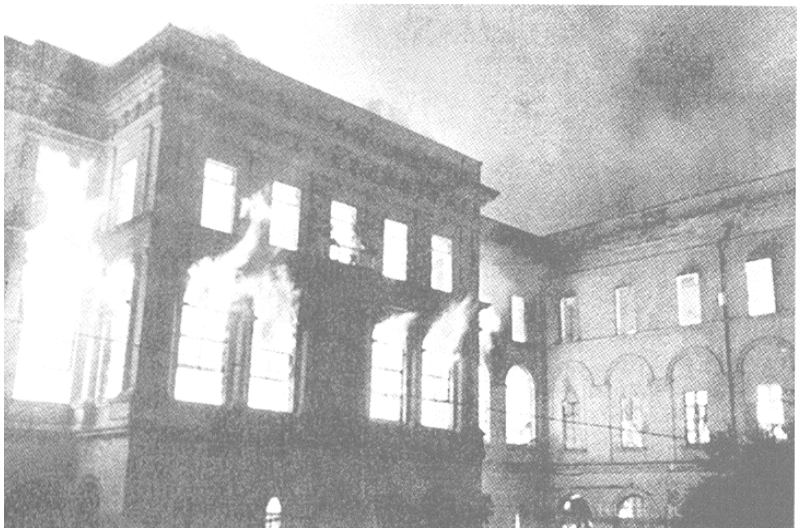
Şekil A.3.173. Darülfünûn Binası'nın denize bakan cephesi
(A.A.E.F.A., Negatif No:R 24855)

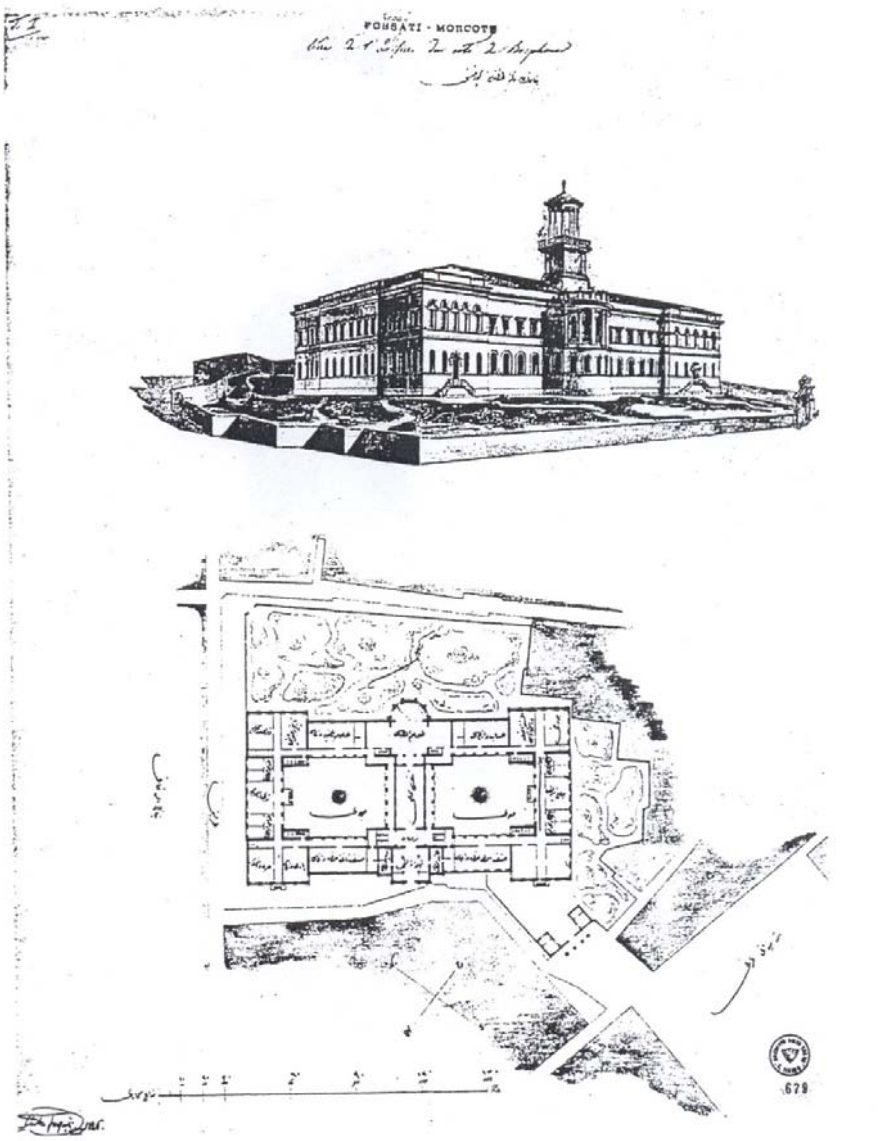
Şekil A.3.174. 17 Aralık 1908 tarihli meclis açılışında Darülfünûn Binası (Ousterhout ve Başgelen, 1995, 35)

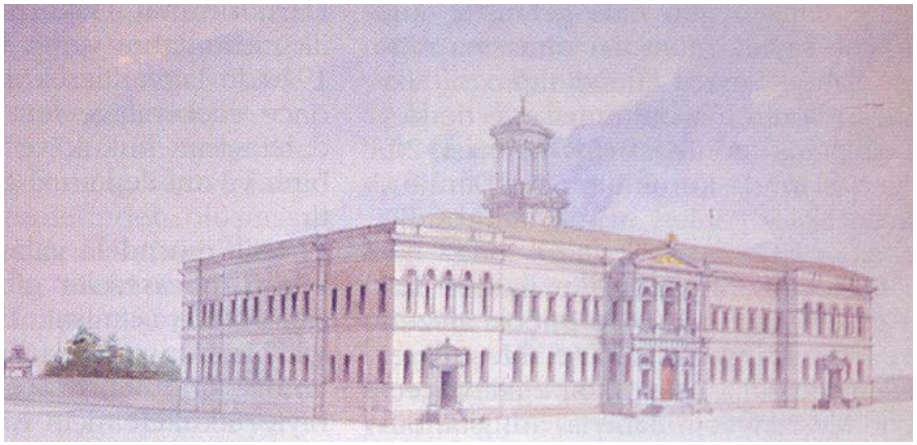
Şekil A.3.175. Darülfünûn Binası Sultanahmet cephesinde giriş (Şehbal, 1 Teşrin-i Sani 1325, no 15, 289)

Şekil A.3.176. 1933 yangınında Darülfünûn Binası (Sakaoğlu, 1994e, 436)

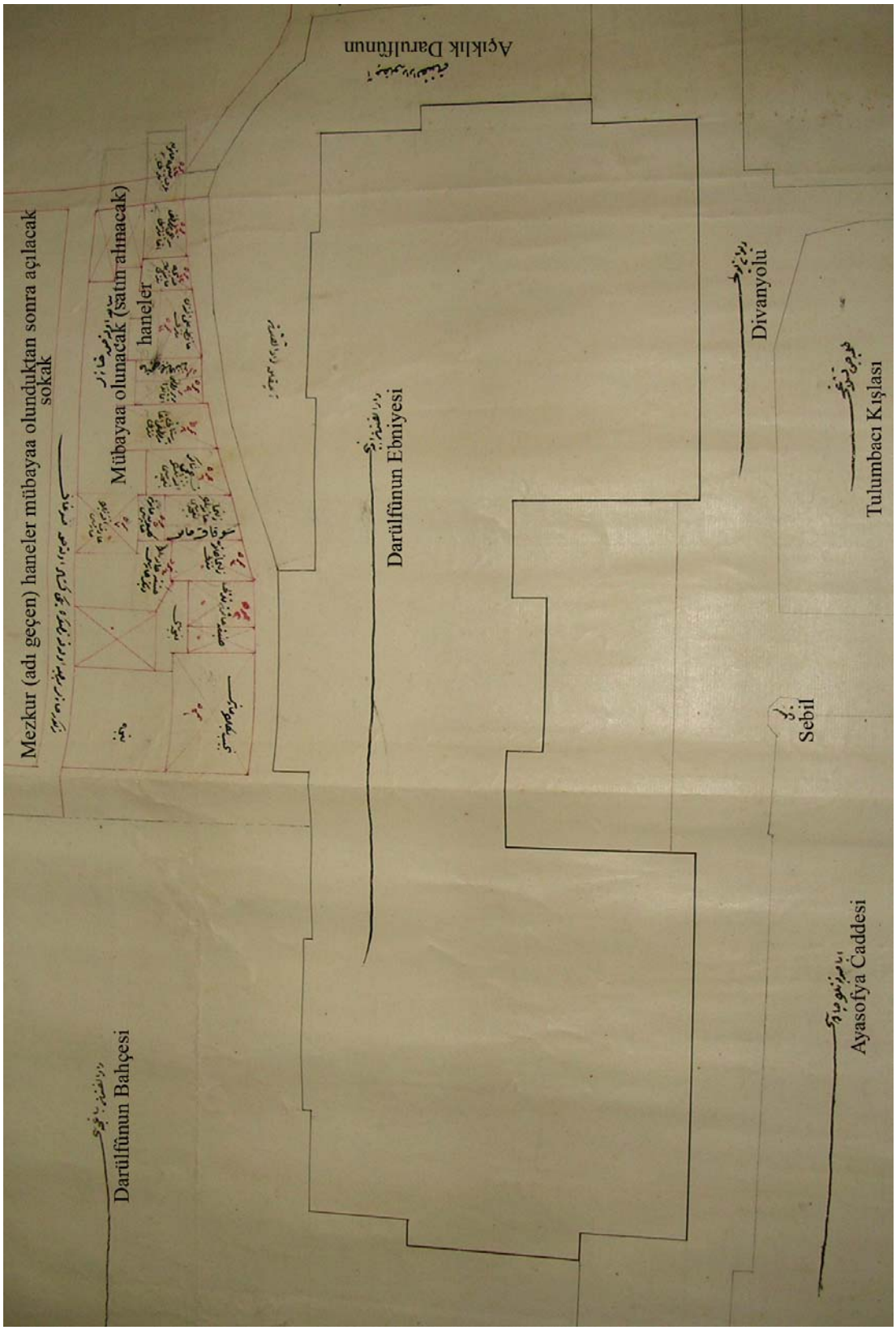
Şekil A.3.177. Gaspare Fossati'nin Darülfünûn projeleri (Can, 1993, 148)

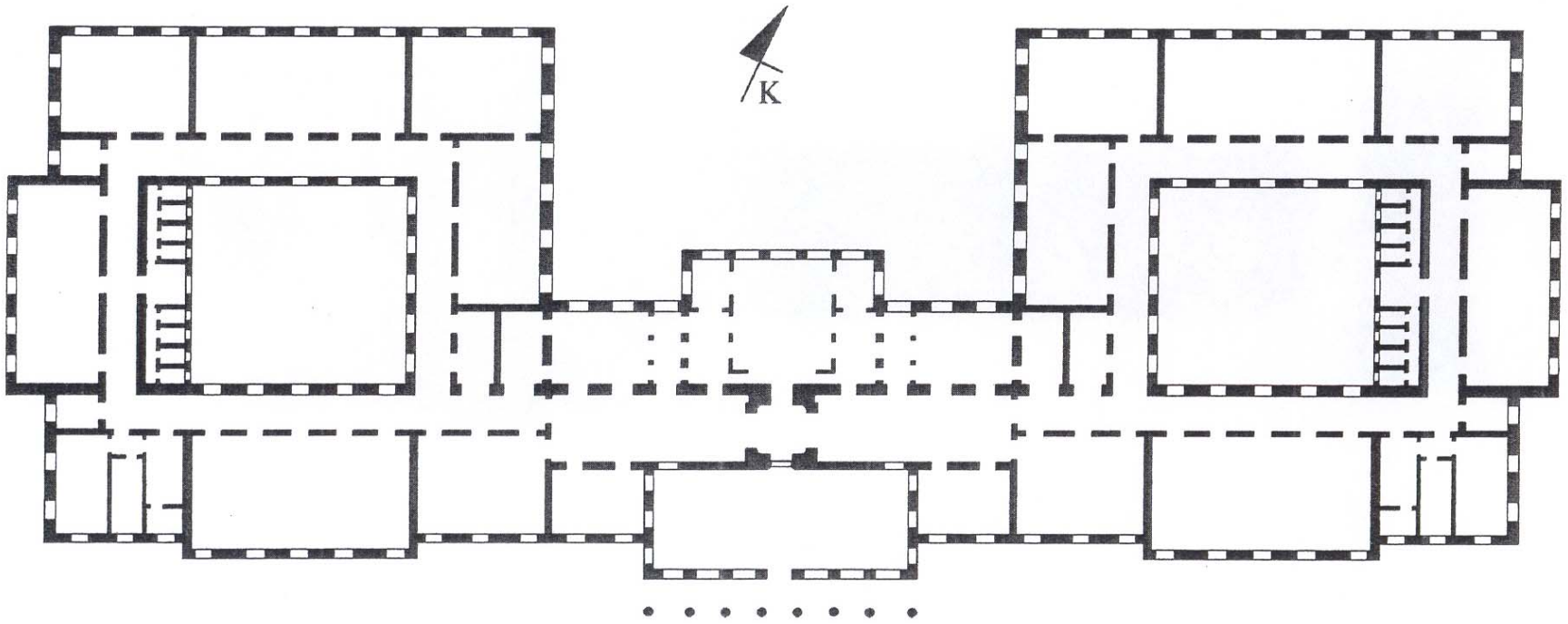
Şekil A.3.178. Bellinzona Cantonale Arşivi'nden Gaspare Fossati'nin Darülfünûn için tasarım önerisi (Batur, 1994d, 562)

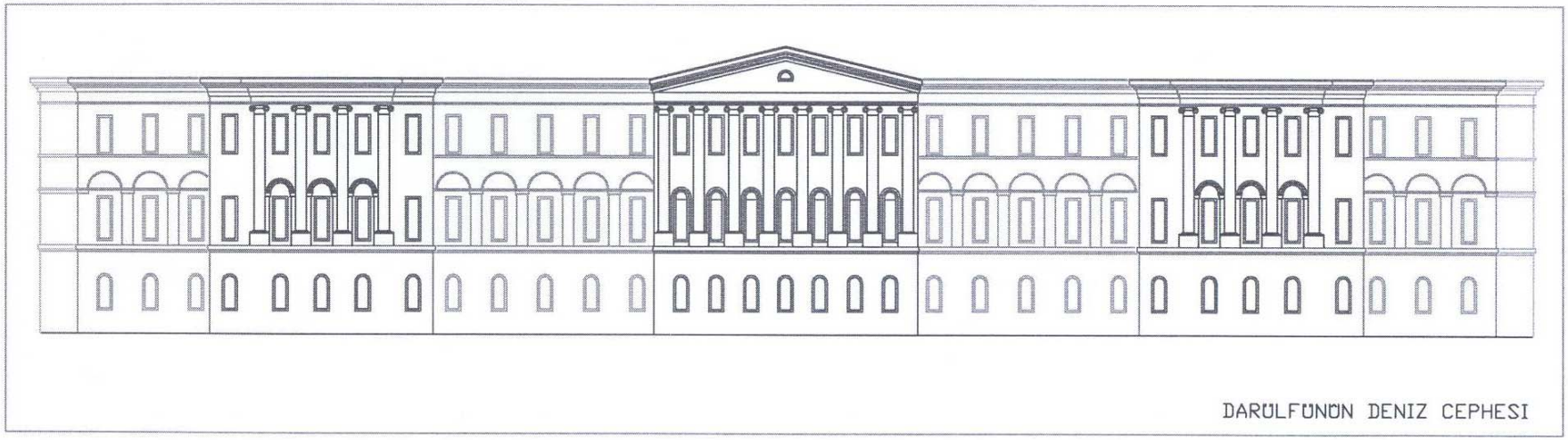
Şekil A.3.179. Darülfünûn Binası perspektifi, Gaspare Fossati (Fossati, 1980 (1852), pafta 20)

Şekil A.3.180. Darülfünûn Binası vaziyet planı
(BOA, Plan-Proje Kataloğu, nr. 651, güncel yazılar: Gözde Çelik)

Şekil A.3.181. Darülfünûn Binası kat planı (Yergün, 2002, 94; Can, 1993, 147'den tekrar çizen: Uzay Yergün)

Şekil A.3.182. Darülfünûn Binası deniz cephesi şematik görünüm (Çizim: Gözde Çelik-Fotoğraflardan yararlanılarak çizilmiştir)

Şekil A.3.183. Meclis-i Mebusan Salonu'nun II. Meşrutiyet sonrasında mahkeme salonuna dönüştürülmesi, merdiven ve makam odası
(Şehbal, 1 Teşrin-i Sani 1325, no 15, 290-291)

(*The Illustrated London News*, 7 Nisan 1877'den, Cezar, 1991, 175)

(Şehbal, 1 Teşrin-i Sani 1325, no 15, 290)

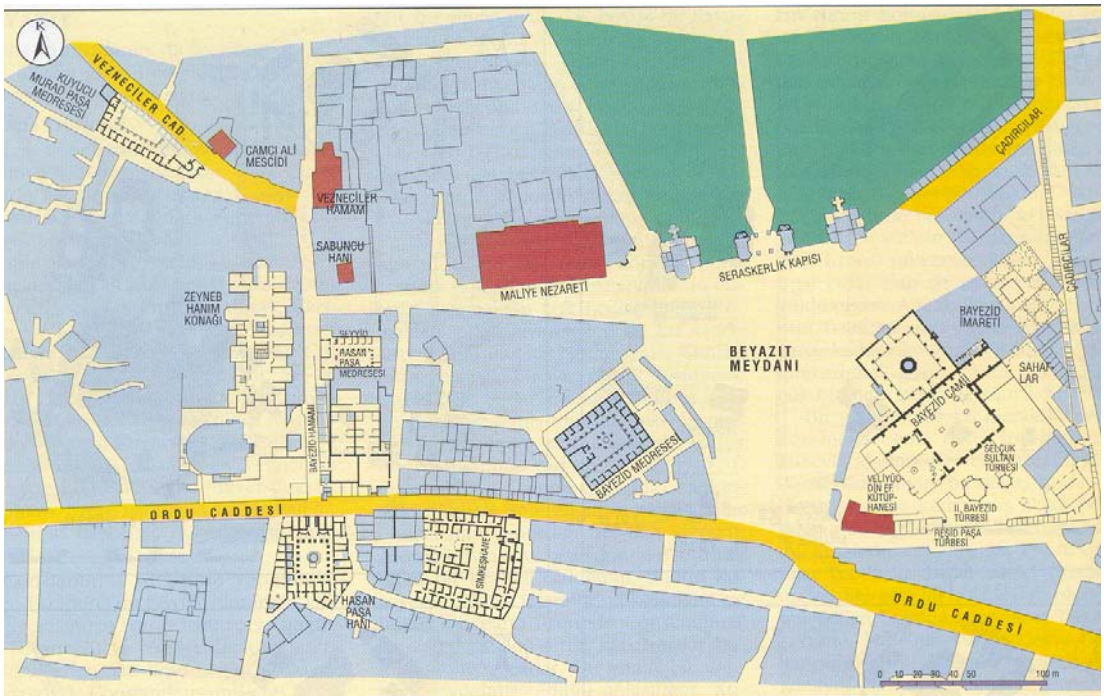
Şekil A.3.184. Darülfünûn Binası, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet'te Meclis-i Mebusan toplantısında iç mekandan görünümler

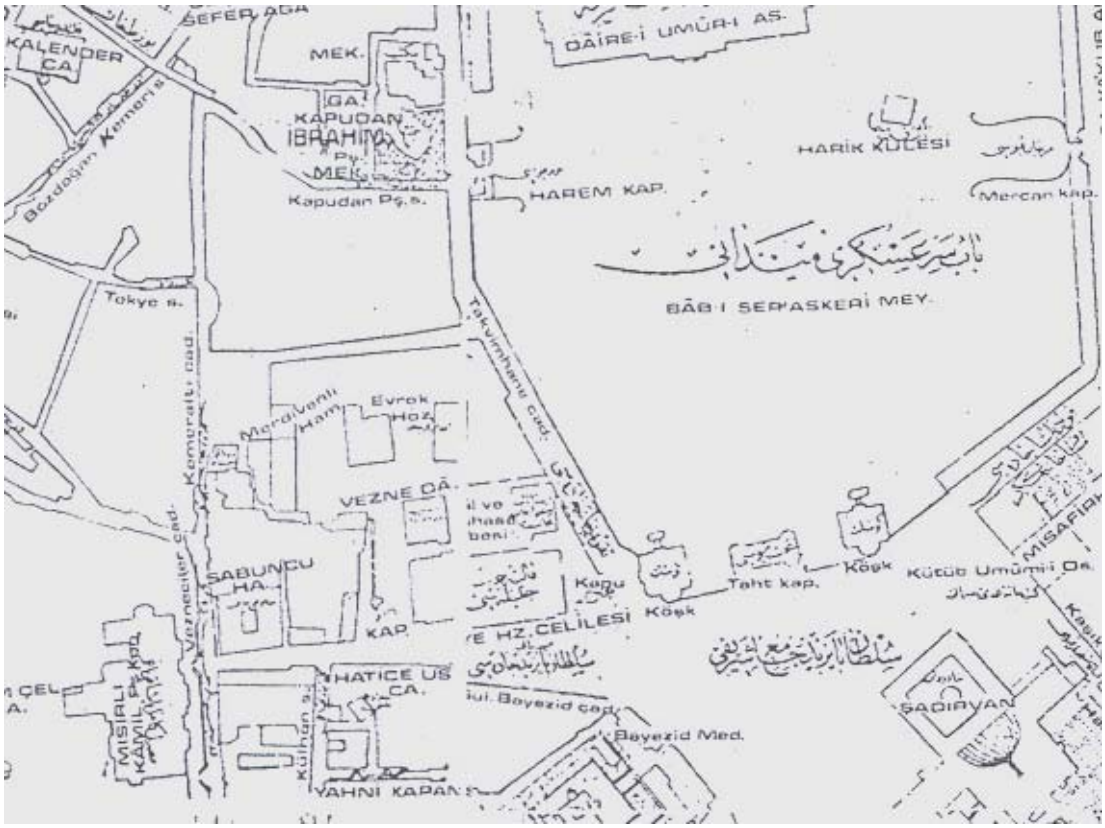
Şekil A.3.185. Darülfünûn Binası'nın yıkımı sırasında çıkarılan Livorno tuğlalarının Mimar Dergisi'nde (1934, 4) yayınlanan satış ilanı

Şekil A.3.186. Bâb-ı Hümayun girişinin sağında, Sur-u Sultani'ye dikine uzanan ve 1866'ya kadar Hazine-i Celile-i Maliye (Maliye Nezareti) olarak kullanılan bina (Fossati, 1980; Cezar, 1991, 200).

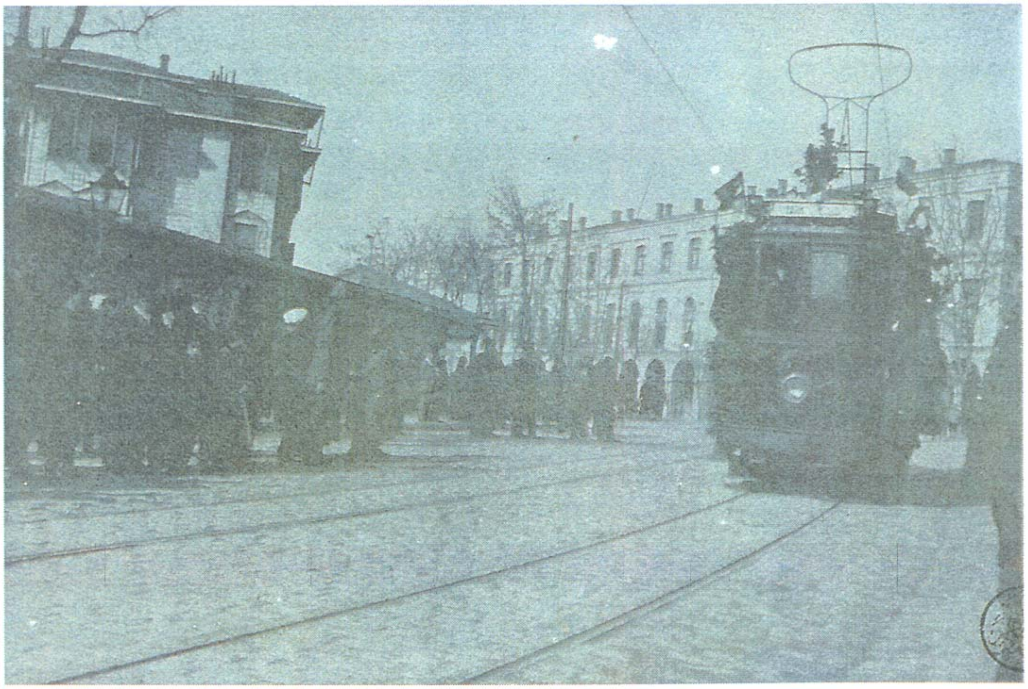
Şekil A.3.187. Beyazıt Meydanı, 19. yüzyıl (D.B.İ.A., cilt 2, 182)

Şekil A.3.188. Ayverdi Haritası'nda Maliye Nezareti Binası (Fuad Paşa Konağı) ve bağlı yapıları

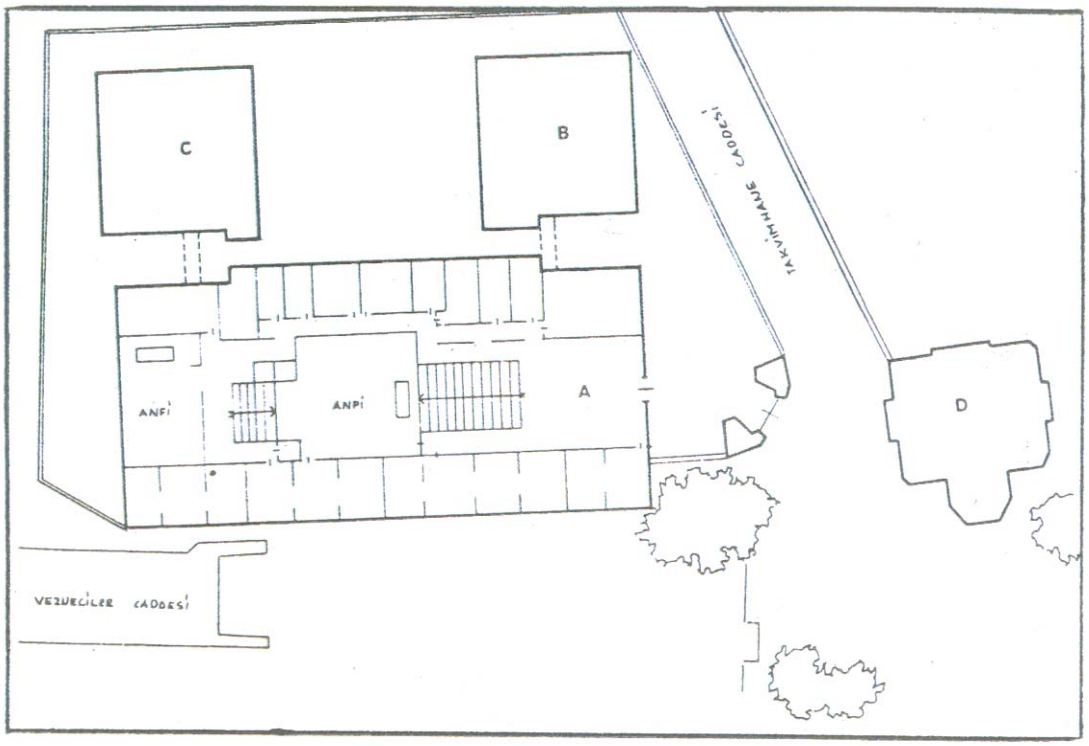
Şekil A.3.189. Eski bir fotoğrafta Fuad Paşa Konağı ve Harbiye Nezareti giriş kapısı (Sébah&Joaillier, A. A. E.F.A Negatif No: R 25.106)

Şekil A.3.190. Fuad Paşa Konağı'nın Maliye Nezareti olarak kullanılırken, 4 Mayıs 1914'te çekilmiş fotoğrafı (Baytop, 2002, 10)

Şekil A.3.191. Fuad Paşa Konağı, okul olduğu dönemden bir fotoğraf (Nizamettin Akın arşivi)

Şekil A.3.192. Eczacılık Fakültesi'nin 1959'dan itibaren çalıştığı Fuad Paşa Konağı (A blok) ile (B) ve (C) blokları (Baytop, 2002, 10)

Şekil A.3.193. Fuad Paşa Konağı batı cephesinden revak görünümü (2004)

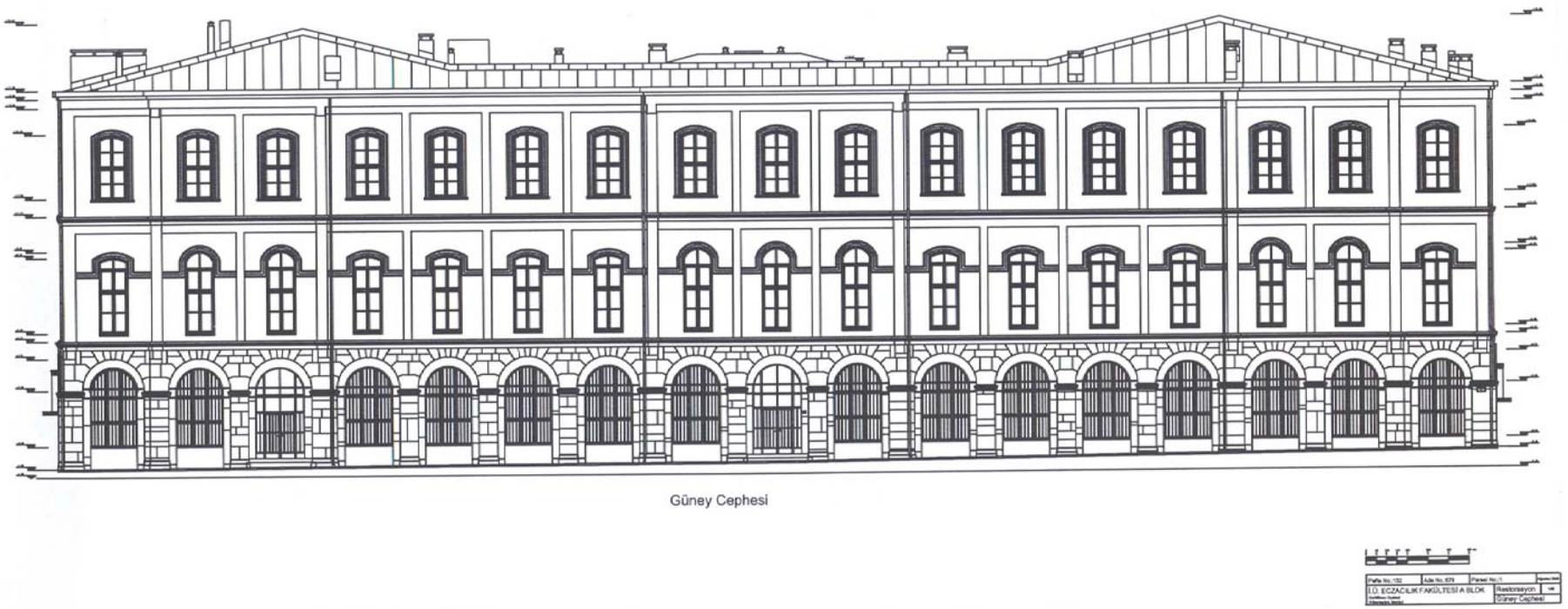
Şekil A.3.194. Fuad Paşa Konağı restorasyon öncesi (2004) ve sonrası (2007) görünümler

Şekil A.3.195. Fuad Paşa Konağı revak görünümü (2004)

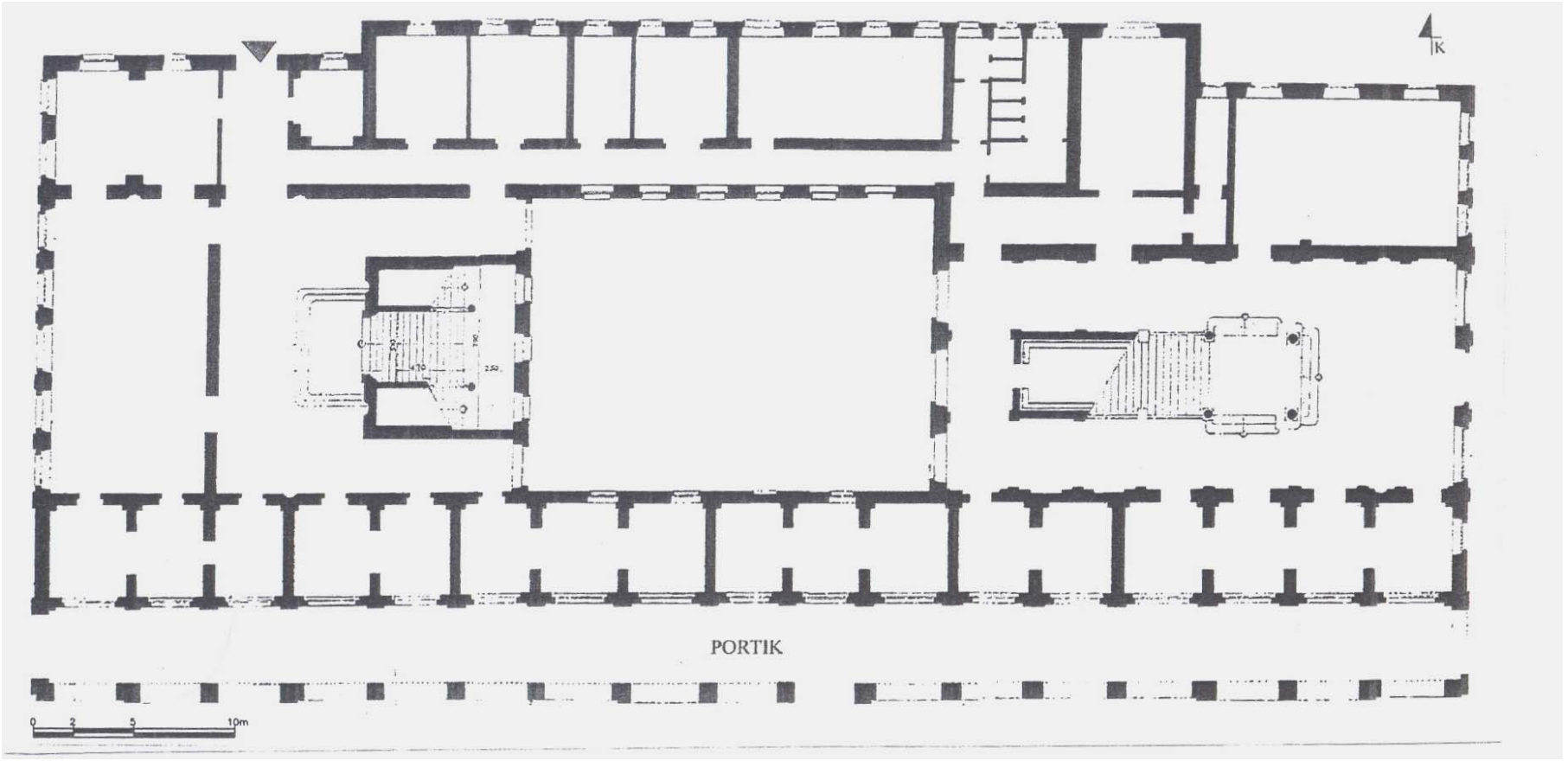
Şekil A.3.196. Fuad Paşa Konağı giriş cephesi (2004)

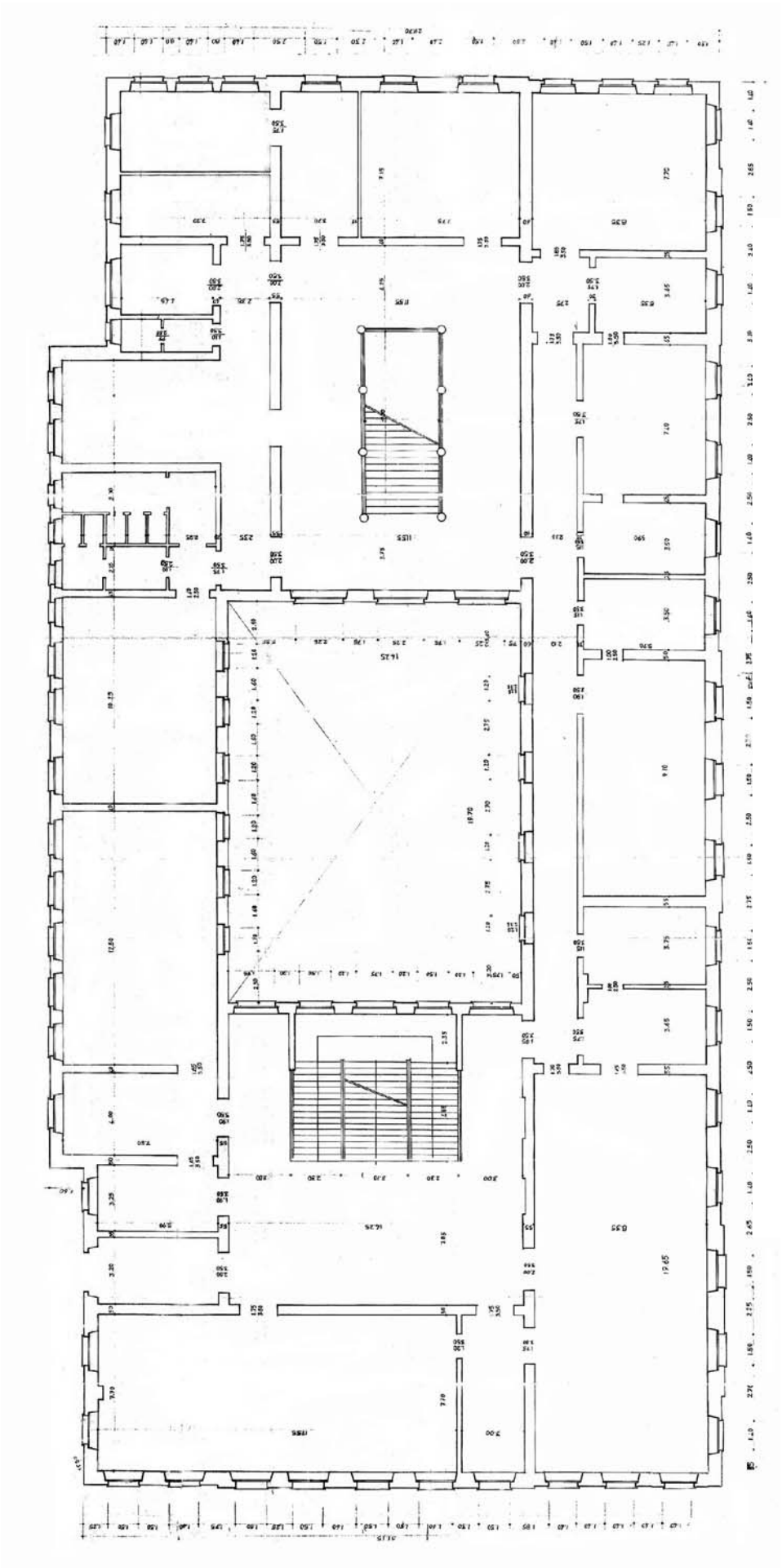
Şekil A.3.197. Fuad Paşa Konağı restorasyon projesi güney cephesi
(İ.Ü. Yapı İşleri Teknik Daire Başkanlığı)

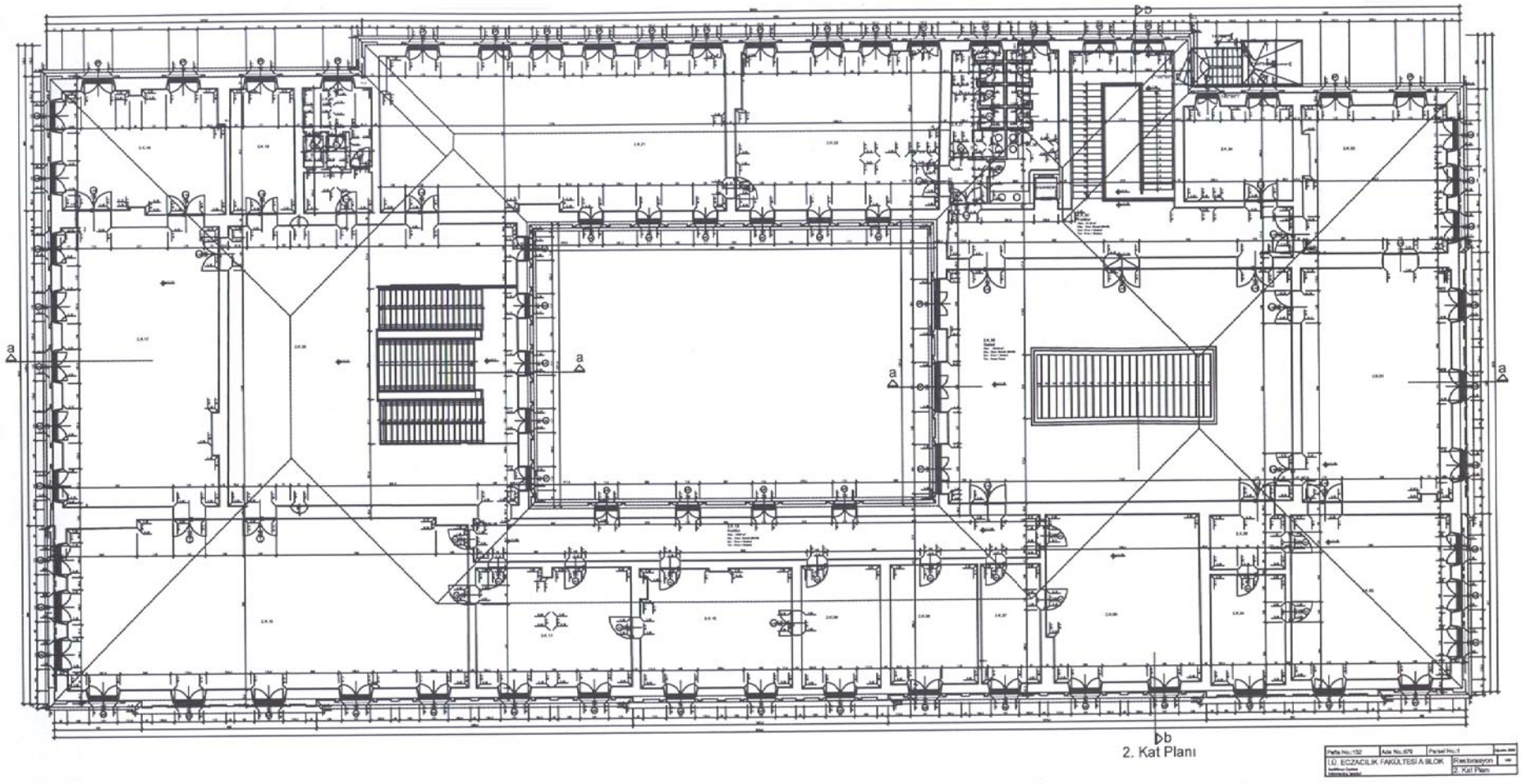
Şekil A.3.198. Fuad Paşa Konağı restitüsyon projesi doğu ve batı cepheleri (İ.Ü. Yapı İşleri Teknik Daire Başkanlığı)

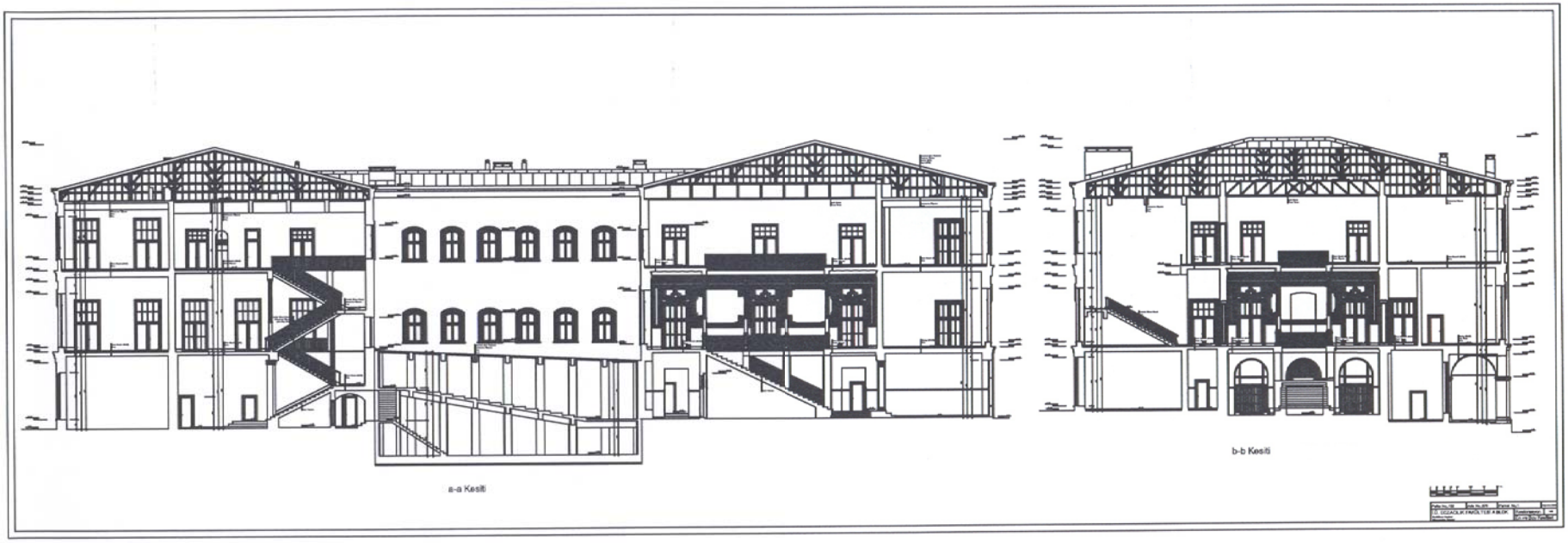
Şekil A.3.199. Fuad Paşa Konağı zemin kat planı (İÜ Yapı İşleri Daire Başkanlığı'ndan, Yergün, 2002, 172 / Çizim: Uzay Yergün)

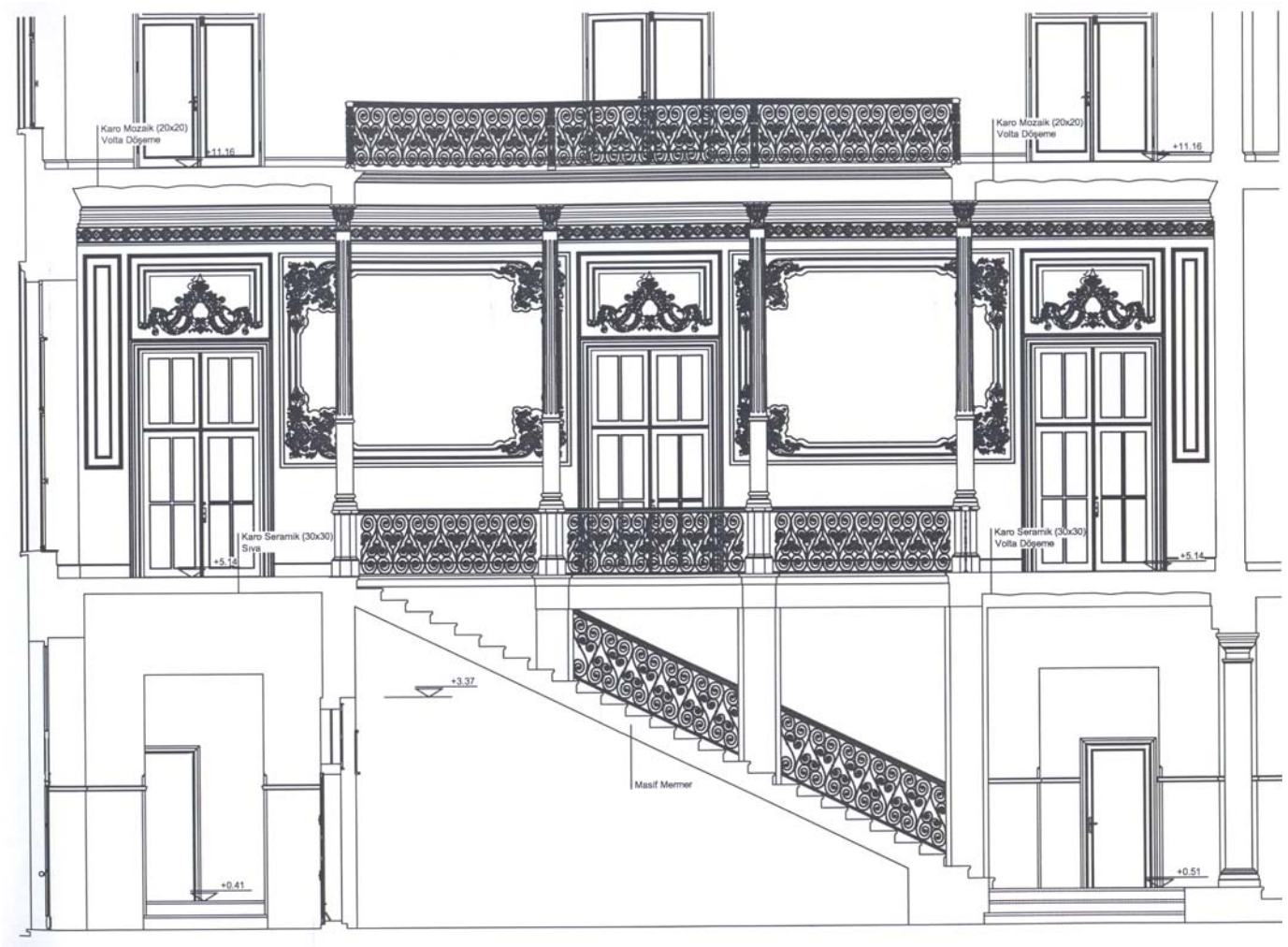
Şekil A.3.200. Fuad Paşa Konağı kat planı (İÜ Yapı İşleri Teknik Daire Başkanlığı)

Şekil A.3.201. Fuad Paşa Konağı restorasyon projesi ikinci kat planı (İ.Ü. Yapı İşleri Teknik Daire Başkanlığı)

Şekil A.3.202. Fuad Paşa Konağı restorasyon projesi en ve boy kesitleri
(İ.Ü. Yapı İşleri Teknik Daire Başkanlığı)

Şekil A.3.203. Fuad Paşa Konağı restorasyon projesi nde selamlık kesitinden detay (İ.Ü. Yapı İşleri Teknik Daire Başkanlığı)

Şekil A.3.204. Fuad Paşa Konağı selamlık girişinde sütunlar ve volta döşeme (2004)

Şekil A.3.205. Fuad Paşa Konağı selamlıkta birinci kata çıkış (2004)

Şekil A.3.206. Fuad Paşa Konağı selamlık birinci kat, galeri görünümü (2004)

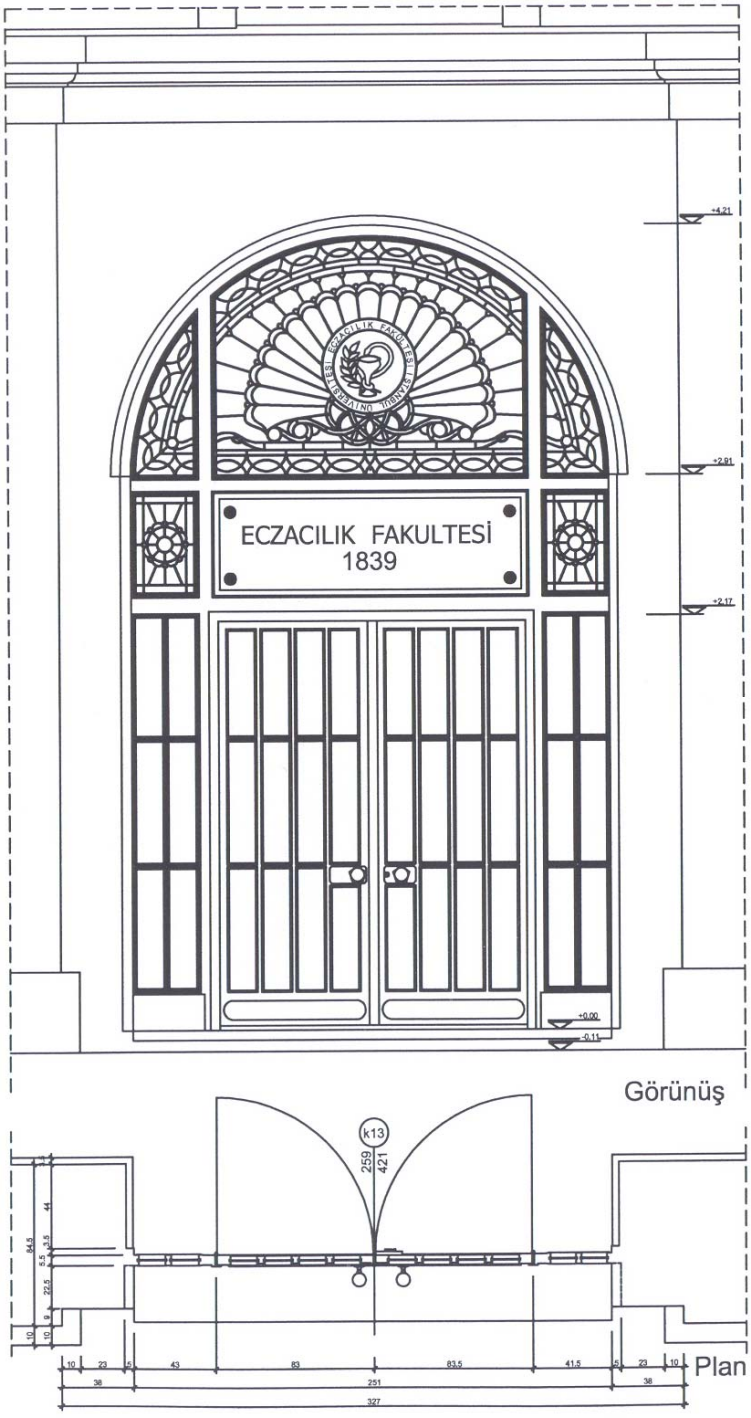
Şekil A.3.207. Fuad Paşa Konağı selamlık birinci katta duvar nişleri (2004)

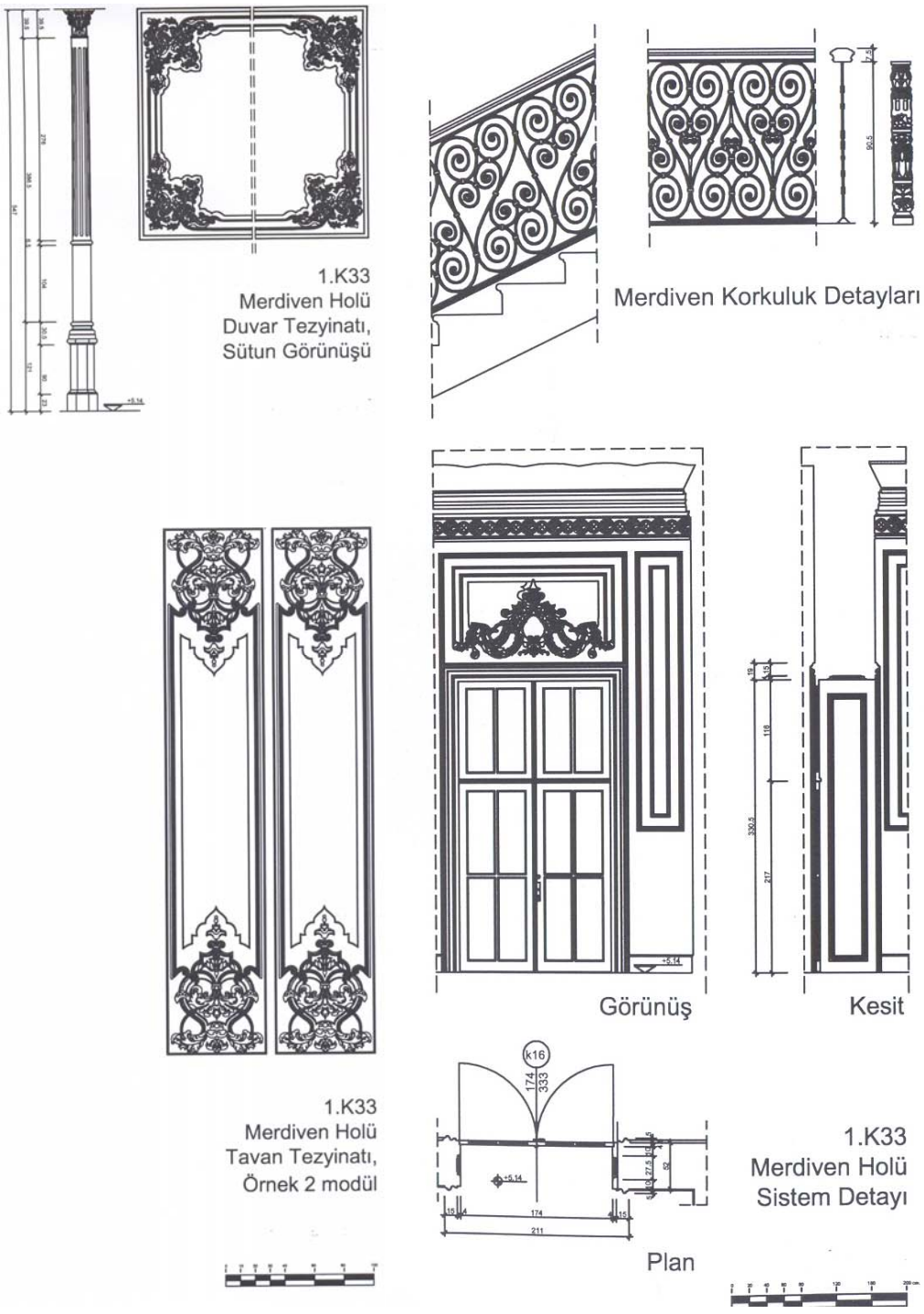
Şekil A.3.208. Fuad Paşa Konağı selamlık birinci katta demir sütunlar ve tavan dekorasyonu (2004)

Şekil A.3.209. Fuad Paşa Konağı selamlık birinci kattan girişe bakış (2004)

Şekil A.3.210. Fuad Paşa Konağı restorasyon projesi selamlık giriş kapısı, plan ve görünüş (İ.Ü. Yapı İşleri Teknik Daire Başkanlığı)

Şekil A.3.211. Fuad Paşa Konağı restorasyon projesi selamlık dekorasyonunda sütun, kapı, duvar ve tavan bezeme detayları (İ.Ü. Yapı İşleri Teknik Daire Başkanlığı)

Şekil A.3.212. Fuad Paşa Konağı harem dairesinden merdiven görünümleri (2004)

Şekil A.3.213. Fuad Paşa Konağı harem dairesinde kat döşemesi-merdiven bağlantısı (2004)

Şekil A.3.214. Fuad Paşa Konağı harem dairesinde kiriş-sütun başlığı birleşimi (2004)

Şekil A.3.215. Fuad Paşa Konağı harem dairesinde avluya bakış ve kaset kirişli tavan (2004)

Şekil A.3.216. Fuad Paşa Konağı selamlıktan avluya bakış (2004)

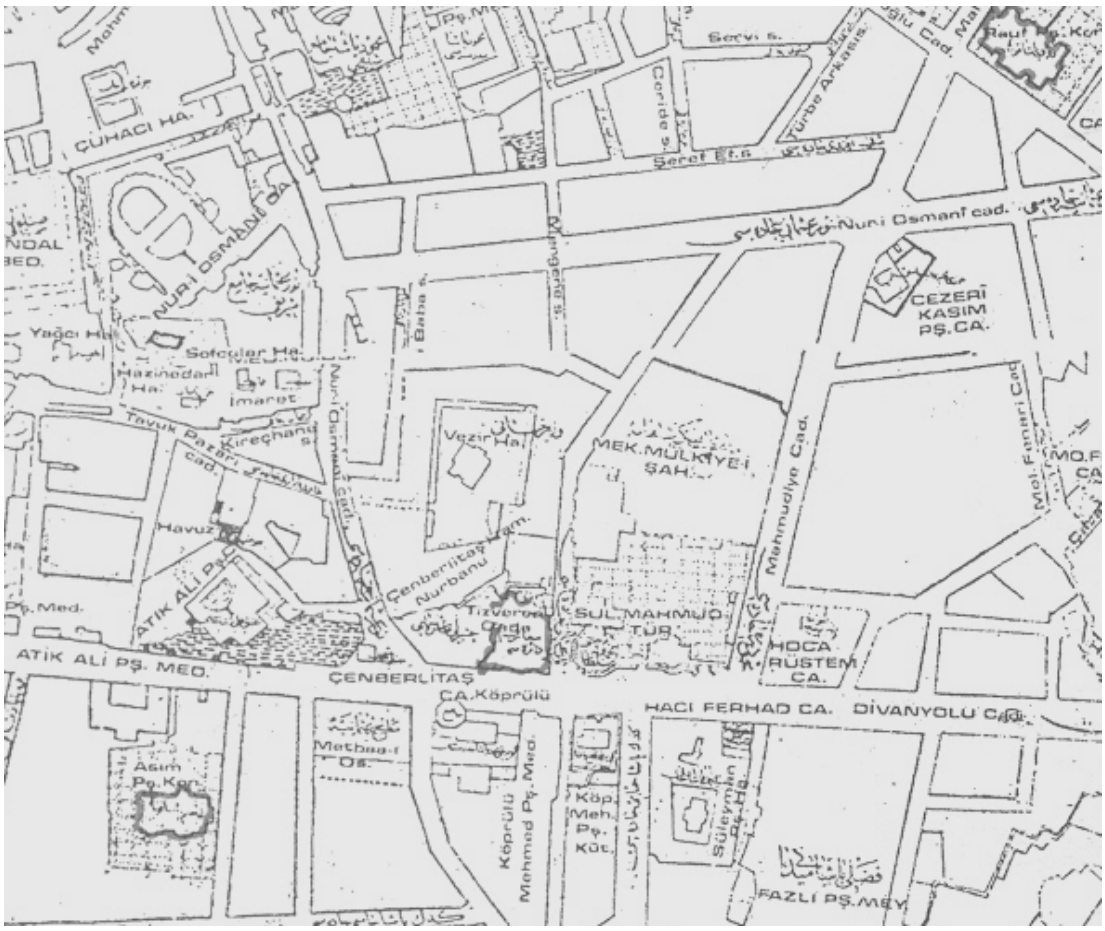
Şekil A.3.217. Fuad Paşa Konağı selamlık bölümü son katta galeri parmaklıkları (2004)

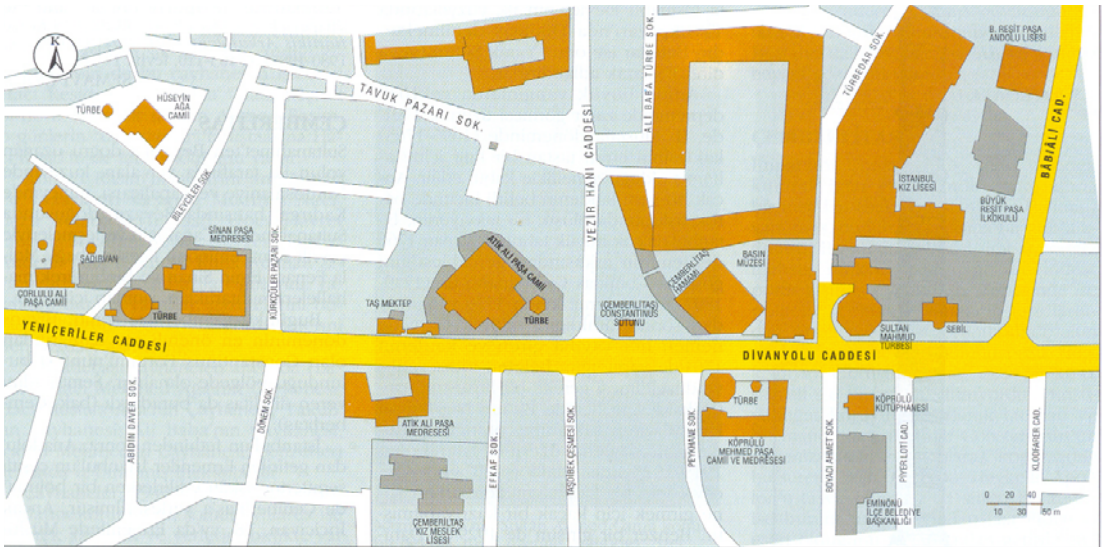
Şekil A.3.218. Fuad Paşa Konağı ile sağında Beytülmal ve Masarifat Muhasebesi, doğudan görünüm
(II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri'nden, Abdullah Frères, 1880-1893, http://lcweb2.loc.gov/pp/ahiiquery.html)

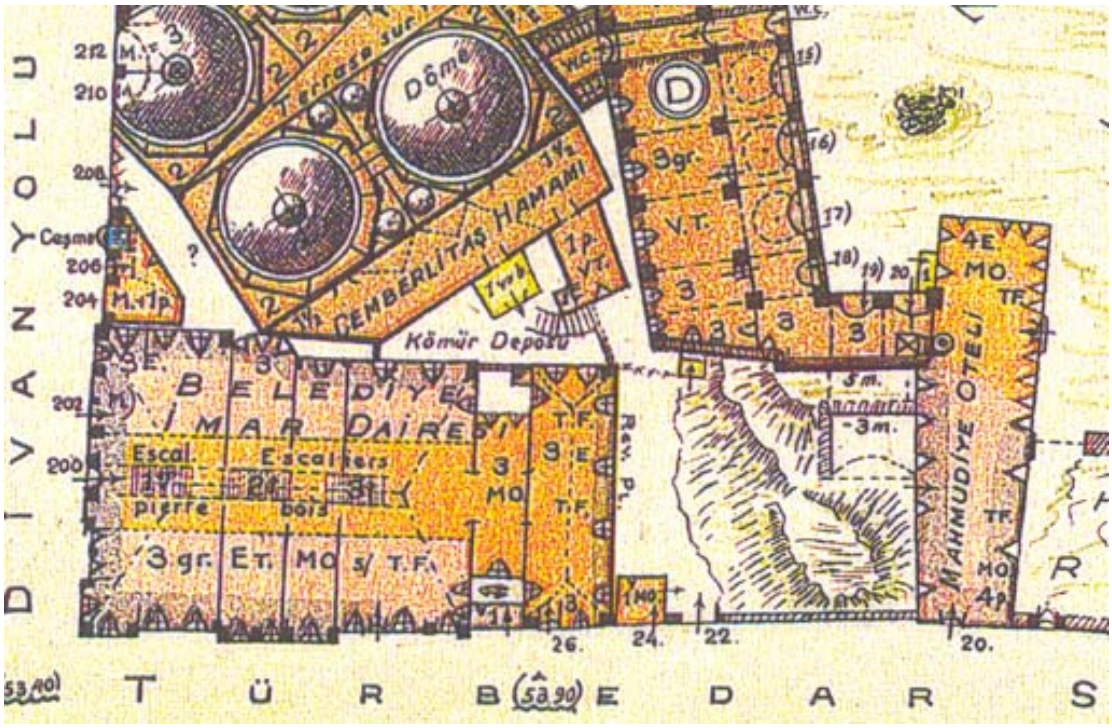
Şekil A.3.219. Bâb-ı Seraskeri avlusundan Fuad Paşa Konağı ile sağında Beytülmal ve Masarifat Muhasebesi, Vezne Dairesi ve Evrak Hazinesi olarak kullanılan binalara bakış (Sébah&Joaillier'den, Öztuncay, 2003)

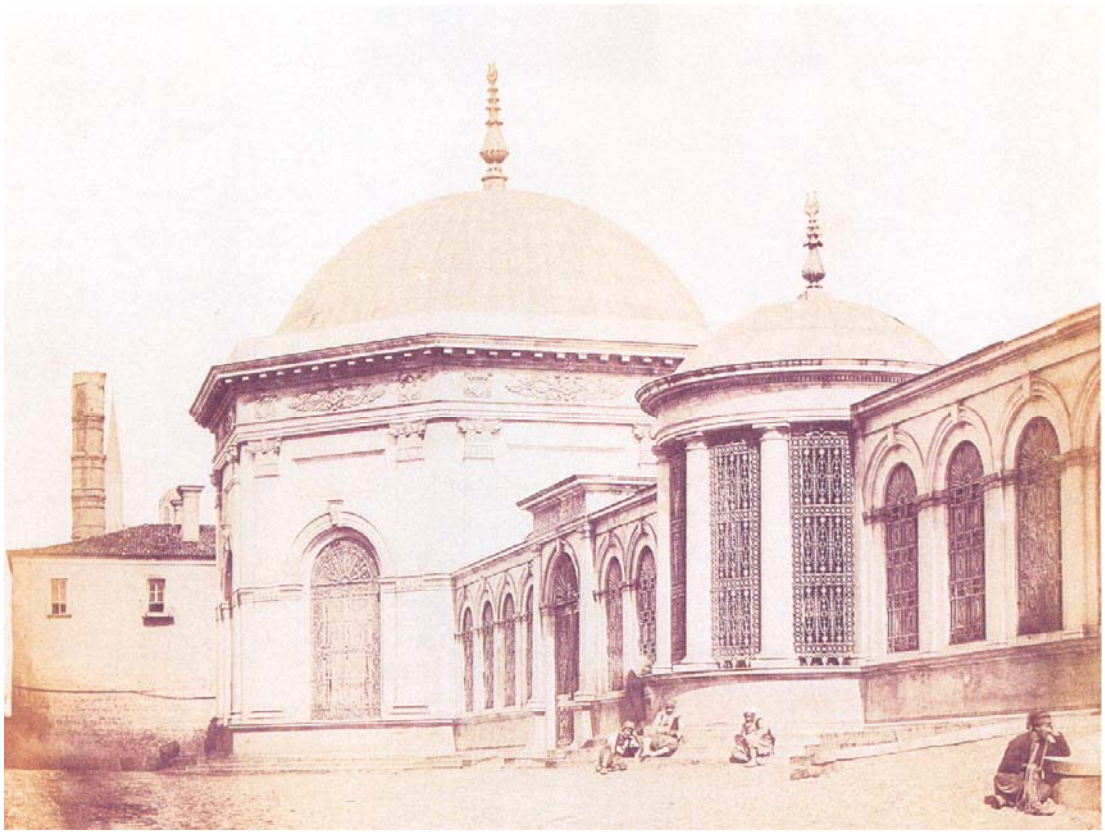
Şekil A.3.220. Maarif Dairesi olarak II. Darülfünûn Binası vaziyet planı (Ayverdi Haritası).

Şekil A.3.221. Bugün Basın Müzesi olarak kullanılan II. Darülfünûn Binası vaziyet planı (D.B.İ.A., cilt 2, 484)

Şekil A.3.222. 1940'da Belediye İmar Dairesi olarak kullanılan II. Darülfünûn Binası vaziyet planı (Pervititch, pafta no 60).

Şekil A.3.223. II. Darülfünûn Binası yapılmadan önce türbeden görünüm (Öztuncay, 2003).

Şekil A.3.224. II. Darülfünûn Binası ve II. Mahmud türbesi, genel görünüm
(A.Frères'den, Özendes, 1998, 185)

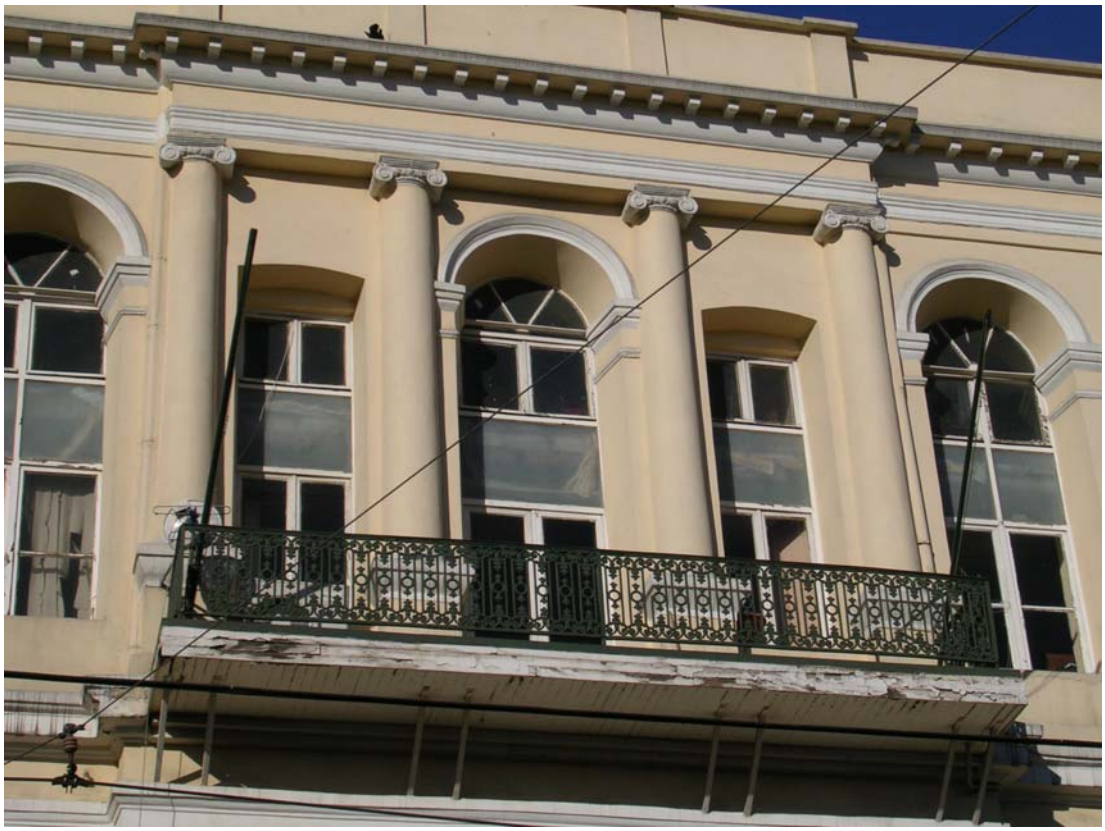
Şekil A.3.225. II. Darülfünûn Binası, eski bir fotoğraf
(A. Frères, A.A.E.F.A. Negatif No: R 24.870)

Şekil A.3.226. II. Darülfünûn Binası genel görünüm

Şekil A.3.227. II. Darülfünûn Binası yan cephe

Şekil A.3.228. II. Darülfünûn Binası, cadde cephesinde balkon pencereleri

Şekil A.3.229. II. Darülfünûn Binası cephede sütunlu pencere

Şekil A.3.230. II. Darülfünûn Binası döşemelerin restorasyon sırasındaki görünümü (Basın Müzesi fotoğraf sergisi)

Şekil A.3.231. II. Darülfünûn Binası iç mekanda restorasyon (Basın Müzesi fotoğraf sergisi)

Şekil A.3.232. II. Darülfünûn Binası restorasyon sırasında iç mekanda sütunlu bölüm, giriş cephesine bakış (Basın Müzesi fotoğraf sergisi)

Şekil A.3.233. II. Darülfünûn Binası iç mekanda sütunlu bölüm, giriş cephesine bakış bugünkü durum

Şekil A.3.234. II. Darülfünûn Binası restorasyonda dış kabuk (Basın Müzesi fotoğraf sergisi)

Şekil A.3.235. II. Darülfünûn Binası restorasyon öncesi zemin kat merdiveninin birinci kata bağlandığı bölüm (Anıtlar Kurulu Arşivi)

Şekil A.3.236. II. Darülfünûn Binası iç mekanda sütunlu bölüm ve asma kat, arka cepheye bakış

Şekil A.3.237. II. Darülfünûn Binası restorasyon öncesi zemin kat merdiveni (Anıtlar Kurulu Arşivi)

Şekil A.3.238. II. Darülfünûn Binası restorasyon öncesi birinci kat merdiveni (Anıtlar Kurulu Arşivi)

Şekil A.3.239. II. Darülfünûn Binası iç mekanda şömine (Anıtlar Kurulu Arşivi)

Şekil A.3.240. II. Darülfünûn Binası iç mekanda tavan bezemesi (Anıtlar Kurulu Arşivi)

Şekil A3.241. 19. yüzyılda Bâb-ı Fetva'nın (Meşihat Dairesi) vaziyet planı (Alman Mavisi, Atatürk Kitaplığı)

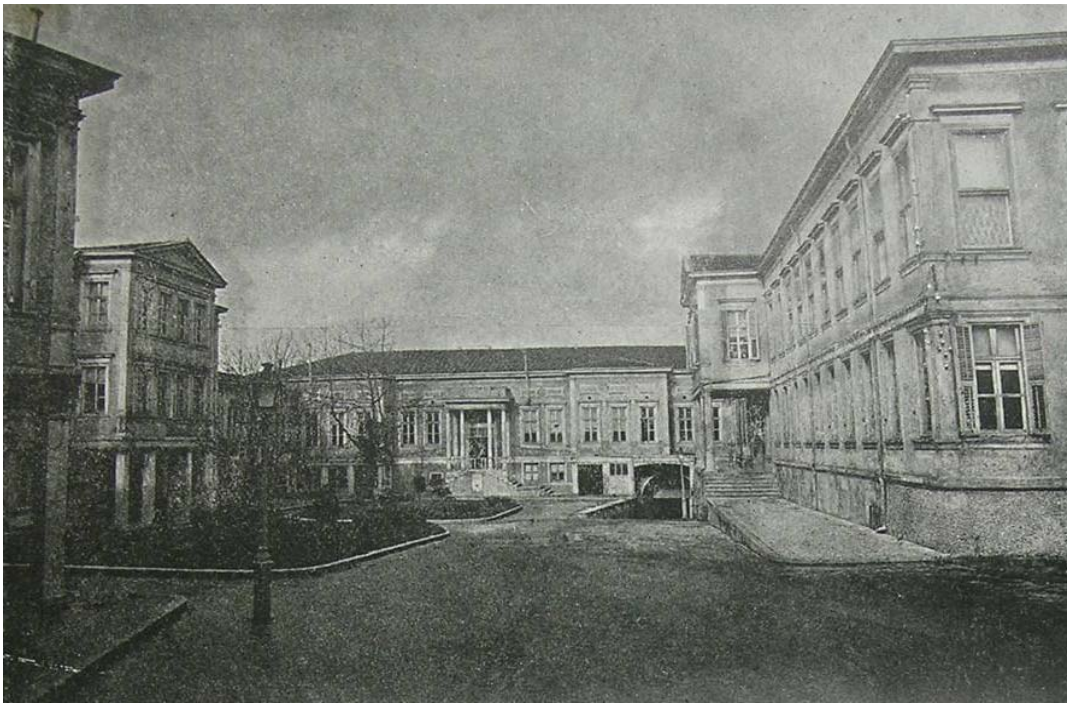
Şekil A.3.242. Bugün Müftülük olarak kullanılan Meşihat Dairesi girişi (http://www.istanbulmuftulugu.gov.tr/tanitim/tanitim.htm)

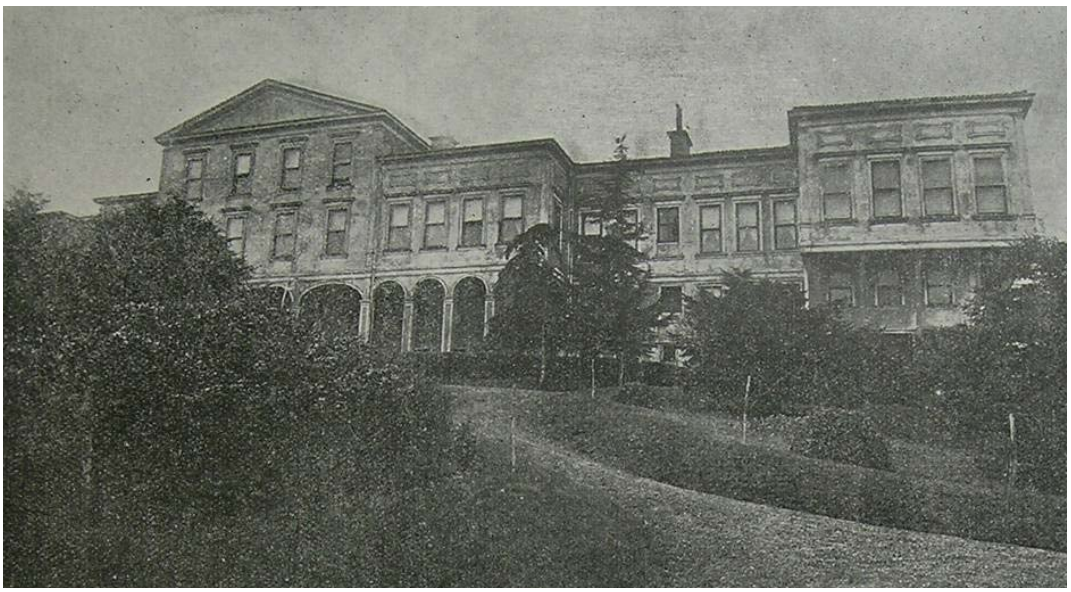
(II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri'nden, Abdullah Frères, 1880-1893, http://lcweb2.loc.gov/pp/ahiiquery.html)

Şekil A.3.243. Bâb-ı Fetva ana giriş kapısı, 19. ve 21. yüzyıl görünümleri

Şekil A.3.244. 19. yüzyılda Bâb-ı Fetva'nın (Meşihat Dairesi) genel görünümü (İlmiye Sâlnâmesi, 1334 (1916), 138'den sonra)

Şekil A.3.245. 19. yüzyılda Bâb-ı Fetva'nın (Meşihat Dairesi) bahçe tarafındaki cephesi (İlmiye Sâlnâmesi 1334 (1916), 152'den sonra)

Şekil A.3.246. 19. yüzyılda Bâb-ı Fetva'nın denizden görünümü
(Süleymaniye Camii'nin sağında) (F. Lorando Albümü'nden, Eldem, 1979, 65)

Şekil A.3.247. Müftülük ana giriş kapısı iç kısımdan görünüm

Şekil A.3.248. Müftülük Şer'i Siciller Arşivi cephe görünümü

Şekil A.3.249. Müftülük Meşihat Arşivi cephe görünümü

Şekil A.3.250. Müftülük dış cepheden detay

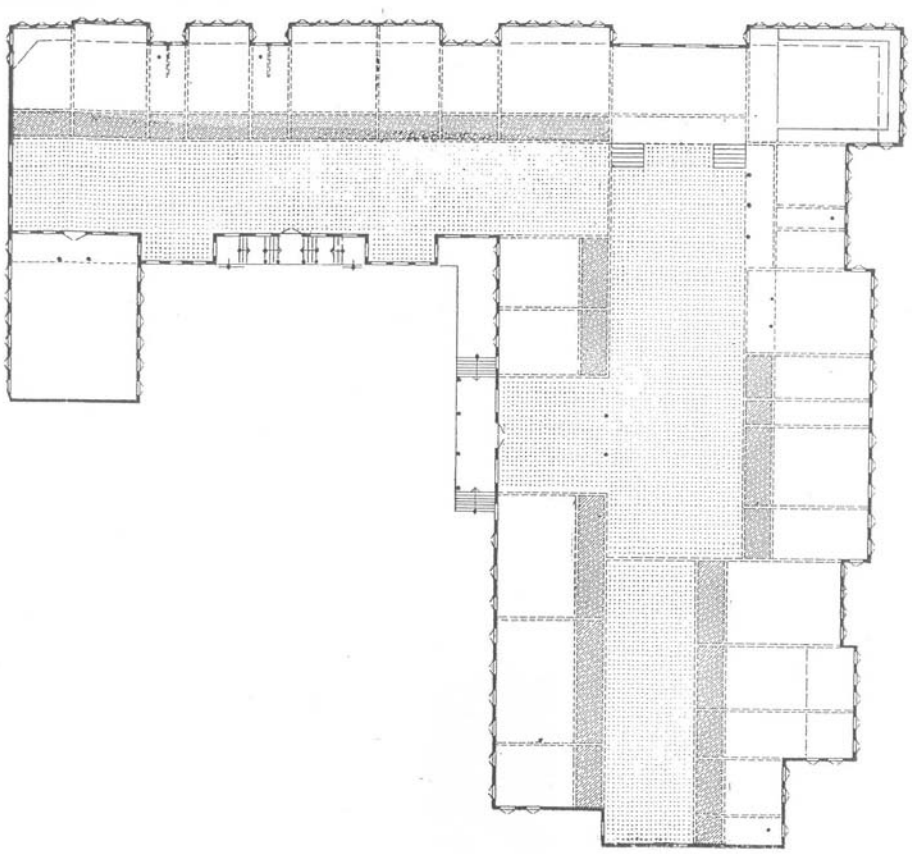
Şekil A.3.251. Yenilenen Müftülük Ana Binası

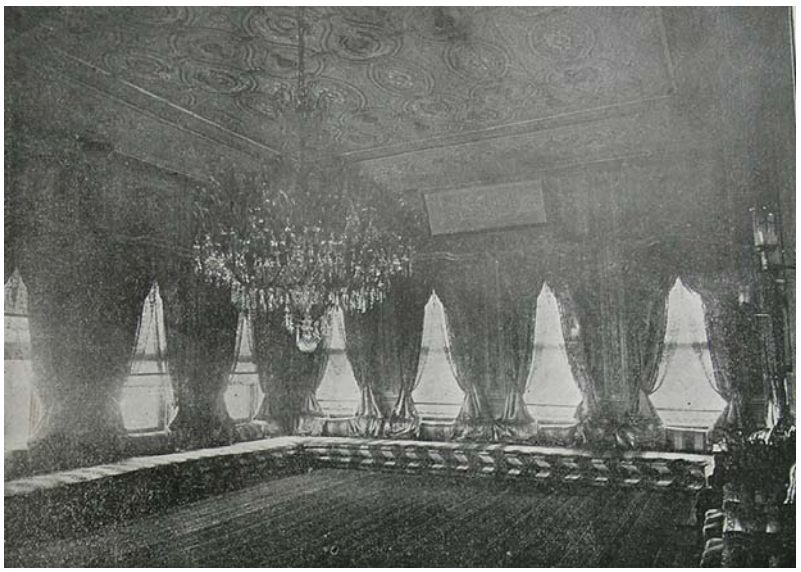
Şekil A.3.252. Müftülük Şer'i Siciller Arşivi'nde volta döşeme detayı

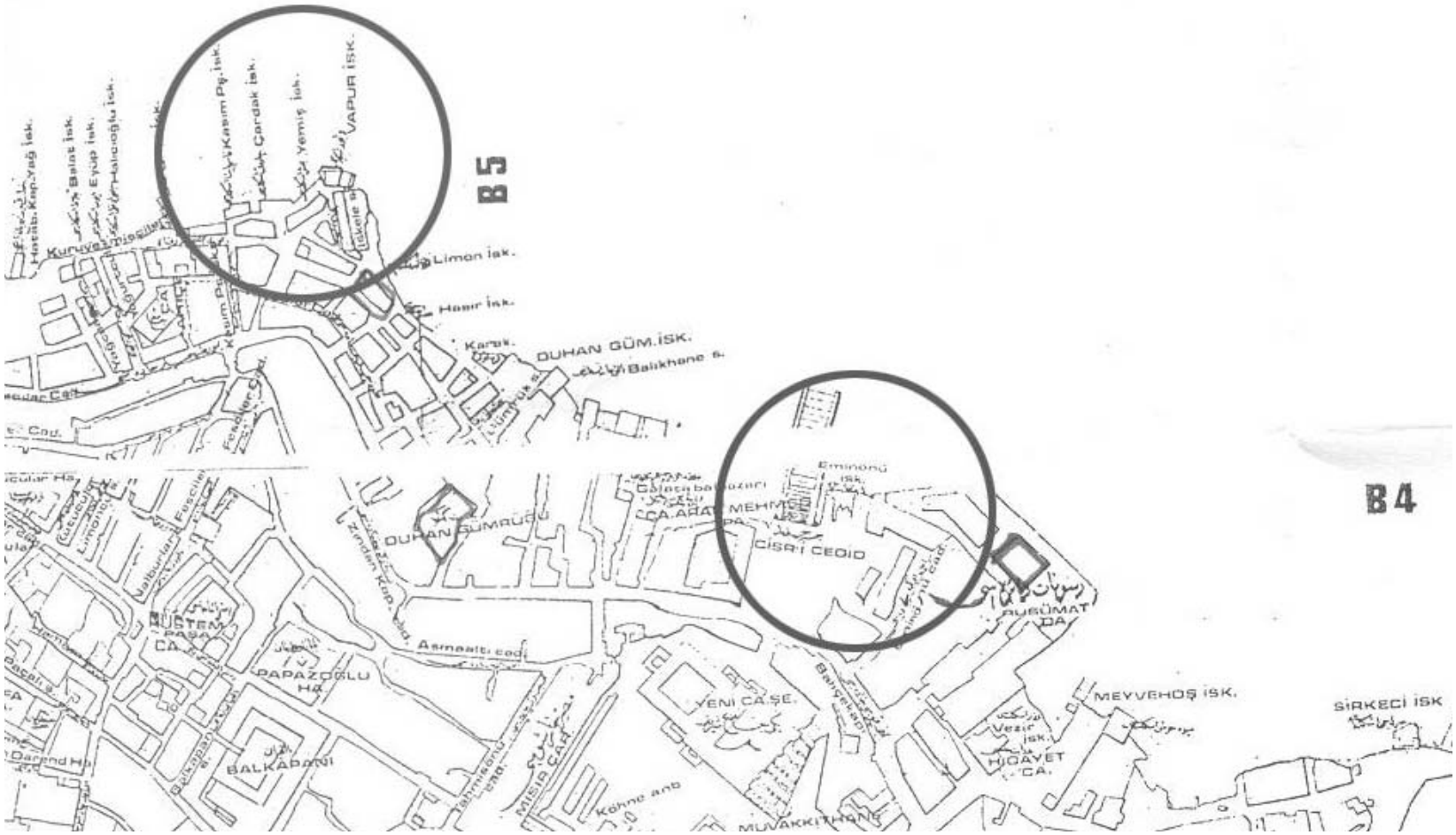
Şekil A.3.253. Müftülük Meşihat Arşivi'nde volta döşeme detayı

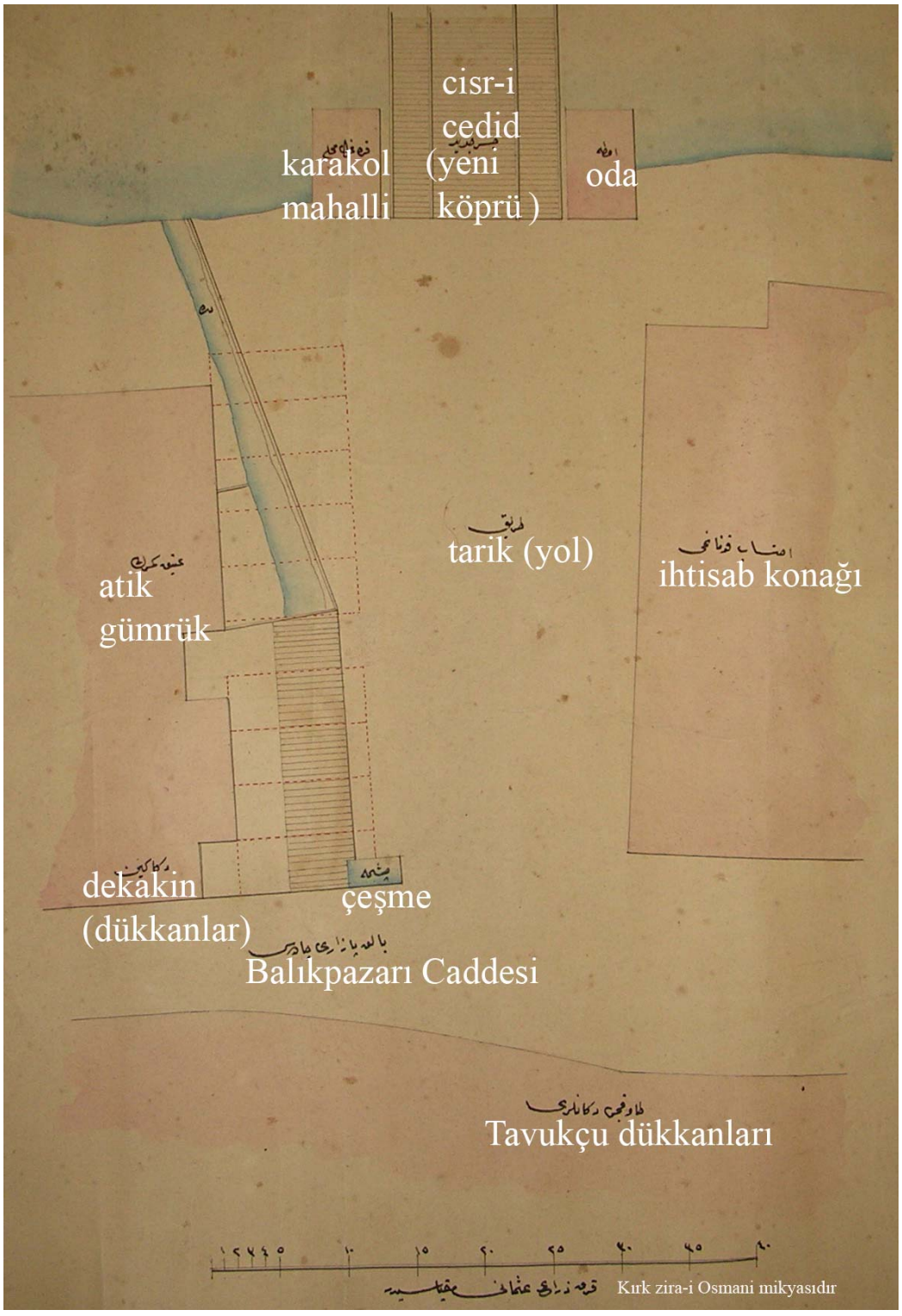
Şekil A.3.254. 19. yüzyılda Bâb-ı Fetva (Meşihat Dairesi) planı (Eldem, 1954)

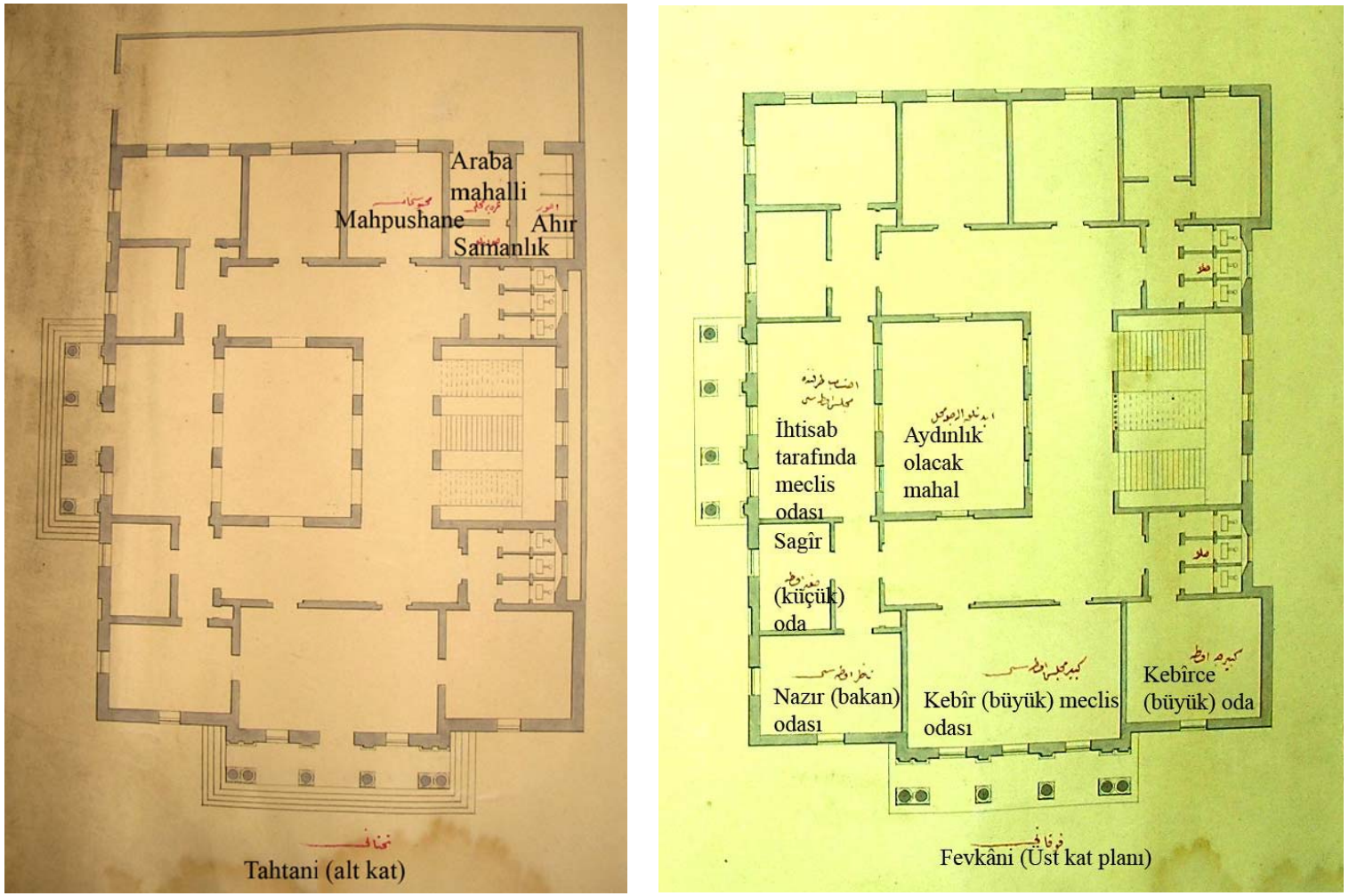
Şekil A.3.255. 19. yüzyılda Bâb-ı Fetva (Meşihat Dairesi) arz odası, iç mekan görünümü (İlmiye Sâlnâmesi, 1334 (1916), 160)

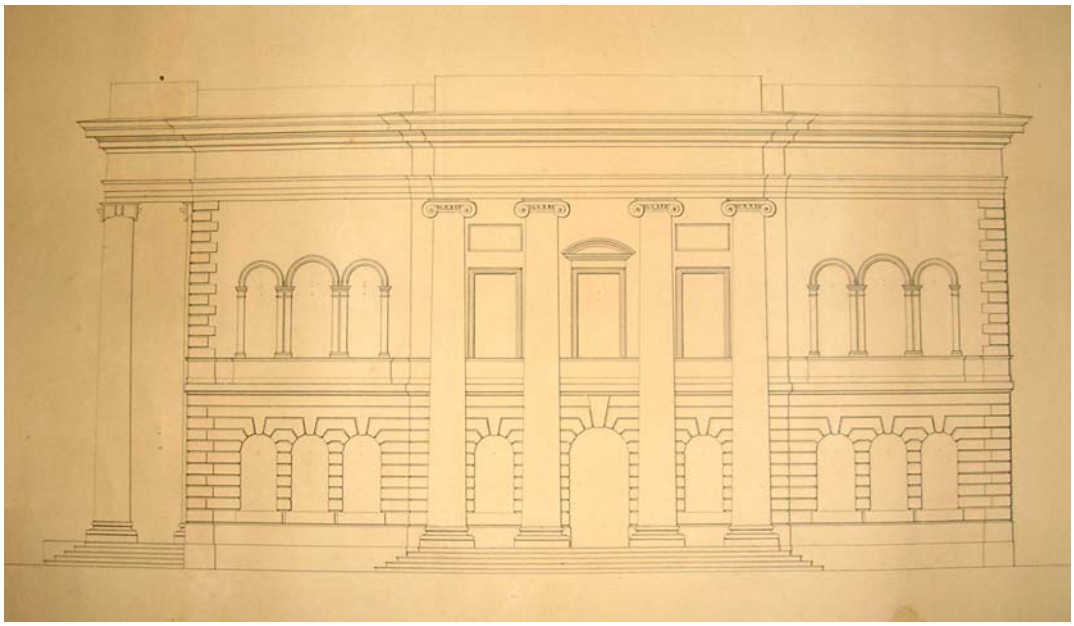
Şekil A.3.256. Eminönü kıyı bölgesinde Yemiş ve Çardak İskeleleri ile İhtisab Nezareti'nin yakınındaki Cisr-i Cedid (Yeni Köprü) (Ayverdi Haritası üzerine işaretlenmiştir)

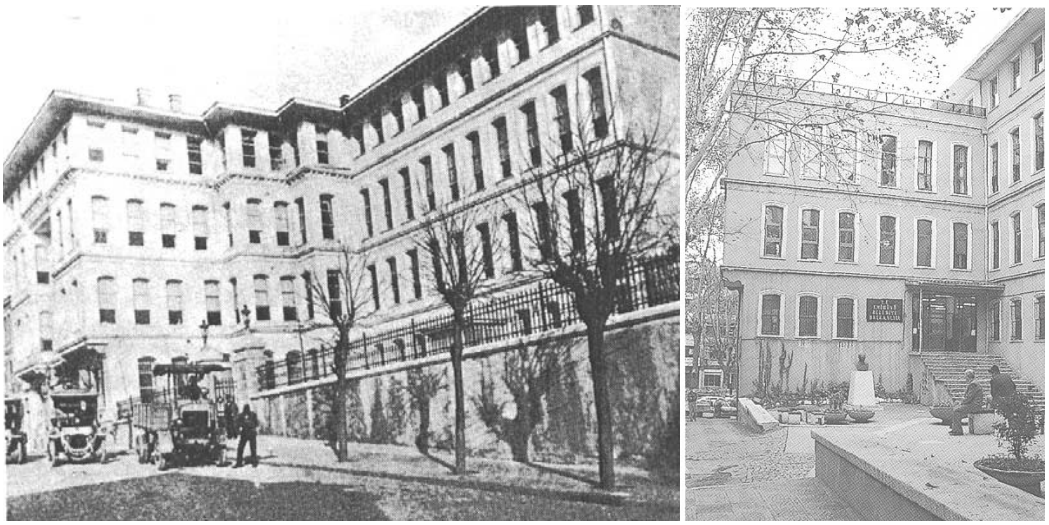
Şekil A.3.257. Eminönü vaziyet planında ihtisab konağı ve eski gümrük binası (BOA Plan-Proje Kataloğu, nr. 670; güncel yazılar: Gözde Çelik)

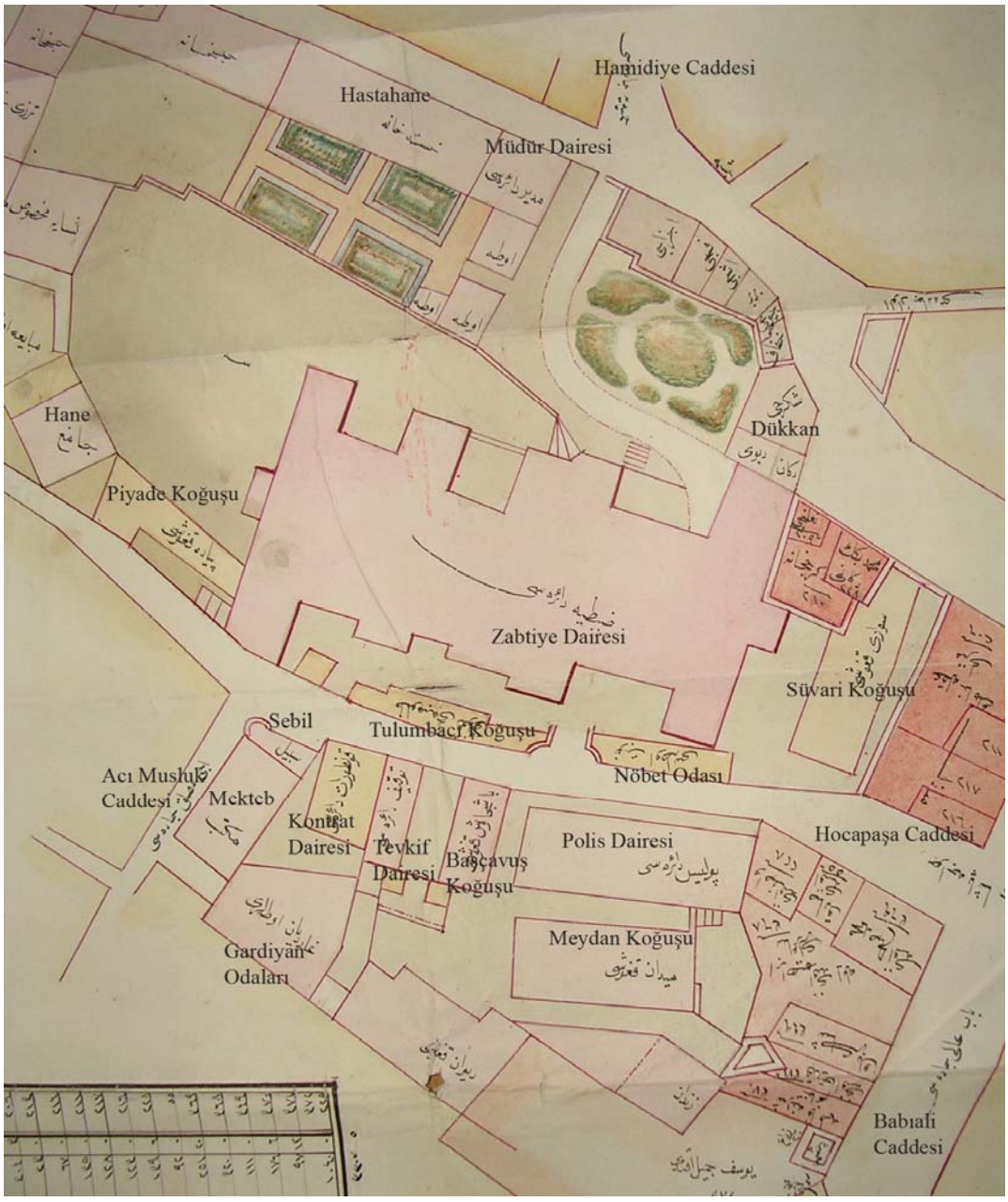
Şekil A.3.258. İhtisab Dairesi alt ve üst kat planları (BOA Plan-Proje Kataloğu, nr. 901; güncel yazılar: Gözde Çelik)

Şekil A.3.259. İhtisab Dairesi cephe görünüşü
(BOA Plan-Proje Kataloğu, nr. 901)

Şekil A.3.260. Arifi Paşa Konağı 19. ve 20. yüzyıl görünümleri
(Ortaylı, 1985, 243 ve Toprak, 1994d, 148)

Şekil A.3.261. Sirkeci'de Zaptiye Dairesi ile çevresinin planı
(BOA Plan-Proje Kataloğu, nr. 608; güncel yazılar: Gözde Çelik)

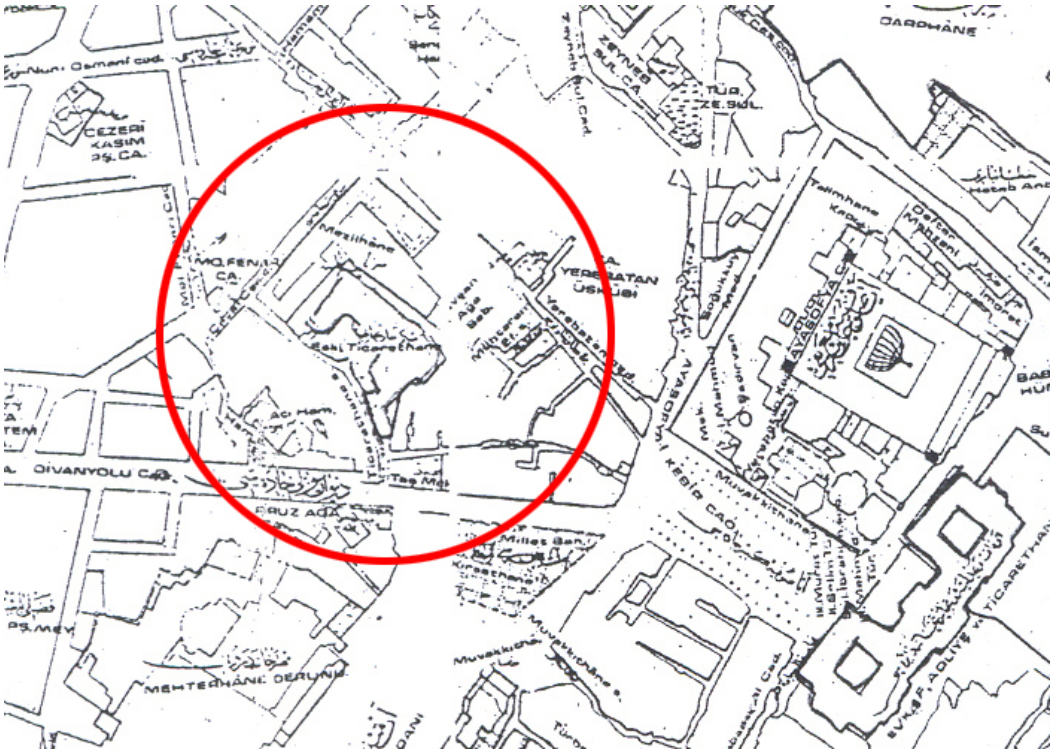

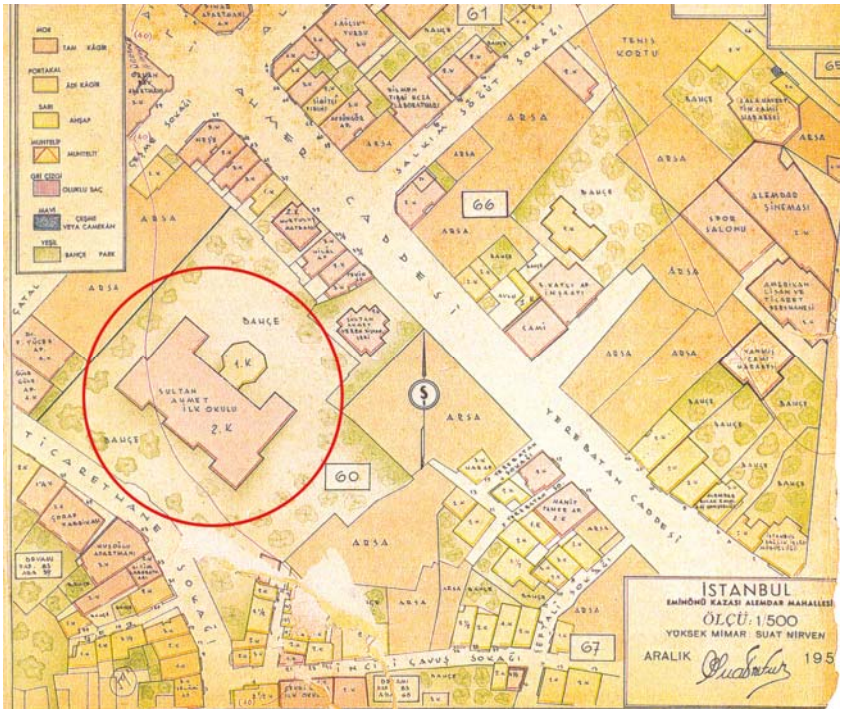
Şekil A.3.262. Bâb-ı Zabtiye Dairesi ve Süvari Koğuşu cephe görünümleri
(İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Albüm no:91075/5 ve 90821/5)

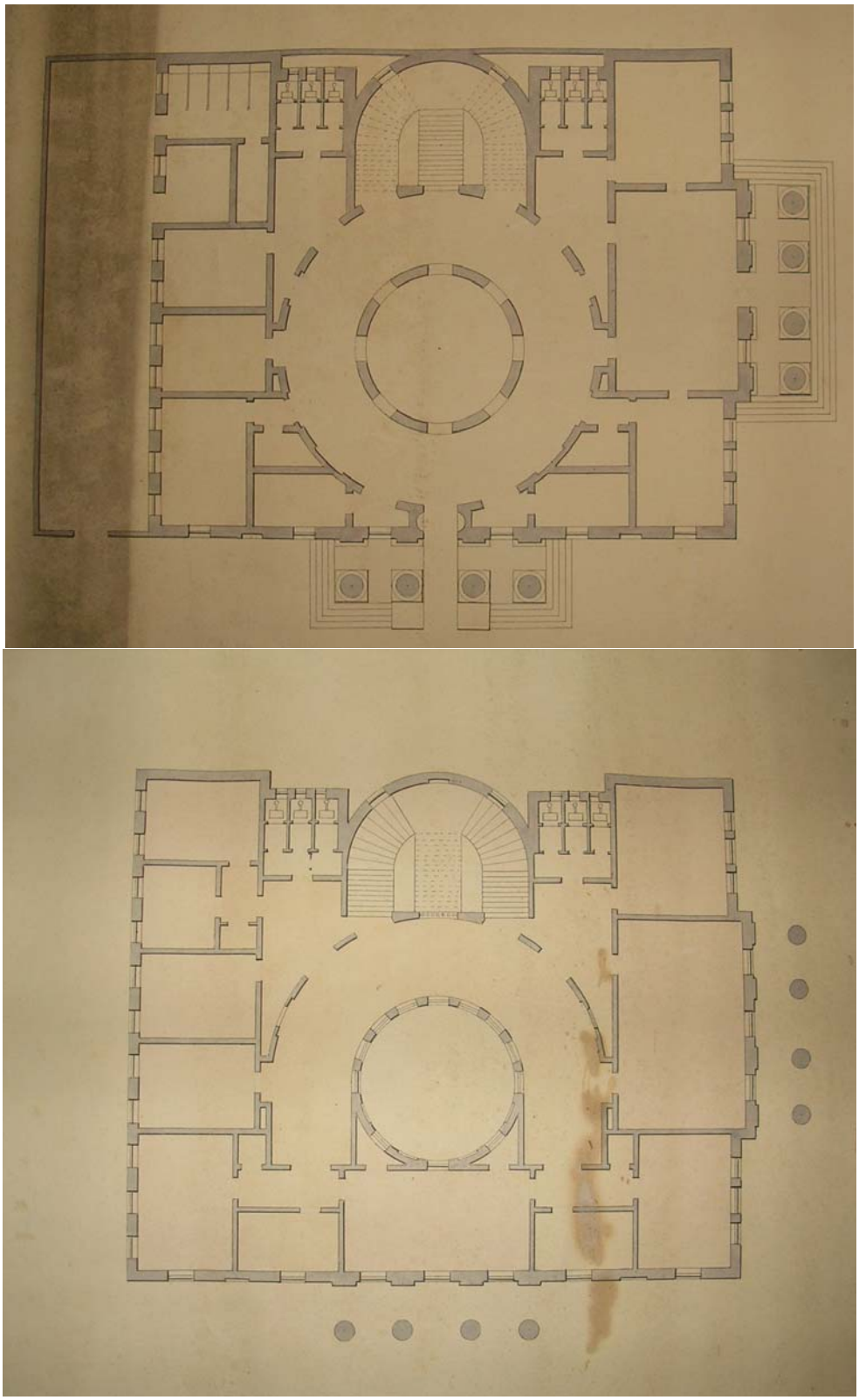
Şekil A.3.263. Bâb-ı Zabtiye Dairesi girişi (II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri'nden, Abdullah Frères, 1880-1893, http://lcweb2.loc.gov/pp/ahiiquery.html)

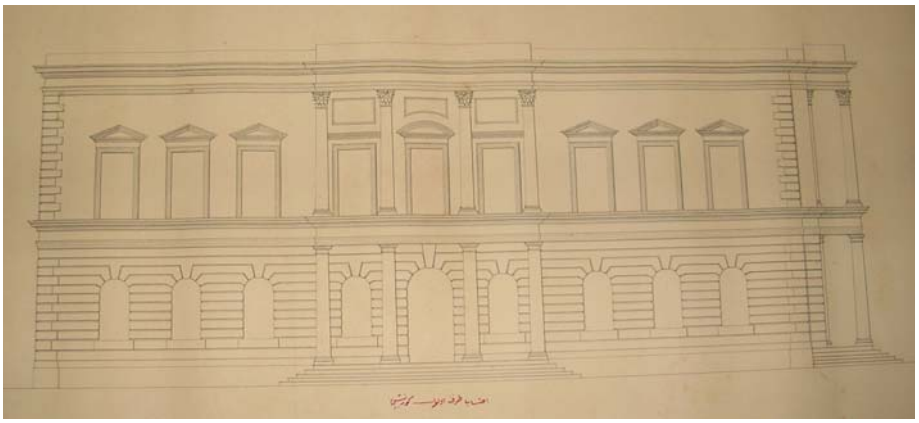
Şekil A.3.264. Ayasofya-Sultanahmet bölgesinde Eski Ticarethane Binası ve Menzilhane arsası (Ayverdi Haritası üzerine işlenmiştir)

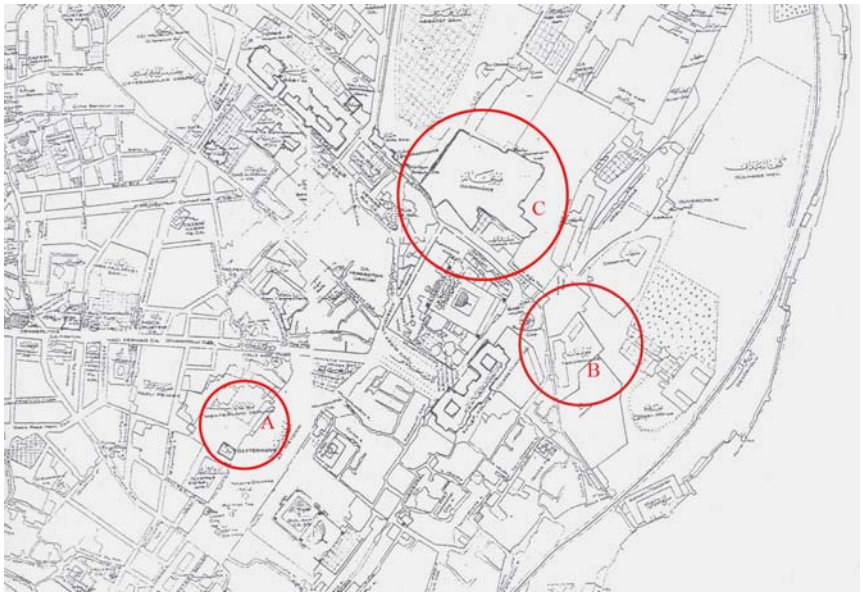
Şekil A.3.265. 1950'lere ait Suat Nirven Haritası, pafta 82'de Ticarethane yerinde inşa edilen ilkokul (Pervititch, 2001, 308)

Şekil A.3.266. Ticarethane planları (BOA Plan-Proje Kataloğu nr. 902)

Şekil A.3.267. Ticarethane cephe görünüşü (BOA Plan-Proje Kataloğu nr. 902)

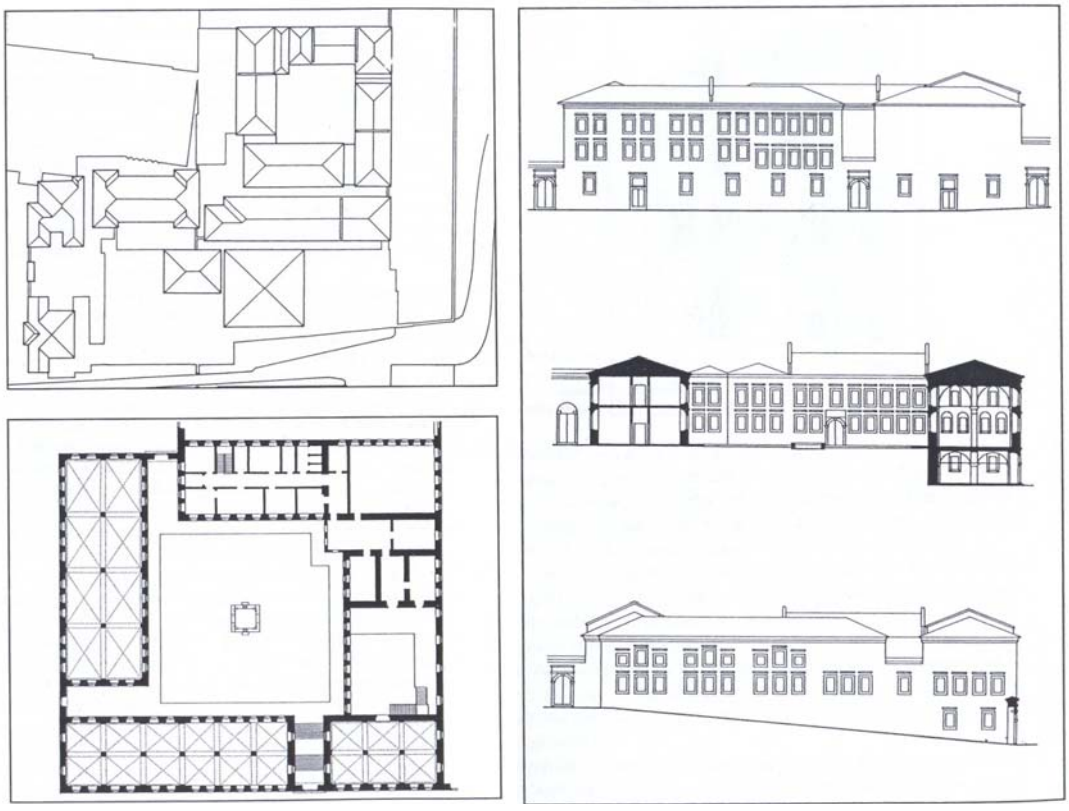
Şekil A.3.268. Ayasofya-Sultanahmet bölgesinde Defterhane (A) Takvimhane (B) ve Darphane(C) binalarının yerleri (Ayverdi Haritası A3 no'lu pafta üzerine işlenmiştir)

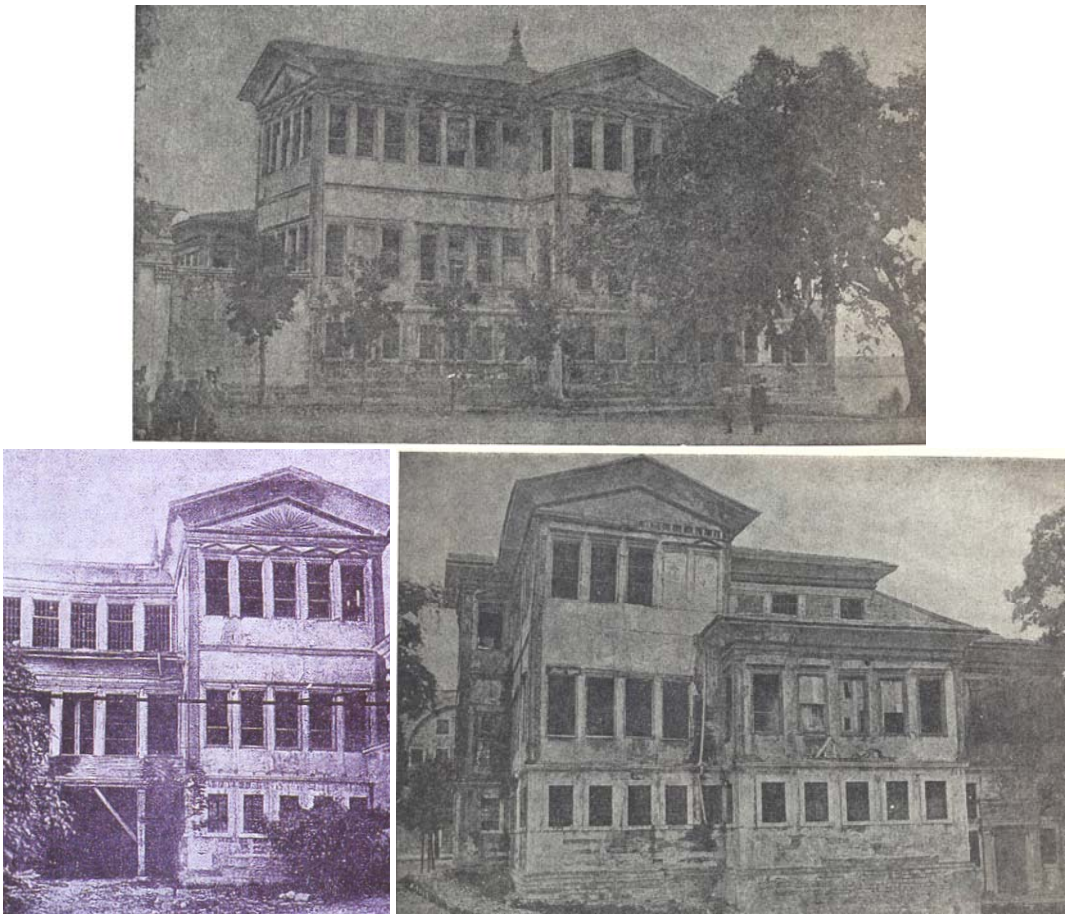
Şekil A.3.269. Defterhane 19. yüzyıl ve 21. yüzyıl görünümleri (II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri'nden, Abdullah Frères, 1880-1893, http://lcweb2.loc.gov/pp/ahiiquery.html)

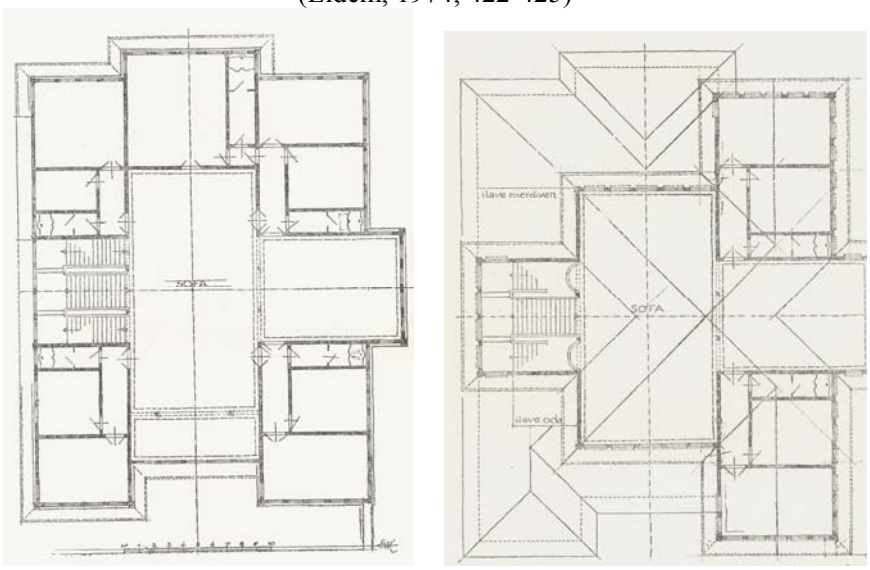
Şekil A.3.270. Sultanahmet Meydanı'nda Defterhane'den görünüş
(Eldem, 1979, 88-89)

Şekil A.3.271. Darphane Binaları, 18. yy. sonu vaziyet planı, kesit ve görünüş
(Eldem, 1968'den, Cerasi, 1999, 278-279).

Şekil A.3.272. Darphane-i Amire Köşkü doğu, güney ve kuzey cepheleri (Eldem, 1974, 422-425)

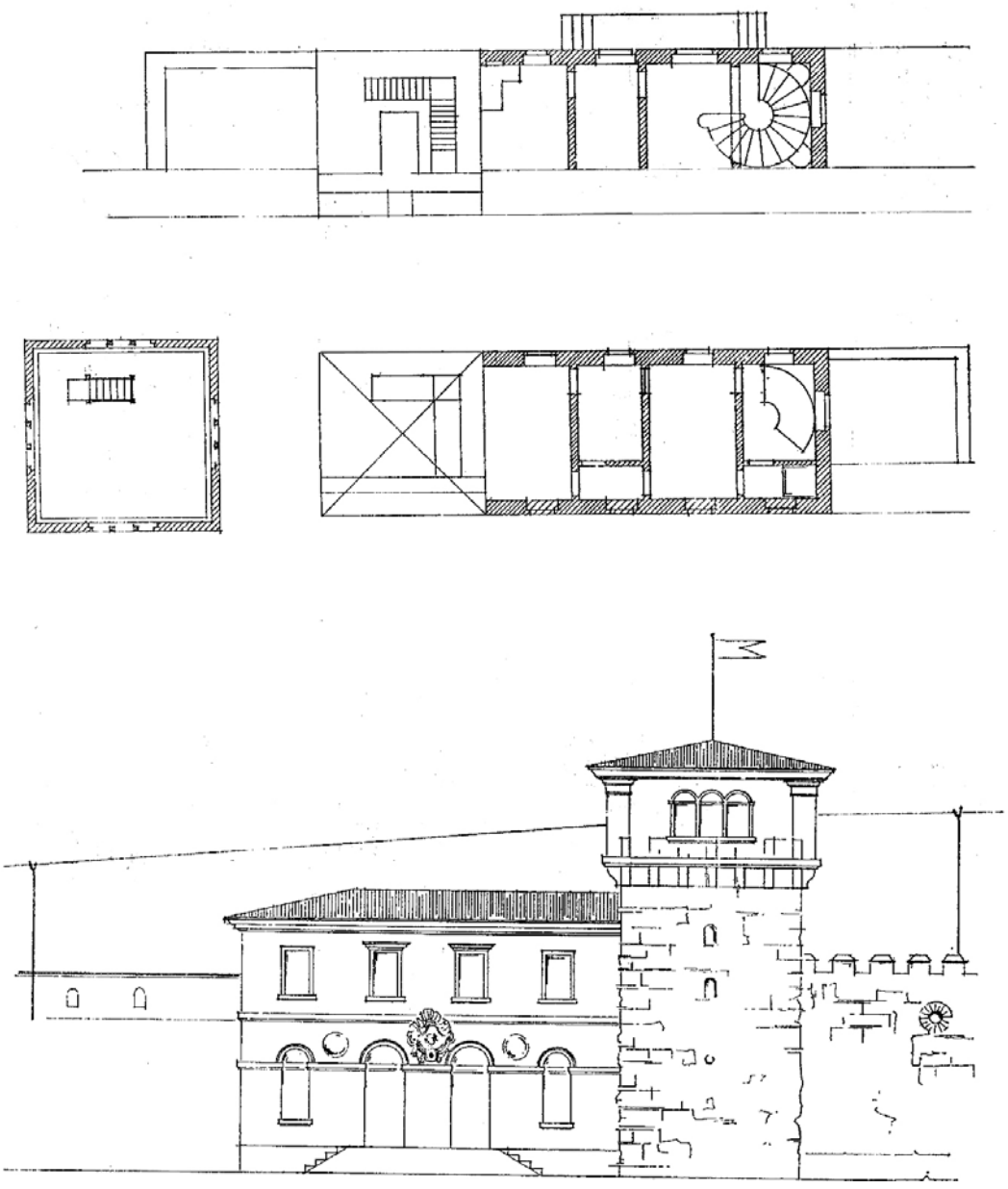
Şekil A.3.273. Darphane-i Amire Köşkü birinci ve ikinci kat planları (Eldem, 1974, 427-428)

Şekil A.3.274. 1875 civarında çizilen Ayverdi haritasında Telgrafhane-i Âmire'nin yeri (Eyice, 1984, 69)

Şekil A.3.275. Telgrafhanenin üstüne kat çıkıldıktan sonraki görünümü (Abdullah Biraderler'in resmi, PTT Müzesi albümünden, Eyice, 1984, 72)

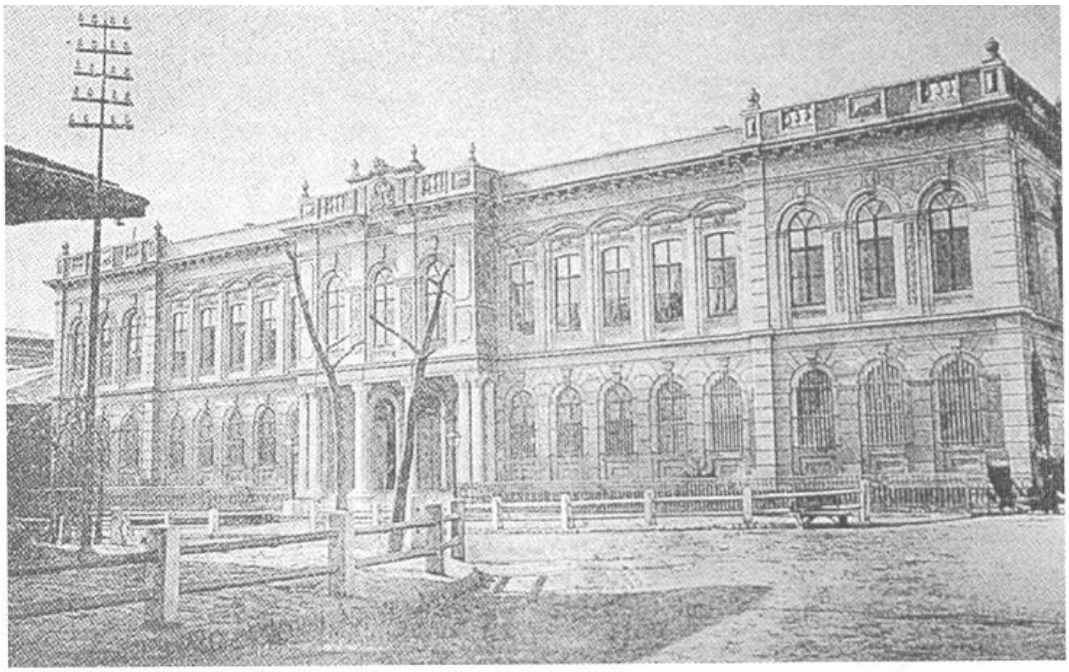
Şekil A.3.276. Telgrafhane-i Amire Binası plan ve cephe etüdü
(Bellinzona Arşivi'nden, Eyice, 1984, 70-71, çizim: Aykut Köksal)

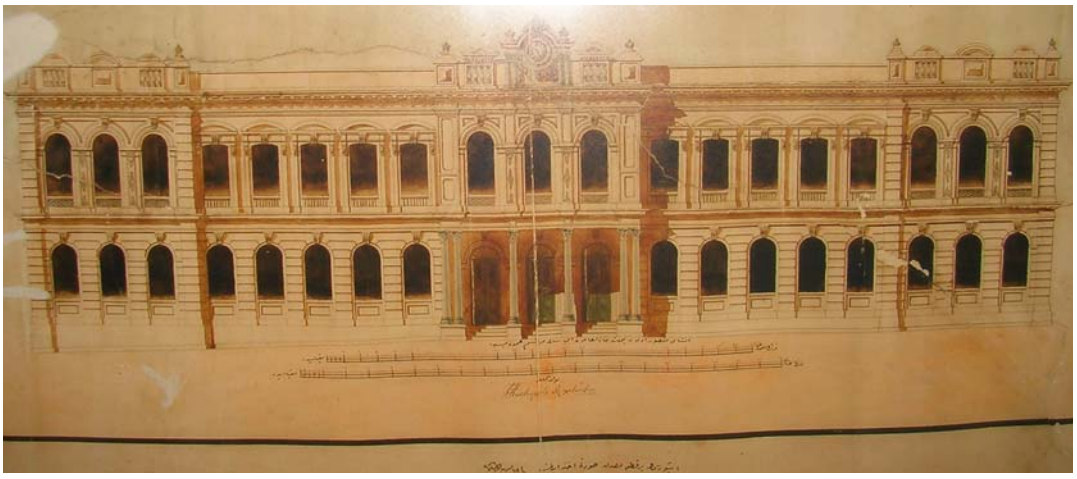
Şekil A.3.277. Eminönü'nde ilk postahane binasının (A) ve Rüsumat Dairesi'nin (B) yerleri (Ayverdi Haritası B4 no'lu pafta üzerine işlenmiştir)

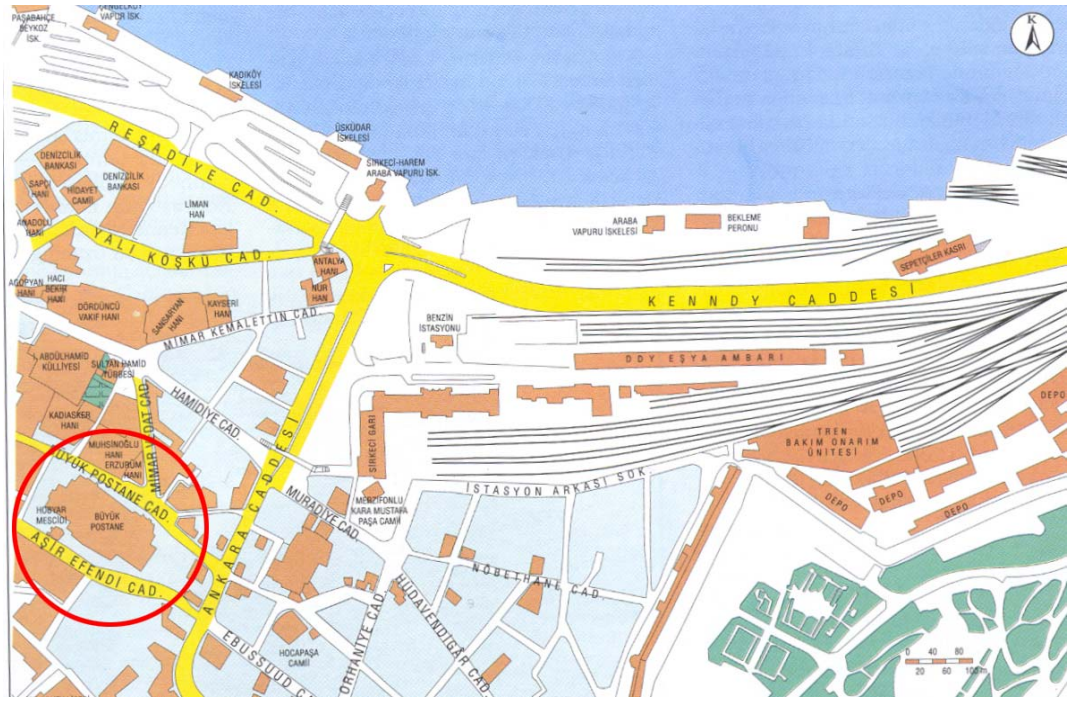
Şekil A.3.278. Eminönü'nde ilk Postahane-i Amire binasının Süheyl Ünver tarafından yapılan resmi (Kara ve Pulcu, 1996, 85)

Şekil A.3.279. Bahçekapı'da Eski Postahane Binası cephe görünüşü
(Nevsâl-i Servet-i Fünûn, 1893'ten Kayserilioğlu ve Kuntay, 1994, 281)

Şekil A.3.280. İnşası tasdiklenen Postahane-i Amire Binası cephe görünüşü
(B.O.A. Plan-Proje Kataloğu nr. 206)

Şekil A.3.281. Sirkeci vaziyet planında yeni postahane binasının yeri
(Anonim, 1994e, 11)

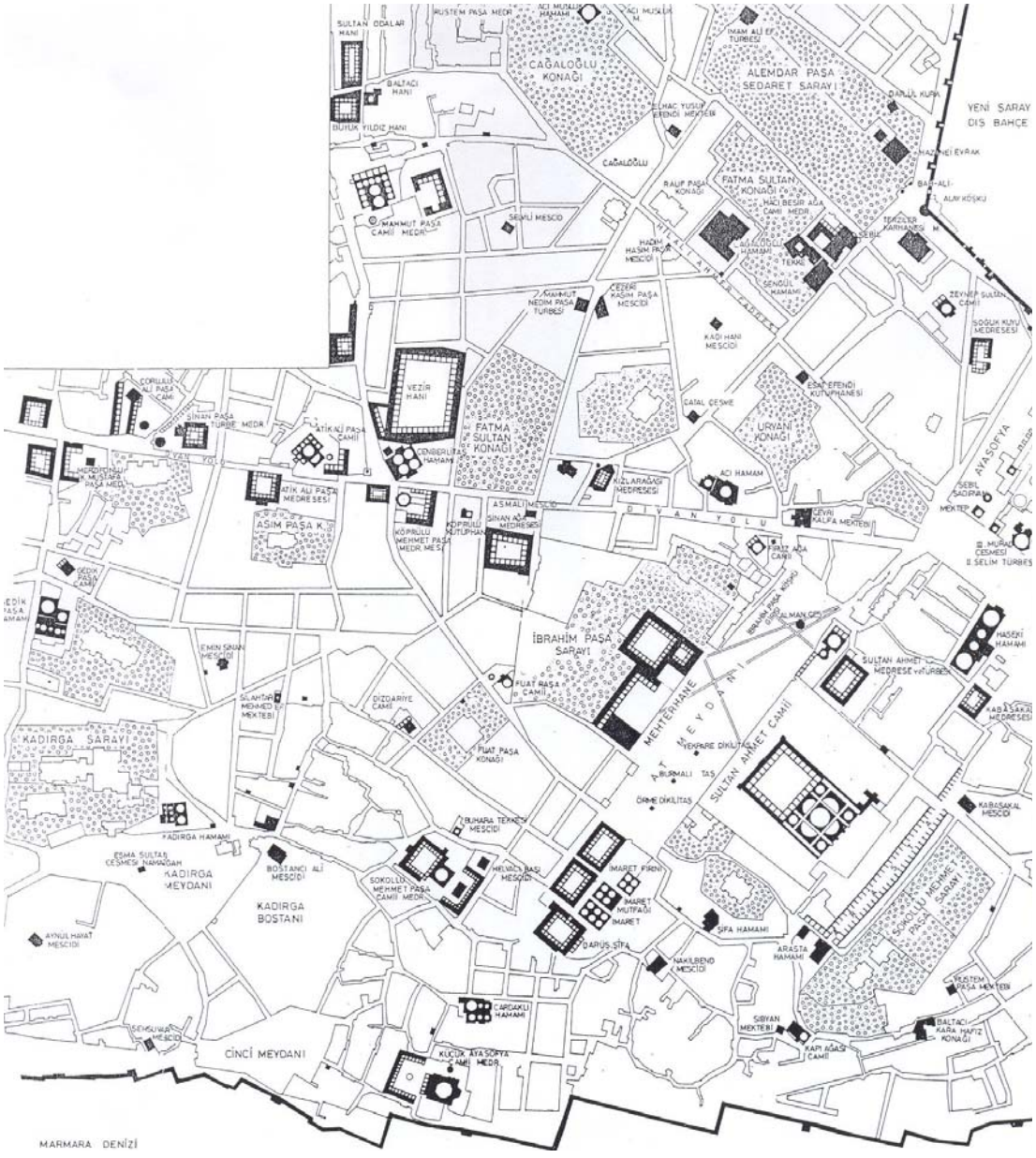
Şekil A.3.282. Eminönü Gümrük Binaları denizden görünüm
(Sakaoğlu and Akbayar, 2002, 287)

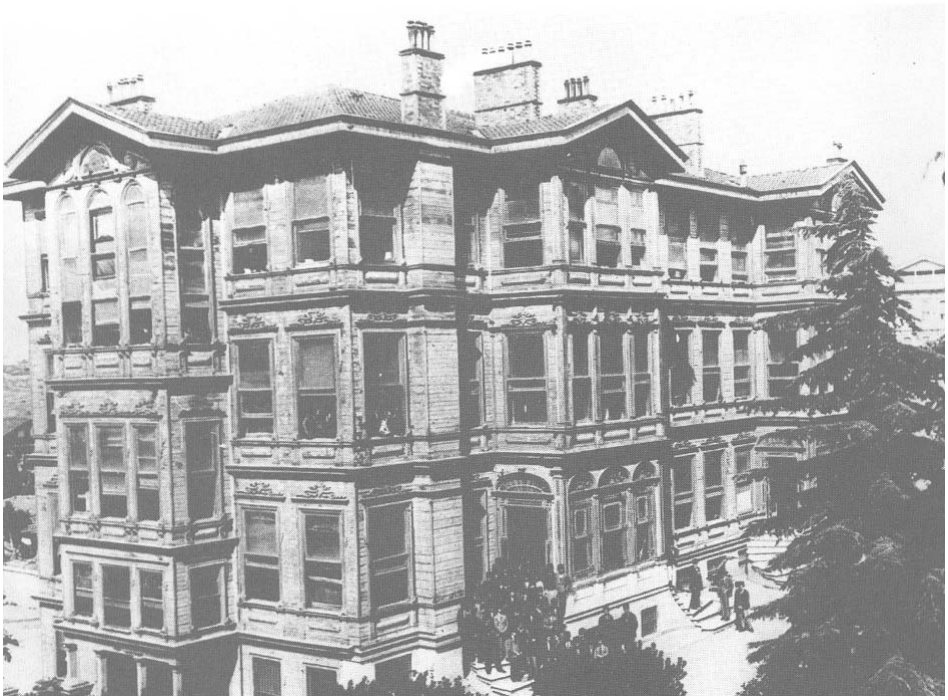
Şekil A.3.283. Eminönü Gümrük Binaları (Sakaoğlu and Akbayar, 2002, 286)

Şekil A.3.284. Eminönü'nde Gümrük ve Emtia Depoları (Gülersoy, 2002)

Şekil A.4.1. Osmanlı Dönemi'nde Sultanahmet civarındaki önemli konaklar (16-19.yy) (Eldem, 1986, 21)

Şekil A.4.2. Saraçhanebaşı Münir Paşa Konağı, 1935
(Altıner ve Budak, 1997, 55)

Şekil A.4.3. Şehzadebaşı'nda Reşid Paşa Konağı vaziyet planı
(BOA, Plan-Proje Kataloğu nr. 353; güncel yazılar: Gözde Çelik)

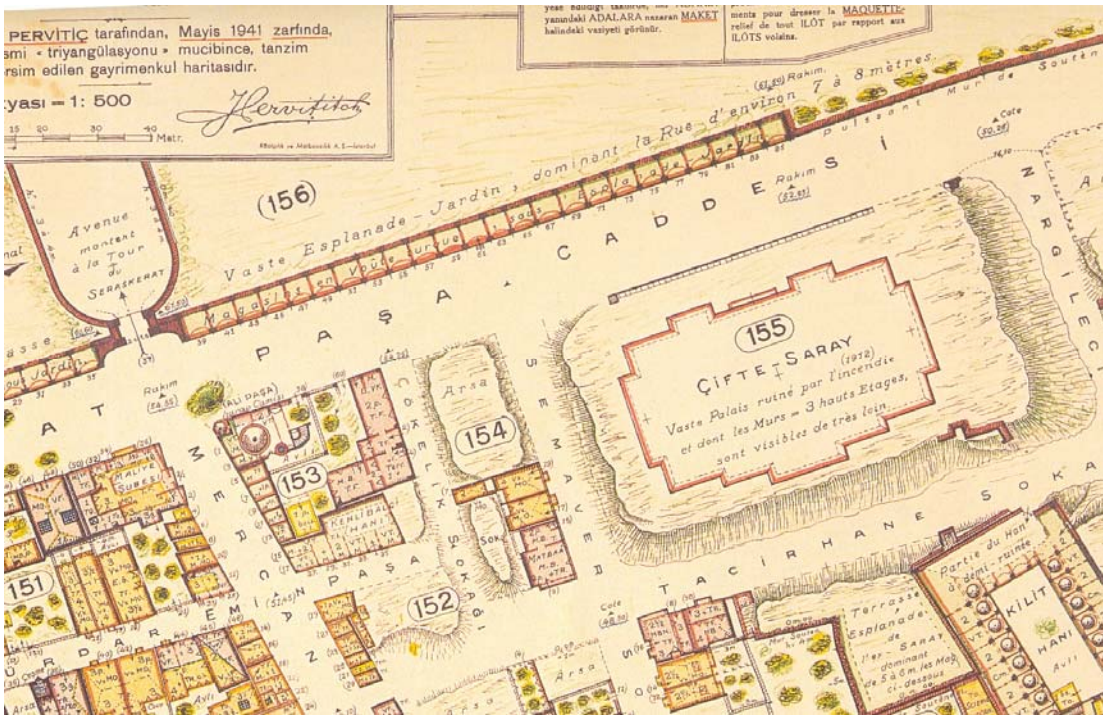
Şekil A.4.4. Salih Efendi Konağı cephe görünümü
(http://www.istanbulsaglik.gov.tr/w/tarihce/galeri.asp)

Şekil A.4.5. Salih Efendi Konağı taş konsol detayı
(http://www.istanbulsaglik.gov.tr/w/tarihce/galeri.asp)

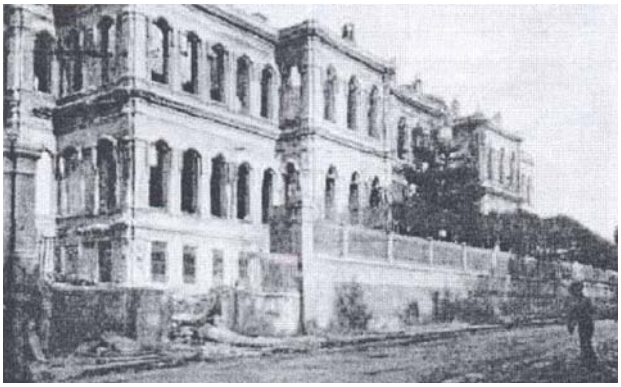
Şekil A.4.6. Salih Efendi Konağı mermer korint sütun başlığı detayı ve mermer şömine
(http://www.istanbulsaglik.gov.tr/w/tarihce/galeri.asp)

Şekil A.4.7. Âli Paşa Konağı vaziyet planı (Pervititch, 2001, 136, pafta 61)

Şekil A.4.8. İstanbul panoramasında Âli Paşa Konağı (sol önde)
(Sebah&Joaillier, 1889'dan Öztuncay, 2003)

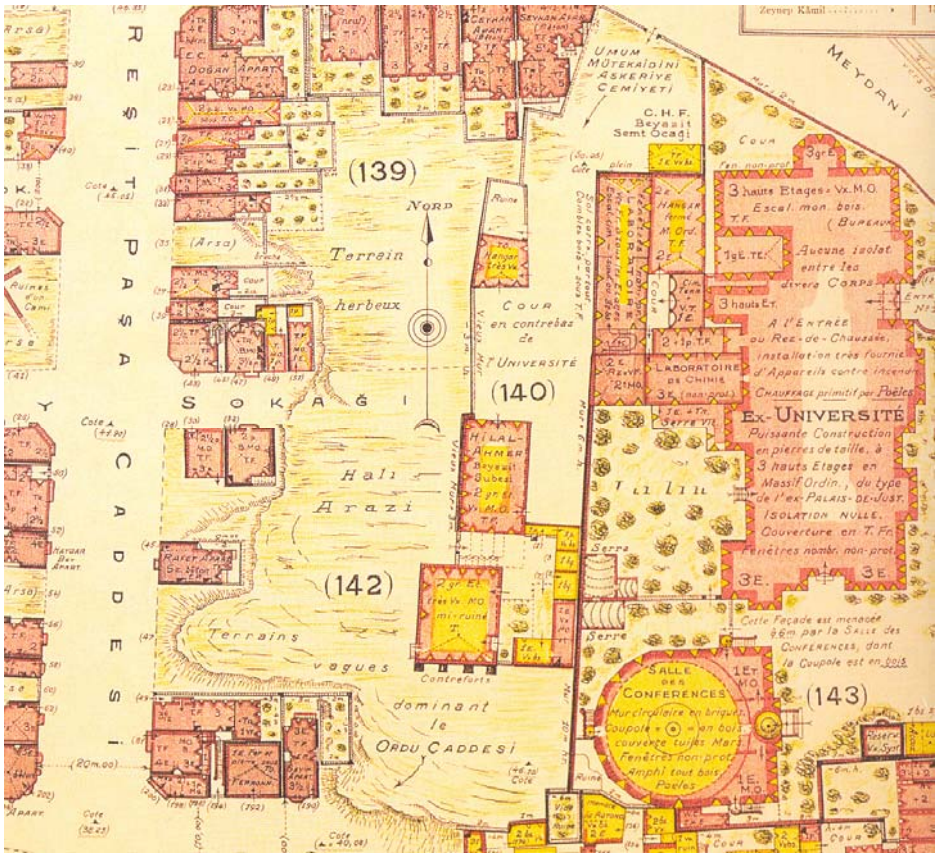
Şekil A.4.9. Âli Paşa Konağı seraskerlik cephesi (Eyice, 2002b, 16)

Şekil A.4.10. Âli Paşa Konağı genel görünüm
(Clement, 1895)

Şekil A.4.11. Âli Paşa Konağı, yangın sonrasında genel görünüm
(Sebah&Joaillier, A.A.E.F.A. Negatif No: R 26476)

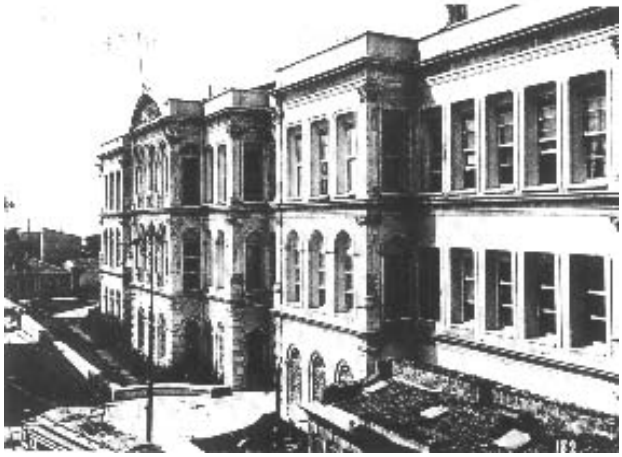
Şekil A.4.12. Zeyneb Hanım Konağı vaziyet planı
(Pervititch, 2001, 192, pafta 51)

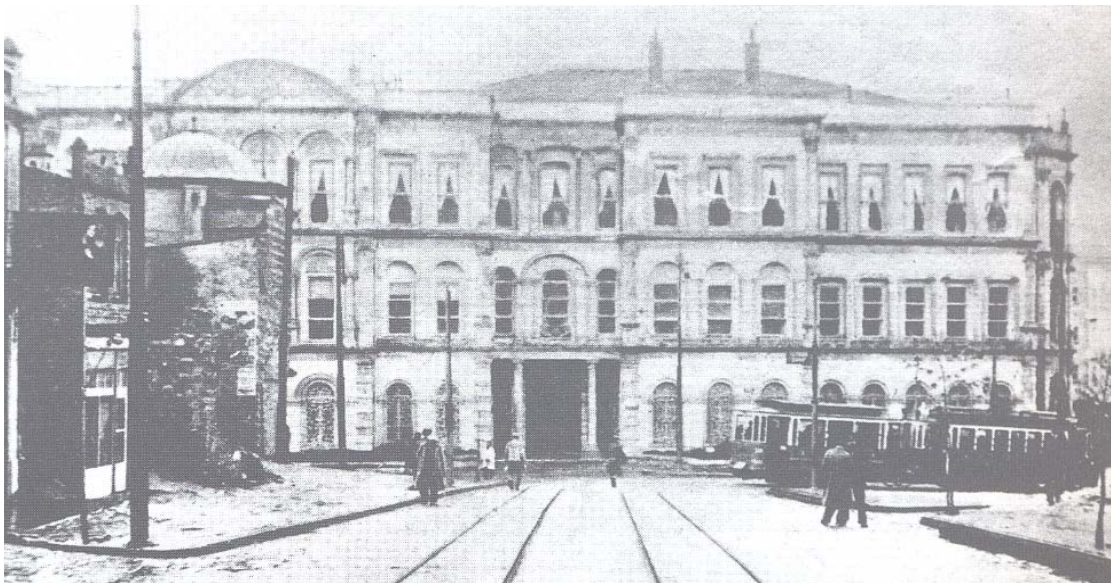
Şekil A.4.13. Zeyneb Hanım Konağı yangın sonrasında vaziyet planı
(Atatürk Kitaplığı, harita no 6261, 352.961 EMI)

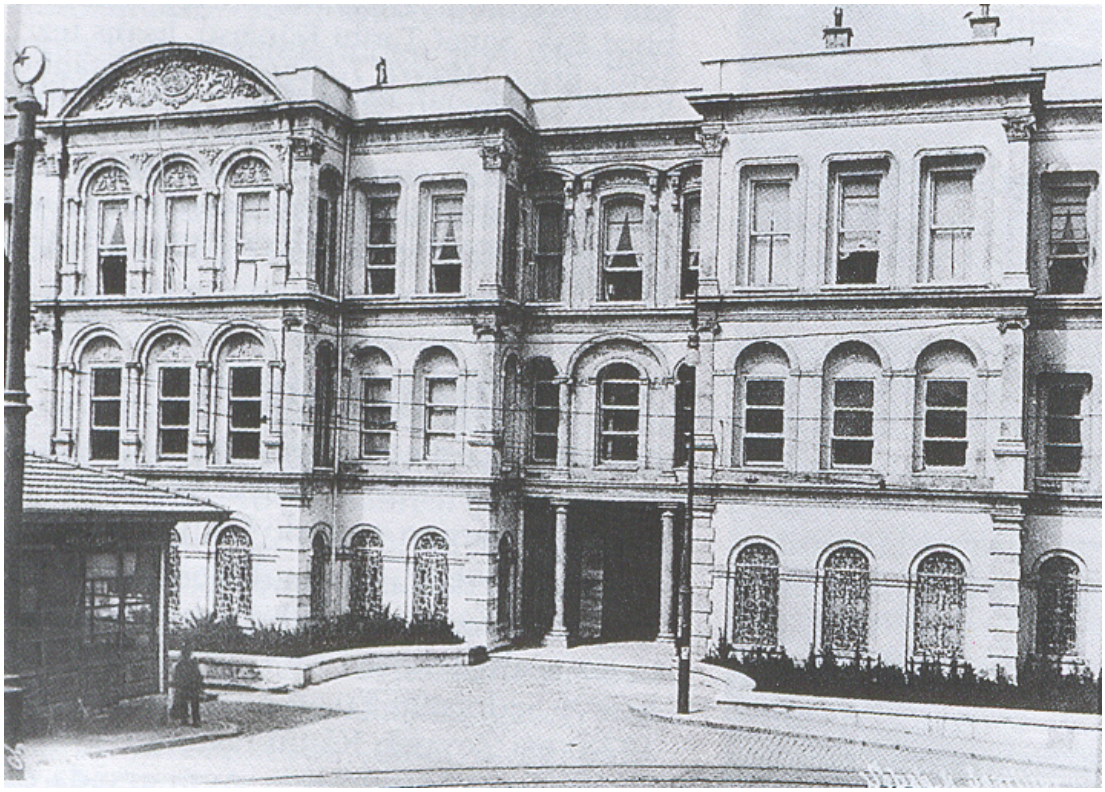
Şekil A.4.14. İstanbul panoramasında Zeyneb Hanım Konağı (Eldem, 1979, 180)

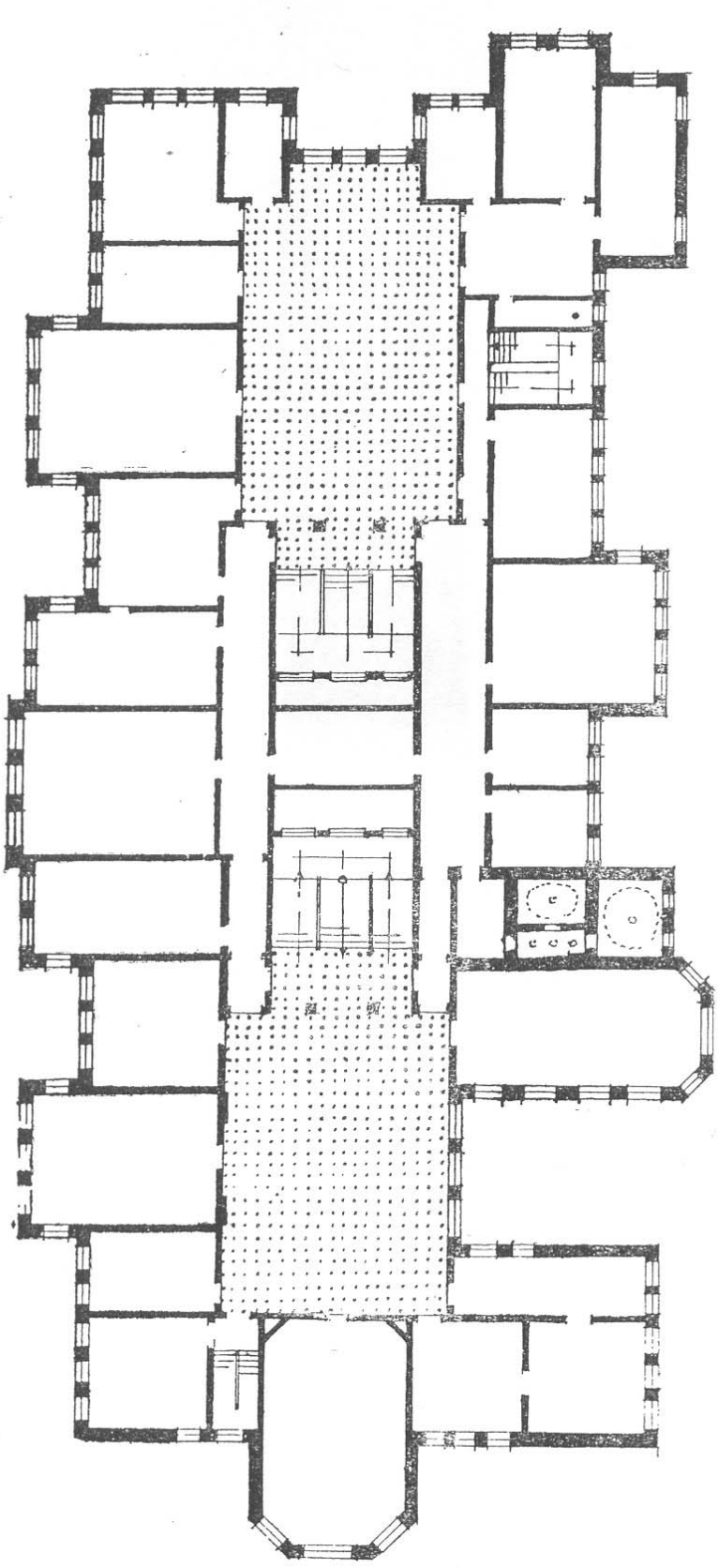
Şekil A.4.15. Zeyneb Hanım Konağı cepheden görünüm
(http://www.istanbul.edu.tr/tarihce.php)

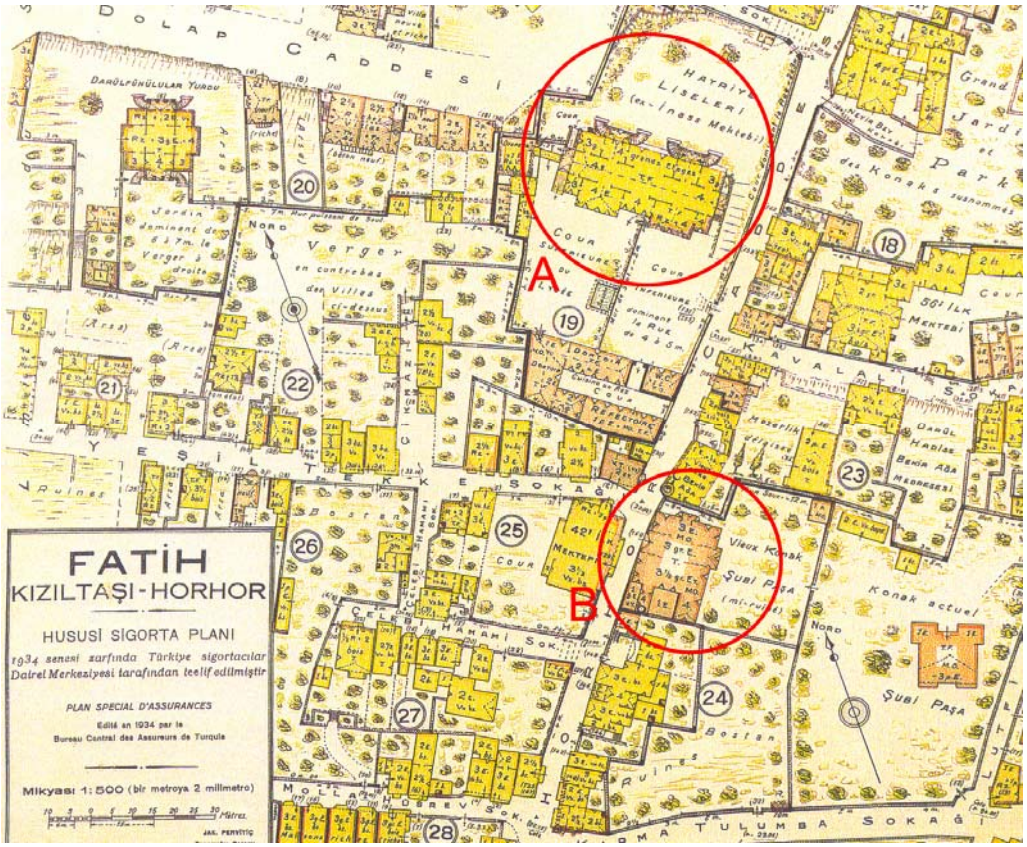
Şekil A.4.16. Zeyneb Hanım Konağı giriş cephesi
(Altıner ve Budak, 1997, 65)

Şekil A.4.17. Zeyneb Hanım Konağı giriş cephesinde bezeme
(Tanman, 1994c, 550)

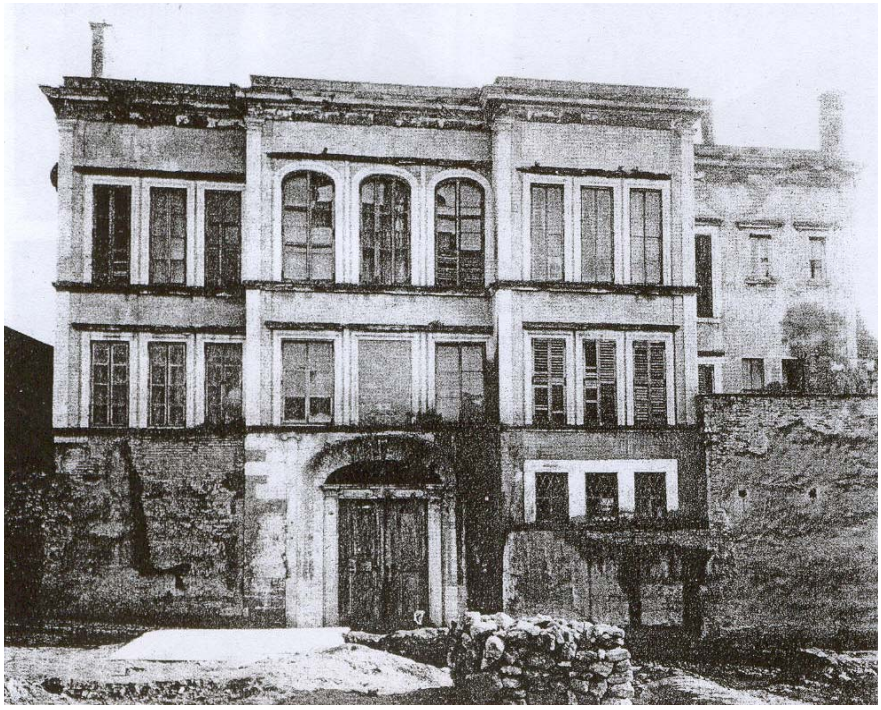
Şekil A.4.18. Zeyneb Hanım Konağı planı
(Eldem, 1954, 196)

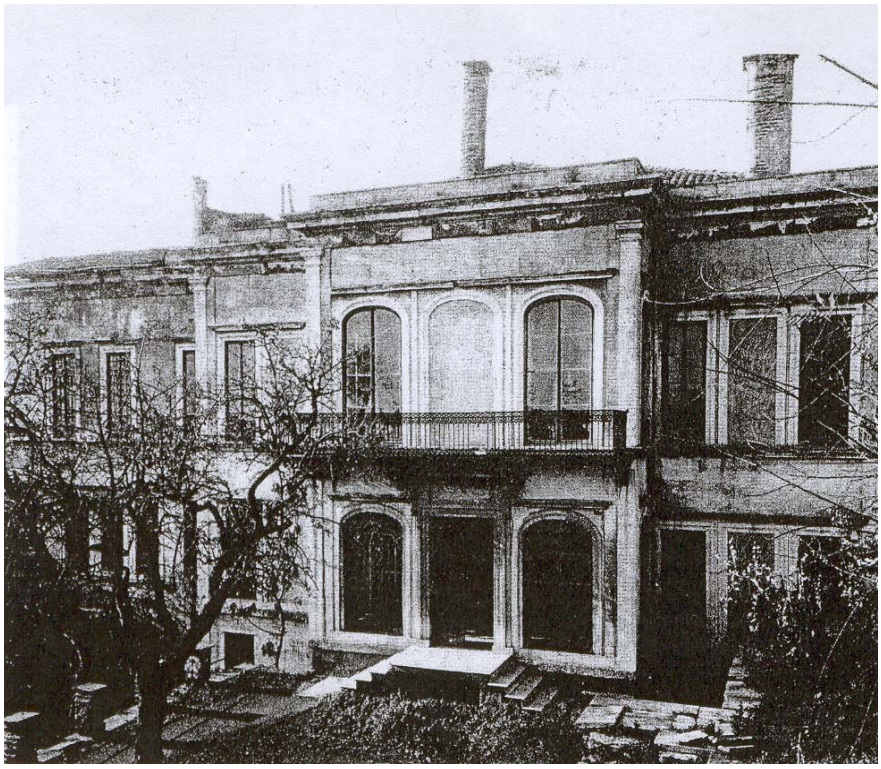
Şekil A.4.19. Münir Paşa Konağı (A) ve Subhi Paşa Konağı (B) vaziyet planları (Pervititch, 2001, 186, pafta 44)

Şekil A.4.20. Subhi Paşa Konağı ön cephe

Şekil A.4.21. Subhi Paşa Konağı Horhor Caddesi'nde ön cephe görünümü (Eldem, 1986, 266)

Şekil A.4.22. Subhi Paşa Konağı bahçeden arka cephe görünümü (Eldem, 1986, 266)

Şekil A.4.23. Subhi Paşa Konağı sokak cephesi

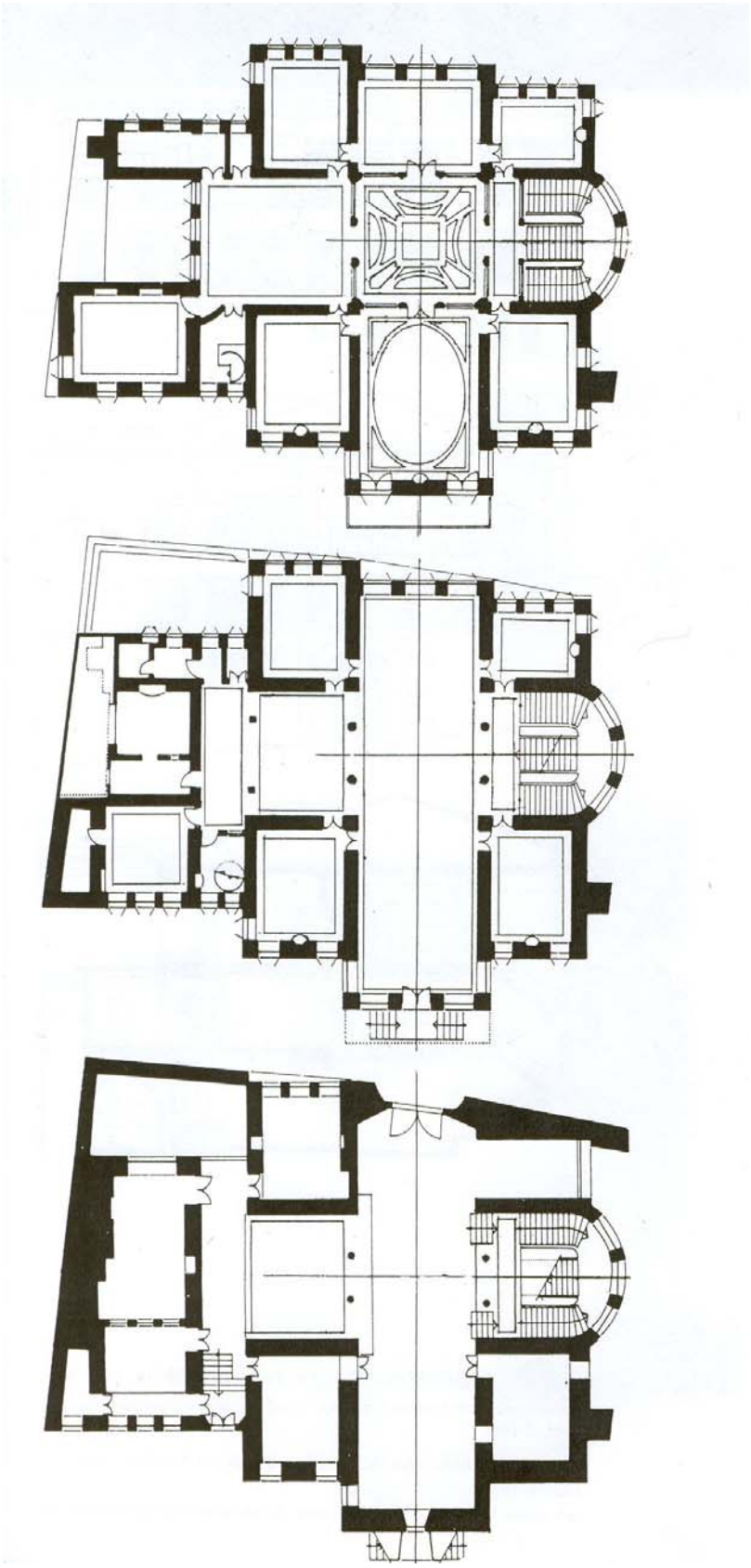
Şekil A.4.24. Subhi Paşa Konağı arka cepheden detay

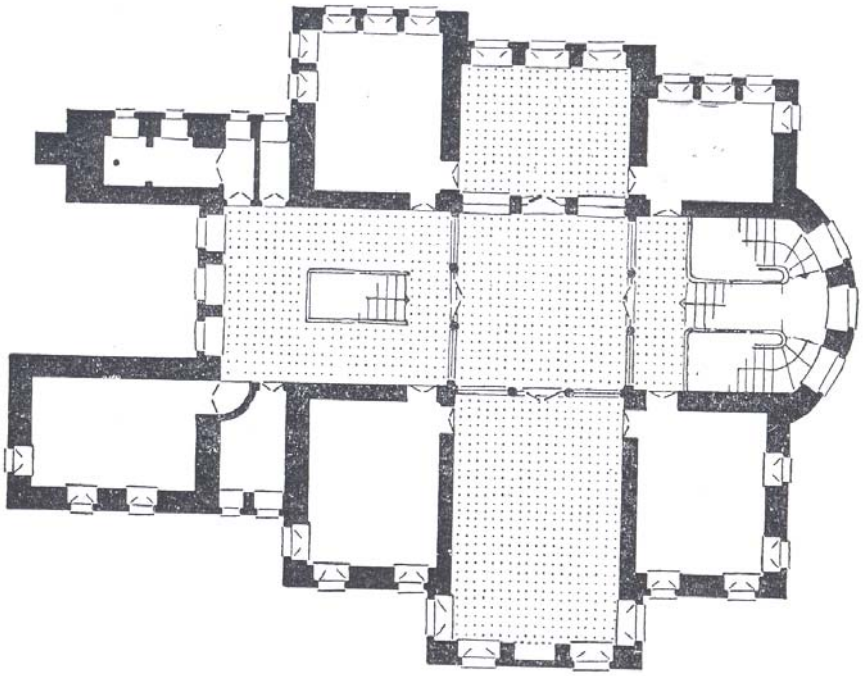
Şekil A.4.25. Subhi Paşa Konağı kuzey yan cephe

Şekil A.4.26. Subhi Paşa Konağı, arka cephe, ön cephe ve kesit
(Eldem, 1986, 265)

Şekil A.4.27. Subhi Paşa Konağı, zemin, birinci ve ikinci kat planları
(Eldem, 1986, 264)

Şekil A.4.28. Subhi Paşa Konağı plan (Eldem, 1954, 164)

Şekil A.4.29. Subhi Paşa Konağı üç kollu merdiven

Şekil A.4.30. Subhi Paşa Konağı merdiven evi penceresi

Şekil A.4.31. Subhi Paşa Konağı merdiven evi tavanı

Şekil A.4.32. Subhi Paşa Konağı orta sofaya çıkış

Şekil A.4.33. Subhi Paşa Konağı orta sofa kemerleri

Şekil A.4.34. Subhi Paşa Konağı kubbeli salon

Şekil A.4.35. Subhi Paşa Konağı okuma salonu

Şekil A.4.36. Subhi Paşa Konağı Tıp Tarihi Müzesi tavan dekoru

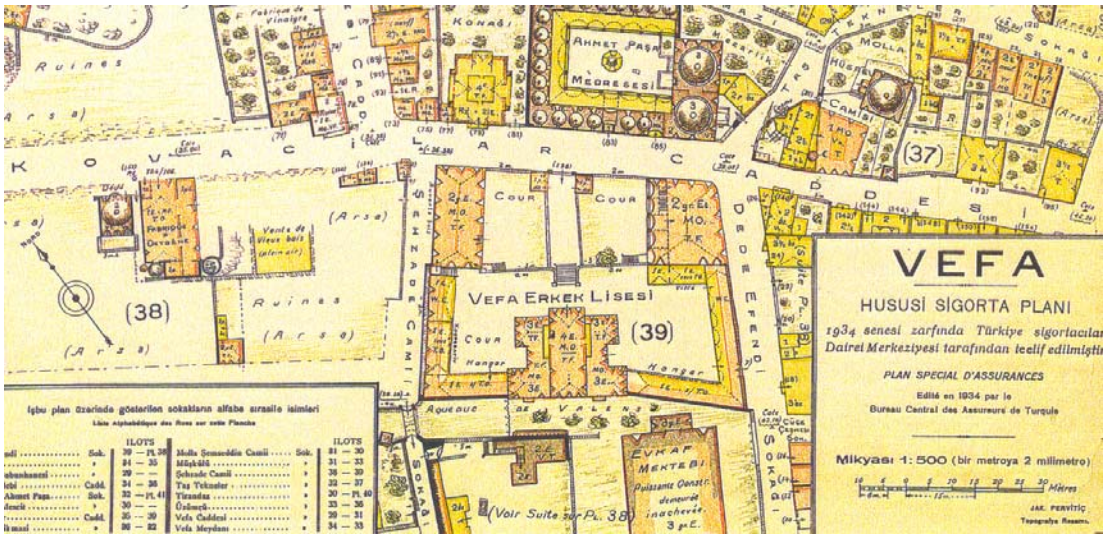
Şekil A.4.37. Subhi Paşa Konağı Tıp Tarihi Müzesi iç sofa

Şekil A.4.38. Subhi Paşa Konağı kubbeli salonda şömine

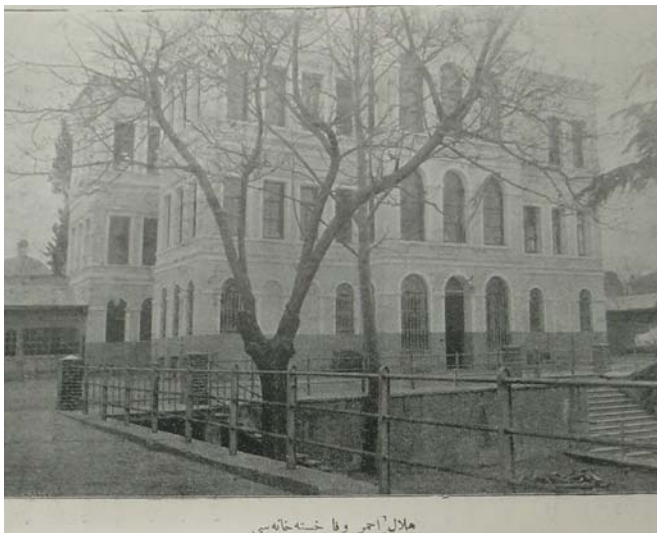
Şekil A.4.39. Subhi Paşa Konağı kubbeli salonda tavan bezemesi detayı

Şekil A.4.40. Mütercim Rüştü Paşa Konağı vaziyet planı
(Pervititch, 2001, 185, pafta 42)

Şekil A.4.41. Vefa Lisesi kompleksi içinde Mütercim Rüştü Paşa Konağı
(http://tr.wikipedia.org/wiki/Vefa_Lisesi)

Şekil A.4.42. Hilâl-i Ahmer Vefa Hastahanesi olarak kullanılan Mütercim Rüştü Paşa Konağı (Osmanlı Hilal-i Ahmer Sâlnâmesi, 1329-1331, 130)

Şekil A.4.43. Hilâl-i Ahmer Vefa Hastahanesi olarak kullanılan Mütercim Rüştü Paşa Konağı'nda bir koğuş (Osmanlı Hilal-i Ahmer Sâlnâmesi, 1329-1331, 139)

Şekil A.4.44. Hilâl-i Ahmer Vefa Hastahanesi olarak kullanılan Mütercim Rüştü Paşa Konağı'nda ameliyathane (Osmanlı Hilal-i Ahmer Sâlnâmesi, 1329-1331, 142)

Şekil A.4.45. Mütercim Rüştü Paşa Konağı genel görünüm (2006)

Şekil A.4.46. Mütercim Rüştü Paşa Konağı sağ yan cephe (2006)

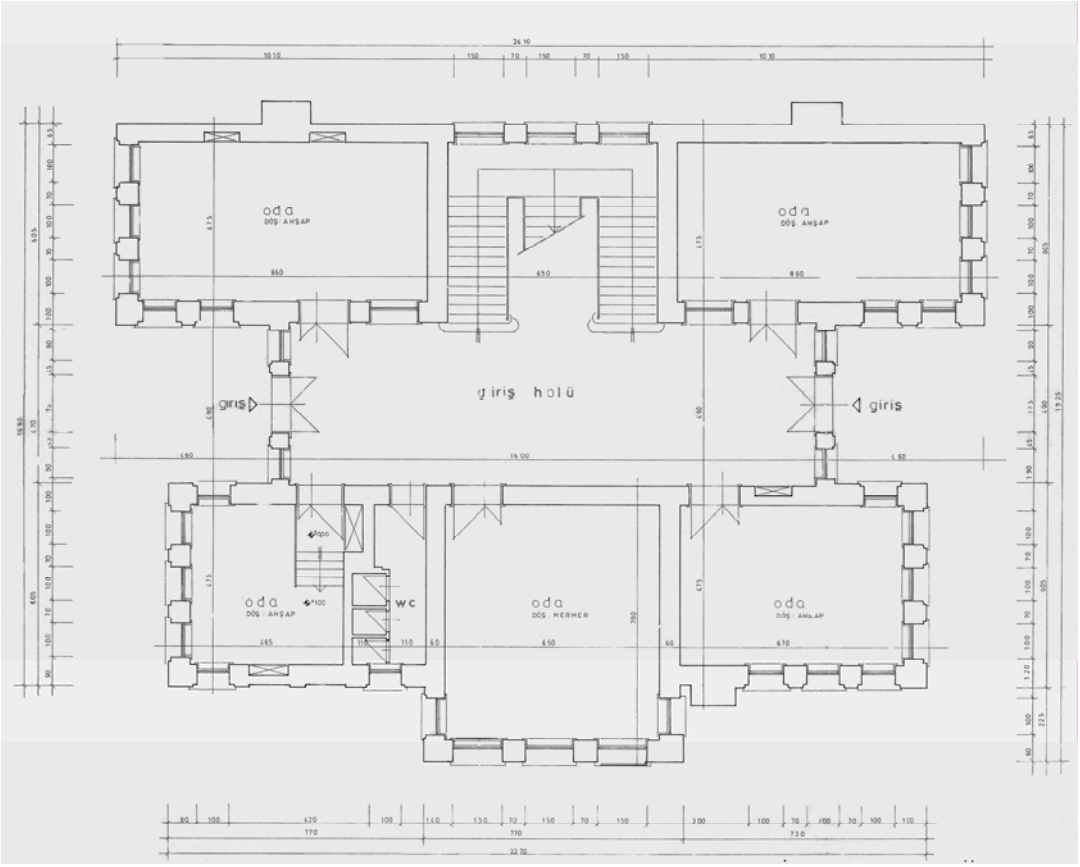
Şekil A.4.47. Mütercim Rüştü Paşa Konağı arka cephe (2006)

Şekil A.4.48. Mütercim Rüştü Paşa Konağı sol yan cephe ve ön cephe (2006)

Şekil A.4.49. Mütercim Rüştü Paşa Konağı, sağ yan cephe ve zemin kat planı (Anıtlar Kurulu Arşivi)

Şekil A.4.50. Mütercim Rüştü Paşa Konağı, merdivenden geçen kesit (Anıtlar Kurulu arşivi)

Şekil A.4.51. Mütercim Rüştü Paşa Konağı iç mekan, merdiven görünümleri

Şekil A.4.52. Bâbıâli Caddesi ve Rauf Paşa Konağı 19. yüzyıl (D.B.İ.A., cilt 1, 525)

Şekil A.4.53. Rauf Paşa Konağı eski hali (II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri'nden, Abdullah Frères, 1880-1893, http://lcweb2.loc.gov/pp/ahiiquery.html)

Şekil A.4.54. Rauf Paşa Konağı genel görünüm (2004)

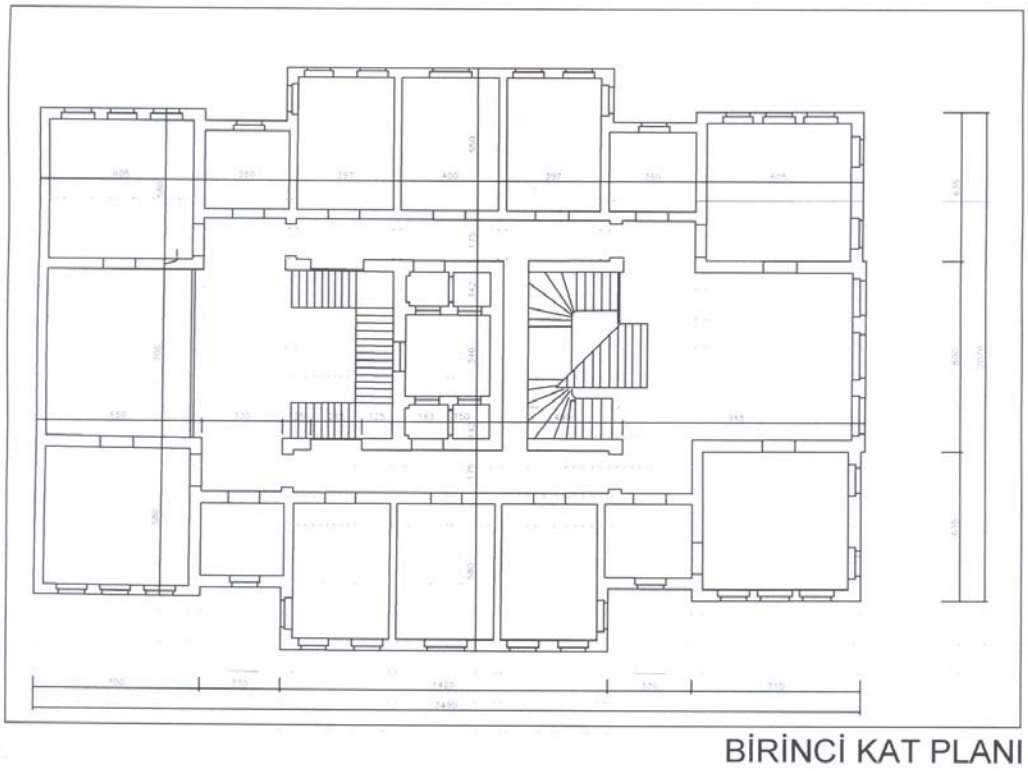
Şekil A.4.55. Rauf Paşa Konağı yan cephede sonradan eklenen kat (2004)

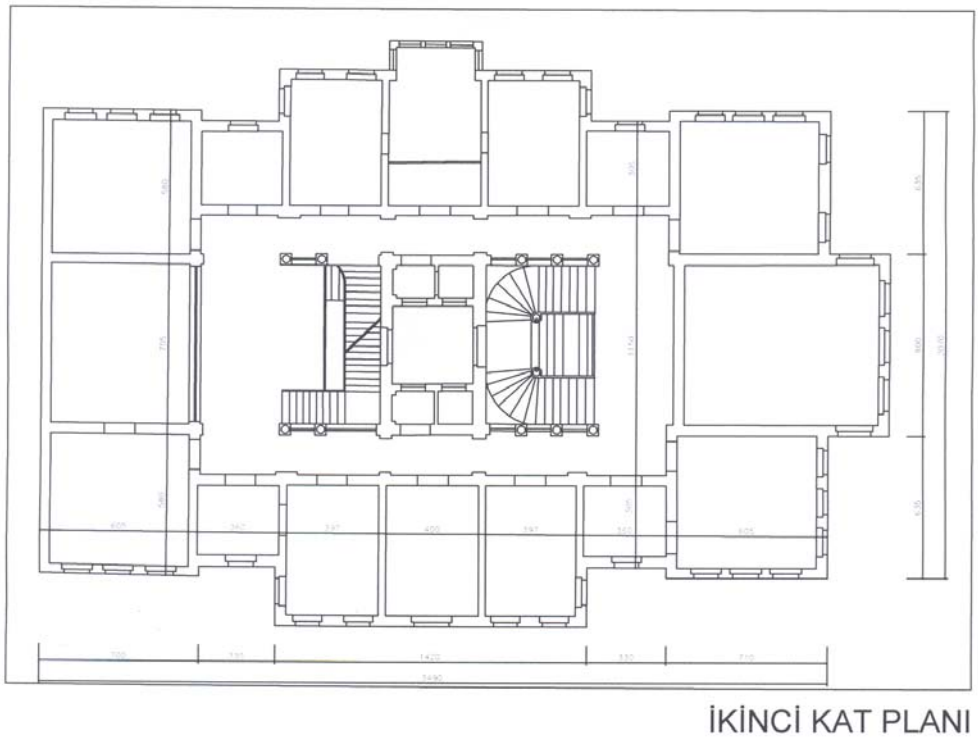
Şekil A.4.56. Rauf Paşa Konağı yan cephede konsol detayı (2004)

Şekil A.4.57. Rauf Paşa Konağı giriş cephesi, yan cephe ve orijinal kesit (Anıtlar Kurulu)

Şekil A.4.58. Rauf Paşa Konağı birinci kat planı
(Anıtlar Kurulu Projesi'nden tekrar çizen: Evrim Gülveren)

Şekil A.4.59. Rauf Paşa Konağı ikinci kat planı
(Anıtlar Kurulu Projesi'nden tekrar çizen: Evrim Gülveren)

Şekil A.4.60. Rauf Paşa Konağı selamlık bölümü merdiven başlangıcı

Şekil A.4.61. Rauf Paşa Konağı orijinal merdiven

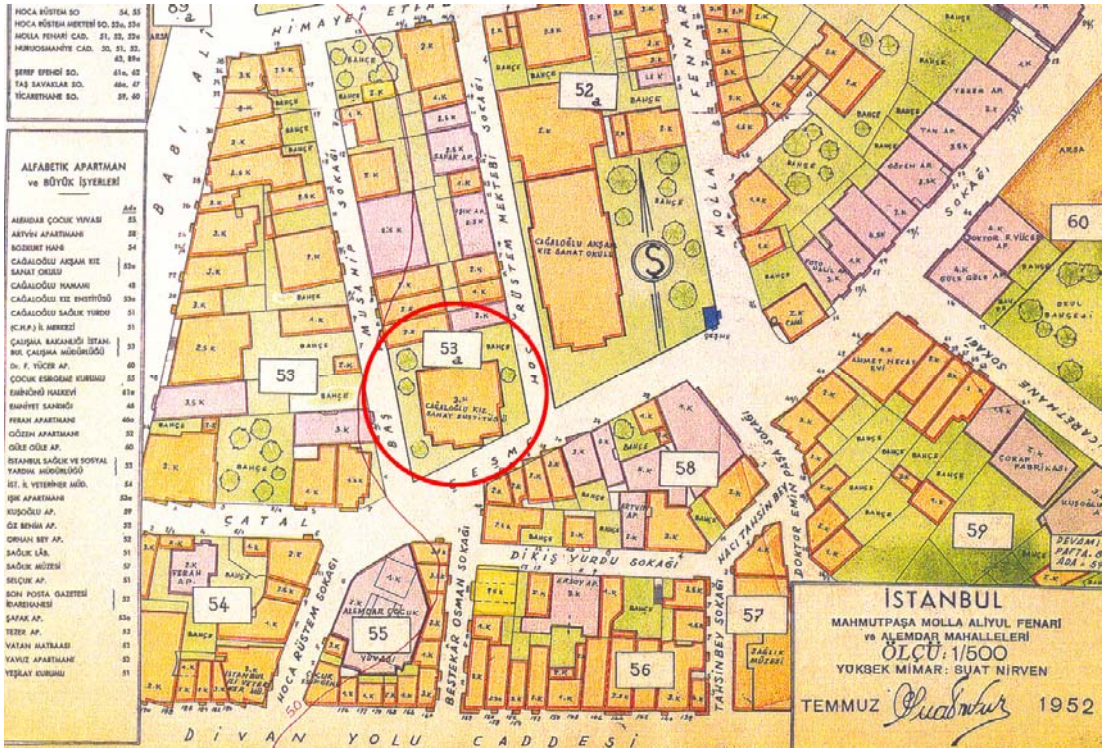
Şekil A.4.62. Rauf Paşa Konağı orijinal merdiven ve çevresinde sütunlar

Şekil A.4.63. Rauf Paşa Konağı harem dairesinde değişimden geriye kalan sütunlar ve tavan dekoru

Şekil A.4.64. Rauf Paşa Konağı harem dairesinde yeni merdiven düzeni

Şekil A.4.65. 1952 tarihli Suat Nirven haritasında Bülbül Tevfik Paşa Konağı vaziyet planı (Pervititch, 2001, 304, pafta 63, 81, 82)

Şekil A.4.66. Bülbül Tevfik Paşa Konağı genel görünüm (2006)

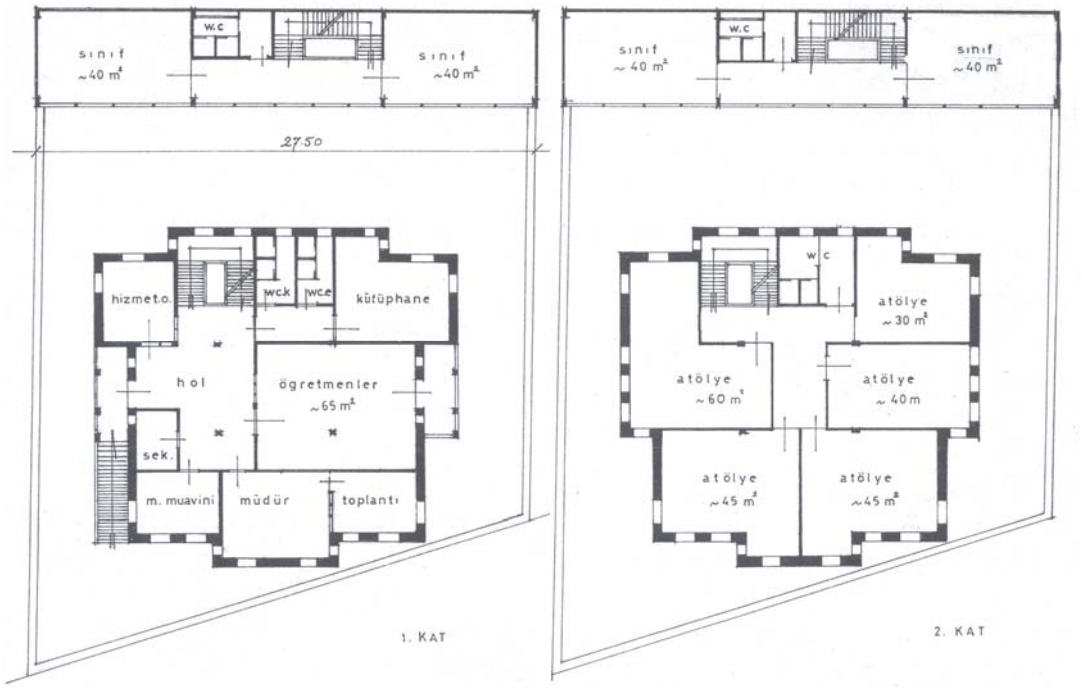
Şekil A.4.67. Bülbül Tevfik Paşa Konağı sağ yan cepheden görünümler (2006)

Şekil A.4.68. Bülbül Tevfik Paşa Konağı, sol yan, ön ve arka cephe görünümleri,1980 (Anıtlar Kurulu Arşivi)

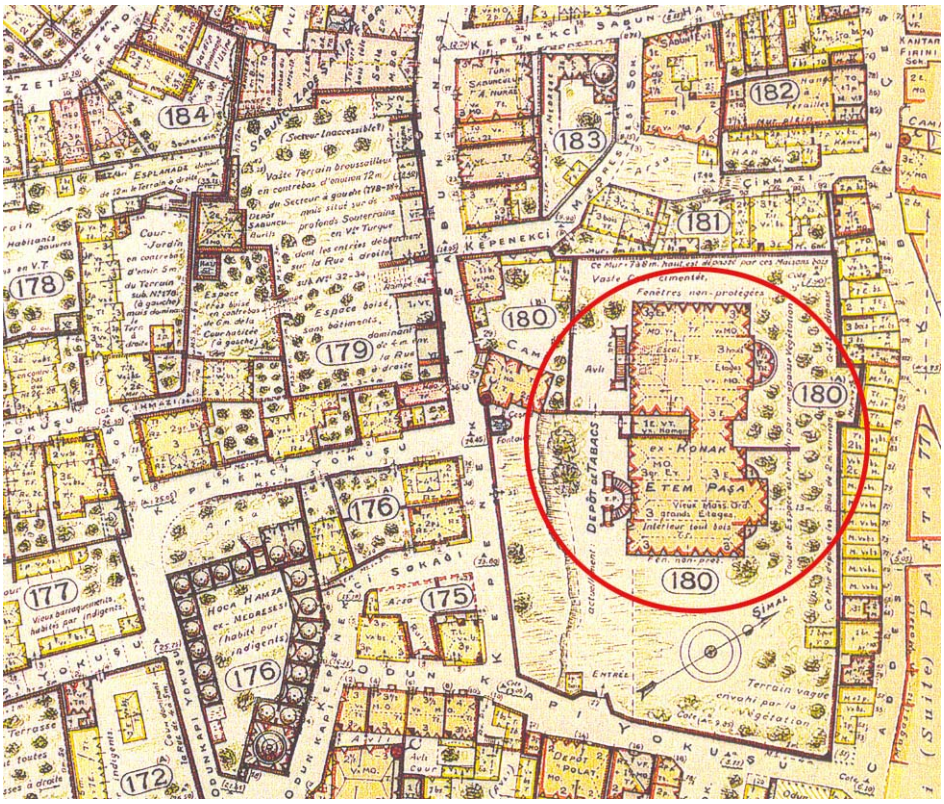
Şekil A.4.69. Bülbül Tevfik Paşa Konağı sokaktan görünüm (1976) (Anıtlar Kurulu Arşivi)

Şekil A.4.70. Bülbül Tevfik Paşa Konağı, restorasyon projesi, birinci ve ikinci kat planları (Anıtlar Kurulu Arşivi)

Şekil A.4.71. Bülbül Tevfik Paşa Konağı, restorasyon projesi, ön cephe ve sol yan cephe (Anıtlar Kurulu Arşivi)

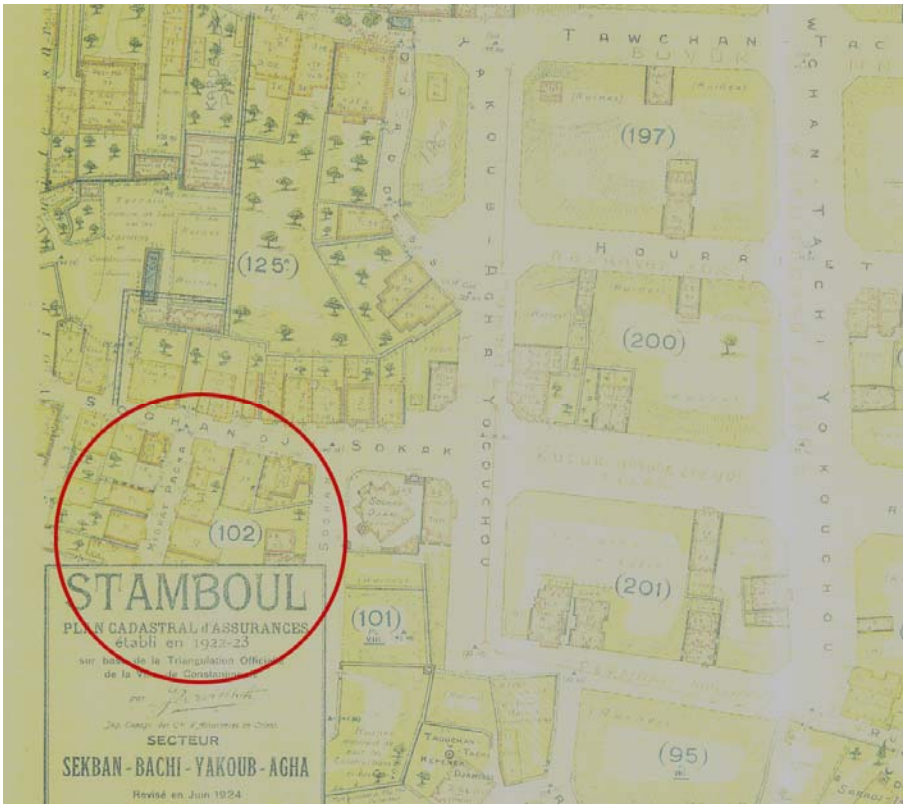
Şekil A.4.72. 1941 tarihli Pervititich haritasında Edhem Paşa Konağı vaziyet planı (Pervititch, 2001, 141, pafta 69)

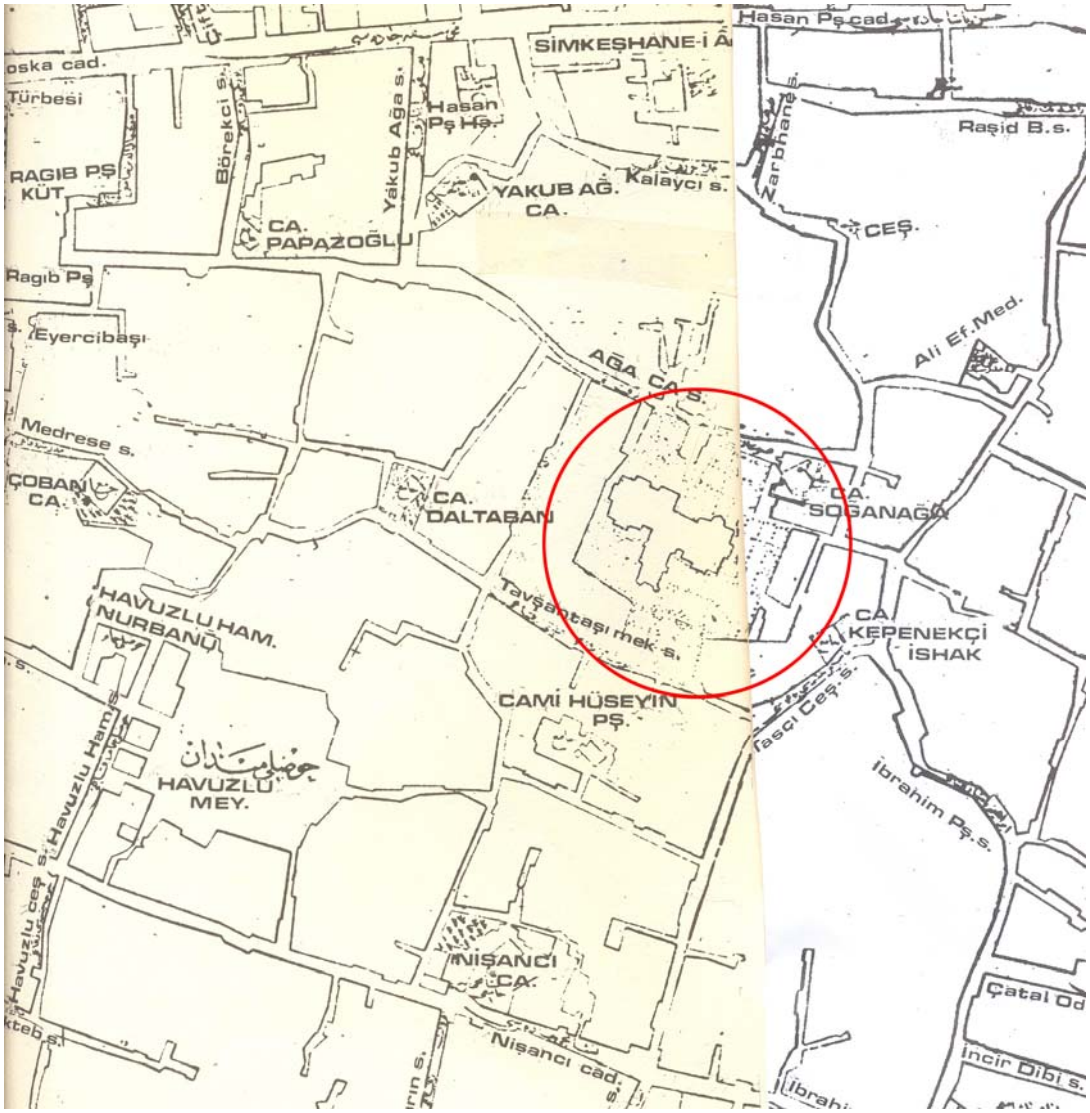
Şekil A.4.73. Edhem Paşa Konağı genel görünüm (Tarık Tüten Arşivi)

Şekil A.4.74. Edhem Paşa Konağı denizden görünüm
(P. Lorando Albümü'nden, Eldem, 1979, 64-65)

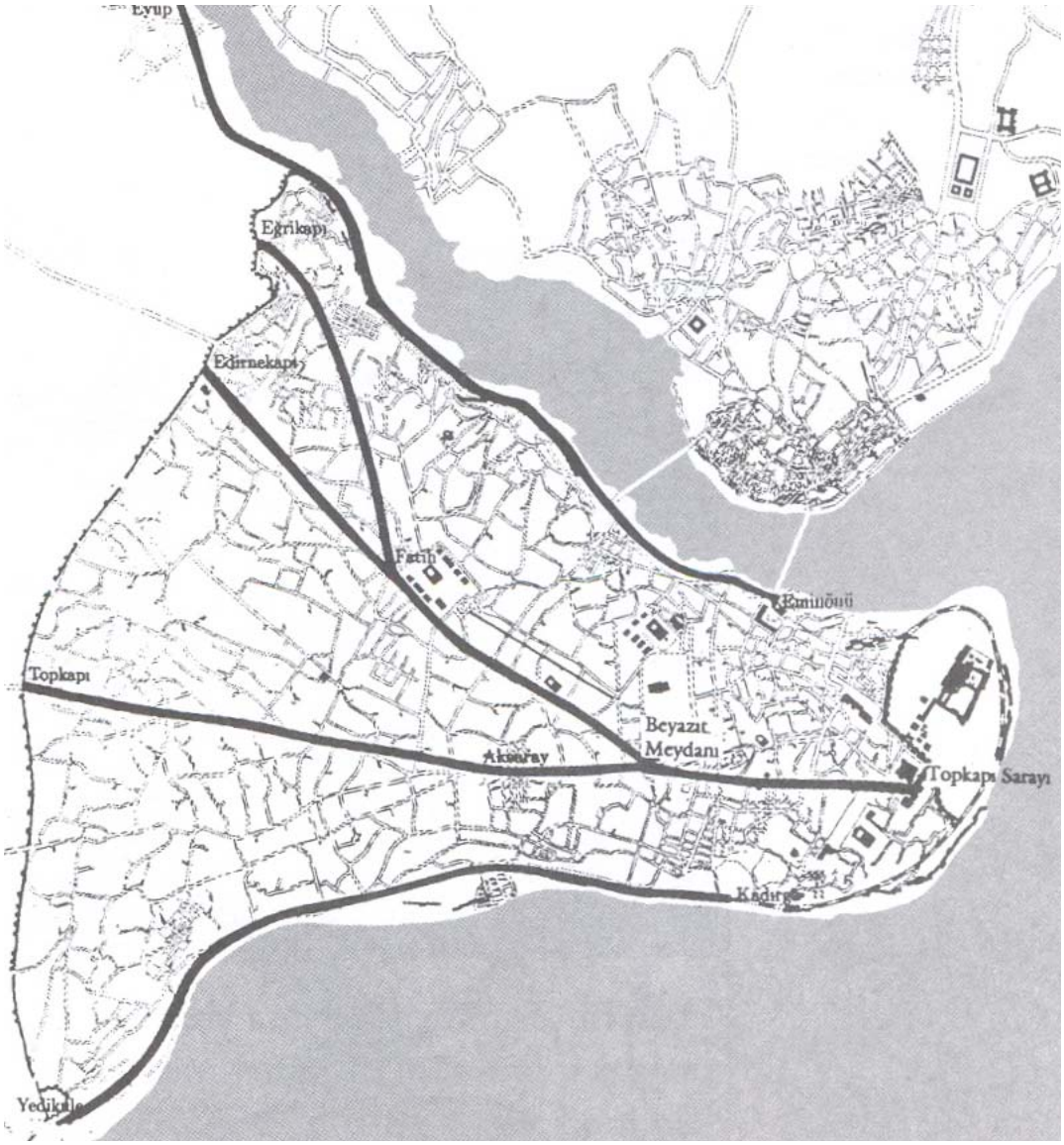
Şekil A.4.75. Midhat Paşa Konağı'nın eskiden bulunduğu alan
(Pervititch, 2001, 74, pafta 17)

Şekil A.4.76. Midhat Paşa Konağı vaziyet planı
(Ayverdi Haritası B3 ve C3 no'lu paftalar)

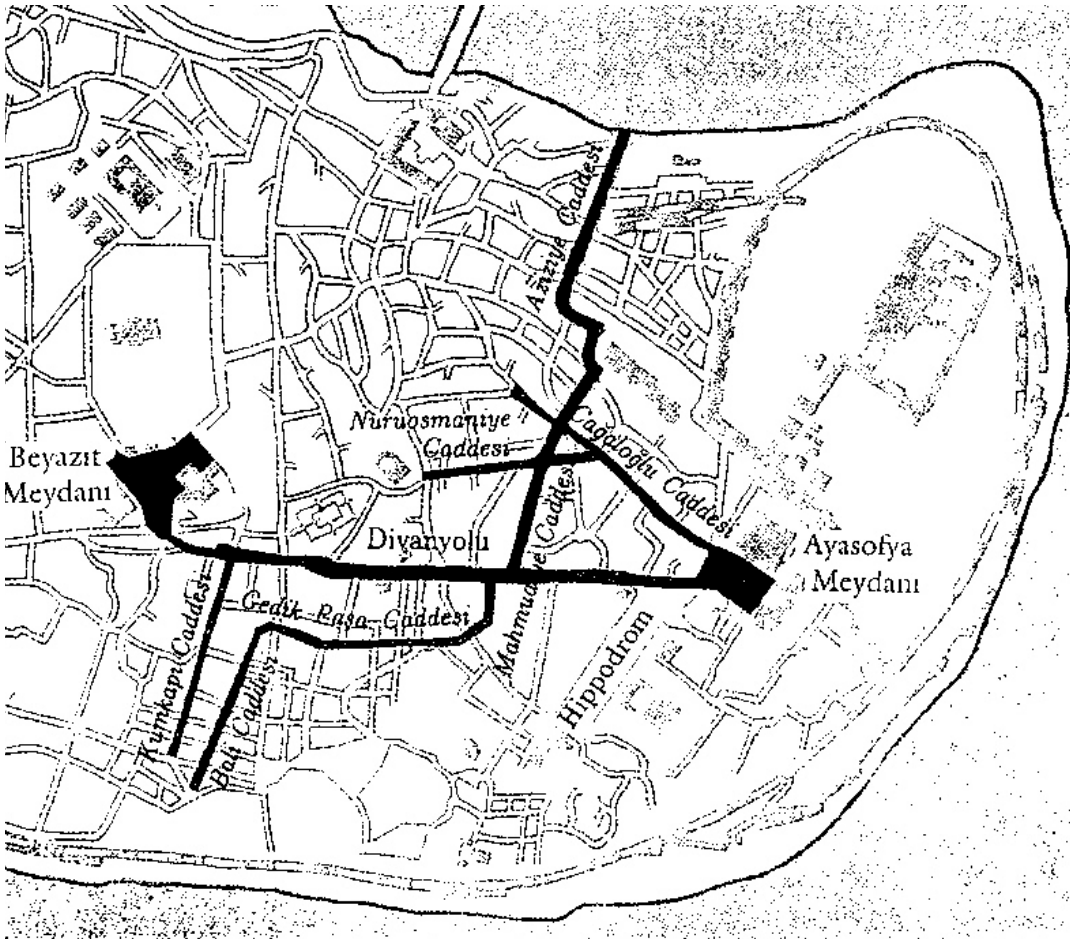
Şekil A.4.77. Midhat Paşa Konağı genel görünüm (Şehsuvaroğlu, 1951c)

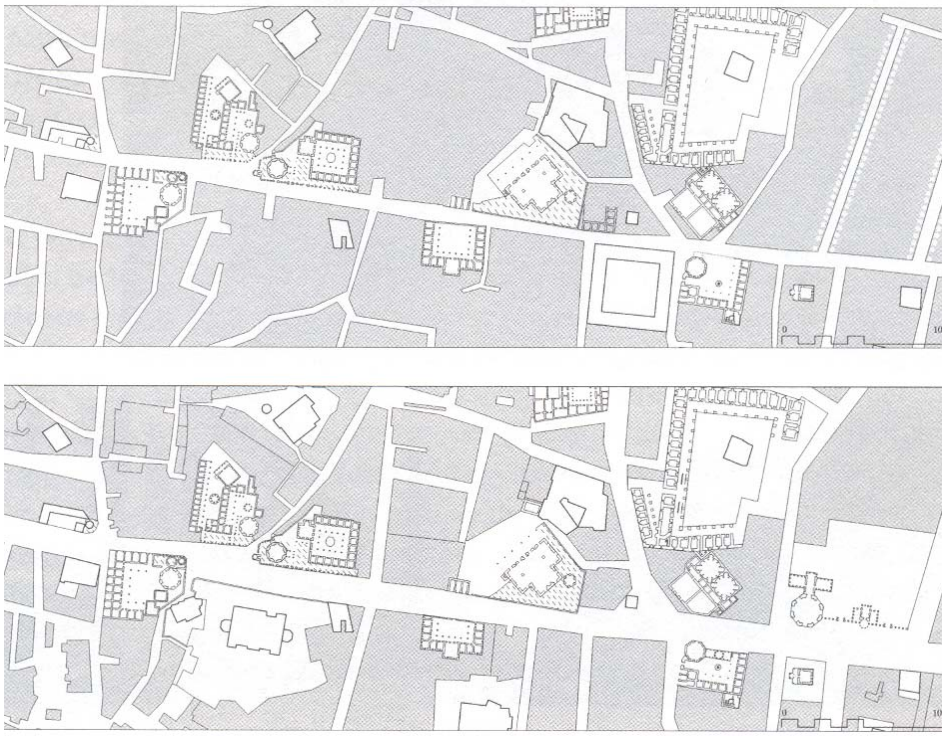
Şekil A.5.1. Moltke planı (Çelik, 1998, 84)

Şekil A.5.2. Dar-üs Sultani haritasında Eski Saray'dan Ayasofya'ya kadar Divan ekseni, 1848 (Cerasi, 2006, 29)

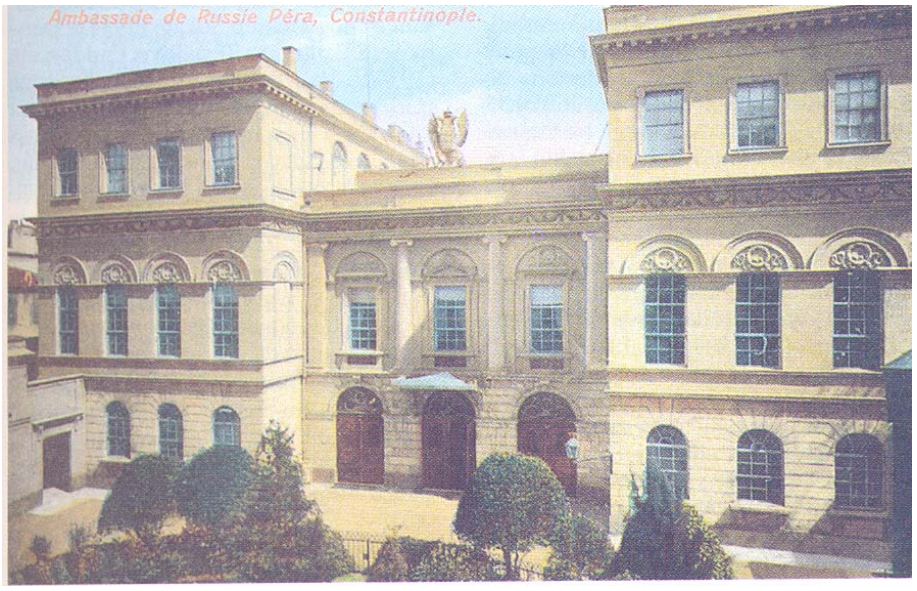
Şekil A.5.3. 1865 Hocapaşa yangınından sonra düzenlenen ana caddeler (Çelik, 1998, 48)

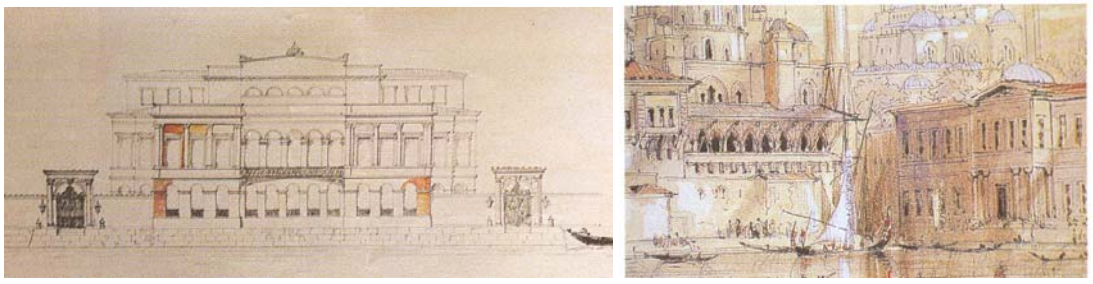
Şekil A.5.4. Divanyolu'nun sokak genişletme amacıyla yapılan yıkımlardan önceki (1848 civarı) ve sonraki hali (1880 civarı) (Cerasi, 2006, 147)

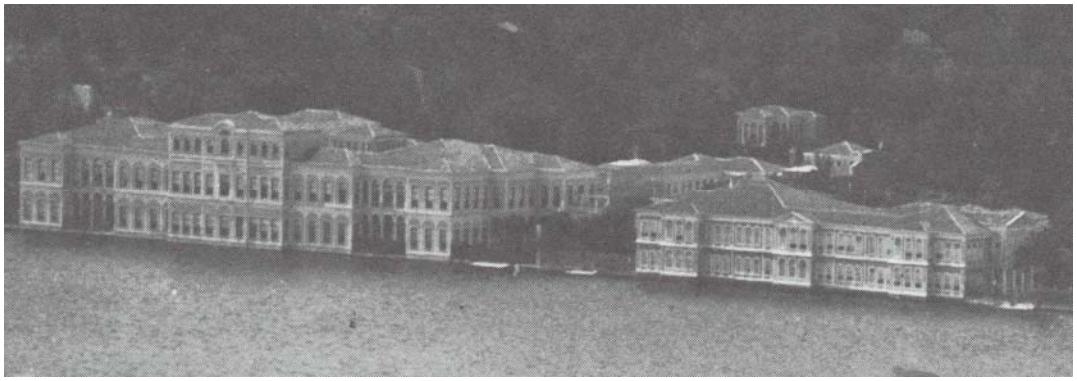
Şekil A.5.5. İstanbul kent planı 1789-1878 (Kuban, 2000, 347)

Şekil A.5.6. Rus Elçilik Binası genel görünüm (Can, 1994i, 369)

Şekil A.5.7. Fossati, Reşid Paşa Sahilsarayı eskizi ve Eminönü Limon İskelesi Karakolu (Bellinzona Cantonale Arşivi'nden Can, 1994e, 327)

Şekil A.5.8. Bebek, Zeyneb Hanım ve Âli Paşa Sahilhaneleri (Eldem, 1993, 139)

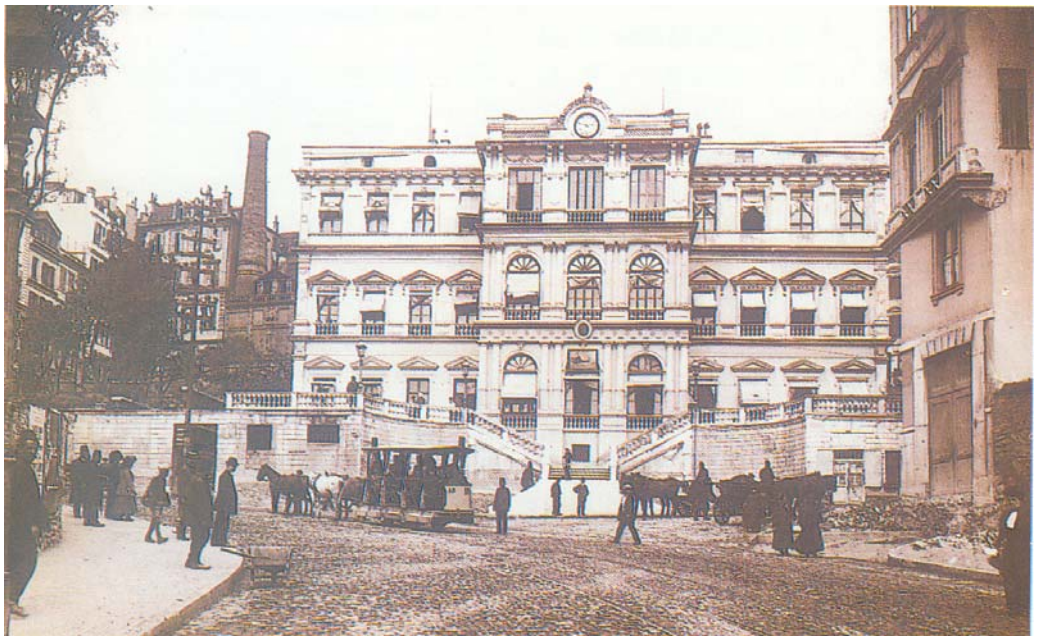
Şekil A.5.9. Ortaköy Camii, 19. yüzyıl görünümü
(Sébah-Joaillier, A.A.E.F.A. Negatif No: 28178)

Şekil A.5.10. Cağaloğlu, Darülmaarif ve Reşit Paşa İlkokulu (Yayım, 1998)

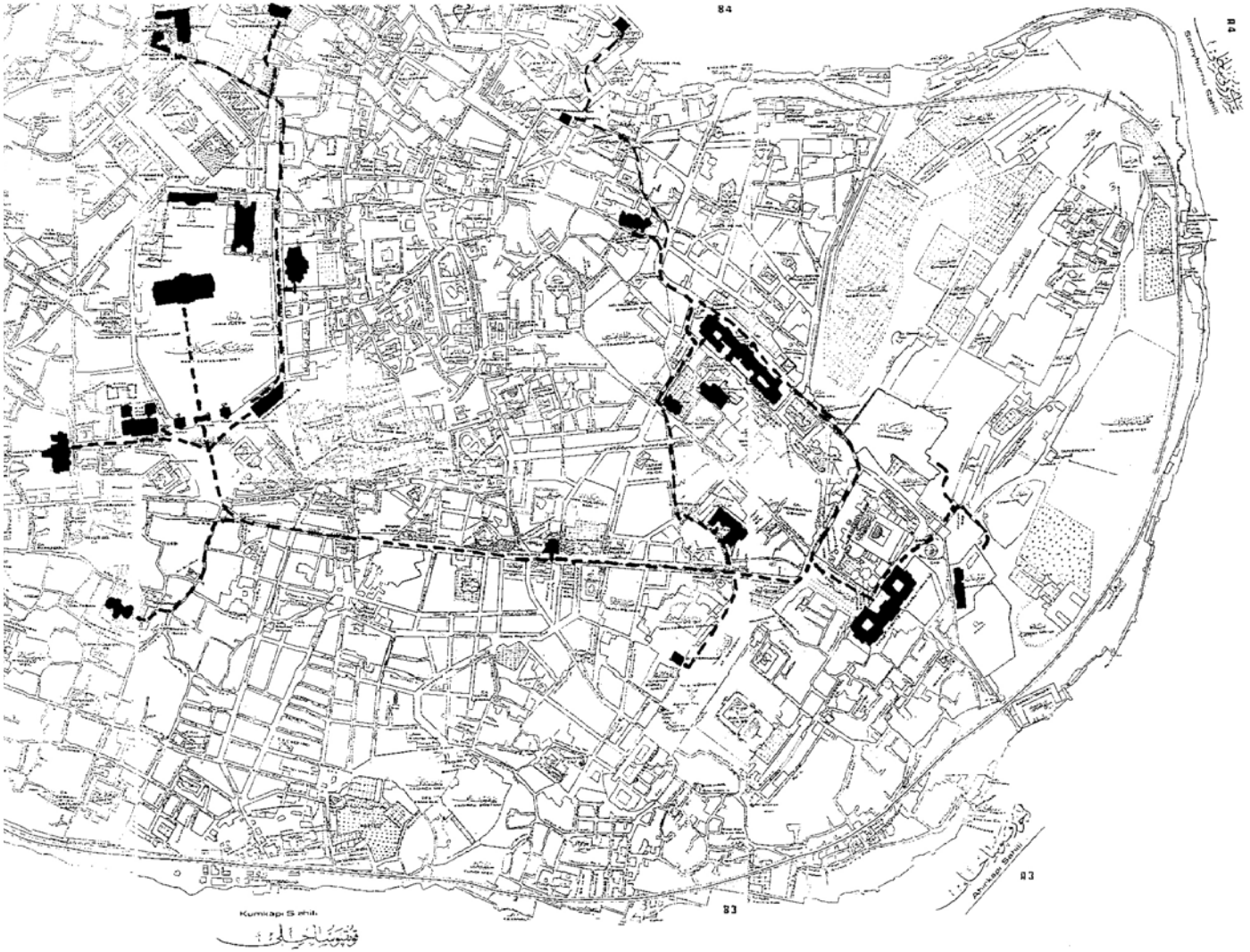
Şekil A.5.11. Cağaloğlu Lisan mektebi genel görünüm (2007)

Şekil A.5.12. Beyoğlu, Altıncı Daire-i Belediye, 19. yüzyıl görünümü (Sakaoğlu ve Akbayar, 2001)

Şekil A.5.13. İran Elçilik Binası genel görünüm (2007)

Şekil A.5.14. 1876 başlarında Tarihi Yarımada'da idari yapı ve konakların birbirlerine göre konumları ve bağlantı yolları (Ayverdi Haritası üzerine işlenmiştir)

Şekil A.5.15. Süleymaniye görünümünde Bâb-ı Meşihat (Atasoy, 2007)

Şekil A.5.16. Tarihi Yarımada panoramasında Bâb-ı Seraskeri, 20. yüzyıl başı (Sébah&Joaillier, A.A.E.F.A. Negatif No: 10134+R)

Şekil A.5.17. Beyazıt-Süleymaniye bölgesinden hava fotoğrafı (İ.B.B. Harita Müdürlüğü)

Şekil A.5.18. Pera'dan Süleymaniye görünümü (Kartpostal)

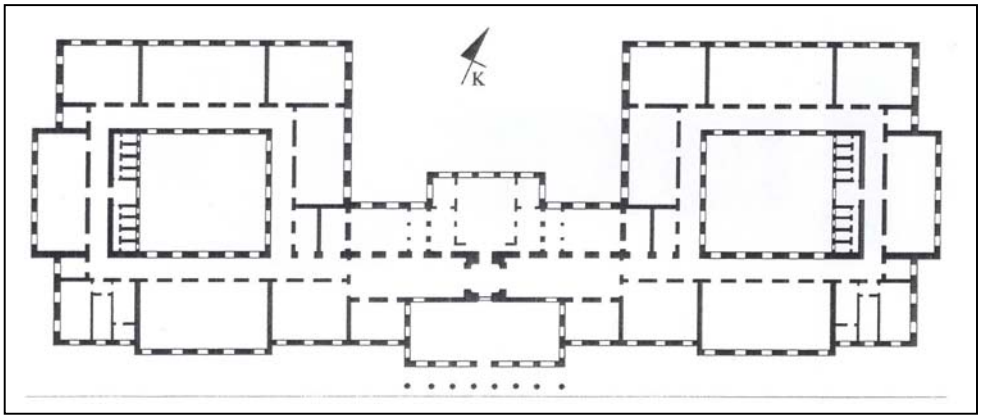
Şekil A.5.19. Beyazıt-Fuad Paşa Konağı, 1950 civarı (Kültür A.Ş. Arşivi)

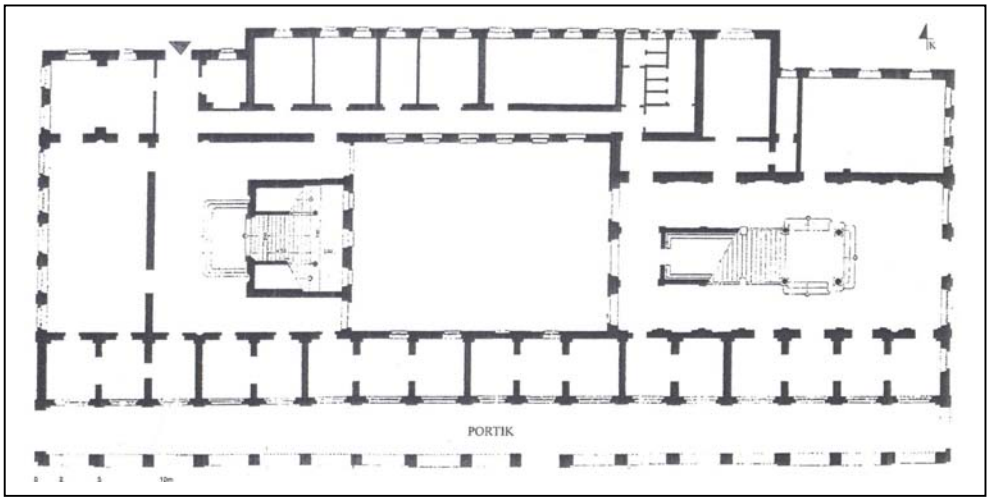
Şekil A.5.20. Marmara Denizi'nden Sultanahmet'e bakış (Başgelen, 2006,7)

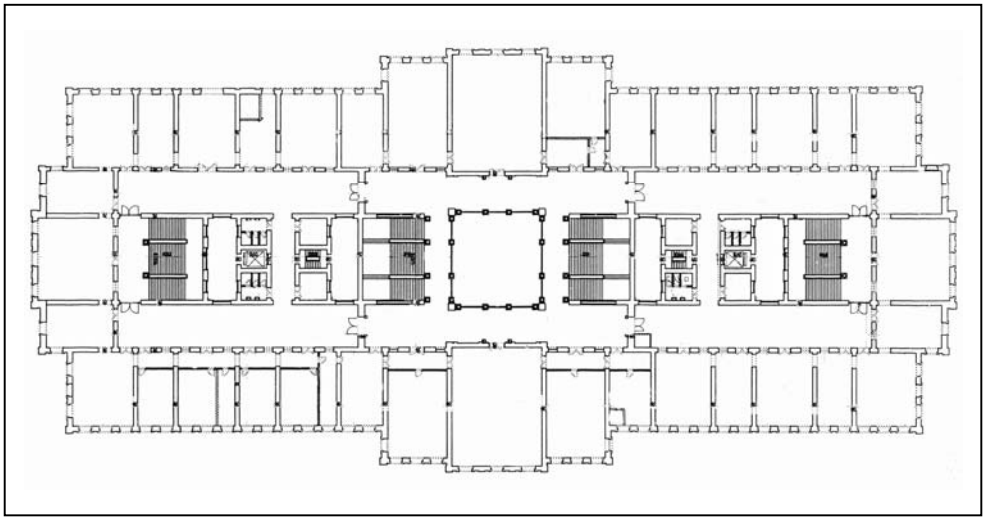
Şekil A.5.21. Haliç, Kasımpaşa Bahriye Nezareti (Atasoy, 2007)

DARÜLFÜNUN

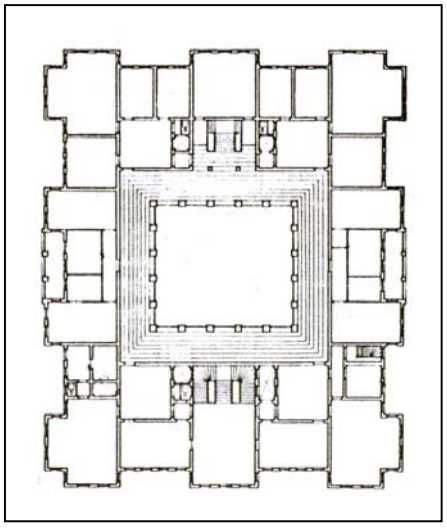

FUAD PAŞA KONAĞI

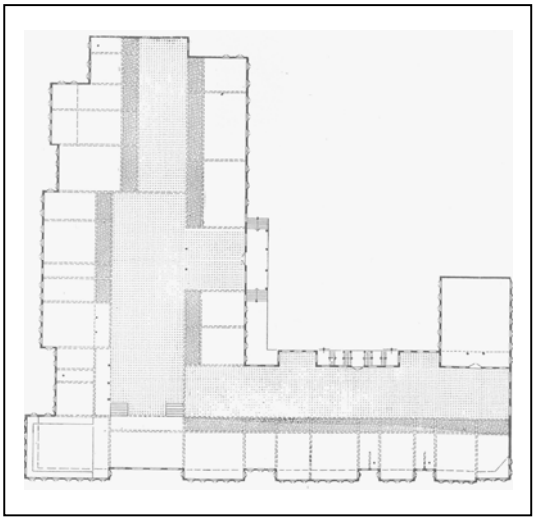

BÂB-I SERASKERİ

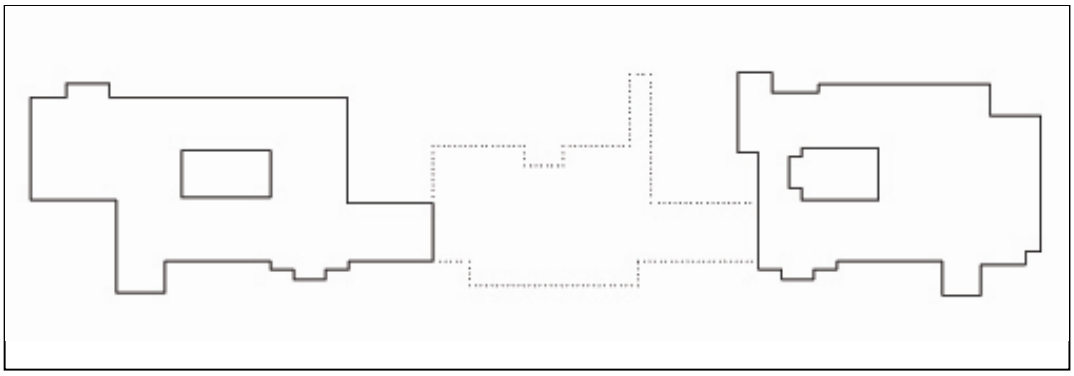
Şekil A.5.22. Tanzimat Dönemi'nde Nezaret olarak kullanılmış bina planları

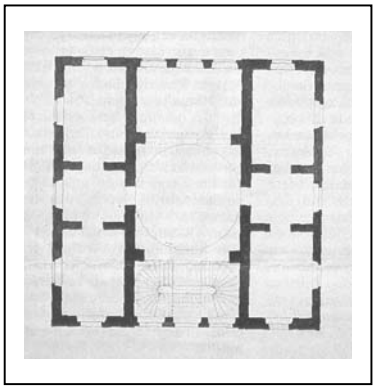
BAHRİYE NEZARETİ

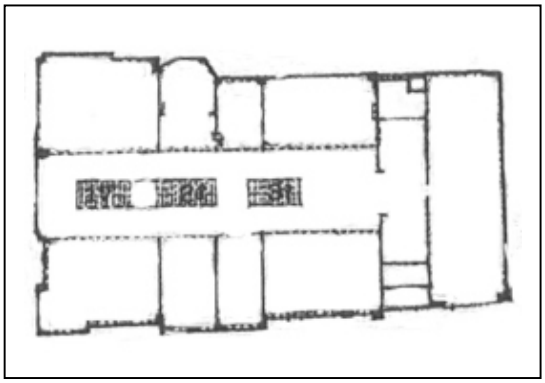
BÂB-I MEŞİHAT

BÂBIÂLİ

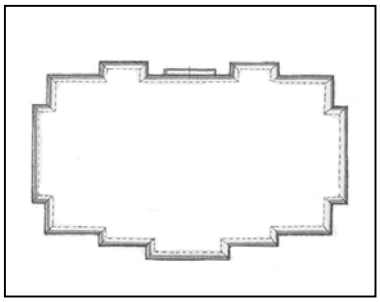

HAZİNE-İ EVRAK

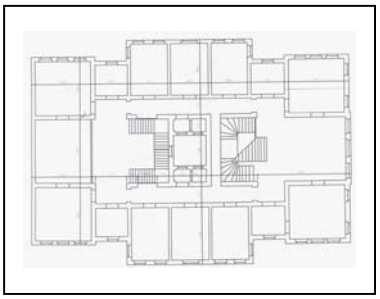

II. DARÜLFÜNÛN

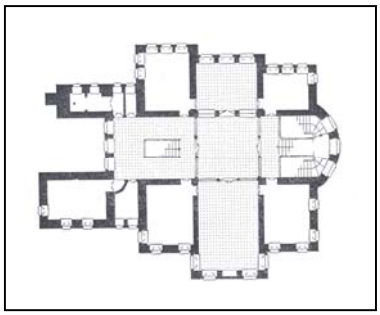
Şekil A.5.23. Tanzimat Dönemi'nde idari amaçlı kullanılmış bina planları

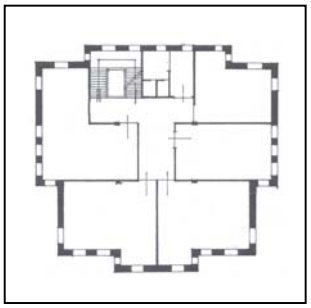
ÂLİ PAŞA KONAĞI

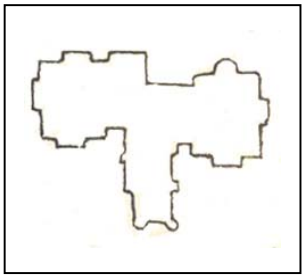
RAUF PAŞA KONAĞI

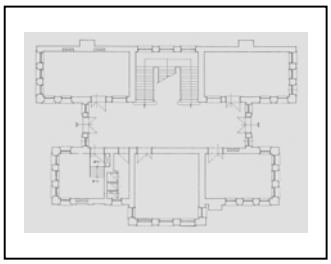
SUBHİ PAŞA KONAĞI

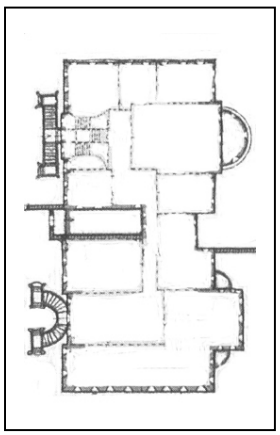
BÜLBÜL TEVFİK PAŞA KONAĞI

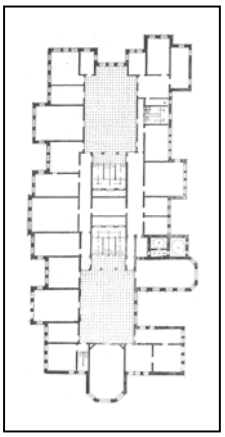
MİDHATPAŞA KONAĞI

MÜTERCİM RÜŞTÜ PAŞA KONAĞI

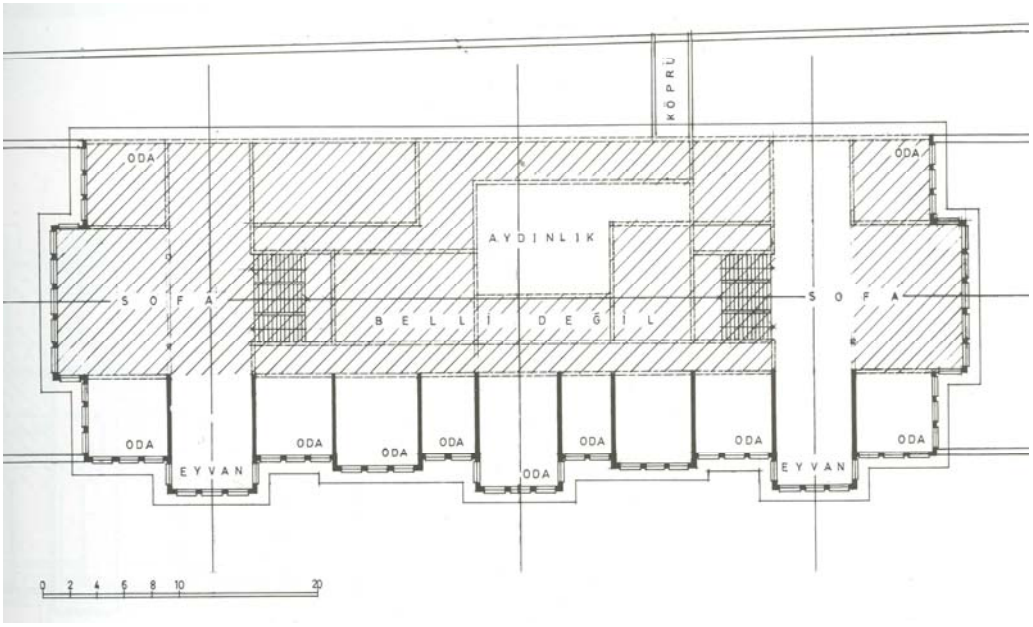

EDHEM PAŞA KONAĞI

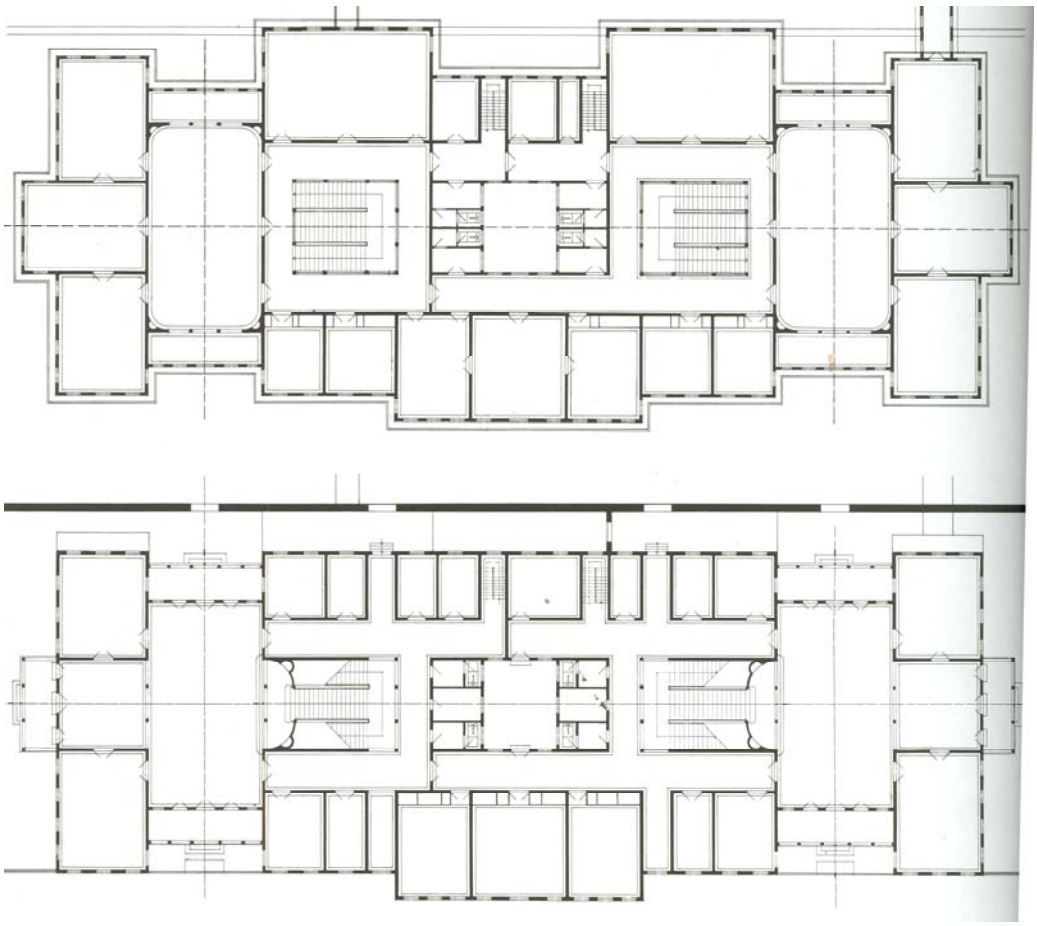

ZEYNEB-KAMİL KONAĞI

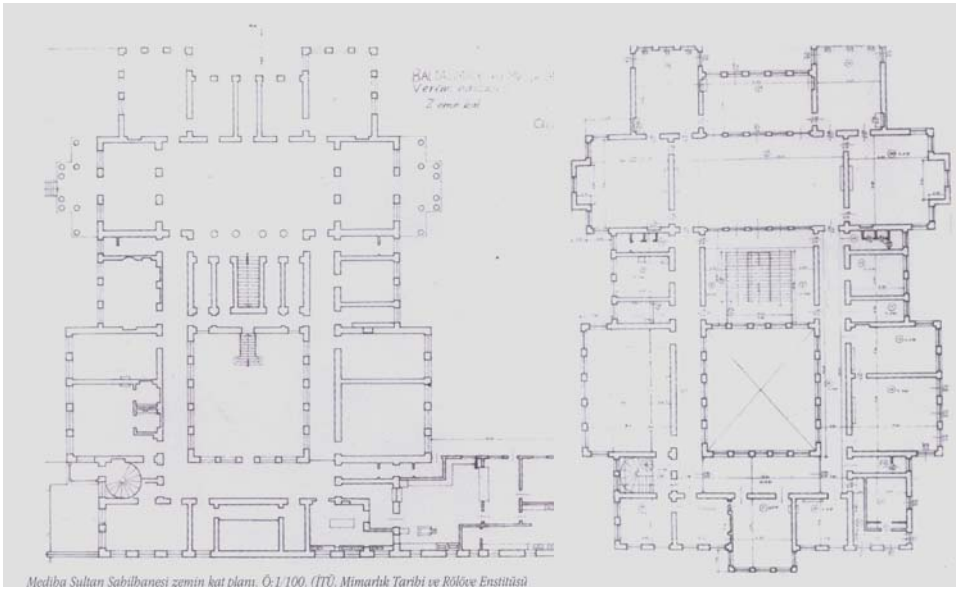
Şekil A.5.24. Tanzimat Dönemi kagir paşa konakları planları

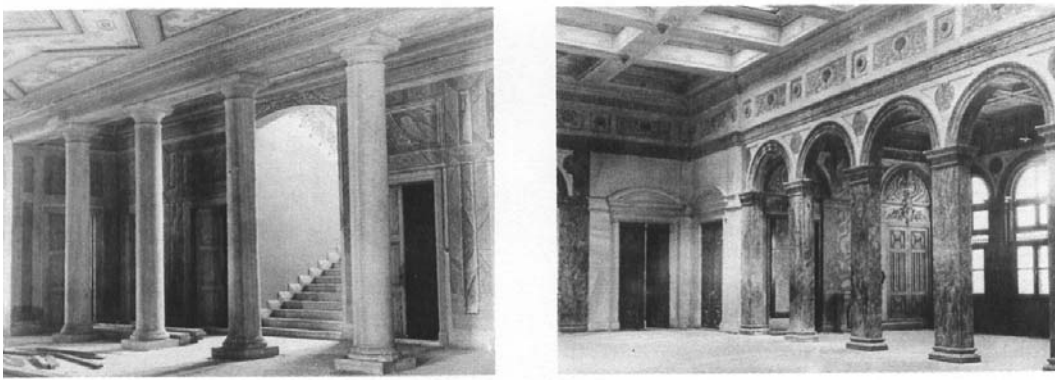
Şekil A.5.25. Âli Paşa Sahilhanesi üst kat plan restitüsyonu (Eldem, 1993, 145)

Şekil A.5.26. Bebek, Zeyneb Hanım Sahilhanesi, alt ve üst kat plan restitüsyonları (Eldem, 1993, 138)

Şekil A.5.27. Bebek, Reşid Paşa Sahilhanesi, zemin ve ikinci kat planları (Erdenen, 1994, 718)

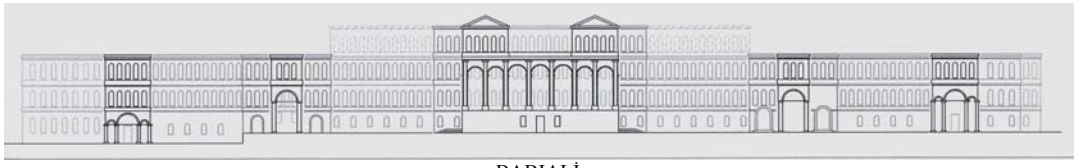
Şekil A.5.28. Bebek, Reşid Paşa Sahilhanesi, giriş katı merdiven holü ve ikinci kattan görünüm, 1942 (Erdenen, 1994, 715)

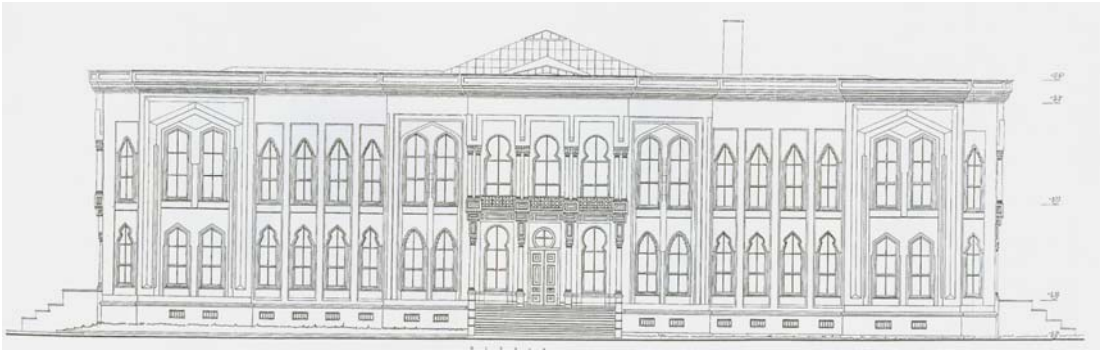
Şekil A.5.29. Mustafa Reşid Paşa Türbesi

Şekil A.5.30. Fuad Paşa Türbesi

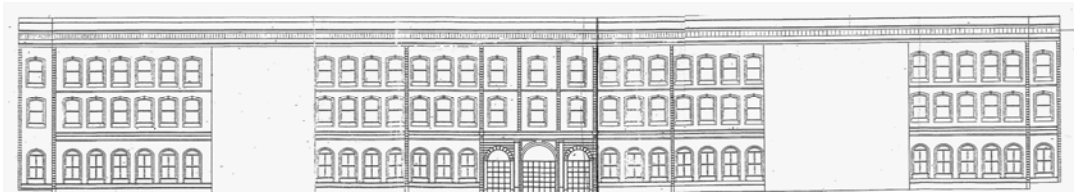
BABIALİ

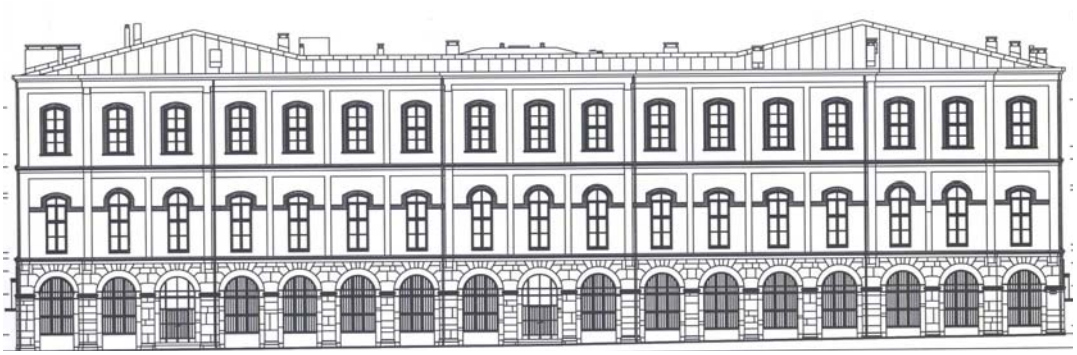
BAHRİYE NEZARETİ

DARÜLFUNUN

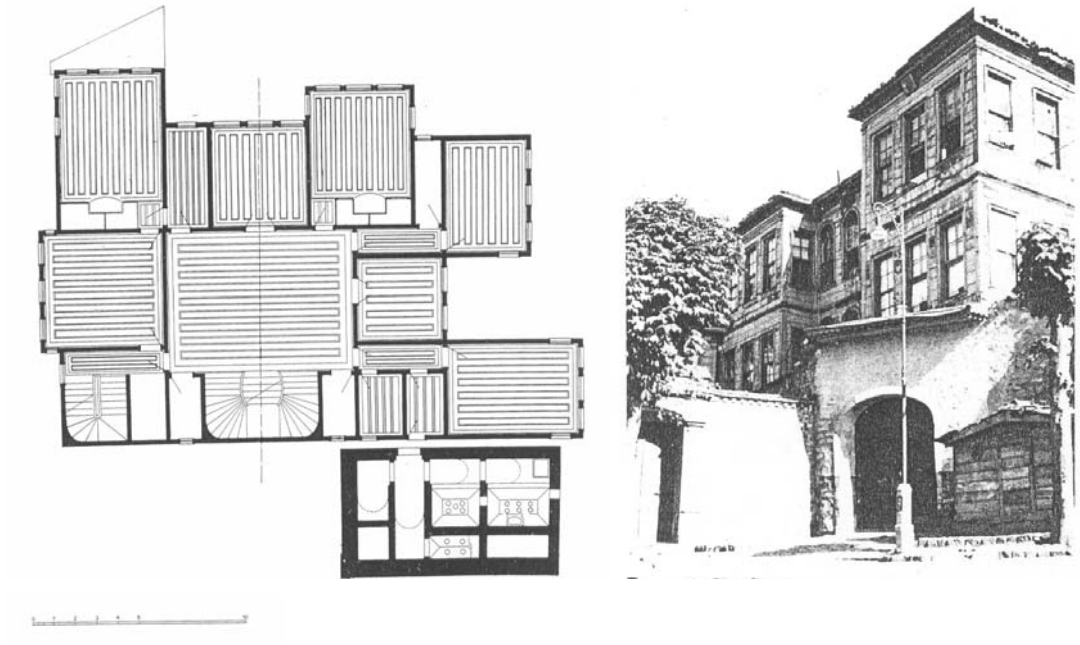
BAB-I SERASKERİ

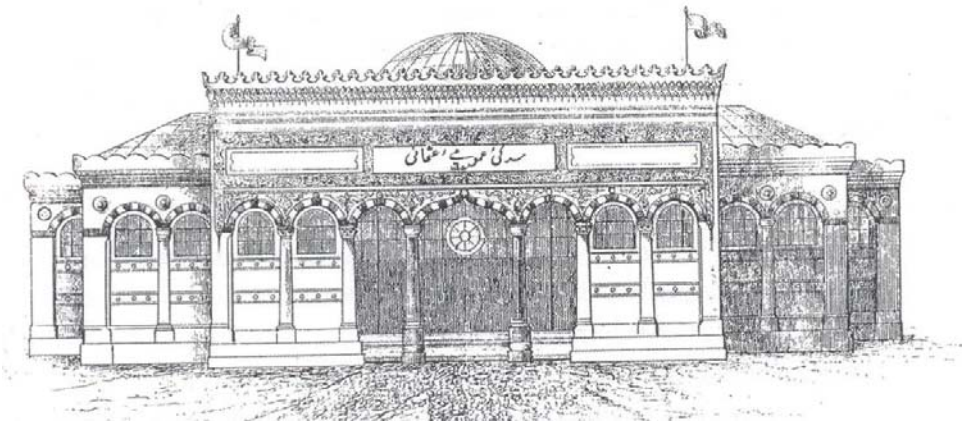
FUAD PAŞA KONAĞI

Şekil A.5.31. Tanzimat Dönemi'nde idari amaçlı kullanılmış bina cepheleri

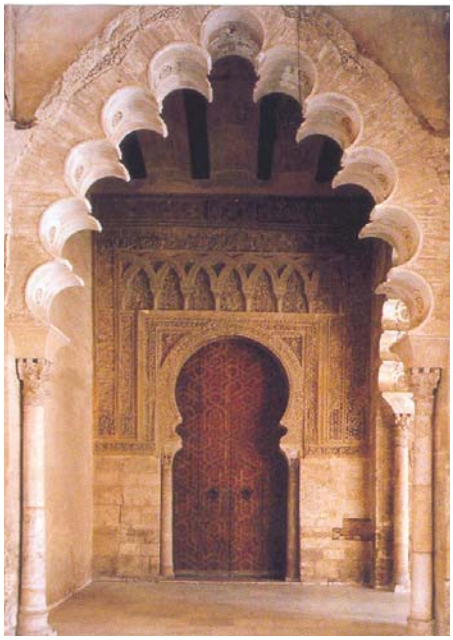
Şekil A.5.32. Ferid Paşa Konağı giriş cephesi ve birinci kat planı (Eldem, 1954, 99-99).

Şekil A.5.33. 1863 Sergisi'nde ana salonun ön cephesi
(Mirat, nr. 3, Zilkade 1279 / Nisan 1862'den, Çelik, 2004, 151)

Şekil A.5.34. Elhamra Sarayı Aslanlı Avlu'dan görünümler (Saner, 1998, 25, 33)

Şekil A.5.35. Saragossa Aljaferia (el-Caferiye) Sarayı'ndan kemer detayı (Saner, 1998, 41)

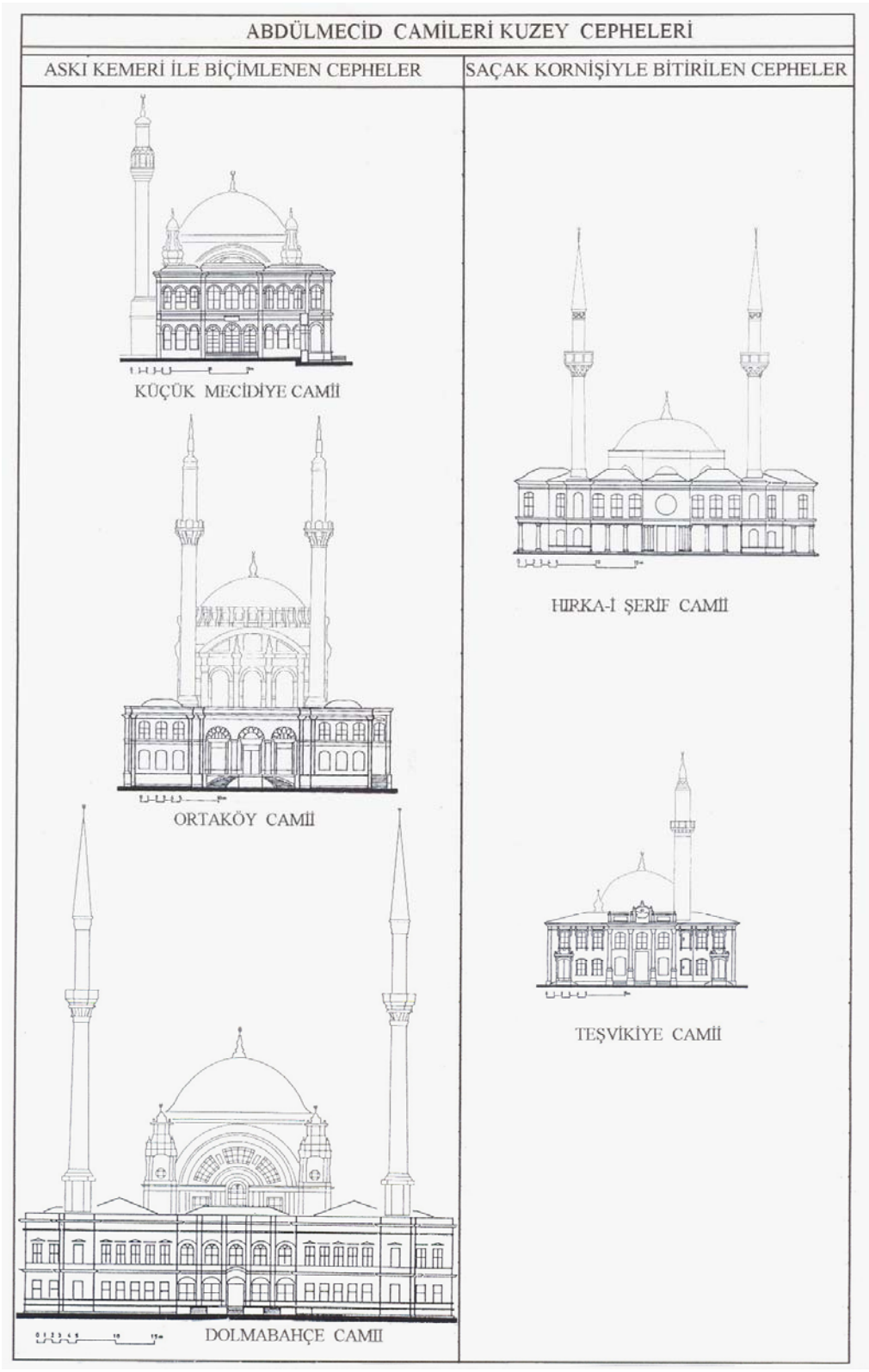
Şekil A.5.36. Divan-ı Muhasebât iç mekanda merdiven pencereleri (2006)

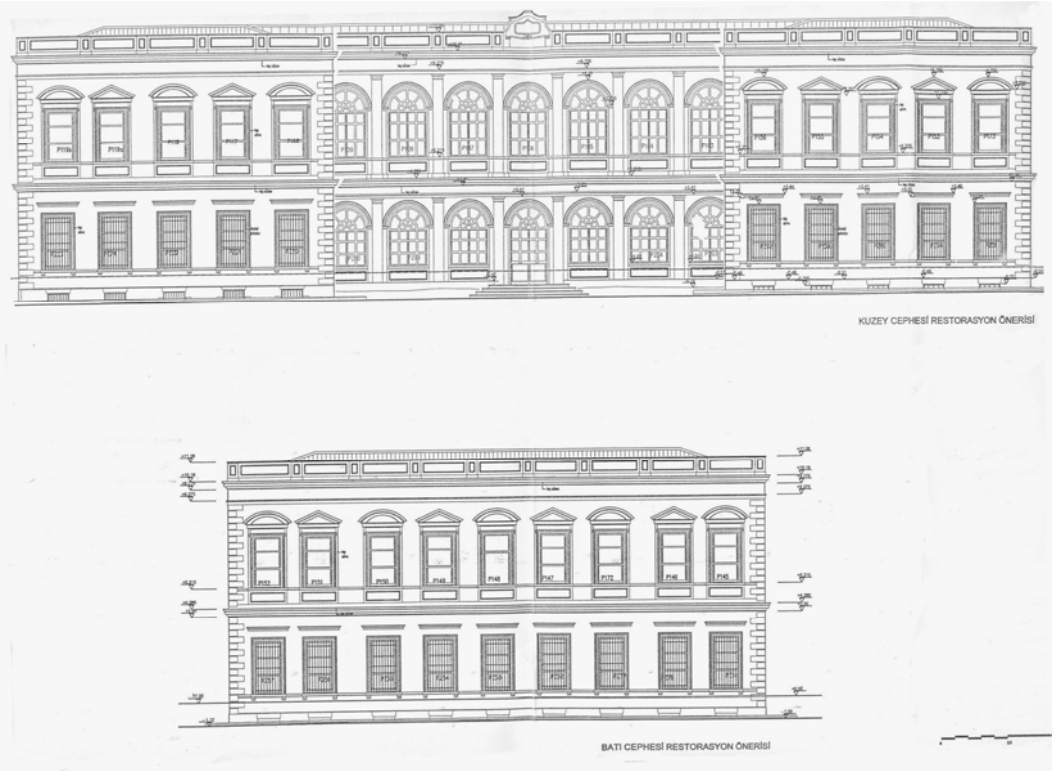
Şekil A.5.37. Divan-ı Muhasebât, iç mekanda sütunlar ve merdiven (2006)

Şekil A.5.38. Divan-ı Muhasebât genel görünüm (Yayım, 1998, XI)

Şekil A.5.39. Tanzimat Dönemi Camilerinde Hünkar Kasırları (Çelik, 2000, 90).

Şekil A.5.40. Zeyneb-Kamil Hastanesi kuzey ve batı cepheleri (Demirhan, 2005)

Şekil A.5.41. Bebek, Reşid Paşa Sahilhanesi Hünkar Dairesi giriş kapısı, sofa ve merdiven[1], 1942 (Erdenen, 1994, 709)

[1] Merdivenin iki yanında görülen Mustafa Reşid Paşa ve Âli Paşa'nın boy tabloları bugün mevcut değildir (Erdenen, 1994, 709).

ŞekilA.5.42. Nevsky Prospekt, Prenses Yusupovo Sarayı, G. Fossati ve M. A. Ovsyannikov, 1830 civarı **(**http://www.nevsky-prospekt.com)

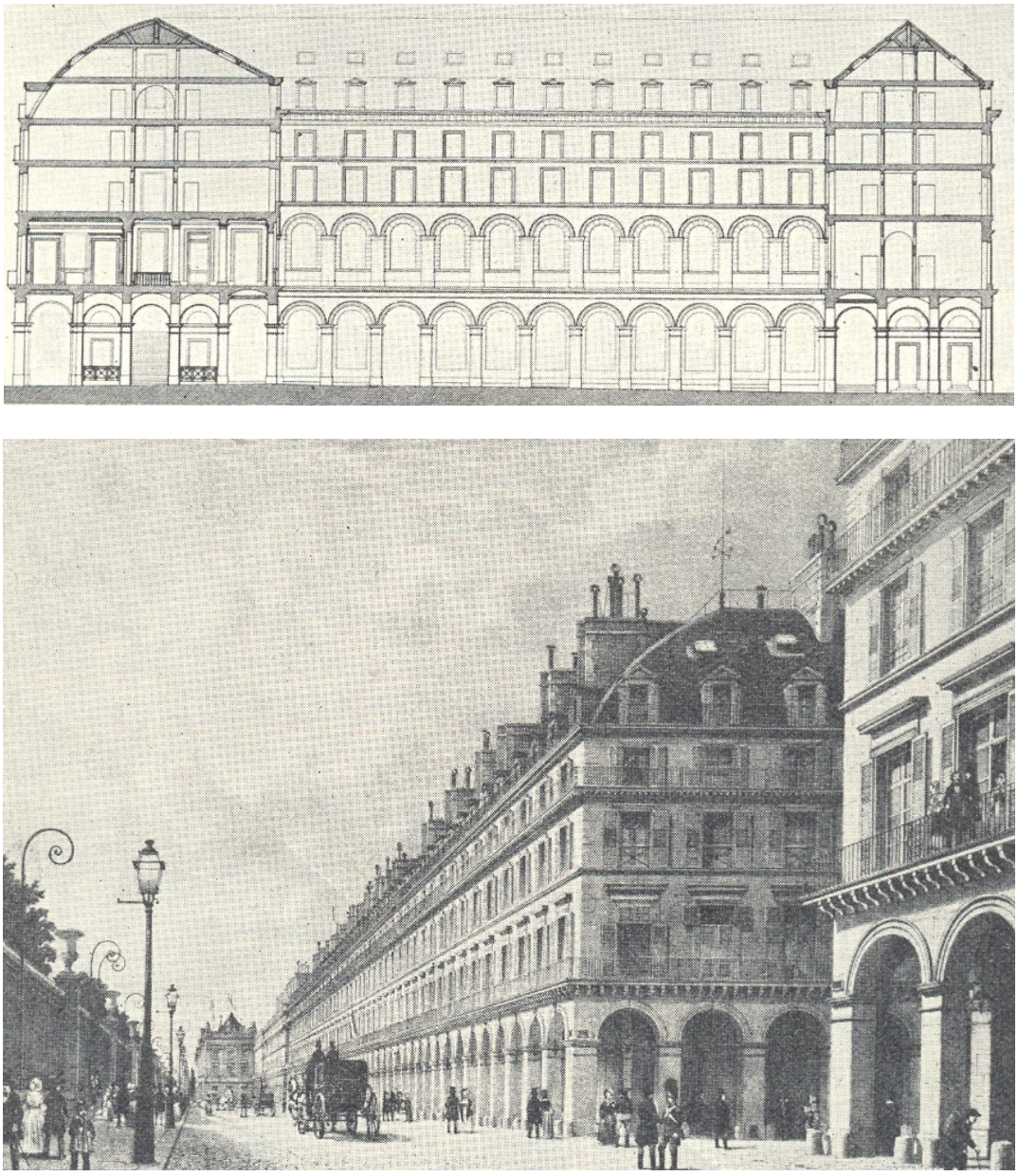
Şekil A.5.43. St. Petersburg, Marie Sarayı, 1839-1844, Stackensneider **(**http://en.wikipedia.org/wiki/Andrei_Stackensneider)

Şekil A.5.44. Londra, Merkez Postahane, 1870-1895, R. Smirke (http://viewfinder.english-heritage.org.uk/search/reference.asp?index=1&imageUID=81026&main_query=post%20office&theme=&period=&county=&district=&place_name=City)

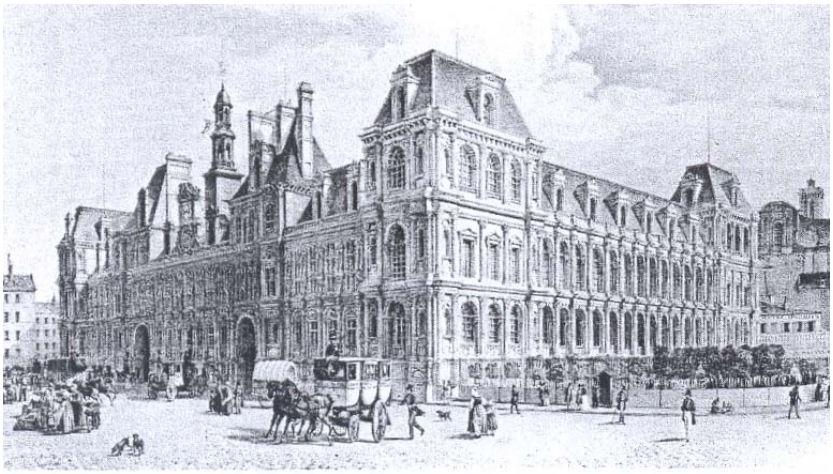
Şekil A.5.45. Londra**,** Arşiv Binası, Pennethorne, 1851-1858, gravür, W.E. Albutt (http://collage.cityoflondon.gov.uk/collage/image?id=48202&resolution=2)

Şekil A.5.46. Paris, Rivoli Caddesi, Eski Maliye Bakanlığı, Destailleur, görünüş ve kesit,1824 (Hautecceur, 1955, cilt VI, 27)

Şekil A.5.47. Paris, Adalet Sarayı,1857-1868, L. J. Duc (Pevsner, 1970, 56)

Şekil A. 5.48. Paris, Belediye Sarayı,16. yy., yan kanatlar 1837-1846,
E. H. Godde ve C. Lesueur (Pevsner, 1970, 56)

Şekil A.5.49. Londra, Maliye Bakanlığı, Sir Charles Barry, 1845-1847 (Pevsner, 1970, 48)

EK B-TABLOLAR

Tablo B.1-Bâbıâli Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.1 BÂBIÂLİ BİNASI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
01.12.1811	15/Za/1226	1347	52675	HAT	Bâbıâli ve Harem Dairesi ebniyesinin keşfinden fazlaya mal olmasının sebeblerine dair
24.07.1827	1242/Z/29	593	29082	HAT	Bâbıâli ebniyesi için beş yüz kese akçe ihsanından dolayı arz-ı teşekkür
26.08.1838	1254/C/05		8962	MAD.d	Bâbıâli Binası ile odalarının ve Hariciye Nezareti Konağı'nın tamir ve inşası
02.09.1839	1255/B/15	2	64	İ.DH	Mekteb-i Maarif-i Adliye inşası ve Bâbıâli olarak kullanılacak mahalle dair
17.02.1840	1255/Z/13	7	313	İ.DH	Bâbıâli'nin inşa masraflarına karşılık bulunması ve Dürrizade'nin konağının satılması
04.07.1840	1256/Ca/04	31	1461	İ.DH	Bâbıâli'nin inşası için Ayasofya'daki eski Harbiye Kışlası'nın satılarak parasının buraya harcanmasına dair
24.07.1840	1256/Ca/24	33	1547	İ.DH	Bâbıâli'de bazı yerlerin tamirine dair
27.01.1841	1256/Z/04	1445	31	İ.DH	Ayasofya civarında bulunan eski Harbiye Kışlası'nın satılarak bedelinin Bâbıâli binasının masrafına karşılık olmak üzere hazinece tutulması
16.02.1841	1256/Z/24	1528	33	İ.DH	Bâbıâli'de bazı mahaller tamiri
1840-1841	1256		12030	MAD.d	Bâbıâli ebniyesine muktezi (gereken) büyük çivi ihtiyacı için Samako demiri verilmesine
30.04.1842	1258/Ra/19	24	649	İ.MSM	Muhterik (yanmış) Bâbıâli arsası üzerine sekiz dokuz bin zira ebniye inşa olunmak üzere emr-i inşaya şüru olunması (başlanması) istizanına dair tezkire-i samiye
28.05.1842	1258/R/17	24	650	İ.MSM	Muhterik (yanmış) Bâbıâli arsasının muhataratdan (tehlikelerden) salim olacak suretle kagir olarak inşa olunmak üzere icabının lazım gelenlerle müzakere ve mütalaasıyla kararının hak-i pay-i aliye arz olunması hakkında müteallik buyrulan irade-i seniyye üzerine ol babda beyne'l-memurin (memurlar arasında) cereyan eden mütalaatı (düşünceleri) şamil (içeren) tezkire-i samiye

15.08.1842	1258/B/08	65	3207	İ.DH	İnşaatı tamamlanan Bâbıâli binalarına vükela tarafından askı asılması talebi
06.06.1843	1259/Ca/08	76	3768	İ.DH	Bâbıâli ebniyesi masarifatından İstefan Kalfa'nın alacağı olan meblağın ödenmesi talebi
19.06.1843	1259/Ca/21	76	3795	İ.DH	İnşaatı tamamlanan Bâbıâli'nin dört adet kapısı üzerine hakk edilmek üzere inşa ettirilen tarihlerin (kitabe) takdimi
31.07.1843	1259/B/04	2	30	İ.MSM	Bâbıâli ebniyesinin hitamına (tamamlanması) mebni (dayanarak) miftahlarının (anahtarlarının) arzıyla, inşası hizmetinde bulunan İstefan Kalfa'ya emsali misüllü bir kıta nişan itası ve evvel emirde teşrif-i ali şayanıyla muayene ve temaşa (gezme) buyurulması hakkında istizan-ı irade-i seniyye-yi şamil (içeren) tezkire-i samiye
24.09.1843	1259/Ş/29	79	3931	İ.DH	Yeni yıl başında inşası biten Bâbıâli'ye naklolunması
09.01.1845	1260/Z/29	20	50	A.}MKT	Bâbıâli ebniyesi için gerekli eşya hakkında Ebniye-i Hassa Müdürü tarafından bir defter tanzim edilerek Bâbıâli'ye gönderilmesine dair
29.11.1845	1261/Za/29	31	8	A.}MKT	Bâbıâli'de kain (bulunan) Arz Odası için bu defa mübayaa olunan (satın alınan) kanepe, koltuk ve bazı mesarifin kaydedildiği pusuladaki yedibinbeşyüz kuruşun hazineden ödenmesine dair Maliye Nezareti'ne buyuruldu
12.05.1847	1263/Ca/26	146	7527	İ.DH	Dahiliye, Hariciye ve Meclis-i Vâlâ katipleriyle Meclis-i Vâlâ evrak müdürü odaları kanepe ve sandalyelerinin tamiri
04.06.1847	1263/C/19	148	7651	İ.DH	Bâbıâli'de Arz Odası ile bazı kalem odalarına alınacak mefruşat
01.10.1847	1263/L/22	157	8134	İ.DH	Bâbıâli duvarının tamiri

08.05.1848	1264/C/04	173	9273	İ.DH	Bâbıâli'de bazı odaların mefruşat bahası
21.03.1849	1265/R/26	190	10702	İ.DH	Bâbıâli'de bazı mahaller tamiri
29.03.1849	1265/Ca/05	192	10798	İ.DH	Hariciye Nezareti, Bab-ı Maliye ve Zahire Hazinesi'nde bazı odaların mefruşatının tesviyesi
07.05.1849	1265/C/14	194	10965	İ.DH	Bâbıâli ve Bâb-ı Zabtiye odaları mefruşatının tecdidi (yenilemesi)
11.06.1849	1265/B/20	196	11133	İ.DH	Bâbıâli'de bazı odalar tamiri
12.10.1849	1265/Za/25	152	4330	İ.MVL	Bâbıâli için alınan hasır, kanepe ve sandalye gibi eşyaların paralarının ödenmesine dair
15.11.1849	1265/Z/29	14	60	A.}AMD	Bâbıâli'de bazı odaların mefruşatı ile kanepe ve sandalyelerinin tamiri için gerekli meblağın ödenmesine, ...
01.04.1850	1266/Ca/18	164	4842	İ.MVL	Bâbıâli'nin bazı mahallerinin tamirine dair
22.05.1850	1266/B/10	169	5021	İ.MVL	Bâbıâli'nin mefruşatı masraflarına dair
01.07.1850	1266/Ş/20	217	12739	İ.DH	Bâbıâli'de tanzim edilen mefruşat bahasının tesviyesi
20.08.1850	1266/L/11	12	61	A.}MKT.NZD	Bâbıâli'deki bazı odaların pencerelerinin tamir masraflarına dair Maliye Nezareti'ne yazı
12.02.1851	1267/R/10	209	6794	İ.MVL	Bâbıâli karşısındaki evrak mahzenlerinin tamir olunmaları
22.02.1851	1267/R/20	201	6349	İ.MVL	Bâbıâli masarif-i tamiriyesinin tesviyesi
19.07.1851	1267/N/20	216	7149	İ.MVL	Bâbıâli derununda (içinde) bazı tamirata dair
11.08.1851	1267/L/13	217	7240	İ.MVL	Bâbıâli mefruşat masarifinin tesviyesi
17.11.1851	1268/M/22	223	7598	İ.MVL	Bâbıâli'de bazı odaların mefruşatı

25.11.1851	1268/M/30	224	7632	İ.MVL	Bâbıâli evrak odasının genişletilmesi
11.02.1852	1268/R/19	230	7934	İ.MVL	Bâbıâli'nin tecdid olunan (yenilenen) hasırları bahasının tesviyesi
17.01.1853	1269/R/06	260	9748	İ.MVL	Bâbıâli'deki kışla ve odaların tamiri
08.03.1853	1269/Ca/27	260	10131	İ.MVL	Bâbıâli'de kırılan cam, çerçeve ve sair mahallerin tamir masraflarına dair
1854-1855	1271	57	32	A.}AMD	Bâbıâli'de bulunan bazı odaların tamir masraflarının icabına göre maliyeden, diğerlerinin de bağlı bulundukları yerlerden karşılanması
17.08.1854	1270/Za/23	306	19467	İ.DH	Bâbıâli odalarından on adet kapının perde masarifine dair
28.08.1854	1270/Z/04	313	13138	İ.MVL	Bâbıâli'de bazı mahallerin cam ve çerçeveleri tamiratı
02.09.1855	1271/Z/19	327	21284	İ.DH	Bâbıâli odası ile benzeri bazı mahallerin mefruşatı
16.04.1855	1271/B/22	144	18	A.}MKT.NZD	Meclis-i Vâlâ Odası Tahrirat Odası abdesthanesinin tavanı ve oluklarının tamiri
15.10.1855	1272/S/03	332	21713	İ.DH	Bâbıâli'de bazı odaların tamiri, ...
14.12.1855	1272/R/04	335	22016	İ.DH	Mektubi odalarıyla diğer isticalat odasının tecdid (yenileme) ve tamir olunacak mefruşatının masrafları
04.01.1856	1272/R/25	336	22038	İ.DH	Bâbıâli Tercüme Odası masarif-i tamiriyesi
27.01.1856	1272/Ca/19	338	22202	İ.DH	Bâbıâli Arz Odası'nın sıvalarıyla bazı mahallerinin tamiri
22.02.1856	1272/C/15	340	22364	İ.DH	Meclis-i Vâlâ Odası müteferriatında Mühimme Odası döşemesinin yenilenmesi ve sairenin tanzimi mesarifinin ödenmesi

27.02.1856	1272/C/20	349	15200	İ.MVL	Bâbıâli'de bazı odaların tamiri
01.03.1856	1272/C/23	340	22372	İ.DH	Bâbıâli Arz Odası ile diğer bazı odalarda yapılacak tamiratın mesarifi
24.03.1856	1272/B/17	341	22436	İ.DH	Bâbıâli dahilinde muhterik (yanmış) olan mahallerin inşasına dair
28.03.1856	1272/B/21	341	22446	İ.DH	Bâbıâli'nin küçük bir kısmının tamiri
29.04.1856	1272/Ş/23	344	22710	İ.DH	Bâbıâli'de yanan mahallerin tamir ve inşası ile ilgili masraflar
23.05.1856	1272/N/18	185	70	A.}MKT. NZD	İnşaatı biten sadaret müsteşarlığı binasının mefruşatının tanzimi
03.06.1856	1272/N/29	346	22834	İ.DH	Bâbıâli Arz Odası'nın tefrişi için Avrupa'dan celb ettirilen (istenen) mefruşatın bedeli
08.07.1856	1272/Za/05	351	23108	İ.DH	Bâbıâli Arz Odası'na konulmak üzere celb olunan (istenen) aynaların masraflarının ödenmesi
23.07.1856	1272/Za/20	351	23119	İ.DH	Meclis-i Vâlâ Dairesi'nde bazı mahallerin eski mefruşatıyla kapı perdelerinin tamir ve tecdidi (yenilenmesi) mesarifinin tediyesi (ödenmesi)
31.07.1856	1272/Za/28	350	23066	İ.DH	Bâbıâli'nin tamirinin Hacı Anesti Kalfa'ya verilmesine dair
12.11.1856	1273/Ra/14	200	33	A.}MKT. NZD	Bâbıâli'deki bazı binaların tamir masraflarının hazineden verilmesi
01.12.1856	1273/R/03	203	5	A.}MKT. NZD	Meclis-i Vâlâ Dairesi ile civarındaki Daire-i Hümayun'un tamirat masraflarının tesviyesiyle adı geçen tamiratın keşif defterinin gönderilmesi
21.12.1856	1273/R/23	364	24101	İ.DH	Hariciye Nezareti Odaları'nın çerçeve ve duvarlarında yapılacak tamirat
08.01.1857	1273/Ca/12	139	7232	İ.HR	Hariciye Nezareti Odası'nın eşya masraflarının ödenmesi

30.01.1857	1273/C/04	366	16014	İ.MVL	Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası mefruşat bahasının tesviyesi
20.02.1857	1273/C/25	366	16067	İ.MVL	Meclis-i Vâlâ Odası mefruşatı
25.03.1857	1273/B/29		24039	İ.DH	Meclis-i Vâlâ Arz Odası ile bazı aklam (kalem) odalarının mefruşatı tecdidi (yenilemesi)
31.03.1857	1273/Ş/05	369	16196	İ.MVL	Bâbıâli'de Deavi Nezareti'ne mahsus odanın tamir masrafının tesviyesi
17.04.1857	1273/Ş/22	376	24870	İ.DH	Bâbıâli'de Sadaret Dairesi kapı perdeleriyle arz odası perdelerinin masraflarının ödenmesi
04.06.1857	1273/L/11	372	16342	İ.MVL	Bâbıâli'de Daire-i Hümayun ile Meclis-i Vâlâ Teneffüs Odası'nın tamiri
07.12.1857	1274/R/19	392	25947	İ.DH	Bâbıâli'deki Meclis-i Muhtasar Odası'nın mefruşat masraflarına ve saireye dair
18.12.1857	1274/Ca/01	385	16833	İ.MVL	Meclis-i Vâlâ Dairesi'nde teşkil olunan cemiyetler için ayrılan odaların tamir masrafları
1857-1858	1274	85	13	A.}AMD	Bâbıâli'de Daire-i Hümayun'un tezyin ve tanzimi masraflarının tesviyesi
1857-1858	1274	89	66	A.}AMD	Hariciye Nezareti Mektubi ve Evrak Odaları tamir masrafının tesviyesi
04.01.1858	1274/Ca/18	394	26098	İ.DH	Hariciye Nezareti Mektubi ve Evrak Odaları mefruşatının yenileme ve tamir masrafları ile saireye dair
23.03.1858	1274/Ş/07	401	26524	İ.DH	Bâbıâli'deki devlet dairelerinde bulunan eski eşyanın satışından elde edilen parayla tefrişat için ayrılan paranın ödenmesi
29.03.1858	1274/Ş/13	392	17074	İ.MVL	Hariciye Nezareti Dairesi ve Meclis-i Muhasebe'deki bazı odaların tamiri
08.06.1858	1274/L/25	404	26706	İ.DH	Bâbıâli Arz Odası ile sair odaların çerçevelerinin tamir masraflarına dair
08.07.1858	1274/Za/26	397	17298	İ.MVL	Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'nın bazı mahallerinin tamiri
08.08.1858	1274/Z/27	136	94	A.}MKT.MHM	Bâbıâli'deki kaldırımlar ve sairenin tamiri, ...

17.09.1858	1275/S/08	414	27419	İ.DH	Bâbıâli'de kalem odalarının mefruşat masrafına ve saireye dair
01.10.1858	1275/S/22	415	27446	İ.DH	Bâbıâli'deki Daire-i Hümayun ile diğer bazı kalem odalarının mefruşat masrafına ve saireye dair
30.11.1858	1275/R/23	132	78	A.}MKT. DV	Bâbıâli Hapishanesinin tamiri
14.12.1858	1275/Ca/08	409	17809	İ.MVL	Bâbıâli civarında Hazine-i Evrak'a yakın ve canib-i miriden satın alınan arsa keyfiyeti
21.12.1858	1275/Ca/15	410	17834	İ.MVL	Bâbıâli kalem odaları ile divanhanelerde kırılan cam ve sairenin tamiri
06.01.1859	1275/C/01	423	27997	İ.DH	Hariciye Nezareti'nde ecnebi memurlara mahsus iki odanın mefruşat bedelinin tesviyesine dair tezkire
08.01.1859	1275/C/03	423	28000	İ.DH	Bâbıâli Tercüme Odası mefruşatının yenilenmesi masraflarına ve saireye dair tezkire
14.02.1859	1278/B/11	460	20694	İ.MVL	Bâbıâli'nin bazı yerlerinin tamiri
24.08.1859	1276/M/25	440	29097	İ.DH	Yaz mevsimi münasebetiyle Bâbıâli mefruşat ve tamiratı...
16.10.1859	1276/Ra/19	444	29373	İ.DH	Bâbıâli'nin Tomruk Dairesi ile kışlanın su yollarının tamirine dair
22.10.1859	1276/Ra/25	445	29402	İ.DH	Bâbıâli bazı mefruşat bahasının tesviyesine ve saireye dair
31.10.1859	1276/R/04	172	9329	İ.MVL	Hariciye Nezareti ve Amedi Odası'nın harita dolapları ve alınan mahfaza ve saire masarifi
21.11.1859	1276/R/25	447	29550	İ.DH	Bâbıâli'deki kışlanın tamirine dair
22.12.1859	1276/Ca/27	449	29670	İ.DH	Bâbıâli Tulumbacı Koğuşu'nun tamirine dair
18.04.1860	1276/N/27	454	30100	İ.DH	Meclis-i Vâlâ-ya tayin olunan Osman Paşa'nın ne mahalde bulunacağı

30.11.1860	16/Ca/1277	122	69	A.}MKT. MVL	Bâbıâli havalisi, Cağaloğlu'nda Divanyolu Caddesi ile Bayezid'den Şehzadebaşı karakoluna kadar olan kaldırımların tamir ve tesviyesinde itina gösterilmesi
15.01.1861	1277/B/03	467	31198	İ.DH	Bâbıâli'de Arz Odası mefruşatının masarifi
06.08.1861	1278/M/29	230	2	A.}MKT. MHM	Bâbıâli'nin tamir masraflarının Teşrifat'tan gönderilen pusulalara göre Hazine'den ödenmesi
16.10.1861	1278/R/11	479	32231	İ.DH	Bâb-ı Vâlâ ebniyesinde tamirat yapılması gerektiği
02.11.1861	1278/R/28	480	32282	İ.DH	Bâbıâli bahçesi için İzmit'ten celb olunan (istenen) yabani ağaçların bahaları
24.12.1861	1278/C/21	483	32545	İ.DH	Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin mefruşat masrafları
07.01.1862	1278/B/06	484	32618	İ.DH	Bâbıâli ve Bâb-ı Seraskeri ile kışla ve Mekteb-i Harbiye ve Maliye Hazinesi'nin hasır mesariflerine dair
18.02.1862	1278/Ş/18	486	32970	İ.DH	Bâbıâli Evrak Odası mefruşat masraflarının tesviyesi...
20.01.1862	1278/B/19	460	20715	İ.MVL	Bâbıâli'de sarf olunmakta olan kırtasiye mühimmatı için bir yer ayrılmasına dair
09.04.1862	1278/L/09	410	37	A.}MKT. NZD	Bâbıâli'de tamir edilecek yerlerin ebniye hülafasından birine keşfettirilmesi
20.08.1862	1279/S/23	495	33603	İ.DH	Bâbıâli'deki Daire-i Hümayun ve sair dairelerin masraflarının tesviyesi
19.11.1862	1279/Ca/26	477	21603	İ.MVL	Bâbıâli'deki tomruk dairesinin tamirat masrafı
20.11.1862	1279/Ca/27	477	21611	İ.MVL	Bâbıâli'de tamiri lüzumlu mahaller
02.03.1863	1279/N/11	304	34301	İ.DH	Bâbıâli'de Umur-ı Mezhebiye Odası için tanzim olunan eşya bahası, ...

08.07.1863	1280/M/21	510	34703	İ.DH	Bâbıâli'de bazı mahaller için imal ettirilen kanepe ve sairenin bedelinin ödenmesi
23.09.1863	1280/R/09	515	35026	İ.DH	Hariciye Nezareti Resim Odası'nın kanepe ve döşeme takımının yenilenmesi masrafının ödenmesi
07.04.1864	1280/L/29	523	36091	İ.DH	Bâbıâli'de bulunan Daire-i Sadaret'te gerekli olan inşaat ve tamiratın tesviyesine dair
11.04.1864	1280/Za/04	296	100	A.}MKT. MHM	Daire-i Sadaret'in tamiri
13.04.1864	1280/Za/06	524	36130	İ.DH	Meclis-i Vâlâ Dairesi'nde bazı mahallerin mefruşat masrafının ödenmesi ve saireye dair on iki kıta takririn arzı
18.06.1864	1281/M/13	526	36301	İ.DH	Bâbıâli'de sakalardan kalan odaların tamiri ile hapishaneye ilavesi
08.11.1864	1281/C/08	521	23454	İ.MVL	Bâbıâli Hapishanesi'nin tamirine dair
20.12.1864	1281/B/21	523	23512	İ.MVL	Meclis-i Vâlâ Evrak Odası'nın mefruşat masraflarına dair
01.04.1865	1281/Za/05	212	12271	İ.HR	Bâbıâli Hariciye Dairesi'nin inşasına dair
19.08.1865	1282/Ra/26	537	24123	İ.MVL	Meclis-i Vâlâ'nın Mektubi Odasıyla Muhakemat Dairesi Kalemi'nin başka yere nakledilmesi
17.11.1865	1282/C/27	543	37762	İ.DH	Sadaret dairesinin mefruşatı masarifi
04.04.1866	1282/Za/18	352	88	A.}MKT. MHM	Bâbıâli dairelerinin tamirine memur Barborini Kalfa'ya verilmek üzere ilave para talebi,...
01.07.1866	1283/S/17	555	24918	İ.MVL	Meclis-i Vâlâ Dairesi'nde bazı mahallerin tamiri
21.08.1866	1283/R/09	553	38456	İ.DH	Bâbıâli parmaklıkları için yapılan masrafları karşılamak üzere Tıngırzade Abdi Efendi'den alınan borcun ödenmesi

31.08.1867	1284/Ca/01	576	25869	İ.MVL	Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi ile defteri, evrak ve teneffüs odalarının tefriş masrafının karşılanması
19.09.1867	1284/Ca/20	578	25924	İ.MVL	Bâbıâli'deki daire-i hümayunun iktiza eden (gereken) tanzim masrafının tesviyesi
01.09.1868	1285/Ca/13	418	66	A.}MKT. MHM	Bâbıâli'nin tamire muhtaç yerlerinin keşfinin yapılarak tamiratının yapılması
09.10.1868	1285/C/21	423	22	A.}MKT. MHM	Bâbıâli Hapishanesi'nin tamire muhtaç yerlerinin Hacı Dimitri Kalfa tarafından tamiriyle masrafının ödenmesi
08.11.1868	1285/B/22	426	3	A.}MKT. MHM	Bâbıâli'nin tamire muhtaç yerlerinin keşif bedeli olan meblağın tesviyesi
21.01.1869	1285/L/07	586	40777	İ.DH	Bâbıâli'nin tamir masraflarının tesviyesi
10.02.1869	1285/L/27	434	68	A.}MKT. MHM	Barborini Kalfa marifetiyle Bâbıâli içinde tamir olunan dairelerin ikinci keşfine ait defterin gönderilmesi
22.03.1869	1285/Z/08	439	56	A.}MKT. MHM	Bâbıâli içindeki bazı yerlerin tamir masrafı olan meblağın Hazine'den ödenmesi
05.04.1869	1285/Z/22	440	82	A.}MKT. MHM	Bâbıâli'de tamir olunan Dahiliye Nezareti Dairesi ile Amedi Kalemi Dairesi için Hacı Dimitri Kalfa'ya onbin kuruşun tesviyesi
08.04.1869	1285/Z/25	589	41017	İ.DH	Bâbıâli dairesinde yapılan bazı tamirat
1869-1871	1285-1287/Za		12293	MAD.d	Şura-yı Devlet Dairesi'ne ilave olunan kagir ebniye
23.06.1869	1286/Ra/13	594	41339	İ.DH	Bâbıâli'de Daire-i Hümayun'un tamir ve tezyini için yapılan masraflar

22.08.1869	1286/Ca/14	597	41570	İ.DH	Bâbıâli Binası çatısının tamir masrafı
10.09.1869	1286/C/03	598	41656	İ.DH	Bâbıâli'de Arz Odası ile Dahiliye Nezareti odalarının tefrişiye masrafları
24.11.1869	1286/Ş/19	602	41968	İ.DH	Bâbıâli'de yapılan bazı tamir masrafı
26.01.1871	1287/Za/04	626	43564	İ.DH	Hariciye Nezareti ile bazı yerlerin tefriş masrafları
26.04.1871	1288/S/05	631	43871	İ.DH	Hariciye Evrak Mahzeni'nin tamir masrafının tesviyesi
14.01.1873	1289/Za/15	445	53	A.}MKT. MHM	Hariciye Nezareti Dairesi'nde ilave olarak inşa edilen yerler için keşif dışı vuku bulan masrafın hazineden ödenmesi
26.02.1873	1289/Z/28	448	57	A.}MKT. MHM	Bâbıâli duvarlarının badanası, bahçe parmaklıklarının boyanması ve sair tamiratların yapılması
26.12.1873	1290/Za/06	678	47244	İ.DH	Bâbıâli hapishanesinin tamiri
30.12.1873	1290/Za/10	471	53	A.}MKT. MHM	Bâbıâli Hapishanesi'ndeki bazı odaların tamirleriyle o civarda bulunan kışlanın duvarının üç arşın yüksekliğinde yaptırılması
14.03-24.11.1874	1291/M/25 - L/14		11202	MAD.d	Dahiliye tamiratı
16.12.1874	1291/Za/07	693	48460	İ.DH	Bâbıâli ve masarifat-ı umumiyece (genel masraflar) olan bazı masarif-i tamiriyenin tesviyesi
30.05.1876	1293/Ca/06	723	50445	İ.DH	Bâbıâli'de kain (bulunan) Daire-i Hümayun'un mefruşatı hakkında
03.07.1876	1293/C/10	725	50598	İ.DH	Bâbıâli'de bazı oda tamiratıyla mefruşatları masrafları
14.03.1879	1296/Ra/20	782	63599	İ.DH	Sadaret Dairesi Arz Odası'nın haricine iki salon inşa edilmesine dair

28.05.1879	1296/C/06	787	63944/03	İ.DH	Bâbıâli'nin yanmış kısımlarının tamiri
30.07.1879	1296/Ş/10		2564	İ.ŞD*	Bâbıâli'de Asakir-i Şahaneye mahsus nöbet koğuşunun tamirine dair
26.07.1880	1297/Ş/18	51	2843	İ.ŞD	Bâbıâli'de başvekalet dairesine ilave olunan ebniyenin mesarif-i tefrişiyesi (tefriş masrafı)
27.02.1893	1310/Ş/09		42	İ.Hususi*	Bâbıâli'de bir kütüphane inşasına dair
07.10.1893	1311/S/09		1	İ. Hususi*	Bâbıâli'de inşa olunan kütüphanenin döşeme ve tavan kirişleri ile iç tertibatına dair
07.10.1893	1311/Ra/26		55	İ.DH*	Bâbıâli abdesthanelerinin sağlık esaslarına uygun inşasına ve Terkos suyu getirilmesine dair
09.08.1894	1312/S/06	8	10	Y.PRK. DH	Bâbıâli'nin tamirat işlerinin hızlandırılması
10.04.1911	1329/R/10		8	İ..Meclis-i Umumi*	Bâbıâli'nin yangından kurtulan kısmının tamir ve tefrişine dair
24.02.1912	1330/Ra/06		2936	İ.MMS*	Bâbıâli' yangını sebebiyle tefrişat ve bedellerinin karşılıklarının ödenmesine dair
30.03.1913	1331/R/21	231	33	MV	Bâbıâli'nin yanan kısmının onarımı için Maliye Bütçesi'nin konuyla ilgili faslından bir miktar meblağın sarfına dair tanzim olununan (düzenlenen) kanun layihasının muvakkaten (geçici olarak) icraya vazi (uygulamaya konması)

*Haskan ve Gülersoy, 2000, 290-297.

Tablo B.2-Hazine-i Evrak Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.2- HAZİNE-İ EVRAK BİNASI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
31.08.1843	1259/Ş/05	78	19	Y.EE.	Hazine-i Evrak'taki evrakın perişanlığına örnek olmak üzere Sultan Abdülmecid'e ait bir beratın takdim edildiği
08.11.1846	1262/Za/19	25	658	İ.MSM	Mevadd-ı mühimme (önemli kanunlar) ve mesalih-i (işler) Saltanat-ı Seniyye-yi havi (içeren) keffe-i tahrirat (yazışma) ve kuyudat (kayıtlar) ve senedat ve sair evrak-ı lazimenin nakl ve hıfzı (saklama) zımnında (amacıyla) Babıâli derununda (dahilinde) bir Hazine-i Evrak'ın inşasına dair Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınan mazbatanın (kararnamenin) takdimini şamil (içeren) tezkire-i samiye
18.12.1846	1262/Z/29	25	659	İ.MSM	Babıâli derununda (dahilinde) inşası mukteza-yı (talimat) irade-i seniyyeden olan Hazine-i Evrak'ın mukaddemki (önceki) resminin feshiyle (iptal) bu kerre iki kat olarak bina ve inşa olunmak üzre tersim olunan (çizilen) resm-i cedid (yeni resim) ile keşf defteri üzerine kaleme alınan Meclis-i Vâlâ mazbatasının (kararnamesinin) takdimini şamil (içeren) tezkire-i samiye
20.02.1847	1263/Ra/04	138	7066	İ.DH	Hazine-i Evrak müdürü nasb ve tayin buyrulan Muhsin Efendi'nin maaşına ve müdürlük lafzının nezarete tahviline dair
24.03.1847	1263/R/06	91	1869	İ.MV	Hazine-i Evrak'a tayin olunacak şahıslar hakkında
29.03.1847	1263/R/11	25	671	İ.MSM	Hazine-i Evrak nazırı maiyyetine daimi ve muvakkat (geçici) olarak tayini lazım gelen muavin ve ketebe efendilerin intihabıyla (seçilmesiyle) şimdiden Bab-ı âli ve Defterhane civarlarında vaki mahzenlerde mevcud evrakın tefrik (ayrılma) ve istihzarına (ortaya çıkma) ve müteferriatına (ayrıntılar) dair Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınan mazbata ile talimatın takdimini şamil tezkire-i samiye.
25.12.1847	1264/M/17	163	8472	İ.DH	Mektubi Bey, katib efendi ve aza Muhsin Efendi'ye tayinat tahsisi
30.01.1848	1264/S/23	114	2726	İ.MVL	Hazine-i Evrak'a konulup korunacak olan evrak için yaptırılan sandık, torba ve saire masraflarına dair tezkire

18.02.1848	1264/Ra/13	25	690	İ.MSM	Reside-i hüsn-i hitam olan (iyi bir şekilde tamamlanan) Hazine-i Evrak masarıfat-ı vakıasının keşf-i sani icabınca keşf olandan ziyadesi görünen yedi yüz bu kadar kese akçanın tesviyesine dair olan Nezaret-i Celile-i Maliye takriri üzerine yazılan Meclis-i Vâlâ mazbatasının arzına dair tezkire-i samiye
18.05.1848	1264/C/14	26	699	İ.MSM	Hazine-i Evrak miftahının (anahtarının) Mimar Fossati tarafından takdimiyle vaki olan istidası (dilekçesi) üzerine karındaşına bir kıta nişan itası (verilmesi) istizanına (iznine) dair tezkire-i seniyye
12.10.1848	1264/Za/28	26	704	İ.MSM	Hazine-i Evrak'a nakl olunacak evrak için muktezi olan (gereken) dolap ve sair malzemesinin keşf ve tahmin olunan altmış bin bu kadar kuruş mikdarı masrafla tesviye-i icası hakkında tezkire-i samiye
28.10.1848	1264/Za/30	157	19	A.}MKT.	Babıâli içerisinde yeni yapılan Hazine-i Evrak'ın her türlü yangın ve tehlikelerden korunacak şekilde düzenlenerek önemli evrakın içerisine yerleştirilmesine başlanmasına dair Nafia Nezareti'ne tezkire
21.03.1849	1265/R/26	138	3772	İ.MVL	Hazine-i Evrak binasının bazı masraflarına dair
14.05.1849	1265/C/21	78	139	Y.EE	Hazine-i Evrak'ın duvarı ile demir edevatının inşa ve imali
24.05.1849	1265/B/02	142	3945	İ.MVL	Mimar Mösyö Fossati'nin Hazine-i Evrak Binası'ndan dolayı iddia ettiği paranın verilmesine dair
15.07.1849	1265/Ş/24	146	4093	İ.MVL	Hazine-i Evrak'a tayin olunacak efendilere ve sair teferruata dair
30.07.1849	1265/N/10	147	4143	İ.MVL	Hazine-i Evrak'a bitişik mahallerin alınmasına ve parasının ödenmesi için izin talebine dair
31.07.1849	1265/N/11	9	44	A.}AMD.	Hazine-i Evrak Binası'nın güvenliğinin sağlanması istizanı
14.11.1849	1265/Z/28	154	4405	İ.MVL	Babıâli içindeki Hazine-i Evrak'ın ateş tehlikesinden korunması için civarında bulunan evlerin satın alınmasına dair
28.06.1850	1266/Ş/17	173	5150	İ.MVL	Hazine-i Evrak'a nakil olunacak evrakın ayrılmasına dair
22.07.1850	1266/N/12	11	8	A.}MKT. NZD.	Babıâli'de inşa olunan Hazine-i Evrak için satın alınan arsaların bedelinin tesviyesi ile diğer bazı hususlara dair Maliye Nezareti'ne yazılar
05.11.1850	1266/Z/29	17	79	A.}MKT. NZD.	Hazine-i Evrak'a bağlı olarak evrak ayrımı için kurulacak odada istihdam edilecek şahısların seçilmesine dair Mektubi Odası'na müzekkere

02.02.1851	1267/Ra/30	26	35	A.}MKT. NZD.	Tomruk dairesindeki evrak mahzenlerinin içindeki evrakın Hazine-i Evrak'a nakledilerek tamir edilmesi
19.05.1851	1267/B/18	41	77	A.}MKT. MVL.	Hazine-i Evrak Binası'nın tamiri ve masarıfının tesviyesi
17.10.1852	1269/M/03	61	18	A.}MKT. NZD.	Hazine-i Evrak'ın mefruşatının tanzim ve tesviye masrafının verilmesi
07.01.1853	1269/Ra/26	259	9688	İ.MVL	Babıâli Hazine-i Evrak dairesinin tefrişatına dair
13.07.1853	1269/L/06	276	10770	İ.MVL	Babıâli içerisinde bulunan Hazine-i Evrak'ın yangın tehlikesinden korunması için mübayaa olunan (satın alınan) arsaya dair
20.07.1853	1269/L/13	47	32	A.}AMD.	Hazine-i Evrak dairesi için yapılacak merdiven ve dolapların Hüsam Efendi'ce tesviye edilmesi
21.07.1853	1269/L/14	277	10814	İ.MVL	Hazine-i Evrak'a yapılacak dolaplar ile bir adet merdiven alınması
18.08.1853	1269/Za/13	48	47	A.}AMD.	1256-1266 yıllarına ait olup Hazine-i Evrak'a devredilen nizamata dair Hatt-ı Hümayun, Tahrir-i Ali ve Tezakir-i Samiye Hülasa defteri
05.01.1854	1270/R/05	287	18061	İ.DH	Hazine-i Evrak Müdürlüğü'ne ve saireye dair
09.01.1854	1270/R/09	94	66	A.}DVN.	Mektub-i Sadaret Muavin-i Sabıkı Nuri Bey'e Hazine-i Evrak Müdürlüğü tevcihi
09.02.1854	1270/Ca/11	296	12019	İ.MVL	Hazine-i Evrak hakkında Bedri Beyefendi'nin layıh-ı hatırları olan birkaç bendi şamil (içeren) varakanın takdimi
03.11.1855	1272/S/21	342	14822	İ.MVL	Babıâli civarında ve Hazine-i Evrak bitişiğindeki süprüntü dökülmekte olan arsaların yola katılması
10.11.1855	1272/S/29	76	15	A.}MKT. MVL.	Babıâli ve Hazine-i Evrak dükkan ve konak arsasının satılmaması ve yola karıştırılarak meydan olmak üzere gereğinin icrası
02.07.1856	1272/L/28	347	22897	İ.DH	Hazine-i Evrak Müdürü Nuri Bey'in nan tayini
05.10.1856	1273/S/05	356	23516	İ.DH	Hazine-i Evrak odacılarının maaşlarına dair malumat
01.12.1857	1274/R/13	383	16773	İ.MVL	Hazine-i Evrak memurlarının maaş zammı
17.12.1857	1274/R/29	246	97	A.}MKT. NZD.	Babıâli'de mahalle sakinlerinin çöplük olarak kullandığı Hazine-i Evrak ve Saray yanındaki yanmış olan gözlemeci dükkanı ve arsasındaki çöplerin kaldırılması

1857/1858	1274	85	27	A.}AMD.	Hazine-i Evrak'ın bazı mahallerinin tamiri masrafının tesviyesi
1857/1858	1274	89	19	A.}AMD.	Babıâli'de Hazine-i Evrak'ın yanındaki mevkiye halkın döktüğü süprüntünün temizlenmesiyle, halkın mezkur (adı geçen) yerleri kirletmemesi için gereken tedbirin alınması
1857/1858	1274	89	75	A.}AMD.	Hazine-i Evrak memurlarına tahsis edilen maaşın ödenmesi
12.02.1858	1274/C/27	388	16939	İ.MVL	Hazine-i Evrak'ın muhafaza duvarı haricinde satın alınan arsanın tathir (temizlenme) masrafı
14.02.1858	1274/C/29	389	16952	İ.MVL	Hazine-i Evrak'ın tamire muhtaç olan yerlerinin tamiri
24.02.1858	1274/B/10	96	6	A.}MKT. MVL.	Hazine-i Evrak duvarı haricindeki yanmış olan gözlemeci dükkanı arsasının dökülen çöplerden temizlenmesi, oraya kaldırım yapılması ve masraflarının temini
18.08.1859	1276/M/19	288	58	A.}MKT. NZD.	Hazine-i Evrak memurlarının ikamet ettikleri odanın pencereleri...takılarak üzerine tente imal ettirilmesi
06.12.1860	1277/Ca/22	158	81	A.}DVN.	Hazine-i Evrak Müdürlüğü'nün Tahir Bey'e tevcihi
09.03.1865	1281/L/11	527	23653	İ.MVL	Hazine-i Evrak mahzeninin düzene konulması ve kağıtlarının iyi muhafazası için memur tayini
22.03.1865	1281/L/24	327	97	A.}MKT. MHM.	Hazine-i Evrak ittisalindeki (bağlantılı) bahçeye bir mahzen istendiğinden oranın keşf ve muayenesi için bir memur tahsisi
05.04.1883	1300/Ca/27	63	3697	İ.ŞD.	Hazine-i Evrak dairesinin mesarif-i tamiriyesi
_	_	_1	14243	MAD.d.	Babıâli'deki Hazine-i Evrak binasının zelzeleden sakatlanan mahallerinin tamiri
20.11.1902	1320/Ş/18	614	68	DH.MKT	Hazine-i Evrak için imaline lüzum görülen çinko dolap ve mahfazaların bedelinin ödenmesi için Maliye Nezareti'ne emir verilmesi talebi
28.11.1902	1320/Ş/26	620	55	DH.MKT	Hazine-i Evrak binasının tamiri için gerekli paranın ilgili tahsisattan mahsup edilerek (hesabedilerek) acilen gönderilmesi

Tablo B.3-Bâb-ı Seraskeri Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.3- BÂB-I SERASKERİ BİNASI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
10.06.1831	1246/Z/29	593	29084	HAT	Bâb-ı Seraskeri'de tamir olunacak kışlanın icra-yı tamiri hususunun mimar ağaya ihalesi ve müceddeden (yeni baştan) yaptırılacak kışlaya Hamid sancağı mütesellimliğinden azlolunan Hacı Hasan Ağa'nın bina emini tayini
21.01.1842	1257/Z/08	50	2496	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri dahilinde inşa olunmakta olan hastahanenin masrafları
22.05.1842	1258/R/11	59	2948	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de inşa edilmekte olan hastahanenin ikmali için gereken paranın temini talebi
22.11.1842	1258/L/18	69	3426	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de inşa olunan hastahane ve sair hususlar
12.03.1843	1259/S/10	73	3620	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de inşa olunan hastahaneye ilave yapılan mahallerin masrafı olan üç yüz kesenin hazineden ifası
01.04.1843	1259/Ra/01	75	3708	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de inşa olunmuş olan hastahanenin kışlaya ilavesiyle basmahanenin hastahane ittihazına (yapılmasına) dair
11.11.1846	1262/Za/22	129	6647	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri meydanında asakir-i nizamiyenin nişan talimi için bir duvar inşa edilmesi
22.11.1846	1262/Z/03	130	6687	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri içinde olan kışlalar ile bazı karakolhanelerin tamiri
02.03.1847	1263/Ra/14	140	7173	İ.DH	Seraskerlik maiyetindeki kavasan koğuşlarının tamir masrafının tesviyesi
28.03.1847	1263/R/10	143	7354	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de bazı odaların mefruşatının yenilenmesi
10.04.1847	1263/R/23	143	7387	İ.DH	Dar-uş Şura, Bâb-ı Seraskeri'de ve harbiye kalemlerinde yapılacak döşeme masraflarına dair
15.04.1847	1263/R/28	93	1928	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'nin Üsküdar'da bulunduğu sırada tanzim olunmuş olan mefruşat ve saire masrafının ödenmesi
04.07.1847	1263/B/20	151	7825	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri duvarlarının badana yapılarak harici boyanın yenilenmesi

03.10.1847	1263/L/22	105	2351	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'de kain (bulunan) ahırlar ile bazı mahallerin tamiratına dair tezkire-i seniyye
30.01.1848	1264/S/23	165	8675	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de harik (yangın) kulesi kurşunu ve top ambarı duvarının tamiri
17.06.1848	1264/B/15	175	9429	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de bazı mahallerin tamiri,...
18.08.1848	1264/N/18	178	9698	İ.DH	Bâbıâli ve Bâb-ı Seraskeri'de kain (bulunan) odalar mefruşatının tesviyesi
10.09.1848	1264/L/11	125	3221	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'deki Daire-i Hümayun ile bazı yerlerin tamiri için yapılan masrafların ödenmesine dair tezkire
04.10.1848	1264/Za/06	181	9950	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de kışla kiremitlerinin tamiri
22.10.1848	1264/Z/23	183	10098	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de kain (bulunan) misafirhane ile hapishanenin icra-yı tamiri
27.10.1848	1264/Za/29	156	94	A.}MKT	Bâb-ı Seraskeri'de kain (bulunan) evrak mahzeninin çatısının tamirine ve masraflarının ödenmesine dair Maliye Nezareti'ne tezkire
29.12.1848	1265/S/03	186	10347	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de Daire-i Seraskeri'nin bazı odalarıyla Aklâm-ı Harbiye odalarının mefruşatının tecdidi (yenilenmesi)
06.01.1849	1265/S/11	186	10362	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de evrak mahzeni inşası
26.02.1849	1265/R/03	135	3673	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'de ağnam müdürü marifetiyle yapılmış olan kavas odaları ile sair yerlerden kalan alacağın ödenmesine dair
13.03.1849	1265/R/18	136	3723	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye ve Dar-ı Şura mefruşat parasına dair
25.03.1849	1265/Ca/01	138	3775	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri, Rami ve Davud Paşa kışlalarıyla başka yerlerin tamirine dair
28.04.1849	1265/C/05	194	10944	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri büyük kapısının sol tarafında olan ebniyenin tamiri
30.04.1849	1265/C/07	194	10953	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri, Rami ve Davud Paşa kışlaları ile isimleri belirtilen karakolhanelerin tamiratı

02.05.1849	1265/Z/29	7	87	A.}AMD	Daire-i Seraskeri'nin bazı bölümleri, İhtisab Konağının bozuk olan su yolları ile Hazine'nin evrak-ı nakdiyeye ait odasının bazı kısımlarının tamir masraflarının itası istizanı
05.05.1849	1265/C/12	194	10956	İ.DH	Daire-i Seraskeri"nin bazı odaları, memurin ve aklam-ı harbiye odalarının tefrişi
27.06.1849	1265/Ş/06	198	11248	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de bazı mahallerin tefrişi
29.07.1849	1265/N/15	199	11367	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de kain (bulunan) kasr-ı hümayun mefruşatı bahası
08.08.1849	1265/N/19	199	11377	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri büyükkapı ittisalinde (yakınında) tamir edilen daire masrafına dair
03.10.1849	1265/Za/16	203	11623	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'deki kışla ve sair mahallerin tamir masrafı
03.10.1849	1265/Za/16	203	11624	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'deki daire-i hümayun ve sair mahallerin mefruşat bahasına dair
20.01.1850	1266/Ra/06	207	12078	İ.DH	Seraskerlik binasının bazı mahallerinin tamiri
08.05.1850	1266/C/25	214	12502	İ.DH	Seraskerlikte arz odası için kanepe ve sandalye alınması
26.06.1850	1266/Ş/15	217	12731	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de bazı mahallerin tamiri ve Yalı köşkünde demir fabrikası inşası
13.07.1850	1266/N/03	22	101	A.}MKT.MHM	Padişaha mahsus olmak üzere, Bâb-ı Seraskeri'nin Beyazıd meydanına nazır mahallinde yapılacak dairenin masraflarının karşılanması
08.10.1850	1266/Z/01	222	13218	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de bulunan daire-i şahanenin tamir masraflarına dair
13.10.1850	1266/Z/06	222	13222	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri, Rami ve Davudpaşa kışlalarıyla bazı mahallerin tamiri
23.01.1851	1267/Ra/20	198	6153	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'deki kışla-yı hümayunların tamiri
22.02.1851	1267/R/20	201	6351	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri tomruk dairesinin tamiri
04.09.1851	1267/Za/08	42	37	A.}MKT.NZD	Bâb-ı Seraskeri'de bulunan iki taş kışlanın koğuş döşemelerinin tamiri için izin isteği

07.03.1852	1268/Ca/15	232	8038	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'de büyük kapının üzerindeki alemin tamir masrafı
11.04.1852	1268/C/20	52	67	A.}MKT. NZD	Bâb-ı Seraskeri'deki kışla koğuşlarının tamiri
23.05.1852	1268/Ş/03	237	8376	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'de ve bazı aklam ve ebniye-i askeriyede tamire muhtaç olan şeylerin yaptırılması
03.01.1853	1269/Ra/22	259	9665	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'de bulunan mutfak ile sair mahallerin tamiri
22.02.1853	1269/Ca/13	264	10048	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'deki yeni ve eski taş kışla ve koğuşların tamiri
31.01.1854	1270/Ca/02	295	11975	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'deki tulumba dairesinin tamiri ve mesarifinin tesviyesi
24.04.1854	1270/B/26	304	12463	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'de bazı mahaller mefruşatı bahasının tesviyesi
13.07.1854	1270/L/17	310	12898	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'de bazı mahallerin tamiri
14.08.1854	1270/Za/22	313	13072	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'deki bazı mahallerin tamiri, ...
31.10.1854	1271/S/08	317	13421	İ.MVL	Seraskerlik'de bulunan tomruk dairesiyle süvari ahırı ve sairenin tamirleri
08.11.1854	1271/S/16	318	13468	İ.MVL	Seraskerlik'teki kışlalar ile hastahane ve sair mahallerin tamiri
18.03.1855	1271/C/28	316	20403	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de ve bazı karakollarda depremden dolayı meydana gelen hasarın tamiri
21.06.1855	1271/L/05	323	21030	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri büyük kapısı bitişiğinde bulunan sarayın mefruşat bedeli
06.08.1855	1271/Za/22	157	64	A.}MKT. NZD	Seraskerlik binası olan Kasr-ı Hümayun ve bitişiğindeki binaların tamir masraflarının ödenmesi
28.08.1855	1271/Z/14	338	14605	İ.MVL	Seraskerlikte bulunan kışla ile kasrın tamiri
21.09.1855	1272/M/09	340	14675	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'de kain (bulunan) Daire-i Hümayun'da yenilenen ve tamiri yapılan eşyaların bedelinin ödenmesi

24.10.1855	1272/S/12	342	14800	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'deki Kasr-ı Hümayun ile bitişiğindeki odaların tamiratına sarf olunan akçenin verilmesi
05.11.1855	1272/S/24	76	10	A.}MKT. MVL	Bâb-ı Seraskeri'de bulunan bazı odaların tamir masrafı
26.12.1855	1272/R/16	346	15003	İ.MVL	Bâbıâli ve Seraskeri hasırlarının yenilenmesi
29.01.1856	1272/Ca/21	348	15118	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'de kain (bulunan) kasr-ı hümayunlar ile sair mahallerin ve ceride muhasebesi nüfus odalarının tamiri
09.02.1856	1272/C/02	349	15162	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'de kain (bulunan) bazı mahallerin tamiratı
29.06.1856	1272/L/25	356	15584	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'de kain (bulunan) tulumba fabrikasının masrafları
26.10.1856	1273/S/26	358	23631	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri tamiri mesarifinin muhallefat (ölen kimseden kalanlar) akçesinden tesviyesi
02.01.1857	1273/Ca/06	207	60	A.}MKT. NZD	Seraskerlik binasının tamiri
1857-1858	1274	87	92	A.}AMD	Bâb-ı Seraskeri'de kain Nizamiye Hazinesi'nde tevziat (dağıtım) ve Ruznamçe Odası mefruşatının tebdili (yenilenmesi)
27.03.1858	1274/Ş/11	82	45	A.}AMD	Bâb-ı Seraskeri'de harap haldeki dairelerin yıkılarak yeniden inşası masraflarının tesviyesi, buradaki kalemlerle memurların Bâb-ı Seraskeri'deki kışlaya nakli ve bu kışlada muvakkaten (geçici olarak) bulunan Mekteb-i Harbiye öğrencilerinin Gülhane'deki kışlaya yerleştirilmesi
19.11.1858	1275/R/12	408	17712	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'de bulunan harik (yangın) kulesinin tamiri
22.01.1859	1275/C/17	412	17953	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri, Rami ve Davud Paşa kışlaları ile Maltepe Hastahanesinin tamiratı
31.01.1859	1275/C/26	412	17978	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'deki matbahın (mutfağın) tamiri
28.10.1860	1277/R/12	438	19419	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'deki yangın kulesinin tamire muhtaç yerlerinin tamirine dair
28.12.1860	1277/C/14	466	31122	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri ebniyesinin tamir masrafları

30.06.1861	1277/Z/21	223	71	A.}MKT. MHM	Bâb-ı Seraskeri'deki Kasr-ı Hümayun'un tamiri ve mefruşatı için gerekli meblağın tesviyesi
04.08.1861	1278/M/27	229	36	A.}MKT. MHM	Seraskerlik kışlaları ile Rami kışlası, Dersaadet, Galata karakolhanesi, Davudpaşa ve Kadırga limanları, münzevi ahırları ve Maltepe Hastanesi'nin tamiri
07.10.1861	1278/R/02	454	20349	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri ve Rami Çiftliği'ndeki kasr-ı hümayunların eşya bahalarına dair
11.08.1861	1278/S/04	451	20159	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri yangın kulesinin tamir masraflarına dair
23.11.1861	1278/Ca/20	481	32392	İ.DH	Bâb-ı Vâlâ-yı Seraskeri ve Rami Çiftlği'nde bulunan kasr-ı hümayunların mübayaa olunan (satılan) eşya bahası
26.11.1861	1278/Ca/23	482	32416	İ.DH	Tamirleri kararlaştırılan bazı kışlaların tamirleri
04.01.1862	1278/B/03	460	20683	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'deki kasr-ı hümayunun tamirine dair
09.03.1862	1278/N/08	463	20874	İ.MVL	Bâb-ı Seraskeri'de bazı kalem odalarının döşenmesine dair
16.03.1863	1279/N/25	505	34345	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de terk olunan dairenin yıkılması
27.03.1863	1279/L/06	258	35	A.}MKT. MHM	Bâb-ı Seraskeri'nin harap durumdaki dairesinin yıkılması
17.08.1863	1280/Ra/02	512	34862	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'deki harik kulesinin tamir masrafının ödenmesi
12.01.1864	1280/Ş/02	521	35524	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de bazı oda mefruşatının masrafına, telgraf hattı tamirine, Avrupa'dan celp ve satın alınan eşya bedeline ve saireye dair
05.06.1864	1280/Z/29	525	36253	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri aklamına tahsis kılınan mahallerin tamiri
30.06.1864	1281/M/25	526	36348	İ.DH	Dördüncü Ordu ebniyesiyle Seraskeri ebniyesi için verilecek meblağa dair
18.09.1864	1281/R/16	312	11	A.}MKT. MHM	Bâb-ı Seraskeri ebniyesi için İzmid taraflarından satın alınması gereken kerestenin fiyatına dair Kocaeli Mutasarrıflığından gelen cevabın gönderildiği

20.09.1864	1281/R/18	312	47	A.}MKT. MHM	Bâb-ı Seraskeri'deki taş kışlanın orta merdivenleri üzerinde bulunan ahşap fenerin yıkılarak yerine yapılacak camekanın masrafının tesviyesi
22.10.1864	1281/Ca/21	530	36677	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'deki taş kışlanın tamiri
01.11.1864	1281/C/01	316	56	A.}MKT. MHM	Bâb-ı Seraskeri ebniyesinin hitamına (sona ermesine) kadar memur ve katiplerin nakl edildiği Taşkışla'nın tamir masraflarının ödenmesi
02.06.1866	1283/M/18	550	38282	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'nin kapısına hakk ve nakş olunmak üzere Nüzhet Efendi'nin düştüğü tarihin arzı
21.04.1869	1286/M/09	590	41070	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri ebniyesi için on bin kese akçenin daha tedariki
01.08.1869	1286/R/22	596	41481	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'deki harik (yangın) kulesinin tamiri
25.08.1869	1286/Ca/17	597	41586	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri'de taşkışla ve hamam yapılması
19.04.1871	1288/M/28	630	43842	İ.DH	Bâb-ı Seraskeri ebniye kalfasının matlubatının (alacağının) tesviyesine ve bazı masarif-i tamiriyenin ifa-yı muktezası (gereğince yapılması)
14.02.1872	1288/Z/04	646	44909	İ.DH	Faik Bey'in Bâb-ı Seraskeri'deki daire-i hümayun için mübayaa ettiği (satın aldığı) mefruşatın ve eşyanın komisyon-ı mahsusda tesviyesi istizanı

Tablo B.4-Bahriye Nezareti Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.4- BAHRİYE NEZARETİ BİNASI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek	Fon Kodu	İçerik
11.08.1859	1276/M/12	440	29042	İ.DH	Bahriye'nin tamir masrafları...
11.03.1867	1283/Za/05	560	38989	İ.DH	Tersane-i Amire'nin Umur-ı Bahriye Nezareti namıyla müstakilen bir nezarete tefvizi (bırakılması) ve Hakkı Paşa'ya ilave-i memuriyet edilmesi
17.03.1867	1283/Za/11	560	39004	İ.DH	Bahriye Nezareti'nin vezaif-i esasiyelerini (vazife esaslarını) havi (içeren)kaleme alınan nizamnamelerin arzı
15.06.1868	1285/S/23	577	40162	İ.DH	İnşaatı tamamlanan Divanhane-i Amire Dairesi'nden dolayı teşekkürnamenin takdimi
31.08.1869	1286/Ca/23	597	41612	İ.DH	Kasımpaşa Kışlası ile Divanhane etrafının genişletilmesi
30.10.1871	1288/Ş/15	640	44543	İ.DH	Kasımpaşa'daki Bahriye Kışlası'nın icra-yı tamiri
07.10.1874	1291/Ş/25	690	48211	İ.DH	Bahriye Nezareti Divanhanesi'nin tamiriyle masraflarının ödenmesi

Tablo B.5-Darülfünûn Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.5- DARÜLFÜNÛN BİNASI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek	Fon Kodu	İçerik
13.06.1846	1262/C/18	25	656	İ.MSM	....ve Darülfünûn'un hatıra gelen mahallerden Atik Cebehane Kışlası arsası üzerine bina ve inşası...hususlarını şamil (içeren) Meclis-i Vâlâ'dan yazılan mazbatanın arzına dair tezkire-i samiye
25.08.1846	1262/N/03	25	657	İ.MSM	Darülfünûn'un suver-i inşaiyesi (inşa suretleri) tanzimat-ı dahiliye ve sairesi mukaddemki (önceki) karar-ı vechile (sebebiyle) Bab-ı Hümayun civarında kain (yer alan) Cebehane ve Sultan Sarayı mahallerine bina ve inşa olunması müzakeratını şamil (içeren) Meclis-i Maarif'in iki kıta mazbatası takdimini ve hamişinde dahi mahallat mekatibi hakkında şerefsudur buyrulan irade-i seniyyeyi mutazammın (içeren) tezkire-i samiye
08.11.1846	1262/Za/19	129	6634	İ. DH	Darülfünûn ve diğer mektepler için hazineden bin kese akçe verilmesi ve Mekatib Nezaretine Nakib Esad Efendi'nin tayin edildiği
08.11.1846	1262/Za/19	129	6635	İ. DH	Darülfünûn'un inşa masrafları
19.01.1847	1263/S/01	25	665	İ.MSM	Derdest inşa olan Darülfünûn ebniyesi memuru Fossati'nin muvakkaten (geçici olarak) memleketine azimetine (gidişine) ruhsat (izin) itası (verilmesi) ve imal eylediği bazı ebniye mudilerinin sezavar-ı makbuliyet (uygun) olduğunu mulin (haber veren) mimar-ı merkuma (adı geçen) bir kıta kutu ihsan buyrulması (verilmesi) istizanına dair tezkire-i samiye
30.01.1847	12/S/1263	17	24	HR.MKT	Darülfünûn binası mimarı Fossati'ye ihsan edilecek (verilecek) mücevher kutunun Darphane-i Amire'de imal edilmesi
29.03.1847	1263/R/11	25	672	İ.MSM	Ayasofya Cami-i Şerifi'nin tamirine Evkaf-ı Hümayun Nezareti tahtında (altında) olmak üzere Ebniye-i Hassa Müdürü Halim Efendi'nin memuriyetine ve Darülfünûn inşasına memur Fossati ile müzakere etmek üzere emr-i tamirde Yani Kalfa'nın istihdamına dair Meclis-i Vâlâ mazbatasının takdimini şamil (içeren) tezkire-i samiye

04.06.1847	1263/C/19	25	677	İ.MSM	Darülfünûn ebniyesinin müddet-i malume masarıfatını mübeyyin (bildiren) Ebniye müdürünün takrir ve defteri üzerine Meclis-i Vâlâ'dan zeyl olunan Meclis-i Maarif-i Umumiye mazbatasının takdimini şamil (içeren) tezkire-i samiye
07.08.1847	1263/Ş/24	25	678	İ.MSM	Asar-ı ber güzide-i hazret-i padişahiden (padişahtan seçkin bir abide) olarak derdest (yapılmakta) inşa ve tamir olan Darülfünûn ve Ayasofya Camii şerifi binaları için takdim olunan resimleri vechile (sebebiyle) Darbhane-i Amire'de madalya hak ve darbı istizanına dair tezkire-i samiye
02.01.1848	1264/M/25	25	684	İ.MSM	Darülfünûn ile Sahil Saray-ı Hümayunu ve Mühendishane-i Amire ebniyeleri için Hasköy harmanlarından mübayaa olunacak (satın alınacak) tuğlanın onar paraya alınması ve yalnız bundan resm-i ihtisabiye (belediye vergisi) alınmaması ve bundan böyle imal olunacak tuğla envaının (çeşitlerinin) çapları Ebniye müdürü marifetiyle kuyuduna tatbikan (kayıtlarına göre) kat (kesilme) ve tahdid olunması (sınırlanması) hususlarına dair Tophane-i Amire müşiri hazretleriyle vuku bulan muhabere (yazışma) üzerine Meclis-i Vâlâ'dan yazılan mazbatanın takdimini şamil (içeren) tezkire-i samiye
19.01.1848	1264/S/12	25	686	İ.MSM	Muahharen (sonradan) kesb ü vüsat ederek (parasal yönden artarak) lede'l keşf (keşfi sırasında) on sekiz bin şu kadar kese akça ile vücuda geleceği anlaşılmış olan Darülfünûn ebniyesi emr-i inşasının emaneten Mimar Fossati'ye ihalesiyle Meclis-i Maarif azasından İsmail Efendi'nin nazır tayin kılınması ve masarıf-ı icabıyesiyle müteferriat-ı sairesinin suret-i tesviyesi hakkında Meclis-i Vâlâ mazbatasının takdimine dair tezkire-i samiye
09.04.1848	1264/Ca/05	25	694	İ.MSM	Darülfünûn ebniyesi masarıfına mahsuben (avans olarak) yalnız bin kese akçanın ceste ceste (kısım kısım) itası (verilmesi) hakkında Nezaret-i Celile-i Maliye takriri üzerine arzına dair tezkire-i samiye

09.06.1848	1264/B/07	26	702	İ.MSM	Darülfünûn ebniyesinin harik (yangın) sirayetinden (geçişinden) muhafazası (korunması) zımnında (için) kirişlerinin demirden yapılması ve duvarlarının dahi ber muceb-i keşf (keşfin gerektirdiği gibi) tecdid olunarak (yenilenme) metanet (dayanıklılık) ve rasanetine (sağlamlık) dikkat olunması hakkında yazılan Meclis-i Vâlâ mazbatasıyla evrak-ı müteferrikasının arzına dair tezkire-i samiye
25.11.1848	1264/Z/28	129	3416	İ.MVL	Darülfünûn binası civarında olan mahallerin alınmasına dair
15.05.1849	1265/C/22	141	3916	İ.MVL	Darülfünûn binasının bakımına dair
16.05.1849	1265/C/23	141	3918	İ.MVL	Darülfünûn binasına ilave olunan arsalara dair
18.06.1849	1265/B/27	143	4013	İ.MVL	Darülfünûn ebniyesine Dahiliye Kalemi Halifesi Ata Efendi'nin tayinine dair
05.11.1849	1265/Z/19	154	4377	İ.MVL	Darülfünûn binası için Ticaret Hazinesi'nden, ilerde gelirden tahsil edilmek kaydıyla para alınmasına dair
05.11.1849	1265/Z/19	11	79	A.}AMD	İnşa olunmakta olan Darülfünûn'un kış gelmeden bitmesi için ihtiyaç olunan akçenin Ticaret Hazinesi'nden verilmesi
15.11.1849	1265/Z/29	13	60	A.}AMD	Darülfünûn gibi birtakım binaların ihtiyacı olan kerestelerin Kaz Dağı tarafından getirilmesi için küçük bir vapurun gönderilmesi
15.11.1849	1265/Z/29	14	99	A.}AMD	Yaptırılmakta olan Darülfünûn binaları içinde bulunan zaviye ve müezzin meşrutası arsalarına bedel verilmek üzere satın alınan Ahmed Molla Bey'e ait evin tamiri için gerekli incelemelerin yapılması hakkında Evkaf Nazırı'na yazı yazılması istizanı
30.12.1849	1266/S/14	158	4542	İ.MVL	Darülfünûn binasına ilave olunan zaviye ve müezzin meşrutası arsalarına ve teferruatına dair

1849-1850	1266		4746	İ.MVL	Darülfünûn binası tahsisatından mübayaa olunan (satın alınan) zaviye ve müezzin meşrutalarıyla iştirası (satın alınması) mukarrer olan (kararlaştırılan) konağa dair
24.04.1850	1266/C/11	166	4925	İ.MVL	Darülfünûn binası için gereken kerestenin getirilmesine dair
01.05.1850	1266/C/18	6	45	A.}MKT. NZD	Darülfünûn binalarının çatısı için gerekli kerestelerin parasının verilmesine dair Maliye ve kerestelerin vaktinde alınarak çatının inşa edilmesi hususunda Ticaret Nezareti'ne yazı
13.08.1850	1266/L/14	144	7181	C.MF	Yapılacak olan Darülfünûn ebniyesi masrafına altı yüz bin kuruş verilmesi
06.10.1850	1266/Za/29	550	22608	C.ML	Darülfünûn ebniyesi için Ebniye-i miriye Müdürü Hasan Efendi ile harb ve çadır mühimmat anbarı için satın alınacak pamuk ipliği ve saire bahasına mahsuben üç yüz bin kuruşun Canik sancağı emvalinden (gelirinden) Diran Bazirgana (tüccar) havale verildiği
05.11.1850	1266/Z/29	24	11	A.}AMD	Darülfünûn binasına eklenecek kısımlar ve muamelesine dair tezkire-i samiye
05.11.1850	1266/Z/29	24	14	A.}AMD	Tophane-i Amire Talimhane Kışlası, Darülfünûn binası ve Bab-ı Seraskeri dairelerinin tamir ve inşası
05.11.1850	1266/Z/29	24	53	A.}AMD	Darülfünûn binasının inşa işinin bu işe ehliyeti olan Nafia Nazırı İsmail Paşa'ya ihalesi
24.01.1851	1267/Ra/21	57	2625	C.ML	Evvelce Canik sancağı varidatından (gelirinden) alınmakta olan Darülfünûn ebniyesi kereste bahasının bu kerre Amasya sancağı 266 senesi varidatının müsait olmasından mezkur (adı geçen) sene emvalinden (devlete ait mallardan) mahsubu (hesabedilmesi) icra olunmak üzere Maliye mektupçusuna yazılan ilmühaber (belge)
18.11.1851	1268/M/23	224	7605	İ.MVL	Darülfünûn ebniyesi memuru İsmail Efendi'nin zimmeti ve saireye dair

18.12.1851	1268/S/23	47	42	A.}MKT. NZD	Darülfünûn amelesinin biriken yevmiyelerinin ödenmesinin binanın inşasını tamamlayacak kişinin tayin edilmesine bağlı olduğu
08.12.1852	1269/S/25	68	47	A.}MKT. NZD	Darülfünûn ebniyesi Duvarcıbaşısı Yani'nin yevmiyesine daha önce zam yapıldığından yeniden zam yapılmasının mümkün olmadığı
11.12.1852		418	73	HR.TO	Darülfünûn ebniyesine müstahdem (görevli) iki mimarın aylıklarının verilmesine dair takdim ettikleri ariza (dilekçe)
16.05.1853	1269/Ş/07	78	75	A.}MKT. NZD	Darülfünûn ebniyesinin keşfi ve eksik kalan kısımlarının ikmali
13.06.1853	1269/N/06	80	73	A.}MKT. NZD	Amelelerin Darülfünûn ebniyesinden dolayı alacak tahsili hususundaki arzuhalleri (dilekçeleri)
20.07.1853	1269/L/13	83	62	A.}MKT. NZD	Darülfünûn ebniye inşası masrafından dolayı alınan paranın tesviyesi
09.11.1853	1270/S/07	99	18	A.}MKT. NZD	Darülfünûn binasına bitişik olan kasrın satın alınması
11.11.1853	1270/S/09	99	68	A.}MKT. NZD	Kış mevsiminin gelmesi ile yarım kalan Darülfünûn binası inşaatının muhafazası
18.11.1853	1270/S/16	101	18	A.}MKT. NZD	Mimar Fossati'nin Darülfünûn ebniyesinden dolayı işlemiş olan maaşlarının ödenmesi

27.11.1853	1270/S/25	102	35	A.}MKT. NZD	Darülfünûn binasının bazı masrafları ile ilgili Duvarcıbaşı Yorgi'nin müzekkeresinin takdimi
04.03.1854	1270/C/04	111	83	A.}MKT. NZD	Mimar Fossati'nin Darülfünûn ebniyesindeki çalışmalarından dolayı işlemiş olan maaşlarının tahkiki (araştırılması)
01.01.1854	1270/R/01	293	11814	İ.MVL	Darülfünûn ebniyesi ittisalinde (bitişiğinde) olup canib-i miriden mübayaa olunan (satılan) hanenin bahasının tesviyesi
27.02.1854	1270/Ca/29	298	12108	İ.MVL	Darülfünûn ebniyesinin pencere ve sakaflarının (çatısının) kar ve yağmurdan muhafazası zımnında (için) ebniye meclisi marifetiyle suret-i tanzimi
04.03.1854	1270/C/04	111	83	A.}MKT. NZD	Mimar Fossati'nin Darülfünûn ebniyesindeki çalışmalarından dolayı işlemiş olan maaşlarının tahkiki (araştırılması)
12.07.1854	1270/L/16	310	12883	İ.MVL	Mimar Fossati'nin Darülfünûn ebniyesinden matlubu (alacağı) ve teraküm eden (biriken) maaşının tesviyesi
19.11.1854	1271/S/27	319	13515	İ.MVL	Darülfünûn binalarının inşasından dolayı Mimar Fossati ile kardeşinin birikmiş alacaklarının ödenmesi
21.11.1854	1271/S/29	319	13534	İ.MVL	Darülfünûn binalarının İsmail Paşa'nın nezareti döneminde yapılan masraflarının görülen muhasebesi
27.12.1854	1271/R/06	124	68	A.}MKT. NZD	Darülfünûn binası için Büyükdere'de bulunan tuğla fabrikasından verilen tuğlaların parasının ödenmesi
25.02.1855	1271/C/07	118	5781	İ.HR	Darülfünûn binalarının muvakkaten (geçici olarak) hastahane yapılması
26.02.1855	1271/C/08	325	13905	İ.MVL	Darülfünûn binalarına ilave olunan hanenin kıymeti takdir olunarak havalesi

12.03.1855	1271/C/22	316	20416	İ.DH	Fransız askerleri için muvakkaten (geçici olarak) hastane ittihaz olunan (yapılan) Darülfünûn binalarının içindeki kereste ve sair (diğer) edevatın muhafazası için bir sundurma inşası
03.04.1855	1271/B/15	141	45	A.}MKT. NZD	Darülfünûn binasının hastane olması nedeniyle burada bulunan telgraf edevatı ve amelesinin muvakkaten (geçici olarak) Alay Köşkü'ne naklı
27.04.1855	1271/Ş/09	319	20631	İ.DH	Evkaf Nazırı'nın sahilhanesinde lüzum görülen kerestenin, Darülfünûn ebniyesinden verilmesi istizanı
02.05.1855	1271/Ş/14	69	71	A.}MKT. MHM	Evkaf Nazırı'nın yalısının tamiri için gerekli olan kerestenin, Darülfünûn ebniyesinde mevcut keresteden uygun bir fiyatla verilmesi
07.06.1855	1271/N/21	333	14302	İ.MVL	Darülfünûn binaları Fransız askerleri için hastahane olarak kullanılacağından gerekli yerlerin tesviyesi
13.06.1855	1271/N/27	321	20833	İ.DH	Fransız askerleri için hastane olarak kullanılan Darülfünûn binalarının civarındaki iki hanenin hekimlerin ikameti için satın alınması
04.07.1855	1271/L/18	334	14399	İ.MVL	Darülfünûn binalarının tamir olunan mahallerinin masrafı
1854-1855	1271	62	20	A.}AMD	Fransa askeri için geçici hastane yapılacak olan Darülfünûn binasının tamiri
1854-1855	1271	60	28	A.}AMD	Fransalı yaralı askerlere tahsis edilecek olan Darülfünûn binalarının tamir masrafı hesaplarının çıkarılıp Fransa Sefareti'ne bildirilmesi
13.08.1855	1271/Za/29	158	46	A.}MKT. NZD	Duvarcıbaşı Yorgi'nin, Darülfünûn ebniyesi duvarlarının inşaatı hakkındaki arzuhalinin (dilekçesinin) takdimi

1854-1855	1271	162	51	A.}MKT. NZD	Müezzin evi Darülfünûn ebniyesine ilave edildiğinden uygun bir mahalle müezzin evi inşaası
29.10.1855	1272/S/17	342	14812	İ.MVL	Darülfünûn Ebniyesi Tamiri Müdürü Hacı Ali Efendi'ye gösterdiği tasarruf ve eylediği hüsn-i (güzel) hizmet nedeniyle atiyye-i seniyye verilmesi
18.12.1855	1272/R/08	345	14975	İ.MVL	Darülfünûn ebniyesinin Kabasakal tarafında olan ahırlarının mahalleye olan zararının önlenmesi
07.05.1856	1272/N/02	354	15457	İ.MVL	Darülfünûn ebniyesinde istihdam olunan memurların maaşları
22.05.1856	1272/N/17	355	15490	İ.MVL	Darülfünûn Hastahanesi'nde bulunan Fransız askerleri ile Tunuslular arasında vuku bulan kavganın boyutları
25.06.1856	1272/L/21	132	6762	İ.HR	Darülfünûn ebniyesinin Fransa askerlerinden tahliyesi
02.03.1857	1273/B/06	215	58	A.}MKT. NZD	Darülfünûn binaları inşaatı sırasında çalıştırılan memur ve bekçilerin ücretlerinin nereden ödeneceğinin işarı
03.07.1858	1274/Za/21	407	26979	İ.DH	Darülfünûn binalarının masrafları ve saireye dair
26.08.1858	1275/M/16	412	27275	İ.DH	Umur-ı mülkiye tahsili için Darülfünûn binalarından muallimhane olarak kullanılacak odaların tanzim ve tesviye masraflarına dair
14.11.1858	1275/R/07	268	70	A.}MKT. NZD	Darülfünûn binalarını tamir eden kalfa ile ücret hususunda çıkan anlaşmazlığın tahkiki
1857-1858	1274	87	33	A.}AMD	Darülfünûn ebniyesinin vuku bulan masraflarıyla mevcud olub satılan eşya bahasının bir kısmının Hazine'den bir kısmının da Zaptiye Müşiri Sabıkı müteveffa İzzet Paşa'ya zimmet-i kayd olunmuş eşya esmanından (bedelinden) mahsub edilmesi (hesabedilmesi)

23.08.1860		434	15	HR.TO	Fossati'nin Darülfünûn ebniyesinden alacağına dair varakası (yazısı)
14.11.1860	1277/R/29	439	19469	İ.MVL	Darülfünûn'da oturan yüzkırkbir hane Dağıstan muhacirinin (göçmeninin) Gelibolu sancağındaki Dukakin Çiftliği'nde iskanları hakkında
30.12.1860	1277/C/16	337	27	A.}MKT. NZD	Darülfünûn ebniyesinde istihdam olunan memurin ve amelenin maaşlarının ödenmesi
04.04.1861	1277/N/23	447	19893	İ.MVL	Mimar Mösyö Fossati marifetiyle inşa olunacak Darülfünûn binası kontratosunun feshine (iptaline) dair
28.08.1861	1278/S/21	453	20203	İ.MVL	Darülfünûn ebniyesi kalfasının matlubuna (alacağına) dair
10.03.1862	1278/N/09	406	50	A.}MKT. NZD	Mecidiye Kışlası, Galatasaray ve Darülfünûn ebniyesinin tamir masraflarının tesviyesi
07.02.1863	1279/Ş/17	481	21829	İ.MVL	Darülfünûn'da Ferik Derviş Paşa'nın hikmet-i tabiiyye dersi vermesi
28.11.1863	1280/C/16	518	35287	İ.DH	Tarakçılar Çarşısı'nda kain (bulunan) han ile sair (diğer) bazı emlakın satılarak bedelinin Darülfünûn ve bazı nezaret binalarının tamirine tahsis edilmesi
11.01.1865	1281/Ş/13	532	36889	İ.DH	Darülfünûn Dairesi'nin ikmaliyle (bitirilmesi) Hazine-i Celile'nin oraya nakli
21.01.1865	1281/Ş/23	323	50	A.}MKT. MHM	Hazine-i Celile'nin oraya nakli için Darülfünûn binalarının inşaatının ikmal edilebilmesi (bitirilebilmesi) ve teferruatı
12.03.1865	1281/L/14	326	72	A.}MKT. MHM	Darülfünûn ebniyesinin tamiri ile ilgili keşif defterinin gönderildiği ve gerekenin yapılması
22.03.1865	1281/L/24	534	37075	İ.DH	Darülfünûn binasının Maliye'ye tahsisine dair

17.07.1865	1282/S/22	538	37418	İ.DH	Darülfünûn binası ittisalinde (bitişiğinde) bulunup mübayaa olunan (satın alınan) üç bab kargir dükkanların akçesine dair
30.12.1866	1283/Ş/22	559	38945	İ.DH	Maliye Hazinesi ittihaz olunacak Darülfünûn ebniyesinin tefriş olunması
11.04.1869	1285/Z/28	589	41023	İ.DH	Darülfünûn dairesine bazı eşyaların konması
03.02.1870	1286/Za/02	606	42253	İ.DH	Darülfünûn'a muallim tayini
13.04.1870	1287/M/11	610	42493	İ.DH	Darülfünûn'un rik'a hattı muallimliği konusu
05.09.1870	1287/C/08	618	43038	İ.DH	Darülfünûn'da okutulan hikmet-i tabiyye dersi için Paris'ten alet getirtilmesi
21.03.1871	1287/Z/28	629	43742	İ.DH	Yeni ağırlık ölçüleri muhafazası için Darülfünûn'da tahsis edilen odaya yaptırılan dolaplar masarifi
25.06.1871	1288/R/06	634	44103	İ.DH	Darülfünûn'un tevsi (genişletme) ve tamir masraflarının tesviyesi
21.02.1875	1292/M/15	697	48752	İ.DH	Darülfünûn ile idadiye mektebi için Avrupa'dan celb olunan (istenen) aletlerin bedeli
23.04.1874	1291/Ra/06	700	48990	İ.DH	Maarif ve Darülfünûn ile Dersaadet'teki bazı mekatibin (okulların) masraf-ı tamiriyesi
06.09.1876	1293/Ş/16	730	50878	İ.DH	Darülfünûn ebniyesinin tamiri

Tablo B.6-Maliye Nezareti Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.6- MALİYE NEZARETİ BİNASI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
14.03.1848	1264/R/08	169	8952	İ.DH	Maliye Hazinesi kiremitleriyle bazı mahallerinin tamir ve müceddeden (yeni baştan) inşa olunan evrak mahzeni masarifatının tesviyesi
16.01.1851	1267/Ra/13	28	72	A.}AMD	Maliye Hazinesi binasının bazı kısımlarının tamiri
05.03.1851	1267/Ca/02	202	6415	İ.MVL	Bâb-ı Maliye'de bazı mahallerin tamiri
24.02.1853	1269/Ca/15	265	10054	İ.MVL	Maliye kalem odaları mefruşatına dair
29.01.1859	1275/C/24	424	28037	İ.DH	Maliye Hazinesi'nde kırılan cam ve çerçevelerle diğer bazı yerlerin tamir masraflarına ve saireye dair
01.12.1864	1281/B/02	522	23466	İ.MVL	Maliye Hazinesi hurufat (matbaa) memurları dairelerinin genişletilmesine dair
04.05.1864	1280/Za/27	28	1218	İ.MMS	Daire-i Maliye'de bir meclis inşası
30.12.1866	1283/Ş/22	559	38945	İ.DH	Maliye Hazinesi ittihaz olunacak Darülfünûn ebniyesinin tefriş olunması
03.04.1867	1283/Za/28	378	64	A.}MKT.MHM	Eski Maliye Dairesi karşısındaki Masraf Dairesi'nin tamir ettirilip tıp talebeleri için dershane yapılması
02.01.1868	1284/N/07	570	39725	İ.DH	Maliye Hazinesi aklamına (memur daireleri) ketebe (katipler) ve sandalyeler için olan masarifiyeye dair malumat
13.03.1868	1284/Za/19	572	39876	İ.DH	Hazine-i Hassa Nezareti'nin Maliye Nezareti'ne ilavesine
25.03.1868	1284/Z/01	573	39914	İ.DH	Bayezıd'da inşa ettirmiş olduğu konağın devair-i devletten (devlet dairelerinden) birine tahsisi üzere Hariciye Nazırı'nın arızasının arzı
			10757	MAD.d	Beytülmal, Maliye Dairesi inşasına...dair
09.01.1870	1286/L/06	604	42133	İ.DH	Hariciye Nezareti Dairesi ile Maliye Nezareti Odasına döşenen kaliçelere (halı) yapılan masraf

01.09.1870	1287/C/04	618	43026	İ.DH	İnşa olunan Maliye Dairesi'ne taşınılması talebi
18.06.1870	1287/Ra/18	613	42727	İ.DH	Beyazıd'da yapılan maliye dairesi ve çeşitli hususların arzı
23.09.1871	1288/B/08	638	44394	İ.DH	Maliye Hazinesi Dairesi'ne cari (akan) suyun idaresi için bir makine ustasının istihdamı keyfiyeti (konusu)
17.01.1874	1290/Za/28	677	47205	İ.DH	Yangından sonra Maliye Hazinesi'nde yapılan ebniyenin masarif-i tesviyesi
19.08.1875	1292/B/17	706	49414	İ.DH	Maliye Dairesi'nin Merkebciler Kapısı cihetine (tarafına) yaptırılacak duvar
12.07.1894	1312/M/08	27	159	İ.HUS	Maliye Nezareti ebniyesinin, Şehremaneti Heyet-i Fenniyesi tarafından icra ettirilen keşif muayenesinde tehlikeden salim bulunduğu anlaşıldığından memurin ve ketebesinin vazifelerine devam etmeleri gerektiği

Tablo B.7-Maarif Nezareti Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.7- MAARİF NEZARETİ BİNASI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
04.05.1857	1273/N/10	379	25042	İ.DH	Maarif-i Umumiye Nezareti'nin Takvimhane Dairesi'ne nakli
31.10.1865	1282/C/10	542	37713	İ.DH	Daire-i Maarif'in kalem odaları mefruşatı ve sair masarifatının tesviyesi
22.03.1866	1282/Za/05	351	78	A.}MKT. MHM	Şehzade İmareti'nde harap olan vakıf odalarının tamir edilip geçici olarak Maarif Nezareti'ne terki
26.07.1868	1285/R/05	8	424	İ.ŞD	Maarif Nezareti Dairesi'nde bir kaç odanın tamiri
23.02.1871	1287/Z/02	628	43662	İ.DH	Maarif Dairesi'nin mefruşat masarifi
25.06.1871	1288/R/06	634	44104	İ.DH	Maarif Nezareti'ne tahsis kılınan odaların tamir masrafları
06.06.1876	1293/Ca/13	723	50477	İ.DH	Daire-i Maarif ile Bilad-ı Selase'de kain (bulunan) mekatib-i rüşdiye, müzehane ve kitap anbarının tamirat ve mefruşat masrafları
07.12.1882	1300/M/26	61	3557	İ.ŞD	Maarif Nezareti heyeti için Mekteb-i Mülkiye'nin arkasında ve Babıali Caddesi'ndeki arsaya bina inşası
20.12.1892	1310/Ca/30	267	139	Y.A.HUS	Maarif Nezareti'nin tamiratı hitam bulan (biten) Divanyolu'ndaki eski nezaret dairesine nakli
18.02.1893	1310/Ş/01	270	8	Y.A.HUS	Çemberlitaş'taki eski Maarif Nezareti Binası'nın tamir ve tanzimi tamamlandığından nezaret heyetinin bu daireye nakledilmesi
08.08.1894	1312/S/05	5	14	Y.PRK.. ŞH	Maarif Nezareti ile Mülkiye Mektebi'nin tamiri için yapılan keşif
14.10.1894	1312/R/13	5	49	Y.PRK.. ŞH	Sultanahmet'teki Sanayi Mektebi ve Maarif Nezareti binalarının zelzeleden hasar gören kısımlarının tamiri
29.03.1903	1320/Z/29	25	25	Y.PRK. MYD	Ahmed Ali Paşa'nın Mercan'da Maarif Nezareti'ne terkedilen Ali Paşa Konağı'nın ahırıyla, ağalar dairesi ve bir arabalığının kendisine ihsanını (verilmesi) istirhamı
03.05.1903	1321/S/05	9	1321 S-2	İ.MF	Maarif Nezareti memurları için Vezirhanı cihetindeki avluya ilaveten bir daire inşası
15.12.1904	1322/L/07	10	1322 L-3	İ.MF	Maarif Nezareti'ne ilave edilen mahallin tamamlanarak keşif haricinde kalan masrafın ödenmesi

Tablo B.8-Bâb-ı Fetva Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.8- BÂB-I FETVA BİNASI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
26.03.1838	1253/Z/29	528	25985	HAT	Meşihat Dairesi'nin tamiri ve Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ile İstanbul kadısına tahsis olunan mahaller dar olduğundan, başka birer mahalde veya kendi konaklarında mesalihe bakmaları
25.11.1847	1263/Z/16	162	8418	İ.DH	Bâb-ı Fetvapenahi'de tamir olunan mahallerin masarifi
02.02.1848	1264/S/26	114	2739	İ.MVL	Bâb-ı Fetvapenahi'deki Rumeli Dairesi tamirinden keşif fazlası paranın mahsubuna dair tezkire
25.09.1848	1264/L/26	180	9846	İ.DH	Bâb-ı Fetvapenahi'nin yangında zedelenmiş olan mahallerinin tamiri ve mefruşatının tecdidi
12.12.1848	1265/M/16	185	10236	İ.DH	Bâb-ı Fetvapenahi'de bazı mahallerin tamir ve ikmali
26.02.1849	1265/R/03	135	3674	İ.MVL	Bâb-ı Fetvapenahi'de bazı mefruşat ve ebniye keşfinden fazla paraya dair
02.06.1849	1265/B/11	196	11109	İ.DH	Bâb-ı Fetva'da bazı mahaller masarifi
25.08.1849	1265/L/06	200	11468	İ.DH	Bâb-ı Fetvapenahi ahırının tamir masrafı
15.11.1849	1265/Z/29	12	81	A.}AMD	Bâb-ı Fetvapenahi'nin tamir masraflarının tesviyesi
07.11.1850	1267/M/02	224	13368	İ.DH	Bâb-ı Fetva duvarının tamiri
21.11.1850	1267/M/16	81	4868	C.ADL	Bâb-ı Fetva ve İstanbul Kadılığı dairelerinin tamir masrafının verilmesi
09.12.1850	1267/S/04	226	13528	İ.DH	Bâb-ı Fetva' da sadrazam daireleri tefrişatı masrafına ve saireye dair
20.04.1852	1268/C/29	235	8239	İ.MVL	Yanan Darülfetva ile bitişiğindeki mutfak binasının inşası
08.10.1852	1268/Z/23	248	9064	İ.MVL	Fetvahanenin mefruşat bahasının tesviyesi
23.08.1854	1270/Za/29	313	13098	İ.MVL	Bâb-ı Fetvapenahi'de tamire muhtaç bazı yerlerin tamiri

26.10.1854	1271/S/03	317	13392	İ.MVL	Bâb-ı Fetvapenahi'de tamiri yapılmasına lüzum görünen mahallerin ve Tersane-i Amire Dökümhanesi'nin tamiri
24.02.1857	1273/C/29	369	24141	İ.DH	Bâb-ı Fetva'ya ilave olunacak arsaya dair malumat
29.09.1858	1275/S/20	414	27439	İ.DH	Bâb-ı Meşihat Odaları'nın tamir masrafları ile sair tamirat işlerine dair
1857-1858	1274	88	88-1	A.}AMD	Bâb-ı Fetvapenahi'de tamire muhtaç mahallerin masrafının tesviyesi
14.03.1859	1275/Ş/09	415	18103	İ.MVL	Bâb-ı Fetvapenahi'deki tamir masraflarının hazinece kabulu
09.05.1859	1275/L/06	431	28510	İ.DH	Bâb-ı Fetvapenahi'nin mefruşat masrafları,...
04.02.1861	1277/B/23	442	19670	İ.MVL	Bâb-ı Fetvapenahi'deki odaların döşeme masraflarına dair
16.10.1861	1278/R/11	479	32231	İ.DH	Bâb-ı Vâlâ Fetvapenahi ebniyesinde tamirat yapılması gerektiği
06.02.1862	1278/Ş/06	461	20772	İ.MVL	Bâb-ı Fetvapenahi'nin bazı yerlerinin tamirine dair
08.05.1862	1278/Za/09	489	33095	İ.DH	Bâb-ı Fetvapenahi'de küçük odanın mefruşat masrafları
24.02.1864	1280/N/16	523	36009	İ.DH	Bâb-ı Fetvapenahi'nin bazı mahallerinde yenilenen mefruşatın masrafına, Paris'ten gelen gazeteciye verilen maaşa ve saireye dair
25.04.1864	1280/Za/18	524	36185	İ.DH	Bâb-ı Fetvapenahi'de bulunan dairelerin tamiri, döşenen hasır bedeli, ...
14.09.1864	1281/R/12	529	36574	İ.DH	Bâb-ı Fetva'nın Yenaki Kalfa marifetiyle tamiri
26.12.1864	1281/B/27	523	23522	İ.MVL	Bâb-ı Fetva'nın bazı tamiratı haricinde olarak inşa olunan ahır hususuna dair
08.01.1865	1281/Ş/10	532	36883	İ.DH	Bâb-ı Fetvapenahi'de gerekli olan mefruşatın bahasının ödenmesi
25.08.1865	1282/R/02	537	24141	İ.MVL	Fetvahane'de bazı yerler tamiri
23.09.1865	1282/Ca/02	342	59	A.}MKT.MHM	Evrak hıfzı için Bab-ı Fetva'da bulunan kargir mahallin tamiri

15.12.1865	1282/B/26	544	37827	İ.DH	Bâb-ı Fetva'da bazı mahallerin tamiri
18.02.1866	1282/L/02	547	38059	İ.DH	Bâb-ı Fetva dairesinin bazı odalarının döşemelerine dair
15.04.1866	1282/Za/29	548	38127	İ.DH	Bab-ı Fetva, Hazine-i Celile ve Ticarethanede bazı odaların masrafları
_	_	_	10757	MAD.d	Bâb-ı Meşihat tamiri
25.05.1869	1286/S/13	592	41215	İ.DH	Bâb-ı Fetvapenahi'de yenilenen mefruşatın tesviyesi
20.06.1871	1288/R/01	634	44086	İ.DH	Bâb-ı Vâlâ-yı Fetvapenahi'de tamir olunan mahallerin tamir masarifinin tesviyesi
12.11.1871	1288/Ş/28	641	44600	İ.DH	Bâb-ı Fetva ittihaz olunan konağın senedat ve muaccelesine (kiradan peşin alınan kısıma) dair müzekkere-i aliye
14.11.1871	1288/B/29	639	44473	İ.DH	Bâb-ı Vâlâ-yı Fetvapenahi masarifi tamiriye ve tefrişinin tesviyesi
28.05.1872	1289/Ra/20	651	45253	İ.DH	Bâb-ı Vâlâ mefruşatı masarifinin tesviyesi
17.01.1873	1289/Za/18	661	46039	İ.DH	Geçen sene Bâb-ı Fetva ittihaz olunmuş (yapılmış) olan konağın mesarif-i tefrişiyesinin suret-i tesviyesi
04.11.1874	1291/N/04	691	48319	İ.DH	Şeyhülislam için bir konak satın alınması
28.06.1875	1292/Ca/24	703	49223	İ.DH	Bâb-ı Fetva'da yenilenen mefruşat masrafı
07.11.1888	1306/Ra/14	111	86964	İ.DH	Bâb-ı Fetva devairi (daireleri) ebniyesinin icra-yı tamiri

Tablo B.9-Şehremaneti Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.9- ŞEHREMANETİ İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
03.05.1847	1263/Ca/17	95	1976	İ.MVL	İhtisab Konağı kalem odalarının mefruşat masrafının ödenmesi
02.05.1849	1265/C/09	7	87	A.}AMD	Daire-i Seraskeri'nin bazı bölümleri, İhtisab Konağı'nın bozuk olan su yolları ile Hazine'nin evrak-ı nakdiyeye ait odasının bazı kısımlarının tamir masraflarının itası istizanı
29.06.1849	1265/Ş/08	144	4045	İ.MVL	Bab-ı Zabtiye'ye nakledilen İhtisab katipleri maaşlarına dair
19.05.1852	1268/B/29	237	8361	İ.MVL	İhtisab Dairesi mefruşat ve hasırları tecdidi (yenilemesi)
01.07.1853	1269/N/24	46	30	A.}AMD	İhtisab Dairesi'nin tamir masraflarının karşılanması
09.03.1854	1270/C/09	299	12177	İ.MVL	İhtisab Nezareti Dairesi'nde mevcut kalem odaları mefruşatının tecdid (yenileme) ve tamiri
24.07.1855	1271/Za/9	55	4	A.}AMD	İhtisab Nezareti'nin lağvıyle (dağıtılması) Meclis-i Vâlâ'nın tabii azasından sayılmak üzere "Şehremaneti" namıyle bir memuriyet ihdas olunarak (meydana getirilerek) maiyyetine iki muavin verilmesi. Dersaadet'in ileri gelenlerinden "şehir meclisi" namıyle bir meclis-i mahsus oluşturulması ve anılan şehremaneti memuriyetine sabık (eski) Amasya mutasarrıfı (idare amiri) Salih Paşa'nın tayini hususlarının istizanı
31.08.1856	1272/Z/29	352	23224	İ.DH	Emtia Gümrüğü'nün genişletilmesi amacıyla civarında olan dükkanların başka mahalle, Kuru Meyve Gümrüğü ve sebzehanenin atik gümrük mahalline ve Şehremaneti'nin dahi şimdiki ticarethaneye suret-i inşa ve nakilleri
1.11.1856	1273/Ra/13	360	23788	İ.DH	Şehremaneti Dairesi ile hapishanesinin tamiratı
1857-1858	1274	85	45	A.}AMD	Şehremaneti Dairesi ile hapishanesinin tamir masraflarının maliyeden tesviyesi
1857-1858	1274	86	3	A.}AMD	Şehremaneti Dairesi önünde inşa ve tamir olan caminin açılması ve masraflarının tesviyesi

1857-1858	1274	86	59	A.}AMD	Şehremaneti Dahilinde zabıta neferatının (erlerinin) ikamet ettiği koğuştan yer ayrılarak kantarhane inşası
1857-1858	1274	88	19	A.}AMD	Şehremaneti Dairesi ile hapishanesinin tamiri
07.08.1857	1273/Z/16	375	16462	İ.MVL	Şehremaneti Dairesi ile hapishanenin tamiratı
14.02.1858	1274/C/29	11	484	İ.MMS	Şehremaneti'ne dair
15.08.1858	1275/M/05	400	17401	İ.MVL	Şehremaneti Dairesi'nin ve bazı yerlerin tamiri
08.11.1860	1277/R/23	438	19446	İ.MVL	Dersaadet Kirahanesi'yle Şehremaneti Dairesi'nin tamirine dair
27.07.1861	1278/M/19	450	20106	İ.MVL	Şehremaneti önünde olan salaşlara dair
22.09.1861	1278/Ra/17	453	20276	İ.MVL	Şehremaneti önündeki kaldırımların tamirine dair
14.08.1862	1279/S/17	471	21341	İ.MVL	Şehremaneti önünde bulunan salaşların ihalesi
14.11.1862	1279/Ca/21	499	33906	İ.DH	Şehremaneti karşısında bulunan eski gümrük mahallinin satışı
26.11.1862	1279/C/03	477	21620	İ.MVL	Şehremaneti Dairesi'nin tamiri
06.07.1865	1282/S/11	534	23974	İ.MVL	Şehremaneti önündeki iskelenin tamiri
15.01.1866	1282/Ş/27	546	24530	İ.MVL	Şehremaneti Dairesi önündeki küçük iskelenin tamiri
29.03.1866	1282/Za/12	547	38091	İ.DH	Şehremaneti Dairesi'nde bulunan kalem odalarının mefruşatı
08.04.1868	1284/Z/15	573	39948	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye ittihaz olunacak (yapılacak) konağa dair malumat
13.04.1868	1284/Z/20	404	68	A.}MKT.MHM	Satın alınan konaklara Şehremaneti ve Zabtiye Binaları inşasının uygun görüldüğü
26.04.1868	1285/M/03	35	1460	İ.MMS	Şehremaneti Binası'nın Bank-ı Osmani'ye tahsisi

03.05.1868	1285/M/10	406	50	A.}MKT. MHM	Şehremaneti'nin başka bir yere nakli ve eski binasının banka idaresine tahsisi için binanın tahliye edilmesi
03.12.1868	1285/Ş/17	428	55	A.}MKT. MHM	Zabtiye ve Şehremaneti'ne tahsisi kararlaştırılan konağa bitişik iki konağın bedelinin mübayaası (satın alınması)
17.05.1869	1286/S/05	593	41298	İ.DH	Şehremaneti Dairesi'nde bir meclis teşkili
28.10.1870	1287/Ş/02	622	43252	İ.DH	Ağırlık ve uzunluk ölçüleri memuru yetiştirmek üzere Şehremaneti'nde bir dershane açılması
25.01.1871	1287/Za/03	626	43558	İ.DH	Şehremaneti masarıfı
13.05.1873	1290/Ra/15	454	17	A.}MKT. MHM	Şehremaneti için kiralanan konağın irade-i seniyye gereği kuruş üzere tayin ve tasrih olunduğundan (belirtildiğinden) sahibesinin yetmiş beş bin kuruşa razı edilmesine çalışılacağı
05.06.1873	1290/R/08	456	4	A.}MKT. MHM	Şehremaneti'ne isticar olunan konağın bedelinin tesviyesi
07.04.1895	1312/L/11	7	1312 L-2	İ.ŞE	Üçüncü Daire-i Belediye merkezi ittihaz olunmuş (yapılmış) olan Cerrahpaşa'da vaki konak depremden zarar gördüğünden tamiri
24.12.1896	1314/Ra/04	9	1314 Ra-4	İ.ŞE	Dördüncü Daire-i Belediye binasının tamiri ve masraflarının ödenmesi
24.02.1903	1323/Za/26	16	1320 Za-2	İ.ŞE	Üçüncü Daire-i Belediye ebniyesinin tamiriyle masraflarının ödenmesi
03.12.1905	1323/L/05	18	1312 L-1	İ.ŞE	Birinci Daire-i Belediye heyetinin ikamet etmekte olduğu Koska'da Mimar Kemaleddin Mahallesi'nde Laleli Caddesi'nde kain konak ile altında bulunan dükkanların satın alınarak Daire-i Belediye yapılması

Tablo B.10-Bâb-ı Zabtiye ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.10- BAB-I ZABTİYE İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
24.02.1846	1262/S/27	74	1437	İ.MVL	Zabtiye yapılan konağın içine büyük bir hapishane inşası
14.11.1847	1263/Z/05	161	8399	İ.DH	Zabtiye hapishane müdürü için daire inşası
30.04.1848	1264/Ca/26	172	9178	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye'de nisa (kadınlar)için mahbes (hapishane) inşası
28.02.1849	1265/R/05	135	3682	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye'de yapılmış olan odalar ile sair yerlerden kalan alacağın ödenmesine dair
07.05.1849	1265/C/14	194	10965	İ.DH	Bâbıâli ve Bâb-ı Zabtiye odaları mefruşatının tecdidi (yenilemesi)
29.06.1849	1265/Ş/08	144	4045	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye'ye nakledilen İhtisab katipleri maaşlarına dair
02.07.1849	1265/Ş/11	198	11259	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye'ye naklolunan Hanlar Meclisi'nin masarif-i müteferrikasının (ufak tefek masraflar) tesviyesi
07.11.1850	1267/M/02	189	5724	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye'de bazı mahallerin tamiri
25.10.1851	1267/Z/29		99	A.}AMD	Bâb-ı Zabtiye'nin onarılması gereken yerlerinin ve yapılmakta olan kadınlar hapishanesinin tamiri
18.11.1851	1268/M/23	224	7602	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye ile mahall-i saire merkezlerinde hapishanelerin bazı mahallerinin tamiri
15.01.1852	1268/Ra/22	228	7840	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye'de bulunan evrakın ve emanet eşyanın saklanması için kiralanan odalar,...
28.12.1852	1269/Ra/16	258	9632	İ.MVL	Zabtiye'de bulunan kalem odalarıyla sair mahallerin tamiri
05.02.1854	1270/Ca/07	296	12004	İ.MVL	Zabtiye Meclis Odası'nın darlığı sebebiyle bazı ilavelerle tamiri
11.05.1854	1270/Ş/13	306	12602	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye tomruk ketebesi odasının tefrişi ve masarifinin tesviyesi
01.06.1854	1270/N/05	307	12690	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye'nin bazı mahallerinin tamiri
26.07.1854	1270/Za/01	310	12972	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye bitişiğindeki Tahir Paşa arsasının mübaaayasıyla (satın alınması) hapishane ve hastahane yapılması

13.02.1855	1271/Ca/25	324	13858	İ.MVL	Zabtiye hapishanesinin ve Maliye Hazinesi'nin tamire muhtaç mahallerinin tamirleri
15.03.1855	1271/C/25	327	13966	İ.MVL	Zabtiye'ye ait bazı odaların döşeme masrafları
26.11.1855	1272/Ra/16	344	14889	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye hapishanesinin genişletilmesi için yanındaki arsanın alınması
04.12.1855	1272/Ra/24	76	67	A.}MKT. MVL	Hapishanenin darlığından, Bâb-ı Zabtiye yakınındaki arsanın satın alınarak baharda yeni hapishane ve hastahane inşasıyla gerekli tamirin yaptırılması
22.03.1856	1272/B/15	351	15303	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye Dairesi tamir masrafları
16.11.1856	1273/Ra/18	362	15848	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye'de bazı mahallerin tamirat masrafının tesviyesi
16.03.1857	1273/B/20	368	16133	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye'ye ilave olunmak üzere arsa satın alınması
18.01.1859	1275/C/13	412	17939	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye'deki bazı mahallerin ...tamir masraflarının hazinece kabulu
16.05.1859	1275/L/13	281	56	A.}MKT. NZD	Zabtiye dairesinin harab olması sebebiyle Ticarethane'nin muvakketen (geçici olarak) Bab-ı Zabtiye ittihazı (olarak kullanılması). Esbak (eski) Posta Nazırı İsmail Paşa'nın konağının kiralanarak Ticarethane dairesi yapılması. Ticarethane'deki Mekteb-i İrfaniye talebelerinin Sultanahmet Camii mahfili veya terziler kârhanesine, Maarif-i Umumiye ve Meclis-i Maarif'in de başka bir yere nakli
30.05.1859	1275/L/27	15	626	İ.MMS	Zabtiye Dairesi'ne ve saireye dair
08.06.1859	1275/Za/07	283	15	A.}MKT. NZD	Sultanahmed Meydanı'ndaki Hıyamiye Kışlası'nın Bâb-ı Zabtiye ittihazı (olarak kullanılması) ve mukabilinde (karşılığında) yapılacak kışla ile memur daireleri için gerekli olan kerestenin celb ve tedariki (sağlanması)
02.07.1859	1275/Z/01	436	28842	İ.DH	Zabtiye Dairesi olarak kullanılacak mehterhane ile teferruatındaki binalara dair
23.07.1859	1275/Z/22	420	18405	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye'nin bahçe duvarının tamiri

14.08.1859	1276/M/15	440	29055	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye dairesi tamiratının muahharen (sonradan) olunan keşif ve aşairin suret-i telifine dair
13.02.1860	1276/B/21	45	29868	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye Veznesi için icar olunacak (kiralanacak) odaya dair
03.03.1861	1277/Ş/20	469	31373	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye'ye ilave olunmak üzere alınacak hane
15.07.1861	1278/M/07	474	31819	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye dahilinde inşa olunan hastahaneye ilave olunacak bir bab hanenin akçesinin ibkasına (bırakılmasına) dair
08.09.1861	1278/Ra/03	477	32066	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye'de müceddeden (yeniden) inşa olunan hastahane hakkında malumat
18.09.1861	1278/Ra/13	367	17	A.}MKT. NZD	Şerife Fatma Hatun'un Bâb-ı Zabtiye Binaları'na ilave olunan hanesinin bedelinin ödenmesi
16.10.1861	1278/R/11	455	20385	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye dairesinde yeniden inşa olunacak hastahane ve hapishaneye konulacak kimselere ve memurların maaşlarına dair
05.11.1861	1278/Ca/02	480	32321	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye'de teşkil olunan Meclis-i İdare'nin mefruşatı bahasına dair
10.11.1861	1278/Ca/07	458	20558	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye'de yapılan hapishane ve hastahanenin eşya ve malzemesinin satın alınmasına dair
08.12.1861	1278/C/05	458	20576	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye'nin tamirine dair
07.05.1862	1278/Za/08	466	21097	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye'de inşa olunan hastahane ve hapishaneye dair
13.07.1862	1279/M/15	468	21230	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye bitişiğindeki hapishaneye ilave edilmek üzere satın alınan evin bedeli
08.10.1862	1279/R/13	474	21485	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye tevkifhaneleriyle polis odalarının tamiri ve mahbusların elbiseleri
19.12.1862	1279/C/26	500	34017	İ.DH	Zabtiye'de meydana gelen büyük tamirat sebebiyle ihtiyaçların temini için harcanması gereken para

28.12.1862	1279/B/06	251	37	A.}MKT. MHM	Bâb-ı Zabtiye'de yeniden inşa olunan hapishane ve koğuşlar ile tamir edilen yerlerin masrafı için talep olunan ek ödeneğin gönderilmesi
08.11.1863	1280/Ca/26	508	22971	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye bitişiğindeki evlerin satın alınmasına dair
11.12.1864	1281/B/12	523	23487	İ.MVL	Daire-i Zabtiye'nin tamirine ve sair mefruşatına sarf olunan masraflara dair
12.06.1865	1282/M/17	532	23898	İ.MVL	Bâb-ı Zabtiye'de Sancak Zabtiye İdare Meclisi adıyla bir meclis kurulması
22.04.1866	1282/Z/06	548	38141	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye'ce bir tahsilat odasının teşkili
08.04.1868	1284/Z/15	573	39948	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye ittihaz olunacak (yapılacak) konağa dair malumat
13.04.1868	1284/Z/20	404	68	A.}MKT. MHM	Satın alınan konaklara Şehremaneti ve Zabtiye Binaları inşasının uygun görüldüğü
_	_	_	12361	MAD.d	Zabtiye Nezareti konak icarının tesviyesi
19.08.1869	1286/Ca/11	596	41556	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye hapishanelerinin tamiratı
15.02.1871	1287/Za/24	41	1658	İ.MMS	Babıali civarındaki atik ticarethanenin, Zabtiye Dairesi olarak kullanılmak üzere tamiri
02.07.1872	1289/R/25	652	45368	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye ittihaz olunan (olarak kullanılan) daireden muhacirin (göçmenler) için tefrik olunacak (seçilecek) odaların masarif-i tefrişiyesinin tesviyesi
19.03.1873	1290/M/19	663	46205	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye'de teşkil edilmiş olan Fırka-i Meclis-i Riyaset'e Süleyman Paşa'nın memuriyeti...
27.05.1873	1290/Ra/29	455	37	A.}MKT. MHM	Atik Bâb-ı Zabtiye civarında Muhacirin (göçmenler) İdaresi tarafından tamir edilmekte olan hanenin Dersaadet Duhan İdaresi'ne lüzumlu olduğunun anlaşıldığı
16.10.1873	1290/Ş/23	674	46989	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye derununa (içine) ahır ve koğuş inşasına dair

Tablo B.11-Ticarethane ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.11- TİCARETHANE İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
13.12.1841	1257/L/28	23	597	İ. MSM	Ticaret Nezareti'nin lağvıyla (kaldırılması) nezaret-i merkumeye (adı geçen nezaretle) müteferri mevadın (ilgili işlerin) Gümrük emini beyefendiye ihalesi ve ticarethane ittihaz olunan (olarak kullanılan) konağın füruhtu (satışı) veyahud harab olmayacak vechile (şekilde) muhafazası ve zahire maddesinin kadimi (var olması) üzre Hazine'ye nakliyle birinin zahire müdürü tayin olunması mütalaatını şamil (tetkiklerini içeren) Meclis-i Vala'dan kaleme alınan müzekkire üzerine beyne'l-havas (ileri gelenler arasında) cereyan eden müzakeratın arzına dair tezkire-i samiye.
14.12.1841	1257/L/29	48	2400	İ. DH	Ticarethane olarak kullanılan konağın sadarete tahsis edilmesi
08.09.1845	1261/N/06	109	5490	İ. DH	Ticarethane'nin tamiri
10.09.1845	1261/N/08	27	93	A.}MKT	Ticaret Nezareti vekaletinin bulunduğu binanın kifayetsizliği (yetersizliği) sebebiyle eski ticarethanenin tamiriyle buraya taşınılacağına ve teferruatına dair Maliye Nezareti'ne buyuruldu
16.02.1847	1263/S/29	137	7062/M	İ. DH	Ticaret konağının emlak-ı hümayuna geçirilmesiyle, kira bedelinin emsali gibi belirlenmesi hakkında
04.04.1847	1263/R/17	141	7252	İ. DH	Ticarethane'nin bazı tamirat ve döşeme masraflarının mahsubuna (hesaplanmasına) dair
04.07.1847	1263/B/20	150	7763	İ. DH	Fabrikalar ketebesinin (katiplerinin) Ticarethane'ye nakli
17.04.1848	1264/Ca/13	121	3050	İ. MVL	Ticarethane civarında karakolhane inşasına dair tezkire
31.10.1848	1264/Z/03	183	10081	İ. DH	Ticarethane kiremitleri ile bazı mahallerin tamiri
14.09.1849	1265/L/26	150	4255	İ. MVL	Ticaret muavin odası için bir takım kanepe ve sandalyenin satın alınmasına dair
15.11.1849	1265/Z/29	14	63	A.}AMD	Ticarethane-i Amire'nin bazı yerleri ile Ebniye Meclisi'ne tahsis edilen kısmın tamiratı bittiğinden ikinci keşfi yapılarak bedelinin ödenmesi

15.11.1849	1265/Z/29	15	56	A.}AMD	Ticarethane'deki nezaret dairesiyle sair yerlerin tamir ve yenilenmesi
20.12.1849	1266/S/04	207	11957	İ. DH	Ticarethane'de bazı mahallerin tamiri
20.07.1850	1266/N/10	218	12845	İ. DH	Ticarethane'nin bazı mahallerinin tamiri
04.02.1851	1267/R/02	29	86	A.}AMD	Ticarethane'de tamire ihtiyaç duyulan bazı mahallerin keşif ve tamir masrafları
14.02.1851	1267/R/12	200	6309	İ. MVL	Ticarethane'de bazı cam ve çerçeve ile sair mahallerin tamiri
17.02.1851	1267/R/15	27	51	A.}MKT. NZD	Ebniye Meclisi'nin işlerinin düzenlenmesi için Ticarethane'de bir komisyon kurulması
20.07.1853	1269/L/13	83	78	A.}MKT. NZD	Şirket-i Hayriye vapurları için haftada bir defa Ticarethane'de teşkil olunan komisyonda bulunmak üzere iki nefer sarraf ve tüccar tayini
09.01.1854	1270/R/09	294	11847	İ. MVL	Ticarethanedeki mektubcu ve vezne odalarıyla ketebeye mahsus odalar mefruşatı masarifinin suret-i tesviyesi (acilen ödenmesi)
12.01.1854	1270/R/12	294	11859	İ. MVL	Ticarethane derun (iç) ve birununda (dış) bazı mahallerin tamiri
1854-1855	1271	61	93	A.}AMD	Hüsrev Paşa Konağı'nın Ticaret Nazırı'na satılması hususu
20.01.1855	1271/Ca/01	322	13724	İ. MVL	Ticarethane'de lüzum görülen tamirin tesviyesi
03.08.1855	1271/Za/19	157	28	A.}MKT. NZD	Sarrafın Ticarethane'de murafaası (mahkeme olması)
22.10.1856	1273/S/22	359	23718	İ. DH	Ticaret Dairesi'nde bulunan bazı odaların mefruşatı ile sobalarının tecdid (yenileme) ve tefrişi masarifi

31.10.1856	1272/Z/29	352	23224	İ. DH	Emtia Gümrüğü'nün genişletilmesi amacıyla civarında olan dükkanların başka mahalle, Kuru Meyve Gümrüğü ve sebzehanenin atik gümrük mahalline ve Şehremaneti'nin dahi şimdiki ticarethaneye suret-i inşa ve nakilleri
19.05.1857	1273/N/25	372	16327	İ. MVL	Fransa'dan getirtilecek koru memurları için Ticarethane'de münasip bir mahal tahsisi
16.10.1857	1274/S/26	148	7806	İ.HR	Kontrato memuriyetinin Ticarethane'ye nakli üzerine Kontrato memuru Osman Bey'in de Ticarethane'de ikametinin zorunlu olduğu
03.12.1857	1274/R/15	244	44	A.}MKT. NZD	Kontrato maslahatlarında (işlerinde) kullanılmak üzere Ticarethane'de görevlendirilecek zaptiyelerin sayıları ve masrafları
10.03.1858	1274/R/24	391	17029	İ. MVL	Ticarethane'deki bazı mahallerin tamirleri
05.08.1858	1274/Z/24	399	17377	İ. MVL	Ticarethane'de açılan orman mektebinin levazımatı için Ticarethane Veznesi'nden olan meblağın hazinece tesviyesi
1857/1858	1274	85	45	A.}AMD	Ticarethane'deki cami için alınan eşyanın bahasının tesviyesi
04.10.1858	1275/S/25	415	27453	İ. DH	Ticarethane'de açılan orman mektebinin levazımatı için Ticarethane Veznesi'nden verilmiş olan meblağın hazinece tesviyesi
16.11.1858	1275/R/09	408	17705	İ. MVL	Ticarethane'deki bazı odaların döşemesi ile Divanhane'nin tamiri
21.11.1858	1275/R/14	269	35	A.}MKT. NZD	Müteveffa (vefat etmiş) Ali Galip Paşa'nın emval-i metrukesinin (kalan eşyasının) satışı için Ticarethane'de veya Darphane'de münasip (uygun) bir yer tahsisi (ayrılması)
18.01.1859	1275/C/13	412	17942	İ. MVL	Ticarethane'nin bazı mahallerinin tamiratı

16.05.1859	1275/L/13	281	56	A.}MKT. NZD	Zabtiye dairesinin harab olması sebebiyle Ticarethane'nin muvakketen (geçici olarak) Bab-ı Zabtiye ittihazı (olarak kullanılması). Esbak (eski) Posta Nazırı İsmail Paşa'nın konağının kiralanarak Ticarethane dairesi yapılması. Ticarethane'deki Mekteb-i İrfaniye talebelerinin Sultanahmet Camii mahfili veya terziler kârhanesine, Maarif-i Umumiye ve Meclis-i Maarif'in de başka bir yere nakli
29.01.1861	1277/B/17	442	19649	İ. MVL	Ticarethane dairesinin tamirine dair
11.02.1861	1277/B/30	124	92	A.}MKT. MVL	Ticarethane'nin harab olan mahallerinin tamiri ve ticaret mahkemelerinin ıslahatı sırasında kalemleri de ayrılıp Meabir Meclisi'nin yerine taşındığından bu meclis için bir dairenin tanzim ve tesviyesi
05.12.1861	1278/C/02	482	32479	İ.DH	Ticarethanenin bazı harab mahallerinin tamirine dair
13.01.1862	1278/B/12	460	20697	İ.MVL	Ticarethane içinde olan hapishanenin tamirine dair
17.10.1862	1279/R/22	243	100	A.}MKT. MHM	Gönderilen numune elbisenin Ticarethane'de müstahdem mühendislerin resmi elbiselerinin olmasına karar verildiği
22.06.1864	1281/M/17	526	36313	İ. MVL	Ticarethanede müstahdem mübaşirlere mahsus elbisenin numunesinin takdimi
30.01.1865	1281/N/05	526	23605	İ. MVL	Ticarethane'nin bazı tamiratına dair
15.03.1865	1281/L/17	534	37055	İ. MVL	Ticaret Nazırı'nın Paris sefirliğine ve Ticaret Nezareti'nin Nafia Nezareti ile birleştirilmesine dair
28.12.1865	1282/Ş/09	347	22	A.}MKT. MHM	Büyük yangında zarar gören Ticarethane Dairesi'nin tamir ve tesviyesi
15.04.1866	1282/Za/29	548	38127	İ. DH	Bab-ı Fetva, Hazine-i Celile ve Ticarethane'de bazı odaların masarifleri
22.06.1866	1283/S/08	551	38301	İ. MVL	Ticaret Nezareti'nin Nafia Nazırı Halil Paşa'ya ilave görev olarak verilmesine dair tezkire-i aliyye
21.05.1867	1284/M/17	573	25736	İ. MVL	Ticarethane derununda (içinde) Meclis-i Meabir ile devair-i sairenin tamiri

27.05.1867	1284/M/23	383	18	A.}MKT. MHM	Ticarethane derununda (içinde) bulunan Meclis-i Meabir ile diğer dairelerin tamiri için keşif yapılması
08.04.1868	1284/Z/15	573	39948	İ.DH	Bâb-ı Zabtiye ittihaz olunacak (yapılacak) konağa dair malumat
23.11.1868		203	8	HR.TO	Ticaret ve esham (senetler) borsalarının taht-ı intizama alınması maksatıyla ticarethane'de teşkil olunan komisyona Mösyö Döfor ile Mösyö Etyan Lorando'nun aza tayin olunması
07.02.1870	1286/Za/06	606	42269	İ. DH	Süleymaniye Ticarethanesi'nde yapılan masarif
15.02.1871	1287/Za/24	41	1658	İ.MMS	Babıali civarındaki atik Ticarethane'nin Zabtiye Dairesi olarak kullanılmak üzere tamiri
23.05.1871	1288/Ra/03	633	43993	İ. DH	Ticaret Nezareti'nin yeni daireye nakliyle tamir masraflarının tesviyesi
09.04.1874		248	59	HR.TO	Bahriye mahkemesinin Ticarethane'ye nakline dair
04.10.1876	1293/N/15	732	50993	İ. DH	Ticaret Nezareti'ne mahsus odanın tamir ve tefrişi
1876-1878	1293-1294		10776	MAD.d	Ayasofya'da Maarif, Nafia ve Ticaret Nezareti Binası'nın başka mahalle kaldırılarak burasının emsali parlamentolar tarzında Meclis-i Umumiye küşadına tahsis edilmek üzere tadil ve tefriş masrafları
10.05.1882	1299/C/21	58	3311	İ.ŞD	Ticaret Nezareti için Hamidiye Caddesi'nde isticar olunan (kiralanan) konak derununda (içinde) tamirat icrası

Tablo B.12-Defterhane/Defter-i Hakani Nezareti Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.12- DEFTERHANE /DEFTER-İ HAKANİ NEZARETİ BİNASI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
27.06.1852	1268/N/09	239	8543	İ.MVL	Defterhane-i Amire ketebe (katipler) odasıyla mahall-i sairenin mefruşatının tecdidi (yenilenmesi)
07.02.1855	1271/Ca/19	314	20215	İ.DH	Defterhane ketebesine mahsus odaların döşemeleri eskidiğinden değiştirilmesi
26.04.1858	1274/N/12	402	26635	İ.DH	Defterhane'deki dört adet kalem odasının mefruşatına ve saireye dair
15.11.1859	1276/R/19	16	678	İ.MMS	Defterhaneye alnacak altmış kadar efendi ile bunların maaşlarına, ...Defterhane Binaları'nın tamirine dair
30.01.1860	1276/B/07	303	50	A.}MKT. NZD	Derdest-i inşa ve tevsi bulunan Defterhane-i Amire binasına ne kadar harcanacağı ve etrafındaki evrak mahzeniyle elbise odalarının tamiri veya yeniden yapılması hususu
18.04.1860	1276/N/27	18	794	İ.MMS	Defterhane memurlarının, merhum Kani Bey'in kiralanacak olan konağına nakli
20.09.1860	1277/Ra/04	437	19325	İ.DH	Defterhane Binası'nın ikmaline (tamamlanmasına) dair
26.09.1860	1277/Ra/10	120	49	A.}MKT. MVL	Defterhane binalarının tamiri ve ahşap kısımların kagire çevrilmesinden dolayı gerekenin yapılması
03.03.1861	1277/Ş/20	444	19768	İ.MVL	Defterhane'de döşenen odaların masraflarına dair
04.03.1861	1277/Ş/21	444	19777	İ.MVL	Defterhane'de inşa olunacak mahzene dair
09.04.1861	1277/N/28	447	19904	İ.MVL	Defterhane Binası'nın tamiri masraflarına dair
07.10.1861	1278/R/02	454	20347	İ.MVL	Müceddeden (yeniden) inşa olunan Defter-i Hakani Dairesi'nin döşeme ve sairenin masarifi hususuna dair
24.02.1862	1278/Ş/24	462	20830	İ.MVL	Defter-i Hakani Dairesi'nin döşenmesine dair
12.12.1880	1298/M/09	9	3	Y.A. RES	İnşası tamamlanan defterhanenin kapısına hakkettirilmek üzere vergi emini tarafından tanzim olunan tarihin takdimi
08.10.1896	1314/Ca/01	5	1314Ca-01	İ.DFE	Üç yüz on senesinde vuku bulan depremden dolayı Defter-i Hakani memurlarının nakledildiği konak ile Defter-i Hakani Binası'nın bakım ve tamirine sarf olunan paranın ödenmesi

Tablo B.13-Takvimhane Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.13- TAKVİMHANE BİNASI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
30.05.1847	1263/C/14	148	7668	İ.DH	... Takvimhane için bazı kitap ve haritanın Paris'ten getirilmesi
22.10.1851	1267/Z/26	222	7520	İ.MVL	Takvimhane'de bazı mahallerin masarifi-i tamiriyesi
04.05.1857	1273/N/10	379	25042	İ.DH	Maarif-i Umumiye Nezareti'nin Takvimhane Dairesi'ne nakli
26.04.1863	1279/Za/07	26	1155	İ.MMS	Hazine Dairesi civarında metruk (terk edilmiş) halde bulunan evrak-ı nakdiye fabrikasının Takvimhane olarak kullanılması
04.09.1864	1281/R/02	528	36545	İ.DH	Eski takvimhanenin Mustafa Paşa'ya satılması
02.05.1866	1282/Z/16	551	24748	İ.MVL	Hazine-i Hassa Dairesi'nde inşa olunan kağıt fabrikasına dair
1869-1870	Za 1285-Za 1287	1	10749	MAD.d	...Takvimhane binası inşası gibi 1284-1285 senesi içinde ortaya çıkan masraflar

Tablo B.14-Evkaf Nezareti Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.14- EVKAF NEZARETİ BİNASI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
06.03.1850	1266/R/21	210	12220	İ.DH	Evkaf Hazinesi Daireleri mefruşatının masrafının karşılanması
08.06.1852	1268/Ş/19	238	8440	İ.MVL	Evkaf -ı Hümayun Hazinesi'nin yaptırmakta olduğu bina hakkında yürürlükteki kanunun uygulanması
06.09.1852	1268/Za/21	245	8900	İ.MVL	Evkaf -ı Hümayun Hazine Daireleri ile emanet mahzeninin tamiratı
25.12.1854	1271/R/04	124	5	A.}MKT. NZD	Evkaf Nezareti için Kadıköy'de bina inşa ettirilmesi
02.05.1855	1271/Ş/14	331	14172	İ.MVL	Evkaf -ı Hümayun ve Haremeyn-i Muhteremeyn Daireleri'nin tamiratı
26.10.1856	1273/S/26	198	82	A.}MKT. NZD	Evkaf Hazinesi ve senedat dairelerinin tamirat işinin keşif, açık eksiltme ve ihalesinin nizamına uygun olarak yapılması
27.03.1857	1273/Ş/01	369	16177	İ.MVL	Evkaf Hazinesi'nin tamir masraflarının tesviyesi
23.02.1859	1275/B/20	426	28186	İ.DH	Evkaf Hazine Dairesi'nin tamir masraflarına dair
03.01.1864	1280/B/23	500	22599	İ.MVL	Evkaf Hazinesi'nin tamir olunan yerleri masraflarına dair
08.02.1865	1281/N/12	533	36976	İ.DH	Evkaf -ı Hümayun Senedat Dairesi ile sair mahallerin tesviyesine dair
11.09.1870	1287/C/14	619	43062	İ.DH	Evkaf -ı Hümayun Dairesi'nin enkazının müzayedeye çıkarılması hususu
1895-1897	1313-1314		1033	Plan-Proje	Cağaloğlu'nda İran Sefarethanesi bitişiğinde bulunan vakıf arsaya inşası tasavvur olunan Evkaf Dairesinin resmi

Tablo B.15-Telgrafhane Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.15- TELGRAFHANE BİNASI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
01.01.1855	1271/R/11	312	20038	İ.DH	Bâbıâli civarında inşa edilmesi düşünülen telgraf merkezi hakkında
30.08.1855	1271/Z/16	326	21270	İ.DH	Dersaadet ve Edirne telgrafhanelerinin üzerlerinin tuğra-yı şahane ile süslenmesi
20.02.1856	1272/C/13	340	22360	İ.DH	Soğukçeşme'de inşa olunan telgrafhanenin mefruşatı
05.03.1856	1272/C/27	340	22377	İ.DH	İnşa olunan telgrafhane için mübayaa olunan (satın alınan) çeşitli eşyaların bedeli
01.05.1857	1272/C/27	87	9	A.}MKT. MVL	Telgrafhane binasının tamamlanması için ödenek verilmesi
1857-1858	1274	88	41	A.}AMD	Telgrafhane ebniyesine bir oda daha yaptırılması
10.01.1865	1281/Ş/12	532	36885	İ.DH	Telgrafhaneye ilave edilen köşkün masrafına dair
30.01.1865	1281/N/03	533	36950	İ.DH	Telgraf Dairesi'ne ilave olunan dairenin mefruşatı bahasına dair
24.10.1880	1297/Za/20	52	2896	İ.ŞD	Dersaadet Telgrafhanesi'nin arka cihetinde (taraf) yapılacak ebniye

Tablo B.16-Postahane Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.16- POSTAHANE BİNASI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
05.01.1848	1264/Ca/01	118	2924	İ.MVL	Postahane-i Amire'nin tamir masraflarının ödenmesi
12.01.1848	1264/S/05	165	8635	İ.DH	Postahane duvarının terfii (yükseltilme) ve bazı mahaller tamiri
14.07.1849	1265/Ş/23	146	4090	İ.MVL	Postahane-i Amire'de genişletilen odanın masraflarının ödenmesine dair
22.09.1862	1279/Ra/27	473	21450	İ.MVL	Postahane Dairesi'nin tamiri
17.01.1882	1299/S/26		184	Plan-Proje	Postahane Mahalli'nin Mekteb-i Sanayi'e terkine ve postahanenin daha uygun bir yere inşasına dair plan (67565n nr. İradeden)
1888-1889	1306		206	Plan-Proje	İnşası mutavver olan (tasdiklenen) Postahane-i Amire Ebniyesi'nin murtesim-i amudiyesi (dikey resmi)
25.10.1890	1308/Ra/11		218	Plan-Proje	İstanbul'da inşası düşünülen Postahane-i Amire planı

Tablo B.17-Gümrük Binası ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

Tablo B.17. GÜMRÜK BİNASI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
11.06.1850	1266/B/30	171	5088	İ.MVL	Duhan (tütün) Gümrüğü Ebniyesi'ne dair
15.12.1853	1270/Ra/14	105	6	A.}MKT. NZD	Meyve Gümrüğü binasının inşası
27.12.1854	1271/R/06	124	83	A.}MKT. NZD	Anesti Kalfa nam şahsın Meyve-i Huşk Gümrüğü binasının kendi marifetiyle inşası talebi
09.01.1855	1271/R/19	127	6	A.}MKT. NZD	Dimitri Kalfa'nın inşasını üzerine aldığı gümrük binasının temellerinin incelenerek masrafla karşılaştırılması ve görüş bildirilmesi
07.05.1855	1271/Ş/19	147	33	A.}MKT. NZD	Gümrük ebniyesinin temeline kazıkları eksik çakmasından dolayı Dimitri Kalfa'ya gereken cevabın verilmesi
28.06.1856	1272/L/24	7	293	İ.MMS	Bahçekapı'nın genişletilme çalışmaları çerçevesinde, sonradan yapılmış olan gümrük binasının yıkılması ile bitişikteki dükkan ve sair binaların yeniden düzenlenmesi
31.08.1856	1272/Z/29	352	23224	İ.DH	Emtia Gümrüğü'nün genişletilmesi amacıyla civarında olan dükkanların başka mahalle, Kuru Meyve Gümrüğü ve sebzehanenin atik gümrük mahalline ve Şehremaneti'nin dahi şimdiki ticarethaneye suret-i inşa ve nakilleri
25.08.1857	1274/M/04	233	74	A.}MKT. NZD	Emtia Gümrüğü'nde inşa edilmekte olan binaların süratle tamamlanması
13.01.1861	1277/B/01	441	19607	İ.DH	Emtia Gümrüğü Dairesi'nin döşeme masraflarına dair
14.11.1862	1279/Ca/21	499	33906	İ.DH	Şehremaneti karşısında bulunan eski gümrük mahallinin satışı

19.11.1862	1279/Ca/26	247	2	A.}MKT. MHM	Şehremaneti karşısında bulunan ve taliplerine satılan eski gümrük mahallinin binası ve arsasının emlak-ı hümayundan olduğu, bedel karşılığı alınacağı
02.11.1864	1281/C/02	520	23381	İ.MVL	Dersaadet Duhan (tütün) Nezareti memurları maaşlarına ve bir daire inşasına dair
22.11.1869	1286/Ş/17	602	41964	İ.DH	Dersaadet Emtia Gümrüğü anbarlarının tamiratı
19.12.1869	1286/N/15	38	1573	İ.MMS	Bulunduğu yer küçük olan Dersaadet Emtia Gümrüğü için Vezir İskelesi'nden Demir Fabrikası'na kadar olan yerde yeni bir bina inşası
25.10.1871	1288/Ş/10	640	44518	İ.DH	Yalıköşkü civarında inşası kararlaştırılan gümrüklerin resimlerinin masarif-i maliyesinin icray-ı mahsubu
26.06.1876	1293/C/03	725	50568	İ.DH	Dersaadet Emtia Gümrüğü manifatura anbarının tamiri
1884-1886	1302-1303	1	12676	MAD.d	Rüsumat Emaneti'nin Sirkeci'deki Gümrük ebniyesinin tamiri

Tablo B.18-Tanzimat Dönemi'nde Mimarlık ve Kent Politikaları ile ilgili BOA'nde bulunan belgeler

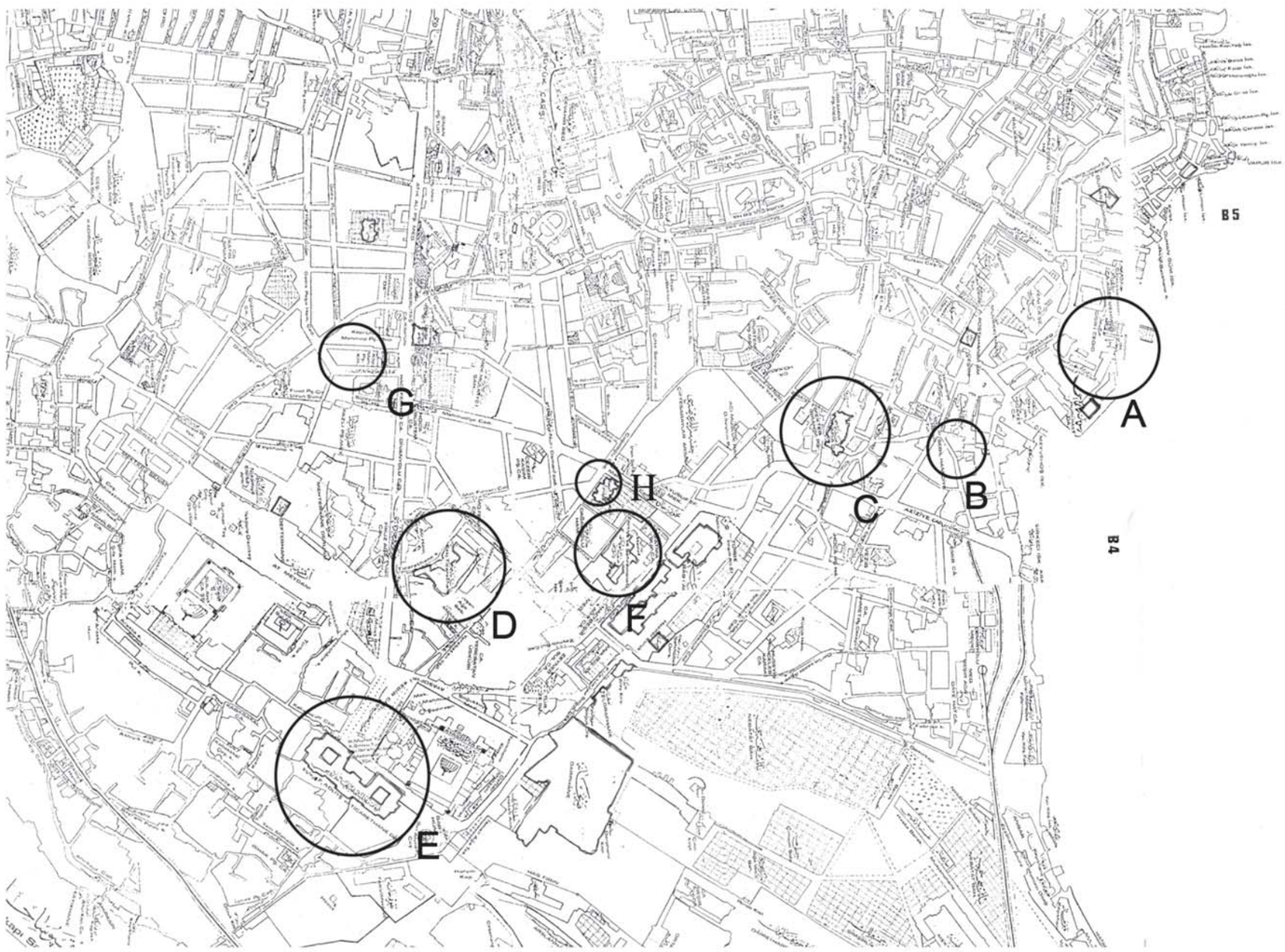
Tablo B.18- TANZİMAT DÖNEMİ'NDE MİMARLIK VE KENT POLİTİKALARI İLE İLGİLİ BOA'NDE BULUNAN BELGELER					
M. Tarih	H. Tarih	Dosya No	Gömlek No	Fon Kodu	İçerik
02.01.1848	1264/M/25	25	684	İ.MSM	Darülfünûn ile Sahil Saray-ı Hümayunu ve Mühendishane-i Amire ebniyeleri için Hasköy harmanlarından mübayaa olunacak (satın alınacak) tuğlanın onar paraya alınması ve yalnız bundan resm-i ihtisabiye (belediye vergisi) alınmaması ve bundan böyle imal olunacak tuğla envaının (çeşitlerinin) çapları Ebniye müdürü marifetiyle kuyuduna (kayıt tutulması) tatbikan kat (kesilme) ve tahdid olunması (sınırlanması) hususlarına dair Tophane-i Amire müşiri hazretleriyle vuku bulan muhabere (yazışma) üzerine Meclis-i Vâlâ'dan yazılan mazbatanın takdimini şamil (içeren) tezkire-i samiye
07.02.1848	1264/Ra/02	44	2052	İ.HR	Dersaadet İngiltere sefareti mimarı Mösyö Smith'in yanına mimar halifeleri verilmesi
29.03.1848	1264/R/23	118	2899	İ.MVL	Ebniye-i hassa hülafasından beş kişinin mimarlık fenni öğrenmek amacıyla İngiltere Sefareti mimarı Mösyö İsmen'in maiyetine verilmesi
04.01.1851		414	13	HR.TO	Mühendis Beykeri tarafından Paris'in ebniye-i alisinin resimlerini padişaha takdim ettiğinden dolayı kendisine verilen yüzüğün teşekkürüne dair verilen ariza
17.02.1851	1267/R/15	27	51	A.}MKT. NZD	Ebniye Meclisi'nin işlerinin düzenlenmesi için ticarethanede bir komisyon kurulması
08.04.1852	1268/C/17	234	8184	İ.MVL	Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de inşa ve tamir olunan hane ve diğer binalardan alınacak harçların tahdidi (sınırlanması) ve ebniye memurları maaşlarının ödenmesi
27.04.1852	1268/B/07	52	67	A.}MKT. MVL	Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de tamir ve inşa olunacak binalardan alınacak harçla ebniye memurları maaşlarının tesviyesi
29.08.1852	1268/Za/13	244	8855	İ.MVL	Bundan böyle muhterik olan (yanmış) mahallerin kagir olarak inşa olunması
17.12.1852	1269/Ra/05	256	9539	İ.MVL	Ebniye nizamatına dair

04.01.1853	1269/Ra/23	59	53	A.}MKT. MVL	Kışla, karakolhane, vali konağı ve saire gibi ebniye-i miriye inşasında fazla masraf yapılmaması
24.11.1853	1270/S/22	101	116	A.}MKT. NZD	Bina inşası hakkında kesin emir olmadığından kagir bina inşasına durumu müsait olmayanların evlerini ahşap olarak yapmalarına izin verilmesi
1855-1857	1272-1273		821	Plan-Proje	Eglise de Vignory, Saint Paul Trois-Châteaux, Hotel Dieu D'arléans, Château de Blois tarihi binalarının Archives de la Commission Des Monuments Historiques tarafından Sadrazam Âli Paşa'ya Paris'ten gönderilen planlarını ve resimlerini havi (içeren) katalog
11.09.1857	1274/M/21	235	98	A.}MKT. NZD	Bahçekapısı İskelesi yakınındaki meydana ebniye-i miriye haricinde bina inşasına ruhsat verilmemesi
17.08.1858	1275/M/07	410	27159	İ.DH	Aksaray'daki yangın mahallerinin tesviyesi için müteşekkil olup ahiren (geçenlerde) fesh edilmiş olan komisyonda görevli olan memurların maaşlarının Mühendis Ostorari hariç tutulmak üzere kesilmesi
23.08.1860	1277/S/05	437	19311	İ.MVL	Binaların yapımında kullanılmak üzere Memalik-i Şahane'de mücuf tuğla imali için imtiyaz verilmesine dair
02.11.1861	1278/R/28	480	32287	İ.DH	Harik (yangın) mahallerinin yeniden düzenlenmesine memur olunan mühendisler hakkında malumat
1861-1862	1278		996	İ.MM	Ebniye hakkında müceddeden (sonradan) kaleme alınan nizamnamelerin düstürulamel tutulmasına dair
09.11.1863	1280/Ca/27	27	1186	İ.MMS	Beyoğlu'nun belediye işlerini görmek üzere Altıncı Daire-i Belediye olarak teşkilatlanması
14.11.1864	1281/C/14	521	23413	İ.MVL	Avrupakâri tuğla imal olunması için bir fırın inşasına dair
11.06.1865-15.05.1866	1282/M/16-1282/Z/29			MAD.d	Vuku bulan harik-i kebir dolayısıyla inşaatın kagir yapılması, ...
01.11.1866	1283/C/22	563	25283	İ.MVL	Beyazıd Meydanı'na kaldırım inşası
10.12.1866	1283/Ş/02	564	25363	İ.MVL	Bâbıâli su yollarının tamiri

26.03.1867	1283/Za/20	570	25594	İ.MVL	Büyük yangın mahallerinde tesviye olunan yollardan dolayı Bâbıâli karşısındaki tahta musluktan, acı musluk hamamı ilavesindeki teraziye kadar olan su yollarının tamiri
18.06.1867	1284/S/15	564	39291	İ.DH	Bayezıd Meydanı'nda kain (bulunan) kaldırımların düzenlenme masrafları
24.01.1869	1285/L/10	12	557	İ.ŞD	Kagir ebniye için taş, tuğla ve kireç gibi levazımın gümrük resminden muaf tutulması
04.05.1869	1286/M/22	591	41123	İ.DH	Dersaadet ve civarının mükemmel bir haritasının yapılması için komisyon teşkili
25.05.1869	1286/S/13	592	41216	İ.DH	İstanbul şehrinin haritasının tanzimi ve yapılacak yol tamiri
14.02.1870	1286/Za/13	607	42296	İ.DH	Hendese ve mimari tahsili için tedbir alınması
18.10.1877	1294/L/10	58	2666	İ.MMS	Dersaadette ressamlık ve mimarlık eğitimi verecek bir okul açılması
01.12.1882	1300/M/20	18	14	Y.A.RES	Şehzadebaşı Emin Nurettin Mahallesi İbrahim Paşa Hamamı Caddesi'nde Melek Hanım'a ait konak ve araziden caddeye yüzü olan yarıdan fazlasının yol olarak cadde tarafında caddeye yüzü olmayan diğer parçalarla birlikte miktarı belli para ile (alınması) bu paranın Birinci Belediye Dairesi Veznesi'nden ödenmesi

EK C-AYVERDİ HARİTASI'NDA ŞEHREMANETİ, TİCARETHANE VE ZAPTİYE OLARAK KULLANILAN BİNALAR

EK C-AYVERDİ HARİTASI'NDA ŞEHREMANETİ, TİCARETHANE VE ZAPTİYE OLARAK KULLANILAN BİNALAR

Eminönü-Sultanahmet bölgesinde Şehremaneti, Ticarethane ve Zaptiye olarak kullanılan binaların yerleri
(Ayverdi Haritası üzerine işlenmiştir)

		Yıllara göre Şehremaneti, Zaptiye ve Ticarethane olarak kullanılan binalar								
Harf (Bkz. Harita)	**YER**	**ZAMAN DİLİMİ-İŞLEV**								
	Bina	**1846 öncesi**	**1846-1849**	**1850-1854**	**1855-1870**	**1871-1875**	**1876-1881**	**1882-1903**	**1904-1910**	**1911-1933**
A	**İhtisab Konağı**	Ticarethane	Zaptiye	İhtisab	Şehremaneti	Yıkıldı				
B	**Hüsrev Paşa Konağı (Sanasar Han yerinde)**			Konak	Konak	Şehremaneti	Ticaret Nezareti ?			Sanasar Han Polis Müdürlüğü
C	**Çengeloğlu Tahir Paşa Konağı [Eski Zaptiye] (Postahane yerinde)**	Konak	Ticaret Nezareti *	Zaptiye	Zaptiye	İnhisar Duhan İdaresi	Nafia Dairesi	?	Yıkıldı-Postahane inşa edildi	Postahane
D	**Eski Ticarethane (Ticarethane Sokak)**	Maliye Nezareti / Bâbıâli	Ticarethane*	Ticarethane	Ticarethane	Zaptiye	Şehremaneti-Zaptiye**	Şehremaneti Zaptiye	Şehremaneti Zaptiye	
E	**Darülfünûn**				Maliye Nezareti-1865-70	Ticaret, Maarif Adliye Evkaf Nezareti	Meclis, Adliye Evkaf Nezareti	Adliye ve Evkaf Nezareti	Meclis, Adliye Evkaf Nezareti	Adliye ve Evkaf Nezareti
F	**Bâbıâli karşısındaki bina**						Şehremaneti-Zaptiye**	?	?	?
G	**Arifi Paşa Konağı**								Konak	Şehremaneti
H	**Rauf Paşa Konağı**				Konak	Konak	Konak	Ticaret ve Nafia Nezareti	Ticaret ve Nafia Nezareti	Ticaret ve Nafia Nezareti

*Belirtilen tarihlerde, kurumu Şehsuvaroğlu (1957) Tahir Paşa Konağı'nda, Ergin (1995 (1922)) ise Eski Ticarethane'de göstermektedir.
**Belirtilen tarihlerde, kurumları Ayverdi (1978) Bâbıâli karşısında, Ergin (1995 (1922) ise Eski Ticarethane'de göstermektedir.

EK D-AYVERDİ HARİTASI'NDA İDARİ AMAÇLI KULLANILAN BİNALAR

EK D- AYVERDİ HARİTASI'NDA İDARİ AMAÇLI KULLANILAN BİNALAR

AYVERDİ HARİTASI'NA GÖRE, TANZİMAT DÖNEMİ'NDE İDARİ AMAÇLI KULLANILAN BİNA VE PAŞA KONAKLARININ YER, İŞLEV, MİMAR BİLGİLERİ İLE İNŞA TARİHLERİNİ GÖSTEREN KRONOLOJİK TABLO

No	Ad	Özgün İşlevi	Yapım Yılı	Mimar	Yeri	Bugünkü İşlevi
1	Darphane-i Âmire	Darphane, Evkaf Nezareti	1727-1832	Krikor Amira Balyan (ek ve onarım)	Cankurtaran	Röntgen ve Anıtlar Müdürlüğü, Tarih Vakfı Galerisi
2	Bâb-ı Fetva	Şeyhülislamlık, Meşihat, Fetvahane	1826 (1864-onarım)	? (Yenaki Kalfa-onarım)	Süleymaniye	Müftülük
3	Defterhane	Defter-i Hakani Nezareti	?(1827,1861,1881-onarım)	?(Seyyid Abdülhalim Efendi-onarım, 1827)	Sultanahmet	1908 tarihli Vedat Tek yapısı ile beraber Tapu ve Kadastro Müdürlüğü
4	İhtisab Konağı	Ticarethane (?-1846), Zaptiye (1846-1849), İhtisab (1850-1854), Şehremaneti (1855-1870)	1827	Seyyid Abdülhalim Efendi	Sirkeci	Yıkılmıştır (1871)
5	Eski Ticarethane	Ticaret Nezareti (1846-1871), Zaptiye (1871-1910), Şehremaneti (1876-1910)	?	?	Sultanahmet	Yıkılmıştır (meşrutiyet sonrası)-Yerinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı bulunmaktadır
6	Postahane-i Âmire	Postane Müdürlüğü	? (1840-yerleşim)	?	Sirkeci	Yıkılmıştır (1890)-Yerinde İş Bankası binası bulunmaktadır
7	Bâb-ı Seraskeri Hastanesi	Bâb-ı Seraskeri dahilinde kışla	1841-1843	G.T.Fossati	Beyazıt	İ.Ü.Siyasal Bilimler Fakültesi
8	Bâbıâli	Sadaret, Şura-yı Devlet, Dahiliye ve Hariciye nezaretleri	1842-1844	İstefan Kalfa	Cağaloğlu	Orta bölüm yanmıştır (1911) İstanbul Valiliği ve İstanbul Emniyet Müdürlüğü
9	Zaptiye ve Şehremaneti	Zaptiye ve Şehremaneti	?	?	Cağaloğlu	Yıkılmıştır
10	Hazine-i Evrak	Arşiv Binası	1846-1848	G.T.Fossati	Gülhane	Restorasyon sürmektedir
11	Çengeloğlu Tahir Paşa Konağı	Ticaret Nezareti (?), Zaptiye (1850-1870), Duhan İdaresi, Nafia Dairesi (1876-?)	?	?	Bahçekapı	Yıkılmıştır (1905)-Yerinde Merkez Postane bulunmaktadır
12	Subhi Paşa Konağı	Konak	1854 (1865?)	?	Saraçhanebaşı	İ.Ü.Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü, Tıp Tarihi Müzesi
13	Telgrafhane-i Âmire	Telgraf Müdürlüğü	1855	G. Fossati	Gülhane	Yıkılmıştır (1955)
14	Edhem Paşa Konağı	Konak	1847-1855	W.J. Smith	Kantarcılar	Yıkılmıştır (1957 sonrası)
15	I. Darülfünûn	Maliye (1865-1870), Adliye (1878-1933), Ticaret (1871-1876), Evkaf, Nafia, Maarif nezaretleri (1868-1876?)	1846-1861	G.T.Fossati	Sultanahmet	Yanmış (1933) ve Yıkılmıştır
16	Takvimhane	Resmi Basımevi	? (1864-yerleşim)	?	Cankurtaran	
17	Bâb-ı Seraskeri	Harbiye Nezareti	1864-1866	Bourgeois	Beyazıt	İ.Ü. Merkez Binası
18	Zeyneb Kamil Konağı	Konak	1864	?	Vezneciler	Yanmış (1942) ve Yıkılmıştır
19	Âli Paşa Konağı	Konak	1865	Agop-Sarkis Balyan	Beyazıt	Yanmış (1911) ve Yıkılmıştır-Yerinde katotoparkı bulunur
20	Rauf Paşa Konağı	Konak, Nafia Nezareti	1865 sonrası	?	Cağaloğlu	İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü
21	Bahriye Nezareti	Bahriye Nezareti	1865-1868	Vasiliki? Anastas Kalfa? Sarkis Balyan?	Kasımpaşa*	Kuzey Deniz Saha Komutanlığı
22	Bülbül Tevfik Paşa Konağı	Konak	1866	?	Cağaloğlu	Cağaloğlu Anadolu Kız Meslek Lisesi
23	Fuad Paşa Konağı	Maliye Nezareti (1870-1923)	1867	Bourgeois, Barborini	Beyazıt	Restorasyon sürmektedir-İ.Ü. Eczacılık Fakültesi
24	II. Darülfünûn	Okul, Maarif Nezareti (1876-1908)	1865-1869	G.B. Barborini	Çemberlitaş	Basın Müzesi
25	Misafirhane-i Askeri	Bâb-ı Seraskeri'ye bağlı askeri lojman	1870	Bourgeois?	Beyazıt	Beyazıt Kütüphanesi
26	Mithat Paşa Konağı	Konak	1869-1871	?	Beyazıt	Yıkılmıştır (1891)
27	Mütercim Rüştü Paşa Konağı	Konak	?	?	Vefa	Vefa Lisesi
28	Rüsumat Dairesi	Rüsumat Dairesi	?	?	Sirkeci	Yıkılmıştır

*Tarihi Yarımada dışında bulunmaktadır

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında İstanbul'da doğan Gözde Çelik, 1993 yılında Kadıköy Kazım İşmen Lisesi'ni birincilikle bitirdi, aynı yıl öğrenime başladığı İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nden 1997 yılında mezun oldu. 1997'de İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi Programı'nda başladığı eğitimini, 2000'de Prof. Dr. Semra Ögel'in yürütücülüğünde, "İstanbul'da 19. Yüzyıl Abdülmecid Camileri" adlı yüksek lisans tezi ile tamamladı. 1997-2000 yılları arasında çeşitli mimarlık bürolarında görev yaptı. 2001 yılından itibaren Yeditepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi İç Mimarlık Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.